

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Akademik İncelemeler Dergisi

Journal of Academic Inquiries

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ

Journal
of
Academic Inquiries

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Açık Erişim Politikası/ Open Access Policy

Akademik İncelemeler Dergisi, Creative Commons Alıntı-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Akademik İncelemeler Dergisi, bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Akademik İncelemeler Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonunu imzalamıştır.

Journal of Academic Inquiries is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. Journal of Academic Inquiries provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Journal of Academic Inquiries has added its name to the Budapest Open Access Initiative.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

Diğer Platformlar/ Other Platforms

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 54050
Serdivan/Sakarya
aid@sakarya.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler>

Akademik İncelemeler Dergisi

Sakarya Üniversitesi Adına Derginin Sahibi

Prof. Dr. Hamza AL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

Baş Editör: Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ

Editörler: Prof. Dr. Abu Bakarr Bah (Northern Illinois University)

Prof. Dr. Erkan ATAK (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Rıdvan KALAYCI (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜZEL (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEMİZ (İnönü Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ALTUNTAŞ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Abdullah ÖZÇELİK (Sakarya Üniversitesi)

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖNER

Etik ve İndeks Editörü Arş. Gör. Dr. Abdullah ÖZÇELİK

İstatistik Editörü: Doç. Dr. Mücahit AYDIN

Dil Editörü (Türkçe): Arş. Gör. Ömer Can BAŞ

Dil Editörü (İngilizce): Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖNER

Teknik Editör: Öğr. Gör. Ece ERGÜL

Sekretarya: Arş. Gör. Halil İbrahim GÜRGENÇ

Tasarım: Arş. Gör. Dr. Abdullah ÖZÇELİK

Danışma Kurulu: Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berch BERBEROĞLU (University of Nevada)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Jurgen BELLERS (Universität Siegen)

Prof. Dr. Kemal İNAT (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Ken LIGHT (University of California)

Prof. Dr. Markus PORSCHE-LUDWIG (National Dong-Hwa University)

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael KIMMEL (Stony Brook University)

Prof. Dr. Muqtedar Khan (Delaware University)

Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Paul Martin LESTER (University of Texas)

Prof. Dr. Raymond HINNEBUSCH (St. Andrew University)

Prof. Dr. William VELEZ (University of Wisconsin-Milwaukee)

Journal of Academic Inquiries

Owner on behalf of Sakarya University

Prof. Dr. Hamza AL

Managing Editor

Assoc. Prof. Sezai KÜÇÜK

Editor in Chief: Assist. Prof. Büşra ÇAKMAKTAŞ

Editorial Board: Prof. Dr. Abu Bakarr Bah (Northern Illinois University)

Prof. Erkan ATAK (Sakarya University)

Assoc. Prof. Ridvan KALAYCI (Sakarya University)

Assist. Prof. Mehmet GÜZEL (Sakarya University)

Assist. Prof. Yunus Emre TEMİZ (Inönü University)

Assist. Prof. Zeynep ALTUNTAŞ (Tekirdağ Namık Kemal University)

Res. Assist. Dr. Abdullah ÖZÇELİK (Sakarya University)

Editorial Assistant: Assist. Prof. Mert ÖNER

Ethics and Index Editor Res. Assist. Dr. Abdullah ÖZÇELİK

Statistics Editor Assoc. Prof. Mücahit AYDIN

Language Editor (Turkish): Res. Asst. Ömer Can BAŞ

Language Editor (English): Assist. Prof. Mert ÖNER

Technical Editor: Lecturer Ece ERGÜL

Secretariat: Res. Asst. Halil İbrahim GÜRGENÇ

Design: Res. Assist. Dr. Abdullah ÖZÇELİK

Advisory Board: Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (Sakarya University)

Prof. Dr. Berch BERBEROĞLU (University of Nevada)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN (İstanbul University)

Prof. Dr. Jürgen BELLERS (Universität Siegen)

Prof. Dr. Kemal İNAT (Sakarya University)

Prof. Ken LIGHT (University of California)

Prof. Dr. Markus PORSCHE-LUDWIG (National Dong-Hwa University)

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe University)

Prof. Dr. Michael KIMMEL (Stony Brook University)

Prof. Dr. Muqtedar Khan (Delaware University)

Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (İstanbul Medeniyet University)

Prof. Dr. Paul Martin LESTER (University of Texas)

Prof. Dr. Raymond HINNEBUSCH (St. Andrew University)

Prof. Dr. William VELEZ (University of Wisconsin-Milwaukee)

İçindekiler/Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLE

245

The Role of Radio and Umm Kulthum's Voice in Spreading Nasserite Arab Nationalism/ Nasırcı Arap Milliyetçiliğinin Yayılmasında Radyonun ve Ümmü Gülsüm'ün Sesinin Rolü
Jalal Ts SELMİ & Mehmet RAKİPOĞLU

490

Covid-19 Pandemisine Verilen Tepkiler Siyasi Tutumlara Göre Farklılaşıyor mu?/ Do Reactions to Covid-19 Pandemic Differ According to Political Attitudes?
Yıldırım YILDIRIM & Zafer AKBAŞ

265

Dinamikler, Norm ve Konjonktür: Eritre'nin Kırk Yıl Arayla Deneyimlediği İki Farklı Bağımsızlık Gündeminin Karşılaştırılması/ Dynamics, Norm and Conjuncture: Comparing Two Different Independence Agendas Eritrea Experienced Forty Years Apart
Ahmet Göksel ULUER

285

Çin Halk Cumhuriyeti-Hindistan Sınır Sorunlarının Yerel, Bölgesel ve Küresel Faktörler Bağlamında Analizi: Doğu Ladakh Örneği/ Analysis of the People's Republic of China-India Border Disputes in the Context of Local, Regional and Global Factors: The Case of Eastern Ladakh
Ahmet ÜÇAĞAÇ & Duygu KALKAN

308

Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prenslüğü - Karadağ Arasındaki Savaşlar Sırasında Görülen Eşkıyalık Faaliyetleri (1875-1877)/ Banditry Activities During The Wars Between The Ottoman State and The Principality of Serbia and Montenegro (1875-1877)
Yaşar ARSLANYÜREK & Oğuz ALPOĞLU

328

Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği/ A Study on Working Conditions of Motor-Courier Employees: The Case of Istanbul
Umut YERTÜM & Bayram BALCI

351

Hat Sanatında Özgür Yorum: Karalamalar/ Free Remark in Islamic Calligraphy: Writing Exercises
Mehmet MEMİŞ & Öznur İSEN

378

Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu/ Establishing Saint Augustine's God State: Pope Urban II and Crusader Defense
Ayşe ÇEKİÇ

400

Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın Rolü/ The Role of Prussia, the Zollverein and Bismarck in the Process Leading to German Political Union
Mehmet ÖZTÜRK

421

Afet Riski Bulunan Yerlerde Afete Karşı Dirençlilikte Belediyelerin Rolü/ The Role of Municipalities in Disaster Resilience in Settlements with Disaster Risk
Murat ÖZLER

444

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmî Banarlı'da Dil, Edebiyat ve Kültürel Kimlik/ Language, Literature and Cultural Identity Thought of Mehmet Kaplan and Nihad Sâmî Banarlı
Demet KOÇYİĞİT

470

Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmen Kimliğinin Ötekileştirilmesi Süreci: Stereotipleştirmeye Yönelik Psikopolitik Bir Analiz/ Social Identity Theory and the Process of Othering Immigrant Identity: A Psychopolitical Analysis on Stereotyping
Mahmut METE

The Role of Radio and Umm Kulthum's Voice in Spreading Nasserite Arab Nationalism

Nasırcı Arap Milliyetçiliğinin Yayılmasında Radyonun ve Ümmü Gülsüm'ün Sesinin Rolü

Jalal Ts SELMİ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü
j.selmi@opc.center
[0000-0003-1788-8969](tel:0000-0003-1788-8969)

Mehmet RAKİPOĞLU*

Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
mehmet.r@outlook.com
[0000-0002-6287-6943](tel:0000-0002-6287-6943)

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Selmi, Jalal Ts , Rakipoğlu, Mehmet . "The Role of Radio and Umm Kulthum's Voice
in Spreading Nasserite Arab Nationalism". Akademik İncelemeler Dergisi 245-264.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1310286>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 06.06.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 07.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

The Role of Radio and Umm Kulthum's Voice in Spreading Nasserite Arab Nationalism

Abstract

Gamal Abdel Nasser, who ascended to power via a military coup, espoused socialist-oriented facets of Arab nationalism after he assumed government. For Nasser to effectively disseminate Arab nationalism beyond the confines of national boundaries, he needed to possess potent political propaganda instruments. During the era of Nasser, radio broadcasts and musical compositions emerged as very influential means of propaganda, prompting substantial investments in financial and material resources. Umm Kulthum's vocal prowess emerged as particularly prominent in endorsing Nasser's Arab nationalism endeavour, surpassing the contributions of other artists whose vocal abilities were employed. This study aims to examine the dissemination of Nasser's Arab nationalism during the 1950s and 1960s, employing propaganda tactics such as Umm Kulthum's vocal prowess and the Voice of Arabs radio. This paper examines the various dimensions of Umm Kulthum's contribution to disseminating Arab Nasserite nationalism by focusing on five key aspects. Firstly, it explores the utilisation of soft power as a means to disseminate political ideals and foster a shared sense of identity. Secondly, it delves into the role of Nasser's nationalism and radio broadcasts in this process. Thirdly, it investigates the radio as a tool for political propaganda in support of Nasser. Fourthly, it analyses Umm Kulthum's instrumental role in promoting Nasserite Arab nationalism. Lastly, it assesses the impact of Umm Kulthum's vocal prowess on the proliferation of Nasserite nationalism throughout the Arab world.

Key Words: Arab Nationalism, Soft Power, Gamal Abdel Nasser, Umm Kulthum.

Nasırcı Arap Milliyetçiliğinin Yayılmasında Radyonun ve Ümmü Gülsüm'ün Sesinin Rolü

Öz

Askeri bir darbeyle iktidara gelen Cemal Abdülnasır, hükümeti devrıldıktan sonra sosyalizmle karışık Arap milliyetçiliği ideolojisini benimsedi. Nasır'ın Arap milliyetçiliğini ulusal sınırların ötesine etkili bir şekilde yayabilmesi için güçlü siyasi propaganda araçlarına sahip olması gerekiyordu. Bu anlamda Nasır döneminde, radyo yayınları ve müzik besteleri çok etkili propaganda araçları olarak ortaya çıktı ve Nasır mali ve maddi kaynaklara önemli yatırımlar yapılmasını teşvik etti. Özellikle de Ümmü Gülsüm'ün ses yeteneği, Nasır'ın Arap milliyetçiliğini yayma çabalarını desteklemede öne çıktı ve Ümmü Gülsüm'ün sesi, bu alanda etkin ve ses yetenekleri kullanılan diğer sanatçıların etkisini geride bıraktı. Bu makale, 1950'ler ve 1960'lar boyunca Nasır'ın Arap milliyetçiliğini Ortadoğu'da yayma noktasında Ümmü Gülsüm'ün sesini ve Arapların Sesi Radyosu'nu yumuşak güç unsuru olarak kullandığını iddia etmektedir. Bu kapsamda çalışma, Ümmü Gülsüm'ün Nasırcı Arap milliyetçiliğinin yayılmasına yaptığı katkının çeşitli boyutlarını beş temel hususa odaklanarak incelemektedir. İlk olarak, yumuşak gücün siyasi idealleri yaymak ve ortak bir kimlik duygusu geliştirmek için bir araç olarak kullanımını araştırmaktadır. İkinci olarak, Nasır tipi milliyetçiliğin ve radyo yayınlarının bu süreçteki rolünü irdelemektedir. Üçüncüsü, radyonun Nasır'ı desteklemek için nasıl bir siyasi propaganda aracı olduğunu araştırmaktadır. Dördüncü olarak, Ümmü Gülsüm'ün Nasırcı Arap milliyetçiliğini teşvik etmedeki araçsal rolünü analiz etmektedir. Son olarak, Ümmü Gülsüm'ün ses yeteneğinin Arap dünyasında Nasırcı milliyetçiliğin yayılması üzerindeki etkisini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Yumuşak Güç, Cemal Abdülnasır, Ümmü Gülsüm.

Introduction

Renowned Egyptian author Abbas Mahmoud al-Aqqad states, "Umm Kulthum proved that singing is not only the art of throats and mouths but also the art of minds and hearts," a statement sums up Umm Kulthum's importance in addressing rationality and emotion. Umm Kulthum's way of addressing the mind and the heart is an advantage that Gamal Abdel Nasser's regime would not have missed in employing her resounding voice in the corridors of the houses, cafes, and theatres of the Arab world and politics. Gamal Abdel Nasser is associated with Arab nationalism since he was the most famous Arab leader to call for this approach. His ideology transformed into a theoretical and practical thought applied by himself first in Egypt and then throughout the Arab world, thus engraving his name as the most influential Arab leader in spreading Arab nationalism.

On July 23, 1952, the Free Officers Movement led by Gamal Abdul Nasser, an officer in the Egyptian army, staged a coup against King Farouk I, ending the monarchy of Egypt. This marked the start of republican rule and thus started the era of Nasser and the Arab nationalist imbued with the spirit of socialism. Many Arab nationalist movements emerged towards the end of the 19th century. Yet, Nasser became the most charismatic and influential leader in the Arab world due to his skilful use of radio, press, cinema, and famous. Nasser leaned towards establishing a homogeneous Arab cultural identity through propaganda campaigns (Domenach, 1995, 74). Music and songs have long been used in nation-building. For example, Fairuz played a critical role in building the Lebanese identity in Lebanon (Turan, 2011, 200). Therefore, it can be stated that regimes have been exploiting and instrumentalizing music and radio as soft power tools in Middle Eastern politics.

Umm Kulthum began her singing career in 1921 when Egypt was under a monarchy. The reputation and voice of Umm Kulthum reached large segments of the Arab people before the outbreak of the Free Officers Movement. After the revolution's success, Nasser paid attention to this reputation. On this basis, the relationship of official cooperation began between Nasser as one of the organizational elites and Umm Kulthum as one of the functional elites continued since she was dubbed "The Voice of Egypt" (Turan, 2006, 311). Umm Kulthum's popularity surpassed Egypt and engulfed the entire Middle East. Her song affected daily life and politics (Rachy, 2003, 12). Danielson (1998, 111-114) argued that Umm Khultum's music has an outstanding share in the spread of Nasserism on the Arab streets. After 1954, Umm Kulthum's voice was employed in consolidating the political values of Nasser's regime since Arab masses were united by history, geography, culture, and the spirit of struggle against colonial powers. Umm Kulthum and several of her songs empowered political propaganda in favor of Nasser's regime. The songs that Umm Kulthum sang touched on Arab nationalism and focused on symbolizing Nasser as the leader of Arabs and elevating the status of the Egyptian army as the Arab army that works for the liberation of Arabs from oppression and occupation.

This study examines the role of radio and Umm Kulthum in spreading Arab Nasserite nationalism from 1954 to 1967. In this sense, the study argues that Umm Kulthum's voice and Arab Radio program were quite effective as a soft power element in spreading Nasser's ideology. Consequently, the paper is devoted to answering the following questions: What is the role Umm Kulthum played in favor

of Gamal Abdel Nasser's regime to spread its political values based on the approach of Arab nationalism? What is the definition of soft power, and how is it used as a tool to establish political values and a common identity? How did Gamal Abdel Nasser's Arab nationalism arise? What role did the radio play as a political propaganda tool for Gamal Abdel Nasser's regime? How was Umm Kulthum chosen to be a functional tool in spreading Arab Nasserite nationalism? What are the most essential songs of Umm Kulthum that were employed in favor of the thought of Arab nationalism? What is the impact of Umm Kulthum's songs on shaping the identity of other Arab people?

Contemporary Middle Eastern literature on the topic has been about the foundations of nationalism laid down by Gamal Abdel Nasser in the early 1950s. Still, the literature lacks several studies dealing with the methods and mechanisms of spreading this thought on an influential Arab level. Thus, the study attempts to fill the gap in the literature by addressing the voice of Umm Kulthum as a tool for spreading Arab nationalism under Nasser. Hence, the importance of the study stems as the matter has yet to be previously dealt with in the framework of an academic study. The study adopts a descriptive and analytical approach to get the most significant possible number of details related to the subject and then analyze it in a scientific manner that elicits evidence about the role of Umm Kulthum and her songs in contributing to the spread of Arab nationalism during the era of Gamal Abdel Nasser. Moreover, the paper uses the case study method as an approach to extract Arabic articles, books, op-eds, newspapers, videos, and songs. The study is limited to the period of Nasser's rule. In addition, only the elements related to cultural identities, such as radio, music, and singers, were discussed among the soft power elements.

1. Soft Power and Common Identity Formation as a Dissemination Tool of Political Values

Soft power as a concept was termed in the late 80s. However, the effect and tools of this concept date back to the beginning of the 20th century. The person who instrumentalized soft power seriously and effectively was Paul Joseph Goebbels, the propaganda minister of German President Hitler. At that time, Goebbels, who prepared effective slogans and propaganda discourses for Hitler with great care, tended to use the radio effectively so that he could reach everywhere easily. Hitler was successful in getting his ideas accepted by the public in his radio speeches before and during the war (Kasım, 2011, 64-67). After the second world war, many media experts and politicians followed the path of Goebbels. As media tools have developed, states have always used them to show their soft power, and it is most likely that they will continue to use them. With the development of communication tools and war technology, the idea of changing the way of using force has become widespread among the actors.

Joseph Nye coined the term soft power in the late 1980s. He discussed this concept in detail in his book "Soft Power: The Means To Success in World Politics" (Nye, 2004), and then in his book "The Future of Power" (Nye, 2010, 30). In the first book, Nye (2004, 30) explains that the information age and globalization have changed the concept of power. According to Nye (2004, 5), the concept of power is an essential area for influencing, attracting and provoking others without threats and economic pressures. He stated that this power is based on essential elements such as inspiring leader, cultural system, art, media, cultural political

values, and political morality. He explains that it includes other elements that attract others, enabling them to produce consent in line with the desires of the power holder (Nye, 2004, 28).

According to Nye, in the last book, the concept of soft power became clear based on the following three grounds. First is the country's culture, other countries, directing them towards their policies and tendencies through culture, art, and media and forcing or persuading them to accept. Second, the political values formed within a sound system depends on the domestic and foreign policies of the state. Third, foreign policy ethics will give moral spirit and legitimacy to their actions and activities in the international arena (Al-Halimi, 2020).

Nye considered that using soft power is consistent with the realist concept of power. Instead, it sees it simply as a form of power or a means by which the desired goals are achieved. Referring to Edward Hallett Carr's 1939 classification of classical realism, Nye argues that soft power does not contradict realism. For Carr, power is divided into three categories: military power, economic power, and power controlling public opinion (Nye, 2004, 8). Based on this inference, Nye can be described as a 'realist liberal' or a 'liberal realist' (Nye, 2004, 8). Likewise, what demonstrates Nye's realism is that he initially referred to soft power with the term 'non-coercive power of subjugation' (Al-Koud, 2016, 12).

According to Shils, society consists of two components. Prestigious groups and institutions, called elites, take the primary role in convincing the periphery that the center still adheres to general values or that a particular center is most committed to central values. Shils, the elite, is divided into two (Tuncel - Gündoğmuş, 2012, 141-142). The first is the organizational elite. In this segment, some politicians and leaders can make elite decisions and directives and ensure their implementation. The second is the instrumental elite. In this section, some elites defend the correctness of the decisions and directives desired to be implemented by making various persuasion methods and embellishments. These can be journalists, writers, singers, etc. Tools such as seminars, associations, newspapers, radio, and television are where the instrumental elite is concentrated and present.

At the end of the media propaganda campaigns, any political regime seeks to establish an identity that is the common phenomenon unifying the language, culture and political orientation of a society intended to be homogeneous under the banner of a regime that runs the media propaganda campaigns. The goal of establishing identity lies in the human need to join a banner of a material and moral identity through which they can define themselves and feel proud and belong to the inclusive ethnic, religious, historical, linguistic, and cultural affiliation (Bilen - Tanar, 2015, 34-35).

In a way that supports the concept of soft power and the establishment of a common identity, reference is made to the concept of "popular culture", which contains the methods or tools of political discourse in circulation, and through these methods and tools, popular culture is formed and spread. Music is one of the most essential tools of popular culture, for it carries the spirit of pleasure for listeners and impacts their unconscious, which turns into a collective unconscious that forms popular culture (Abaoğlu, 2018, 35). Its product is the common identity linked to a political organizational elite that harnesses soft power, including music, in a way that serves its interests in convincing the masses of what it wants

them to be convinced of (Malinowski, 1992, 66). Popular culture has come to be referred to as a system that establishes a cultural identity that spreads among the general public and its classes through technological tools and functional elites to create a state of permanent circulation that becomes a widespread phenomenon. After the establishment and dissemination of popular culture, here is the first element of soft power that Nye spoke of. After the establishment of culture, the state tends towards consolidating the concept of soft power by employing culture artistically and in the media to serve the orientations of its foreign policies. Based on that, one proceeds towards establishing political values to endow the movements of foreign relations with an ethical feature and political legitimacy acceptable to the targeted society or societies (Al-Halimi, 2020).

1.1. Radio as Abdul Nasser's Propaganda Tool

The Voice of the Arabs radio station was launched with the aim of mobilizing the Arab spirit towards achieving the United Arab Republic, which brings together all Arab countries under one banner. The Voice of the Arabs radio station defined its main goal in a report broadcast in 1956, in which it said: "The main goal of the Voice of the Arabs radio station is to create a force that creates a popular awareness that is keen on ending colonialism and the presence of imperialist forces throughout the Arab world. We aim to liberate our Arab brothers from the occupying powers. Our goal is not to promote the government but to raise the awareness of the Arab masses. Our motive is that we are people with a common history and intersecting desires." (Smith, 1956).

The radio was established at the suggestion of the Minister of Information, Mohammed Abdel-Kader Hatem, in 1953, and Nasser personally supported and supervised its establishment. The architect of political values in the Voice of the Arabs radio station was Ahmed Saeed, who worked as the leading broadcaster and director of the Voice of the Arabs radio station from 1953 until 1967 (Nabih, 2020). The political values on which the Voice of the Arabs was based revolved around the concept of Arab unity and brotherhood, the unity of history and destiny, anti-colonialism, and support for the Arab revolutions against the monarchy, which was described as reactionary, and all of these values were echoed through the speeches of Nasser and elite programs with songs by several singers. Considering these values, the Voice of the Arabs became the broadcast of a large spectrum of Arabs who saw in it the voice of the resistance to colonialism in Algeria, Morocco, Tunisia, and Palestine, as well as the form of the media force in the Yemen revolution, the liberation movement of southern Yemen, as well as support for the independence movement in the Gulf states (Nabih, 2020).

Nasser formed a political approach for Egypt in the international arena through these values. That approach became acceptable in the Arab arena, mainly through Syria joining Egypt and accepting the Yemeni Republicans with Egyptian forces in Sana'a. Likewise, the significant influence of the Voice of the Arabs radio station is credited with mobilizing large crowds of the Iraqi army against the Baghdad Security Pact, which was established in 1955, including the United Kingdom, Iraq, Turkey, Iran, and Pakistan, as the radio attacked the alliance vigorously, until 1958 when a group of "Free Officers" moved in the Iraqi army (Saghieh, 2013, 102-104). Whenever Nasser achieved national success in international politics in the dimension of the Middle East, the duration of the Voice of the Arabs broadcast reached 15 hours, only four hours when the radio was first launched. Therefore,

Nasser's usage of radio as a soft power tool successfully reached Arab houses (Alahamad, 2011, 16). Nasser's success with Voice of the Arabs was mentioned in a report issued by the White House at that time, as the report indicated that the listeners to this radio were not only from the public but also from the powerful elite, as the report recommended the establishment of a strong radio station to confront it (Joyce, 2003, 16). The aforementioned thesis explains how Nasser's regime proceeded in applying the elements of soft power mentioned by Joseph Nye, from the use of cultural platforms and the establishment of political values to the establishment of a robust political approach in the international arena, making Egypt a central state that influences the paths of the political life of sub-Arab countries.

Through these steps, Gamal Nasser's regime established a solid cultural institution that embraced the elite working to sow the seeds of organic cultural belonging throughout the Arab world in favor of Nasser's project of Arab nationalism. Nasser was convinced of the Arab Radio experience and its influence during the fifties because it succeeded in showing it as the only tool capable of uniting Arabs and achieving their interests (Boyd, 1977, 10-13). This prompted him to remove the management of Voice of the Arabs Radio from the Ministry of Information and link it directly to the Presidency of the Republic so that it remains under his direct management. Nasser even responded to the objection from the General Secretariat of the United Nations to the Voice of the Arabs radio station by saying: "The restriction on the radio... means leaving me armless." (Jankowski, 2002, 55).

1.2. Umm Kulthum as a means of spreading nationalism

Nasser became convinced of the power of songs in mobilizing people's power, especially songs, after the success of an enthusiastic song in raising motivation during the tripartite aggression against Egypt. The song "God is greater than the plot of the aggressor... God is the best supporter for the oppressed... Leave my sky, it is a holocaust" carries elements of exclusivity of feelings of religion and national affiliation. A song with the weight of its words and melody unleashed the popular force in the cities in confrontation with the forces of the tripartite aggression in a remarkable way. Instead, it fueled the determination until it became the national anthem of Libya to this day and was even a distinctive badge for Radio Baghdad to open its programs with (Shalaby, 2011). This song's success prompted Nasser's regime to work vigorously on employing songs to mobilize emotions in favor of the Arab national project and to establish a strong influence throughout the Arab lands. Umm Kulthum was one of the most famous elite artists of that era, and she was an essential element in the project of soft power influence of the Nasser regime.

Fatima El-Beltagi, known as Umm Kulthum, was born in 1898. Her singing career began in 1921, and she sang during the period of royal rule in Egypt, but she gained a limited reputation. At the beginning of the thirties of the twentieth century, Umm Kulthum got the fame she aspired to by singing to the king, and she was the first to sing on the Egyptian radio when it opened on May 31, 1934. In the same year, Umm Kulthum's songs began to be broadcast every Thursday evening that precedes the official holiday for Arabs, Friday, which made a crowd of Egyptians and Arabs catching the Cairo Voice signal eagerly await her songs. In 1943, she founded the first Syndicate of Musicians and remained its head until 1952. That

stage made Umm Kulthum one of the most important names in the Arab world, even before the July Revolution (Al-Jazeera.net, 2014).

When the Revolution broke out in 1952, Umm Kulthum was prevented from singing on the radio, her songs were also banned from broadcasting, and she was expelled from her position at the Musicians Syndicate, given that she was a singer of the defunct era. These decisions were taken individually by the officer in charge of the radio, meaning that the Revolutionary Leadership Council did not issue them. Gamal Abdel Nasser learned of the matter, so he quickly decided to cancel these procedures. However, Umm Kulthum had revealed to those around her that she had retired from singing.

Following her decision to retire, Nasser headed a delegation from the Revolutionary Command Council to persuade her to change her mind, which greatly affected Umm Kulthum and brought her back to singing; instead, it created a strong admiration for Nasser as a person who seemed to be a planner and aware of the importance of Umm Kulthum in his project from the first moment for the success of the July Revolution, of which he was considered the actual leader.

Umm Kulthum recorded many songs that became the most broadcast on Radio Cairo and the Voice of the Arabs. In 1956, Newsweek described her as the queen of Arab countries in singing, as she is the beloved favorite voice, to show that the employment of the organizational elite represented by Nasser for the voice of Umm Kulthum which is classified as an element of the functional elite, resulted in an excellent service to the Nasser regime in establishing its political values as the central values of the masses of the Arab world (Dawisha, 2003, 142-144).

The title of Umm Kulthum was 'the daughter of the countryside', and this title was widely used in the media and popularly, which raised the status of Umm Kulthum in the eyes and hearts of the Arabs. Since the majority is from the rural lower class, this was an essential element in facilitating the task of forming a popular, national, cultural Arab identity that becomes increasingly intertwined with every song that Umm Kulthum utters through the Voice of the Arabs (Lohman, 2010, 134).

Nasser's nationalism was based on the unity of history, geography, and culture and the spirit of struggle against colonial powers united the Arab masses. His goal relied on the premise that political, economic, social, and cultural tools should be used to unify these ties and direct them toward close unity. Nasser believed in the effectiveness of popular culture curricula targeting the middle and lower classes. The popular culture curricula adopted the radio, whose mainstay was directed programs and songs that carried the spirit of grief that attracted the masses. Umm Kulthum's voice was the backbone of this spirit (Kireççi, 2012, 126- 131).

1.2.1. Umm Kulthum's voice and songs as a propaganda tool

Umm Kulthum was powerful propaganda for Gamal Abdel Nasser's regime. She was called the Planet of the East because of her great status among the masses of the Arab world. She was also awarded several awards from Arab countries, including the Medal of the Republic of Tunisia, the Medal of Merit of the First Class from the Syrian Republic, and the Supreme Medal of the Cedar in Lebanon. In addition to the popularity of her voice and her soft singing influence in favor of Egypt during the reign of Gamal Abdel Nasser, the strong relationship between Umm Kulthum and Gamal Abdel Nasser's regime resulted in a package of songs that increased the importance of Umm Kulthum's functional role in favor of defining Nasser's project in the leadership of Arab nationalism. That was observed

through assigning a program that broadcasts Umm Kulthum's songs constantly at ten o'clock every evening. Over time, and after Cairo started noticing that Umm Kulthum's voice attracted millions, Umm Kulthum's songs were broadcasted at five in the evening as well, and sometimes her songs were broadcasted in the early morning, at nine and ten (Abu Hamila, 2022).

Songs, melodies, and lyrics are a force that gathers the feelings of the masses around the center that guides them perfectly. The state of mass mobilization is increasing around songs and anthems addressing the feelings of patriotism among people fighting wars for liberation and independence. Umm Kulthum was the voice of the goal Nasser sought to mobilize Arabs around him (Anderson, 1995: 16). Umm Kulthum was the voice of Arab unity for Arabs at that time, as a large spectrum of Arabs believed that the borders of the national states that were drawn after the collapse of the Ottoman Empire after the First World War were imaginary borders. There was nostalgia for the state of Arab unity. Hence, the star, Umm Kulthum, rose with a unique melodious voice that brought Arabs back to their unity and brought them together by listening to her every evening from Manama to Casablanca; a voice that conquered borders and re-documented the cultural and linguistic ties between the Arabs (Danielson, 1998, 100-115).

Umm Kulthum was interested in choosing poetic words written by the most important poets and songwriters of that era, words that contained the spirit of Arab unity and of which Umm Kulthum's singing style deepened the meaning and her melodious voice. The songs that Umm Kulthum sang and that affected and directed Arab nationalism are many, and Umm Kulthum's career began before Gamal Abdel Nasser assumed power in Egypt. An example is the song of the Nile, whose lyrics were written by the poet Ahmed Shawqi in 1946 and composed by Riad Al Sunbati to be sung by Umm Kulthum in 1948; the song came to praise King Farouk's project to establish the Aswan Dam project to generate electricity, and through it, the national ties between Egypt and Sudan were revived.

Despite being there for ages, you are (the Nile River) still full of water, and your delicious Eastern basins are still flowing.

You provide those who come to you with water and food tirelessly and relentlessly.

The water you pour is as precious as gold; the earth drowns in it, and those drowned come back to life.

After Abdel Nasser assumed power and returned Umm Kulthum to sing on the radio, he called her the Fourth Pyramid of Egypt. The first song that Umm Kulthum sang during the era of the "Free Officers" was: "Egypt in My Mind", which was intended as a prelude to Egypt's leadership of Arabs, as it addressed Arabs' feelings for Egypt as the country of Arabism and their ship to sail the sea of wandering towards safety, independence, and liberation. This can be seen by the lyrics of the song begging for the love of Egypt for Arabs, as the song was in classical Arabic words that tickled the feelings of all Arabs understandably.

Egypt is in my mind, and my mouth

I love her with all my soul and blood

Egypt is in my mind, and my mouth

I love her with all my soul and blood

I wish every believer in her glory would love her

Umm Kulthum's voice was also used to raise the prestige of the Egyptian army, to reach the rank of the army that represents all Arabs. This song came in 1959; That is, a year after the unification of Syria and Egypt within the framework of the United Arab Republic, and the regime of Nasser aimed to raise the status of the army so that there would be a popular embrace of this army as the army of the Arabs that would protect their interests and defend them against the dangers of external aggression lurking against them, whether from Israel or any Western country.

What we have referred to vis-a-vis the goals of Gamal Abdel Nasser's regime regarding the aforementioned song is evident in the lyrics of the song itself, which say:

*Glory walked in his big day
And shone in his Eid and did not set
Stand up, salute your army, the army of the Arabs
Protector of the blood and army of peace*

The third part of the song describes the army, in the strong voice of Umm Kulthum, as the army of all Arabs, meaning Cairo is the capital of Arabs, and its army is the army of all Arabs and their protector and defender. In another stanza of the song, it is said: The army of Egypt and its soldiers protect Arabism. Here, the Egyptian army is linked to Arabism in the sense that the Egyptian army's orientation, values, and morals are the morals of the Arabs represented in showing tolerance with the peaceful and toughness with the aggressor. During the song, there is a verse that says: Ask Ain Jalut about its past; this carries the meaning of recalling the glories of the Arabs in their ancient Islamic history where the battle of Ain Jalut, in which the Mamluk army defeated the Mongols. The human subconscious gets excited and feels that belonging to the poems that carry the spirit of patriotism and the emotion of nostalgia, and this is what this song aims at doing by addressing the past and linking it to the Egyptian army as an Arab army that carries the goal of solving the issues and concerns of the Arabs, especially the Palestinian cause and the goal of liberating Palestine from the occupation of Israel. In this song, Umm Kulthum's voice moulded the Egyptian army as the Arab army, for whom the army works, trains, and prepares. Here, the extent of the focus on employing music as a soft power in establishing a comprehensive Arab identity within the framework of a directed political discourse that aims to unify Arab hearts, consciousness, subconscious and popular culture under the umbrella of the Egyptian Arab state led by the nationalist leader Nasser becomes clear.

As for the song that Umm Kulthum sang to symbolize Nasser as the leader of patriotism and Arab nationalism was: "Oh Gamal... Oh the example of patriotism," released in 1955. With her delicate voice, Umm Kulthum sang that song, striking in the depths of the Arab spirit, so that Nasser and his speech became the most listened to in the Arab world.

Oh Gamal, oh example of patriotism... the most beautiful Eid of our Egyptian Eids
Years after this song, specifically in 1958, Umm Kulthum sang a new song for Nasser, describing him as the hope that befell the Arab world after the long wait, making Nasser an Arab value nested in the Arab subconscious that he is a great leader who came to rid the Arabs of their suffering which was the main feature noticed in all of Umm Kulthum's songs about Gamal Abdel Nasser.

The song's lyrics say:

After long patience, the East got up and spoke

We achieved our hopes under your leadership, Gamal

The people who raised the flag of Salahuddin

Abdel Nasser took an oath, and he fulfilled

Happiness accompanies him, the people support him, and God helps him

The light of victory is waving, the heart is relieved, and the evil is gone

After long patience, we achieved our hopes

under your leadership, Gamal

In the first piece, Umm Kulthum defined Arabs with the word “East” and described this East as years of waiting for a savior until Gamal Abdel Nasser came to make this hope a reality. Hope is an emotional feeling that revives optimism and expectation of positive results. If hope came after years of drought and suffering, there was a solid adherence to this hope. The song says to Arabs, this is Gamal, who came to fulfill your wishes with the hope of retrieving the past; that past, which will be like what Salahuddin al-Ayyubi achieved, who came amid the dispersion and fragmentation of the Muslims, so he was their leader and uniter. Here is a clear cultural link between establishing historical-civilized-behavioral-artistic values in a cultural and musical template.

The same symbolism of leadership was drawn by Umm Kulthum in the song “The Champion of Peace” in the year 1958, as she portrayed Nasser as a heroic Arab leader who strives for peace and freedom. This leader has become faithful to Arab issues, their security, and their future.

Umm Kulthum says in her song about Gamal Abdel Nasser as the hero:

When our hero speaks... he alerts the east and draws

The line of peace and freedom on Arab lands

Which became safe for him... Welcome (Oh Gamal) from the bottom of my heart

Umm Kulthum’s tonality increased the sense of Arab identity for many, with her anthem being the national anthem of the United Arab Republic, which came out in 1958 under the name “Keep the weapon awake (ready).” In 1961, the anthem was officially used in the United Arab Republic, and after Syria separated from the United Arab Republic, the anthem remained used in Egypt until 1971.

In another song called “Keep the weapon awake,” Umm Kulthum revived the spirit of revolution and struggled in the audience as she begged for resistance and a blatant challenge to the enemies. There is no way for salvation, independence, freedom, and dignity except through arms and struggle. Umm Kulthum, with her strong and confident voice, threatens the enemy, and the song's lyrics say:

It has been a long time, O my weapon

I miss you in my struggle

Speak and say I am awake (ready)

O war, it has been a long time

It has been a long time, O soldiers

Creeping with thunder

Who swore to go and not return

*Except for the big victory
They called and united the ranks
They bore the burdens of life
The enemy will never suffer
From your fire on the battlefield
Oh, our glory, oh our glory
Oh, which we achieved*

In 1961, Umm Kulthum supported the anthem "Keep the weapon awake" with a new song that carries the same rhythm of resistance supporting the struggles of Arab peoples in Algeria, Palestine, and all parts of the Arab world. The meaning of the new song, titled " Revolutionaries... Revolutionaries", aims to emphasize the holiness of the Arab lands by embracing the heavenly Christian and Islamic messages, military, and soft science, art, culture, and religion, leading to the establishment of an independent and unified Arab identity. The song calls on Arabs to follow the same path against anyone who tries to obliterate their identity and deprive them of their rights.

*Revolutionaries, revolutionaries, and, until the end, revolutionaries
Where we walk, the light comes
We get up every morning with a new dream
Revolutionaries, we will bring you back, O victory, and we will do more
As long as the people of the Arabs supported each other
The revolution is on, and the struggle continues
From our land came faith and religion
Jesus and Muhammad are two immortal revolutions
Science is a revolution, and it began in her (our lands)
As well as art, freedom, and urbanization
Revolutionaries in your name, O history, you will be launched
We command you; the impossible will come true
We commend your spaciousness, O space for being filled
Our step is ahead of time
As long as the people of the Arabs supported each other
The revolution is on, and the struggle continues
Revolutionaries, revolutionaries, and, until the end, revolutionaries
People are asking for their rights
The revolution is like the pulse in his veins
Which today was achieved, and we became satisfied
And the people with their hard work will achieve more in the future
Revolutionaries backing the hero whom the fate brought
We raised our heads proud when he appeared
We kissed the sky with him (achieved the impossible) and removed the danger
Determination is firm and determination as well
And as long as the people of the Arabs are in support of each other*

The revolution is on, and the struggle continues

In 1966, the Egyptian voice of Umm Kulthum caressed the patriotic feelings of Kuwaitis with her chanting voice, followed by the voice of the choir that expresses the group, the people, and the nation, as if the intended meaning was linking Kuwait to the Egyptian voice of Umm Kulthum, the voice of the revolution and Nasser (Al-Madani, 2014).

In the song lyrics, there is confirmation that the land of Kuwait is the land of the free, and the free had unique characteristics in that era, as their description depended on Nasser's approach.

The first stanza of the song focuses on this meaning, saying:

O our home, Oh home

O spring of the free

In the same year, Umm Kulthum sang in a dreamy state of grief, with short vocals for the flute and the oud, where Umm Kulthum's voice was quiet and gentle, igniting feelings of nostalgia for the glories of the past and its loftiness in independence, dignity, and glory (Al-Madani, 2014). The song says:

Glory and victory sang to you, so the Bedouin swaggered, and the city boasted

The land of the ancestors and nights, go on, the monastery did not shine except for you

They said, "Kuwait", I said it is a planet that the clouds fall upon when it looks at it

Splendor in its yards sprouted, O its produce and trees be blessed

The land of the ancestors is still a place in which the moon comes to the minds

We lived on your soil after it was helpful to us; it is a love that is destined for our souls

This song was very important for her to enter the Arab Gulf, which was a monarchy. There was a state of intense tension between Saudi Arabia and Egypt regarding the leadership of the Arab world. With the spread of Umm Kulthum's upscale voice throughout Kuwait and its surroundings from the Gulf countries, Nasser's regime had relative success in achieving its goals of reaching to a number of Arab citizens in the Gulf.

In addition to the patriotic and pan-Arab songs, Umm Kulthum's songs about love and adoration were eagerly awaited. In 1964, Umm Kulthum sang the song "You Are My Life". Although the song was in the context of adoration and love, it was interpreted at the time as if it was sung for Gamal Abdel Nasser and generated solid political propaganda for Nasser's regime.

Song lyrics:

You are my life, the morning of which started with your light

How long of my life before you went and passed

O my love, how long of my life is gone?

Nor did the heart see one joy before you

And it didn't taste in this world other than the taste of wounds

I started now, to love my life

This piece, the romantic song, was understood as flirting with Gamal Abdel Nasser and his regime, so the song was mainly in favor of the soft political propaganda that Nasser's regime was aspiring to, especially since the song spread widely because it a song with a romantic melody that attracts the listeners.

1.2.2. The impact of Umm Kulthum's voice on the spread of Nasserite nationalism in the Arab world

Music extracts relied on enthusiasm and ignited the spirit of pride in the songs of Umm Kulthum and other singers who sang for the victory over the tripartite aggression in Egypt in 1956. Medhat's songs crudely depicted Nasser, his victories, and achievements, as well as songs that dealt with national belonging, adoration, and love and, at the same time, religious songs that included the goal of addressing all classes and segments of society (Loya, 1962, 99-100).

Life magazine stated in its issue in June 1962 that the impact of Umm Kulthum's voice in the Arab world has become like magic that attracts millions, as Arab masses, including merchants, intellectuals, peasants, and all classes and segments of society from Morocco to Bahrain would leave their businesses and the streets at precisely 10 pm to gather around the radio to hear the voice of Umm Kulthum. The magazine also mentioned that many Arabs were keen to buy a radio with the aim of listening to Umm Kulthum's songs, which used to relax the nerves and open the collective subconscious in a very appropriate way to receive the messages hidden within Umm Kulthum's songs or between her lyrics. They devoted eight special concerts to broadcasting Umm Kulthum's songs, each lasting 5 hours. During these five hours, the Arab streets from Casablanca to Baghdad were empty. A considerable influence that Gamal Abdel Nasser would not want to miss.

Another element of the influence of the resounding Voice of the Arabs broadcast with the voice of Umm Kulthum was through Nasser's superiority in his speech over the leaders of other Arab countries that owned radio stations in that era, such as Syria, Iraq, and Saudi Arabia. In that era, the voice of the Arabs was heard throughout the Arab world much more than on local radio stations until Nasser became an Arab icon. After that, it was very difficult for Nasser to neglect the Voice of the Arabs radio station and Umm Kulthum's role in the Voice of the Arabs radio station, primarily since some of Nasser's speeches were broadcast between the paragraphs of Umm Kulthum's songs (Boyd, 1975, 648).

The impact of Umm Kulthum within the framework of the national spirit project is not theoretical but was practical, as nearly three thousand letters were received daily on the radio (Alahamad, 2011, 10), 31% of these letters were from Egypt, while the rest of letters were from the rest of the Arab countries, which was apparent with conclusive evidence of the size of the impact Umm Kulthum's voice played in building a unified Arab national identity that prompts millions of Arabs to send daily letters to her. The letters were an essential way in that era to measure the size of the influence of radio stations on specific societies (Alahamad, 2011, 10). The arrival of more than half of these letters from various countries of the Arab world is clear evidence of Umm Kulthum's voice forming a spirit of the values of a common Arab culture, as the voice of the Egyptian-Arab Umm Kulthum has become an Arab unanimous icon.

Researcher in political sciences, such as Ismail Fayed, attributes Umm Kulthum's tremendous influence to the use of mystical presence and the methods of religious chanting as a technical and performance framework in her songs (Neyya, 2020).

Her songs used to reach all homes in the form of commitment, decency, and a musical chord that attracted all segments of society, regardless of their political affiliation, whether Islamic left or right.

It is worth mentioning that the Voice of Arabs spread the national spirit among Arabs, as it hosted the cultural, political, and religious elites. With these elites, the voice of Arabs played a significant role in defining a section of the agenda of domestic and foreign policies, and among them, the voice of Umm Kulthum had a big impact (Boyd, 1975, 645). In this regard, it should be noted that the influence of Umm Kulthum came within the framework of the first stage of Joseph Nye's decree, which was designed to impose specific political values on the masses. Umm Kulthum was at the first threshold of attracting the masses with culture, art, and media. With the strength of this threshold and the songs of Umm Kulthum that is full of political messages, an integrated and robust system of political values was established based on the symbolism of Nasser as a national leader and Arab nationalism as a means of liberation and retrieval of heroism. Through the system of political values, there was a solid legal, moral, and affiliation acceptance of Nasserite nationalism in Iraq, which was reflected through the 1958 coup against the Baghdad Security Pact allied with The West, as well as Syria's acceptance of the union with Egypt in 1958, and the same legitimacy obtained by Abdel Nasser's Egypt when it played a role in protecting the Yemeni revolution that broke out in 1962 against the Saudi-backed monarchy.

What also confirms the use of Umm Kulthum's voice in reviving the spirit of Arab nationalism and its impact on Arab souls is the anthem "Keep the Weapon awake" as the national anthem of Iraq from 1963 to 1981. The anthem was in the Egyptian dialect, and here it becomes clear how Umm Kulthum's voice was a factor in spreading the spirit of Arab nationalism, with Egypt as the leading symbol of this nationalism.

In addition to the Egyptian films, Umm Kulthum's songs played an essential role in making the Egyptian dialect understandable and acceptable to all Arabs. It has become a popular dialect for them, with which they sing and repeat using, which made it easier for them to understand the political discourses of Nasser (Dawisha, 1976, 165).

This significant influence of Umm Kulthum in building the Arab Nasserist identity was included in a secret report of the American ambassador in Cairo at the time, where he indicated that these concerts passed messages and served the Nasser regime in spreading Arab nationalism in the Arab world from Morocco to Bahrain (Hale, 1975, 30).

The impact of Umm Kulthum's voice in spreading the national spirit reached the extent that many Arabs started to promote cafes and restaurants by adding broadcasts of Umm Kulthum's concerts at specific hours (Yahya, 2015). Rather, these cafes became headquarters for the meeting of Arab Nasserist socialists as well as those affected by Nasserite thought, as they used to meet in these cafes to organize their ranks and express their political, cultural, and partisan lives.

After Nasser bestowed the title "The Fourth Pyramid" on Umm Kulthum, she was given the title "Mother of the Arabs", and "The Constellation of the East," because of the impact that her beautiful and sad voice had on the souls of Arabs, who used to rejoice at the sound of the sad violin and the charming flute flowing through the lyrics of her songs tune that was being carefully selected (Assaf, 2008, 46-47). This

huge influence that Umm Kulthum achieved was not for Nasser to waste in vain. For him, Umm Kulthum was a very strong functional propaganda element in achieving his goal based on establishing a collective identity upon which the Arabs would unite without any disagreement. This is what prompted the Voice of Arabs to increase the broadcast of Umm Kulthum's songs in order to root its national influence.

Another example on Umm Kulthum inculcating the national spirit among Arabs was what happened after the defeat of 1967 when Umm Kulthum gained nearly 2 million and 530 thousand dollars from her concerts that were taking place in Arab countries under the title "Supporting the Arab Army", meaning the Egyptian army. The amount of 2.5\$ million was great importance for Egypt at that time, especially after that painful defeat (Turhan, 2016).

When Umm Kulthum died, her funeral was attended by four million Egyptian and Arab citizens. This would be another example of the entrenchment of the national spirit in the hearts of Arabs through Umm Kulthum (Turhan, 2016, 49). The impact of Umm Kulthum's voice still affects the souls of the Arabs today. Many Arabs are waiting for her songs to be broadcast on Rotana Zaman, Saudi Arabia, and even the official Saudi channel, where the broadcast begins at ten or eleven, as it was during the era of Nasser, and the songs continue to be broadcast for two hours (El-cinema, 2023; Al-Ghad, 2017). Not only do Rotana Zaman and the Saudi channel broadcast Umm Kulthum's songs. However, there were also several Arab radio stations and channels that still broadcast Umm Kulthum's songs at the time, including The Voice of the Arabs, Al-Aghani Radio, Orient Radio, Tarbiat Radio, and others (Sama3y, 2009).

Conclusion

This paper investigated the role of soft power tools such as radio and music in spreading the ideology during the Gamal Abdel Nasser. The study concluded that Gamal instrumentalized Umm Khultum's voice, radio, and music as a soft power tool to strengthen his ideology. The power of propaganda that relied on Umm Kulthum's voice successfully gathered Arab masses from Morocco to Bahrain around the radio at ten pm to listen to Umm Kulthum's songs, which contained several political messages targeting the Arab subconscious. It is noted that the Voice of the Arabs Radio station, which broadcasted the song of Umm Kulthum, was superior to its counterparts at the time in the Arab world. At that time, there were local radio stations in Sudan, Syria, Bahrain, Somalia, Yemen, Jordan, Saudi Arabia, and Kuwait. Still, the Voice of Arabs was the most listened to, as Umm Kulthum was the voice of Arab unity, and Arabs were nostalgic for unity after their division into separate countries due to borders erected after the First and Second World Wars. Umm Kulthum's voice became an important cultural element in the literature of Nasserite socialist thought, which spread significantly throughout the Arab world. As a result, there has been a welcome in Syria, Yemen, and Iraq to Gamal Abdel Nasser as a nationalist leader whose greatness mounted with Umm Kulthum's song. Therefore, this paper contends that Gamel Abdel Nasser exploited Umm Kulthum and her voice and Arab's Voice Radio as a soft power tool to export and empower Arab nationalism among Arabs. It is obvious and almost inevitable that during Gamel's reign, radio and music played a critical role in shaping Egyptian foreign policy. We found that Gamal Abdel Nasser exploited the radio and music to convey and spread the ideology of Arab nationalism. In this regard, led

by Gamal, Arab nationalism was distributed by radio (Cairo), a program (the Voice of Arabs), and a singer (Umm Khultum).

The profound influence of Arab Radio further augmented the impact of Umm Kulthum's vocal prowess. Arab Radio significantly shaped the opinions and actions of the Arab population across several countries, including Morocco and Bahrain, in alignment with the foreign policy objectives pursued by Gamal Abdel Nasser. In the 1960s, a daily influx of around 3,000 letters originating from various countries in the Arab world was received by this radio station. The incorporation of cultural, political, and religious elites by Arab Radio had a significant role in the formation of a political value system centred around the symbolic figure of Gamal Abdel Nasser as a nationalist leader. The political landscape in Iraq witnessed a notable embrace of Nasserite nationalism, characterized by robust legal, moral, and affiliative support. However, this sentiment reversed following the 1958 coup against the Baghdad Security Pact, which had aligned Iraq with Western powers. Similarly, Syria also opted to unite with Egypt in 1958, driven by a sense of national identity fostered through radio broadcasts. This union bestowed upon Syria the same level of legitimacy enjoyed by Egypt under the leadership of Abdel Nasser, particularly due to Egypt's involvement in safeguarding the Yemeni revolution against the monarchy supported by Saudi Arabia, which erupted in 1962.

References

- Abaoğlu, E. "Ulus Devlet İnşasında Müziğin Rolü Türkiye ile Mısır Arasındaki Benzerlikler ve Farklar". 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (Bildiriler Kitabı- IV, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler- Sosyal Politikalar- Sosyoloji- Tarih 9-12 May 2018). Ed. Burak Yuvalı ve Taha Eğri,1/ 21-36. Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2018.
- Abu Hamila, A. "The Voice of the Homeland. Mrs. Umm Kulthum". *Aljazeera.net* (09 January 2022). <https://shorturl.at/htvwF>
- Alahamad, A. "Voice of the Arabs Radio: Its Effects and Political Power during the Nasser Era (1953-1967)". *The Joint Journalism Historians Conference (12 May 2011)*. New York: New York University. 2011.
- Al- Ghad*. "Umm Kulthum Returns to Saudi Television after Decades of Hiatus". (03 October 2017). <https://shorturl.at/JU479>
- Al-Halimi, U. "Tadvir Mafhum Al-quvva fi al-Alaqaat al-Davliyah al-Muasirah (The Evolution of the Concept of Power in Contemporary International Relations)". *Democraticac*. Accessed 10 January 2023. <https://democraticac.de/?p=67404>.
- Aljazeera.net*. "Umm Kulthum". (01 December 2014). <https://shorturl.at/lxISZ>
- Al-Koud, I.K. O. *Soft Power Strategy and its Role in Implementing the Goals of US Foreign Policy in the Arab Region*, Amman: Middle East University - College of Arts and Sciences, 2016
- Anderson, B. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Trans. İskender Savaşır. Istanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Al-Madani, A. "Ya Darana Yadar. Ya Manbat Al'ahrar: Our Home, Home of the Free". *Alayam* (17 October 2014). <https://www.alayam.com/Article/courts-article/90353/Index.html>
- Assaf, H. S. "Umm Kulthum: A Legend or a Story of Will!", *Al Raida*, 122-123, Summer/Fall (2008), 42-47.
- Boyd A, D. "Development of Egypt's Radio: Voice of the Arabs under Nasser". *Journal of Association for Education in Journalism*, 52/ 4, (1975), <https://doi.org/10.1177/107769907505200406>
- Boyd A, D. "Egyptian Radio: Tool of Political and National Development". *Journalism Monographs*, 48, (February 1977).
- Bin Neyya, W. "How does the world explain the phenomenon of Umm Kulthum?" *Aljazeera.net*, (19 February 2020). <https://shorturl.at/gnABS> .
- Domenach, J-M. *Politika ve Propaganda*. Trans. Tahsin Yücel. Istanbul: Varlık Yayınları, 1995.
- Danielson, V. "Performance, Political Identity, and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir". *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts in the Middle East*, (Ed.) Sharifa Zuhur, Cairo, The American University in Cairo Press, 1998.
- Deacon, R. "Strategies of Governnace Michel Foucault on Power". *Theoria Journal*, 29. (1998).
- Duri, A. *The Historical Roots of Arab Nationalism*. Beirut: Dar El Ilm Lilmalayin, 1960.

- Dawisha, A. *Arab Nationalism in the Twentieth Century*. New Jersey: Princeton University Press, 2003.
- Dawisha, A. *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*. Toronto: John Wiley and Sons Publishing, 1976.
- Danielson, V. *The Voice of Egypt: Umm Kulthūm, Arabic Song and Egyptian Society in the Twentieth Century*. Chicago: University of Chicago, 1997.
- El- Cinema. "Rotana Cinema Program Guide" (15 May 2012). <https://elcinema.com/tvguide/1217/>.
- Hale, J. *Radio Power; Propaganda and International Broadcasting*. Philadelphia: Temple University Press, 1975.
- Işıktaş, B. and Tanar, M. "Kimlik Oluşumu Sürecinde Popüler Müzeğin Etkisi", *Sosyoloji Konferansları*, 51, (2015), 31-49.
- Joyce, M. *Ruling Shaikhs and Her Majesty's Government*. Oxfordshire: Routledge, 2003.
- Jankowski, J. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United of Arab Republic*. London: Lynne Rienner, 2002.
- Kasım, M. "Hitlerin Döneminde Propanganda Aracı Olarak Radyo", *Selçuk İletişim Dergisi*, 4/4. (2011), 64-75.
- Kireççi, M. A. *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Loya, A. "Radio propaganda of the United Arab Republic-An Analysis", *Journal of Middle Eastern Affairs*, 13/ 4, (1962), 98-110.
- Lohman, L. *Umm Kulthum: Artistic Agency and the Shaping of an Arab Legend*. Middletown: Wesleyan University Press Connecticut, 2010.
- Malinowski, B. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Tran. Saadet Özkal. Istanbul: Kabalıcı Yayınları, 1992.
- Nye, J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
- Nye, J. *The Future of Power*. New York: Public Affairs, 2010.
- Nabih, S. "Abdul Nasser Platform for the Arab Nation... 67 Years Since the Launch of Voice of the Arabs", *El-Vatan News*, 04 June 2020. <https://www.elwatannews.com/news/details/4885444>.
- Rachy, A. *Making Music in the Arab World: The Culture and Artistry of Tarab*. Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2003.
- Saghieh, H. *The Long Collapse: The Historical Background to the Uprisings of the Arab Middle East*. Beirut: Dar Al Saqi, 2013.
- Sama3y.com. "A Guide to Broadcasting Umm Kulthum's Songs on Arab Radio Stations". 20 June 2009. <https://www.sama3y.net/forum/archive/index.php/t-69339.html>
- Shalaby, K. (2011). "Allah Akbar Fawq Kayd Almuetaadaa: God Is Greater than the Plot of the Aggressor", *Al- Vafd*. 06 September 2011, <https://www.alwafd.news/91182>
- Smith, K. "Interview with Gamal Abdel Nasser", *CBS Records*, Cairo, 1956.
- Turan, N. S. "Mısır'da Ulusal Bir Sembolün Oluşumu: "Mısır'ın Dördüncü Piramidi: Ümmü Gülsüm", *Folklor Edebiyat Dergisi*, 12/ 46, (2006), 291- 311.

- Turan, N. S. "Lübnan'da Ulusun İnşası ve Ortak Tınının Üretimi- Rahbani Kardeşler ve Feyruz". *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, 3/ 1, (2011), 193- 228.
- Turhan, N. S. "Mısır'da Ulusun İnşasında Kimlik ve Kültürel Bir Aktarıcı Sembol Olarak Ümmü Gülsüm'ün Müzikal Mirası". Uluslararası Müzikte Performans Sempozyumu, 12-14 October 2016, Bursa: Türkiye, 2016.
- Tuncel, G. and Gündoğmuş, B. "Türkiye Siyasetinde Merkez – Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/ 3, (2012), 137- 158.
- Williams, R. *Kültür*. Trans. Suavi Aydın, İstanbul: İmge Yayınları, 1993.
- Yahya, N. "Was Umm Kulthum the opium of the Arabs?", *Aljazeera.net*. 27 September 2015, <https://shorturl.at/cG067>

Dinamikler, Norm ve Konjonktür: Eritre'nin Kırk Yıl Arayla Deneyimlediği İki Farklı Bağımsızlık Gündeminin Karşılaştırılması

Dynamics, Norm and Conjuncture: Comparing Two Different Independence Agendas Eritrea Experienced Forty Years Apart

Ahmet Göksel ULUER

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
aguluer@erbakan.edu.tr
[0000-0003-2528-2780](tel:0000-0003-2528-2780)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Uluer, Ahmet Göksel . "Dinamikler, Norm ve Konjonktür: Eritre'nin Kırk Yıl Arayla Deneyimlediği İki Farklı Bağımsızlık Gündeminin Karşılaştırılması". Akademik İncelemeler Dergisi 265-284.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1322608>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 04.07.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 16.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Dinamikler, Norm ve Konjonktür: Eritre'nin Kırk Yıl Arayla Deneyimlediği İki Farklı Bağımsızlık Gündeminin Karşılaştırılması

Öz

Bu çalışma, Afrika Boynuzu'nda yer alan Eritre devletinin bağımsızlığı konusunun uluslararası alanda gündeme geldiği iki tarih olan 1950 ve 1990'ların başlarını odağa alarak, 1950'lerde onaylanmayan bağımsızlığın 1990'larda onaylanmış olmasını sorun edinmektedir. Bu açıdan, çalışmanın ilgi alanını bağımsızlık gündemine taraf devlet ve örgütlerin faaliyetleri oluşturur. Eritre'nin bağımsızlığı meselesinin kırk yıl ara ile farklı kararlarla sonuçlanmasının, bölgede çıkarları bulunan uluslararası aktörlerin tutumları, Birleşmiş Milletler'in rolü ve kararları ve bölge ülkelerinin iç dinamikleriyle doğrudan ilintili olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda, Etiyopya ve Eritre'nin tarihsel birlikteliği ve ayrımına odaklanarak, bu iki coğrafyanın ilişkisinin Eritre'nin bağımsızlığı özelinde üstünde durulan bir unsur olduğu gözler önüne serilmektedir. Bu iki ülkenin bir aradalığını ön gören ve görmeyen argüman ve tarihsel gelişmeler ele alınarak, Eritre'nin ikinci bağımsızlık gündeminde, ilkinde olmayan karşılıklı uzlaşma ve Eritre'nin ulusal niteliğinin üzerinde durulmuştur. İkinci olarak, self-determinasyon ve ayrılma konusunda dünyada yaşanan gelişmelerin Eritre'nin bağımsızlığına nasıl etki ettiği analiz edilmektedir. Bu noktada uluslararası örgütler tarafından alınan kararlar ve değişen normlar incelenmektedir. Son olarak Soğuk Savaş'ın tırmanma ve sönümlenme evrelerini merkeze alarak, ülkenin geleceğinde dış aktörlerin bölgesel ve küresel politikalarının nasıl belirleyici olduğu sorgulanmıştır. Özellikle ilk bağımsızlık gündeminin Soğuk Savaş politikaları gereği desteklenemeyecek ve Etiyopya'nın toprak bütünlüğünü savunacak bir konjonktürde, ikincisinin ise blok politikalarının çözüldüğü ve küresel dönüşümün başladığı yeni bir geçiş evresine denk geldiği için dış aktörlerce olumlu karşılandığı ve mümkün hale geldiği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eritre, Bağımsızlık, Self-Determinasyon, Etiyopya, Birleşmiş Milletler.

Dynamics, Norm and Conjuncture: Comparing Two Different Independence Agendas Eritrea Experienced Forty Years Apart

Abstract

This study examines Eritrea's independence by highlighting the discrepancy between the lack of approval for freedom in the 1950s and its subsequent support in the 1990s. Divergent outcomes regarding Eritrean independence, separated by a span of forty years, are directly linked to the positions of international actors, the role and decisions of the United Nations (UN), and the internal dynamics. In this context, the study explores the historical unity and separation of Ethiopia and Eritrea, highlighting the significance of their relationship in the case of independence. By addressing the arguments on the coexistence of Ethiopia and Eritrea, the study underscores the second independence agenda of Eritrea, which emphasizes mutual reconciliation and national identity, an aspect lacking in the first independence movement. Secondly, the study analyzes the impact of global developments related to self-determination and secession by explicitly examining the decisions made by international organizations and the evolving norms surrounding these issues. Finally, the study focuses on the escalation and de-escalation phases of the Cold War. It examines regional and global policies of external actors that played a decisive role in shaping the country's future. It argues that during the first independence agenda, external actors supported and facilitated Eritrea's independence in a political sphere dominated by Cold War concerns for Ethiopia's territorial integrity. However, during the second independence agenda, external actors embraced and facilitated Eritrea's independence due to the coinciding of a transitional phase marked by the dissolution of bloc politics and the onset of global transformation.

Keywords: Eritrea, Independence, Self-Determination, Ethiopia, United Nations.

Extended Abstract

This study compares the historical circumstances and legal developments in the two processes of Eritrea's independence agenda, one not ratified in the 1950s and the other endorsed in the 1990s. It questions dynamics, norms and conjunctural differences at the domestic, regional and international levels impact on Eritrean independence. Recognizing the reality of autonomy that can create tension between international law and international politics, particularly the conflict between territorial integrity and self-determination, this study treats Eritrea's two independence agendas as a case study to illustrate both sides and how they have changed over four decades.

The first part of the study addresses the historical ties between Ethiopia and Eritrea. By discussing the historical unity of these two geographies, the study emphasizes why Eritrea's first independence agenda was seen together with Ethiopia's fate and why Ethiopia's history and rights came to the fore in the negotiations on Eritrea's independence.

The second section of the study emphasizes the reasons for the failure of Eritrean independence negotiated within the United Nations in the 1950s. The study argues that the lack of a broad national consensus in favor of freedom in Eritrea, the questioning of the state-building adequacy of the socio-political structure in the region, and ultimately, the strategic relationship established between Ethiopia and the United States during the escalating Cold War were instrumental in the decision to maintain the existence of a single and sovereign solid state in the region. In a sense, it can be said that Eritrea's initial independence agenda coincided with a period of "non-solution" when international law was still in its formative stages, and global competition was at an intense level.

The third section focuses on the conditions that led to the re-emergence of Eritrea's independence on the agenda. First, as a result of the global decolonization process, self-determination became the norm, making Eritrea's demand for independence no longer an atypical one. Second, the civil war between pro-independence armed organizations in Eritrea and the Ethiopian central government, which began in early 1960 and ended in 1991, created a "national" demand and consciousness in the Eritrean people. Moreover, during these thirty years of civil war, Eritrea experienced de facto statehood under the leadership of the aforementioned armed organizations. This thirty-year experience has been perceived as a crucial indicator of Eritrea's development as a nation and state. Finally, following the socialist military takeover in Ethiopia in 1974, the Eritrean independence movement cooperated with other opposition armed groups in Ethiopia on the basis of their shared goal of fighting against the central government. After the junta was overthrown, these groups claimed that Eritrea's demand for self-determination was a "natural and deserved right." Thus, the change of government in Ethiopia in 1991 created a ground for negotiation over Eritrean independence that had never existed before. This compromise was followed by the new world order in which the Cold War ended and the marginalization of inter-bloc rivalry.

The final section of the study analyzes how the independence that was put on the agenda after the United Nations and other stakeholders carried out the Ethiopian Civil War. The issue of respecting sovereignty was resolved by obtaining Ethiopia's consent, but there was no room left for reconsidering Ethiopia's historical ties and rights. Emphasizing the role of the United Nations supervision and observation of the referendum process reveals the part of the United Nations in the international legitimization of independence.

The central axis of this study, which examines the two distinct independence agendas that Eritrea pursued over forty years, is to analyze the causes of the two disparate outcomes. Three factors are considered in this context: domestic and regional dynamics, self-determination concepts and experiences, and global conjunctural/strategic transformations. The experience in the 1950s, which is considered atypical, has been argued to have failed to lead to independence due to the following factors: the escalation of the Cold War, the lack of self-determination becoming a norm, and the divergence of views in Eritrean society. On the contrary, the independence agenda in the 1990s was facilitated by the fading Cold War, national and regional reconciliation, and the transformations in the concept of self-determination. These factors cleared the obstacles and ultimately led to the country's independence. Another implication and significance of this study is that Eritrea's various independence agendas and resulting outcomes offer a concrete case study of how the tension between international law and international politics can be transformed.

Giriş

Eritre'nin 1950'lerde onaylanmayan, ancak 1990'larda onaylanmış olan bağımsızlık gündemini konu alan bu çalışma, her iki süreçteki tarihsel şartları ve hukuki gelişmeleri mukayese etmeyi amaçlar. İç, bölgesel ve uluslararası düzeydeki dinamik, norm ve konjonktürel farklılıkların Eritre'nin bağımsızlığına nasıl etki ettiğini sorun eder.

Bağımsızlık ve self-determinasyon, pratikte BM'nin nihai ve meşru karar merci olduğu bir uluslararası hukuk meselesidir. Öyle ki, 1960'lı yıllarda Üçüncü Dünya'nın dekolonizasyonu ve 1990'lı yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerin, örgüte katılarak uluslararası toplumun parçaları olmaları sağlanmıştır (Kütükçü, 2004). Bu iki "bağımsızlık vagonu" süreci de BM'nin gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Eritre, ilk bağımsızlık vagonunda sömürge/vesayet ilişkisi nedeniyle, ikincisinde ise bölgesel/coğrafi sebeplerle süreçlerin doğrudan muhatabı değildir. Bu yönüyle Eritre'nin bağımsızlık gündemleri "atipik/münferit"tir. Dolayısıyla Eritre'nin kırk yıl ara gündeme gelen bağımsızlığını spesifik olarak analiz etmek elzemdir.

Bu analizde, uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset "gerilim"inin altını çizmek önemlidir. Bu gerilim, örneğin, ulusal egemenlik ilkesi ve onun yanında devletlerin bu egemenlik alanlarını halk ve vatandaşların aleyhine kullanmalarına karşı uluslararası koruma ihtiyacı ile gündeme gelir. Uluslararası hukukun gereğini yerine getirecek uluslararası örgüt ve mekanizmaların hangi aşamada devreye gireceği ise uluslararası siyasetin bir konusu gibi gözükmektedir. Örneğin, BM Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin veto yetkisi, Suriye, Yemen, Libya, Ukrayna, vb. çatışmalara müdahale edilmesini engelledi. Bunu yaparken veto eden daimî üyelerce, iç işlerine karışmama ilkesi ve ulusal

egemenlik yetkisinin ihlal edilmesi riski öne sürüldü. Dolayısıyla temel sağlık ve güvenlik hizmetlerine erişim, koruma sorumluluğu ve insanlığa karşı suçların cezalandırılması gibi meseleler, uluslararası hukukta hem ulusal egemenlik yetkisi hem de insan hakları bağlamında değerlendirilebilecek örnek olaylardır. Bu olaylara karşı egemenlik ilkesinin mi yoksa insan haklarını koruma yetkisinin mi işlerlik kazanacağı ise uluslararası siyasetin bir konusu gibi görünmektedir.

Aynı şekilde, self-determinasyon hakkı ve bir devletten ayrılmanın (secession) da uluslararası hukuk ve siyaset arasında benzer bir gerilim yarattığı söylenebilir (Arsava, 2013). Uluslararası hukuk açık olarak halkların self determinasyonunu öngörmektedir. Ancak aynı zamanda devletlerin toprak bütünlüğü de uluslararası hukukun önde gelen ilkelerindedir. Buradan hareketle, devlet içerisindeki bir halkın ayrılma girişimini her iki perspektifle yorumlayarak, bu talebi haklı veya haksız addetmek, en azından, burada ciddi bir yorum/takdir payı olduğunu belirtmek mümkündür¹. 2000'lerde Kosova, 2010'larda Güney Sudan, Abhazya, Güney Osetya ve Kırım'ın bağımsızlığı tartışmalarında ayrılma kurallarının işletilip işletilmemesi bunun bir yansıması gibidir (Arsava, 2014; Taşdemir, 2016; Taşdemir - Özer, 2015). Böylece self-determinasyon da uluslararası hukukun olduğu kadar güç dengeleri, çıkar, algı ve imajların rol oynadığı uluslararası siyasetin alanına girmektedir.

Bu bağlamda, Eritre'nin sahip olduğu iki bağımsızlık gündemini kıyaslamak oldukça ilginç ve anlamlıdır. Çünkü iki gündem arasındaki kırk yıl, hem bir kavram, norm ve pratik olarak self-determinasyonun dönüşümünü, hem iç ve bölgesel politikada bağımsızlığı etkileyecek gelişmelerin değerlendirilmesini, hem de uluslararası siyasetin farklı niteliklerinin kıyas edilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle Eritre'nin bağımsızlığı, uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset geriliminin her iki tarafıyla ve bu iki tarafın kırk yıllık değişimleriyle açıklanacak bir vaka çalışması olarak ele alınacaktır.

1. Tarihsel Arka Plan: Etiyopya'nın Bir Parçası mı? Kendine Has Bir Coğrafya mı?

Kızıldeniz'in kıyısında yer alan ve Arap Yarımadası'na komşu olan Afrika Boynuzu'ndaki Eritre coğrafyasının tarihsel arka planının en kritik noktası, bölgenin Etiyopya devletleri/hanedanları ile olan ilişkisidir. Etiyopya-Habeş devlet geleneği (Levine, 2000), milattan önce iki binli yıllara varan köklere sahiptir. Milattan sonra yedinci yüzyıla dek Eritre bölgesi, Akdeniz-Hint Okyanusu ticaretinin uğrak noktalarından olan liman kentleriyle, yaklaşık iki bin yıldır hüküm süren Aksum İmparatorluğu'nun önemli bir parçasıydı (Uluer, 2020). Etiyopya-Habeş devletinin nüfuz alanının denizden uzaklaşarak bölgenin iç ve dağlık kesimlerine kaydığı İslam sonrası dönemde, Eritre kıyılarının Müslümanlaştığı ve Arap Yarımadası ile sosyo-ekonomik olarak ilişkili sultanlıkların kurulduğu bir farklılaşma süreci yaşandı. Bu tarihten itibaren Eritre, Etiyopya-Habeş hanedanlarının doğrudan egemenliği altında yer almadı. Müslüman coğrafyalarla ilişkisi devam ederken, bölgenin bir kısmı Etiyopya-Habeş hanedanları ile kültürel ve ekonomik bağlarını sürdürdü. Bu nedenle Eritre, bugün dahi, Müslüman ve Hristiyan nüfusun birbirine yakın oranlarda dağıldığı bir ülkedir. Bu yönleriyle Eritre, Etiyopya-Habeş devletleşme alanı ile Müslüman (Arap Yarımadası ve Somali başta olmak üzere) devlet geleneğinin kesiştiği bir "ara bölge" olarak kabul edilebilir.

16. yüzyılda, Habeş Eyaleti ismiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine giren, (Orhonlu, 1996), 19. yüzyılda Mısır Hıdivliği denetimine geçen bölgede İtalya, 1880'lerde başlatılan göçlerin neticesinde bir nüfuz elde etti. 1889 yılında Etiyopya ve İtalya yetkililerince imzalanan Vıçale Antlaşması (ወርቅሌ- Wuchale – Ucciali) ile resmi olarak bir İtalyan kolonisi haline geldi. Böylece Eritre, İtalyan Somalisi ile İtalyan Doğu Afrikası (*Africa Orientale Italiana*) olarak isimlendirilen İtalyan koloni idaresinin bir parçası oldu.²

İtalya'nın bölgedeki yayılcı faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın ardından devam etti. Afrika Boynuzu, kıtanın geri kalanına nazaran doğal kaynaklar açısından kıt bir coğrafya olmasına rağmen, faşist İtalyan rejiminin uygarlaştırma misyonu ve uluslararası itibar kaygısıyla bezeli sömürgecilik politikası için yoğun nüfusuyla öne çıkan ve Batılı sömürgecilerce el değmemiş/müsait olan yegane coğrafyaydı (Abbay, 2006, 186; Robertson, 1977). Ekim 1935'te Benito Mussolini'nin başbakanlığındaki İtalyan hükümeti Etiyopya'ya yönelik işgal harekâtını başlattı ve Mayıs 1936'da başkent Adis Abeba'yı ele geçirerek ülkeyi kontrol altına aldılar. Ülkenin çeşitli bölgelerinde milis güçlerin direnişleri sürerken, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve İtalya'nın Mihver ittifakı safında savaşa dahil olmasıyla İtalyan Doğu Afrikası, Britanya ve İtalya askeri kuvvetlerinin birbirleriyle savaştığı bir cepheye dönüştü. Kasım 1941'de Britanya kuvvetlerinin başarısıyla kapanan cephede yer alan Eritre ve İtalyan Somalisi koloni toprakları, savaş süresince Britanya işgal yönetimlerinin egemenliğinde kaldı. Etiyopya'da ise İtalyan işgalinin ardından Britanya'ya sığınmış olan imparator Hayle Silasi, ülkesine dönerek tacını geri aldı ve topraklarını yönetmeyi sürdürdü. 1880'lerde İtalyan yerleşimleriyle başlayan ve savaş ile neticelenen yaklaşık altmış yıllık süreç, şüphesiz ki, 1884-5 yılında gerçekleşen Berlin Konferansı ile varılan bölüşüm anlaşmasıyla sembolleşmiş, yayılcı/emperyal/kolonyal dönemin bakiyesidir. Eritre topraklarının geleceği ve bağımsızlık tartışmaları, kıtanın ve Afrika Boynuzu'nun geçmişinden azade değildir. Bölgedeki İtalyan yayılcılığı tecrübesi, ülkenin nüfus, din, toplumsal tabakalaşma, eğitim sistemi, ulusal bilinç, vb. gibi pek çok niteliğini etkileyerek bölgede "kolonyal bir etki" bırakmıştır (Chelati Dirar, 2007; Negash, 1987).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar yaşanan bu gelişmelerde Eritre ve Etiyopya'nın aralarındaki özel ilişkiye dikkat çekmek gerekmektedir. Yüzyıllar süren organik birlikteliğin sekteye uğradığı yedinci yüzyıldan itibaren Eritre ve Etiyopya toprakları siyaseten aynı idari çatı altında bulunmadılar. Buna rağmen İtalya'nın Eritre'deki egemenliği üzerindeki mutabakat, Etiyopya'nın da imzasının bulunduğu bir antlaşma ile gerçekleşti. Bu imzanın, Etiyopya ve Eritre arasındaki tarihi münasebetin gözetilerek atıldığı, bir anlamda, Etiyopya'nın rızasının ve tarihsel haklarından feragat ettiğinin beyanı anlamına geldiği ileri sürülebilir. Etiyopya ve Eritre arasındaki tarihsel münasebete verilen atfa sonraki süreçlerde de rastlanacaktır. Dahası, İtalyan yenilgisi sonrası Etiyopya'da, diğer işgal bölgelerine benzer biçimde Britanya işgal yönetiminin kurulması yerine, doğrudan sürgündeki imparatorun egemenlik yetkisinin tanınması, Etiyopya'daki devlet geleneği ve yönetebilme ehliyetinin dikkate alındığının göstergesidir. Bu pratikten hareketle, benzer bir gelenek ve ehliyetin Eritre'de olmadığını tespit edildiği/yorumlandığı ileri sürülebilir.

2. Ulusal Uzlaş(ama)ma, Yeterlilik ve Tırmanan Soğuk Savaş: İkinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve İlk Bağımsızlık Gündemi

İdeolojik ve siyasal karşıtlıklarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver ittifakına karşı beraber savaşmış iki ittifak (Müttefikler ve Comintern) arasında, savaş sonu düzenlemeleri sırasında pürüzler çıkması kaçınılmazdı. Nitekim, savaşın bitiminden iki yıl sonra imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda çözüme kavuşmayan hususlardan biri de İtalyan kolonilerinin geleceği meselesiydi.

2.1. Savaş Sonu Görüşmelerindeki Uzlaşmazlık

Doğu Afrika cephesinin kapanmasının ardından Britanya ve Fransa işgal kuvvetlerinin denetim sağladığı İtalyan Doğu Afrikası, On İki Ada ve İtalyan Libya topraklarının nihai statüsü, 10 Şubat 1947'de imzalanan antlaşmanın 23. maddesinde ve bu maddeyle ilişkili EK-11'de düzenlendi (United Nations, 1950, 18 ve 102-103). Buna göre İtalyan koloni topraklarının statüsünün, antlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden bir yıl içerisinde, "Dört Güç" (*Four Powers*) olarak anılan SSCB, Britanya, ABD ve Fransa hükümetlerinin uzlaşısıyla belirlenmesine karar verildi. Bu doğrultuda, taraf dışişleri bakanlarının belli aralıklarla bir araya gelerek savaş sonu düzenlemeleri müzakere ettikleri Müttefikler Dışişleri Bakanları Konseyi (MDBK) organı, sonraki bir yıl içerisinde bu görüşmeleri sürdürmeye yetkili oldu. Şayet MDBK bir uzlaşmaya varamazsa, meselenin BM Genel Kurulu'na sevk edilmesi ve Kurul'un alacağı tavsiye kararının gereğinin yapılmasına hükmedildi.

Hem Paris Barış Antlaşması'ndan önce hem de sonrasında yedi kere gerçekleştirilmiş MDBK görüşmelerinde pek çok kez İtalyan kolonilerinin geleceği meselesi masaya yatırıldı. Ancak bu hususta taraflar uzlaşmaya varamadı.³ Uzlaşmazlığı doğuran birden fazla husus vardı. İtalyan Somalisi'nin vesayetinin hangi ülkeye devredileceği ve Eritre'nin vesayet rejimine tabi olması, bağımsız olması veya Etiyopya'ya bağlanması gibi pek çok meselede görüş ayrılıklarının olduğu bilinmektedir. Ancak İtalyan kolonileri meselesinin MDBK'de çıkmaza girmesinin en önemli nedeninin, SSCB'nin hem On İki Ada hem de Libya'nın bir bölgesini, Akdeniz'de üs elde etmeye hakkı olduğu iddiasıyla talep etmesi olduğu söylenebilir. Buna karşı Müttefikler, konuyu BM Genel Kurulu'na taşımak gibi bir direnç geliştirmişlerdir.

2. 2. Eritre Konusunun BM'ye Taşınması ve Çözümü

Dört Güç'ün MDBK aracılığıyla sorunu çözmeleri için öngörülen son tarih 15 Eylül 1948 idi. Tarafların bir karara varamayacağını anlaşılmaması ile mesele, ilk defa 1949 baharında BM Genel Kurulu'nun gündemine geldi. Komisyon toplantılarında İtalyan kolonilerinin her biri için farklı planlar görüşüldü. Etiyopya, bölgedeki tarihsel haklarını vurgulayarak bölgenin kendisine transferini talep ediyordu. Britanya ve ABD, Eritre'nin en azından doğu topraklarının Etiyopya topraklarına katılması konusunda bir fikir birliğindeydi. İtalya'nın Eritre'nin topraklarının doğrudan kendisine transferini ya da mümkün olmaz ise vesayet sistemi kapsamında bölgedeki varlığını korumayı istiyordu. SSCB, Etiyopya'nın denize ulaşımının önünü açacak tavizlerle birlikte Eritre'de BM vesayet

rejiminin kurulmasını, Latin Amerika ülkeleri de benzer bir uluslararası vesayet sisteminin tesisini öngörüyorlardı (United Nations - Boutros-Ghali, 1996, 7-8).

21 Kasım 1949'da BM Genel Kurulu'nda İtalyan kolonilerine dair ilk kararlar alındı. "Eski İtalyan Kolonilerinin Devri Meselesi" başlığını taşıyan 289 (IV) sayılı kararda, Libya ve İtalyan Somalisi'nin bağımsız devletler olması gerektiğinin altı çizildi. Libya için bağımsızlığın 1 Ocak 1952'ye kadar gerçekleştirilmesine hükmedildi. İtalyan Somalisi'nin ise İdari Otorite'nin İtalya olacağı bir uluslararası vesayet sistemiyle yönetilmesi ve bağımsızlığının en geç on yıl içerisinde sağlanması kabul edildi ("Research Guides", 26 Haziran 2023).

Eritre konusunda ise kurulacak bir komisyonun⁴, 15 Haziran 1950'ye kadar bir rapor ve teklif hazırlaması istendi. Mevcut işgal yönetimi, Eritre halkının temsilcileri ve gerekli görülen örgüt ve bireylerle görüşülmesinin talep edildiği raporun nelere dikkat edilerek hazırlanması gerektiği, kararın C bölümünde şöyle kaleme alındı: *(a) Eritre'nin farklı eyaletlerinde yaşayan farklı ırk, din ve siyasal örgütlenmeye sahip tüm grupların talepleri ve refahı ve halkın kendini yönetebilme (self-government) kapasitesi, (b) Doğu Afrika'daki barış ve güvenlik çıkarları ve (c) Meşru bir ihtiyaç olan denize ulaşımı da içerecek şekilde, coğrafi, tarihsel, etnik ve ekonomik nedenlere dayanan Etiyopya'nın hak ve iddiaları.*

Komisyonadaki görüş ayrılıkları, Eritre'nin doğrudan Etiyopya'ya ilhaki, federasyon ile bağlanması ve uluslararası vesayet rejiminin kurulmasını içeren üç ayrı teklifin hazırlanması sonucunu doğurdu. En nihayetinde on dört ülkenin de desteğiyle federasyon teklifinin Genel Kurul'da oylanmasına karar verildi. 2 Aralık 1950'de 46 kabul, 10 ret ve 4 çekimser oy ile kabul edilen 390 (V) sayılı karar ile Eritre'nin Etiyopya ile bir federasyon çatısı altında birleşmesine karar verildi ("A/RES/390(V)", 26 Haziran 2023). Teklifin, 289 (IV) sayılı kararın hükmü gereğince, Eritre'nin ekonomik kalkınmasına katkısı olan yabancı toplulukların faaliyetlerine devam edebilmesi ve Etiyopya ve Eritre'nin yakın siyasi ve ekonomik ilişkisinin korunması niyetiyle hazırlandığı belirtilmektedir. Ayrıca, Eritre halklarının kurum, gelenek, din ve dillerini koruyup, kendini yönetebilme hakkını gözetirken, aynı zamanda, Etiyopya İmparatorluğu'nun kurum, gelenek, uluslararası statüsü ve kimliğine saygı duyulduğu ifade edilmektedir. Bu yönüyle federasyon çözümünün, hem Eritre'nin "ara bölge" kimliğini doğruladığı hem de Etiyopya'nın bölgesel rolünü dikkate alan bir optimum çözüm olduğu öne sürülmüştür. Nihayetinde, Eylül 1952 tarihinden sonraya sarkmaması öngörülen bir geçiş süreci sonunda hem Eritre hem Etiyopya tarafının federasyon için gerekli ön hazırlıkları tamamlayıp, ilgili teklifin gereğini yerine getirmelerine karar verilmiştir.

Buradan hareketle, Eritre'nin ilk bağımsızlık gündeminin üç ana unsur nedeniyle sekteye uğradığı söylenebilir: (i) Eritre halkı arasında bağımsızlığa yönelik net bir fikir birliğinin olmaması, (ii) bölgenin egemen ve bağımsız bir devleti idame ettirecek kapasitesine dair endişeler ve (iii) kimi uluslararası aktörlerin Etiyopya'nın denize ulaşımını önceleyen stratejik eğilimleri. Bu noktaların dikkate alınmasının gerekliliği 1952'de BM Eritre Komisyonu'nca hazırlanan nihai raporda da yer buldu. Buna göre Komisyon, Etiyopya'nın hak ve iddiaları ile Eritre halkının bağımsızlıktan Etiyopya'yla birleşmeye uzanan

görüşleri arasında bir yol haritası çizmek zorluğuyla karşı karşıyaydı (*Final Report of the United Nations Commissioner in Eritrea, 1952, 2-3*).

BM Genel Kurulu'nun İtalyan kolonileri ile ilgili kararı ve komisyon raporlarında, Libya ve İtalyan Somalisi'nin en geç on yıl içerisinde bağımsızlığına hükmedilirken, Eritre'nin doğrudan bağımsızlığını savunan bir yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Bu da bölgenin "devlet olma yeterliliği" taşımadığına dair oydaşmanın altını çizmektedir. Kurulacak bağımsız bir devletin, bölge halkının temel sosyo-ekonomik gereksinimlerini karşılayamayacağı ve farklı siyasal tasarılar nedeniyle aynı "ulusal ülkü" çevresinde bir araya gelemeyecekleri öngörülmektedir. Bu nedenle birleşik bir devletin, Etiyopya'nın denize ulaşımını sağlayacak bir düzenleme ile güçlenecek mevcut devlet kapasitesi ve Eritre ile paylaşılan ortak değerler nedeniyle/vesilesiyle, Eritre halkı için daha avantajlı olacağı düşünülmektedir.

Dahası, Eritre'nin BM Genel Kurul gündemine gelişinin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (*NATO*) kuruluşu ile eş zamanlı olduğunu, dolayısıyla Soğuk Savaş'ın tırmanma evresinde gerçekleştiğinin altı çizilmelidir. Etiyopya ile ABD arasında tesis edilen yakın ilişki, Etiyopya'nın bölgesel rolünü kıymetlendiren birincil husus oldu. Savaş sırasında İran üzerinden SSCB'ye aktarılacak silah ve mühimmatlar için bölge, bir geçiş üssü olarak kullanıldı. 1941'de ABD ile imzalanan Ödünç Verme-Kiralama antlaşması, Eritre'deki iletişim/radyo istasyonunun 1943'te ABD'ye devredilmesi ve 1944 yılındaki Etiyopya ve Britanya arasındaki antlaşma hazırlanırken, ABD tarafından Etiyopya'nın egemenlik haklarına saygı gösterilip bu konuda "zorbalık" yapılmaması telkinin gelmesi söz konusu yakın ilişkinin sac ayağıdır (Marcus, 2002, 154). Dahası, 1946 - 1948 yılları arasında 800.000 dolar ve 1949 - 1952 yılları arasında 1,3 milyon dolar ekonomik yardımın yanı sıra, ABD İhracat-İthalat Bankası'ndan ulaşım için 2,7 milyon dolar kredi sağlamıştır⁵ (Henze, 2000, 246).

Dolayısıyla ABD'nin Soğuk Savaş siyasasında Etiyopya'nın Kızıldeniz ve Ortadoğu'ya komşu stratejik konumunun önemli olduğunu ve denize ulaşımı garanti altına alınmış güçlü bir müttefik olarak betimlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, ABD'nin Soğuk Savaş'taki blok liderliği konumunun BM Genel Kurulu'nun kararlarına da enformel bir etki ettiği ileri sürülebilir. Söz konusu etki olsun ya da olmasın, BM organlarındaki tüm müzakerelere bakıldığında, Tiruneh (1980), örgütün Afrika Boynuzu'nda tek ve egemen bir devletin var olmasını niyet ettiğinin altını çizmiştir (101).

3. Eritre'nin İkinci Bağımsızlık Gündemine Giderken: Dekolonizasyon Süreci, İç Savaş ve Soğuk Savaş'ın Sönümlenmesi

Eritre'nin bağımsızlığının ikinci kez gündeme geldiği 1990'lı yılların başına dek, bağımsızlık eğiliminin Eritre içinde ve uluslararası alanda "demlendiği" olayları üç başlık halinde incelemek anlamlıdır. Bunlardan ilki, Asya-Afrika ülkelerinde 1950'li yılların ortalarında başlayan bağımsızlık hareketleridir. Böylece dekolonizasyon ve bağımsızlık uluslararası bir norm halini almıştır. İkincisi, faaliyetlerine 1960'ların başında başlayıp bağımsızlığa kadar süren Eritre'deki silahlı örgütlerdir. Etiyopya merkezi hükümetine karşı yürütülen bu mücadeleye Etiyopya'daki silahlı örgütlerin de eklenmesi, çok boyutlu

bir Etiyopya iç savaşı meydana getirmiştir. Son olarak, Soğuk Savaş'ın sönümlenerek sona ermesi, hem dünyanın farklı yerlerindeki stratejik algıları değiştirmiş, hem de ikinci bir bağımsızlık vagonu yaratmıştır.

3.1. Dekolonizasyon Sürecinin Etkisi

1960'larda Asya-Afrika coğrafyasının dekolonizasyonuna yönelik yerel ve uluslararası taleplerin ortaya çıktığı sürecin ana muhatabı BM Genel Kurulu idi. Her ne kadar BM Şartı'nın 1. maddesine göre örgütün amacının "*halkların (...) kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygılı*" ilişkiler geliştirmek olduğu açıklanmışsa da, pratikte bunun nasıl olacağı ve neyi kapsadığı açık değildi (United Nations, 26 Haziran 2023).

1514(XV) sayılı ve 14 Aralık 1960 tarihli "Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri" dekolonizasyon taleplerine karşı örgütün siyasasını içeren metindi. Bildiride, "*halkların yabancı tahakkümüne, hakimiyetine ve sömürüsüne tabi bulunması[nın] temel hakların inkârı (...)*" olduğu ve "*siyasî, ekonomik, sosyal veya eğitsel hazırlığın yetersiz olması[nın] hiçbir surette bağımsızlığı geciktirmenin bir mazereti olmaması gerektiği (...)*" yer aldı. ("A/Res/1514(XV)", 26 Haziran 2023).

Aralık 1966'da BM Genel Kurulu'nun 2200A (XXI) sayılı kararıyla duyurulan ve İkiz Sözleşmeler adıyla bilinen ile Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin ilk maddelerinde self-determinasyonun bir hak olduğu belirtildi. Taraf devletlerin self-determinasyon hakkına saygı duyması ve bu hakkın gerçekleştirilmesine teşvik etmesi ifadesi yer aldı ("International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", 1966).

Böylece, 1957'de Gana ile başlayıp 1970'lerde Portekiz kolonilerinin bağımsızlığına dek geçen yaklaşık yirmi yılda, Sahra Altı Afrika'da kırktan fazla yeni ülke ortaya çıktı. Etiyopya hükümeti ve Eritre'deki silahlı örgütler arasındaki iç savaş nedeniyle, bu bağımsızlık vagonunda, Eritre'nin durumu yeniden gündeme gelmedi. Fakat bu sürecin iki kritik çıktısı oldu. Birincisi, self-determinasyonun bir hak olarak tanımlanması ve devlet olma yeterliliğinin bir kriter olmaktan çıkarılması uluslararası hukukta yeni bir self-determinasyon normunun doğmasına yol açtı. İkincisi ise dekolonizasyon süreci, iç savaş halindeki Eritre halkının taleplerini çok daha berraklaştırarak ortak ve öngörülebilir bir amaç sundu. Adeta Eritre'nin atipik bağımsızlık gündemini tipik ve "normal" bir hale getirdi.

3.2. Uluslaştırıcı ve Uzlaştırıcı Bir Sonuç Olarak İç Savaş

Eritre'nin bağımsızlığına giden sürecin tetikleyicisi olan en önemli gelişmelerden biri, 1960'ta Eritre Kurtuluş Cephesi (EKC) ve 1970'ten itibaren de Eritre Halkının Kurtuluş Cephesi (EHKC) adı verilen silahlı örgütler eliyle Etiyopya merkezi hükümetlerine karşı yürütülen iç savaşı⁶. Örgütlerin temel motivasyonu Etiyopya hükümetinin bölgedeki haksız eylemleri ve bunları son bulması için mücadele yürütmektir. Bu iki örgüt, 1977 yılı itibarıyla "ortak bir demokratik cephe" oluşturmak üzere bir ulusal birlik kurduklarını açıklayarak, askeri, istihbari, diplomatik, ekonomik ve toplumsal ilişkilerde ortak bir

mekanizma tesis ettiklerini duyurdular (“EPLF, ELF Sign an Important Agreement on National Unity”, 1978).

Eritre'deki silahlı örgütler ve Etiyopya merkezi hükümeti arasındaki savaş, 1974'te Mengistu Hayle Maryam öncülüğünde Etiyopya'da gerçekleşen askeri darbe ile ayrı bir katman kazandı. Önceki Etiyopya hükümetlerinin süregelen politikalarına yükselen tepkiye darbe hükümetinin politikaları eklendi. 1975'ten itibaren Kuzey Etiyopya'da yer alan ve Eritre'ye komşu olan Tıgray bölgesinde Tıgray Halkının Kurtuluş Cephesi (THKC) adı verilen bir silahlı örgüt faaliyete geçti⁷. Böylece, EHKC ve THKC, toprak bağlantısı aracılığıyla birbiriyle iş birliği kurabilen ve Etiyopya hükümetini devirme hedefinde birleşen iki başat örgüt olarak Etiyopya'daki muhalif silahlı yapılara öncülük ettiler.

3.2.1. İç Savaşın Çıktıları I: Eritre Ulusu Fikri ve Devlet Olma Yeterliliğinin Pekişmesi

Sılası hükümeti, BM kararıyla tesis edilen federal yapının, ülkenin bir arada kalkınmasını yavaşlatan ve dışarıdan empoze edilmiş bir engel olduğunu dile getiriyordu (*Selected Speeches of His Imperial Majesty of Haile Selassie 1918-1967*, 1967, 472-476). 1962 yılında, kimi faaliyetleri dolayısıyla Sılası rejimince eleştirilen Eritre meclisinden, Etiyopya merkezi hükümetinden gelen doğrudan baskılar neticesinde (Suleiman, 2013, 137-145), Etiyopya ile birleşme ve federal yapıya son verme kararı çıktı. Bu karar, ülkedeki iç savaşın ana ve doğrudan nedeniydi. Bu iç savaş, aynı zamanda Boynuz'daki iki farklı milliyetçiliğin çatışması halini alacaktı. Etiyopya hükümeti, Eritre bölgesiyle olan antik ve özgün bağlarını ve Eritre'nin federasyondan önce ayrı bir siyasi/etnik birim olarak tanımlanmadığını savunuyordu. Eritre cephesi ise, bölgenin sömürge geçmişine atıfla Eritre halkının self-determinasyon hakkının olduğunu vurgulamaktaydı (Sorenson, 1991, 316). Yükselen milliyetçilik, Eritre kamuoyunda, Avrupalı güçleri ve Etiyopya devletini sömürgecilik ve baskı vasıflarıyla aynı kefedede görerek, biz ve Etiyopyalılar/Avrupalılar ayırımının kuvvetlenmesi sonucunu doğurdu (Araya, 1990, 89).

İç savaşın üç ana etkisi oldu. Öncelikle Eritre'deki silahlı örgütlerin başlattığı mücadelede Etiyopya'nın “haksız, demokratik olmayan ve baskıcı” birleşme kararı Eritre halkının desteğini sağlayabilecekleri sembolik bir olay halini aldı. Böylece, zaman içerisinde, 1950'lerin başındaki bağımsızlık gündeminde farklı görüşlere sahip Eritre'deki farklı toplumsal gruplar, bağımsızlık yönünde ortak bir iradeye doğru ilerleyecekti. Bir anlamda iç savaş, İtalyan sömürge işgali deneyimine ek olarak, Eritre'nin ulusal uyum ve bütünlüğünü sağlayacak bir diğer kilometre taşı oldu ve bir kurucu katalizöre evrildi (Sherman, 1980, 121).

Ayrıca, özellikle 1974'teki askeri darbeyi izleyen yıllarda Eritre'deki nüfuzunu artıran silahlı örgütlerin öncülüğünde *de facto* bir devletleşme yaşandı. Disiplinli ve savaş ortamının kısıtlarına rağmen yaratıcı yöntemlerle (Pool, 1993, 402) bölgedeki temel hizmetleri sağlayabilecek kapasiteye ulaşan EHKC, halka doğrudan temas ederek sempati kazandı (Cliffe, 1989, 142). EHKC'nin Eritre halkının temsilcisi olarak bölgeyi denetleyen ve temsil eden bir aktör konumuna erişmesi, aynı zamanda Eritre mücadelesinin iç çatışmalarını da barındıran bir süreçtir. 1970'li yıllarda ulusal mücadelenin temsilcisi olan EKC, farklı etnik ve dinsel kimlikler ekseninde bölündü ve merkezi bir organizasyon

kuramadı (Tedla, 2014, 126). Zaten EHKC, öncelikle, İslami hassasiyeti ağır basan ve Arap-Müslüman ülkelerden alınan dış destekle yürüyen (Erlich, 1983, 79-84) EKC'ye tepki olarak, Arap dilinin kullanımı ve Arap ülkeleriyle kurulan ilişkilere karşı çıkan (Markakis, 1988, 68) Hıristiyan Eritrelilerin başını çektiği bir örgüt niteliğiyle EKC'nin içerisinde neşet etti. Nihayetinde 1980'lerin başında, EKC ve EHKC arasındaki iç çatışmanın galibi EHKC oldu ve EKC, Eritre'yi terk ederek Sudan'a yerleşti. EHKC'nin izlediği etkili örgütlenme yöntemleri, başta diaspora Eritrelileri olmak üzere maddi kaynakları düzenli edininip kullanabilmesi, etnik/dinsel vurgunun yerine ulusal bir mücadelenin altını çizerek bölgedeki tüm kimlikleri kapsayıcı bir tavır takınması ve siyasi fırsatları değerlendirebilme kabiliyeti, örgütü, Eritre halkının temsilcisi olma mücadelesinde başarıya ulaştıran faktörlerdi (Woldemikael, 1991, 33-41). Bilhassa, THKC ile kurulan iş birliği, EHKC'nin askeri ve diplomatik başarıları ve Eritre halkıyla kurduğu olumlu ilişkinin en önemli sebep ve desteklerindendi. Tüm bu unsurlar, bölgenin, EHKC önderliğinde ulus ve devlet olmaya yönelmesine zemin hazırladı.

İç savaşın ikinci etkisi, merkezi Adis Abeba olan Afrika Birliği Örgütü'nün 1963 yılında ilan edilen Şart'ının üçüncü maddesinde "egemenliğe saygı" ve "tüm devletlerin toprak bütünlüğü" ilkeleri kabul edilmesiydi. Bu maddeyle, sömürgecilik döneminden kalma sınır sorunlarının, bağımsızlık sonrası dönemde yeniden gündeme getirilmeyeceği kararlaştırılmış oldu. Örgüte üye olan ülkelerin toprak bütünlüğünün tartışmaya açılmaması ilkesinin, Eritre merkezli iç savaşın hemen ardından ilan edilen Şart'ta yer alması, örgütün Eritre bağımsızlık hareketine engel teşkil edecek biçimde araçsallaştırılmasını beraberinde getirdi. Bilhassa Sılası'nın Afrika Birliği Örgütü'ndeki itibarlı konumu ve diplomatik becerisi, Eritre'nin örgüt bünyesinde destek ve meşruiyet kazanmasının önüne geçti ve bölgenin self-determinasyonu, kıtada yalnızca Sudan ve Somali'nin arka çıktığı bir talep olarak kaldı (Keller, 1991, 7). Bu araçsallaştırılma ve "yol tıkama", Eritre'deki silahlı örgütlerin, bağımsızlığın BM eliyle ve Etiyopya'nın dahil olmadığı bir çözüm ile gelebileceği yolundaki fikirlerini güçlendirdi (Keller, 1990, 109).

Üçüncü olarak ise, 1974 sonrasında Etiyopya siyasal sahnesinde sol-sosyalist eğilimli askeri hükümete muhalefet eden sol-sosyalist askeri örgütler bulunuyordu. Bu durumu imlemek için kullanılan "yoldaşa karşı yoldaş" (Tareke, 2009, 45) ifadesi, Etiyopya'nın içinde bulunduğu iklimi açığa vurması açısından değerlidir. İdeolojik benzerlik iç savaşın önüne geçememiş ya da diğer bir ifadeyle, etnik bağlar ideolojiye göre daha birincil bir konum kazanmıştır. İdeolojinin uluslaşmak ve/ya Etiyopya sınırlarını kabul ederek barış içerisinde bir arada yaşamaya yol açmaması, Eritre'nin özgün ulusal değerlerini pekiştirdi. Dahası bu özgün değerler, Eritre'nin Etiyopya içerisindeki iç sömürge niteliği, Etiyopya merkezinin çevresinde kalarak sömürüye muhatap olunması (Clapham, 1990, 206) ve sömürgeci işgale karşı meşru müdafaa hakkının kullanılması (Yohannes, 1987, 644) gibi sosyalist kavramlarla tahkim edildi.

İç savaş, bu nedenlerle, Eritre'nin ilk bağımsızlık gündeminde sorgulanan ve yetersiz bulunan, uluslaşma ve devlet yeterliliğine sahip olma unsurlarını Eritre'nin bağımsız bir siyasal birim olması lehine kuvvetlendiren bir çıktı yarattı.

3.2.2. İç Savaşın Çıktıları II: Etiyopya ile Uzlaşma Zemininin Oluşması

İç savaşın bir diğer önemli çıktısı ise Eritre'nin olası bağımsızlığının önündeki en ciddi engel niteliğindeki Etiyopya merkezi hükümetleriydi. Afrika Birliği Örgütü'ne ev sahipliği

yapan ve uluslararası antlaşmalarca topraklarda yetkisi bulunan Etiyopya'nın, Eritre'deki bağımsızlık taleplerinin aleyhine bir tavır sürdürmesi, ulusal egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri gereğince, Eritre'nin bağımsızlığının yeniden gündeme gelmesinin önündeki en büyük engeldi. Ancak, 1974'teki askeri darbenin ardından kurulan Maryam rejimine duyulan tepkiyle iç savaşın aktörlerinin çoğalması, THKC başatlığında yeni bir cephenin oluşması ve bu cephenin Etiyopya'daki diğer etnik temelli muhalif silahlı örgütleri içeren Etiyopya Halklarının Devrimci Demokratik Cephesi (EHDDC) adıyla birleştirilmesi, ülkenin geleceğini değiştirecek bir potansiyel taşımaktaydı.

Bir kere, 1980'lerin ortalarında Etiyopya'da yaşanan ve küresel bir yardım inisiyatifini tetikleyen kıtlık, Maryam rejiminin meşruiyetini ciddi biçimde sorgulatmıştı. İkincisi, Maryam rejimi ile Moskova arasında ekonomik ve askeri yardımlarla tesis edilen yakın ilişki, Soğuk Savaş'ın sönümlenmesiyle sekteye uğradı. Özellikle SSCB ile var olan silah yardımı antlaşmasının 1990 yılında sona ermesi ve Moskova'nın bu antlaşmayı yenilememe yönündeki kararı Maryam rejiminin kapasitesinde ciddi bir gerilemeye yol açtı (Ottaway, 1991, 79). Bu dönemde THKC/EHDDC ve EHKC, önemli askeri başarılar kazanmaya başladı.

1989 yılına gelindiğinde EHKC ve THKC/EHDDC'nin masada bulunduğu çatışma çözümü ve arabuluculuk girişimleri başlatıldı. ABD Devlet Başkanı Jimmy Carter'ın öncülüğünde taraflar, ateşkes ve savaş sonrası düzenlemelerine dair görüşmeler yürüttüler. Bu görüşmelerde, tarafsız bir üçüncü aktörün arabuluculuğu, müzakerelerin kamuoyuna çık yürütülmesi ve herhangi bir ön koşulun getirilmemesi kararlaştırıldı (Spencer vd., 1992, 93). Bu görüşmelerde EHKC tarafı, bağımsızlık talepleri dile getirildi ve THKC/EHDDC, Maryam rejimine karşı birlikte savaştıkları EHKC'nin bu talebini desteklediğini ilan etti. Mayıs 1991'de, THKC/EHDDC güçlerinin başkent Adis Abeba'nın denetimini ele geçirmesiyle iç savaş sona erdi.

Maryam rejiminin devrilmesiyle, Eritre ve Etiyopya'da EHKC lideri Isaias Afewerki ve THKC lideri Meles Zenavi önderliğinde geçiş hükümetleri kuruldu. Etiyopya'nın yeni anayasal ve idari düzeninin, EHDDC bileşenlerinin ve gözlemci olarak BM'nin yer aldığı Barış ve Demokrasi Konferansı'nda belirlenmesine karar verildi. EHKC ise, bu konferansta yer almayarak geleceğini Etiyopya'dan bağımsız olarak sürdürme isteğini fiili olarak beyan etmiş oldu. 1993 yılına kadar Etiyopya ve Eritre'de görevde kalacak olan geçiş hükümetleri, denetledikleri toprakların siyasi ve idari koşullarından sorumlu olacaklardı.

4. Eritre'nin İkinci Bağımsızlık Gündemi: BM'nin Rolü, Soğuk Savaş'ın Bitişi ve Uzlaşma

Hem Eritre hem Etiyopya geçiş hükümetleri, Eritre'nin geleceğinin özgür ve adil bir referandumla belirlenmesinde hemfikirlerdi. Her iki taraf, birtakım tarihsel şüphe ve güvensizlikler barındırsalar da, Eritre'nin bağımsızlığı ve Maryam rejiminin yıkılmasında bir müşterek zeminde anlaşmışlardı (Spencer vd., 1992, 94-96). İç savaş boyunca EHKC ve THKC/EHDDC arasındaki gerilimin arasından pragmatizmle yeşeren uyum, Etiyopya'da ezilen halkların demokratik taleplerinin ve Eritre'nin self-determinasyon hakkının kabul edilmesiyle mümkün oldu (Young, 1996). Her iki otoritenin de öngörüsü, geçiş hükümetleri sürecinin, yeni anayasalara sahip iki yeni ve bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla nihayete ermesi ve Etiyopya'nın askeri darbe rejiminin restorasyonuydu.

Bu aşamada, BM'nin rolü oldukça kritikti. Bağımsız devletliliğin uluslararası meşruiyet kazanmasının en önemli aracı şüphesiz ki BM'ye üyelik olacaktı. Bu nedenle, hem bağımsızlık oylamasının özgür ve adil şartlarda gerçekleşmesi ve herhangi bir şaibeye kapı aralamaması için geçiş hükümetleri, BM'nin sürece etkin biçimde dahil olmasını tercih ettiler. İlk adım, Adis Abeba'nın kontrol edilmesinden iki ay sonra, Temmuz 1991'da Eritre geçiş hükümetinin BM'ye yaptığı bağımsızlık başvurusuydu. Eylül 1991'de BM Genel Sekreteri, söz konusu başvurunun Etiyopya'nın rızası ve BM'nin açık yetkilendirilmesi ön koşuluyla değerlendirilebileceğini belirtti. Aralık 1991'de tarafların rızası ve BM'nin açık yetkilendirilmesi isteği örgüte iletildi.

Bu beyanların ardından BM Genel Kurulu, 17 Aralık 1991 tarihli A/RES/46/137 sayılı kararında "egemenlik ilkesine saygıyı önceleyen seçim desteği görevi"ni yerine getirme prensibini ortaya koydu ("A/RES/46/137", 1991). Böylece, Eritre ve Etiyopya'nın bağımsızlık referandumu talebinin hukuki altyapısı oluşturuldu. 1992 yılının yaklaşık ilk altı ayı boyunca taraflar, BM'nin söz konusu seçim desteğinin boyutunun ne olacağı konusunu müzakere ettiler⁸. Eritre Referandum Komiserliği'nin Mayıs 1992'de yazdığı mektup, BM'nin belirleyeceği bir delegasyonun, Temmuz 1992 ile Nisan 1993 tarihleri arasında, referandum sürecinin eşit, adil ve tarafsız şartlarda gerçekleştiğini gözlemlemek için sahada olmasını talep etmekteydi. Aralık 1992'de Birleşmiş Milletler Eritre Referandumunun Gerçekleştirilmesi Gözlemci Misyonu kuruldu. Bu misyon, referandumun gerçekleştiği 27 Nisan 1993 tarihine dek, seçmen kaydı, kampanya ve seçim günü dahil, sahada destek ve gözleme görevini ifa etti. Nihayetinde Eritre halkı, "Eritre'nin bağımsız ve egemen bir devlet olmasını onaylıyor musunuz?" sorusunu %99,8 oranında onayladı. 29 Nisan'da Etiyopya, Eritre'nin bağımsızlığını tanıdı ve Eritre, 28 Mayıs 1993'te BM üyeliğine kabul edildi.

Eritre'nin ikinci bağımsızlık gündeminin başarıyla neticelenmesinde öne çıkan iki hususun yeniden altını çizmek ve buna ek olarak bir uluslararası faktörden bahsetmek gerekir. Bu iki husustan ilki, birinci bağımsızlık gündeminde bölgenin kontrolü kendisine verilen Etiyopya'nın Eritre yönetimi ile uzlaşmış olmasıydı. Böylece, uluslararası hukukta var olan self-determinasyon ve ulusal egemenlik gerilimi, taraflardan birinin egemenlik devrine rıza gösterilmesiyle giderildi. Bu noktada, THKC/EHDDC geçiş hükümetinin Etiyopya özelinde "etnik federalizm" (Aalen, 2006; Cohen, 1995) olarak nitelendirilen, ayrılma hakkına sahip etnik temelli belirlenmiş birimlerden müteşekkil bir idari yapı kurulması kararı almasının da üzerinde durmak gerekir. Yani, Eritre ve Etiyopya arasındaki uzlaş, yalnızca merkezi hükümete karşı ortak çabayla kazanılan bir zaferin karşılığı sağlanmış bir "ödül" değildi. Ayrıca, yeni Etiyopya'nın idari yapısıyla da uyumlu olacak bir vitrin sunuyordu. EHKC ise, bu vitrinin içerisinde yer almak istemedi. Eritre sorununun bir sömürgecilik bakiyesi olduğunu söyleyerek self-determinasyonu ancak üniter bir devlet içerisinde mümkün kılacaklarına inanıyorlardı (Plaut, 2016, 26).

İkinci husus ise, bütün bağımsızlık sürecinin BM gözetiminde yürütülmesiydi. Bu yönüyle referandum hem Etiyopya ve Eritre halkı hem bölge ülkeleri hem de bağımsızlık amacı taşıyan diğer topluluklar için bir referans noktası olacaktı. Böylece yeni kurulacak Eritre devletinin, yeni bölgesel sorunlara/çatışmalara yol açma olasılığı düşürülmeye çalışıldı.

Ayrıca BM gözetimli süreç, Eritre'nin uluslararası toplumun bir parçası olabilmesinin en kuvvetli dayanağı olabilecekti.

Elbette Eritre'nin bağımsızlığına giden sürecin en önemli etkenlerinden biri de Soğuk Savaş'ın sönümlenmesi ve SSCB'nin çözülmesiydi. İlk bağımsızlık gündeminde tırmanma eğiliminde olan Soğuk Savaş, ABD ve Etiyopya arasında yakın bir stratejik ilişki kurulmasına yol açmıştı. İkinci bağımsızlık gündemi ise küresel rekabetin düşük profilde izlediği bir döneme denk düştü. Böylece, bölgenin geleceğinin belirlenmesinde küresel stratejik çıkarlar ikincil düzeyde önem taşıdı.

Diğer unsur ise, Etiyopya'nın 1974'ten itibaren SSCB'yi ana dış destekçi aktör olarak gören sosyalist bir rejime sahip olmasıydı. Muhafız cephe de sosyalizm yanlısı olsa ve bu karakterlerini halen koruyor olsalar dahi hükümete verdiği destek nedeniyle SSCB'ye mesafeli bir pozisyonlardı. Böylece Eritre'nin bağımsızlığı ve buna ek olarak Etiyopya'daki rejim değişikliği, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte demokrasiye geçişin yaşandığı ve ikinci bağımsızlık vagonunun ilerlemekte olduğu küresel siyasetin oldukça olumlu yaklaşacağı bir konjonktüre denk düştü.

Sonuç

Eritre'nin kırk yıl ara ile tecrübe ettiği iki farklı bağımsızlık gündemine odaklanan bu çalışmanın ana eksenini, kırk yıllık arada iki farklı sonuç çıkmasının nedenlerini analiz etmektir. Bu bağlamda, iç ve bölgesel dinamikler, self-determinasyon kavramı ve deneyimleri ve küresel konjonktürel/stratejik dönüşümler olarak adlandırılan üç öge analizin temel perspektifini oluşturmuştur. Atipik/münferit olarak nitelenen 1950'lerdeki deneyime bakıldığında, Soğuk Savaş'ın tırmanması, self-determinasyonun bir norm haline almaması ve Eritre toplumdaki görüş ayrılıkları nedeniyle bu üç perspektif ile yapılan analizin bağımsızlığa kapı aralamadığı ve nihayetinde başarısızlıkla neticelendiği öne sürülmüştür. Aksine, 1990'lardaki bağımsızlık gündeminin ise bu üç perspektif açısından, Soğuk Savaş'ın sönümlenmesi, ulusal ve bölgesel uzlaşısı ve self-determinasyon kavramının yaşadığı dönüşümler çerçevesinde, ülkenin bağımsızlığını kolaylaştıran ve adeta bu yoldaki ayırık otlarını temizleyen bir sonuç doğurduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada, özellikle, federal yapının Etiyopya hükümetinin dayatması sonucunda bozulmasıyla Eritre halkının anayasal haklarının ihlal edilmiş olması ve 1980'li yıllarda yaşanan kıtlıkla ortaya çıkan insani krizlerin uluslararası toplumda doğurduğu psikolojik/vicdani etkinin (Serapiao, 1987, 6) ve 1990'larda Eritre kamuoyunda bağımsızlığa aykırı kayda değer bir görüşün bulunmadığının (Pool, 1993, 391) altını, kolaylaştırıcı etmenler olarak özellikle çizmek gerekebilir.

Aynı zamanda bu makale, Eritre'nin iki farklı bağımsızlık gündemini birer örnek olarak kabul ederek, uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset geriliminin bir kanadına odaklanır. Bağımsızlık, self-determinasyon ve/ya ayrılma olarak nitelenen bu fiillerin, söz konusu gerilimleri doğrudan etkilediği, onlar tarafından biçimlendiği ve bu gerilimlerin konjonktürel izdüşümlerine göre neticelendiği ve/ya neticelenemediğine tanıklık

edilmektedir. Eritre'nin farklı neticelenen bu bağımsızlık gündemleri, bu gerilimin nasıl dönüşebileceğine dair somut bir vaka sunması açısından da kıymetlidir.

Notlar

1. Özerklik, ayrılma ve self-determinasyonu içeren pek çok farklı vakanın kapsamlı bir analizi için bkz. (Welhengama, 2019).
2. İtalya'nın sömürgeci faaliyetlerinin genel bir analizi için bkz. (Finaldi, 2017), doğrudan Eritre'deki sömürgeci faaliyetlerine dair bkz. (Strangio, 2010).
3. Uzlaşmazlığı doğuran birden fazla husus vardı. İtalyan Somalisi'nin vesayetinin hangi ülkeye devredileceği ve Eritre'nin vesayet rejimine tabi olması, bağımsız olması veya Etiyopya'ya bağlanması gibi pek çok meselede görüş ayrılıklarının olduğu bilinmektedir. Ancak İtalyan kolonileri meselesinin MDBK'de çıkmaza girmesinin en önemli nedeninin, SSCB'nin hem On İki Ada hem de Libya'nın bir bölgesini, Akdeniz'de üs elde etmeye hakkı olduğu iddiasıyla talep etmesi olduğu söylenebilir. Buna karşı Müttefikler'in geliştirdiği direnç, konuyu BM Genel Kurulu'na taşımak ve nihayete erdirmek biçiminde oldu. İtalyan kolonileri müzakerelerine dair bkz. (Mazov, 2003; Longrigg, 1945; Kelly, 2000).
4. Bu komisyonun beş üye ülkenin temsilcilerinden oluşmasında uzlaşıldı: Burma, Guatemala, Norveç, Pakistan ve Güney Afrika Birliği.
5. ABD-Etiyopya arasındaki ilişkinin 1950'li yıllarda da ABD'nin teknik iş birliği ve ekonomik yardımı öngören Dört Nokta programına katılım, Kore Savaşı'na askeri birlik gönderme ve nihayetinde 1953 yılında imzalanan Karşılıklı Savunma ve İş birliği Antlaşması ile daha da yakınlaştığı söylenebilir.
6. EKC ve EHKC, kendilerinin ideolojik olarak yakın durdukları dış aktörler ve Eritre'deki destekleyici kitleler ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. (Connell, 2001).
7. Tıgray bölgesi ve Etiyopya merkezi hükümetleri arasındaki gerilim köklü bir geçmişe sahiptir. Bu geçmiş ve THKC'nin düşünsel ve tarihsel temellerine dair bkz. (Berhe, 2004).
8. BM'nin referandum sürecini nasıl yönettiğine dair detaylı bilgi için bkz. (United Nations - Boutros-Ghali, 1996, 19-31).

Kaynakça

- Aalen, Lovise. "Ethnic Federalism and Self-Determination for Nationalities in a Semi-Authoritarian State: The Case of Ethiopia". *International Journal on Minority and Group Rights* 13/2-3 (2006), 243-261. <https://doi.org/10.1163/157181106777909849>
- Abbay, Alemseged. "The Assumption of 'A-Colony-Equals-To-A-Nation' and the Political Accident of Eritrea". *Africa: Rivista Trimestrale Di Studi e Documentazione Dell'Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente* 61/2 (2006), 159-188.
- Araya, Mesfin. "The Eritrean Question: An Alternative Explanation". *The Journal of Modern African Studies* 28/1 (Mart 1990), 79-100. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00054239>
- Arsava, Füsün. "Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkının Tarihçesi ve Günümüzde Getirdiği Problemler". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 8/Özel (2013), 387-404.
- Arsava, Füsün. "Uluslararası Hukukun Sezession İçin Belirlediği Çerçeve". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/Özel (2014), 1215-1228.
- Berhe, Aregawi. "The Origins of the Tigray People's Liberation Front". *African Affairs* 103/413 (2004), 569-592.
- Chelati Dirar, Uoldelul. "Colonialism and the Construction of National Identities: The Case of Eritrea". *Journal of Eastern African Studies* 1/2 (2007), 256-276. <https://doi.org/10.1080/17531050701452556>
- Clapham, Christopher. *Transformation and Continuity in Revolutionary Ethiopia*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1. paperback ed., 1990.
- Cliffe, Lionel. "Forging a Nation: The Eritrean Experience". *Third World Quarterly* 11/4 (1989), 131-147.
- Cohen, John M. "'Ethnic Federalism' in Ethiopia". *Northeast African Studies* 2/2 (1995), 157-188. <https://doi.org/10.1353/nas.1995.0016>
- Connell, Dan. "Inside the EPLF: The Origins of the 'People's Party' & Its Role in the Liberation of Eritrea". *Review of African Political Economy* 28/89 (2001), 345-364.
- Erlich, Haggai. *The Struggle over Eritrea, 1962-1978: War and Revolution in the Horn of Africa*. California: Hoover Institution Press, 1983.
- Finaldi, Giuseppe. *A history of Italian colonialism, 1860-1907: Europe's last empire*. London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017.
- Henze, Paul B. *Layers of time: a history of Ethiopia*. London: Hurst & Company, 2000.
- Keller, Edmond J. "Constitutionalism and the National Question in Africa: The Case of Eritrea". *The Political Economy of Ethiopia*. ed. Marina Ottaway. New York: Praeger, 1990.
- Keller, Edmond J. "Eritrean Self-Determination Revisited". *Africa Today* 38/2 (1991), 7-13.
- Kelly, Saul. *Cold War in the Desert*. London: Palgrave Macmillan UK, 2000. <https://doi.org/10.1057/9780333985328>

- Kütükçü, M. Akif. "Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2004), 259-276.
- Levine, Donald Nathan. *Greater Ethiopia: The Evolution of a Multiethnic Society*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 2. ed., 2000.
- Longrigg, Stephen H. "Disposal of Italian Africa". *International Affairs* 21/3 (Temmuz 1945), 363-369. <https://doi.org/10.2307/3018799>
- Marcus, Harold G. *A history of Ethiopia*. Berkeley: University of California Press, Updated ed., 2002.
- Markakis, John. "The Nationalist Revolution in Eritrea". *The Journal of Modern African Studies* 26/1 (1988), 51-70.
- Mazov, Sergei. "The USSR and the Former Italian Colonies, 1945-50". *Cold War History* 3/3 (Nisan 2003), 49-78. <https://doi.org/10.1080/14682740312331391618>
- Negash, Tekeste. *Italian colonialism in Eritrea, 1882-1941: policies, praxis, and impact*. Uppsala : Stockholm: [Uppsala University] ; Distributor, Almqvist & Wiksell, 1987.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı imparatorluğu'nun güney siyaseti Habeş eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Ottaway, Marina. "Mediation in a Transitional Conflict: Eritrea". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 518/1 (Kasım 1991), 69-81. <https://doi.org/10.1177/0002716291518001006>
- Plaut, Martin. *Understanding Eritrea*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Pool, David. "Eritrean Independence: The Legacy of the Derg and the Politics of Reconstruction". *African Affairs* 92/368 (Temmuz 1993), 389-402. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.afraf.a098641>
- Robertson, Esmonde M. *Mussolini as Empire-BUILDER: Europe and Africa; 1932/36*. London: MacMillan, 1977.
- Serapiao, Luis B. "International Law and Self-Determination: The Case of Eritrea". *Issue: A Journal of Opinion* 15 (1987), 3-8.
- Sherman, Richard. "The Rise of Eritrean Nationalism". *Northeast African Studies* 2/3/3/1 (1981/1981 1980), 121-129.
- Sorenson, John. "Discourses on Eritrean Nationalism and Identity". *The Journal of Modern African Studies* 29/2 (Haziran 1991), 301-317. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00002767>
- Spencer, Dayle E. vd. "Closing the Mediation Gap:: The Ethiopia/Eritrea Experience". *Security Dialogue* 23/3 (Eylül 1992), 89-99. <https://doi.org/10.1177/0967010692023003010>
- Strangio, Donatella. "Italian Colonies and Enterprises in Eritrea (XIX-XX Centuries)". *The Journal of European Economic History* 39/3 (2010).
- Suleiman, Anwar Seid. *Imagining the Nation: Assessing the Role and Functioning of the Eritrean Assembly in the Eritrean-Ethiopian Federation (1952-1962)*. Leiden: Leiden Üniversitesi, 2013.

- Tareke, Gebru. *The Ethiopian Revolution: War in the Horn of Africa*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Taşdemir, Fatma. "Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/3 (2016), 644-668.
- Taşdemir, Fatma - Özer, Adem. "Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşını mı?" *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/1 (2015), 43-61.
- Tedla, Michael Weldeghiorghis. *The Eritrean Liberation Front: Social and Political Factors Shaping Its Emergence, Development and Demise, 1960-198*. Leiden: Leiden Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Tiruneh, Andargatchew. "Eritrea, Ethiopia, and Federation (1941-1952)". *Northeast African Studies* 2/3/3/1 (81/1981 1980), 99-119.
- Uluer, Ahmet Göksel. "Aksum Krallığı'nın Ortaya Çıkış, Yükseliş ve Yıkılışının Temel Dinamikleri". *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 25-39.
- United Nations. "United Nations Charter (Full Text)". *United Nations*. United Nations. Erişim 26 Haziran 2023. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
- United Nations. *United Nations Treaty Series Volume 49*, 1950. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2049/v49.pdf>
- United Nations - Boutros Boutros-Ghali (ed.). *The United Nations and the independence of Eritrea*. New York: United Nations, Dept. of Public Information, 1996.
- Welhengama, Gnanapala. *Minorities' Claims: From Autonomy to Secession*. S.l.: ROUTLEDGE, 2019.
- Woldemikael, Tekle Mariam. "Political Mobilization and Nationalist Movements: The Case of the Eritrean People's Liberation Front". *Africa Today* 38/2 (1991), 31-42.
- Yohannes, Okbazghi. "The Eritrean Question: A Colonial Case?" *The Journal of Modern African Studies* 25/4 (Aralık 1987), 643-668. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00010132>
- Young, John. "The Tigray and Eritrean Peoples Liberation Fronts: A History of Tensions and Pragmatism". *The Journal of Modern African Studies* 34/1 (1996), 105-120.
- "A/RES/46/137", 1991. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/582/25/IMG/NR058225.pdf?OpenElement>
- "A/RES/390(V)". Erişim 26 Haziran 2023. [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F390\(V\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F390(V)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False)
- "A/Res/1514(XV)". Erişim 26 Haziran 2023. [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRes%2F1514\(XV\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRes%2F1514(XV)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False)
- "EPLF, ELF Sign an Important Agreement on National Unity". *Workers' Advocate* 8/2 (10 Şubat 1978).
- Final Report of the United Nations Commissioner in Eritrea*. New York, 1952.

“International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, 16 Aralık 1966.

“Research Guides: UN General Assembly Resolutions Tables: 4th Session (1949-1950)”.
Research Guide. United Nations. Dag Hammarskjöld Library. United Nations. Dag
Hammarskjöld Library. Erişim 26 Haziran 2023.
<https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/4>

Selected Speeches of His Imperial Majesty of Haile Selassie 1918-1967. Addis Ababa:
Imperial Ethiopian Ministry of Information, Publications & Foreign Languages,
1967.

Çin Halk Cumhuriyeti-Hindistan Sınır Sorunlarının Yerel, Bölgesel ve Küresel Faktörler Bağlamında Analizi: Doğu Ladakh Örneği

Analysis of the People's Republic of China-India Border Disputes in the Context of Local, Regional and Global Factors: The Case of Eastern Ladakh

Ahmet ÜÇAĞAÇ*

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
aucagac@sakarya.edu.tr
0000-0002-1731-2946

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Duygu KALKAN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD
duygu.kalkan@ogr.sakarya.edu.tr
0000-0002-6650-5357

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Üçağaç, Ahmet , Kalkan, Duygu . "Çin Halk Cumhuriyeti-Hindistan Sınır Sorunlarının Yerel, Bölgesel ve Küresel Faktörler Bağlamında Analizi: Doğu Ladakh Örneği".
Akademik İncelemeler Dergisi 285-307 .
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1322831>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 05.07.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 16.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Çin Halk Cumhuriyeti-Hindistan Sınır Sorunlarının Yerel, Bölgesel ve Küresel Faktörler Bağlamında Analizi: Doğu Ladakh Örneği

Öz

Hindistan'ın 1947'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanması ile Çin'in Komünist bir Halk Cumhuriyeti olarak 1949'da kurulmasından günümüze dek aralarında süregelen sınır anlaşmazlıkları, iki ülke arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli konuların başında gelmektedir. İki ülkenin de geçmişinde Batı'nın aşağılayıcı müdahalelerine maruz kalmış olması kuruluşlarının ilk on yılında birbirlerine karşı Pan-Asyacı idealist yaklaşımlar benimsemelerini sağladı. Ancak çok geçmeden çatışmaya başlayan ulusal çıkarları, Asya idealizminin altını oymaya başladı. Nitekim 1962 gibi erken bir dönemde sıcak çatışmaya girerek Asya idealizmini bir kenara bırakıp ulus devlet realizmini benimsemiş oldular. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı "1950'li yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti ile Hindistan arasında idealist düzlemde gelişen ilişkiler kısa bir süre sonra neden realist bir düzleme kaydı?" sorusuna cevap aramaktır. Bununla birlikte bu çalışma genel anlamda sınır sorunlarının bu dönüşüm üzerindeki etkisine odaklanırken, özel olarak Doğu Ladakh ihtilafının iki ülke arasındaki ilişkilerin idealist bir düzlemde realist bir düzleme kaymasındaki rolünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma 21. yüzyılın yükselen iki gücü arasındaki en sorunlu alanlardan biri olan sınır anlaşmazlıklarının süreç içerisindeki evrimini ve bunun iki ülkenin dış politika vizyonlarının değişimleri üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Güvenlik ikilemi bu analize teorik bir çerçeve olarak rehberlik ederken, Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan arasındaki sınır sorunlarının yerel, bölgesel ve küresel yönlerini ve bunların iki ülkenin dış politikası üzerindeki etkilerini anlamak için süreç izleme yöntemi kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, güvenlik ikilemi, sınır sorunları, Doğu Ladakh ihtilafı.

Analysis of the People's Republic of China-India Border Disputes in the Context of Local, Regional and Global Factors: The Case of Eastern Ladakh

Abstract

Since India's independence from Britain in 1947 and China's establishment as a Communist People's Republic in 1949, border disputes have been one of the most critical issues that have characterized the relationship between the two countries. The fact that both countries had a history of humiliating Western interventions led them to adopt Pan-Asian idealistic approaches towards each other in the first decade of their foundation. Soon, however, their conflicting national interests began to undermine Asian idealism. Indeed, by engaging in hot conflict as early as 1962, they abandoned Asian idealism and adopted nation-state realism. In this context, the primary purpose of this study is to focus on the impact of border issues on this transformation in general while trying to reveal the role of the Eastern Ladakh dispute in shifting the relations between the two countries from an ideological to a realistic ground. Consequently, this study analyzes the evolution of border disputes, one of the most problematic areas between the two rising powers of the 21st century, and their impact on the growth of their foreign policy visions. While the Security Dilemma guides this analysis as a theoretical framework, the process tracing method is used to understand the local, regional and global aspects of border issues between the People's Republic of China and India and their impact on the two countries' foreign policy.

Keywords: People's Republic of China, India, security dilemma, border issues, Eastern Ladakh conflict.

Extended Abstract

The primary purpose of this study is to answer the question, “Why did the relations between the People's Republic of China and India, which developed on an idealistic basis in the 1950s, shift to a realistic basis after a short period?”. In addition, the study focuses on the impact of border disputes on this transformation in general and tries to reveal the role of the Eastern Ladakh dispute in shifting the relations between the two countries from an ideological ground to a realistic one. Since India's independence from Britain in 1947 and China's establishment as a Communist Peoples Republic in 1949, border disputes have been one of the most critical issues that have characterized the relationship between the two countries. The fact that both countries had a history of humiliating Western interventions led them to adopt Pan-Asian idealistic approaches towards each other in the first decade of their foundation. Soon, however, their conflicting national interests began to undermine Asian idealism. Indeed, by engaging in hot conflict as early as 1962, they abandoned Asian idealism and adopted nation-state realism. In this respect, this study analyzes the evolution of border disputes, one of the most problematic areas between the two rising powers of the 21st century, and their impact on the growth of their foreign policy visions.

In the decade between India's independence and emergence as a sovereign state on the international stage in 1947 and the establishment of the Peoples Republic of China as a Communist Peoples Republic in 1949, the two countries adopted similar approaches in many areas. India and the People's Republic of China adopted an ideological foreign policy during this period. They supported the Non-Aligned Movement with idealistic approaches to show that international politics, which was trapped in the bipolar structure formed by the capitalist bloc led by the US on the one hand and the communist bloc led by the USSR on the other, could be taken out of the atmosphere of competition and conflict and an environment where friendship and cooperation would be possible. During this period, the two countries have chosen to cooperate closely to maintain their social, political and economic development and stability. However, even though these two countries tried to improve their relations with the Non-Aligned Movement to be protected from American or Soviet influence, the conflict of interests between the two countries arising from border issues led to strained relations and confrontation between the parties. Thus, a new phase in relations between the two sides began with the hot conflict 1962 over border issues in eastern Ladakh.

With this conflict, the friendly relations between them, thanks to the foreign policy practices dominated by idealist approaches from their establishment until this period, were replaced by foreign policy practices in which realist approaches were adopted, and tensions prevailed. Nevertheless, for many years after the 1962 conflict, the two countries managed their border disputes non-confrontationally. By 2020, however, several hot conflicts had resulted in the disappearance of what could be called the status quo of non-conflict in border disputes between the two countries. Thus, bilateral relations have entered an atmosphere where tensions and mutual distrust could escalate into conflict. The new political situation between the parties, based on the strategic reality, has dramatically undermined mutual trust. In

the meantime, the growing mistrust between the two countries and regional tensions have increased the likelihood of more significant conflict over border disputes. Mutual suspicion leads the parties into a severe security dilemma, which increases the possibility of conflict. The security dilemma is a primary source of conflict between neighboring states with troubled relations. It puts the situation in an inextricable spiral as every step taken by one of the parties regarding its security is perceived by the other actor as a security threat against itself.

The People's Republic of China-India security dilemma escalated dramatically in the early twenty-first century. China's high growth trajectory, the development of its infrastructure along the Indian border and the rapid modernization of the People's Liberation Army (PLA) has dramatically increased India's security concerns. In addition, the China-Pakistan alliance, India-US rapprochement and the struggle for influence in Asia are three other factors contributing to the growing rivalry between the two countries. As a result, as relations between the People's Republic of China and India continue in an atmosphere of mutual distrust and competition, the security dilemma between them will likely increase significantly. Accordingly, the militarized territorial dispute between the two will likely escalate and evolve into more significant conflicts.

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Hindistan İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu uluslararası yapıda egemenliklerini korumak ve yabancıların etkisinden korunmak için alternatif dış politika arayışlarına girdi. İki ülkenin de geçmişinde Batı'nın aşağılayıcı müdahalelerine maruz kalmış olmasının yanında bu dönemde uluslararası siyasete hâkim olan iki kutuplu yapının dünya barışına hizmet etmeyeceğine olan ortak inançları dünya barışı için alternatif bir oluşum olan Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmalarını sağladı (Kasım, 2020, 547-563). Dolayısıyla bu dönemden itibaren aralarında sınır problemleri yaşanmasına rağmen hem ÇHC hem de Hindistan iki kutuplu dünya düzeni içerisinde egemenliklerini koruyabilmek için yakın iş birliği yapmaya ihtiyaç duydu. Uluslararası yapının iki kutbunu oluşturan dönemin iki süper gücü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ittifak kurmadan egemenliğini koruma amacı, birçok Asya ve Afrika ülkesinde olduğu gibi ÇHC ile Hindistan'ın da dış politikalarının temelini oluşturdu. Böylelikle katıldıkları Bağlantısızlar Hareketi'nin uluslararası ilişkilerde benimsediği prensipler Pekin ve Yeni Delhi'nin dış politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı.

1955 yılında Endonezya'nın Bandung kentinde gerçekleştirilen konferansta Bağlantısızlar Hareketi içindeki ülkelerin dayanışma ve iki kutuptan herhangi birine dahil olmama ilkeleri üzerinde durulan en önemli gündem maddeleri oldu (Abraham, 2008, 195-219). Bağlantısızlar Hareketi iki süper güç karşısında egemenliklerini koruma endişesi duyan Çin, Hindistan, Mısır, Endonezya gibi devletlerin bir araya gelerek dünya politikasında kutuplaşma yerine dayanışma ve diyalogu öneren üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmasıyla oluştu. İki kutuplu dünyada üçüncü dünya ülkelerinin çıkarlarını koruyabilmek için sıkı iş birliği içerisinde olmayı amaçlayan Bağlantısızlar Hareketi, ideolojik ayrışmalara

bakmaksızın emperyalizme karşı direnmeyi ve üçüncü dünya ülkelerinin çıkarlarını gözetmeyi temel hedefleri olarak belirledi (Abraham, 2008, 195-219). Ancak zaman içerisinde taraf ülkelerin aralarındaki sorunlarda daha güçlü olanın askeri araçların kullanımı dâhil, ulusal çıkarlarını korumak için her yönteme başvurması hareketin idealist dayanışmacı ilkelerinin işlevsiz olduğunu ortaya çıkarmaya başladı. Netice itibariyle zaman içerisinde askeri kapasitelerini arttıran hareketin en büyük iki tarafı olan ÇHC ve Hindistan'ın 1960'larda sınır sorunlarından dolayı sıcak çatışmaya girmesiyle dayanışma ruhu yerini sert bir rekabete bırakmaya başladı.

Sınır sorunlarının ikili ilişkilerin merkezine oturmaya başladığı yeni dönemde ÇHC "Güney Tibet" olarak adlandırdığı Hindistan kontrolündeki Arunachal Pradesh eyaletindeki 90 bin kilometrelik alandaki hak iddialarını, Hindistan ise Doğu Ladakh'ta ÇHC'nin Aksai Chin olarak adlandırdığı platoları kapsayan 38 bin kilometrelik alanın ÇHC tarafından işgal edildiği iddialarını sıklıkla gündeme getirmeye başladı (Fisher ve Rose, 1962, 27-37; Maxwell, 1999, 905-918; Bahir ve Tai, 2022, 285; Sen, 2014, 1307-1316). 1960'lara gelindiğinde iki tarafın da sınır meseleleri nedeniyle birbirlerine yaptığı bu suçlamalar 1962 yılında zirveye çıktı ve bu süreç iki güç arasında yaşanan sıcak çatışmayla sonuçlandı. Keşmir bölgesinin doğusunda kalan geniş platoların, askeri açıdan daha güçlü olan ÇHC tarafından işgal edilmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan o tarihe kadar esen Asya idealizmi rüzgârını da sona erdirerek bölge siyasetine realist yaklaşımın yerleşmeye başlamasına neden oldu. Bu dönemden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman gerginleşse de sınır sorunlarında bir çatışmasızlık statükosu hâkim oldu ve 2020 yılına kadar ciddi bir çatışma yaşanmadı. Ancak 2020 yılında taraflar arasında yeniden başlayan sınır çatışmaları bu statükoyu bozmaya başladı.

Bu bağlamda ÇHC ile Hindistan'ın 2020 yılında yaşadığı sınır çatışmaları, yetmiş yıllık ilişkinin derinden sarsılmasına yol açması hasebiyle dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Asya'nın iki devi arasında yaşanan bu çatışmalar, bölgede kaotik bir ortam yaratarak "Doğu Ladakh" krizini ortaya çıkardı (Outlook India, 21 Mayıs 2020; Aljazeera, 28 Mayıs 2020; Zhang, 2022, 1; Gokhale, 2021, 3). Mayıs 2020'de Ladakh'ın savunması için stratejik öneme sahip Pangong Gölü'nün çevresinde başlayan gerilim (The Indian Express, 24 Mayıs 2020; Aljazeera, 28 Mayıs 2020) 15 Haziran'da Galwan Vadisi'nde yaşanan çatışmalarla birlikte doruk noktasına ulaştı (The Indian Express, 16 Haziran 2020; BBC News, 14 Aralık 2020). Çin, Mayıs 2020'ye kadar Ladakh'ta Hindistan'ın kontrolünde yer alan birkaç noktaya saldırı başlatarak, bu bölgeyi fiziksel olarak işgal etmeye çalıştı. Böylece iki ülkenin on binlerce askeri çatışma içine girdi ve taraflar savaşın eşiğine geldi (The Print, 28 Mayıs 2020; AP News, 6 Eylül 2020; Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2020; Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2020; The Economist, 29 Mayıs 2020). ÇHC ile Hindistan'ın uzun ve karmaşık bir tarihe sahip olan ihtilafli bölgede yaşadığı bu çatışmanın ardından, sınır anlaşmazlıkları iki ülke arasındaki ilişkilerde yeniden merkezi bir konuma yükseldi. Nitekim Hu Shisheng ve Wang Jue gibi Çinli uluslararası ilişkiler uzmanları, Ladakh'ta gerçekleşen bu gelişmeleri "ikili ilişkilerde 1962 Savaşı'ndan bu yana en düşük nokta" olarak tanımlarken (Shisheng ve Jue, 2020, 37-65); Hintli jeostratejist Brahma Chellaney ise bu çatışmalara Depsang (2013) ve Chumar (2014) saldırılarından çok daha kritik bir önem atfederek, Ladakh krizini "Himalayalar'da bir taşma noktası" olarak tanımladı (Stagecraft and Statecraft, 12 Haziran 2020).

1. ÇHC-Hindistan Sınır Anlaşmazlıklarının Yerel ve Bölgesel Boyutu

ÇHC ile Hindistan'ın 2020 yılında Doğu Ladakh'ta yaşadığı sınır anlaşmazlıklarının kökeni, iki ülkenin modern kuruluş dönemine kadar uzandığından (Amir vd., 2020, 2; Carneige, 4 Haziran 2020) yaşanan çatışmaların dinamiklerini anlamlandırabilmek, mevcut duruma ve ilişkilerin geleceğine dair okumalarda bulunabilmek, ancak taraflar arasındaki ilişkilerin gelişimine geniş bir perspektiften bakmakla mümkün olacaktır. Bu bağlamda, ÇHC ile Hindistan'ın kuruluşlarından itibaren süregelen sınır anlaşmazlıklarının seyri ve bu süreçte tarafların attıkları adımları anlamak büyük önem taşımaktadır.

İki kadim kültür havzasını temsil eden ÇHC ile Hindistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının temeli iki ülkenin modern kuruluşlarına kadar uzanmaktadır (Gopalachari, 1963, 1-2). 1949 yılında ÇHC'yi tanıyan ilk ülkelerden biri olan Hindistan, 1950 yılında Komünist Çin'e büyükelçi atayarak ÇHC ile diplomatik ilişkileri tesis etti. Bu dönemde iki ülke arasında kurulan olumlu ilişkiler sayesinde, ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları herhangi bir çatışmaya dönüşmeden çözüme kavuşturulabildi (Huttenback, 1964, 201-207). Ancak tarafların iyi ilişkileri bozmamak ve sınır anlaşmazlıklarını çatışmaya dönüştürmemek ekseninde yürüttüğü bu politikalar, aralarındaki sınır anlaşmazlıklarına yönelik kalıcı çözümler üretecek düzeye ulaşamadı. Dolayısıyla, 1950'li yıllarda iki ülke bir yandan ikili ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan da sınır ihlalleri konusunda karşılıklı olarak suçlamalarda bulunmaları aralarındaki soruna kalıcı bir çözüm geliştirme noktasında yaşadıkları zorlukları gösterdi.

Sömürgecilik döneminde Batı'nın üstünlüğü karşısında yaşadıkları onur kırıcı hezimetler ve Batı üstünlüğüne duydukları öfke iki kadim medeniyetin devamı olan ÇHC ve Hindistan'ın uluslararası ilişkilerde idealist bir yaklaşım benimsemesinin en önemli motivasyon kaynağı oldu. Bu durum ÇHC ile Hindistan'ı yeni bir dünya düzeni hayaliyle Asyalı kimliği altında dayanışma içinde olmaya sevk etti. Sömürge kolonilerden çekilme dönemine denk gelen bu süreçte iki ülke de aralarındaki bazı olumsuzlukları görmezden gelerek, bağların güçlendirilmesi konusunda olumlu adımlar atarak yakınlaşma ve barış içinde bir arada yaşama noktasında ortak bir irade ortaya koydu. Bu anlamda Haziran 1954'te Dönemin ÇHC Başbakanı Zhou Enlai'nın Hindistan'a resmi ziyarette bulunmasından birkaç ay sonra Çin-Hindistan ortak bildirisinde "barış içinde bir arada yaşamının prensipleri" olan Panch Shila İlkeleri (Pancsheel) önerildi (Ministry of External Affairs Government of India, Haziran 2004). Akabinde Ekim 1954'te Yeni Delhi'de Ticaret Anlaşması imzalandı (LII of India, 1954) ve dönemin Hindistan başbakanı Jawaharlal Nehru, Çin'e iade-i ziyarette bulundu (Quartz, 14 Mayıs 2015). Ne var ki Panch Shila İlkeleri ve Nehru'nun ziyareti görünüşte iki ülke arasındaki bağların güçlendiğine işaret etse de, devamındaki gelişmeler bu minvalde seyretmedi. Çok geçmeden iki ülkenin dış politikalarında benimsedikleri idealist yaklaşımlar yerini ulusal çıkarların hiçbir surette ötelenmediği ve reel politik hesapların üstün geldiği realist yaklaşımlara bıraktı.

ÇHC ile Hindistan aralarındaki sınır anlaşmazlıklarına ilişkin ilk müzakerelere 1960 yılında başladılar. Müzakerelerin başlarında Hindistan, kendisine ait olduğunu iddia

ettiği ve Doğu Ladakh olarak isimlendirdiği Keşmir'in ÇHC kontrolündeki doğu uzantısı olan bölgenin kendisine devredilmesi konusunda ısrarcı bir tutum sergiledi. Böylece Hindistan Çin'in Fiili Kontrol Hattı konseptini reddetmiş oldu. Nihayetinde müzakerelerin çıkmaza girmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler gerilim sürecine girdi. Çok geçmeden iki ülke arasında sıcak çatışmanın yaşandığı 1962 yılında idealist yaklaşımlar tamamen terk edilerek, iki ülkenin de dış politikalarına realist yaklaşımlar hâkim olmaya başladı (Jacob, 2011, 35). Asya'nın iki devi arasında yaşanan bu savaşta ÇHC, Hindistan'ı mağlup ederek, Fiili Kontrol Hattı'nı kendi iddialarına göre Hindistan'a dayatmayı başardı. Ağır yenilgi alan Hindistan ise Çin'in belirlediği sınırları kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, ÇHC ile Hindistan arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1962 yılındaki Çin-Hint Savaşı'yla derinleşerek askeri alana taşınmış oldu (Malone ve Mukherjee, 2010, 141; Sukumaran, 2003, 332-356).

Hindistan'ın ağır yenilgisiyle nihayete eren bu savaşta, her iki taraftan toplam 2000'den fazla asker yaşamını yitirdi. Yaklaşık bir ay süren savaşın ardından Çin, Keşmir'in doğu ucu olan Aksai Chin bölgesini ele geçirdi ve imzalanan "huzursuz ateşkes" (Bashir ve Taj, 2022, 284) ile Fiili Kontrol Hattı'nı oluşturdu. Böylelikle Fiili Kontrol Hattı'nın konumuna ilişkin anlaşmazlıkların başlangıcı olan Çin-Hint Savaşı ve sonuçlarıyla iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları kronikleşmiş oldu. Bununla birlikte, iki taraf da 1993 yılında "Barış ve Sükunetin Sürdürülmesine İlişkin Antlaşma" imzalanana kadar Fiili Kontrol Hattı'nı işlevsel sınır olarak resmen kabul ederken bu antlaşmayla, fiili kontrol çizgisini aşmayacakları ya da kontrol hattına dair anlaşmazlıkların ortaklaşa kontrol edilip belirlenmesi konusunda uzlaştılar (Westcott, 2021, 11).

Ne var ki iki güç arasında sınır anlaşmazlığıyla ilgili bir düzenleme yapılmış olsa da 1967 yılında iki ülke arasında sınır çatışmaları tekrar yaşanmaya başladı ve taraflar arasında 1979 yılına kadar diplomatik ilişki kurulmadı. Mao Zedong'un 1976 yılındaki ölümüne dek Hindistan'a yönelik olumsuz tavrını sürdüren Çin, Mao'nun ölümünden sonra Hindistan ile diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etti. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının üzerine 1978 yılında yapılan ticari iş birlikleriyle ilişkilerde derinleşme sağlansa da, sınır anlaşmazlıklarını nihayete erdirecek düzeyde ilerlemeler kaydedilemedi (Gokhale, 2022, 12).

2. Çin-Hindistan Sınır Sorunlarının Bölgesel ve Küresel Boyutu

SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgal edip Güney Asya Bölgesi'ne inmesini güvenliği açısından bir tehdit olarak algılayan Çin, Mao'nun ölümüyle başlayan Hindistan ile yakın ilişki geliştirme sürecini hızlandırdı. Öte yandan Hindistan da Çin'in SSCB tehdidinden dolayı ABD ve Pakistan ile yakın iş birliğine yönelme ihtimaline karşı Pekin'in yakınlaşma yönünde attığı adımlara olumlu yanıt vererek, bu ülkeyle olan sınır sorunlarını çözme girişimi başlattı. Bu kapsamda dönemin Hindistan Dışişleri Bakanı Atal Bihari Vajpayee, 1962 Savaşı'ndan sonra ilk defa 1979 yılında Çin'i ziyaret etti. Bu süreçte taraflar arasında yaşanan olumlu diplomatik gelişmelere ek olarak, SSCB'nin Afganistan'ı işgali Çin'in Hindistan ile ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdı. SSCB'nin bu hareketi gerek ideolojik ayrılıklar gerekse sınır anlaşmazlıkları nedeniyle sorunlu bir ilişki içinde olduğu Çin'in güvenlik kaygılarını

büyük ölçüde arttırdı. Bunun üzerine Çin, Hindistan ile ilişkilerini düzeltme ihtiyacı hissetti. Bu gelişmeler Çin'in Keşmir meselesinde daha tarafsız bir pozisyon benimsemesine neden oldu. Bunun üzerine Haziran 1980'de Den Xiaoping Keşmir sorununun Hindistan ve Pakistan arasında barışçıl bir şekilde çözülmesi gereken bir anlaşmazlık olduğunu ifade etti (Garver, 1996, 327). Böylece, iki ülke arasındaki ilişkiler 1987 yılına kadar süren olumlu bir atmosferde ilerledi.

Ancak, 1987 yılında Çin'in Arunachal Pradesh eyaletinin Tibet'in bir parçası olduğunu ve dolayısıyla kendi egemenliğine devredilmesi gerektiğini iddia etmesiyle birlikte bu süreçte ilişkilere hâkim olan olumlu atmosfer sona erdi. Akabinde taraflar, Arunachal Pradesh sınırındaki Sulu La ve Bum La bölgesinde çatışmanın eşiğine geldi. Bu gerginlik, dönemin Hindistan Dışişleri Bakanı Narayan Datt Tiwari'nin Pekin ziyareti ve 1988 yılında dönemin Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi'nin gerçekleştirdiği ÇHC ziyareti sayesinde yatıştı (Kumar, 2019, 720-728). Söz konusu ziyaretlerde tarafların "karşılıklı olarak kabul edilebilir, adil ve makul bir çözüm arayışı" konusunda hemfikir olmaları sayesinde ÇHC ile Hindistan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış oldu. Böylece iki ülke de dış politika değişikliğine giderek, ilişkileri normalleştirme yönünde ve sınır sorunlarının çözümüne ilişkin yeniden adımlar atmaya başladı. Buna bağlı olarak iki ülke karşılıklı olarak Fiili Kontrol Hattı boyunca barış ve sükuneti korumayı taahhüt etti (Gokhale, 2021, 4). Ayrıca birliklerini çatışma bölgelerinden geri çekme konusunda mutabakata vararak, sınır müzakereleri için ortak çalışma grubu kurdu. 1988 yılında da Panch Shila İlkeleri kapsamında yayımladıkları bildiriye, sınır sorunlarının çözümü konusunda ortak bir çalışma yürütmeye karar verdiler. Nihayetinde taraflar arasında oluşan bu ılımlı hava iş birliği antlaşmaları ve karşılıklı olarak konsoloslukların açılmasıyla taçlandırıldı (Ganguly, 1989, 1132-33).

Pekin ve Yeni Delhi, 1993 yılında Fiili Kontrol Hattı üzerinde Barış ve Sükûnetin Sürdürülmesine İlişkin (Border Peace and Tranquility Agreement) ilk antlaşmalarını imzalarken (United Nations Peacemaker, 7 Eylül 1993); 1996 2005 ve 2013 yıllarında güven artırıcı tedbirlere ilişkin diğer antlaşmaları imzaladı (United Nations Peacemaker, 29 Kasım 1996; United Nations Peacemaker, 11 Nisan 2005; Government of India Ministry of Defence, 9 Aralık 2013). 2003 yılında Hindistan, Tibet'in ÇHC'ye ait olduğunu; ÇHC ise, Sikkim'in Hindistan'a ait olduğunu resmi olarak tanıdı. Bunun müteakibinde taraflar, Nisan 2005'te, aralarındaki sınır sorununun çözümü için "Parametreler ve Yol Gösterici İlkeler Anlaşması'nı" imzaladı ve 2006 yılını "Çin-Hindistan Dostluk Yılı" olarak ilan etti (Ministry of External Affairs Government of India, 11 Nisan 2005; Government of India Ministry of Defence, 1 Aralık 2005). Ne var ki Çin'in Hindistan Büyükelçisi Cheng Ruisheng'in bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri, "tüm gelişmelere rağmen, karşılıklı güven eksikliğinin sürdüğü yıllar" olarak tanımlaması (Ishak, 2011, 213-219) görünürde atılan olumlu adımlara rağmen arka planda sorunların yaşanmaya devam ettiğini gösteriyordu. Nitekim dönemin ÇHC devlet başkanı Hu Jintao'nun Kasım 2006'daki Hindistan ziyaretinden birkaç gün önce, Çin'in Hindistan Büyükelçisi Sun Yuxi Arunachal Pradesh Eyaleti'nin tamamının ÇHC toprağı olduğunu iddia etmesiyle (Hindustan Times, 14 Kasım 2006; Rediff News, 14 Kasım 2006; Borderlens, 14 Eylül 2022) o tarihe dek taraflar arasında gerçekleşen bütün ilerlemeler rafa kalktı

(Observer Research Foundation, 14 Haziran 2021; Joshi, 2021, 15) ve böylece Ruisheng'in iddiası doğrulanmış oldu.

Nispeten istikrarlı ilişkilerin yürütüldüğü dönemin (1990'ların ortaları ile 2000'lerin ortaları) hemen ardından, Çin'in Arunachal Pradesh bölgesini Güney Tibet olarak tanımlamasıyla birlikte taraflar Arunachal Pradesh Eyaleti sınırlarına askeri güç takviyeleri yapmaya başladı. Böylece sınır anlaşmazlıkları hususundaki müzakereler yeniden çıkmaza girdi. Fiili Kontrol Hattı'nda tırmanan gerilim ve saldırganlık 2013 yılından itibaren itişme/scuffles ve taş atma olaylarıyla şiddetini arttırdı (Carneige, 4 Haziran 2020; The Indian Express, 20 Haziran 2020; Gokhale, 2022, 21). Haziran 2017'de yaşanan Doklam Kriziyle birlikte ikili anlaşmazlıklar doruk noktasına ulaştı. Çin'in Doklam Bölgesi'nde yol inşa etmesiyle başlayan bu kriz, 73 gün sürerken, 28 Ağustos 2017'de Pekin ve Yeni Delhi'nin sınır çatışmasına son vermek için fikir birliğine varmasıyla yatıştı (Reuters, 28 Ağustos 2017). 2020 yılına kadar devam eden sükûnet bu yılın Mayıs ayında son bularak yerini şiddet eylemlerinin yeniden arttığı gergin bir ortama bıraktı.

Böylece, taraflar arasındaki şiddet eylemlerinin yoğun biçimde yaşandığı ve sonrasında bir krize (Ladakh krizi) dönüşecek olan ilk çatışma, 5 Mayıs 2020 tarihinde Pangong Gölü'nün kuzey kıyısında gerçekleşti (The Guardian, 11 Mayıs 2020; Westcott, 2021, 11-12). 15 Haziran 2020'ye gelindiğinde ise çatışmaların Galwan Vadisi'ne sıçramasıyla taraflar arasındaki şiddet ve gerilim daha da artmış oldu (The Times of India, 16 Haziran 2020; The Times of India, 21 Haziran 2020). Daha da önemlisi bu dönemde yaşanan krizler, tarafların aralarındaki sorunlara yaklaşımında ciddi değişimlerin olduğunu da gösterdi. Nitekim, 2010'lu yıllarda ikili arasında yaşanan sınır sorunları, ÇHC Devlet Başkan Xi Jinping ile Hindistan Başbakanı Narendra Modi arasındaki gayri resmi zirvelerde çözülürken; 2020 yılında yaşanan çatışmalarda tarafların çözümden ziyade iddialarında sert tutumlar benimsemesi, ilişkilerinin gelecekte daha gergin bir hal alacağına dair öngörülerde bulunulmasına neden oldu (Foreign Policy, 23 Mayıs 2020). Nitekim 2021 yılında Arunachal Pradesh'in bazı bölgelerinin ÇHC tarafından yeniden adlandırılmasının yanında, Pekin'in haritalarda yaptığı isim değişiklikleriyle bölgede gerginlik daha da tırmandı ve bu süreçte iki ülke arasındaki ihtilafta çözümsüzlüğün hâkim olacağı bir atmosferin kaldırım taşları döşenmeye başladı (The Hindu, 31 Aralık 2021). Öte yandan Çin'in bu kışkırtıcı eylemlerinin üzerine Yeni Delhi yönetiminin, Hindistan'ın egemenliği altında olan bu hayati bölgeye dair Pekin'in iddialarını tanımadığını sert bir dille ifade etmesi iki tarafın da ihtilaflardaki iddialarından taviz vermeyeceği ve dolayısıyla ilişkilerin daha da gerileceği yönündeki iddiaları güçlendirdi (Ministry of External Affairs Government of India, 30 Aralık 2021).

Bununla birlikte, kuruluşlarından itibaren aralarında sınır anlaşmazlıkları yaşayan iki Asya devinin, aralarındaki gerginliği azaltmak ve çatışmaları önlemek için birçok müzakere gerçekleştiren, son yıllardaki sorunlarda farklı tutumlar benimsemeleri iki tarafın da sorunun çözümüne dair farklı metotlar benimsemeye başladığını gösterdi. Bu bağlamda, 1981-87 yılları arasında 8 tur üst düzey görüşme; 1988-2002 yılları arasında 14 ortak çalışma grubu toplantısı; 2003-2020 yılları arasında özel temsilcilerin gerçekleştirdiği 17 görüşme yapılırken, 2020 yılında Ladakh'ta yaşanan çatışmaların can kaybıyla sonuçlanması, iki ülkenin diplomatik

yöntemlerden ziyade askeri yöntemleri öne çıkarmaya başladığının sinyallerini verdi. Bu kapsamda Ladakh'ın doğusunda yaşanan çatışmaların ardından taraflar arasındaki askeri müzakerelerde ciddi bir artışın yaşanması da askerin ve askeri metotların soruna daha çok dahil olduğunu gösterdi (Indian Defence Review, 14 Şubat 2023). Daha da önemlisi, bu çatışmalarla birlikte, Gandhi'nin 1988 yılındaki Pekin ziyareti sonrasında kurulan ilişkiler temelden sarsılırken, ÇHC ile Hindistan arasındaki ilişkiler 1962 Savaşı'ndan bu yana en düşük seviyesine geriledi.

3. İki Ülke Arasındaki İlişkilerde Yeni Dönem: 2020 Ladakh Krizi ve Sonrası

Hindistan'ın Ağustos 2019'da Ladakh'ı tartışmalı Keşmir bölgesinden ayrı federal bir bölge olarak ilan ettiğini duyurmasının üzerine aralarında Çin'in de olduğu birçok ülke Hindistan'ın bu kararını kınadı. Yeni Delhi'nin Ladakh'ın statüsünü değiştirmek konusundaki bu hamlesine karşılık olarak Pekin, Doğu Ladakh'taki birçok noktada mevzilerini güçlendirmeye başladı. Pekin'in Doğu Ladakh'taki bu iddialı eylemi, Hindistan'ın güvenlik endişelerini daha da arttırdı. Böylece karşılıklı olarak atılan adımlar iki ülkeyi ciddi bir güvenlik ikilemi (Herz, 1950, 157-180; Glaser, 1997, 171-201; Booth ve Wheeler, 2008) döngüsüne sürüklerken, Ladakh krizi, Hindistan ve Çin'in kalıcı düşmanlar olduğu yeni bir stratejik gerçekliği ortaya koymuş oldu. Bunun yanında Hindistan için ÇHC'ye karşı yenilenen siyasi düşmanlık ve yeni bir stratejik gerçeklik yarattı (Stanford University, 6 Mayıs 2021). Bu kapsamda ÇHC ile kurulacak siyasi ilişkiyi düşmanlık ve güvensizlik kalıpları ile tanımlamaya başlayan Hindistan, Fiili Kontrol Hattı'na daha fazla asker yığarak (The Economic Times, 31 Mart 2018) sert güç araçlarını ön plana çıkarmaya başladı.

Hindistan'ın Galwan Vadisi'nin Fiili Kontrol Hattı boyunca tek taraflı olarak tesisler inşa ettiğini ve Hindistan sınır birliklerinin sınır kontrolü ve yönetiminin statükosunu değiştirmek amacıyla ÇHC topraklarına izinsiz biçimde girdiğini iddia eden ÇHC Dışişleri Bakanlığı, Hindistan'ın ÇHC sınırı boyunca altyapı inşasını ve askeri konuşlandırmayı hızlandırmasına karşı olduğunu açıkladı (Ministry of National Defense, 24 Haziran 2020). Böylece Hindistan'ın ihtilafli bölgedeki bu eylemlerini, ÇHC'ye yönelik potansiyel bir tehdit olarak ilan eden Pekin (Embassy of the People's Republic of China, 13 Ekim 2020) tartışmalı sınır bölgesindeki konumunu sağlamlaştırmak için haklı bir gerekçe sunmuş oldu.

Tüm bu gelişmelerin neticesinde ihtilafli sınırlarda birbirlerine karşı üstünlük kurmaya çalışan iki taraf 2020 yılında Fiili Kontrol Hattı'nın Batı Sektörü'nde karşı karşıya geldi. ÇHC birlikleri Mayıs ve Haziran'da Pangong Gölü, Galwan Vadisi, Gogra ve Hot Spring de dahil olmak üzere Ladakh bölgesindeki sınır boyunca birçok mevziyi ele geçirmek için harekete geçerken (The Times of India, 2 Temmuz 2020; Kumar, 2023, 16; Observer Research Foundation, Mart 2023), 15 Haziran 2020'de ise dikenli telle sarılmış ve çivili sopalarla, Galwan Vadisi'ndeki ÇHC çadırlarını kaldırmaya çalışan Hintli askerlere saldırdı (The Washington Post, 22 Haziran 2020). Tüm dünyanın COVID-19 salgınıyla meşgul olduğu bir dönemde Çin'in attığı bu adımlar, materyal güç unsurları açısından daha güçlü olduğu Hindistan ile anlaşmazlık yaşadığı sınırlarda fiili bir durum oluşturup hâkimiyet kurma amaçlı bir strateji olarak yorumlandı (War on the Rocks, 9 Temmuz 2020). Bazı kesimler ise, Çin'in bu eylemlerinin zorlayıcı diplomasi örneği taşıdığını ileri sürerek, ABD ile

kurduğu yakın ilişkiden ötürü Hindistan'a uyarı sinyali verdiğini iddia etti (US News, 16 Haziran 2020; The Hindu, 7 Temmuz 2020). Çin'in bu saldırgan eylemlerini açıklamaya çalışan farklı yorum ve iddialar bir araya getirildiğinde, iki ülke arasındaki asimetrik güç farkının saldırı-savunma dengesini belirlediğini görmek mümkündür. Zira taraflar arasında bu süreçte meydana gelen saldırı-savunma eylemleri (War on the Rocks, 9 Temmuz 2020), Çin'in bir dizi Hindistan askerinin ölümüne yol açarak Hindistan'ın kırmızı çizgisini aşacak kadar saldırgan davranmasının arkasında iki ülke arasındaki asimetrik materyal güç farkının varlığını ortaya koymaktadır.

Haziran 2020'de Ladakh'ın doğusundaki Galwan Vadisi'nde meydana gelen çatışmada, 20 Hint askeri ile dört Çin askerinin ölmesi iki ülkenin aralarındaki sorunların çözümüne yönelik benimsedikleri askeri araçların baskın olduğu yeni yaklaşımları gün yüzüne çıkardı (BBC News, 16 Haziran 2020; The New York Times, 17 Haziran 2020; AP News, 17 Haziran 2020; CNBC, 18 Şubat 2021). Ateşli silahların kullanılmadığı çatışmada ölümler hipotermi, boğulma, taş ve sopalarla saldırılar neticesinde yaşandı (Observer Research Foundation, Haziran 2021; Joshi, 2021, 7). Bu çatışma, 1975 yılından beri Asya'nın iki büyük gücü olan ÇHC ve Hindistan arasında yaşanan ilk ölümlü çatışma olarak tarihe geçti (Independent, 16 Haziran 2020). Çatışma sonrasında açıklama yapan Hindistan Dışişleri Bakanı Subrahmanyam Jaishankar, Çin'i Galwan Vadisi'ndeki Fiili Kontrol Hattı'nı tek taraflı olarak değiştirmeye çalışmakla suçladı (The Economic Times, 4 Ocak 2023; BBC News, 20 Aralık 2023). Öte yandan ÇHC tarafı da, Hindistan'ı sınırı aşarak ÇHC tarafına geçmekle suçladı.

2020 yılındaki ölümcül çatışmanın sonrasında ÇHC birliklerinin geri çekilmesinin ardından Hint askerlerinin de Doğu Ladakh'taki çatışma alanından 1,5 km geri çekilmesiyle (The Guardian, 9 Eylül 2022; The Hindu, 7 Temmuz 2020) aralarında tampon bölge oluşturan iki ülke 10 Eylül 2020 tarihinde "five point consensus" (Hindustan Times, 11 Eylül 2020) üzerinde anlaşmaya vardı ve hükümetler düzeyinde müzakereler başladı. Ancak yapılan resmi anlaşmaya rağmen her iki taraf da Fiili Kontrol Hattı boyunca güçlerini seferber etmeye devam etti. Üstelik bu süreçte Kontrol Hattı boyunca konuşlanmış birlik sayısında yaklaşık beş kat bir artış yaşandı (Reuters, 22 Haziran 2020; Aljazeera, 25 Haziran 2020; BBC News 25 Haziran 2020; The Print 1 Eylül 2020; Westcott, 2021, 12-14). Böylece ÇHC ile Hindistan arasında 45 yıl sonra yaşanan ilk ölümcül çatışmanın ardından (BBC News, 16 Haziran 2020; The New York Times 16 Haziran 2020; Think China, 18 Haziran 2020; The Times of India, 23 Haziran 2020) iki ülke arasındaki gerilim artarak devam etti (BBC News, 21 Ekim 2020; India Today 3 Ocak 2022). Bu olay aynı zamanda ÇHC ile Hindistan'ın anlaşmazlık yaşadığı diğer sınır bölgelerindeki çatışmaları da alevlendirdi. Nitekim Ocak 2021 tarihinde, Butan ve Nepal arasında, Sikkim eyaleti yakınlarında gerçekleşen çatışma (BBC News, 25 Ocak 2021) ile Aralık 2022 tarihinde Arunachal Pradesh eyaletinin Tawang bölgesinde gerçekleşen çatışmada, her iki taraftan da yaralananlar oldu (CNN Türk, 12 Aralık 2022; BBC News, 13 Aralık 2022).

4. Rekabet, Güvenlik İkilemi ve Doğu Ladakh Sınır Anlaşmazlığı

ÇHC ile Hindistan arasında, Doğu Ladakh'ta yer alan Aksai Chin platosunun mülkiyeti konusunda yaşanan sınır anlaşmazlığının temeli, iki ülkenin sınırlarını ayırmayı amaçlayan Fiili Kontrol Hattı'na dair fikir ayrılıklarına dayanmaktadır. Bu hattın, her iki ülkenin de taleplerini karşılayacak ve her iki tarafı memnun edecek ortak bir sınıra göre çizilmemesinden dolayı ÇHC ile Hindistan arasında uzun yıllardır devam eden sınır anlaşmazlıkları halen çözüme ulaşamamıştır. Bu nedenle taraflar arasında uzun yıllardır yürütülen müzakerelere ve varılan anlaşmalara rağmen, bölgede kalıcı bir sükûnet yaratılamamıştır ve iki ülke arasındaki gerilimler periyodik olarak yaşanmaya devam etmektedir.

Tarihsel bağlamda bakıldığında, Doğu Ladakh bölgesinin herhangi bir hükümetin üzerinde otorite kurmak konusunda çaba sarf etmediği, stratejik ve ekonomik önemi bulunmayan, yalnızca kaşiflerin, ticaret kervanı ya da çobanların kullandığı ıssız bir coğrafyada yer aldığı görülmektedir. Hindistan Orta Asya'ya açılan kapısı olan Ladakh'ın geleneksel olarak Jammu ve Keşmir'in bir parçası olduğu iddiasına karşılık olarak (Warikoo, 2020, 177-192); Çin, Tibet platosuna giden tek yol olması hasebiyle stratejik öneme sahip bu bölgenin Sincan'ın bir parçası olduğunu iddia etti. Bölgeye atfedilen bu önem, 1957 yılında Çin'in Sincan-Tibet otoyolunu inşa etmesiyle birlikte arttı (Westcott, 2021, 10). Son yıllarda Fiili Kontrol Hattı'nın Batı Sektörü yakınlarında her iki ülkenin yoğun alt yapı çalışması yürütmesinin sebebi de Doğu Ladakh'ın stratejik öneminde görülen bu artıştır.

1950'lerin başlarında Himalaya bölgesinde yollar inşa etmeye başlayan Pekin, halihazırda Tibet ve Yunnan Eyaletinde geniş bir karayolu ve demiryolu ağına sahiptir. Buna karşılık Hindistan, Çin'in gelişmiş altyapı çalışmalarını ve lojistik avantajını etkisiz hale getirmek için oldukça geç kalarak, 2000'li yıllarda Fiili Kontrol Hattı'nda geniş bir karayolu ve demiryolu inşaatı programı başlattı (BBC News, 30 Temmuz 2020). Ancak uzun yıllardır güçlü karayolu ve demiryolu ağı inşa eden Çin, sınır bölgesinde altyapı faaliyetlerindeki başarısının yanında, 1990'lar ve 2000'lerde ekonomik büyümesinin büyük bir ivme kazanmasıyla Hindistan'ı geride bırakarak sınır bölgelerinin kontrolü konusunda ciddi bir üstünlük elde etti. Çin'in bölgede sahip olduğu bu avantajlı duruma karşılık olarak, Hindistan ise Pakistan ile yaşadığı güvenlik meselesine odaklandığı için tartışmalı Fiili Kontrol Hattı üzerinde hakimiyet alanı kurmaktan oldukça uzak kaldı (Westcott, 2021, 18). Ancak Hindistan yıllar içerisinde bu güçlü rakibiyle mücadele edebilecek kapasiteye ulaşmak amacıyla altyapı faaliyetlerini güçlendirdi. Özellikle 2010'lu yılların ortalarından itibaren Hindistan'ın önemli bir bölgesel güç haline gelmesiyle birlikte sınırları üzerinde hakimiyet ve Çin'e karşı meydan okuma kapasitesi de büyük ölçüde artış gösterdi (Sridharan, 2017, 51-68; Kukreja, 2020, 8-23; Ganguly ve Scobell, 2018, 184-185).

2014 yılından itibaren stratejik saldırı savunması altında faaliyet göstererek saldırı-savunma eylemlerinde değişikliğe giden Hindistan, stratejik olarak daha iddialı ve daha saldırgan bir politika izlemeye başladı. Hindistan'ın savunma harcamalarının önemli ölçüde artması ve Hindistan'ın dünyanın en gelişmiş silah ithalatçılarından biri haline gelmesiyle birlikte Hint ordusunun gücü ve harekât kapasitesinde kayda

değer bir artış yaşandı. Hindistan'ın 2018 yılında Çin'in birçok noktasına ulaşabilecek savaş başlığı geliştirmesiyle birlikte bölgedeki gerilim daha da tırmandı (Rehman, 2017, 104-142; South China Morning Post, 19 Ocak 2018; Amir vd, 2020, 2). Bu gelişmelerin yanı sıra Hindistan'ın Çin'i dengeleme ve sınırlama stratejisi kapsamında Fiili Kontrol Hattı boyunca tartışmalı olan noktalara asker ve teçhizat naklini kolaylaştıran karayolları, köprüler, tüneller ve hava alanları inşa ederek askeri konumunu ve sınır bölgesindeki kontrol mekanizmalarını güçlendirme çalışmaları Çin'in güvenlik kaygılarını daha da arttırdı (BBC News, 30 Temmuz 2020; Hindustan Times, 7 Şubat 2019). Bu süreçte Hindistan'ın Çin-Hindistan sınırında 3.417 kilometrelik alanı kapsayan 61 stratejik yol inşa projesi (The Times of India, 26 Temmuz 2022; Deccan Herald News, 26 Temmuz 2022; Hindustan Times, 7 Şubat 2019), (8 köprüyü içeren 255 kilometre uzunluğundaki) Leh'i stratejik Karakum'a bağlayan Darbuk-Shyok-DBO yol çalışması bölgedeki dengeleri değiştiren bir adım oldu (India Today, 4 Aralık 2022). Nitekim bu stratejik yol çalışmaları, olası bir çatışmada Hindistan'ın insan ve ekipman taşıma kabiliyetini büyük ölçüde arttırması bakımından Çin'e meydan okuyan bir hamlelerdi.

Hindistan'ın bölgesel güç olarak yükselişini tetikleyen bu eylemlerine karşılık olarak Çin, jeostratejik rakibinin gücünü sınırlandırmaya yönelik hamlelerde bulunmaya başladı. Bu doğrultuda Pekin, Burma üzerinden açılacak Shwe Gaz Yolu projesiyle (Banktrack, Eylül 2009; NS Energy, Şubat 2019) Hindistan'ın sorun yaşadığı Pakistan ile imzaladığı Ekonomi Koridoru (CPEC) projesiyle (CPEC; Xinhuanet, 10 Nisan 2018) ve Pakistan'ı Kuşak ve Yol projesine dahil ederek Hindistan'ı bölgede yalnızlaştırma ve sınırlandırma girişimlerinde bulundu. ÇHC bu projeleriyle Fiili Kontrol Hattı boyunca taktiksel askeri avantajına ve tartışmalı Aksai Chin bölgesi üzerindeki hakimiyetine yönelik tehdit olarak algıladığı Hindistan'ı kontrol altında tutmaya çalıştı.

Karşılıklı olarak güç arttırma eylemlerinin gerçekleştiği bu atmosferde Hindistan'ın, eski Jammu ve Keşmir eyaletine "özel bir statü" atfeden 370 ve 35A maddelerini yürürlükten kaldırmasıyla birlikte rekabetin boyutu da değişmiş oldu (The Wire, 6 Ağustos 2019). Hindistan hükümeti yaptığı bu düzenlemeyle eyaleti "Birlik Bölgesi" olarak ikiye ayırarak, bu bölgeyi Ladakh Birlik bölgesinden ayrı yönetilen merkezi bir bölge ilan etti. Bu gelişmelerin yaşandığı esnada Hindistan Parlamentosu'nun, Aksai Chin'i Ladakh'ın bir parçasının olduğunu iddia etmesiyle birlikte ÇHC ile Hindistan arasındaki gerilim had safhaya ulaştı (Westcott, 2021, 9).

Güç ve rekabetin yansımalarını gördüğümüz bu gelişmelerin ardından taraflar arasındaki karşılıklı endişeler ve iki ülke arasında önceden var olan güvenlik ikilemi yükselişe geçti (Holslag, 2009, 811-840; Joshi ve Mukherjee, 2019, 25-43; Garver, 2002, 1-38). Nitekim iki ülkenin 2020 yılı itibarıyla Ladakh bölgesinde sergiledikleri saldırgan tutumları da bu yükselişi kanıtlamış oldu. Bu bağlamda Ladakh krizinin en önemli nedenini, karşılıklı tehdit algılamalarındaki artışlar oluşturmaktadır. Bölgedeki altyapı çalışmaları ve lojistik konusundaki avantajlı konumundan ötürü Çin'i tehdit olarak algılayan Hindistan, askeri konumunu ve sınır bölgesindeki kontrol mekanizmalarını güçlendirme yoluna gitti. Böylece Hindistan askeri ve stratejik açıdan bölgede yükselen gücü ve stratejik sınır yolları vasıtasıyla avantajlı bir konuma yükselmiş oldu. Bu süreçte Hindistan'ın Fiili Kontrol Hattı'nda kendisine

meydan okuyabileceğini düşünen ÇHC cephesinde Hindistan'a yönelik tehdit algılanmasında ciddi bir artış oldu (China Military, 24 Aralık 2020; The Diplomat, 2 Haziran 2020). ÇHC, Hindistan'ın ihtilafli sınır bölgesindeki statükoyu lehine dönüştürme çabalarına bir tepki olarak, Mayıs 2020'de sınır birliklerine Fili Kontrol Hattı boyunca taktiksel mevzileri güvence altına alma yetkisi verdi (War on the Rocks, 19 Haziran 2020; Westcott, 2021, 22). Böylece sınır anlaşmazlıklarının ve karşılıklı güvensizlik algılamalarının şekillendirdiği bölge jeopolitiğinde iki devlet arasındaki çatışmalar meydana geldi. Galwan vadisinde yaşanan bu çatışmalar bölgesel istikrarı bozarken, ÇHC ile Hindistan arasındaki güvenlik ikileminin dinamiklerini de hızlandırmış oldu.

Sonuç

Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını elde edip egemen bir devlet olarak uluslararası sahneye çıkması ile ÇHC'nin 1949'da Komünist bir Halk Cumhuriyeti olarak kurulmasından sonraki on yılda iki ülke birçok alanda benzer yaklaşımlarla hareket etti. Bu dönemde hem Hindistan hem de ÇHC idealist bir dış politika benimseyerek bir yandan ABD lider olduğu kapitalist blok diğer yandan SSCB liderliğindeki komünist blokun oluşturduğu iki kutuplu yapıya hapsolmuş uluslararası siyaseti rekabet ve çatışma atmosferinden çıkarıp, dostluk ve iş birliğinin mümkün olacağı bir ortamın kurulabileceğini göstermek için idealist yaklaşımlarla Bağlantısızlar Hareketi'ni destekledi. Bu süreçte iki ülke sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerini sürdürmek ve istikrarlarını koruyabilmek için yakın iş birliği içerisinde olmayı tercih etti. Ancak bu iki ülke gerek Amerikan veya Sovyet etkisinden korunmak gerekse ulusal çıkarlarını koruyabilmek için Bağlantısızlar Hareketi'yle ilişkilerini geliştirmeye çalışsalar da ikili arasındaki sınır sorunlarından kaynaklanan çıkar çatışması, ilişkilerin gerilmesine ve tarafların karşı karşıya gelmesine neden oldu. Böylece 1962'deki Aksai Çin/Doğu Ladakh sınır sorunlarından kaynaklanan sıcak çatışma ile taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir safhaya geçildi. Nitekim bu çatışma ile kuruluşlarından bu döneme kadar idealist yaklaşımların hâkim olduğu dış politika uygulamaları sayesinde aralarındaki dostane ilişkiler, yerini gerginliklerin hâkim olacağı realist yaklaşımların benimsendiği dış politika uygulamalarına bıraktı. Yine de iki ülke 1962 yılındaki çatışmanın ardından uzun yıllar boyunca aralarındaki sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanan sorunları çatışmasız bir şekilde yürütmeyi başardı. Ancak 2020'ye gelindiğinde iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarındaki çatışmasızlık statükosu olarak adlandırılacak durum yaşanan birkaç sıcak çatışma ile ortadan kalktı. Böylece ikili ilişkilerde gerginliğin ve karşılıklı güvensizliğin çatışmaya dönüşme olasılığının arttığı bir atmosfere girildi.

Bu bağlamda Fiili Kontrol Hattı'nda militarizasyonu arttıran Ladakh krizi, ÇHC ile Hindistan arasındaki ilişkilerde yeni bir stratejik gerçeklik yarattı. Bu krizin Hindistan güvenlik politikası üzerindeki merkezi etkisi, Çin'e karşı hem siyasi hem de operasyonel seviyelerde vuku bulan daha sert bir yaklaşım oldu. Taraflar arasında oluşan stratejik gerçeklikle ilişkili olarak ortaya çıkan yeni siyasi tablo, karşılıklı güven duygusunu büyük ölçüde sarstı (Stanford University, 6 Mayıs 2021). Bu süreçte iki ülke arasındaki güvensizliğin ve bölgedeki gerginliğin artışı, sınır anlaşmazlıkları konusunda daha büyük çatışmanın yaşanma olasılığını arttırmış

oldu (Gokhale, 2021, 1-2). Sonuç olarak ÇHC ile Hindistan ilişkileri, karşılıklı güvensizlik ve rekabet havasında devam ederken; Ladakh bölgesindeki artan rekabet, güvensizlik ve düşmanlık dikkate alındığında, ÇHC ile Hindistan arasındaki militarize toprak anlaşmazlığının artarak, daha büyük çatışmalara evrilmesi olası görünmektedir.

Notlar

1. Doğu Ladakh (Aksai Chin), Çin ve Hindistan arasındaki ihtilafli bölgedir. Aksai Chin, Tibet'in bir parçası olarak Çin tarafından yönetilen bölgedir. Hindistan bu bölgenin, Ladakh Birlik Bölgesi'nin bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Keşmir bölgesinin bir parçası olan bu coğrafya, 1950'lerin sonlarından beri Çin ile Hindistan arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Ladakh'taki sınır anlaşmazlığının en temel sebebi, Çin'in Tibet'in bir parçası olduğu gerekçesiyle Ladakh üzerindeki iddialarıyla, Hindistan'ın bu bölgeyi Ladakh Birlik Bölgesi'nin bir parçası olduğuna dair iddialarının çatışmasıdır. Çin'in iddialarına göre Batı Tibet tarihi, Ladakh bölgesiyle iç içedir. Rajendra Nath, *Strategic Ladakh: A historical narrative 1951-53 and a military perspective*, Vij Books, 2016. Galwan Vadisi ve Pangong Gölü'nün yer aldığı Doğu Ladakh, Keşmir coğrafyasının Ladakh Bölgesi uzantısıdır. Bu bölge, Çin-Hindistan sınırını ifade etmek için kullanılan "Fiili Kontrol Hattı'nın" (Line of Actual Control), "Batı Sektörü'nde" yer almaktadır. 2020 yılında Doğu Ladakh'ta çatışmaya dönüşen gerilimin temeli de bu Hat ile çizilen "ihtilafli" sınırlara dayanmaktadır.
2. Çin-Hindistan ortak bildirisinde önerilen Panch Shila İlkeleri (Pancsheel, Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi), egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı prensibi, saldırmazlık prensibi, içişlerine karışmama prensibi, eşitlik ve karşılıklı fayda sağlama prensibi, barış içinde bir arada yaşama prensibi.
3. Bengal Körfezi'nden Çin'in Yunnan eyaletine uzanan doğal gaz projesidir. Myanmar açıklarında Bengal Körfezi'nde bulunan Shwe, Shwe Phyu ve Mya bölgelerinin geliştirilmesini amaçlayan Shwe Gaz Yolu projesiyle Çin, bu üç bölgede bulunduğu tahmin edilen 4,5 trilyon metre küp gaz üzerinde hakimiyet kurmayı planlamaktadır.
4. Çin-Pakistan Ekonomi Koridoru ile Çin, Pakistan'daki demiryolu, karayolu ve boru hattı üzerinden Gwadar Limanı aracılığıyla Umman Denizi'ne ulaşmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bölgede kurulacak ulaşım ve iletişim altyapısı sayesinde Pakistan'ın ekonomi, tarım, ticaret ve turizm gibi konularda gelişmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Abraham, Itty, "From Bandung to NAM: Non-alignment and Indian Foreign Policy, 1947-65", *Commonwealth & Comparative Politics* 46/2 (2008), 195-219.
- Ahmad Adil, "India-China border tensions likely to escalate: Experts". Anadolu Ajansı (2 Ağustos 2020), <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/india-china-border-tensions-likely-to-escalate-experts/1960742>.
- Aljazeera, "Satellite images show Chinese structures near deadly clash site" (25 Haziran 2020), <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/25/satellite-images-show-chinese-structures-near-deadly-clash-site>.
- Amir, Shamaila; Ali, Muneeba ve Ahmad, Fayyaz, "Sino-India Relations and Ladakh Faceoff: An Analysis" 2/2 (2020), 1-7.
- Amrita Jash, "China Claims, but India Administers – Where Does Arunachal Pradesh Stand in the India-China Boundary Dispute?". BORDERLENS (14 Eylül 2022), <https://www.borderlens.com/features/china-claims-but-india-administers-where-does-arunachal-pradesh-stand-in-the-india-china-boundary-dispute/>.
- AP News, "Expert warn China-India standoff risks unintentional war" (6 Eylül 2020), <https://apnews.com/article/virus-outbreak-ap-top-news-international-news-asia-pacific-d27ec36d89d5b8011ebaaef2983809f>.
- AP News, "India: 20 troops killed in Himalayas clash with Chinese army" (17 Haziran 2020), <https://apnews.com/article/india-united-nations-china-ap-top-news-international-news-4229f3e3e36a56e7487dc35f58d99105>.
- Banktrack, "Shwe Gas Project" (Eylül 2009), https://www.banktrack.org/download/shwe_gas_project_fact_sheet/shwe_gas_project_factsheetsmall.pdf.
- Bashir, Sadaf ve Taj, Shaista, "An Assessment of Drivers and Dynamics of 2020 Sino-Indian Border Conflict", *Multicultural Education* 8/6 (2022), 284-292.
- BBC News, "Galwan Valley: Satellite images 'show China structures' on India border", (25 Haziran 2020), <https://www.bbc.com/news/world-asia-53174887>.
- BBC News, "India and China race to build along a disputed frontier", (30 Temmuz) <https://www.bbc.com/news/world-asia-53171124>.
- BBC News, "India and China troops clash on Arunachal Pradesh mountain border", (13 Aralık 2022), <https://www.bbc.com/news/world-asia-63953400>.
- BBC News, "India-China clash: 20 Indian troops killed in Ladakh fighting", (16 Haziran 2020), <https://www.bbc.com/news/world-asia-53061476>.
- BBC News, "India-China dispute: India hands over soldier who crossed border", (21 Ekim 2020), <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-54610763>.
- BBC News, "India-China dispute: The border row explained in 400 words", (14 Aralık 2022), <https://www.bbc.com/news/world-asia-53062484>.
- BBC News, "S Jaishankar: India beefs up military at tense China border", 20 Aralık 2022, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-64035715>.
- BBC News, "Sikkim: Chinese and Indian troops 'in new border clash'", (25 Ocak 2021), <https://www.bbc.com/news/world-asia-55793112>.

- Booth, Ken - Wheeler, Nicholas. *"The security dilemma." Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Chan, Minnie, "Should Beijing be worried about India's latest missile launch?". *South China Morning Post*, (19 Ocak 2018), <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2129720/should-beijing-be-worried-about-indias-latest-missile>.
- China Military, "Overview of international military conflicts and security situation in 2020", (24 Aralık 2020), http://eng.chinamil.com.cn/CHINA_209163/TopStories_209189/9957863.html,
- CNBC, "China reveals 4 soldiers killed in June 2020 border clash with India", (18 Şubat 2021), <https://www.cnbc.com/2021/02/19/china-reveals-4-soldiers-killed-in-june-2020-border-clash-with-india.html>.
- CNN Türk, "Hindistan ve Çin askerleri arasında sınır bölgesinde çatışma", (12 Aralık 2022), <https://www.cnnturk.com/dunya/hindistan-ve-cin-askerleri-arasinda-sinir-bolgesinde-catisma>
- CPEC, "CPEC Significance/Potential", <https://cpec.gov.pk/significance-potential/4>.
- Dan Altman, "What the History of modern Conquest Tells us about China and India's Border Crisis". *War on the Rocks* (9 Temmuz 2020), <https://warontherocks.com/2020/07/what-the-history-of-modern-conquest-tells-us-about-china-and-indias-border-crisis/>.
- Davidson, Helen, Indian and Chinese troops pull back from disputed Himalayan border area". *The Guardian*, (9 Eylül 2022), <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/09/indian-and-chinese-troops-pull-back-from-disputed-himalayan-border-area>.
- Deccan Herald News, "India built 2K km of roads along disputed China border", (26 Temmuz 2022), <https://www.deccanherald.com/national/india-built-2k-km-of-roads-along-disputed-china-border-1130087.html>.
- Dutt, Barkha, "The inside story of how India and China came to blows in the Himalayas". *The Washington Post*, (22 Haziran 2020), <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/06/22/inside-story-how-india-china-came-blows-himalayas/>.
- Embassy of the People's Republic of China, (13 Ekim 2020), http://mw.china-embassy.gov.cn/eng/fyrth/202010/t20201013_5808650.htm.
- Fisher, Margaret W. ve Rose, Leo E., "Ladakh and The Sino-Indian Border Crisis", *Asian Survey* 1962, 27-37.
- Foreign Policy, "Why We Should Worry About China and India's border Skirmishes", (23 Mayıs 2020), <https://foreignpolicy.com/2020/05/23/india-china-border-skirmishes/>.
- Ganguly, Sumit ve Scobell, Andrew, "The Himalayan Impasse: Sino-Indian Rivalry in the Wake of Doklam", *The Washington Quarterly* 41/3 (2018), 177-190.

- Ganguly, Sumit, "The Sino-Indian Border Talks 1981-1989", *University of California Press* 29/12 (1989), 1132-33.
- Garver, John W., "Sino-Indian Rapprochement and the Sino-Pakistan Entente", *Political Science Quarterly* 111/2 (1996), 323-347.
- Garver, John W., "The security dilemma in Sino-Indian relations", *India Review* 1/4 (2002), 1-38.
- Gettleman, Jeffrey vd., "Worst Clash in Decades on Disputed India-China Border Kills 20 Indian Troops". *The New York Times* (16 Haziran 2020).
- Glaser, Charles L., "The security dilemma revisited", *World Politics* 50/1 (1997), 171-201.
- Gokhale, Vijay, "A Historical Evaluation of China's India Policy: Lessons for India-China Relations", *Carnegie India* (2022), 1-43.
- Gokhale, Vijay, "The Road from Galwan: The Future of India-China Relations", *Carnegie India* 2021, 1-29.
- Goldman, Russell, "India-China Border Dispute: A Conflict Explained". *The New York Times* (17 Haziran 2020), <https://www.nytimes.com/2020/06/17/world/asia/india-china-border-clashes.html>.
- Gopalachari, K., "The India-China Boundary Question", *International Studies*, 5/1-2 (1963), 33-42.
- Government of India Ministry of Defence, "Framework to resolve Indo-China Border dispute", (1 Aralık 2005), <https://pib.gov.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=13771>.
- Government of India Ministry of Defence, "Indo-China Border Defence Cooperation Agreement", (9 Aralık 2013), <https://pib.gov.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=101179>.
- Herz, John H., "Idealist internationalism and the security dilemma", *World Politics* 2/2 (1950), 157-180.
- Hindustan Times, "Close to Hu visit, China? Claims? Arunachal", (14 Kasım 2006), <https://www.hindustantimes.com/india/close-to-hu-visit-china-claims-arunachal/story-ugmGBZjUn7YRgkrpvGwVhJ.html>.
- Hindustan Times, "India pushes to complete 61 strategic roads on China border by 2022", (7 Şubat 2019) <https://www.hindustantimes.com/india-news/india-pushes-to-complete-61-strategic-roads-on-china-border-by-2022/story-mN9y4D98U0Ou72me9RrmTI.html>.
- Hindustan Times, "India, China reach 5-point consensus on easing border tensions at Jaishankar-Wang meet", (11 Eylül 2020), <https://www.hindustantimes.com/india-news/reached-5-point-consensus-on-border-row-claims-china-after-jaishankar-wang-meet/story-XklKVJf1CLZAclwB3loh4H.html>.
- Holslag, Jonathan, "The Persistent Military Security Dilemma between China and India", *Journal of Strategic Studies* 32/6 (2009), 811-840.
- Huttenback, Robert A., "A Historical Note on the Sino-Indian Dispute over the Aksai Chin", *The China Quarterly*, 18 (Haziran 1964), 201-207.

- Independent Türkçe, “1975'ten beri bir ilk: Hindistan-Çin sınırında taşlı ve yumruklu çatışmada 3 Hintli asker öldü”, (16 Haziran 2020), <https://www.indyturk.com/node/197151/d%C3%BCnya/1975ten-beri-bir-ilk-hindistan-%C3%A7in-s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1nda-ta%C5%9Fl%C4%B1-ve-yumruklu-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmada-3-hintli>.
- India Today, “60,000 Chinese troops deployed near Indian border, Indian Army also enhances troops in Ladakh”, (3 Ocak 2022), <https://www.indiatoday.in/india/story/india-china-army-pla-border-standoff-eastern-ladakh-1895545-2022-01-03>.
- India Today, “Line of Actual Control Fortifying the border”, (12 Aralık 2022), <https://www.indiatoday.in/magazine/defence/story/20221212-line-of-actual-control-fortifying-the-border-2304258-2022-12-02>.
- Indian Defence Review, “Role of the IAF: In Possible Conflagration in Ladakh”, (14 Şubat 2023), <http://www.indiandefencereview.com/news/role-of-the-iaf-in-possible-conflagration-in-ladakh/>.
- Ishak, Diyana, “Sino-Indian Relations, Reflections from China”, *An Interview with Cheng Ruisheng, Journal of International Affairs* 64/2 (2011), 213-219.
- Jacob, Jabin T., “The Sino-Indian boundary dispute: Sub-national units as ice-breakers”, *Eurasia Border Review*, 2/1 (2011), 35-45.
- Joshi, Manoj, “Eastern Ladakh, the Longer Perspective Events of Summer 2020”, ORF Occasional Paper, 319 (2021), 1-41, <https://www.orfonline.org/research/eastern-ladakh-the-longer-perspective/>.
- Joshi, Yogesh ve Mukherjee, Anit, “From Denial to Punishment: The Security dilemma and Changes in India’s Military Strategy towards China”, *Asian Security Security Dilemma and Sino-Indian Relations*, 15/1 (2019), 25-43.
- Kasım, Mehmetali, “Bağımsızlıkları Sonrasında Çin ve Hindistan’ın İkili İlişkilerinin Gelişimi ve Avrasya Stratejileri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24/3 (2020), 547-563.
- Krishnan, Ananth, “China issues ‘official’ names for 15 places in Arunachal Pradesh”. *The Hindu*, (30 Aralık 2021), <https://www.thehindu.com/news/national/china-issues-official-names-for-15-places-in-arunachal-pradesh/article38072545.ece>.
- Kukreja, Veena, “India in the Emergent Multipolar World Order: Dynamics and Strategic Challenges”, *India Quarterly* 76/1 (2020), 8-23.
- Kumar, Amit, “China’s Two-Front Conundrum: A Perspective on the India-China Border Situation”, ORF Occasional Paper, 1-28, 393 (Mart 2023), https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2023/03/ORF_OccasionalPaper_393_China-TwoFrontThreat.pdf.
- Kumar, Sanjay, “A Brief History of India-China Relations”, *Research Journal of Humanities and Social Sciences* 10/2 (2019), 720-728.
- LII of India, “Indian Treaty Series” (14 Ekim 1954), <http://www.commonlii.org/in/other/treaties/INTSer/1954/14.html>.

- Malone, David M. ve Mukherjee, Rohan, "India and China: Conflict and Cooperation", *Survival* 52/1 (2010), 137-158.
- Maxwell, Neville, "Sino-Indian border dispute reconsidered", *Economic and Political Weekly* (1999), 905-918.
- Miglani, Sanjeev vd., "India and China agree to end border standoff". Reuters (28 Ağustos 2017), <https://www.reuters.com/article/cnews-us-india-china-idCAKCN1B80II-OCATP>.
- Ministry of External Affairs Government of India, (11 Nisan 2005), <https://www.mea.gov.in/Portal/LegalTreatiesDoc/CH05B0585.pdf>.
- Ministry of External Affairs Government of India, (30 Aralık 2021), https://www.mea.gov.in/response-to-queries.htm?dtl/34731/Official_Spokespersons_response_to_a_media_query_on_reports_that_China_has_renamed_some_places_in_Arunachal_Pradesh_in_its_own_language.
- Ministry of External Affairs Government of India, (Haziran 2004), https://www.mea.gov.in/Uploads/PublicationDocs/191_panchsheel.pdf.
- Ministry of National Defense, (24 Haziran 2020), <http://eng.mod.gov.cn/xb/Home/Focus/4867191.html>.
- NS Energy, "Shwe Gas Project, Bay of Bengal, Myanmar", (Şubat 2019), <https://www.nsenergybusiness.com/projects/shwe-gas-project/>.
- Observer Research Foundation, "The Events of Summer 2020", Occasional paper, 319 (Haziran 2021), https://orfonline.org/wp-content/uploads/2021/06/ORF_OccasionalPaper_319_Ladakh.pdf
- Outlook India, "China Continuing Its 'Provocative And Disturbing Behaviour': US Diplomat Backs India", (21 Mayıs 2020), <https://www.outlookindia.com/website/story/india-news-china-continuing-its-provocative-and-disturbing-behaviour-us-diplomat-backs-india/353232>.
- Peri, Dinakar, "After Chinese pullback, Indian troops also move 1.5 km away from Galwan Valley clash site", *The Hindu*, (7 Temmuz 2020), <https://www.thehindu.com/news/national/after-chinese-pullback-indian-troops-also-move-15-km-away-from-galwan-valley-clash-site-official/article32009878.ece>.
- Quartz, "Photos: When India's first prime minister visited China in 1954", (14 Mayıs 2015), <https://qz.com/india/404874/photos-when-indias-first-prime-minister-visited-china-in-1954>.
- Rediff News, "Arunachal Pradesh is our territory: Chinese envoy", (14 Kasım 2006), <https://www.rediff.com/news/2006/nov/14china.htm>.
- Rehman, İskander, "A Himalayan challenge: India's Conventional Deterrent and the Role of Special Operations Forces along the Sino-Indian Border", *Naval War College Review* 70/1 (2017), 104-142.
- Reuters, "Images show new structures near site of border clash", (22 Haziran 2020), <https://www.reuters.com/graphics/INDIA-CHINA/BORDER/bdwpkadxqpm/>.

- Riyaz ul Khaliq, "China again opposes Ladakh as India's union territory". Anadolu Ajansı (29 Eylül 2020), <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-again-opposes-ladakh-as-indias-union-territory/1989471>.
- Saif Khalid, "'All-out combat' feared as India, China engage in border standoff". Aljazeera (28 Mayıs 2020), <https://www.aljazeera.com/news/2020/5/28/all-out-combat-feared-as-india-china-engage-in-border-standoff>.
- Sen, Subhashis, "Sino-Indian border dispute", *Proceedings of the Indian History Congress* 75 (2014), 1307-1316.
- Shinkman, Paul D., "India, China Face Off in First Deadly Clash in Decades". US News, (16 Haziran 2020), <https://www.usnews.com/news/world-report/articles/2020-06-16/dozens-killed-as-india-china-face-off-in-first-deadly-clash-in-decades>.
- Shisheng, Hu ve Jue, Wang, "The Behavioral Logic behind India's Tough Foreign Policy toward China", *China International Relations* 30/5 (Ekim 2020), 37-65.
- Sridharan, Eswaran, "Where is India headed? Possible future directions in Indian foreign policy", *International Affairs* 93/1 (2017), 51-68.
- Stagecraft and Statecraft, "A tipping point in the Himalayas", (12 Haziran 2020), <https://chellaney.net/2020/06/12/a-tipping-point-in-the-himalayas/>.
- Stanford University, "The Crisis After the Crisis: How Ladakh Will Shape India's Competition with China", (6 Mayıs 2021), <https://fsi.stanford.edu/publication/crisis-after-crisis-how-ladakh-will-shape-india%E2%80%99s-competition-china-2>.
- Sukumaran, R., "The 1962 India-China war and Kargil 1999: Restrictions on the use of air power", *Strategic Analysis* 27/3 (2003), 332-356.
- Tellis, Ashley J., "Hustling in the Himalayas: The Sino-Indian Border Confrontation". Carnegie Endowment for International Peace (4 Haziran 2020), <https://carnegieendowment.org/2020/06/04/hustling-in-himalayas-sino-indian-border-confrontation-pub-81979>.
- The Diplomat "What Is China Saying About the China-India Border Stand-Off?", (2 Haziran 2020), <https://thediplomat.com/2020/06/what-is-china-saying-about-the-china-india-border-stand-off/>.
- The Economic Times, "India increases deployment of troops along border with China near Tibetan region", (31 Mart 2018), <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/india-increases-deployment-of-troops-along-border-with-china-near-tibetan-region/articleshow/63556483.cms?from=mdr>.
- The Economic Times, "LAC clash: Jaishankar calls out China for breaking the unilateral pact, blames it for tense situation", (4 Ocak 2023), <https://economictimes.indiatimes.com/news/india/lac-clash-jaishankar-calls-out-china-for-breaking-the-unilateral-pact-blames-it-for-tense-situation/articleshow/96700527.cms>.

- The Economist, "Military tensions mount on the India-China border", (29 Mayıs 2020), <https://www.economist.com/asia/2020/05/29/military-tensions-mount-on-the-india-china-border>.
- The Guardian, "Indian and Chinese soldiers injured in cross-border fistfight, says Delhi", (11 Mayıs 2020), <https://www.theguardian.com/world/2020/may/11/indian-and-chinese-soldiers-injured-in-cross-border-fistfight-says-delhi>.
- The Indian Express, "Chinese intrusions at 3 places in Ladakh, Army chief takes stock", (24 Mayıs 2020), <https://indianexpress.com/article/india/m-m-naravane-army-chief-line-of-actual-control-lac-chinese-transgressions-6424478/>.
- The Indian Express, "Experts Explain: What triggered China's Line of Actual Control (LAC) moves?", (16 Haziran 2020), <https://indianexpress.com/article/explained/china-india-line-of-actual-control-ladakh-6427647/>.
- The Indian Express, "Explained: If soldiers on LAC were carrying arms, why did they not open fire?", (20 Haziran 2020), <https://indianexpress.com/article/explained/explained-if-soldiers-on-lac-were-carrying-arms-why-did-they-not-open-fire-6467324/>.
- The Print, "China believes India wants Aksai Chin back. PLA has likely secured 40-60 sq km in Ladakh", (28 Mayıs 2020), <https://theprint.in/opinion/china-believes-india-wants-aksai-chin-back-thats-why-it-has-crossed-lac-in-ladakh/430899/>.
- The Print, "Situation in eastern Ladakh still 'sensitive'. China, India deploy tanks, additional troops", (1 Eylül 2020), <https://theprint.in/defence/situation-in-eastern-ladakh-still-sensitive-china-india-deploy-tanks-additional-troops/493416/>.
- The Times of India, "BRO built 3,595 km of roads along LAC in 5 years: Govt", (26 Temmuz 2022), <https://timesofindia.indiatimes.com/india/bro-built-3595km-of-roads-along-lac-in-5-years-govt/articleshow/93122489.cms>.
- The Times of India, "China confirms death of 2 officers, including CO", (23 Haziran 2020), <https://timesofindia.indiatimes.com/india/china-confirms-death-of-2-officers-including-co/articleshow/76520307.cms>.
- The Times of India, "India changes rules of engagement along LAC after violent clash with China", (21 Haziran 2020), <https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-changes-rules-of-engagement-along-lac-after-violent-clash-with-china/articleshow/76496676.cms>.
- The Times of India, "Ladakh standoff: India China agree to restart Galwan, Hot Springs pullback", (2 Temmuz 2020), <https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-china-agree-to-restart-galwan-hot-springs-pullback/articleshow/76739019.cms>.
- The Times of India, "Violent face-off between Indian, Chinese troops in Galwan Valley: Key points", (16 Haziran 2020), <https://timesofindia.indiatimes.com/india/violent-face-off-between-indian-chinese-troops-in-galwan-valley-key-points/articleshow/76402241.cms>.

- The Wire, "Lok Sabha Passes J&K Reorganisation Bill, Resolution to Revoke Article 370", (6 Ağustos 2019), <https://thewire.in/politics/jammu-and-kashmir- amit-shah-lok-sabha>.
- United Nations Peacemaker, "Agreement Between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Confidence-Building Measures in the Military Field Along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas", (29 Kasım 1996), https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_9611_29_Agreement%20between%20China%20and%20India.pdf.
- United Nations Peacemaker, "Agreement on the Maintenance of Peace and Tranquility along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas", (7 Eylül 1993), https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_9309_07_Agreement%20on%20India-China%20Border%20Areas.pdf.
- United Nations Peacemaker, "Protocol between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on Modalities for the Implementation of Confidence Building Measures in the Military Field along the Line of Actual Control in the India-China Border Areas", (11 Nisan 2005), https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_0504_11_Protocol%20between%20India%20and%20China.pdf.
- Warikoo,K., "Ladakh: India's Gateway to Central Asia", *Strategic Anlysis* 22/3 (2020), 177-192.
- Westcott, Stephen P., "Seizing a Window of Opportunity? The Causes and Consequences of the 2020 Sino-Indian Border Stand-off", *Journal of Asian Security and International Affairs* 8/1 (2021), 7-32.
- Xinhuanet, "China-Pakistan relations should be pillar for regional peace, stability: Xi", (10 Nisan 2018), http://www.xinhuanet.com/english/2018-04/10/c_137101055.htm.
- Yun Sun, "China's Strategic Assessment of the Ladakh Clash". War on the Rocks (19 Haziran 2020), <https://warontherocks.com/2020/06/chinas-strategic-assessment-of-the-ladakh-clash>.
- Zeyuan, Yu, "China-India border clash: Will India's misperceptions of China's strength lead to war?". Think China, (18 Haziran 2020), <https://www.thinkchina.sg/china-india-border-clash-will-indias-misperceptions-chinas-strength-lead-war>.
- Zhang, Ketian, "Explaining Chinese Military Coercion in Sino-Indian Border Disputes", *Journal of Contemporary China* 2022, 1-18.

Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği - Karadağ Arasındaki Savaşlar Sırasında Görülen Eşkıyalık Faaliyetleri (1875-1877)

Banditry Activities During The Wars Between The Ottoman State and The Principality of Serbia and Montenegro (1875-1877)

Yaşar ARSLANYÜREK*

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
yasararslanyurek@gmail.com
0000-0002-3108-9306

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Oğuz ALPOĞLU

Doktora Öğrencisi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
alpogluoguz@gmail.com
0000-0002-4879-9814

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Arslanyürek, Yaşar , Alpoğlu, Oğuz . "Osmanlı - Sırp, Karadağ Savaşları Sırasında Yaşanan Eşkıyalık Faaliyetleri (1875-1877)". Akademik İncelemeler Dergisi 308-327.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1302428>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 25.05.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 21.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği - Karadağ Arasındaki Savaşlar Sırasında Görülen Eşkivalık Faaliyetleri (1875-1877)

Öz

Bu araştırmanın esas amacı 1875-1877 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları esnasında bölgede yaşanan eşkıyalık faaliyetlerine tarihsel bir bakış açısı ile yaklaşmaktır. Çalışmada gerek 1875 Hersek Ayaklanması, gerekse 1876'da Bulgaristan'da Müslüman Türkler aleyhine Rusların kıskırtmaları neticesinde meydana gelen bazı eşkıyalık olayları ele alındı. Bu olaylar neticesinde ortaya çıkan konjonktürde Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti karşısında Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık süreçlerini desteklediler. Bu dönemde Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti karşısında bazı konularda Avrupalı devletlerle birlikte hareket etti. Yaşanan olaylar sonucunda önce Sırbistan, sonra da Karadağ aralarındaki ittifak antlaşması sonucu Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Bu durumda Rusya oldukça etkili oldu. Savaşın başlaması ile Bosna, Sırp tarafından, Hersek de Karadağlılar tarafından işgal edildi. İngiltere bölgedeki çıkarları gereği Balkanlardaki statükonun korunmasından yana bir tavır takınarak Rusya'nın Panslavist politikasına karşı çıktı. İngiltere'nin bu politikasındaki temel dayanak noktası ise Balkanlarda ve Akdeniz'de Rus yayılmacılığını engelleme düşüncesiydi. Ayrıca Rusya'nın Panslavizm ideolojisi doğrultusunda geliştirdiği politikalarına karşılık Avusturya, orta ve güney Avrupa'da Almanya ve İtalya'ya karşı kaybettiği toprakları ve prestijini geri kazanmak amacıyla, Balkanlardaki siyasetini yeni bir temele oturtmuştu. Bu temel, Bosna ve Hersek'i ele geçirdikten sonra, Arnavutluk ve Makedonya'ya uzanıp oradan da Selanik'e kadar olan yerleri ele geçirmektir. Buna mukabil Almanya, bu dönemde Balkanlarda doğrudan herhangi bir çıkarı olmamasına rağmen Fransa'nın kendisine karşı bir intikam politikası takip etmesine engel olmak düşüncesindeydi. Bu sebepten dolayı Almanya, Fransa'nın Balkanlardaki sorunlarla meşgul olmasını kendi çıkarları adına faydalı görüyordu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sırbistan, Karadağ, Eşkivalık, Panslavizm.

Banditry Activities During The Wars Between The Ottoman State and The Principality of Serbia and Montenegro (1875-1877)

Abstract

This research examines banditry activities during the Ottoman-Serbian Montenegrin Wars from a historical perspective. Study, both the 1875 Herzegovina Uprising, some events that occurred, and consequently the provocation of the Russians against the Turks in Bulgaria in 1876 were discussed. In the conjuncture that emerged after these events, European states supported the independence process of Serbia-Montenegro. During this period, Serbia-Montenegro acted together on some issues against the Ottomans. As a result of the events, first Serbia and then Montenegro declared war on the Ottomans by the alliance agreement between them. In this case, Russia was quite effective. At the beginning of the war, Bosnia was occupied by the Serbs. The Montenegrins occupied Herzegovina. England, taking a position of benefit preserving the status quo in the Balkans because of its interests in the region, opposed Russia's Panslavist policy. The basic approach of England was to prevent Russian expansionism in the Balkans and Mediterranean.

Moreover, in response to the policies developed by Russia harmonically with the Panslavism ideology, Austria had put its policy in the Balkans on a new ground to regain the lost lands and prestige against Germany and Italy in Central-Southern Europe. This basis was to take over Albania and Macedonia after conquering Bosnia-Herzegovina and from there to Thessaloniki. Besides, despite having no direct interest in the Balkans during this period, Germany was thinking of preventing France from pursuing a policy of revenge against it. Accordingly, Germany considered France's preoccupation with the problems in the Balkans beneficial for its interests.

Keywords: Ottoman, Serbia, Montenegro, Brigandage, Pan-Slavism.

Extended Abstract

This article deals with the banditry activities in the region during the wars between the Ottoman Empire and the Serbia-Montenegro Principality. In this context, it has been determined that there were some adverse events against the Ottoman Empire in Serbia and Montenegro between 1875 and 1877. The banditry activities experienced were evaluated from this perspective, and the processes of separation

of the said regions from the Ottoman domination and how banditry activities affected this process were investigated. The place and importance of banditry activities in late Ottoman history and the independence movements that developed within the framework of nationalism in the Balkans are remarkable. Neither the disintegration process of the Ottoman Empire nor the political atmosphere that prepared the First World War can be understood without examining the development process of the idea of nationalism that spread with the French Revolution in the Balkans and the events that took place in this process. In this respect, examining the banditry activities in Serbia and Montenegro between 1875-1877 constitutes a significant problem.

This research aims to evaluate the banditry activities in the region during the wars between the Ottoman Empire, the Principality of Serbia and Montenegro between 1875-1877 with a historical perspective because this historical process and the banditry activities experienced weakened the Ottoman influence and dominance both in Serbia and Montenegro and in the Balkans due to its causes and consequences.

While evaluating the article's subject, the military history archive (ATASE) was scanned first since our main focus was the Ottoman Empire. Then, the documents found to be few and in different funds of the Ottoman archive (BOA) were scanned and finally, literature was searched. It has been determined that there needs to be more literature on banditry activities during the war. This study will contribute to the literature to eliminate the deficiency.

In the political conjuncture that emerged due to banditry events, European states supported the independence processes of Serbia and Montenegro against the Ottoman Empire. As a result of the events, first Serbia and then Montenegro declared war on the Ottoman Empire under the alliance agreement between them. In this case, Russia was quite effective. On the other hand, England took a position in favor of preserving the status quo in the Balkans due to its interests in the region and opposed Russia's Pan Slavist policy. The primary basis of this policy of England was preventing Russia's expansionism in the Balkans and the Mediterranean. As a result of this policy followed by England, it was determined that the war was shorter and ended in favor of the Ottoman Empire. However, another factor that determined the course of the war was the military successes of the Ottoman army at the front.

As it is understood from the archive documents, it is seen that the Ottoman Empire took the necessary precautions against the banditry activities that took place in the region during the war. It was determined that the necessary orders were given for the dispatch of the military unit and the essential equipment to repel the attacks against the Muslim villages in the region. In addition, it is seen that there were few casualties in the armed conflicts between the Ottoman troops and the bandits.

As it is understood from the statements of Ahmed Muhtar Pasha, who took an active part in both the front and the clashes with the bandits during the war, the rebels were ineffective against the military power of the Ottoman Empire. It was also reflected in the statements of Ahmed Muhtar Pasha that the bandit, who could not survive in the face of this power, could not find a solution other than to disperse or seek foreign aid. It is seen that the bandit sought assistance from the Montenegrin military forces and that the rebels had to maintain their existence amid financial impossibilities.

It is possible to determine the attitude of the bandit towards the people of the region from archive documents during the war. As it is understood from the papers mentioned earlier, it is seen that the bandits carried out actions such as raiding, extortion, looting, rape, child abduction, threat and selling the kidnapped children as enslaved people, regardless of Muslim or Christian discrimination. It is understood that the Ottoman Empire also attempted to impose the necessary sanctions against such activities. It was clearly stated that those who kidnapped children and those who aided and abetted them would be executed.

Despite the bandits' illegal and immoral behaviors towards the region's people, it is understood that the Ottoman Empire took a forgiving attitude towards them. After being among the bandits for a particular time, those who regretted and asked for amnesty from the state were forgiven and returned to their villages. The reason for this attitude should be evaluated within the framework of the military, political and economic situation of the Ottoman Empire because the state was busy with an intense political agenda both at the front and behind the show due to the war.

Giriş

XIX. yüzyılda yaşanan gerek siyasi gerek ekonomik gerekse de askerî gelişmeler göz önüne alındığında hem dünya tarihinde hem de Osmanlı tarihinde birtakım sıra dışı olayların meydana geldiği görülür. Bu sıra dışı olayları Osmanlı Devleti'ni merkeze alarak değerlendirdiğimizde hem millî ve modern devletlerin oluşumunu dolayısıyla imparatorlukların yıkılma aşamalarını hem de bu süreç içerisinde yaşanan birtakım olumsuz hadiselerin var olduğu anlaşılır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Sırp - Karadağ Savaşları sırasında Balkanlarda meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri araştırılarak bu tür olumsuz hadiseler, sebep sonuç bağlamında değerlendirmeye çalışıldı. Bu değerlendirmeyi yaparken temel dayanak noktamız Osmanlı Devleti olduğu için ilk olarak askerî tarih arşivi (ATASE) taranarak işe başlandı. Daha sonra Osmanlı arşivinin (BOA) farklı fonlarında yer alan ve sayıca daha az olduğu tespit edilen belgeler tarandı ve son olarak da literatür gözden geçirildi. Literatürde savaş sırasında yaşanan eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili bir eksiklik olduğu tespit edildi. Bu çalışma ile bahsi geçen eksikliğin giderilebilmesi adına konuyla ilgili araştırmalara katkı sunulmaya çalışılacaktır. Çalışmada Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği - Karadağ savaşlarının genel gidişatı hakkında derinlemesine bilgi verilmeye gerek görülmemiştir. Çünkü bu hususta daha önce yayınlanan hem makalelerde hem de genel siyasi tarih kitaplarında yeterince bilgi mevcuttur. Bu çalışmada ise daha önce üzrinde pek durulmayan eşkıyalık faaliyetlerini ele alarak, bu faaliyetlerin savaş sırasında ve sonrasında bölgenin siyasi yapılanmasını nasıl etkilediği ele alınacaktır.

Balkanlarda yer alan Sırbistan'ın kuzeyinde Macaristan, doğusunda Romanya ve Bulgaristan, güneyinde Makedonya ve Kosova, güneybatısında Karadağ, batısında Bosna-Hersek ve Hırvatistan bulunmaktadır.

Osmanlı orduları karşısında Çirmen ve Kosova'da yenilgiye uğrayan Sırplar, 1389'dan itibaren Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldılar. Bu tarihten sonra Sırp despotları savaş dönemlerinde Osmanlı Devleti'ne yardımcı birlikler gönderdiler ve Osmanlı'ya tâbi oldular. 1389 Kosova Savaşı ile Sırplar, Hıristiyan dünyasında Türklere karşı ön planda yer almaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nin Sırp Despotluğu'nu vassal olarak kendine bağladığı ilk dönem 60 yıl kadar devam etti. Daha sonraki süreçte II. Murad, Sırbistan'da bazı önemli bölgeleri

fethetti. İstanbul'un fethi ile başlayan dönemde Sırbistan'a yönelik Osmanlı seferleri arttı. Semendire'nin (Smederevo) 1459 yılında ele geçirilmesi Sırp Despotluğu'nun sonunu getirdi ve Sırbistan, Osmanlı hâkimiyetine girdi. Fakat II. Murad ve II. Mehmed tarafından yapılan seferlere rağmen Belgrad'ın fethi, Kanuni Sultan Süleyman devrinde gerçekleşti ve bu tarihe kadar bölge Macarların idaresinde kaldı. Osmanlı Devleti bölgede merkeze bağlı bir idari yapı oluşturarak Semendire Sancağı'nı kurdu. Belgrad'ın 1521 yılında fethedilmesi ile bu bölge de Semendire Sancağına bağlandı ve sancak merkezi haline getirildi. Zaman içerisinde Belgrad, Semendire Sancağı'nın merkezi konumuna geldi ve bu bölge, Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir hale geldi. Burada bulunan kale muhafızına paşa unvanı verilerek bir sancak beyi kimliği kazandırıldı. Belgrad Paşalığı olarak da anılan bölge, merkezî konumunu ve önemini XIX. yüzyıla kadar sürdürdü (Hacısalihoglu, 24 Nisan 2023).

Balkanların batısında yer alan Karadağ'da Osmanlı Devleti tarafından ilk idare, II. Mehmed döneminin sonlarına doğru gerçekleştirildi. Daha sonraki dönemde burası, İşkodra Sancağı'nın bir parçası haline getirildi. 1514'te Karadağ bölgesi ayrı bir sancak olarak teşkil edildi. Bu dönemde mahalli yöneticiler genel olarak bölgenin işleyişi ve halkın yaşam tarzına çok fazla müdahale etmedi. Osmanlı yönetimi öncesi Karadağ'da göçebe kabilelerin etkisi fazla olup, bu durum bölge yönetiminin gevşek bir yapıda olmasına neden oluyordu. Karadağlılar da Sırlar gibi Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak bölgede gerçekleşen isyanlarda Osmanlı'ya yardım ederlerdi. 1683 Viyana bozgununa kadar bu durum devam etti. 1688'de Karadağlılar, Venedik'in himayesine girdi. Bu dönemde Karadağ'da, Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerde artış yaşandı. Karadağ'ın, Osmanlı Devleti'ndeki idaresi, arada bazı sıkıntılar olmakla beraber, uzun süre devam etti. Ancak daha sonra bölgede Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasıyla birlikte bazı ayaklanmalar meydana geldi (Moačanin, 24 Nisan 2023; Arslanyürek, 2021, 190).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki siyasi nüfuzunun azalması neticesinde bölgede birtakım ayrılıkçı hareketler meydana geldi. Bu ayrılıkçı hareketlerin ayaklanma ve isyan şeklinde gerçekleştiği bilinen bir gerçektir. Milliyetçi fikirler çerçevesinde gelişen bu ayrılıkçı faaliyetlerin bölgenin Osmanlı idaresinden ayrılmasında etkili olduğu açıktır. Balkanların Osmanlı devlet yapılanmasında oldukça önem verilen bir konumda olduğu düşünüldüğünde, bölgenin kaybedilmesine giden süreçte eşkıyalık faaliyetlerinin nasıl bir fonksiyona sahip olduğu araştırmaya değer bir konudur. Tam da bu sebepten ötürü Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları sırasında yaşanan eşkıyalık faaliyetleri hem son dönem Osmanlı tarihi hem de Balkan tarihi için dikkat çekici bir araştırma konusudur.

1. Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği ve Karadağ Arasındaki Savaşlar

1875 Hersek Ayaklanması Karadağ açısından Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirmeyi düşündüğü savaş için uygun ortamı hazırladı ve bu savaş sırasında Karadağ, Sırp komutanlardan da faydalandı (Özcan, 2009, 37-38). Mayıs 1876'da ise Rusya'nın kışkırtmaları neticesinde Bulgaristan'da bir ayaklanma meydana geldi. İsyanın amacı Bulgarların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını sağlamaktı. Hersek Ayaklanması'nın nedenleri arasında gösterilen bu isyan ile bölgede yer alan Müslüman ve Türklere karşı çeşitli baskı ve katliamlar gerçekleştirilmeye başlandı (Bağçeci, 2014, 211).

Hersek İsyanı sırasında ve Bulgaristan'da meydana gelen olaylar Avrupalı devletlerin ilgisini çekti. Bu ilgi 1875 Hersek Ayaklanması'nın yapay bir biçimde

büyütülerek uluslararası bir sorun hâline dönüşmesini sağladı. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin aleyhine ve asilerin lehine bir sürecin başlamasına neden olan Avrupalı devletlerin tavrı, Sırlara ve Karadağlılara özerkliklerini ya da bağımsızlıklarını kazandırmak konusunda avantaj sağladı (Özcan, 2009, 37-38).

Karadağ Meclisi 15 Mayıs 1876'da Çetine'de toplanarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etme yönünde bir karar aldı. 26 Mayıs'ta ise Karadağ ile Sırbistan arasında Rusya ve Avusturya'nın da tahrik ve teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Sırbistan ve Karadağ barış yapmak istemediği sürece savaş devam edecek ve bu konuda ortak bir tutum sergilenecekti. Sırp Prensi Milan, Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi talebinin yanı sıra Bosna-Hersek valisi olarak atanmayı istedi. Bu talebi olumsuz karşılanınca Osmanlı Devleti'ne 1 Temmuz 1876'da savaş ilan etti. Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesi ve Herseklilerin, Karadağ Prensi Nikola'yı hükümdar olarak kabul etmesi, Karadağ'ı da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş konusunda teşvik etti. Karadağ güney sahillerinin Osmanlı Devleti tarafından ablukaya alınmasının bölge ticaretini engellediği ve Hersek Ayaklanması'nın bastırılması hususuna engel teşkil ettiğini iddia eden Prens Nikola, Sırbistan'ın müttefiki olarak Osmanlı Devleti'ne 2 Temmuz 1876'da savaş ilan etti. Prens Nikola böylece ilk zamanlarda Hersek'teki asilere gizli olarak verdiği desteği artık aleni hâlde vermeye başladı (Özcan, 2009, 38-39).

2. Savaşın Başlaması

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Sırp Prensi Milan, Rusya'nın da teşvik ve tahrikiyle sadece Karadağ ile bir ittifak antlaşması imzalamakla kalmadı. Aynı zamanda Romanya ve Yunanistan'ı da bu ittifak içerisine dahil etmek isteyerek onları da savaşa sokmak için uğraştı. Sırbistan bu düşünceleri doğrultusunda Balkanları kendi idaresinde birleştirerek bir Balkan devleti kurmayı istemekte idi. Bu sürecin doğal sonucu olarak da 30 Haziran 1876'da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Sırbistan'ın savaş ilanının ardından Karadağ da yapılan ittifak antlaşması gereğince savaşa dahil oldu. Ayrıca Balkanlarda Slav birliğinin kurulması hususunda Sırbistan ve Karadağ arasında var olan rekabet hali, Karadağ'ın bu doğrultuda bir adım atmasını gerekli kılmaktaydı. Bu amaçlar doğrultusunda Sırp askerlerinin Bosna'yı, Karadağlıların ise Hersek'i istila ettiği görülmektedir (Aydın, 2004, 140-141).

Osmanlı – Sırp, Karadağ Savaşı'nı İngiltere bölgedeki çıkarlarına yönelik bir tehlike olarak değerlendirmekteydi. Çünkü bu dönem itibariyle mevcut statükonun korunması temeline dayanan İngiliz dış politikası, Balkanlarda yaşanacak herhangi bir sınır değişikliğinin bölgedeki Rus nüfuzunu artıracığı düşüncesiyle savaş karşıtı bir konumdaydı. Ancak İngiltere savaşın ilk safhalarında etkin bir şekilde müdahaleden kaçınarak gelişmeleri zaman içerisinde değerlendirdi (Aydın, 2004, 147).

Savaş, Karadağ ve Sırbistan'ın saldırılarıyla başladı. Rus General Chernaev'in komutasındaki Sırp orduları Morava ve Timok vadileri üzerinden Bulgaristan'a, Bosna ve Hersek yönünde de Vidin, Niş ve Yenipazar istikametine ilerlediler. Fakat Temmuz 1876 sonlarında Sırp kuvvetleri, neredeyse bütün cephelede yenilerek geri çekildi. Knazevaç ve Zayeaçar gibi bölgeler Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Sırp kuvvetlerinin ilk yenilgileri sonucunda Prens Milan kendi hükûmetine ateşkes yapılmasını önerdiyse de bu isteği kabul edilmedi. Osmanlı Devleti'nin askerî başarıları karşısında Sırların yapabileceği tek şey kendi topraklarını

korumaktan ibaretti ve bu doğrultuda bir strateji izlediler. Sırp orduları savunma stratejisi ile bir nebze de olsa başarı elde ettiler, fakat Ağustos ayı ortalarında gerileme tekrar başladı. Sırbistan askerî başarısızlıklarından dolayı bir ateşkes yapılması ve savaşın durdurulması için Avrupalı devletlerden destek almaya çalıştı (Aydın, 2004, 147). Bu doğrultudaki yardım arayışlarına Rusya'nın Balkanlardaki Panslavizm politikası doğrultusunda destek verdiği bilinmekle birlikte, diğer Avrupalı devletlerin bu konuda takip ettikleri siyasete ileriki başlıklarda değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içerisinde bulunduğu siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik şartlar, 1789 Fransız İhtilali ile tüm dünyaya yayılmaya başlayan milliyetçi fikir akımları birlikte değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda Balkanlarda baş gösteren milliyetçi fikirler çerçevesinde gelişen ayrılıkçı hareketler, bütün monarşilerin sonunu getirdiği gibi Osmanlı Devleti için de aynı sürecin başlangıcı niteliğinde oldu. Balkanlardaki bu tür ayrılıkçı hareketleri dönemin basını da ilgi ile karşılayarak fikri olarak destek verdi. Burada çalışmanın amacı ve sınırları doğrultusunda sadece bir adet gazete örneğine yer verilerek bu dönem itibariyle ayaklanmaların nasıl değerlendirildiği vurgulanmakla yetinilecektir.

Osmanlı Devleti'ne karşı Karadağ ve Sırbistan'ın peş peşe savaş ilan etmesi doğal olarak bölge halkının tepkisine neden oldu. XIX. yüzyılda bağımsızlık, vatan, hak ve meşrutiyet gibi kavramlar, Osmanlı toplumundaki aydınlar tarafından tartışılmaya başlandı ve Osmanlı coğrafyasının genelinde olumlu karşılık buldu. Karadağlılar ve Sırlara tepki amacıyla mitingler düzenlendi ve bu konuda telgraflar çekildi. Ülkenin dört bir tarafında gösteriler yapıldı, halk göreve hazır olduğunu bildirdi ve İstanbul ile taşrada gönüllü birlikler kuruldu. Savaş başlamadan önce kurulan bu gönüllü birlikler, savaş esnasında cephelere gönderildi. Özellikle Rizeli Hasan Bey ve maiyetindeki beş yüz elli gönüllü asker bu bakımdan zikredilmeye değerdir. Ayrıca Kastamonu, Edirne ve Pazarcık'daki gönüllüler de gerekli teçhizatlarıyla birlikte tren ya da vapurla askere ihtiyaç olan olan birliklere gönderildiler (Özkan, 2023).

Osmanlı ordusuna katılmak isteyen gönüllülerin sadece Türk ve Müslüman halktan oluştuğunu söylemek doğru olmaz. Zira Osmanlı tebasından olan ve olmayan gayrimüslim unsurların da Osmanlı birliklerinin yanında gönüllü olarak savaşmak istedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda Belçika'dan, Lehistan'dan ve özellikle Macaristan'dan gelen gönüllülerin Osmanlı ordusuna katılmak için başvurmaları dikkate değerdir (Özkan, 2023). Konunun sınırlarını aşmamak adına Osmanlı ordusuna katılan gönüllü birlikler hakkında ayrıntıya yer verilmemiştir.

Bu dönemde Vakit Gazetesi, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesini bir nevi müjde olarak haberleştirmişti. Bu haberlerde dikkat çeken nokta ise Osmanlı Devleti'nin "küstahlaşan asilere" müdahale etmek istemesine rağmen, Avrupalı devletlerin tepkisinden çekinmesi hususuydu. Bu doğrultuda gazete Sırbistan ve Karadağ'ın savaş ilanını "bir müddetten beri devam eden gaile bir müjde ile sonuçlandı. Sırlar ve Karadağlılar ordumuza saldırdı" şeklinde duyurmuştu (Özcan, 2009, 39).

3. Sırların Osmanlı Devleti'ne Karşı İttifak Arayışları

1875 Hersek Ayaklanması'ndan sonra Sırbistan, Balkanlarda genel bir isyanın ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş ortamının oluştuğuna inandı. Zira henüz 1860'lardan itibaren Sırbistan, komşularıyla Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlarda ayaklanmalar çıkartmak ve Osmanlı Devleti ile savaşa girmek için faaliyetlerde

bulunmaktaydı. Sırbistan bu bağlamda Arnavutlar, Makedon ileri gelenleri, Rumlar ve Bulgar komitaları ile temasa geçti. Bunlardan birtakım yardım vaatleri de aldı. Bununla birlikte asıl görüşmeler Karadağ Prensi Nikola ile gerçekleşti. İlk olarak Filip Hristic, Çetine'ye gönderildi. 1875-1876 kış mevsimi dolayısıyla savaş yapılmaması, ancak isyanın ilkbahara kadar devam edebilmesi için Sırbistan ve Karadağ'ın isyancılara yardım etmesi konularında mutabık kalındı. Daha sonra Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilecek savaş neticesinde ele geçirilen toprakların Karadağ ve Sırbistan arasında nasıl paylaşılacağı belirlenmesi amacıyla General Ranko Alimpiç siyasi ve askerî bir anlaşma sağlamak amacıyla Sırbistan tarafından Çetine'ye gönderildi. Filip Hristic ve General Ranko Alimpiç, Çetine'de Karadağ Prensiyle bu bağlamda birtakım görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerle ilgili olarak Sırbistan hükûmetine 24 Kasım 1875 ve 5 Nisan 1876 tarihli iki rapor gönderdi. Bu raporlar 1875-1878 Balkan buhranının en önemli belgelerindendir (Baltalı, 1987, 833).

4. Osmanlı Devleti'nin Eşkıyalık Faaliyetlerine Karşı Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği - Karadağ Arasındaki savaşlar sırasında meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerini engellemek adına birtakım tedbirler almak mecburiyetindeydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin birbiriyle bağlantılı iki unsuru göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenlik haklarını korumak adına uyguladığı siyasetin zorunlu bir yansıması şeklinde tezahür eden durumlarda ve savaşın neden olduğu şartlarda uygulanan ve hem cephedeki askerî birlikleri hem de cephe gerisindeki sivilleri korumak için bazı tedbirler almak mecburiyetinde kaldığı söylenebilir. Alınan bu tedbirler aşağıdaki paragraflarda ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti eşkıya saldırısının gerçekleştiği bölgelerde var olan askerî birlik komutanlarına telgraflar çekerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Bu duruma örnek olarak 23 Ağustos 1875 tarihinde Yenipazar komutanlığına çekilen telgraf gösterilebilir. Telgrafta Taşlıca (Karadağ) eşkıyasının saldırısı üzerine bölge halkının emniyetinin sağlanması ve korunması hususuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca bölgeye yeterli miktarda asker sevk edilerek eşkıyanın bertaraf edilmesi ve eşkıyanın bölgeden uzaklaştırılması istenmektedir (ATASE, OSK, 10-0-17/2). Böylelikle Osmanlı Devleti hem bölge halkının emniyetini sağlamayı hem de yaşanması muhtemel olumsuz durumların önüne geçmeyi amaçlamaktaydı.

Osmanlı Devleti bölgeden gelen bilgiler doğrultusunda Müslüman ahalinin de eşkıyalık olayları karşısındaki tutum ve davranışlarını gözetim altında tutuyordu. Bu doğrultuda 29 Eylül 1875 tarihli bir belgeden bilgi edinmek mümkündür. Taşlıca bölgesindeki Müslüman ahalinin herhangi bir eşkıyalık faaliyetine karışmadığı ve kendi işleri ile meşgul olduğunun bildirilmesi bu bakımdan dikkat çekicidir. Ayrıca Taşlıca'nın korunması için bölgeye dört tabur asker bırakıldığı da aynı belgede zikredilmektedir (ATASE, OSK, 9-0-9/2-4). Yani Osmanlı Devleti'nin eşkıyalık konusunda dinî bir ayrıma gitmediği ve hem Müslim hem gayrimüslim ahaliyi kontrolü altında tutmayı amaçladığı söylenebilir.

Savaş sırasında yaşanan eşkıyalık faaliyetleri ve ayaklanmalarda bölgede kurulan cemiyetlerin de bir etkisi vardı. Bu hususta Avusturya tarafından kurulan fakat isimleri tespit edilemeyen birçok cemiyetin mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin; Banaluka, Bihke ve Travnik sancaklarına bağlı Livno, Gradiška ve Kostaniçe'de Avusturya tarafından kurulan ve Dalmaçyalı, Hırvat, Sırp ve Karadağlı gibi farklı

milletlerden oluşan cemiyetlerin teşkil edildiği 11 Ekim 1875 tarihli bir belgeye yansımıştır. Bu cemiyetler bölge halkı arasında fesat çıkarmak için her türlü yola başvuruydular. Hatta bu asilerin eylemlerine son vermek amacıyla onlara nasihat etmek üzere gönderilen heyette bulunan Ömer Ağa'yı şehit ettikleri de vurgulanmaktadır. Bu tür durumların engellenbilmesi adına eşkiyanın sınırı geçmemesi için alınan tedbirlerden vazgeçilmemesi, askerî olarak eksik bulunan bölgelere yeteri kadar asker sevk edilmesi ve ayrıca asilerin çok olduğu sınır bölgelerinde eşkiya cemiyetleri buldukça asayişin sağlanmasının gecikeceği bildirilmekteydi. Alınan tedbirler uygulanarak eşkiyanın sınırda dolaşmasının engellenmesi isteği, ilk olarak Viyana Sefareti'ne yazıldıysa da sorunun çözülmediği görülerek aynı istekler sadareten de talep edildi (BOA, HR.MKT. 894-75/1-3). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bu ayaklanmalar sırasında bir yandan cephede askerî mücadele verirken, diğer yandan da bazı siyasi tedbirler arama yolunu tutmuştu.

Eşkiyalık faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerin ağırlık noktasını bölge halkının can güvenliğinin sağlanması hususu teşkil etmektedir. Burada Osmanlı Devleti'nin bölgeden gelen askerî istihbaratlar doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. Berane civarında bin beş yüz kişilik Karadağ eşkiyası Akova'daki Hristiyan köylerindeki halkı isyan ettirdikten sonra onlarla birlikte Bihor bölgesinde bulunan Müslüman köyleri üzerine hücum etmek için hazırlandığı istihbaratı buna örnektir. Bu durumu Berane komutanı Albay Mustafa Bey haber vermişti. Albay Salih Bey ile kurmay Yarbey Satı Bey de Akova'dan Berane'ye gönderildi. Albay Mustafa Bey'den alınan telgrafta göre Berane civarındaki eşkiya dört beş parça asiden ibaretti. Birkaç gün içerisinde bu grubun Akova ve İpek caddelerinde iki kişiyi öldürmeye yeltenecekleri doğrultusunda alınan istihbarattan dolayı, Akova caddesinin önemli noktalarına birer bölük asker yerleştirilmesi istenmekteydi. Ayrıca bölgedeki Hristiyan halkın eşkiya ile irtibatını engellemek için buralara dört bölük asker yerleştirilmesi gerekmekteydi. Bu şekilde bahsi geçen yerlere asker yerleştirilerek oluşabilecek herhangi olumsuz bir durumun önüne geçilerek Karadağ eşkiyasına karşı durulabileceği 5 Ocak 1876 tarihli telgraf ile bildirilmişti (ATASE, OSK, 10-0-245/2). Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti hem bölgedeki Hristiyan halkın eşkiya ile muhtemel irtibatını kesmeyi hem de onların güvenliğini sağlamayı amaç edinerek her türlü olumsuz durumu engellemeyi istemiştir.

Osmanlı Devleti bölge halkının emniyetinin sağlanması için alınan tedbirlerin yanı sıra eşkiyalık faaliyetleri sebebiyle tahrip olan askerî istihkâmlarla da ilgilenmek durumundaydı. On dokuz taburla Zayeçar'da bulunan Osman Paşa'nın bölgedeki eşkiya tarafından tahrip edilen istihkâmların tamiri ile meşgul olması bu duruma örnektir. Ayrıca, Sırp eşkiyasının sınır bölgelerinde bulunmasından dolayı askerlerin atıl durumda bırakılmaması emredilmekte, bölgede meydana gelebilecek herhangi bir çete faaliyetine karşı İzvor ve civar bölgelere beş altı tabur askerden oluşan bir alay süvari ve birkaç top yerleştirilmesi istenmekteydi. Bu sayede bölgede bulunan Osman Paşa'nın ileri bir tarihte yapacağı askerî harekâta bu kuvvetlerle birleşerek daha etkin olacağı 13 Mart 1876 tarihli bir telgrafta ifade edilmişti (ATASE, OSK, 11-0-171/2). Bu belgede de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti hem savunma amacı ile kullanılacak istihkâm gibi tedbirleri hem de olası bir karşı saldırıda kullanılmak üzere askerî teçizatları temin etmiştir.

5. Osmanlı Devleti ile Eşkiya Arasında Yaşanan Silahlı Çatışmalar

Osmanlı Devleti 1875-1876 dönemi kış aylarında mevsim şartlarından dolayı asilere karşı önemli bir askerî harekât yapmadı. Hersek'teki asiler ise Karadağ civarına ve iklim şartları açısından daha elverişli olan güney bölgelere çekilmişlerdi. Bosna'da da aynı dönem içinde ciddi bir hareketlilik olmadı. Fakat 1876 yılı ilkbaharından itibaren her iki bölgede de çatışmalar yeniden başladı. Çatışmalar genel olarak Hersek'te ve özellikle de Nikşik yolu üzerinde meydana geldi. Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Duga geçitlerinde asileri dağıtıp, onlara büyük kayıplar verdirerek dağlara kaçmalarını sağladı. Bosna'nın kuzeybatısında ortaya çıkan karışıklıklarda başlarında Pozderats Bey'in bulunduğu Kraynalılardan oluşan bir çete, Osmanlı birlikleri tarafından dağıtıldı ve bu çete Trubar'a kaçtı. Bölgedeki bir başka çete de Golup Babiç çetesi idi. Bu grup da Hersek'ten gelen Ali Paşa komutasında bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından kovalandı. Bölgedeki eşkiya yeniden çeteler oluşturmak istediler. Fakat bölge halkının çoğu oluşturulmak istenen ayaklanmaya katılmadı. Ayaklanmaya katılmayanların evleri asiler tarafından yakıldı. Bölge halkı Grahovalı Sırplardan oldukça muzdarip olmuştu. Bu sebepten ötürü bölge halkının bir kısmı Dalmaçya'ya kaçmak zorunda kaldı (Baltalı, 1987, 210). Asilerin durumuyla ilgili olarak 1876 Mayıs sonunda Ahmed Muhtar Paşa şunları ifade etmişti:

“Hâlen silah taşıyabilecek 700-800 kadar asi bulunmaktadır. Geri kalan asiler evlerinden ayrılmalarının bir sonucu olarak, sefaletin ağırlığı altında ezilmektedirler. Belli bir yerde toplanmaya muktedir olmadıkları gibi, büyük kayıplardan sonra imparatorluk kuvvetlerine karşı koymaya cesaret edemeyeceklerdir. Bunlar arasında yüzde doksanı ayaklanmaya devam etmek istememektedir. Yalnız moral mülahazaları silahlarını bırakmalarına engel olmaktadır. Hersek'te ancak 5-10 kişilik gruplar halinde görülebilmekte ve hatta bunu dahi yapamamaktadırlar. Bir kelime ile ifade edilmek istenirse, asiler ciddi bir hareket yapabilmek için maddi imkânsızlık içinde bulunmaktadır ve ancak büyük ölçüde Karadağ kuvveleri tarafından desteklenmedikçe bir harekete teşebbüs edemeyeceklerdir.” (Baltalı, 1987, 210-211).

Osmanlı Devleti ile eşkiya arasında yaşanan silahlı çatışmalar ile ilgili olarak bölgeden gönderilen telgraflardan bilgi edinmek mümkündür. Bu telgrafların içeriğinde çatışmanın ne zaman ve nerede yapıldığı ayrıntılı olarak belirtilmekle beraber, çatışmanın sonucunda her iki tarafın verdiği zayıyat hakkında bilgiler de mevcuttur. Bu konuda 11 Haziran 1876 tarihli belge bize ayrıntılı bilgi vermektedir. Podgoriçe'ye bir saat uzaklıkta bulunan bir bölgede eşkiya ile silahlı çatışma meydana geldiği haber verilmektedir. Karadağ eşkiyasının bazı bölgelerde karışıklık çıkarmak niyetinde olduğu ve eşkiyanın bu amaç doğrultusunda belli başlı bölgelerde toplandığı istihbaratı da bildirilmişti. 10 Haziran günü sabah saat on sularında Podgoriçe'den bir nizamiye ve iki redif taburu İškodra ve civar bölgelere sevk edilip orada bulunan beş binden fazla Karadağlı eşkiya ile dört saat süren bir silahlı çatışma meydana geldi. Ayrıca çatışma esnasında dört yüzden fazla eşkiya ölü ve bunun iki misli kadar eşkiya da yaralı olarak ele geçirildi. Harp meydanında eşkiyanın birçok silah, cephane ve Karadağ subaylarına mahsus şapkalar bıraktıkları tespit edildi. Eşkiya bozguna uğratarak bölgeden kovuldu ve yaptıkları istihkâmlar yok edildi. Buna karşın Osmanlı birliklerinden on bir asker şehit düştü ve yirmi beş asker de yaralandı (ATASE, OSK, 16-0-234/2). Görüldüğü üzere Osmanlı askerî birlikleri eşkiya karşısında az bir zayıyat vererek etkili olmakta idi. Bu

durumu da düzenli askerî birliklerin düzensiz çete yapılanmalarına karşı ne kadar etkili ve başarılı olduğu gerçeği ile açıklamak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin bölgeden aldığı askerî raporlardan eşkiyanın ne zaman etkin ve ne zaman etkisiz olduğu gibi bilgilere ulaşmak da mümkündür. Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen 2 Temmuz 1876 tarihli telgraf ile Dağlı (Karadağlı) eşkiyasından bir süredir ses çıkmadığı ve herhangi bir faaliyette bulunmadıklarının bildirilmesi bu duruma bir örnektir. Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa'nın Nikşik, Doğa ve Piva'ya erzak sevki sırasında hiçbir eşkiyaya rastlanmadığı da haber verilmekteydi. Eşkiyanın herhangi bir faaliyette bulunmamasından faydalanılarak bölgedeki askerî birliklerin her türlü eksikleri giderilmeye çalışılmıştı. Yine aynı tarihte eşkiyanın Koç ve Pilesper nahiyelerine karşı gerçekleştirdiği saldırıya karşılık Osmanlı Devleti tarafından da bölgeye bir askerî harekât yapılması gerektiği vurgulanmıştı. Fakat tümende bulunan subayların yanında savaşacak yeterli miktarda asker bulunmuyordu. Gerektiği zaman savaşabilecek ve komutasına asker verebilecek birkaç tuğgeneral, iki üç albay ve bir ön yüzbaşından başka kurmay subay bulunmadığı için yeterli miktarda kurmay subay ve askerin gelecek ilk vapurla gönderilmesi talep edilmekteydi (ATASE, OSK, 16-0-233/2; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 1996, 27). Bu belgede de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bölgede bir ölçüde kurmay subay eksikliği yaşamış, fakat bu durumun giderilmesi için gerekli girişimlerde bulunularak sorun çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yine bölgeden aldığı bilgilerden hangi bölgede eşkiyanın yok edildiği ve hangi bölgede ne kadar askerî kuvvetinin var olduğunu tespit etmek de mümkündür. Bu doğrultuda 16 Temmuz 1876 tarihli belge dikkat çekicidir. Soçanica taraflarında meydana gelen muharebede Soçanica'ya iki saat uzaklıktaki bir bölgeye istihkâm kurmuş olan Sırların üzerine hücum edilerek eşkiyanın istihkâmlarının ele geçirildiği ve eşkiyanın geri çekildiği 16 Temmuz 1876 tarihli belge ile bildirilmişti. Ayrıca bölgede herhangi bir eşkiyanın kalmadığı da haber verilmekteydi. Bunların yanı sıra Soçanica'da Mirliva Abdullah Paşa komutasında iki kıta dağ ve iki kıta sahra topu, altı tabur asker ve birkaç bin kişilik de yardımcı kuvvetin mevcut olduğu yine aynı belgede yer almaktadır (ATASE, OSK, 4-0-51/2). Osmanlı askerî birlikleri ile eşkiya arasında Soçanica bölgesinde yaşanan silahlı çatışmalarda eşkiya istihkâmlarının ele geçirilmesi dikkate değerdir. Çünkü bölgede savunma durumunda bulunan eşkiyanın Osmanlı Devleti için her daim bir tehdit oluşturması ihtimali bulunuyordu ve bu ihtimal böylelikle bertaraf edilmiş oldu.

Bölgedeki eşkiyanın hangi tarihte ve ne tür teçhizatla saldırılar gerçekleştirdiği, yaşanan olumsuz hadiseleri daha iyi anlamak adına önemlidir. Mesela Rakoviçe karyesini korumak üzere bölgede bulunan bir tabur Osmanlı askerinin üzerine 18 Temmuz 1876'da üç dört bin kadar Sırp eşkiyasının, üç kıta top ile birlikte saldırması buna örnektir. Osmanlı askerî birlikleri tarafından gerçekleştirilen hücumla eşkiya karşılık veremeyerek iki yüz kadar ölü ve bir o kadar da yaralı vererek kaçtı. Buna karşın Osmanlı birliklerinden dokuz asker şehit düştü ve otuzu yaralandı. Bu şehitler arasında ikinci alay komutanı Albay Halil Bey de bulunuyordu. Eşkiyaların bu faaliyetlerinin amacı İzvor Muharebesi sırasında Rakoviçe'deki Osmanlı ordusunu telaşa düşürmektir (ATASE, OSK, 5-0-151/2). Fakat eşkiyanın bu amacına ulaşamadığı ve Osmanlı askerlerinin eşkiyaya karşı zafer kazandığı 19 Temmuz 1876 tarihli belge ile sabittir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu belgede bahse konu olan İzvor Muharebesi sırasında yaşanan bu türden bir eşkiyalığın cephe

Osmanlı kuvvetlerini yenmeyi başaramayan Sırp'ların, arka planda gayrinizami harp taktikleriyle amaçlarına ulaşmaya çalıştıklarını gösterir.

Yukarıda belirtilen olaylar haricinde Osmanlı kuvvetleri ile Sırp eşkiya arasında farklı bölgelerde ve tarihlerde meydana gelen silahlı çatışmalar da mevcuttur. Bu çatışmaları arşiv belgelerine yansıdığı ölçüde tespit etmemiz mümkün olduğu gibi, yaşanan olaylara dair bilgi edinilebilme imkânımız vardır. Dolayısıyla meydana gelen çatışmalar aşağıda tarihi bir sıralama ile verilerek en sonunda genel bir değerlendirme yapılacaktır.

9 Eylül 1875 tarihinde Prepol kazası civarındaki ahalinin Karadağ eşkiyasına katıldığı ve bu kazaya yarım saat uzaklıktaki bir yerde isyana kalkıştıkları haber alındı. Taşlıca ve Prepol'de bulunan Osmanlı süvari kuvvetleri ile eşkiya arasında silahlı çatışma çıktı. Bu çatışma gece karanlığına kadar devam etti ve sonunda da eşkiya bertaraf edilerek dağıtıldı. Eşkiyadan yedi ölü ve on yaralı olmasına karşılık Osmanlı askerinden sadece bir ihtiyat askeri şehit düştü. Yaşanan bu silahlı çatışmadan dolayı bölge ahali başka evlere yerleştirildi ve emniyetleri sağlandı (ATASE, OSK, 9-0-8/2). Dört bölükten oluşan Sırp eşkiyası ile muharebe edildiği 20 Temmuz 1876 tarihli telgraf ile bildirildi. Albay Osman Bey'in komutasıyla üç tabur asker ve ihtiyat kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen hücum üzerine eşkiya, Osmanlı birliklerinin üzerine yedi sekiz adet top atışı gerçekleştirdiyse de karşı koyamayacağını anlayarak geldiği bölgeye geri çekildi (ATASE, OSK, 4-0-57/2). Eşkiyanın Berkofça tarafından gerçekleştirdiği bir diğer saldırı 22 Temmuz 1876 tarihli telgraf ile haber verildi. Sırp eşkiyası, üzerine giden Osmanlı birliklerinin saldırısı karşısında tutunamayarak geri çekildi. Bu durum hakkında Berkofça kaymakamlığından alınan telgrafın bir kopyası da seraskerlik makamına iletilmiş ve yaşanan çatışmalar ile ilgili bilgi verildi (ATASE, OSK, 4-0-57/2). Berkofça kazasında Sırp eşkiyasının bertaraf edilmesi için Sofya'dan Albay Osman Bey komutasında iki tabur asker gönderildi (23 Temmuz 1876). Klisura civarındaki Kurşunlu kazasındaki Müslüman köylerine musallat olan Sırp eşkiyanın yok edilmesi için bölgeye redif taburları, bölükler ve yardımcı kuvvetler sevk edildi. Albay Osman Bey'in gönderdiği telgrafta Berkofça civarına saldıran eşkiyanın üzerine sevk edilen Osmanlı birliklerinin karşısında asilerin tutunamayarak geri çekildiği belirtilmektedir. Bölgeye sevk edilen taburun binbaşısı tarafından gönderilen telgrafta Klisura civarındaki Müslüman köylerine saldıran ve beraberlerinde altı kıta top bulunan Sırp'ların üzerine de hücum edildi. Osmanlı askerî birlikleri bu hücum sonucunda Klisura Boğazındaki eşkiya istihkâmlarını ele geçirerek yok etti ve eşkiyadan iki yüzden fazlasını öldürdü ve bir o kadarını da yaraladı. Ayrıca eşkiyadan iki kişi esir alındı ve eşkiyanın silah, cephanesi, eşya ve hayvanları ele geçirildi. Buna karşın Osmanlı birliklerinden verilen şehit ve yaralı sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir (ATASE, OSK, 5-0-155/2). Berkofça kazasında bulunan bazı bölgelerdeki eşkiyanın üzerine Şehirköy ve Belgradcık kazaları tarafından Albay Osman Bey komutasında üç tabur asker sevk edildi. Eşkiya, Osmanlı birliklerinin harekâtı üzerine mevzilerini terk etti ve bu mevziler ele geçirildi. Belgradcık tarafından saldıran eşkiyayı da birkaç tabur asker ile Yarbey Emin Bey takip etti ve adı geçen kazalar eşkiyadan kurtarıldı (ATASE, OSK, 5-0-156/2). Süleyman Paşa'dan alınan 31 Temmuz 1876 tarihli tahriratta, Osmanlı birlikleri ve yardımcı kuvvetlerin Bandirile Kapısı'na gittiği ve bölgede bulunan Sırp eşkiyasını takip ettiği haber verilmektedir. Eşkiya ile yaşanan çatışmada Osmanlı askerlerinden herhangi bir kayıp verilmediği bildirilmesine rağmen yardımcı

kuvvetlerin zayıflığı bildirilmemişti. Eşkiyadan yüz seksen kadar tüfek, bir hayli at, araba, ve eşya gibi malzemeler ele geçirildi. Ele geçirilen ve sorgulanan esirlerin verdikleri ifadelerden eşkiyanın elinde sekiz tabur piyade ve on iki adet top olduğu anlaşılmıştı. Talimli eşkiya tabyalarının bölgeden çekildiğinin de esirlerin ifadesi ile doğrulandığı bildirilmektedir (ATASE, OSK, 5-0-168/2). Zayeçar'da üç koldan gelen eşkiyaya karşı yapılan muharebede, Osmanlı birlikleri zafer kazandı (7 Eylül 1876). Ayrıca Belgradcık kazasının sınır köylerine saldıran ve bölge halkını ayaklandırmak için uğraşan ve Sırbistan'dan iltica eden Sırların iade edilmesi amacıyla çalışan Sırp eşkiyası da Osmanlı askerleri ve ihtiyat kuvvetleri tarafından mağlup edildi. Meydana gelen bu çatışmalarda yirmi beş kadar eşkiya öldürüldü, buna karşın bölgedeki ihtiyat askerlerinden iki şehit verildi (ATASE, OSK, 11-0-139/2; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 1996, 75). 12 Ekim 1876 tarihli belgeye yansıdığı üzere bölgede yaşanan her türlü eşkiyalık faaliyetlerine karşılık hızlı bir şekilde asker sevkine devam edildiği görülmektedir. Ayrıca bölgeye araba ve yük hayvanlarıyla gönderilen erzak, korunaklı bir şekilde her gün Yenipazar'a kadar gönderilmekte ve oradan da arabalarla Seniçe'ye nakledilmekteydi. Askerî lojistiğin düzgün bir şekilde yürütülmesi için Mitroviçe'de kurulan komisyonda Mirliya Abdullah Paşa ile Yenipazar ve Seniçe'de bulunan Mehmed Sadık Paşa ve Yusuf Paşa görevlendirildi. Dahası bu belgede belirtildiği üzere Priştine Ovası'na yayılarak demiryolu güzergâhına saldırma düşüncesiyle Kurşunlu ve Mavrik noktalarına taarruz eden ve yenilerek Çatalca'ya ricat eden Sırp eşkiyası bölgeden tamamen temizlendi. Bu durumu sağlamak için bölgeye gelen Serdar Paşa askerî harekât ve tertibatı sağlayarak muzafferiyeti temin etti (ATASE, OSK, 1-0-121/2). Belgradcık kazası Salaş Stoykofça karyesinde yüzden fazla Sırp eşkiyası ile 20 Aralık 1876 tarihinde bir saat kadar süren silahlı çatışma meydana geldi. Osmanlı birliklerinin mukavemeti karşısında eşkiya geri çekilmeye mecbur kaldı. Osmanlı kuvvetlerinden herhangi bir askerî kayıp olmadı, sadece bir çavuş ile iki asker yaralandı ve bölgedeki eşkiya Salaş'a doğru kaçtı (BOA, HR.SYS.1398-20/6).

Osmanlı askerî birlikleri ile eşkiya arasında bu dönemde meydana gelen ve yukarıda belgelere yansıdığı ölçüde değinilen irili ufaklı silahlı çatışmalar mevcuttur. Bu çatışmaların eşkiya açısından temel fonksiyonu Osmanlı Devleti'ni cephe gerisinde oyalayarak savaşın Sırların lehine dönmesini sağlamaktır. Bunun yanı sıra bölge halkını sindirip yıldırarak günümüz tabiriyle bölgede bir terör havası estirme fikri de yan etmen olarak değerlendirilmelidir. Burada dikkati çeken bir diğer husus da eşkiyanın bölgedeki bir demiryolu güzergâhına saldırma düşüncesidir. Demiryolları bu dönemde özellikle askerî ve lojistik sevkiyatta kullanılması bakımından vazgeçilmez bir unsurdur. Eşkiyanın bu doğrultuda bir düşüncede olması Osmanlı askerini cephede zor durumda bırakma isteğinin bir tezahürü olsa gerektir.

6. Eşkiyanın Bölge Halkına Karşı Tutumu

Osmanlı, Sırp-Karadağ Savaşları esnasında meydana gelen eşkiyalık faaliyetlerinin amaç ve hedeflerini anlayabilmek için, eşkiyanın bölge halkına karşı olan tutumunu da değerlendirmek lazımdır. Bu doğrultuda eşkiyanın bölge halkına karşı olan tutumunun oldukça kötü ve olumsuz bir şekilde seyrettiğini belirtmek gerekir. Eşkiyanın bu tür tutum ve davranışlarının ayrıntıları aşağıdaki paragraflarda değerlendirilmiştir.

Sırp ve Karadağlı eşkiyanın bölge halkına karşı giriştiği eylemlerin genel itibarıyla iki farklı şekilde meydana geldiği görülmektedir. Bunların ilkinin gasp, yağma, hırsızlık ve tehdit gibi adi suçlar, ikincisini ise çocuk kaçırma ve kaçırılan çocukların

köle olarak satılması teşkil etmektedir. Eşkıyanın bu faaliyetlerinin amacı günlük ihtiyaçların karşılanması yanı sıra günümüzdeki terör eylemlerinde de olduğu gibi bölgede bir korku iklimi yaratmaktır. Ayrıca bu tür terör eylemlerinin sürekliliğinin sağlanması adına Karadağ tarafından çeşitli bölgelerden eşkıya toplandığını da görmekteyiz. Bu bölgelerin başında İtalya, Dalmaçya ve Karayipler geliyordu. Buralardan toplanan eşkıyanın bir kısmı köylere saldırmaları için Hersek tarafına gönderildi. Sırpların teşvik ve tahriklerine uyarak köylere saldıran Karadağlılar, Müslümanlara ait evlere saldırarak onların mallarını yağmaladı. Karadağlılar sadece topladıkları eşkıyayı değil, aynı zamanda para ile malisörleri de eşkıyalık faaliyetleri amacıyla kullandılar (ATASE, OSK, 16-0-243/2; Özkan, 2009, 271). Bu noktada Karadağlıların Sırpların tahriki ile hareket etmesi dikkate değer bir unsurdur. Bu açıdan bakıldığında eşkıyalık faaliyetlerinde Sırpların Karadağlılardan daha fazla ön planda olduğu söylenebilir.

Eşkıyanın bölgede gerçekleştirdiği gasp ve yağma faaliyetlerinde Müslim gayrimüslim ayrımı gözetmediği açıktır. Hristiyan halkın mallarını Sırbistan'a götürmek isteyen eşkıyanın, 31 Ağustos 1875 tarihinde Yenipazar'a bağlı Yenivaroş civarında bulunan köylere gelerek ahalinin hayvanlarını yağmalaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunun üzerine zaptiye ve bölge halkından oluşan yüz asker hemen eşkıyayı takibe başladı. Böylece gasp edilen hayvanlar geri alındı ve eşkıya geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. (ATASE, OSK, 2-0-7/2). Ayrıca Hersek'te ayaklanma çıktıktan sonra Karadağ'ın ve Dalmaçya'nın çeşitli yerlerine göç eden Hristiyan halkın büyük çoğunluğu da eşkıyanın mallarını yağmalamasından hoşnut değildi. Karadağ ve Dalmaçya halkı gördükleri kötü muameleden dolayı eşkıyadan korumak amacıyla eşyalarını satmaktaydı (ATASE, OSK, 9-0-23/2). Bunun sebebi bölge halkının mallarını eşkıyaya kaptırarak sefalet ve fakirlik çekmekten endişe duymasıydı.

Bölgede meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri içerisinde belki de en kötüsü çocuk kaçırma ve onları köle olarak satma eylemleridir. Tuna, Sofya ve Bosna vilayetlerinde meydana gelen olaylar bu eyleme örnek olarak gösterilebilir. 13 Mart 1876 tarihli bir telgrafta Vidin tarafından gelen eşkıyanın, kaçırdıkları küçük erkek ve kız çocuklarını köle ve cariye olarak sattıkları belirtilmektedir. Osmanlı Devleti tarafından yasaklanmasına rağmen bu tür eylemlere kalkışanların sert bir şekilde cezalandırılması gerekiyordu. Bu doğrultuda hem Hristiyan mahallelerinden hem de civar bölgelerden bu şekilde çocuk kaçıran ve satanlar hakkında idam cezası uygulanmasına karar verildi. Ayrıca bu şekilde kaçırılan çocukları bulanlar varsa onları Osmanlı hükûmetine teslim etmeleri gerektiği, aksi şekilde davrananlar olursa onların da idam edileceği vurgulandı (ATASE, OSK, 11-0-35/2). Gasp ve yağma gibi adi suçlara karşı kısmen affedici bir tavır takınan Osmanlı Devleti'nin, bu konuda bu denli sert bir yaptırım uygulama kararı alması, meseleye bakışının ne kadar hassas olduğunu gösterir.

Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin affedici tutumuna ve affedilenlere karşı Sırp çetelerinin tavrına dair bir örnek. Yenivaroş kazasından Sırbiiyye'ye firar edip Osmanlı Devleti'nden af talebinde bulunan eşkıyanın affedilmeleri dikkat çekici bir husustur. Fakat affedilen bu eşkıya Sırp çeteleri tarafından takip edildi ve hayvanları gasp edildi. Bunlardan sadece iki kişi bir çift öküzünü eşkıyadan kurtarabildi ve toprağını ekip biçmeye başlayabildi (BOA, HR.SYS.1488-73/6).

Yukarıda bahsi geçen türden adi suçların yanı sıra eşkıyanın bölgede bulunan Osmanlı karakollarına saldırdığı da görülmektedir. Bu durumu 30 Temmuz 1876

tarihli bir telgraftan okumak mümkündür. Telgrafın içeriğinde yüz kişiden fazla Sırp eşkiya grubunun Sveti Nikola'da yapılan yeni karakola saldırdığı yer almaktadır. Bölgede bulunan zaptiyeler eşkiyaya karşı koydularsa da başarılı olamadılar ve karakolu terk ettiler. Ayrıca eşkiyanın bu karakolu yaktığı bilgisi de aynı telgrafta mevcuttur (ATASE, OSK, 8-0-81/2). Böylece eşkiya karakol baskını gibi bir eylemle bölgedeki Osmanlı kontrolünü zayıflatarak tamamen yok etmeyi amaçlamaktadır.

Eşkiyanın karakol baskınları yanı sıra Hristiyan ahalinin evlerine de zorla girdiği görülmektedir. Bu durumun bir örneğini yine bir arşiv belgesinden okumak mümkündür. Seniçe kazasına bağlı Lebovik karyesi ahalisinden Radiko, Milia ve Avram adlı Hristiyanların evlerini gece vakti yirmi kadar Sırp eşkiyası bastı. Mallarını gasp ederek çocuklarına ciddi ölçüde fiziki zarar verdi. Avram'ı eşi ve çocukları ile birlikte kızdırılmış tüfek harbisiyle yaktılar. Ayrıca bahsi geçen kişilerden bol miktarda para aldılar ve tekrar gelerek çocuklarını öldüreceklerini söyleyerek halkı tehdit ettiler (BOA, HR.SYS. 1384-19/4-6). Gasp ve yağma faaliyetlerinin bir diğeri de Yenipazar'da 11 Kasım 1876 tarihinde meydana geldi. Sırp eşkiya grupları tarafından bölgedeki bazı Hristiyan köylerine yapılan saldırıda köylünün hayvanları gasp edildi. Bu durum bölgede bir asayişsizlik meydana getirdi. Osmanlı Devleti emniyetin yeniden sağlanması amacıyla bölgedeki ihtiyat kuvvetlerinden oluşan devriye kolları kurmayı planladı (ATASE, OSK, 6-0-92/2). Bütün bunlara ek olarak Sırp eşkiyası bölge insanını esir almaya da başladı. 3 Ocak 1877 tarihinde Yenivaroş kazası Bozanik karyesi sakinlerinden Yuvan ve Marko adlı kişiler un yüklü hayvanlarıyla birlikte Sırp çeteleri tarafından esir alındı. Ayrıca bu sırada devriye gezen bir Osmanlı askerini de yaraladılar (BOA, HR.SYS. 1489-1/1). Görüldüğü üzere Sırp çetelerinin gerçekleştirdiği çeşitli baskınlarla hem bölge halkını sindirmeyi hem de Osmanlı Devleti'ni iki ateş arasında bırakmayı amaçladığı söylenebilir.

Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları sırasında meydana gelen eşkiyalık faaliyetleri çerçevesinde birtakım olumsuz hadiseler vuku buldu. Bu hadiselerde bölge halkının hem maddi hem de manevi acılar yaşadığı anlaşılmaktadır. Bölge halkının evlerinin ve hayvanlarının gasp edilmesi gibi maddi zararın yanı sıra, doğrudan doğruya çocuklarına ve kendilerine saldırılarak onlara manevi acılar da yaşatıldı. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu tür olayların yaşanmaması adına ciddi ve caydırıcı tedbirler aldıysa da istenmeyen bazı olayların yaşanmasına engel olunamadı.

7. Bölge Halkının Eşkiyaya Karşı Tutumu

Hersek Ayaklanması sırasında Sırp ve Karadağ eşkiyasının Osmanlı sınırına yaptıkları saldırılarla birtakım Müslüman köylerini basarak insanları öldürdükleri muhtelif belgelerde görülmektedir. Müslüman köylerindeki faaliyetlerinin yanı sıra Hristiyan köylerinde de halkı isyana teşvik etmek üzere fesat çıkardıkları anlaşılmaktadır. Hersek Ayaklanması başlamadan yirmi gün kadar önce Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Hristiyan köylerindeki halk evlerini terk ederek ormanlara kaçtılar. Bazı köylerdeki ahali ise eşkiyayı kendi istek ve çabalarıyla bölgelerinden kovdular (BOA, HR.SYS.124-30/3). Yani bölgede yaşanan eşkiyalık faaliyetleri hem ayaklanma sırasında hem de savaş esnasında cepheyi ve cephe gerisini meşgul etti. Bölge halkının genel itibarıyla bu tür eylemlerden rahatsız olduğu ve durumdan olumsuz yönde etkilendiği açıktır. Fakat buna rağmen eşkiyaya bölge halkı tarafından yardım edildiği de tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin her türlü olumlu tavır ve tutumuna rağmen bölge halkından Karadağlı eşkiyaya destek verenlerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu 23 Kasım 1875 tarihli telgrafta görmek mümkündür. Belgede ayrıntılı olarak belirtilen husus bir kısım Karadağlı halkın açık bir şekilde eşkiyaya yardım ettiği şeklindedir. Bu doğrultuda bölgedeki sefaretlerden durumu engellemek için ahali ile konuşarak onları ikna etmeleri istendi. Buna karşılık sefaretler bu tarz yardım ve taraftarlığın engellenmesi için gerekenlerin yapılacağını bildirdi (BOA, A.}MKT.MHM.479-19/1). Burada eşkiyaya yardım ve yataklık eden bölge halkının var olmasını Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikanın bir sonucu olarak açıklamak pek doğru olmaz. Bu duruma etki eden dinî, millî ve sosyo-ekonomik birtakım sebepler olduğu göz önüne alınarak yorum yapmak yerinde olacaktır. Yani dinî ve millî bağlamda eşkiya ile bölge halkı arasında var olan hissî ve fikrî altyapı, Osmanlı Devleti aleyhine bu tür faaliyetlere destek verilmesine neden oldu. Bu altyapıyı ister dinî manada Hristiyanlık ile isterse de millî temelde Slav birliği düşüncesiyle açıklayalım, bu olumsuz hadiseler tarihî birer hakikat olarak karşımızda durmaktadır.

8. Osmanlı Devleti'nin Bölge Halkına ve Eşkiyaya Karşı Tutumu

Osmanlı Devleti'nin hem bölge halkına hem de eşkiyaya karşı olan tutumunu anlayabilmek için doğrudan eşkiya tarafından gelen af taleplerini değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Bunun için ilk olarak 8 Eylül 1875 tarihinde gönderilen belgeye bakmak yerinde olacaktır. Bu belgede Yenipazar komutanı Ferik Mehmed Ali Paşa'ya eşkiya tarafından iletilen bir telgraf ile dört eşkiyanın af talebinde buldukları bildirilmektedir. Bu talebin Osmanlı Devleti tarafından uygun görüldüğü ve gereğinin yapılarak eşkiyanın serbest bırakılması istenmektedir (ATASE, OSK, 10-0-39/2). Fakat eşkiyanın af talebinde bulunmasının ve bu talebin olumlu karşılanmasının sebebi bu belgenin içeriğinde yer almamaktadır. Dolayısıyla bu hususta bir yorum yapmak pek mümkün görünmemektedir.

Ayrıca doğrudan eşkiyadan gelen af taleplerinin yanı sıra Ferik Mehmed Ali Paşa'nın da bazı asileri affetmek için girişimde bulunduğu da görülmektedir. Bu durum 2 Ekim 1875 tarihli bir telgrafa yansımıştır. Seniçe mutasarrıflığına gönderilen bu telgrafla, eşkiya elebaşısı olarak adı çıkanlar haricindeki köy ahalisinin belli bir süre içerisinde af dilemeleri karşılığında bağışlanması için izin istenmektedir. Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde bu taleplere olumlu cevap verilmesinin bölge halkı için uygun olabileceği de vurgulanmıştır (BOA, HR.SYS.124-30/3).

Sırbistan'da yaşanan eşkiyalık faaliyetleri neticesinde Osmanlı Devleti'nin bölgeye yaptığı askerî müdahalelerden dolayı bazı bölgelerde sivil halkın zorunlu olarak göç ettiği görülmektedir. Bu göçleri hem bölgedeki eşkiyalık faaliyetleri ile hem de yaşanan silahlı çatışmaların bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Bu durumu 23 Kasım 1875 tarihli bir telgraftan takip etmek mümkündür. Burada Seniçe'ye bağlı bazı köylerdeki Sırp halktan on dokuz hanenin bundan böyle burada kalmayız diyerek Sırbistan'dan kaçtıkları bildirilmektedir. Birkaç gün içerisinde elli hanenin daha kaçmayı düşündükleri ve güvenli bir bölgede yaşamayı istedikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra bölgeden göç etmek zorunda kalan ahalinin Osmanlı askerinden gördüğü iyi muameleyi bildirdikleri de aynı belgeye yansımıştır. Bahsi geçen insanların bu kadar zaman beklemelerinin sebebi olarak ise çocuklarını ve eşyalarını nakledememiş olmaları gösterilmektedir (ATASE, OSK, 17-0-135/2).

Osmanlı Devleti'nin bölge halkına karşı olan olumlu yaklaşımını Erkân-ı harp tarafından bölgedeki komutanlara gönderilen emirlerden anlamak mümkündür. Bu doğrultuda askerî birliklerin uyması gereken kurallar maddeler halinde sıralanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Vidin, Yenipazar, Mitroviçe ve Bosna komutanlıklarına 24 Ağustos 1876 tarihinde gönderilen telgraf dikkat çekmektedir. Bu kuralların içeriğinde Sırbistan üzerine gönderilen tümenlerde bulunan askerî sınıfların hareket şekilleri, yapılması yasak olan işler ve komutanların yetkilerine dair padişah iradesi belirtilmekte olup, bu emirlerin bütün komutanlar ve askerlere bildirilmesi emredilmektedir. Bu emirleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci madde: Sırbistan'da yaşayan Müslüman ve Hristiyan halk padişaha sadakat gösterdiği halde, bölge yöneticilerinin tahrikleri sonucu silahlı olarak sınıra saldırmışlardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti yaşanan olayları yatıştırmak için askerî kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır.

İkinci madde: Adam öldürmek ve memleket yakmak gibi olaylar, savaşın doğal sonuçlarındandır. Fakat bu sırada şeriata ve insanlığa aykırı olayların olması tamamen padişahın isteği dışında gelişmiştir. Mesela çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve silah bırakıp teslim olanların yaralanması, idam edilmesi, mal ve eşyalarına saldırılması kesinlikle yasak olduğu halde, bu duruma aykırı hareket edenler hangi sınıf askerden olursa olsun ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

Üçüncü madde: Eşkiyadan esir alınanlara eziyet edilmeyecek ve yaralı olarak ele geçenler askerî hastanelerde tedavi edilecektir.

Dördüncü madde: Kendi istekleriyle sınırı geçerek Osmanlı Devleti'ne iltica eden Sırlara iyi muamele edilecektir. Bu insanlar uygun bölgelere yerleştirilerek çocukları, eşleri ve varsa hayvanları korunacak ve ihtiyaçları temin edilecektir.

Beşinci madde: Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmek isteyen köy ve kasaba halkının istekleri kabul edilecektir. Bu insanların can, mal ve namusları Osmanlı Devleti'nin koruması altında olacaktır. Bu insanlara karşı askerler tarafından en ufak bir zarar dahi verilirse bu durum cinayete eş tutularak cezalandırılacaktır. Bölge halkına kimsenin saldırmaması için gerekirse koruma amacıyla birer subay ve bir miktar asker görevlendirilecektir. Bütün komutan ve subayların, emri altındaki askerlerin bu talimata aykırı yapacakları hareketlerden sorumlu oldukları ve bu tür faaliyetlerin yapılmamasına dikkat etmeleri gerekmektedir (ATASE, OSK, 8-0-42/2-3; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 1996, 71-72). Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yetkililere bu tür emirler vererek onların sivil halka karşı davranışlarında dikkatli olmalarını istemesi, yaşanan eşkiyalık faaliyetlerine karşı tutumunu görmek bakımında dikkate değerdir. Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşımına sebep olan unsurları şu şekilde açıklamak mümkündür. Her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin, sivil halkın bu tür eşkiyalık faaliyetlerinden olumsuz etkileneyeceği bilinciyle onları koruma refleksiyle hareket ettiği söylenebilir. Çünkü bölgede yaşanan her türlü olumsuz durum ilk olarak sivilleri tehdit etmekte ve onların günlük yaşantısını etkilemekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu göstermesi bakımında da sivillerin korunması hususu önem arz etmekteydi. Yani Osmanlı Devleti'nin siviller üzerinde olumlu bir izlenim ve etki bırakarak bölgedeki varlığını dolaylı şekilde devam ettirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ölü olarak ele geçirilen eşkiyanın defnedilmesi ile ilgili olarak da bazı kararlar aldığı görülmektedir. Bu kararı 29 Ağustos 1876 tarihli belgeden okumak mümkündür. Bölgeden Genelkurmay'a çekilen bir telgrafta belirtildiği

üzere savaş sırasında öldürülen eşkıyanın meydanda kalan cesetleri defnedilmişse de gerektiği gibi itina gösterilmediği ve bazı cesetlerin açıkta kaldıklarından dolayı koktukları bildirilmektedir. Bu durumun genel halk sağlığını tehdit ettiği gerekçesiyle cesetlerin defin işlemleri sırasında oldukça dikkat edilmesi ve mümkün olursa üzerlerine kireç dökülmesi istenmektedir (ATASE, OSK, 8-0-50/2).

Osmanlı Devleti esir alınan Sırp askerlerine karşı umumi af ilan etti ve bu doğrultuda hapishanede tutuklu bulunanları tahliye etti (23 Haziran 1877). Bu durumu Hariciye Nezaretî'nin Tuzla Hapishanesi'nde tutuklu bulunan yirmi sekiz Sırp askerinden on birinin umumi af gereğince tahliye edildiği doğrultusundaki yazısından tespit etmek mümkündür. Bu askerlerden bir kısmının Eritreli olduğu ve bunların da tahliye edilerek memleketlerine gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca geriye kalanların Sırp olup olmadıkları bilinmediğinden hapishanede tutuklu kalma sebepleri hakkında bilgi istendi. Eğer bu mahkûmlar Sırp ise kendi ülkelerine teslim edilmeleri gerektiği hususu vurgulanarak gereğinin yapılması istenmektedir (BOA, HR.TH..24-21/1).

Bölge halkı gerek savaş öncesinde gerekse de savaş esnasında meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinden olumsuz etkilendi. Yaşanan bu olumsuz durumlara karşı bölge halkının eşkıyanın kovulması hususunda Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiği de belgelere yansımıştır. Bu durumu 12 Kasım 1876 tarihli bir belgede görmek mümkündür. Belgenin içeriğinde Yenipazar bölgesine Sırp eşkıyasının yaptığı saldırılar ve bu saldırıların tamamen bertaraf edildiği yer almaktadır. Ayrıca sınır hattının karşısındaki altı yedi köyün de Osmanlı birlikleri tarafından geri alındığı kaydedilmektedir. Ancak ateşkes tarihinden sonra birtakım hilelerle çalidan kulübeler yapan eşkıya, İbrekuponik, Bukovik, Çukovik ve Rugozne bölgelerine saldırdı. Önceden ele geçirilen bölgeleri zapt ederek sınıra saldıran eşkıya, bölgedeki Hristiyan halka eziyet edip rahatsızlık verdiğinden dolayı eşkıyanın köylerden uzaklaştırılması için ahali Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti (ATASE, OSK, 11-0-190/2-3; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 1996, 136).

Sonuç

Hersek Ayaklanması ve Bulgaristan'da meydana gelen olaylar, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti karşısında Sırbistan ve Karadağ'ı bağımsızlık sürecinde desteklemelerini sağlamıştır. Sırbistan ve Karadağ'ın savaş ilanı sonucunda Osmanlı kamuoyunun tepkisi hem basın hem de mitinglerde kendini göstermiştir.

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti karşısındaki tutumunda ve bu tutumun savaşa varacak kadar geniş bir hâl almasında Rusya'nın oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın kışkırtmaları neticesinde Sırbistan'ın, büyük bir Balkan devleti kurmak gibi bir hülyaya da kapıldığı görülmektedir. Rusya'nın, Sırbistan ve Karadağ'a karşı Osmanlı Devleti aleyhine gerçekleştirdiği faaliyetlerinde Panslavizm politikasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Rusya'nın faaliyetleri neticesinde bir Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşı meydana geldiyse de bu durumun, bölgedeki çıkarlarına ters düşen İngiltere tarafından hoş karşılanmadığı görülmektedir. Bunun sebebini de İngiltere'nin XIX. yüzyılda Balkanlarda takip ettiği bölgesel politikalarda aramak gerekir. Bu dönemde Rusya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu artırarak bölgede etkin bir güç olması ve bu yolla Akdeniz'e inerek Hindistan yolunu tehdit etmesinin engellenmesi İngiliz dış politikasının temelini oluşturuyordu. İngiltere'nin takip ettiği bu politikanın neticesinde savaşın hem daha kısa sürdüğü hem de Osmanlı Devleti lehine

sonuçlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca burada savaşın seyrini belirleyen bir diğer unsur olarak Osmanlı ordusunun cephede elde ettiği askerî başarıları da göz ardı etmemek gerekir.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında bölgede meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerine karşı gerekli tedbirleri aldığı görülmektedir. Bölgedeki Müslüman köylerine karşı yapılan saldırıları püskürtmek amacıyla hem askerî birliklerin hem de gerekli teçhizatın sevk edilmesi için gereken emirlerin verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca Osmanlı birlikleri ile eşkıya arasında yaşanan silahlı çatışmalarda da fazla zayıat verilmediği ve eşkıyanın etkisiz hale getirildiği görülmektedir.

Savaş sırasında hem cephede hem de eşkıya ile yaşanan çatışmalarda bilfiil bulunan Ahmed Muhtar Paşa'nın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla asiler Osmanlı Devleti'nin askerî kuvveti karşısında etkisizdir. Bu kuvvet karşısında varlığını sürdüremeyen eşkıyanın dağılmaktan veya dış yardım aramaktan başka bir çare bulamadığı da Ahmed Muhtar Paşa'nın ifadelerine yansımıştır. Eşkıyanın yardımına başvurmak zorunda kaldığı dış desteği Karadağ'ın askerî kuvvetlerinden beklediği ve asilerin maddi imkânsızlık içerisinde varlıklarını sürdürmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

Savaş esnasında eşkıyanın bölge halkına karşı tutumunu da arşiv belgelerinden tespit etmek mümkündür. Bahsi geçen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, eşkıyanın Müslüman ya da Hristiyan farkı gözetmeksizin bölge halkına karşı baskın, gasp, yağma, tecavüz, çocuk kaçırma, tehdit ve kaçırılan çocukların köle olarak satılması gibi eylemlerde buldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin de bu tür faaliyetlere karşı gerekli yaptırımları uygulamak adına bazı teşebbüslerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle çocuk kaçıranların, onlara yardım ve yataklık edenlerin idam edileceğinin kesin bir dille ifade edildiği tespit edilmiştir.

Eşkıyanın bölge halkına karşı giriştiği bütün bu gayri yasal ve gayriahlaki davranışlarına rağmen Osmanlı Devleti'nin onlara karşı affedici bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Belli bir süre eşkıya arasında yer alan fakat pişman olup devletten af talep edenlerin bağışlanarak köylerine geri dönmeleri sağlanmıştır. Bu tutumun sebebini Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, siyasi ve ekonomik durum çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira devlet savaş sebebiyle hem cephede hem de cephe gerisinde yoğun bir siyasi gündem ile meşguldür.

Kaynakça

- ATASE, OSK. [*Osmanlı-Sırp, Karadağ Harbi*]. 2-0-7; 9-0-8; 9-0-9; 10-0-17; 9-0-23; 11-0-35; 10-0-39; 8-0-42; 8-0-50; 4-0-51; 4-0-57; 8-0-81; 6-0-92; 1-0-121; 17-0-135; 11-0-139; 5-0-151; 5-0-155; 5-0-156; 5-0-168; 11-0-171; 11-0-190; 16-0-233; 16-0-234; 16-0-243; 10-0-245.
- BOA, HR.MKT. [*Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemî*]. 894 – 75.
- BOA, HR. SYS. [*Hariciye Nezareti, Siyasi*]. 1398 – 20; 1488 – 73; 1489 – 1; 1384 – 19; 124 – 30.
- BOA, HR.TH. [*Hariciye Nezareti, Tahrirat*]. 24 – 21.
- BOA, A.}MKT.MHM. [*Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı*]. 479 – 19.
- Arslanyürek, Yaşar. "Balkan Savaşları Öncesinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti Aleyhindeki Faaliyetleri: Osmanlı Firarilerini Desteklemesi (1911-1912)". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 16 / 2 (Aralık 2021): 189-201. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.999410>
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 45, S. 102, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Aydın, Mithat. "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 15/15 (Temmuz 2004): 139-163. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000509
- Bağçeci, Yahya, "İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı", *The Journal of Academic Social Science Studies* 24, (2014): 211-235.
- Baltalı, Kemal. "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler". *BELLETTEN* 50 / 198 (Aralık 1986): 833-860.
- Baltalı, Kemal. "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması". *BELLETTEN* 51 / 199 (Nisan 1987): 205-230.
- Hacısalihoglu, Mehmet. "Sırbistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirbistan#2>
- Moačanin, Nenad. "Karadağ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karadag>
- Özcan, Uğur. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Özkan, Ayşe. Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Özkan, Ayşe. "1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Gönüllüleri". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 11/35, (Haziran 2023) 777-796. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1283621>
- Özkan, Ayşe. "1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 17, (Haziran 2023) 169-180. <https://doi.org/10.21021/osmed.1286338>

Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği

*A Study on Working Conditions of Motor-Courier Employees:
The Case of Istanbul*

Umut YERTÜM*

Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi
umutyertum@gmail.com
0000-0003-1548-264X

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Bayram BALCI

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
byrmbc@gmail.com
0000-0002-6563-945X

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Yertüm, Umut, Balci, Bayram. "Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği". Akademik İncelemeler Dergisi 328-350. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1307683>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Not/Note

Kırklareli Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının 30/01/2023 tarihli E-66786969-929-76859 sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelerine bağlı kalınmıştır.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 31.05.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 22.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği

Öz

Bu çalışma İstanbul'da faaliyette bulunan motor-kuryelerin çalışma koşulları, ücret düzeyleri, yasal hakları, iş kazası ve meslek hastalıkları ve karşılaşılan ayrımcılıkların araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 20 motor-kurye ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, motor-kuryelik mesleğinde esnaf ve bordrolu olmak üzere ikili bir yapı olduğu; katılımcıların %68'i esnaf, %37'si ise bordrolu olarak çalıştığı görülmektedir. Bordrolu çalışan motor-kuryelerin ücretli izin hakkı bulunurken; esnaf kuryelerin tamamının ücretli izin haklarının olmadığı, %61' inin ise sosyal güvenceye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %69'u haftada 6 gün çalışırken, %31'i haftada 7 gün çalışmaktadır. Katılımcıların %16'ısı haftalık 45-66 saat arası, %84'ü 67 saat ve üstü çalışmaktadır. Motor-kuryelikte ücretin belirlenmesinde kıdem ya da niteliğin etkili olmadığı, dağıtılan paket sayısının ücreti belirlediği tespit edilmiştir. Bordrolu çalışanların 8.500 TL ile 12.750 TL aralığında ücret kazandıkları, esnaf kurye modelinde ise çoğunluğun 12.750 TL ile 17.000 TL aralığında ücret kazandıkları Esnaf kuryelerin bordrolu kuryelere göre daha fazla gelir elde ettiği görülse de bunun hem daha fazla çalışmadan hem de sigorta primlerinin ödenmemesinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Hızlı ve sıcak teslimata ilişkin reklamların kuryelik mesleğinin insani yönünü ortadan kaldırdığı ve kuryelerde dışlanma hissi oluşturduğu tespit edilmiştir. Son olarak, motor-kuryelerin; trafikte, teslimat sırasında ya da sitelerde en az bir kere ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gig Ekonomi, Motor-Kurye, Çalışma Şartları

A Study on Working Conditions of Motor-Courier Employees: The Case of Istanbul

Abstract

This study investigates the working conditions, wage levels, legal rights, work accidents, occupational diseases and discrimination of the motor couriers operating in Istanbul. For this purpose, interviews were conducted with 20 motor couriers using a semi-structured interview technique. As a result of the discussions, it was concluded that a dual structure was formed in the motor-courier profession, including artisan/self-employed courier and payroll courier. It is seen that 68% of the participants work as self-employed and 37% as payroll. While motor couriers working on payroll have the right to paid leave, It has been determined that all self-employed couriers do not have the right to paid leave, and 61% do not have social security. While 69% of the participants work six days a week, 31% work seven days a week. 16% of the participants work 45-66 hours a week, 84% work 67 hours or more. It has been determined that seniority or qualification could be more effective in determining the wages in motor-courier services, and the number of packages distributed determines the income. While couriers with payroll earn between 8,500 TL and 12,750 TL, self-employed couriers earn wages between 12,750 TL and 17,000 TL. Although it is seen that self-employed couriers earn more income than payroll couriers, it has been concluded that this is due to both more work and non-payment of insurance premiums. Finally, motor-couriers state that they have been discriminated against at least once in traffic, during delivery or on site.

Key Words: Gig Economy, Moto-Courier, Working Conditions

Extended Abstract

The widespread use of the Internet through mobile applications has strengthened the e-commerce phenomenon. The fact that individuals started to order the products they want to buy from the websites of the relevant institution instead of going to the stores has changed their shopping or consumption habits. As a result of this change, the platforms gained strength day by day, and their numbers started to increase. The platform economy, which brings together supply and demand through an online platform for a certain fee, has led to a change in consumption habits on the one hand and the spread of different

types of work on the other (Eurofound, 2018, 3). E-commerce, which has increased through platform economies, has changed consumption habits and led to new preferences and professions.

Motor couriers, who distribute daily orders through an engine, are among the professions most affected by this change. Although this method, also known as online distribution, is older, it owes its popularity to the platform economy. While it was possible to order, albeit limited, through motor couriers, these employees consisted of the employees of the restaurants or markets themselves. In the platform economy, these employees sometimes work for an application and sometimes for an online platform and generally need an organic connection with restaurants or markets. With the development and spread of the platform economy, individuals have met some of their needs through this platform. People have started to prefer to order via online mobile applications instead of going and buying the product they want to consume (Wang vd., 2021).

As a result of these needs, motor couriers, who sometimes deliver daily market orders, sometimes try to meet the demands of fast-food restaurants. Applications such as quarantine and curfew, applied in the Covid 19 pandemic that broke out in 2019, increased the need for motor couriers by causing unprecedented demand for online orders. The shrinking market for labor, especially during the pandemic, has driven those who cannot find a job to do motor courier services as a last resort. While the number of motor couriers registered in Turkey continues to be a matter of debate, Türk-İş states that approximately 200 thousand people are registered as motor couriers. However, the number of unregistered motor couriers is estimated to be much higher (NTV, 06 Nisan 2023). Cagdas Yavuz, President of the All Anatolian Motorcycle Couriers Federation, states that according to his calculations, there are approximately 900 thousand registered-unregistered motor couriers (Bianet, 06 Nisan 2023).

Although the information on the motor-courier data is limited, qualitative research was conducted with 20 motor-couriers actively working in Istanbul using a semi-structured interview method. This research aims to investigate the working conditions, job security, income level, legal rights, work accidents, occupational diseases and discrimination faced by those who work as motor couriers in Istanbul. Collecting data from the field allows the researcher to make the first observation, thus enabling the analysis process to start from the area. The data obtained from the field were analyzed with the computer-aided qualitative analysis program MAXQDA 20 (Kurnaz, 2016, 14). The data analysis process consists of three stages. First, data were obtained from the field. Secondly, the data is decomposed into parts by coding method. Third, the decomposed data is again integrated in a meaningful way. Data were obtained from 20 participants, but 19 participants were analyzed. Due to the technical problem experienced in a participant's audio file, the data could not be found healthy and was not subjected to the analysis process.

All participants were male since no active female motor-courier was encountered during the field research. While 85% of motor couriers state that they work 67 hours or more per week, 15% state that they work 45 hours per week. About 32% of the participants work seven days a week. Considering that the weekly working hours are determined as 45 hours in Labor Law No. 4857, it is necessary to say that the motor couriers work more. However, considering the monthly earnings of motorcouriers, it is seen that no one receives a minimum wage, and it is seen that approximately 60% of them earn 12,500 TL and above. Considering that the minimum wage is 8,500 TL, it is seen that motorcouriers earn well above the minimum wage. The prevalence of motor courier service among young people is an expectation of above-average income.

It has been seen that the idea that all motor-courier delivery orders are the same is a misconception. In practice, there are two different motor-courier services: self-employed and payroll. Although self-employed couriers earn more income than payroll couriers, the situation is reversed when expenses are considered. The most critical difference in payroll motor couriers is that they earn income over the minimum wage even if they do not deliver. As the number of deliveries increases, they receive a fee per package. Employers or platforms cover payroll motor couriers' social security, clothing, gasoline, and motor expenses.

On the other hand, couriers who work on their behalf and account, called self-employed couriers, are responsible for all expenses themselves. So much so that they have to cover all expenses from social security premiums to motor expenses and protective work clothes. The most common problems motor couriers in the sector faced were hot product delivery, fast delivery pressure, traffic problems and customer problems.

Finally, the participants, who stated that there are different fees in the sector because the platforms' pricing is different per package, complained about the lack of regulation on this issue. Especially those who work as self-employed couriers state that they make deliveries from many other companies and that the different pricing of the companies victimizes them, which negatively affects their motivation to work.

Giriş

İnternetin mobil uygulamalar aracılığıyla yaygınlaşması, özellikle e-ticaret olgusunu güçlendirmiştir. Bireylerin satın almak istedikleri ürünleri mağazalara gitmek yerine ilgili kurumun web sitelerinden sipariş yoluyla temin etmeye başlaması alışveriş ya da tüketim alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bu değişimin bir sonucu olan platformlar her geçen gün güç kazanırken, sayıları da artmaya başlamıştır. Belirli bir ücret karşılığı, arz ve talebi çevrimiçi platform aracılığıyla bir araya getiren platform ekonomisi; bir yandan tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olurken diğer yandan farklı çalışma tiplerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Eurofound, 2018, 3). Hepsiburada, Sahibinden, Trendyol, Yemeksepeti, Çiçeksepeti, N11, Getir vb. platformlar online alışverişin büyük çoğunluğuna aracılık etmektedir. 2022 yılı ilk altı ayında Türkiye’de e-ticaret 348 milyar TL hacme ulaşmıştır. Bu miktar bir önceki yıla göre %116 artış anlamına gelmektedir (E-Ticaret Bilgi Platformu, 08 Nisan 2023). Platform ekonomileri aracılığıyla artış gösteren e-ticaret, tüketim alışkanlıklarını değiştirerek yeni tercihlerin ve mesleklerin oluşmasına neden olmuştur.

Günlük siparişleri bir motor aracılığıyla dağıtan motor-kuryeler bu değişimden en fazla etkilenen mesleklerin başında gelmektedir. Çevrimiçi dağıtım olarak da bilinen bu yöntem daha eski olsa da yaygınlaşmasını platform ekonomisine borçludur. Daha önce de motor kuryeler aracılığıyla sınırlı da olsa sipariş mümkünken, bu çalışanlar o restoran ya da marketlerin kendi çalışanlarından oluşmaktaydı. Platform ekonomisinde ise bu çalışanlar kimi zaman bir aplikasyon kimi zaman ise çevrimiçi bir platform için çalışmakta ve genellikle restoran ya da marketlerle organik bir bağı bulunmamaktadır. Platform ekonomisinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler, ihtiyaçlarının bazılarını bu platform aracılığıyla gidermeye başlamıştır. Kişiler tüketmek istedikleri ürünü gidip almak yerine, çevrimiçi mobil uygulamalar aracılığıyla sipariş vermeyi tercih etmeye başlamıştır (Wang, Wang ve Xu, 2021).

Bu ihtiyaçlar neticesinde; kimi zaman gündelik market siparişlerini dağıtan motor-kuryeler kimi zaman ise fast-food restoranlarının siparişlerini teslim etmeye çalışmaktadır. 2019 yılında patlak veren Covid 19 pandemisinde uygulanan; karantina ve sokağa çıkma yasağı vb. uygulamalar çevrimiçi siparişlerde daha önce görülmemiş düzeyde talebe neden olarak motor kurye ihtiyacını da arttırmıştır. Tüm bu gelişmeler, motor kuryeleri günlük trafik ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Hem nüfusun yoğunlaştığı şehirlerde faaliyet göstermesi hem de düşük maliyetli teslimat imkânı tanınması, motor-kurye sayılarının artmasını hızlandırmıştır. Özellikle pandemi döneminde daralan işgücü talebi, iş bulamayanların son çare olarak motor-kuryelik yapmasına neden olmuştur. Bu durum bir yandan motor-kurye sayısının artmasına neden olurken, diğer yandan kayıtlı-kayıtsız ayırımına neden olarak motor-kurye sayısını tartışmalı hale getirmiştir.

Bu nedenle Türkiye’de kayıtlı kaç motor-kuryenin bulunduğu tartışma konusu olmaya devam ederken; Türk-İş yaklaşık 200 bin kişinin kayıtlı bir şekilde motor-kurye olarak çalıştığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, kayıtsız çalışan motor-kurye sayısının ise çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (NTV, 06 Nisan 2023). Tüm Anadolu Motosikletli Kuryeler Federasyonu Başkanı Çağdaş Yavuz, kendi hesaplamalarına göre yaklaşık 900 bin kayıtlı-kayıtsız motor-kurye bulunduğunu ifade etmektedir. Tam sayıyı federasyon başkanı dahi bilmemektedir (Bianet, 06 Nisan 2023).

Bu açıklamaların en güncel olanı 2022 yılına ait olduğu düşünülürse; Türkiye’de yaklaşık 1 milyon kayıtlı-kayıtsız motor-kuryenin faal olarak çalıştığını söylemek mümkündür. Tüm bu verilere rağmen, motor-kuryeler ile ilgili yeterli sayıda araştırmanın yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu çalışma bu eksikliği gidermek için yapılmıştır. Motor-kurye verilerine ilişkin bilgi sınırlı olsa da İstanbul’da faal olarak çalışan 20 motor-kurye ile yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle nitel bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı, İstanbul’da motor-kuryelik yapanların çalışma şartları, iş güvencesi, gelir düzeyi, yasal hakları, iş kazası ve meslek hastalıkları ve karşılaşılan ayrımcılıkların araştırılması amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1980’li yıllardan itibaren ekonomik hayatta yer almaya başlayan esnekleşme ve deregülasyon hareketleri, tipik çalışma yöntemlerine alternatif a-tipik çalışma yöntemlerin doğmasına neden olmuştur. 2000’li yıllardan itibaren ise **Gig Ekonomi** olarak da adlandırılan kısa vadeli ve serbest görevlerin, talep üzerine, platformlar aracılığıyla atandığı bir dizi çevrimiçi pazar yerleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Çalışanların kendi müsaitlik durumlarına göre çalışma saatlerini belirleyebildiği ve ücretlendirmenin parça başı yapıldığı bu yeni yöntem bir konser etkinliği ile aynı anlamda kullanılabilir. Gelecek vadeden bir müzisyen yaptığı bir konser anlaşmasını kutlayabilir fakat bu kutlama kısa vadeli bir işi ifade etmektedir. Müzisyen aynı yerde tekrar konser verebilir, vermeyebilir de bunun garantisi yoktur. Gig ekonomi de konser veren sanatçının iş ilişkisi gibi tek seferlik sözleşmeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu sözleşmeler yenilenebilir olsa da genel uygulama tek seferlik olmalarını ifade etmektedir (Woodcock - Graham, 2020, 2-4). Platformlar ise tam olarak bu noktada devreye girerek; arz ve talebi eşleştiren aracı görevini yerine getirmektedir.

2010’lu yıllardan itibaren baskın hale gelen platform çalışmaları, istihdam türü çalışmalarında farklı tanımlamalara neden olmuştur. Örneğin Andrew Burke (2015), işçi-işveren sözleşmesinin imzalanmadığı, platformlar aracılığıyla yerine getirilen bu yeni

istihdam türüne solo-self employment (kendi hesabına çalışanlar) adını vermektedir (Cieşlik - van Stel, 2023, 2). Burke'ye göre kendi hesabına çalışanlar temelde iki farklı yelpazede bulunmaktadır. Yelpazenin bir tarafında mevcut işletmelere profesyonel hizmetler sağlayan ve sonrakilerin yenilikçi esnek ve çevik girişimcilik riskini yönetebilen, gelişme yeteneğine sahip yüksek vasıflı serbest çalışanlar bulunmaktadır. Diğer tarafında ise alternatif istihdam seçeneklerinin olmaması nedeniyle serbest mesleğe yönelen görece daha az üretken ve düşük vasıflılar bulunmaktadır (Burke, 2012, 6-7). Arum ve Müller ise yaptıkları araştırmada, kendi hesabına çalışanların çoğunluğunun herhangi bir işvereni olmayan kadın ve yaptıkları işlerin düşük vasıf gerektirdiği sonucuna varmıştır (Arum - Mueller, 2004).

Solo-self istihdamın (kendi hesabına çalışanlar) platformlar aracılığıyla artması Avrupa Komisyonunu da harekete geçirerek, kendi hesabına çalışanların platformlarla daha güçlü bir şekilde pazarlık yapabilmelerini sağlamayı amaçlayan düzenlemeler yapmaya itmiştir. 2022 yılında "kendi hesabına çalışan kişilerin çalışma koşullarına ilişkin toplu sözleşmelere sendika rekabet yasaının uygulanmasına yönelik kılavuz" yayınlamıştır. Kılavuza göre yalnızca veya ağırlıklı olarak işçilerle yan yana çalışan, bir platforma ya da platform aracılığıyla çalışanlar kendi hesabına çalışanlar olarak tanımlanmıştır (European Commission, 2022).

Gig ekonomide 2 farklı çalışma tipi baskın bir şekilde uygulanmaktadır. Kitle kaynaklı çalışma ya da uzaktan kalabalık çalışma olarak da adlandırılan birinci yöntemde işçiler, platformlar aracılığıyla işe teklif verir ve tamamlamaktadır. Yerel talep üzerine çalışma sistemleri ise uygulama tabanlı ve yerel düzeyde faaliyette bulunmaktadır. Getir, Trendyol, Yemeksepeti vb. uygulamalar; talep üzerine hizmet sağlamaktadır. Gig ekonomi sağladığı esneklik ve otonomi/özerklik ile bu alanda çalışmak isteyenlerin ilgisini çekmektedir. Öyle ki işgücü piyasalarında iş bulma sorunu yaşamayan bireylerin, esneklik için bu tarz çalışmayı talep ettiği görülmektedir (Wu vd., 2019, 590).

Uygulama tabanlı çalışanların esnekliği esas olarak çalışma saatlerindeki esnekliği vurgularken; özerklik ise çalışanların işleriyle ilgili kararlar üzerindeki kontrolünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, gig ekonomi çalışanlarının sanıldığı kadar özgürlük ve özerkliğe sahip olmadığını göstermektedir (Lehdonvirta, 2018, 13-19).

Özellikle emek süreci teorisine göre yapılan araştırmalar; sermayedarların emeğin tüm potansiyelini gerçekleştirmek ve işçilerin artı değerini elde edebilmek için emek sürecini kontrol ettiğini belirtmektedir. Burawoy, emek sürecindeki denetim ve sömürünün çıplak değil, gizli olduğunu ve sermayenin zorlaması kadar işçilerin rızasının da gerekli olduğunu savunmaktadır. İşçilerin sömürüye rıza göstermelerini şekillendirmede ideolojik bir mekanizma olarak parça başı iş olgusunun, dahili emek piyasasında hayati rolü vardır. Burawoy'a göre bu mekanizma aracılığıyla sermaye, artı değeri gizleyebilir ve güvence altına alabilecektir (Burawoy, 1982). İş yerinde; üretim, kontrol, özerklik ve rıza ilişkilerine odaklanan Gandini'ye göre çalışma saatlerinin esnekliği, sermayenin çalışma saatlerinin kontrolünü işçilere teslim etmesi anlamına gelmez; aksine kapitalistler, işçilerin rızası karşılığında işçilere çalışma saatlerinde esneklik tanımaktadırlar (Gandini, 2019, 1040-1048). Bu nedenle uygulama tabanlı çalışanlara iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan şekillerde birden çok kontrol yöntemi uygulanmaktadır. Bilgisayar kontrollerine beslenen bu üç tür veri; çalışanların telefonlarını, çalışan-uygulama etkileşimlerini ve tüketiciler ile restoranların derecelendirilmelerini takip ederek kontrol

mekanizması sağlamaktadır. Platformlar işin yerine getirilmesinde bu veri noktalarına güvenmektedir. Sürücülerini restoranlar ve müşterilerle eşleştirmek ve teslimat sürecinde çalışanları gerçek zamanlı olarak izlemek için GPS verilerinden faydalanılmaktadır. Uygulamalar navigasyon sürecini kolaylaştırır da çalışanların, kestirme yolları veya daha güvenli yolları kullanmalarına izin vererek, kullanabilecekleri rotalar konusunda tercih yetkisine sahip oldukları vurgulanmaktadır (Veen vd., 2020, 9-10). Thompson ve Van den Broek ise fiziksel kontrolün dışında normatif kontrol fikrini ortaya atmaktadır. Çalışanların değerlerini, kimliklerini ve duygularını dönüştürmeyi hedefleyen platformlar, normatif kontrol girişimleri yoluyla çalışanların iş birliğini yakalayarak yönetsel ayrıcalığı güçlendirerek iş yerinde duyguların önemini en aza indirebilmektedir. Yine Thompson ve Broek'e göre tüm kontrol uygulamalarının normatif boyutları vardır, açıkça zihin ve kalplerle etkileşim kurmak için tasarlanmamış olsa da bu uygulamaların işleyişi ve etkileri bunu yapacaktır (Thompson - van den Broek, 2010, 1-7). Tüm bu kontrol çabalarına rağmen, 21. Yüzyılı mobilite çağı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Yalnızca mal ve hizmetlerin değil, bireylerin ve bilgilerin mobilitesi de dahil olmak üzere çeşitli hareketlilik türleri evrensel ve vazgeçilmez sosyal olgular haline gelmiştir (Adey, 2017). Bu durumu yeni mobilite paradigması olarak tanımlayan Cresswell, dünyayı konumlar arasındaki bazı hareketlerle sabitlemek yerine her zaman hareket halinde olarak gören ve uzaydaki hareketlerin zengin anlamlara sahip olduğunu araştıran sosyal bilimler paradigması olarak görmektedir. Sadece fiziksel harekete değil aynı zamanda hareketin öznel anlamlarına ve somutlaşmış deneyimleri de araştırma alanını oluşturmaktadır. Hareketliliğin arkasındaki uygulama, anlam ve güç önem kazanmaktadır (Cresswell, 2008).

İnsan hareketliliğinin; hareket, temsil ve pratiğin iç içe geçmesi olarak ele alan Cresswell'e göre hareket, hareketliliğin bir yerden bir yere gitmenin maddi temelini oluşturmaktadır. Fiziksel harekete yüklenen sosyal ve kültürel olarak kodlanan anlam olan temsil, farklı bağlamlarda özgürlük, modernlik, macera ve süreç olarak algılanmıştır. Uygulama açısından hareketliliğin beden aracılığıyla nasıl deneyimlendiği önemlidir. Hareketliliğin zorla mı serbest mi, rahat mı kısıtlı mı olduğuna bakılır. Buradan hareketle, motivasyon, hız, ritim, yönlendirme, deneyim gibi sorular ortaya atılmaya başlanmıştır (Cresswell, 2010).

Yapılan tüm çalışmalarda özerklik ve özgürlük sağlanarak işçilerin rızası alınıyor gibi görünse de aslında durum tam olarak öyle değildir. Emek süreci teorisine göre esnekleşme uygulamaları işçileri cezbediyor gibi görünse de aslında sermayedarlar platformlar aracılığıyla işçileri kontrol etmeye devam etmektedir. Öyle ki özgürlük sağladığı düşünülen motor-kurye işinde çalışanlar kullandıkları uygulamalar aracılığıyla kontrol edilmektedir. Diğer yandan özerklik sağladığı düşünülse de çalışanlar hayatlarını idame ettirebilmek için günde ortalama 12 saat çalışmakta ki bu yasal çalışma süresinin üstündedir. Yapılan araştırmalar dikkatli incelendiğinde sermayedarların bazı faktörlerin yardımıyla çalışanların rızasını alabildiğini göstermektedir.

2. Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın modeli, amacı, kapsamı, kısıtları, soruları, veri toplama ve veri analiz sürecine yer verilmiştir.

Etik Kurul Onay: Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı 30.01.2023 tarihli ve E-66786969-929-76859 sayılı yazısı ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli, Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamını Türkiye'nin İstanbul ilinde 20 motor kurye çalışanından elde edilen verilerin nitel bir şekilde incelenmesi oluşturmaktadır. Platformlar aracılığıyla yapılan online alışverişlerin çoğunlukla büyük kentlerde gerçekleşmesi, araştırma alanının İstanbul seçilmesinin en önemli nedenini oluşturmaktadır. Pandemi süreciyle beraber sektörde yaşanan büyüme sonucu çalışanların çalışma koşulları, ücret düzeyleri, yasal hakları, iş kazası ve meslek hastalıkları ve karşılaşılan ayrımcılıkların araştırılması amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliği

Araştırmanın öncelikle kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Yapılan kapsamlı literatür değerlendirmesi sonucundan araştırmanın soruları belirlenmiştir. Araştırma soruları tamamen literatür çalışmasına dayandırılmaktadır. Mülakat sürecinde araştırma sorularına yönelik cevapların elde edilebilmesi amacıyla yarı-yapılandırılmış soru havuzu oluşturulmuştur. Belirlenen sorular iki farklı uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanlar nitel çalışma ve konunun alanı bakış açısıyla soruları değerlendirmişlerdir. Uzmanların değerlendirilmesi sonucunda soru sayısı ve soru nitelikleri belirlenmiştir.

Belirlenen sorular mülakat sürecinde katılımcılara yönlendirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen ses dosyaları deşifre edilmiş ve analiz sürecine geçilmeden önce deşifre edilen veriler katılımcılara gönderilerek kendilerinin onayı alınmıştır. Tüm katılımcıların deşifre edilen ifadelerine hem fikir olmaları ve analizde kullanılacak verileri onaylaması sonucunda analiz sürecine geçilmiştir.

2.3. Araştırma Kısıtları

Sektörü kapsayan bir çalışma olması, araştırmanın ilk kısıtını oluşturmaktadır. Motor kurye çalışanlarının içerisinde buldukları yoğun mesai sonucu mülakat için yeterli zaman ayırmaya gönüllü olmamaları çalışmanın ikinci kısıtını oluşturmaktadır. Süreç bütünsel olarak değerlendirildiğinde, farklı illerde farklı sonuçların görülebileceği unutulmamalıdır.

2.4. Araştırma Soruları

Teknolojinin gelişmesi ve tüketim alışkanlıklarının hızla değişmesi ile toplumlarda hızlı teslimata yönelik yoğun bir talep oluşmuştur. Bu hızlı teslimat talebi ise motorla teslimat yapan kuryeler için oldukça tehlikeli bir süreci beraberinde getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da kişilerin motor-kurye olmak için eğitim almaları ve kabul edilebilir çalışma şartları olgusu gündeme gelmektedir (De Oliveira vd., 02 Mayıs 2023, 1738). Bu kapsamdan hareketle aşağıdaki araştırma sorusu oluşturulmuştur.

A1: Sektörde çalışma koşulları nasıldır? Çalışanların yasal haklarının gelişim düzeyi nedir?

Post-Endüstriyel toplum teorisyenleri, çalışma süreleri ile verimlilik ve zenginlik arasında bağın koptuğunu iddia ederek, çalışma sürelerine atfedilen anlamın değişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu teorisyenlerin başında gelen Andre Gorz'a göre post-endüstriyel toplumda, teknolojinin de yardımıyla, birlikte çalışma sürelerinin mübadele değeri anlamını yitirmiştir. Esnekleşme hareketleri ile emek talebi azalırken, çalışma sürelerinin azalma yönlü baskılandığı görülmüştür. Buna rağmen yapılan araştırmalarda gig

ekonomide istihdam edilenlerin, normal çalışma sürelerinden fazla çalıştıkları görülmektedir (De Oliveira vd., 02 Mayıs 2023, 1741). platfo

A2: Sektörde çalışma süreleri ne düzeydedir? Yasal olarak belirlenen fazla çalışma süreleri aşılmakta mıdır? Fazla çalışmaya sebep olan faktörler nelerdir?

Gig ekonomide ücretler değişkenlik gösterse de ücret baremini parça başı ya da saatlik çalışma süreleri belirlemektedir. Parça başı ücretler düşük olsa da kişilerin çalışma sürelerini kendilerinin belirleyebilmesi, daha fazla çalışarak telafi edilmektedir. Yapılan saha çalışmalarında motor-kuryelerin normal çalışma sürelerinden oldukça fazla çalıştığı görülmektedir. Bu denli fazla sürelerle çalışmanın temel motivasyon kaynağını ise parça başı ücret sistemi oluşturmaktadır (Wang vd., 2021, 9).

A3: Sektörde ücret düzeyi nedir? Ücret düzeyinin belirlenmesinde etkili olan faktörler nelerdir?

Yapılan araştırmalarda motorların karıştığı kazaların ölümle sonuçlanmasının otomotiv kazalarına kıyasla 6 kat daha fazla olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, motorla kazaya karışan birisinin ölme ihtimali araçla kazaya karışan kişilere göre 27 kat daha fazladır (Bodine, 2020). Motosikletlerin otomotiv vb gibi koruyucu kaportası olmadığı ve motor-kuryelerin tüm gün trafikte çalışmasından hareketle aşağıdaki araştırma sorusu oluşturulmuştur

A4: Sektörde sıklıkla yaşanan sorunlar, iş kazaları ve meslek hastalıkları nelerdir?

Esnekleşme ya da de-regülasyon çalışmalarının bir sonucu olan gig ekonomi, bir yandan yeni istihdam türlerinin doğmasına neden olurken diğer yandan çalışanlar arasında farklı sosyal güvence uygulamalarına neden olmaktadır. Aynı işi yapmalarına rağmen bazı moto-kuryeler kendi hesabına çalışan olarak faaliyet gösterirken; bazıları iş sözleşmesi ile çalışmaktadır. Yapılan araştırmalarda özellikle pandemi döneminde, virüs yaydıkları düşüncesiyle, motor-kuryeler farklı muamelelere maruz kaldıklarını belirtmiştir (Ceylan, 2022, 160).

A5: Sektörde çalışanlara yönelik ayrımcılık yaşanmakta mıdır? Ne tür ayrımcılıklar yaşanmaktadır?

Çalışmanın literatürden derlenen beş araştırma sorusu bulunmakta ve analiz süreci bu kapsamda gerçekleştirilmiştir.

2.5. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Veriler, İstanbul'da yemek ve market alanında müşteri siparişlerinin teslimat sürecinde motor kurye olarak çalışan 20 kişiden elde edilmiştir. İstanbul'un çeşitli ilçelerinde hem dijital platformlar adına faaliyet gösteren hem de kendi adına faaliyet gösteren kurye çalışanları belirlenmiş ve kendileri ile iletişime geçilmiştir. Araştırma ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra olumlu dönüş yapan ve görüşmeyi kabul eden katılımcılarla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul etmesine rağmen; sipariş olduğu için görüşmesi yarıda kalan 5 kişi ile görüşmeler tamamlanamadığı için araştırma sürecine dahil edilmemiştir.

Nitel çalışmalarda örnek sayısının belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biri doyum noktasıdır (Yıldırım - Şimşek, 2021, 115) (Patton, 2014, 246). Sahadan elde edilen verilerin kendini tekrar etmeye başlama sürecine doyum noktası denilmektedir. Araştırmanın örneklem sayısının belirlenmesinde ilk kısıtlamayı doyum noktası oluşturmuştur. Katılımcıların yoğun mesai süreci ve görüşmeye fazla gönüllü olmamaları bir diğer sınırlandırmaya neden olmuştur.

Sahadan verilerin toplanma süreci araştırmacının ilk gözlemi yapmasına olanak ve böylelikle analiz sürecinin sahadan başlamasını sağlamaktadır (Patton, 2014; s:436). Sahadan elde edilen veriler, bilgisayar destekli nitel analiz programı olan MAXQDA 20 (Kurnaz, 2016, 14) programıyla analiz edilmiştir. Verilerin analiz süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlki, veriler sahadan elde edilmiştir. İkincisi, veriler kodlama yöntemiyle parçalara ayrıştırılmıştır. Üçüncüsü ise ayrıştırılan veriler tekrardan anlamı bir şekilde bütünleştirilmiştir. 20 Katılımcıdan veri elde edilmiş ancak 19 katılımcı verisi analiz edilmiştir. Bir katılımcının ses dosyasında yaşanan teknik sorun nedeniyle veri sağlıklı bulunamamış ve analiz sürecine tabi tutulmamıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında, motor kurye çalışanlarına ilişkin betimsel bulgular ve sektöre ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Görüşmelerin gerçekleştirildiği 20 motor kurye çalışanına ilişkin demografik bulgular Tablo-1’de yer almaktadır. Çalışanların isimleri etik gereği kullanılmamış ve bunun yerine katılımcı kodu kullanılmıştır. 1 katılımcı verisi analize tabi tutulmaması sonucu 19 katılımcıya ilişkin bulgular yer almıştır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

KATILIMCI	CINSİYET	EĞİTİM DÜZEYİ	YAŞ	KIDEM
K1	Erkek	Lise	18	2 ay
K2	Erkek	Lise	22	1 ay
K3	Erkek	Lise	19	2 yıl
K4	Erkek	Lise	28	1 yıl
K5	Erkek	Önlisans	21	1.5 yıl
K6	Erkek	Lise	23	1 yıl
K7	Erkek	Lise	31	6 yıl
K8	Erkek	Lise	24	4 yıl
K9	Erkek	Lisans	25	2 yıl
K10	Erkek	Ortaokul	27	10 yıl
K11	Erkek	Lise	32	4 yıl
K12	Erkek	Lise	24	1 ay
K13	Erkek	Ortaokul	22	7 yıl
K14	Erkek	Lise	22	5 yıl
K15	Erkek	Lise	34	2.5 yıl
K16	Erkek	Lisans	27	2 yıl
K17	Erkek	Lise	19	6 ay
K18	Erkek	Lise	22	4 yıl
K19	Erkek	Ortaokul	50	7 yıl

Tablo-1’de katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş ve kıdem değişkinlerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Cinsiyet değişkeni esas alındığında katılımcıların tamamının erkek olduğu ve katılımcılar içerisinde kadın çalışan bulunmamaktadır. Eğitim değişkenine göre katılımcıların büyük çoğunluğunun lise mezunu olduğu, ortaokul ve lisans mezunu katılımcı sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni esas

alındığında katılımcıların büyük çoğunluğu 30 yaş altı gençlerden oluşmaktadır. Kıdem değişkenine göre katılımcıların yarısı 2 yıl ve altı kıdem süresine sahipken, katılımcıların dörtte biri 2-5 yıl arası, dörtte biri 5-10 yıl arası kıdem süresine sahip olduğu görülmektedir.

Analiz edilen demografik bulgular sonucunda kurye sektörünün erkek egemen bir sektör olduğu, çalışanların büyük çoğunluğunun lise mezunu ve gençlerden oluştuğu, kıdem süresinin ise oldukça kısa olduğu bulgulanmıştır.

3.2. A1 Sorusuna İlişkin Bulgular

Kurye sektöründe çalışanların çalışma standartlarını ve yasal haklarına ilişkin birinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo-2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışma Koşulları ve Yasal Haklara İlişkin Bulgular

Değişken	Belgeler	Yüzde	Kişi Sayısı
Kurye Türü			
Esnaf Kurye		68,42	13
Bordrolu Kurye		36,84	7
Çalışma Şekli			
Tam Zamanlı		100,00	19
Yarı-Zamanlı		0,00	0
Sosyal Güvence			
Var		57,89	11
Yok		42,11	8
İzin Hakkı			
Ücretli İzin		36,84	7
Ücretsiz İzin		68,42	13
ANALİZ EDİLEN BELGELER	19	100,00	-

Katılımcılara yönetilen sosyal güvence ve yasal izin hakkına ilişkin sorular sonucunda, sektörde iki farklı kurye modelinin olduğu görülmüştür. Kurye sektöründe çalışanlar ya bordrolu (sigortalı) olarak çalışmaktadırlar yâda esnaf kurye (bağ-kur) olarak ifade edilen model kapsamında çalışmaktadırlar. İki model arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır.

Bordrolu kurye modeli bir işletme adına çalışanları ifade etmektedir. 4857 sayılı saya gereği sigortalı olarak çalıştırılmakta ve yasal haklar güvence altına alınmaktadır. Kurye teslimatı için gerekli tüm ekipman ve teçhizat işveren tarafından sağlanmaktadır. İş esnasında oluşacak sorumluluk işverene aittir. Esnaf kurye modeli ise KOBİ statüsünde gözüken, platformlar için kendi adına çalışanları ifade etmektedir. Kurye teslimatı için gerekli tüm ekipman ve teçhizat çalışan tarafından karşılanır. İş esnasında oluşabilecek tüm sorumluluk çalışana aittir.

Tablo-2 incelendiğinde katılımcıların yüzde 68,42’sinin esnaf kurye olarak çalıştığı, sadece katılımcıların yüzde 36,84’nün bordrolu olarak çalıştırıldığı görülmektedir. Bu veriler kapsamında sektörde esnaf kurye modelinin işverenler tarafından benimsediği görülmektedir. Bu modelin benimsenmesinde tüm yasal sorumluluğun çalışanlara yüklenmesinden gelmektedir. Katılımcılara göre sektörde bordrolu çalışma modeli giderek azalmakta ve zorunlu sebeple çalışanlar esnaf kurye modeline geçmektedirler. Esnaf kurye modeli sonucu çalışanlar sigorta primi, motorlu araç, iş sağlığı ve güvenliği

kapsamında gerekli ekipmanlar, trafik kuralları sonucu gerekli yasal yükümlülükler, iş kazası ve meslek hastalıklarına ilişkin tüm sorumlulukları üstlenmektedirler.

Katılımcılara çalışma şekline ilişkin olarak tam zamanlı mı yoksa yarı-zamanlı mı istihdam edildikleri sorulmuştur. Elde edilen verilere göre katılımcıların tamamı tam zamanlı olarak çalışmaktadırlar. Çalışma şekli açısından bordrolu ve esnaf kurye arasında bir farklılık olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, katılımcılara sosyal güvencelerinin olup olmadığı sorusu yönetilmiş ve katılımcıların yüzde 57,89'nün sosyal güvenceye sahip olduğu ve yüzde 42,11'nin sosyal güvencelerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Sosyal güvenceye sahip olmayan katılımcıların esnaf kurye modelinde çalışanların olduğu ve bağ-kur primlerini ödemedikleri bulgulanmıştır. Sigorta primlerini ödememelerinin temelinde ekonomik sebepler gösterilmiştir.

Katılımcılara izin hakkına ilişkin yönetilen soru kapsamında sigortalı olarak çalışanların ücretli izin hakkına sahip oldukları ve tüm yasal izin haklarını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak esnaf kurye modelinde çalışanların ücretli izin hakkına sahip olmadıkları ve ihtiyaç halinde ücretsiz izin hakkı kullandıklarını belirtmişlerdir. Esnaf kurye çalışanlarının ekonomik sebeplerden dolayı ücretsiz haftalık ve yıllık izin de kullanmadıklarını, çalışmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

3.3. A2 Sorusuna İlişkin Bulgular

Sektörde çalışma süreleri ve fazla çalışma sürelerini ifade eden ikinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo-3'te yer almaktadır. Tablo-3'te yapılan kategorileştirme 4857 sayılı yasa kapsamında belirlenen çalışma süreleri doğrultusunda yapılmıştır.

Tablo 3: Çalışma Sürelerine İlişkin Bulgular

Çalışma Süreleri	Belgeler	Yüzde	Kişi Sayısı
Çalışma Gün Sayısı			
5 gün altı		0	0
5 gün		0	0
6 gün		73,68	14
7 gün		31,58	6
Günlük Çalışma Süresi			
7.5 saat ve altı		0	0
7.5 ile 9 saat arası		5,26	1
9 saat ile 11 saat arası		5,26	1
11 saat üstü		89,47	17
Haftalık Çalışma Süresi			
30 saat altı		0	0
30 saat ile 45 saat aralığı		0	0
45 saat ile 66 saat aralığı		15,79	3
67 saat ve üstü		84,21	16
ANALİZ EDİLEN BELGELER	19	100,00	-

Çalışma sürelerine ilişkin olarak Tablo-3'te haftalık çalışılan gün sayısı, günlük çalışma süresi ve haftalık çalışma süresine yer verilmiştir. Katılımcılar arasında yarı-zamanlı çalışan olmaması sebebiyle haftalık 5 gün yâda 5 gün altı çalışanın olmadığı görülmektedir. Katılımcıların tamamının tam zamanlı olarak çalışması sonucunda haftalık 6 gün çalışan oranı yüzde 73,68'iken, 7 gün çalışan oranı yüzde 31,58'dir.

Günlük çalışma sürelerine ilişkin bulgularda, katılımcıların yüzde 89,47 oranında günlük 11 saat ve üstü çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yüzde 10,52 oranında ise günlük 11 saatten az çalıştığını belirtmiştir. Ancak katılımcıların çok büyük çoğunluğunun günlük 11 saatten fazla çalıştığı ve bu çalışma süresinin yasal düzenlemelerin üzerinde olduğu görülmektedir.

Haftalık çalışma sürelerine ilişkin bulgularda ise katılımcıların yüzde 84,21 oranında haftalık 67 saat ve üstü çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların sadece yüzde 15,79 oranında 66 saat ile 45 saat aralığında haftalık çalıştığını belirtmiştir. Katılımcıların çok büyük çoğunluğunun yasal haftalık fazla çalışma sürelerinden fazla çalıştıkları bulgulanmıştır.

Katılımcıların çalışma süreleri ve fazla çalışmaya sebep faktörlere ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Haftalık 70-80 saat aralığında çalışıyorum. Borçlarım ve gelire ihtiyaç hissetmem sebebiyle yapmak zorundayım (K4, P. 1: 659-832).

Günlük 13 saat ve haftalık 80 saatten fazla çalışıyorum. Sosyal hayatımdan fedakârlık ederek bunu yapıyorum. Ekonomik sorunlardan dolayı bu fedakârlığı yapmak durumundayım (K6, P. 1: 645).

Kazandığım ücretler masrafımı karşılamaya yetmiyor. Haftalık 90 saatten fazla çalışmak durumunda kalıyorum. Mecbur kaldığım için yapıyorum. Yüksek kiralar, ekonomik şartlar bizi bu duruma mahkûm ediyor (K7, P. 1: 816).

Motor kurye sektöründe günlük ve haftalık çalışma sürelerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların fazla çalışma durumunda kalmalarının temelinde ekonomik koşullar olduğu ve en önemli motivasyon aracının maddi zorlukların üstesinden gelebilmek olduğu bulgulanmıştır.

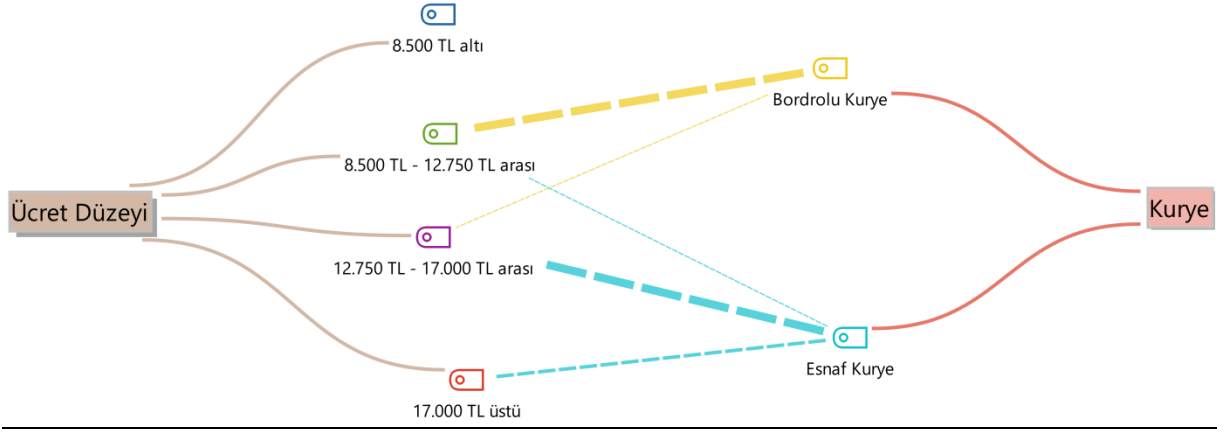
3.4. A3 Sorusuna İlişkin Bulgular

Sektörde ücret düzeyi ve ücret düzeyini etkileyen faktörleri ifade eden üçüncü araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo-4'de yer almaktadır. Tablo-4'de yapılan kategorileştirme asgari ücret ve asgari ücret katları doğrultusunda yapılmıştır.

Tablo 4: Ücret Düzeyine İlişkin Bulgular

Ücret	Belgeler	Yüzde	Kişi Sayısı
Ücret Düzeyi			
8.500 TL altı		0	0
8.500 TL - 12.750 TL arası		36,84	7
12.750 TL - 17.000 TL arası		42,11	8
17.000 TL üstü		15,79	4
ANALİZ EDİLEN BELGELER	19	100,00	-

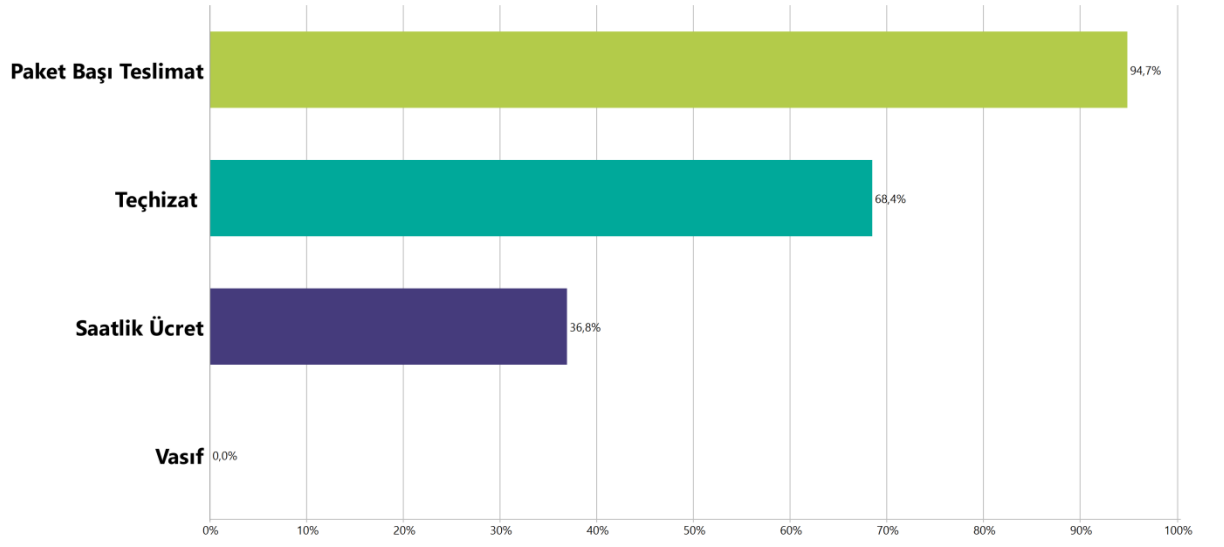
Tablo-4'de göre katılımcılar arasında asgari ücret altında çalışan olmadığı görülmektedir. Katılımcıların yüzde 36,84'ü 8.500 TL ile 12.750 TL aralığında ücret almaktadırlar. Yüzde 42,11'i 12.750 TL ile 17.000 TL aralığında ücret kazanmaktadırlar. Katılımcıların yüzde 15,79'ü ise 17.000 TL ve üstü düzeyde ücret almaktadırlar.

Şekil-1: Çalışan-Ücret Düzeyi İlişkisi

Şekil-1’de ücret düzeyi ile motor kurye modeli arasındaki ilişki gösterilmektedir. Kod Birlikte Oluşum Modeli sonucuna göre bordrolu çalışanların 8.500 TL ile 12.750 TL aralığında ücret kazandıkları görülmektedir. Esnaf kurye modelinde ise çoğunluğun 12.750 TL ile 17.000 TL aralığında ücret kazandıkları ve az da olsa 17.000 TL ve üstü kazanç sağlayan esnaf kurye çalışanlarının olduğu bulgulanmaktadır.

Bordrolü kurye modeli ile esnaf kurye modeli arasında ücret düzeyi kapsamında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Esnaf kurye modeli çalışanlarının daha fazla kazanç sağlamalarının temelinde fazla çalışma (haftalık ücretli izin hakkının olmaması) ve bağ-kur priminin ödenmemesi olarak bulgulanmaktadır. Maddi zorluklar sebebiyle esnaf kurye çalışanlarının çoğunluğu bağ-kur primlerini ödememekte ve prim ücretini ihtiyaçları doğrultusunda kullandıklarını ifade etmektedirler.

Şekil-2: Ücret Düzeyinin Belirlenmesinde Etkili Olan Faktörler

Sektörde ücret düzeyinin belirlenmesinde etkili olan öncelikli faktörün paket başına teslimat modelinin geldiği görülmektedir. Katılımcıların yüzde 94’ü ücretinin belirlenmesinde paket başı teslimatın etkili olduğunu ifade etmektedir. Esnaf kurye modelinde çalışanların gerekli teçhizata sahip olması ücrette etkili olan bir diğer faktördür. Sektörde etkili olan son faktör ise saatlik ücret olarak ifade edilmektedir. İlginç

olan şudur ki sektörde ücretin belirlenmesinde çalışan vasfının herhangi bir öneminin olmadığı bulgulanmıştır.

Katılımcıların ücret düzeyinin belirlenmesinde etkili olan faktörlere ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Genelde bilgi, beceri ve kıdemin önem arz etmediği bir sektör, ben 10 yıldır bu işi yapıyorum ancak yeni başlayan biri de neredeyse benimle aynı ücreti almakta (K10, P. 2: 424). Bireysel becerilerin pekte önemi bulunmamakta (K3, P. 1: 2240). Beceriler yâda farklı faktörler çokta etkili olduğu söylenemez (K7, P. 2: 366). Sektörde herkes aynı kalifiye muamelesi görüyor (K10, P. 2: 858). Diğer faktörler ücret belirlemede etkili olmuyor, istenen yetkinlik motor kullanabilme ve ehliyet (K12, P. 1: 1127).

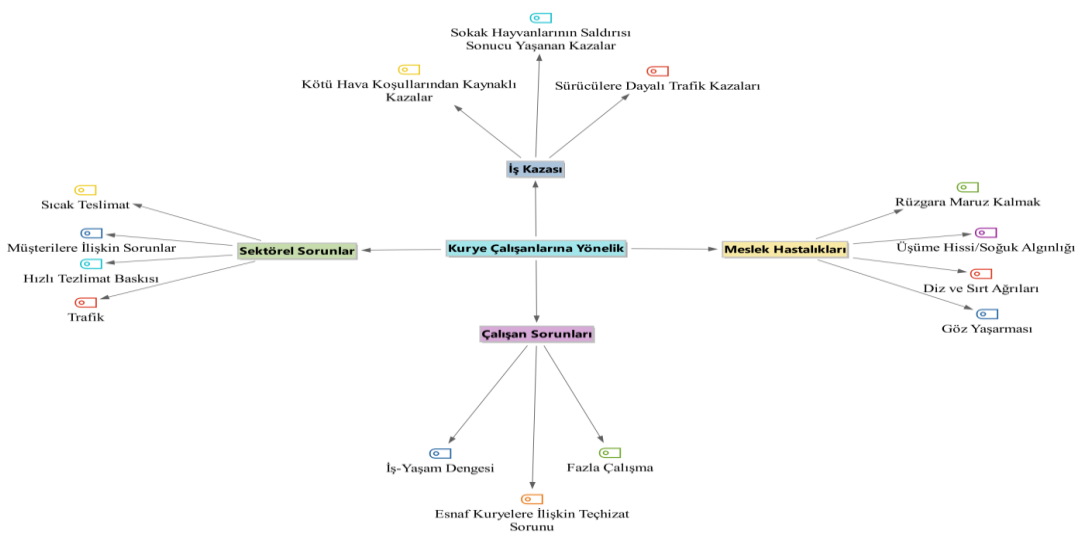
Saatlik ücret almaktayım. Sipariş gelmese bile saatlik ücretimi almaktayım. paket teslimi yaptığım zamanda ekstra ücret almaya hak kazanıyorum. Hem saatlik ücret hem de paket başı ücret almaktayım (K4, P. 2: 262). Biz de paket başı ücret uygulaması yok, bizde sabit maaşlı olarak çalışıyoruz (K16, P. 2: 219). Maaş + paket ücretine 4 tl performans ücreti ödeniyor. Ayrıca mesaiye kalındığı durumda mesai ücreti ödenmektedir (K17, P. 1: 1394).

Paket bazı teslimat ücreti belirleyen temel faktördür (K8, P. 1: 1795). Paket başı diğer bir ifadeyle performans dayalı olarak ücret düzeyimiz belirlenmektedir (K2, P. 1: 1743). Performansa dayalı olarak ücret belirlenmektedir (K13, P. 1: 2063). Sabit ücret yok bizde, tamamen ürün teslimat sayısına göre ücret belirlenmektedir. Paket yâda performansa dayalı olmasını tatmin edici bulmuyorum. Boşa geçen yâda sipariş gelmediği durumlarda herhangi bir ücret kazanamıyoruz (K14, P. 1: 1483).

Sektörde ücret düzeyini belirleyen temel faktörün paket başı teslimat olduğu ve ayrıca çalışan niteliğinin ücret düzeyinin belirlemede herhangi bir önem arz etmediği bulgulanmıştır.

3.5. A4 Sorusuna İlişkin Bulgular

Sektörde ve çalışanlara yönelik sorunlar, iş kazası ve meslek hastalıklarını ifade eden dördüncü araştırma sorusuna ilişkin bulgular Şekil-3'te yer almaktadır.

Şekil-3: Kurye Çalışanlarına Yönelik Sorunlar-İş Kazası ve Meslek Hastalıkları

Hiyerarşik-Kod-Alt Kod Modeline göre Şekil-3'te motor kurye çalışanlarına yönelik Sektörel sorular, çalışanlara yönelik sorunlar, iş kazaları ve meslek hastalıkları gösterilmektedir. Karşılaşılan Sektörel sorunlar sıcak ürün teslimatı, hızlı teslimat baskısı, trafik sorunu ve müşterilere ilişkin sorunlar olarak tanımlanmıştır. Özellikle reklamlarda sıcak ve hızlı teslimat vurgusu kurye çalışanlarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Katılımcıların sektör bazlı yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi ifade etmektedirler;

Sıcak ve hızlı teslimat sorunu kendimi duygulardan arındırılmış bir robot gibi hissettiriyor. Çünkü ifade edilen sürelerde siparişin hazırlanması ve teslim edilmesi çok gerçekçi değil. Hız yapmak durumunda kalıyorum ve bu da risktir. Çoğu sistemsel sıkıntılar ve hazırlanma süreci göz ardı edilip, ürün gecikmesi sebebi olarak kurye görülmektedir (K8, P. 1: 1218).

İnsanlar 30 dk sonrası teslimatı geç kalmış teslimat olarak kabul etmekte ve bu da baskı hissettiriyor. Reklamlar bu algıya sebep oldu. Haliyle kimi müşteriler anlayışla karşılık verirken, kimileri tepki göstermekte. Oysa insanlar trafiği, hava koşullarını, uzaklığı, ürünün hazırlanma aşamasını hep göz ardı ediyorlar (K9, P. 2: 150).

Siparişin notlar kısmında 'dikkatli ve sağlıklı gelin lütfen' yazan müşterilerin notları bizi mutluluğa boğuyor. Değer verildiğini ve canımızın da kıymetli olduğunu bilmek duygusu oldukça mutluluk verici. Bizde altın kuraldır; hızlı teslimat isteyen müşterinin siparişi bilerek geç teslim edilir. Çünkü canımıza kıymet vermediğini hissediyorum. Sıcak ve hızlı yiyecek teslimatı konusunda kamu spotu hazırlanmalı ve tüm halk bunun çokta mümkün ve masum olmadığını bilmeli (K10, P. 2: 112).

Trafik sorunu bu sektörde en sık yaşadığımız problemlerdendir (K1, P. 1: 1569; K2, P. 1: 1066). Özellikle trafik yoğunluğu ve trafikte dikkatsizlikten kaynaklı kazalar en sık karşılaştığımız sorunlardır (K3, P. 1: 1220). Bir diğer sorunumuz, kibirli ve bizi hor güren insanlarla sürekli muhatap olmak zorunda kalmamız (K18, P. 1: 989).

Esnaf kuryeler olarak % 18 gelir vergisine tabiyiz. Restaurantlar ise yüzde 8 vergi ödüyorlar. Bu konuda yasal düzenleme talep ediyoruz (K6, P. 2: 929).

Katılımcılar tarafından sektörde çalışanlara yönelik karşılaştıkları sorunlar iş-yaşam dengesi, fazla süreli çalışma ve esnaf kurye modelinde çalışanların karşılaştıkları teçhizat sorunu olarak ifade etmişlerdir. Fazla çalışma süresi, iş-yaşam dengesini olumsuz etkilediği, sosyal ve aile yaşamına yeterli zaman ayıramadıklarına vurgu yapmaktadırlar. Katılımcıların çalışanlara yönelik sorunları aşağıdaki gibi ifade etmektedirler;

İşverenler tarafından kuryeyi koruyucu ekipmanları yeterli düzeyde karşılamamaları (K16, P. 1: 1076). Güvencesizlik sorunları yaşıyoruz (K11, P. 1: 1698). Lastik patlayınca bile saatlerce çalışmamama durumu demek ve bu da kazanacağım ücretin düşmesi demek. Sürekli ufak tefek sorunlar yaşanıyor ve bunlarda psikolojik olarak can sıkıyor (K10, P. 1: 1747). Trafik kazası geçirdim. 1 ay çalışamadım. Esnaf kurye olduğum için 1 ay kazanç sağlayamadım. Genelde güvenceniz olduğu durumlarda kaza yâda hasta durumlarında bile çalışmak zorunda kalıyor uz (K7, P. 1: 1850).

Katılımcılar tarafından sektörde çalışanların karşılaştıkları iş kazaları trafikte sürücülerden kaynaklı, kötü hava koşullarından kaynaklı ve sokak hayvanlarından kaynaklı sorunlar olarak tanımlanmıştır. Meslek hastalıklarına ilişkin sorunlar ise diz ve sırt ağrıları, rüzgar ve soğuk havaya maruz kalmak, göz yaşarması ve soğuk algınlığı olarak belirtilmiştir. Katılımcıların iş kazası ve meslek hastalıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Yağmurlu havalarda motorlu aracın kayması ve motordan düşme olayı en sık karşılaştığımız iş kazalarındandır (K3, P. 1: 1828). Ayrıca, trafikte dikkatsiz sürücülerin sebep olduğu kazalar diyebilirim (K3, P. 1: 2002). Köpek saldırı sonucu

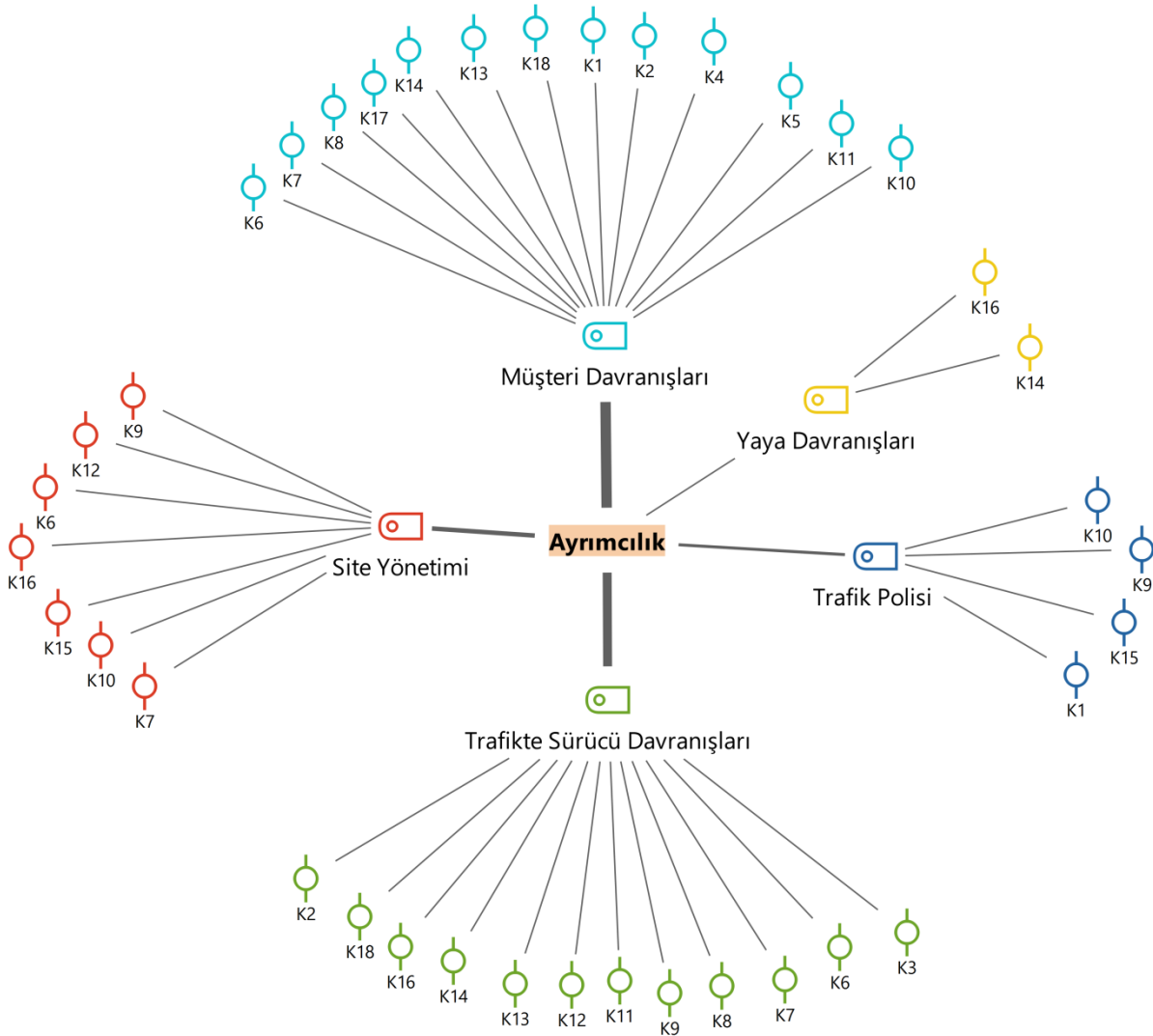

motordan düşüp yaralanma sorunları yaşıyoruz (K4, P. 2: 58). Kaza ile akraba gibiyiz. Trafik kazaları yada hava koşullarına bağlı iş kazalarıyla sıklıkla karşılaşyoruz (K10, P. 1: 1588).

Hava koşullarına dayalı üşüme hissi (K5, P. 1: 1909), grip ve soğuk algınlığı (K4, P. 2: 18), genellikle soğuk hava ve rüzgâra çok maruz kalıyoruz (K12, P. 1: 1387). Gözün sürekli rüzgâr alması sonucu oluşan göz sorunu, özellikle akşam vakitlerinde yaşarma sorunu meydana geliyor (K16, P. 1: 1244).

3.6. A5 Sorusuna İlişkin Bulgular

Sektörde çalışanlara yönelik yaşanan ayrımcılıkları ifade eden beşinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular Şekil-4'de yer almaktadır.

Şekil-4: Kurye Çalışanlarının Ayrımcılığa Uğradıklarını Düşündükleri Alanlar

Kod- Alt Kod- Bölümler Modeline göre katılımcılar tarafından sektörde sıklıkla ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşündükleri alanlar trafikte sürücü davranışları, ürün teslimatında müşteri davranışları, trafikte polis uygulamaları, yaya davranışları ve ürün teslimatında site yönetimleri tarafından maruz kaldıkları sorunlar olarak ifade etmektedirler. Şekil-4'de hangi katılımcının hangi sorunu ifade ettiğini göstermektedir.

Katılımcıların ürün teslimatında ayrımcılığa maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Ürün teslimatında alıcı yüzümüze bile bakmadığı oluyor. Sabahları günaydın diye hitap ettiğimde, müşteri cevap bile vermiyor. Sanki kurye teslimatı değil de, bir hayvan muamelesi gördüğümü hissediyorum. Bazen de yanlış zile bastığımız oluyor, insanlar çıkıp bize hakaretler ediyorlar. Kimi zamanda ürün eksik oluyor yâda ürün zedelemesi oluyor, bu durumlarda hakaretlere yâda kötü muameleye maruz kalıyoruz. Olaylar kendimi kötü hissetmeme sebep oluyor (K1, P. 2: 2170).

Genellikle bizi küçümseyici davranışlar sergiliyorlar. Mahalle kültürü olan bölgelerden ziyade rezidans kültürünün olduğu yerlerde bu tarz davranışlara maruz kalıyoruz. Bu tarz davranışlar ben de gerginliğe ve öfkeye sebep olmaktadır. İşten soğumama ve motivasyonumun düşmesine sebep olmakta. Örneğin geçenlerde yanlış zile bastığım için azarlandım ve tehdit edildim (K5, P. 2: 456).

Müşteriler sıklıkla geç kaldığımızı, nede erken gelmediğimiz konusunda sitemkâr davranmaktadır. Ancak mesafeler, ürün hazırlanma süreci, trafik gibi faktörler göz ardı ediliyor. Bu durumda bize kötü muamele yapılmaktadır (K8, P. 2: 216). Genelde hoşgörüsüz davranılıyor bize. Daha nazik ve insancıl davranılabilir. Böyle durumda daha motive oluruz (K7, P. 2: 1416).

Esnafkuryeyiz biz yani sadece firmalardan gelen talepler doğrultusunda ürün teslimatı yapıyoruz. Herhangi bir firmanın özel kuryeciliğini yapmıyoruz. Ürün eksik yâda yanlış çıkma durumunda müşteriye bunun bizimle ilgisi olmadığını, biz sadece taşımacılık yaptığımızı anlatamıyoruz (K10, P. 2: 1836)

Katılımcıların trafikte sürücü davranışları sonucu ayrımcılığa maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Dikkatsiz ve saygısız davranışlara maruz kalıyoruz (K7, P. 2: 1274).

Sürücülerin tepkilerine sürekli maruz kalıyoruz. Trafikte, benzincide bize hep ikinci sınıf muamelesi yapılıyor (K9, P. 2: 1504).

Taksiciler trafikte bize kötü davranışlarda bulunuyorlar (K11, P. 2: 1438). Sürücüler tarafından bazen kötü muameleye maruz kalıyoruz. Taksicilerin bize bakış açısı genelde negatif (K12, P. 1: 1719).

Genelde dikkatsiz sürücülerin davranışlarına maruz kalıyoruz (K18, P. 1: 1686).

Katılımcıların trafik polisleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Trafik polisleri tarafından kontrole tabi tutulmamız ve bazen ceza almamız sorunlarını yaşıyoruz. Motor aracımız bağlanabilmekte ve tekrardan kullanabilmek için belli ücretler ödemek zorunda kalıyoruz. 250 tl bağlanma cezası ödenmektedir. Hususi araç olması sebebiyle bu cezaya maruz kaldım. Trafiğe ilişkin gerekli belgelerin eksikliğine dayalı cezalar da sebep olmaktadır. İşletmeye dayalı sıkıntılar bunlar. Motorlu aracın bağlanması günlük performansla dayalı kazançtan mahrum edebilmektedir (K1, P. 2: 1568).

Genelde trafikte polislerle sorunlar yaşıyoruz. Motor kuryelerin sepetinden tutun birçok farklı kritere kadar ticari bir şekilde eksiksiz olmamızı istiyorlar. Bu tarz fazla harcama yapma durumunda kalınca bu sefer ödemeler kendi gelirimizden karşılandığı için ücretimiz sürekli düşüyor. Yüksek ödemelerden kaçınmak istedikçe trafikte polisler tarafından cezalara maruz kalıyoruz. 12 bin TL para cezası, 14 gün motorlu aracımız parka çekilmekte. bu tarz durumlarda para kazanamamak anlamına geliyor bizim için (K10, P. 2: 1227).

Genelde motorların sepet kısmında kullanılan firma islerinin bildirilip sisteme kaydedilmesi gerekmektedir ancak bu da belli bir maliyet demektir. Bu maliyetleri karşılayacak gücümüzde olmadığı için trafik polisleri tarafından çevirmeye ve cezaya maruz kalıyoruz (K15, P. 2: 148).

Katılımcıların yaya davranışları sonucunda ayrımcılığa maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Sürücüler ve yayalar trafik kurallarına uymuyorlar ve bu durum sürekli bizi zor durumda bırakıyor. Kimi zaman sinirlerimin bozulmasına sebep oluyor (K2, P. 2: 383).

Yayaların yollarda kurallara uymadığı durumlarda korna çaldığımızda bize hakaret etmeleri gibi farklı taciz ve tepkilerle karşılaşılıyor. Trafikte motor kuryelerin korumasız ve can güvenliğinin diğer sürücülere göre daha az olduğu unutulmamalı ve göz ardı edilmemeli. Bizlerde psikolojik yıpranmaya ve sürekli stres altında kalmaya sebep oluyor (K16, P. 2: 689).

Katılımcıların site yönetimleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir;

Site yönetimleri normal asansörü kullanmamızı yasaklıyorlar, yük asansörüne binmemizi talep ediyorlar. Kötü hissettiriyor, sınıf farklılığı varmış gibi hissediyorum (K6, P. 2: 740).

Siteler, motor kuryeleri içeri almıyorlar. Yük asansörüne binebiliyoruz, normal asansörü kullanmamıza izin vermiyorlar. Bu davranışlar bana ikinci sınıf vatandaş gibi hissettiriyor (K9, P. 2: 1741).

Sitelerin girişinde kimlik kontrolü, kast çıkartma gibi uygulamalara maruz kalıyoruz. Kimlik bilgilerimizi site güvenlik çalışanlarına teslim etmek durumunda kalıyoruz ve bu bir risktir. Verinin çalınma durumu yaşanabilir. Yâda kasklarımızın dışarıda bırakılması istenmekte ancak kask çalınırsa kim sorumlu olacak? Yâda maddi kaybımı kim karşılayacak. bu durumlar bizde ikinci vatandaş hissiyatı uyandırıyor. İnsanlara hizmet ediyoruz ancak karşılaştığımız muamele sürekli bu işi bize sorguluyor (K10, P. 2: 2119.).

Lüks siteler motor kuryeleri içeri almıyor. Haliyle paketleri yağmurda yürüyerek teslim ettiğimizde ıslanma sorunlarıyla karşılaşılıyor (K11, P. 2: 1771).

Sonuç

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, motosikletlerin otomotivlere kıyasla daha ucuz olması ve daha düşük maliyetlerle yolculuk imkanı tanınması; yaygın olarak kullanılmasının önemli nedenleri arasındadır. Motosikletlerin şehir trafiğinde daha esnek ulaşım imkanı tanınması ise hızlı teslimat işlerinde birincil öncelik haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle 2008 küresel krizinden sonra yaygınlaşan çevrimiçi platformlar hızlı teslimatla eş anlamlı kullanılabilir hale gelmiştir. Bilgi teknolojisine dayalı bu platformlar gün geçtikçe toplumsal tüketim alışkanlıklarını şekillendirmektedir.

2019 yılında Çin'de meydana gelen Covid-19 Pandemisi sokağa çıkma yasaklarına ve sosyal mesafe gibi yeni kuralların oluşmasına neden olunca; günlük ihtiyaçların çoğunluğu çevrimiçi platformlar aracılığıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni normal ile motor-kuryeler hem şehir trafiğinin hem de gündelik yaşam pratiğinin bir parçası haline gelmiştir. Sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen motor-kuryelerin profilleri incelendiğinde erkek egemen bir meslek olduğu göze çarpmaktadır. Alan araştırması yapılırken faal olarak çalışan kadın motor-kuryeye rastlanmadığı için tüm katılımcılar erkeklerden oluşmuştur. Motor-kuryelerin %85'i haftada 67 saat ve üstü çalıştığını belirtirken, %15'i ise haftalık 45 saat çalıştığını ifade etmektedir. Katılımcıların yaklaşık

%32'si ise haftada 7 gün çalışmaktadır. 4857 sayılı iş kanununda haftalık çalışma sürelerinin 45 saat olarak belirlendiği dikkate alındığında, motor-kuryelerin fazla çalıştıklarını söylemek gerekmektedir. Bununla birlikte motor-kuryelerin aylık kazançları dikkate alındığında; hiç kimsenin asgari ücret almadığı görülmekte ve yaklaşık %60'ının 12.500 TL ve üstü gelir elde ettiği görülmüştür. Asgari ücretin 8.500 TL olduğu dikkate alındığında, motor-kuryelerin asgari ücretin oldukça üstünde gelir elde ettiği görülmektedir. Motor-kuryeliğin gençler arasında bu kadar yaygın olmasının ortalama üstü gelir beklentisi olduğunu söylemek mümkündür.

Motor-kuryelerin ücret farklılıkları daha detaylı incelendiğinde ise iki bir yapının varlığı tespit edilmiştir. Siparişleri teslim eden motor-kuryelerin hepsinin aynı olduğu düşüncesinin bir yanlığı olduğu, uygulamada esnaf ve bordrolu olmak üzere iki farklı motor-kuryeliğin olduğu görülmüştür. Esnaf kuryeler bordrolu kuryelerden daha fazla gelir elde etse de giderler dikkate alındığında durum tersine dönmektedir. Bordrolu motor-kuryelerde en önemli farklılık hiç teslimat yapmasalar dahi asgari ücret üzerinden gelir elde ettikleri, teslimat sayısı arttıkça ise paket başı ücret aldıkları durumudur. Bordrolu motor-kuryelerin sosyal güvenlik, kıyafet, benzin ve motor giderleri işveren ya da platformlar tarafından karşılanmaktadır. Öte yandan esnaf kurye olarak adlandırılan, kendi nam ve hesabına çalışan kuryeler ise tüm giderlerden kendileri sorumludur. Öyle ki sosyal güvenlik primlerinden motor giderlerine ve koruyucu iş kıyafetlerine kadar tüm giderleri karşılamaları gerekmektedir. İşe başladıkları yıl *Genç Girişimci* programı kapsamında ilk yıl sosyal güvenlik primlerinin İşkur tarafından ödendiğini belirten esnaf kuryelerin çoğunluğunun sosyal güvenlik primlerini ödemedikleri görülmüştür. Çalışmadıkları sürece hiçbir gelir elde edemeyen esnaf kuryeler, ücretli izin ya da hastalık gibi durumlarda kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaktadır. Durum böyle olduğu için esnaf kuryelerin %50'si haftada 7 gün çalışmaktadır. Motor-kuryelere göre ücretlerde yaşanan bu tür sorunların çözümü için KDV indirimi sağlanmalıdır. Restoranların da kendileri gibi esnaf olduğunu belirten kuryeler; kendilerinin %18 KDV öderken, restoranların %8 KDV ödemelerinin ayrımcılık olduğunu ve bu durumun düzenlenmesini talep etmektedirler.

Motor-kuryeler bir yandan ortalama çalışma sürelerinin çok üstünde çalışırken, diğer yandan ortalama gelirin üstünde bir kazanç elde ettiği görülmektedir. Bu durum Emek Süreci teorisi bağlamında incelendiğinde; işverenlerin çalışanların rızasını ve sadakatini yüksek gelir imkanı ile elde ettiğini doğrulamaktadır. Bununla birlikte çalışanların *Gig Ekonomi* aracılığıyla daha özerk ve özgür olduğu fikri, çalışma saatlerinin yoğunluğu dikkate alındığında anlamını yitirmektedir.

Öte yandan motor-kuryeler arasında vasıf ayrımının olmadığı ve ücretlendirmenin tamamen sipariş sayısı üzerinden belirlendiği görülmüştür. Başka bir ifade ile anlatılacak olursa, 10 sene kıdemi olan bir kurye ile bugün işe başlayan bir kurye arasında ücretlendirme konusunda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum ise meslekte; vasıf ve yükselme gibi önemli konuları anlamsız hale getirmektedir.

Katılımcıların eğitim durumu dikkate alındığında ise %90'ının lise ve altı eğitime sahip olduğu ve yalnızca %10'unun ön lisans ve üstü eğitim aldıkları görülmüştür. Meslekte geçirdikleri süreler dikkate alındığında ise %50'sini 2 yıl ve daha az süre kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Emek süreci teorisi bağlamında değerlendirildiğinde; motor-kuryelerin düşük eğitim seviyesine sahip oldukları ve gençlik dönemlerinde mesleği icra etseler de uzun yıllar bu işte çalışmadıklarını söylemek mümkündür.

Motor-kuryelerin sektörde en çok karşılaştıkları sorunların ise sıcak ürün teslimatı, hızlı teslimat baskısı, trafik sorunu ve müşterilere ilişkin sorunlar olarak tanımlanmıştır. Reklamlarda vurgulanan sıcak ve hızlı teslimat; motor-kuryeler üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Hızlı teslimatta en az sorumluluğun kendilerinde olduğunu belirten kuryeler; esas sorumluluğun paketin hazırlanmasında olduğunu ifade etmekte. Bununla birlikte; sipariş notunda hızlı teslimat talebinin vurgulanması, motor-kuryeler tarafından bilinçli bir şekilde geç teslimat ile sonuçlanmakta olduğu görülmektedir. Normal şartlarda zaten hızlı teslimat yapmak istediklerini belirten motor-kuryeler; bu tarz notların kendi canlarının hiçe sayıldığını hissettirdiğini belirtmektedir. Havalarda soğuk, rüzgarlı ve yağmurlu olması gibi durumlarda oldukça zorlandıklarını belirten motor-kuryeler; olumsuz hava koşulları nedeniyle sıkça kaza yaptıkları ya da kazaya tanık olduklarını belirtmektedir. Rüzgar nedeniyle göz yaşarması, soğuk algınlığı, bel ve diz rahatsızlıkları gibi sorunların motor-kuryelerde görülen genel rahatsızlıklar olduğu tespit edilmiş ve meslek hastalığı olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir.

Motor-kuryelerin çok fazla sayıda kazaya karışmalarının ise tecrübe ve bilgisizlik olduğunu düşünen kuryeler; bunun için sertifika oluşturulup eğitimi tamamlayanlara verilmesi gerektiğini ifade etmekte. Bu yolla meslekte standartların oluşturulabileceği ve bilinçlendirmenin tamamlanacağını düşünmekte.

Son olarak, platformların paket başı fiyatlandırması farklı olduğu için sektörde farklı ücretlerin oluştuğunu dile getiren katılımcılar, bu konuda bir düzenleme eksikliğinden yakınmaktadır. Özellikle esnaf kurye olarak çalışanlar; birçok farklı firmanın teslimatını yaptıklarını ve firmaların farklı ücretlendirmeleri nedeniyle mağdur olduklarını ve bu durumun çalışma motivasyonunu olumsuz etkilediğini belirtmektedir.

Kaynakça

- Adey, Peter. *Mobility*. London ; New York: Routledge, Second edition., 2017.
- Arum, Richard - Walter Mueller (ed.). *The reemergence of self-employment: a comparative study of self-employment dynamics and social inequality*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2004.
- Bianet. "900 bin kuryeden sadece 100 bini kayıtlı". *Bianet - Bağımsız İletişim Ağı*. Erişim 06 Nisan 2023. <https://www.bianet.org/bianet/emek/239889-900-bin-kuryeden-sadece-100-bini-kayitli>
- Bodine, Rachel. "Motorcycle vs. Car Accidents (2023) | AutoInsurance.Org". 17 Mart 2020. Erişim 02 Mayıs 2023. <https://www.autoinsurance.org/motorcycle-vs-car-accidents/>
- Burawoy, Michael. *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism*. Chicago London: The University of Chicago press, 1982.
- Burke, Andrew. *The Role of Freelancers in the 21st Century British Economy: Report*. Century British Economy, 2012. <https://www.ipse.co.uk/resource/the-role-of-freelancers-in-the-21st-century-british-economy-report.html>
- Ceylan, Burak. *Labor Process and Work in Platform Capitalism: A Study on Motor Couriers of Digital Platforms in Istanbul*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2022.
- Cieślak, Jerzy - Stel, André van. "Solo Self-Employment--Key Policy Challenges". *Journal of Economic Surveys* n/a/n/a (2023), 1-34. <https://doi.org/10.1111/joes.12559>
- Cresswell, Tim. "The Production of Mobilities". *The cultural geography reader*. ed. Tim Oakes - Patricia Lynn Price. London ; New York: Routledge, 2008.
- Cresswell, Tim. "Towards a Politics of Mobility". *Environment and Planning D: Society and Space* 28/1 (01 Şubat 2010), 17-31. <https://doi.org/10.1068/d11407>
- De Oliveira, Leise Kelli vd. "Identification of factors to improve the productivity and working conditions of motorcycle couriers in Belo Horizonte, Brazil - ScienceDirect". Erişim 02 Mayıs 2023. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2213624X21001577?via%3Dihub>
- E-Ticaret Bilgi Platformu. "2022 Yılı İlk 6 Ay E-Ticaret Verileri Açıklandı". <https://www.eticaret.gov.tr/>. Erişim 08 Nisan 2023. <https://www.eticaret.gov.tr/>
- Eurofound. *Employment and Working Conditions of Selected Types of Platform Work*. Luxembourg: Publications office of the European union, 2018. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2018/employment-and-working-conditions-of-selected-types-of-platform-work>
- European Commission. "Guidelines on Collective Agreements by Solo Self-Employed". *Official Journal of the European Union* 374/2 (2022). https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5796
- Gandini, Alessandro. "Labour process theory and the gig economy". *Human Relations* 72/6 (01 Haziran 2019), 1039-1056. <https://doi.org/10.1177/0018726718790002>
- Kurnaz, Zeynep. *Türkiye'de siyasal korku ve akademik hayatın inşası*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Lehdonvirta, Vili. "Flexibility in the Gig Economy: Managing Time on Three Online Piecework Platforms". *New Technology, Work and Employment* 33/1 (2018), 13-29. <https://doi.org/10.1111/ntwe.12102>
- NTV. "Türk-İş'ten motokurye açıklaması". Erişim 06 Nisan 2023. https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-istenmotokurye-aciklamasi,jeEnJ_rHv0CaBvLVT4M-uQ

- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Ciltsiz)*. Pegem Akademi Yayıncılık, 2014.
- Thompson, Paul - Broek, Diane van den. "Managerial Control and Workplace Regimes: An Introduction". *Work, Employment and Society* 24/3 (01 Eylül 2010), 1-12. <https://doi.org/10.1177/0950017010384546>
- Veen, Alex vd. "Platform-Capital's 'App-Etite' for Control: A Labour Process Analysis of Food-Delivery Work in Australia". *Work, Employment and Society* 34/3 (01 Haziran 2020), 388-406. <https://doi.org/10.1177/0950017019836911>
- Wang, Yuting vd. "Understanding the Experience and Meaning of App-Based Food Delivery from a Mobility Perspective". *International Journal of Hospitality Management* 99 (01 Ekim 2021), 103070. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103070>
- Woodcock, Jamie - Graham, Mark. *The Gig Economy: A Critical Introduction*. Cambridge ; Medford, MA: Polity, 2020.
- Wu, Qingjun vd. "Labor Control in the Gig Economy: Evidence from Uber in China". *Journal of Industrial Relations* 61/4 (01 Eylül 2019), 574-596. <https://doi.org/10.1177/0022185619854472>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12. Basım, 2021. <https://www.seckin.com.tr/kitap/176755156>
- Kurnaz, Z. (2016). Türkiye'de Siyasal Korku ve Akademik Hayatın İnşası (Yayımlanmış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hat Sanatında Özgür Yorum: Karalamalar

Free Remark in Islamic Calligraphy: Writing Exercises

Mehmet Memiş*

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi,

mmemis@sakarya.edu.tr

0000-0002-7962-3782

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Öznur İSEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,

oznur.isen1@ogr.sakarya.edu.tr

0009-0005-6869-9836

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayını ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Memiş, Mehmet , İsen, Öznur . "Hat Sanatında Özgür Yorum: Karalamalar".

Akademik İncelemeler Dergisi 351-377.

<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1298537>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 17.05.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24.08.2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Hat Sanatında Özgür Yorum: Karalamalar

Öz

Güzellik ve sanat iç içe geçmiş iki kavramdır. Bir bakıma güzellik, sanatın özüdür denilebilir. Her sanat dalında olduğu gibi hat sanatında da güzeli arama arzusu ve eşsiz eserler ortaya koyma çabası, hattatları sabırla çalışmaya ve kendi sınırlarını zorlamaya sevk etmiştir. Bir kitap sanatı olan hüsn-i hattın kelime manasının “güzel yazı” olmasına mukabil, daha iyisini yazmak uğruna harcanan çaba yorucu ve zahmetlidir, ancak sabırla çalışan elbette ki karşılığını alır. Başka bir deyişle “Muhakkak ki Allah güzeldir, güzeli sever!” hadis-i şerifi ışığında bu sanata gönül verenler, yazıyı daha muntazam yazma hususunda büyük ölçüde gayret gösterirler. Kişinin muntazam yazmayı başarması ise, sistematik çalışmasına bağlıdır. Yazıyı kaidelerine uygun ve ölçülü yazabilmek bıkmadan usanmadan, karamsarlığa kapılmadan çalışmakla mümkündür. Bu sebeple gerek öğrenme aşamasında ve gerekse sonrasında, harfler defalarca çalışma kâğıdına yazılarak el melekesi artırılır. Kelimeler ve harfler kâğıda kimi zaman noktalanıp ölçülendirilerek, kimi zaman da noktalanmadan yazılır. Talim amaçlı yapılan bu çalışmalar, başka bir deyişle karalamalar, hat sanatının temeli niteliğindedir.

Arap alfabesiyle yazılan ve “karalama” adı verilen el alıştırmaları yazıyla uğraşan kişinin o an irticalen elinden çıkan harf veya kelimelerden oluşur ve çoğu zaman bir anlam ifade etmez. Bu çalışmanın amacı, karalamaların estetik unsurlarını ele almak ve zaman içerisinde uğradığı değişime mercek tutmaktır. Hattatların bu özgür yorumları gün geçtikçe daha fazla önemsenmekte ve hayranlık uyandırmaktadır. Harf bünyesini oluşturan kaidelerin dışında satır ve sınırlara bağlı kalmadan yazılan bu yazılar kendi içinde bir kompozisyon oluşturmakta ve çoğu zaman yazan kişiyi dahi hayrete düşürecek özgün çalışmalar ortaya çıkabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hat Sanatı, Hattat, Karalama, Noktalama, Özgür Yorum.

Free Remark in Islamic Calligraphy: Writing Exercises

Abstract

Beauty and art are two connects, one within the other. In a way, beauty is the core of art. As in every art, looking for beauty and wishing to produce unique pieces forced the calligraphers working patiently and compelling their limits. Despite calligraphy being book art and meaning beautiful writing, the spent effort to write better is very tiring and demanding, but the one working patiently gets the best. In other words, “God is beautiful and loves beauty,” says in one hadith. The achievement of neat writing depends on working systematically. To write something on a pedestal is possible by working without feeding up and sinking into pessimism. Therefore, mastery is enhanced in both the learning phase and by repeatedly writing the letters on paper. Words and letters are sometimes written by stippling and planning and sometimes without stippling. These studies do exercises. In other words, writing exercises are the basis of calligraphy. “Writing exercise” in Arabic Alphabet consists of letters and words written extemporely and usually has no meaning. This study deals with the esthetic components of writing exercise and explains the variations in time. The free interpretation of calligraphers is considered essential and evokes daily admiration. These writings, written by calligraphers without rules, form a composition and original studies that astonish even the calligrapher.

Keywords: Calligraphy, Calligrapher, Writing Exercise, Stippling, Free Remark

Extended Abstract

As in science, progress can be made in art only by exerting patience and effort. This is the case for all imaginable arts (music, theatre, painting, sculpture, ceramics, etc.). Extra effort and patience are required to gain experience in calligraphy, which is a part of Islamic Arts. Because regular writing never admits mistakes. It is out of the question to go beyond the rules. As such, a long and thorny road awaits those who set their heart on this art. The difficulty experienced in the learning phase continues even when he becomes a calligrapher. This time, the calligrapher continues writing to introduce innovations and maintain his experience.

Success in calligraphy depends on systematic work. It is possible to write under the rules and in a measured manner by practicing persistently without getting tired and

pessimistic. For this reason, both during and after the learning phase, the letters are written on the worksheet many times, thus increasing the hand ability. It is seen that the words and letters are written on the paper, sometimes with punctuation and dimensions and sometimes without punctuation. These exercises, in other words, scribbles, are the basis of calligraphy. These hand exercises, which are written in the Arabic alphabet and called scribbling, consist of letters or words that come out of the hand of the person dealing with writing at that moment, and most of the time, they do not make any sense. These working papers are sometimes kept. They are kept. In this way, the doodles of famous calligraphers that have reached us from ancient times have been born today. These are essential documents in terms of the development of the writing.

These writing exercises are not just for hand practice. Sometimes, there is a need for scribbling to catch a new style or to try different compositions. As a result of these searches, which are considered a sketch, the calligrapher gains excellent experiences. Various calligraphy works started to be created by scribbling. The distinctive feature of the scribble works created using only black ink is the different designs that emerged from the trials.

Today, doodles have become a work of art. These works, which are a different interpretation of the perception of beauty, are considered abstract paintings, a part of modern art life. Calligraphers choose any verse, couplet, or polite word, prepare compositions with upside-down letters, and make plates in various forms and while-i sheriffs out of the classical. Doodles now represent much more than their original function. While it was the formula for achieving beauty in the past, it is an element of beauty today. Taken as they are today, they are like an abstract writing table. They are exceptional works that awaken the viewer's imagination and enchant the heart.

Today, it is possible to find art albums that collect only doodles. What is interesting about this abstract painting, whose only structural element is letters? As an answer to the question, this alphabet of Arabic origin has aesthetic elements. Or the structure that rebels against the usual order. The spiritual dimension or the meanings attributed to the letters. Regardless, it is a fact that it attracts attention, is admired and is adopted by calligraphers. But is it possible to say the same thing today for these works, which were a moment of complete freedom at the beginning? Similar results today are designed by putting them into specific patterns. Some are prepared so that the text can be read across (letters do not stand upside down) by adhering to the writing rules. Despite everything, these works are more accessible for the viewer than the calligrapher. Because it is out of the classical image, these works, which have almost become a remarkable trend, are only applied on paper today. But in our age of rapid change, it can also be seen in different areas. This research aims to deal with the aesthetic elements of doodles and keep an eye on the changes they have undergone over time. These free interpretations of calligraphers are becoming more essential and popular daily. These fascinating works are suitable for different variations in the eyes of everyone, but they have different meanings for the person who wrote them. Letters and word groups written by the calligrapher without being bound by lines and borders, apart from the bases that make up the letter body, form a composition, and often original works that will astonish even the person writing it can emerge.

In this study, The past examples of scribbles, which have become a member of the plate culture over time, have been examined, and the aspects that fascinate the audience and the reasons for this have been investigated. Unlike other studies, the philosophical and anatomical structures of the doodles are emphasized. In the examinations made, it has been seen that scribbled letters are often an ornamental element. Today's calligraphy art kit'a, plate, hilye and so on. It is seen that the scribbles that we have begun to see in the works of art are subject to an appreciation far above this modest name. These writings, which have the potential to rival the abstract painting of the modern age, became the symbol of freedom in calligraphy and were respected by the audience for this aspect. From the point of view of the calligrapher, he certainly provided a great deal of space to the artist within his specific field.

“Güzel ve güzellik anlayışının getirdiği yargılar, algılama gücünün çirkine tümüyle karşıt, soyut ancak yerine göre somut da olabilen bir "beğeni" gücüyle etkilenişin ürünleridir (Altar, 1996, 13)”

Giriş

Kelime olarak, bir şeye kara sürmek, siyahlatmak manasına gelen karalama, hızlıca ve düzensiz yazılmış notlar anlamında da kullanılır. Hat sanatında ise, yazı öğrenmek ve el alıştırmak için kâğıt üzerine tekrar tekrar yazılan harf ve kelimeleri ifade eder.¹ Hattatların el melesini geliştirmek maksadıyla yaptıkları bu tarz çalışmaları neticesinde bir biri içine geçen harflerin oluşturduğu sıkı ve girift çizgilerle dolu kâğıtlar karalanmış izlenimi verir (Yazır, 1974, 256). Bu esnada yazan kişi endişeden uzak ve olabildiğince özgürdür. Bu özgürlük psikolojik olarak rahat olmalarına imkân tanıdığından çoğu zaman harflerin arasından çok güzel örnekler çıkar. Bu başı sonu belli olmayan müsveddeler, hattat ile kâğıt-kalem arasında bir hayal âlemdir denilebilir. Tıpkı bir dua gibi, ibadet gibi, rüya gibi yazanın başkasıyla paylaşmak istemeyeceği kişisel bir deneyimdir. Talebelikten hattatlığa giden yolda ve hatta ileri seviyede bir hattat olsa dahi kişi karalama yapmaya ihtiyaç duyar. Ne kadar ustalaşmış olursa olsun bir hattatın karalama yapması “oldum” demediğine delâlettir. Karalama bir yönüyle tevazu işareti diğer yönüyle hattatın maharetini gösteren bir delildir (Özkafa, 2023, 314).

Hat sanatının öğrenme usulü talim ve tarif esasına dayanır. Günümüze ulaşan meşk murakkaaları² ve hocaların talebe çalışmalarına yaptıkları çıkartmalar bu sanatın usta-çırak ilişkisi içinde, meşk usulü ile öğrenildiğini göstermektedir. *Meşk*, örnek alması için hocanın talebesine yazdığı ders anlamına geldiği gibi, öğrenmek amacıyla yapılan çalışma ve alıştırmayı da ifade eden bir kavramdır (Memiş, 2018, 57). Talebenin, hocasının tariflerine uygun bir şekilde güzel bir meşk çıkarabilmesi için müsvedde kâğıtlara harfleri tekrar ederek defalarca yazması gerekir. Hat sanatında her yazı çeşidinin (sülüs, nesih, muhakkak, ta'lik vb.) farklı bir yapısı vardır. Bu sebeple talebe hangi hat nev'iyle ilgileniyorsa o yazının kaidelerine uygun bir şekilde yazmak için gayret eder. Verimli kullanmak amacıyla kâğıt kimi zaman enine kimi zaman da boyuna, birkaç kez çevrilerek karalamalar yapılır. Amaç, gelişi güzel karalamak değil, harfleri ve bitişme şekillerini usulüne uygun, kurallı yazmak olduğundan bu müsveddeler de birer meşk sayılır.

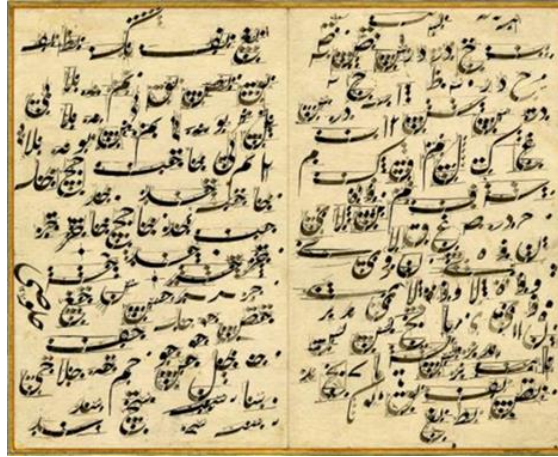
On dokuzuncu asrın önde gelen hattatlarından Sâmi Efendi'nin³ hattını geliştirmek için yaptığı çalışmalar sebebiyle zaman zaman odasının yazı müsveddeleriyle dolduğu, biriken müsveddeleri çuvala koyup, taş bağlayarak denize attığı rivayet edilir. Çünkü yazı mübarektir, çöpe ve yere atılmaz. Ya yakılması, ya denize atılması, ya da yüksekçe bir yere gömülmesi icap eder (Barkçin, 2012, 98). Bu misalden de anlaşılacağı gibi gerek öğrenme sürecinde gerekse ustalık döneminde düzenli ve sıkça yazı talimi yapmak gerekir. Ölçülü ve nizami yazabilmek için devamlılık şarttır. Ne kadar fazla karalama yapılırsa o kadar

çabuk sonuç alınır. Çokça yazmak, hattatın tekellüfsüz yazabilmesini sağlar. Tekellüfsüz yazı, harf bünyelerinin ölçülü ve orantılı olduğu, zorlama bileşimlerin olmadığı, kelimelerin metnin okunuş sırasına uygun dizildiği (teşrifatı yerinde), dikey ve yatay çizgilerin su gibi aktığı, gözü yormayan, erbabını mest, anlamayana bile cezbeden yazıdır (Özkafa, 2023, 319).

Hat sanatıyla uğraşan kişinin disiplinli çalışması yanında bu sanata aşkla bağlanması da beklenir. Harflerin her birinin birer sırrı vardır. Hat talebesi her harfi binlerce kez yazarak o sırrı keşfetmek ister. Hüsn-i hat meşketmek aynı zamanda bir edep yoludur. Ona gönül veren talebe hürmetle hocasını takip eder ve tavsiyelerini dinler ve uygular. Hocanın da işinin ehli, iyi bir öğretici olması oldukça önemlidir. Yazıyı ehlinden öğrenmek, mevcut yeteneğin kısa zamanda gelişmesine ve kemale ermesine hizmet etmesi bakımından önde gelen şartlardandır. Nitekim Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir, “Güzel yazı, hocanın öğretişinde gizlidir; kemale ermesi çok yazmakla, devamı da İslam Dini üzere bulunmakla olur” (Yazır, 1981, 125).

Tarihî gelişimini bilhassa Kur’ân-ı Kerîm kitâbeti üzerinde tamamlayan hat sanatı, bir ibadet coşkusuyla ona gönül veren sanatkârların elinde olgunlaşıp çeşitlenmiş, zamanla yazının kullanıldığı her alanda bir güzellik unsuru olarak yerini almıştır (Memiş, 2020, 245). Şüphesiz hat sanatının bu gelişim seyrinde sıkı bir disiplin içinde sürdürülen eğitim geleneğinin ve bu geleneğin bir parçası olan karalama mahiyetindeki çalışmaların yeri ve önemi büyüktür. Arap alfabesinin sonsuz şekil zenginliği ile sanatkârının derin hayal gücü bir mecrada buluştuğunda, daha önce hiç olmadığı kadar güzel harfler veya şekiller ortaya çıkabilir. Yazının geçmişteki tekâmül seyrinde yazanı bile hayrete düşüren böyle sürpriz durumların büyük rolü olduğu muhakkaktır. Örnek karalamaya (Resim 1) bakıldığında ilk etapta nota defterini andırdığını söylemek mümkündür.

Resim 1. Hulusi Yazgan (ö. 1358/ 1869)'ın ta'lik hattıyla noktalararak yazdığı karalama (1340/1921-22).

Kaynak, (/www.ketebe.org/eser/4136?ref=artist&id=385)

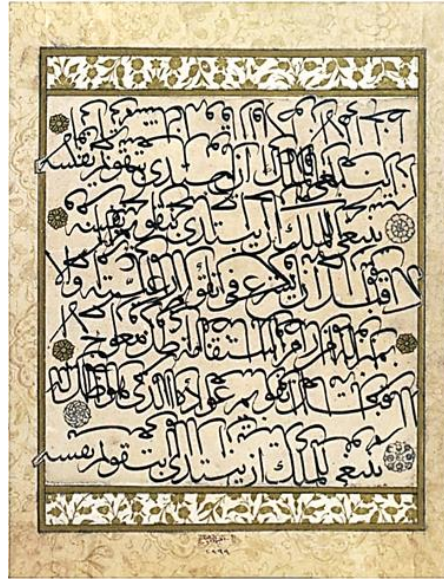
Çok eski çağlardan beri güzelliğin kaynağı merak edilmiş ve çeşitli teoriler ortaya sürülmüştür. Estetikçiler güzelliği daha iyi anlamak için sınıflandırmış, bir takım değerlerle mukayese etmişler ve “Güzelin kendisinden beklediğimiz şeyleri sunan değil, bizi her an kendisine çeken, hayrete düşüren, ruhumuzu kaplayan, bizde ezeli hatıralar uyandıran şeyler” olduğunu savunmuşlardır. Genel bir kabulle “âhenk ve ifade bakımından mükemmel olan eser güzeldir” tanısını koymuşlardır (Serin, 1999, 22). Bu

tanımlardan yola çıkarak yazı talimi maksadıyla yapılan karalamaların izleyeni çeken estetik unsurlarının âhenk ve ifade olduğunu söylemek mümkündür.

1.Dünden Bugüne Karalamalar

Genel itibariyle sanatçılar hep mükemmelliğin peşinden koşmuşlar, mükemmele yaklaştıkları ölçüde sanatçı sayılmışlardır. Hat sanatında mükemmelliğe ulaşma arzusunun ürünü olan karalamalar bu sanatın gelişmesine de katkı sunmuştur. Ekol sahibi tüm hat sanatkârları, kendinden önceki usta hattatların eserlerini inceleyip üzerinde uzun süren çalışmalarda bulunduktan sonra kendi üsluplarını ortaya koymuşlardır. Bu sebeple talim maksadıyla yapılan bu alıştırmalar hattatların üslup arayışları sırasında da başvurdukları önemli vesikalardır. Abbasi halifesi Musta'sım Billah'ın hamilik ettiği kölesi, hat sanatının kırılma noktası sayılan ünlü hattat Yâkût el-Müsta'sımî kendisinden önceki İbnü'l Bevvâb'ın yazılarını sıkı bir incelemeye tabi tutmuş, tespit ettiği en güzel harfleri kullanarak yazının ölçü ve oranlarını belli estetik kaidelere bağlamıştır. Aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyen Yâkût'un üslûbu, İslam dünyasında benimsenip örnek alınmıştır (Serin, 1999, 78). Osmanlı hat ekolünün temellerini atan Şeyh Hamdullah'ın da Sultan II. Bayezid'in teşviki ile saray hazinesinde bulunan Yâkut yazıları üzerinde, benzer bir şekilde uzun çalışmalar yaparak kendi üslubunu ortaya koyduğu bilinmektedir.

Resim 2. Şeyh Hamdullah (ö. 1520)'ın sülüs karalaması. 26 x 33. Türk İslam Eserleri Müzesi. 2458.

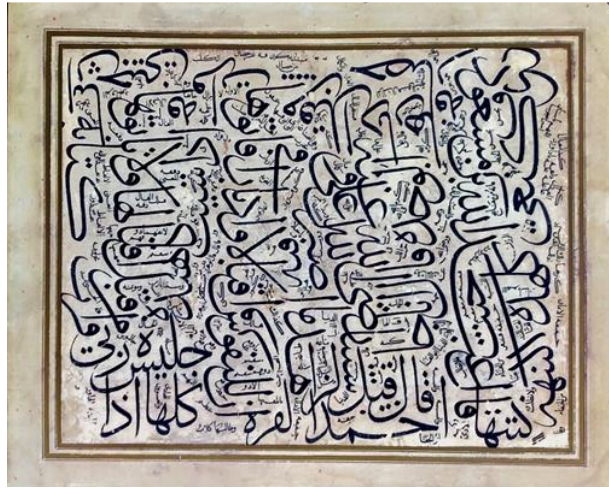
Kaynak: (Edgü, 1988, örnek 1).

Hat sanatı tarihinde hattatların, üsluplarını geliştirmek ya da yeni şive aramak (yazıda tavr) maksadıyla yaptıkları çalışmalarında karalamaların yeri oldukça önemlidir. Bu tür çalışmalar elden çıkan harf ve şekiller arasından en beğenilenini seçerek artık o yolda yazmak amacını taşımaktadır. Osmanlı döneminin ekol sahibi ünlü hattatları; "Kıbletü'l-Küttâb" olarak bilinen Şeyh Hamdullah (ö. 1520) ve çağdaşı, Yâkut yolunu geliştirip canlandırdığı için "Yâkut-ı Rum" diye anılan Ahmet Karahisârî'nin (ö. 1556) karalama şeklindeki meşkerleri günümüze ulaşan önemli örneklerdendir (Resim 2, 3).

Karalamaların çoğu imzasız olmakla beraber tanınmış hat üstatlarının bir tarafına bazen tarih düşüp imza koyduğu örneklerde bulunmaktadır. Yapılan işin mahiyetine uygun

olarak imza cümlelerine daha çok “bunu karaladı” anlamındaki “sevvedehû” veya “bunu meşketti, çalıştı” anlamlarına gelen “meşekahû” fiilleri ile başladığı görülür. Osmanlı hat ekolünün kurucusu Şey Hamdullah’ın da imzalarında bu tabirleri kullandığı bilinmektedir (Aparslan, 1999, 58). Bu kayıtlar bazen sayfanın bir kenarına ya da köşesine ayrı bir kalemle konulmuştur. Kimi örneklerde ise imzayı oluşturan harfler ve kelimeler de karalama tarzında yazılmış, sayfadaki diğer karalamalardan ayırt edilemeyecek şekilde çizgiler arasına serpiştirilerek gizlenmiştir. Ahmet Karahisârî’nin, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı Koleksiyonu’nda bulunan sülüs-nesih temrin⁴ kıt’asında (Resim 3), imzasının احمد القره kısmını (resimdeki konumuna göre) alt tarafta, حصارى kısmını ise üst tarafta ve aksi yönde yazdığı görülmektedir ki imzayı oluşturan kelimelerin ilk bakışta fark edilmesi oldukça zordur.

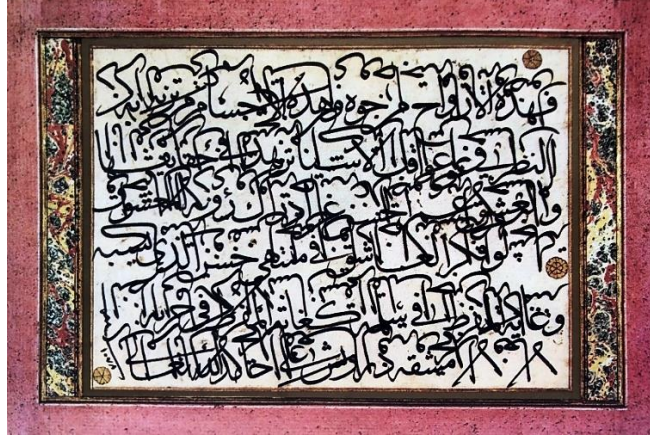
Resim 3. Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı koleksiyonunda bulunan Karahisârî (ö. 963 / 1556) karalaması (16. yy).

Kaynak: (Derman, 1992, 59).

Uğur Derman, *Türk Hat San’atının Şaheserleri* adlı, hat eserlerinden oluşan albüm çalışmasında Hafız Osman’ın hocası Derviş Âli (Büyük Derviş Âli)’nin de karalamalarına imza attığına işaret eder. Karalamaların aynı zamanda hat sanatkarının güzeli arama ve daha güzelini araştırma temrini olduğunu vurgulayan Derman, hattatın o sırada hatırladığı bir ibâre, beyit veya kıt’a, hatta bir yahut birkaç harf grubunun tekerrürünü, içinden geldiği gibi yazdığını, bu yazıların okunması üstünde durulmadığını belirtir (Derman, 1982, 12). Derviş Ali’nin Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nde mahfuz sülüs karalamasında aynı kalemle yazdığı: “Bunu, Yüce Allah’a hamd eyleyerek Derviş Ali meşketti, sene: 1078” anlamındaki Arapça imzası diğer harflerin arasına gizlenmiş durumdadır (Resim 4).

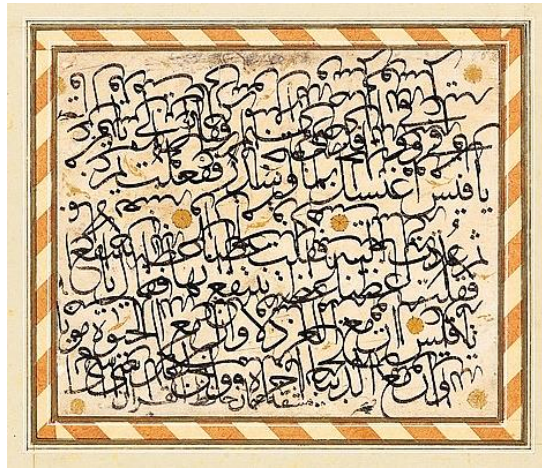
Resim 4. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan Derviş Ali (ö. 1083 / 1673) karalaması. (1078/1667),

Kaynak: (Derman, 1981, 12).

Gençlik çağında Derviş Ali yolunda eserler veren Hafız Osman, Şeyh üslûbunu layıkıyla öğrenmek üzere o devirde bu ekolün en iyi hattatlarından olan Nefeszâde İsmâil Efendi'yle yeniden meşke başlamıştır. Nefeszâde'den eğitimini tamamladıktan sonra da Şeyh'in eserlerini taklîden yazarak kendisini bu yolda geliştirmiş, Şeyh'ten sonraki ikinci büyük merhale olmuştur (Derman, 2014, 110). Hafız Osman'a ait, imzalı böyle bir karalama kıt'ası da Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunmaktadır⁵ (Resim 5). Hafız Osman'ın yazdığı bazı müsveddelerin bir kenarına nerede yazdığını da not düştüğü bilinmektedir. Hayatını yazı ile kazanan, 1083/ 1672'de Mısır'a; 1087-88/ 1676-77 tarihleri arasında da hacca giden Hâfız Osman, güzel yazıya son derece düşkündür ve hattatlığı bir ibadet derecesine vardirmiştir. Her nerede olursa olsun, fırsat buldukça yazmaya gayret eden hattatın hacca giderken bile, elindeki melekeyi kaybetmemek adına yolda her dinlenme yerinde bir iki sayfa karalama yaptığı kayıtlarda mevcuttur. Arafat'ta bile yazı yazdığı kaynaklarda sabittir. Ayrıca Saray-ı Âmir'e'deki hocalığı dolayısıyla bir aralık Edirne'de oturduğu, hatta bir kıt'asından Bursa'da bulunduğu ve oralarda da yazı yazdığı anlaşılmaktadır (Alparslan, 1999, 95-96).

Resim 5. Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan Hafız Osman sülüs karalaması (1680 civarı).

Kaynak: (Tanındı, 2019, 528)

Bütün yazı çeşitleriyle karalama şeklinde çalışma yapılabilir. Ancak geçmiş zamana ait örneklerde daha çok sülüs, sülüs-nesih ve ta'lik (İran'daki nesta'lik) yazılılarıyla yapılmış olanlara rastlanmaktadır. İran'ın gelmiş geçmiş nesta'lik hattatlarının en önde geleni Mîr İmâdü'l-Hasenî gibi sanatının zirvesine erişmiş bir müstesnâ sanatkâr bile elinin durmaması için karalama yapmaktan uzak kalmamıştır (Resim 6). İmâd üslubunun, İsfahan'da Mîr İmâd'dan nesta'lik hattını öğrendikten sonra İstanbul'a gelen Buhâralı Derviş Abdî eliyle Osmanlı'ya taşındığı bilinmektedir. Osmanlı ülkesinde yalnızca "ta'lik" adıyla anılmaya başlanan bu yazı uzun süre İmâd üslûbuyla yazılmaya devam etmiştir. Onun üslubuyla yazmakta başarılı olan Türk hattatlarına İmâd-ı Rûm (Anadolu'nun İmâd'ı) lakabı verilirdi (Derman, 2014, 80-84). Mîr İmâd yolundaki başarısından dolayı bu lakapla anılan hattatlardan biri de Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'dir. Burada onun Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan Celî ta'lik karalaması görülmektedir (Resim 7).

Resim 6. Kerem Kıyak koleksiyonunda bulunan Mîr İmâdü'l-Hasenî (ö.1024/1615) nesta'lik karalaması (t.y.).

Kaynak: (Derman, 2014, 83)

Resim 7. Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan Veliyyüddin Efendi'ye (ö.1182/1768) ait celî ta'lik karalama (18. yy.).

Kaynak: (Edgü, 1988, örnek 12)

XVIII. asrın son çeyreğinde, sağ tarafı felçli olduğu için sol eliyle yazan ve bu sebeple Yesârî lakabıyla anılan Mehmed Esad Efendi Osmanlı ta'lik hattında bir üslup arayışına girmiştir. Şeyh Hamdullah'ın Yâkut'un eserleri üzerinde yaptığı gibi, İmâd'ın yazılarından kendi zevkine uygun gelen harf ve kelimeleri seçerek artık o tavırda yazmaya başlamıştır. Yesârî'nin oğlu Mustafa İzzet Efendi ise babasının üslubundan seçtikleriyle kendine ait bir üslup geliştirmiş ve ondan sonra yetişen Türk ta'lik hattatları artık bu yolu benimsemişlerdir. (Derman, 1992, 37).

Resim 8. Hattat Hamid Aytaç (ö. 1982)'in Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan ta'lik karalama kıt'ası (20. yy.).

Kaynak: (Tanındı, 2018, 535).

Geçmiş örneklere bakıldığında karalama meşklerin süsleme bakımından genellikle sade olduğu, çok azında tezyîni unsurların yer aldığı görülmektedir. Bunlarda çoğunlukla harfler arasındaki boşluklara serpiştirilmiş dal ve yapraklar ile durak formundaki bezemelerden oluşur. Bazen sayfanın köşe ve kenarlarında, harfler arasındaki boşluklarda beynessütûr tarzında süslemeler de yapılmıştır. Daha çok ebruların kullanıldığı dış pervazlarında ise zerefşan veya nadiren halkârî tarzı bezemelere rastlanmaktadır. Ancak bu gib i tezyîni unsurların, yazıldığı zamana ait olabileceği gibi daha sonraki dönemlerde eklenmiş olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Az da olsa hafif ebrulu kâğıt üzerine yazılmış karalamalarda görülür (Resim 9).

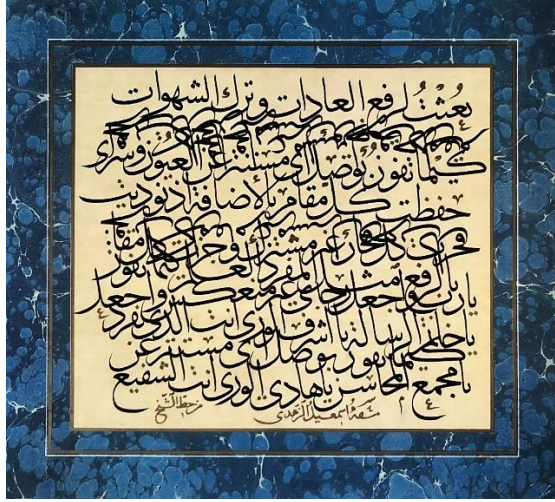
Resim 9. Kâtipzâde Mehmed Refi' Efendi'nin (ö.1182/1768) Kerem Kıyak koleksiyonunda bulunan ta'lik karalama kıt'ası (18. yy.).

Kaynak: (Derman, 2014, 177).

XVIII. Asrın ünlü hattatı İsmâil Zühdi (ö. 1221/1806) sülüs nesih yazılarında Hâfız Osman tavrına tâbi olup Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ı takliden yazdığı kıt'a ve karalamaları ile hayranlık uyandırmıştır (Derman, 2014, 220). Şeyh'i örnek alarak çalıştığı bu karalamasında da zer mürekkeple yazdığı; "Bunu Şeyh'in hattından İsmâil Zühdi meşketti" anlamındaki imzasına yer vermiştir (Resim 10).

Resim 10. İsmâil Zühdi'ye (ö. 1221/1806) ait sülüs karalama kıt'ası (18. yy.)

Kaynak: (Derman, 1992, 91).

XX. Asra kadar sürekli bir yükseliş seyri izleyen Osmanlı hat sanatı tarihinde bu gelişim zincirinin halkalarını oluşturan ünlü hattatların çoğu kendi el melekesini geliştirmek ve daha güzeli aramak maksadıyla bu tür çalışmalar yapmışlardır. Geçmişe ait örnekleri daha da çoğaltmak elbette mümkündür. Ancak makalenin hacmini zorlamamak adına bu kadarının da maksadı anlatmaya yeteceği kanaatindeyiz.

2.Güzelin Karmaşık Yapısı

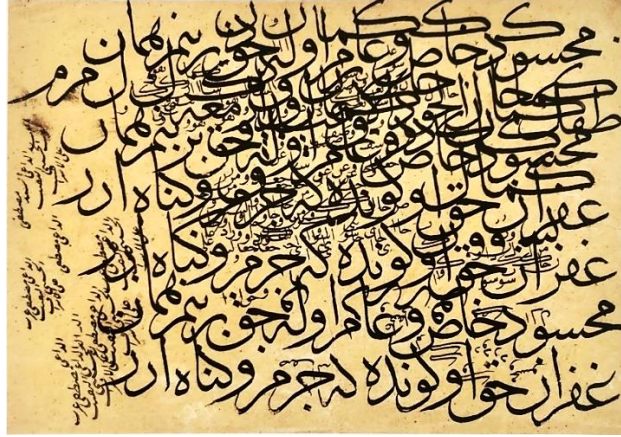
İdman maksadıyla yazılmış karalamaların ebru ya da tezhipte bezenmeseler de bir albenileri vardır. Bir kelime yahut cümle oluşturmasalar bile göze hitap ederler. Bunun sebebi bizzat yazının kendisidir; içeriği değil, biçimidir. Oliver Leaman (2010, 63), *İslam Estetiğine Giriş* adlı kitabında, "Hüsnühatta önemli olan lisan olmayabileceği gibi, paradoksal (aykırı düşünce) bir biçimde lisan belki de hattaki en önemsiz parça bile olabilir" der ve ek olarak şu cümlelere yer verir.

Kelimelerin kendilerinden oluştuğu harfler, bizatihi kendileri semantik bir tasarımın yüzüdür. Harflerin de anlamı vardır ve bu anlam aynı kelimelerin yaptığı gibi bizimle iletişim kurmak için oradadır. Aslında iddia, nasıl ki kelime ve cümlelerden mana türetebiliyorsak, aynı şekilde kelime ve hatta harf gibi fiziksel nesnelere de mana türetebileceğimiz şeklindedir. Lafzî olarak alındığında bu şu anlama gelir: Surelerin parçaları Allah'ın ayetleri, yani Allah'ın işaretleridir ve yalnızca anlamlı kelime ve cümleciklerden değil aynı zamanda anlamlı harflerden de oluşur.

İrticâlen ortaya çıkan bir çalışma kâğıdı mahiyetindeki karalamaların özgür birer yorum olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu spontane yapıtları hattat elinin bir özgürlük anı olarak gören Ferit Edgü, karalamaların kendi içine dönük, *intime* birer çalışma olduklarını savunur ve hat sanatının katı ölçülerini aşma çabası veya arayış etüdü olabileceğini dile getirir (Edgü, 1988, 15). Doğal bir akış içerisinde ortaya çıkan harflerin, bu denli güzel olması, ünlü fotoğraf sanatçısı Ara Güler'in şu sözlerini akla getirir (Saraçoğlu, 2021, 96):

“Rastgele çekilen fotoğraflar daha güzel çıkar,
Tesadüfen tanışılan insanlarla daha mutlu oluruz,
Kıyıda köşede uyuklamak uykunun en tatlısıdır
Plansız geziler daha güzeldir. Her şeyin kendiliğinden olanı güzel”.

Resim 11. Kazasker Mustafa İzzet’in (ö. 1293/1876) sülüs-nesih hurde ta’lik karalaması (19. yy.).

Kaynak: (Derman, 2002, 43).

Hat sanatıyla ilgisi olmayanların dahi karalamalardan etkilenmesinin sebeplerinden biri de bu müsveddelerin, izleyenlere uyumsuzluk içindeki uyumu vermesi olabilir. İlk bakışta karmaşık ve alt-üst olmuş görünen bu harfler, “en güzel şey: harmonia (uyum)” diyen Pythagoras’ın görüşüne tamamen ters düşer. Lakin “olumsuz-güzel” kavramı diye adlandırılarak estetiğin farklı bir boyutunu kabul eden Karl Rosenkraz’ın görüşüyle örtüşür. Ömer Özden (2002, 72) *Hellenizm Öncesi Yunan Felsefesinde Güzellik Anlayışları* adlı çalışmasında bu konuya yer verir:

Güzellikten felsefi anlamda söz söylemiş olarak kabul edilebilecek ilk düşünür Pythagoras’tır. Pythagoras’a göre “en güzel şey: Harmonia (uyum) dur. Pythagoras, güzeli, uyum (harmonia-armoni-) olarak adlandırdığına göre harmonia ile güzellik arasında bir ilgi olmalıdır. Öyleyse bu ilgi nasıl kurulabilir? Harmonia; “birbirine zıt olan şeylerin, karşıtlıkların harmanlanmasıyla ortaya çıkan dengeden doğan uyum” demektir.

Yazının estetik yönüne verdiği önem kadar nasıl gelişeceği konusunda da ipuçları veren Yâkût Musta’simî’ye göre yazı, maddî âletlerle ortaya çıkan ruhî bir geometridir. Bu geometrideki ruhî unsurlardan maksat, yazının estetik ağırlığıdır. Yâkût çok yazmanın, yazıyı zenginleştirip güzelleştireceğine, kalemin ihmâl edilmesinin yazının da ihmâli manasına geleceğine işaret etmektedir. (Boydaş, 1994, 11). Bu sebeple çokça karalama yapmak yazıda kemâle ermenin anahtarıdır.

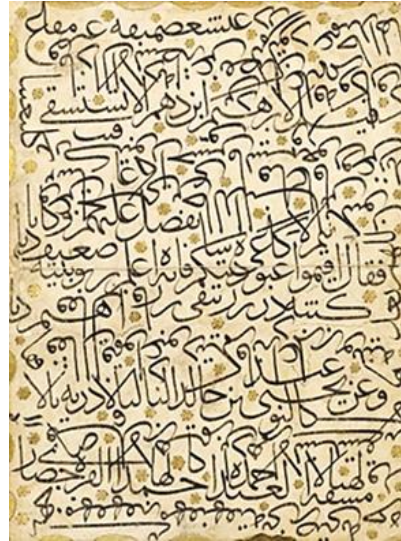
Yâkût Musta’simî’nin üzerinde durduğu estetik ağırlık, yazıyı meydana getiren harflerin plastik imkânlar açısından zengin oluşuyla bağlantılıdır. Bu unsur karalamaların estetik boyutunun da başlıca ögesidir. Ünlü ressam Nurullah Berk İslam yazısının teknik ve gelenekleri bakımından sırlarını çözecek hayli sanatkâr ve bilgin bulunduğunu fakat yazıyı resim veya heykel sanatları gibi ele alan, estetik yönden inceleyen sanatkârlar bulunmadığını beyan eder. Berk, İslam yazısının Batı yazısı gibi sadece yazı olmadığını, resim, biçim, fikir hatta müzik olduğunu söyler ve ekler: “Bütün bunları bünyesinde birleştiren bir sanatın geniş estetik incelemelere, ciltler dolusu etüdlere meydan vermiş olmamasına şaşmamak elde değildir” (Boydaş, 1994, 15).

Diğer sanatlardaki plastik unsurların benzerleri hat sanatında da mevcutken bu sanatın estetik incelemesinin yapılmaması büyük bir eksiklik. Resim ve müzik gibi farklı sanat dallarında bulunan plastik öğeler (nokta, çizgi, leke-yüzey, doku, renk, biçim, ölçü, espas, denge, ritim, oran-orantı, vurgu vb.) hat sanatında da kendini göstermektedir. Yazıdaki bu benzerliklerin yanı sıra mezar taşlarının da hat sanatının heykeli olduğunu dile getirenler çoktur. Dikkatle incelendiğinde özellikle karalamaların, müzikteki ritim ve nota, resimdeki espas, doku, leke vb. unsurları içinde barındırdığı görülmektedir.

3. İslam Estetiğinin Farklı Yorumu

Elin maharetini artırmak amaçlı karalamaların en erken devirlerden beri yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Ancak, büyük ihtimalle önemsenip muhafaza edilmedikleri için çok eski örnekler günümüze ulaşmamıştır. Yukarıda ismi geçen Şeyh Hamdullah ve Ahmed Şemseddin Karahisârî'nin Osmanlı dönemindeki bu türden eserlerin erken örneklerini verdikleri söylenebilir. Şeyh üslubunu benimsemeyip Yakut ekolünü devam ettiren Karahisârî'nin yolu ancak bir hattat nesli takip edilmiştir. Fakat asırlar geçse de yazıları her daim ilgi odağı olmuştur. Bu durumun sebeplerinden biri yazılarının muazzam olmasının yanı sıra eserlerindeki kompozisyon kurgusudur. Öyle ki talim maksadıyla yazdığı karalamalar da bile dikkat çeken bir intizam ve kurgu vardır.

Resim 12. Sakıp Sabancı Müzesi koleksiyonunda bulunan Karahisârî (ö. 963 / 1556) karalaması.

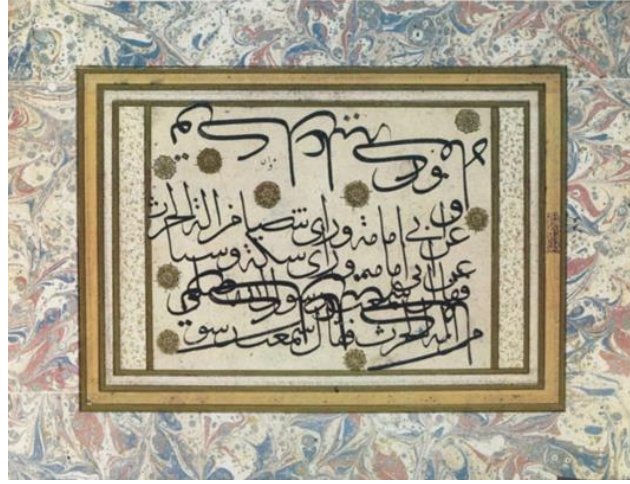
Kaynak: (www.ketebe.org/eser/5376?ref=artist&id=75).

Karahisârî'nin kaleminden çıkan bu örneğe (resim 12) bakıldığında, “meşakahu'l-abduhû Ahmedü'l-Karahisârî” şeklindeki ketebe kaydı, yazının özenle tasarlanmış bir karalama olduğunu düşündürmektedir. Hattatın kâğıdı birkaç kez çevirerek, dört bir taraftan yazdığı görülmektedir. Harfler adeta altüst olmuştur. Diğer hat eserlerinde kompozisyon gereği böyle bir görüntüyle karşılaşılmaz. Bu konuyu Şinasi Acar, (1999, 121) *Türk Hat Sanatı* isimli çalışmasında şu şekilde açıklar:

Bu hat idmanı sırasında hattat, harf ve sözcüklerin birbirini çiğnemesine aldırış etmeden kâğıdı çevire çevire yazmayı sürdürür ve zemini iki (kimileyin dört) tarafından doldurur. Bu sırada kaleminin ucuna gelen harf ve sözcükleri, kimi âyet ve hadisleri veya hoşuna giden bir sözü (bir halk deyişini, bir atasözünü ya da bir dizeyi) yazar ve duruşunu beğenmediği harfleri yineler. Bu tür kıt'alara “meşk kıt'ası” da denilir. Kimi hattatlar daha özenli davranarak bu tür çalışmalarını harf ve sözcükleri üst üste bindirmeden yazarlar ki bunlara “temrin” (alıştırma) denmektedir.

Karalamalarda amaç eser vermek değil, yazı talimi yapmak olduğundan, bu karmaşık biçim son derece normaldir. İlginç olansa bu müsveddelerin zamanla eser hüviyetine kavuşmasıdır. Genel olarak bu çalışmalar gözü yoran ve aykırı gelen bir görüntü içermez. Altüst olmuşluk karalamalarda öylesine bir doku oluşturur ki bu doku, diğer eserlerdeki istifin (kompozisyon) yerini alır. Her istif belli bir geometriyle ortaya çıkar. Karalamalarda ise geometri yoktur (resim 13). Adeta harflerin çılginca bir başkaldırışıdır söz konusu olan. Elin hızı sanki aklın denetiminde değildir de sanatçının yüreğinin atışlarını izler (Edgü, 1988, 16).

Resim 13: Şeyh Hamdullah (ö. 1520)'a ait sülüs karalama. Türk İslam Eserleri Müzesi, 2458.

Kaynak: (Edgü, 1988, örnek 2).

Karmaşa ve iç içe geçmişliğin uyumu olan karalamalardan oluşan eserler, küçük ebatlı kıt'alar şeklindedir. Tıpkı müfredat murakkaaları gibi büyük hattatların karalamaları da bir araya getirilip murakkaa yapılmışlardır. Bu haliyle artık hat sanatının kendine özgü bir türüdür ve Batı'daki soyut resmin İslâm sanatındaki karşılığı gibidir. Hat cinsi ayırt edilmeksizin, hattatın el mahâretini kaybetmemek maksadıyla yaptığı boş vakit çalışmalarından oluşan bu kıt'a tarzına bilhassa Batılılar soyut (abstre) resim gözüyle bakmaktadırlar (Derman, 2017, 55).

Bu türden karalamalarda harfler, kelimeler veya cümleler karmaşık bir şekilde sıralanmasına rağmen izleyenleri büyüleyen ve cezbeden bir tarafı vardır. Genel olarak göze hoş görünmesinin dışında bu karmaşık yapı izleyiciye dinginlik verir. Bunun sebebi belki de yazıdaki kaidelerin dışında hiçbir kurala bağlı olmayışıdır. İnsanoğlunun ruhunda bastırıldığı kural tanımaz yanının dışa vurumu olarak görmek de mümkündür. Ünlü filozof Kant'ın güzelin sakinleştirici özelliği olduğu vurgusu bu çalışmalar için de geçerlidir. Kant'a göre estetik yargının öznel bir temeli olmasına karşın herkes için geçerliliği olan bir genelliği de vardır. Güzel, herhangi bir kavrama bağlı olmadan genel olarak hoş gider. Ona göre, doğal güzellik nesnenin biçimiyle ilgiliyken; yüce, biçimsiz nesnede bulunur. Yüce, doğanın bir özelliği değil, insan aklının bir özelliğidir. Gerçek yücelik doğa nesnesinde değil, yalnızca yargılayanın anlığında aranmalıdır. Yücenin bizde yarattığı etki güzelin yarattığı etkiden çok daha derin ve sarsıcıdır. Güzel bizi sakinleştirirken yüce sonsuzu düşünen akıl ile aşılmaz sınırları olan hayal gücü arasında uyumsuzluk ortaya çıkararak bizi sarsar ve kendimizden geçirir. Güzel bizi büyüler, yüce ise harekete geçirir (Bozyiğit'ten naklen, 2020, 71).

Kant'ın söylemindeki “sonsuzu düşünen akıl ile aşılmaz sınırları olan hayal gücü arasındaki uyumsuzluğun sarsması ve kendinden geçirmesi” tam olarak karalamalar için söylenmiş gibidir. Çünkü bu yapıtlar izleyende sonsuzluk fikri uyandırır ve hayal dünyasını harekete geçirir. Oliver Leaman'a göre, hüsn-i hattı okumak, belli bir hazırlık ve çaba gerektiren zahmetli bir iştir. Ancak bu zahmetli sürecin sonunda elde edilen haz, Allah'ı daha derinlemesine idrak etme anlamındaki başarının yansımasıdır. Bu süreç Allah yolunda ilerleme ve bir tür tanrısallık kavramı oluşturmaktadır. Arapça yazı (harfler birçok şekilde birbiriyle ilişkilendirilip birleştirildiğinden ve kâğıt üzerindeki sonu yokmuş izlenimi veren deviniminden dolayı nihayetsiz bir yazı olduğundan) Tanrı mefhumunu sonsuz bir süreç halinde inşa eder. Bu yolla biz süreklilik ve ebedîlik mefhumlarıyla hemhal olma tecrübesi ediniriz ki bu Tanrı'yı idrak etmemize yardım eden bir şeydir (Leaman, 2010, 102).

Her ne kadar karmaşık bir görüntü hâkim olsa da karalamalarda bir uyum ve akış gözlemlenmektedir. Arap yazısı matematiksel bir geometridir ve ölçülendirmeye kaidelere bağlanmıştır. Bu sebeple harfler birbiri ardına sıralandığında ortaya bir ritim çıkar. Dolayısıyla bu durum karalama çalışmalarında bir armoni oluşturur. Bu hususta Nihat Boydaş, (1988, 301, 309), *İslâm Hat Sanatında Ritm* adlı çalışmasında, İslâm yazısının ritm açısından hayli zengin olduğuna vurgu yaparak, bunların mûsikî eserleri arasında karşılıklarını bulmanın mümkün olduğunu söyler ve şu ifadelerle yer verir:

İslâm yazısında ritmi anlamak için, bu yazının plastik unsurlarından olan yatay ve dikey vurguların incelenmesi gerekmektedir. İslâm hat sanatında da, tabiatta ve öteki güzel sanatlarda olduğu gibi iki çeşit hareket vardır:

1. Hareketi ve dolayısıyla ritmi temin eden dinamik, dikey vurgular,
2. Devamlılık ve dengeyi sağlayan statik, yatay vurgular.

Bu yatay ve dikey organizasyona eğik, diyagonal, yuvarlak hareketler de katılır. İşte bu statik ve dinamik hareketler organizasyonunun yeryüzü olayları ve görüntüleriyle karşılaştırılması konuya açıklık getirecektir.

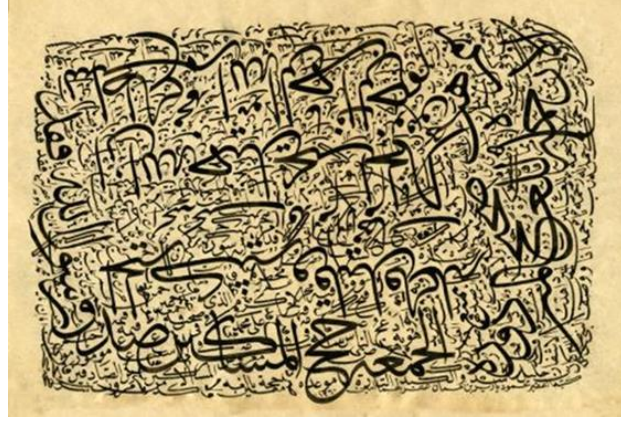
İrticalen elden çıkan karalamaların izleyici de bıraktığı etki ile yazan kişideki anlamı farklıdır. Hattat bu çalışmalarında özgürdür ve o an içinden nasıl geliyorsa öyle yazar. Tıpkı herhangi bir ebrunun aynısını yapmanın mümkün olmaması gibi bu çalışmalarda eşsizdir ve taşıdığı anlam yazan kişide gizlidir. John Berger (1972, 10), *Görme Biçimleri* adlı çalışmasında bu konuya dikkat çeker:

Eskiden kalan kutsal miras ya da metinlerin hiçbiri o zamanlarda yaşayan insanların dünyasının, imgeler ölçüsünde doğrudan kanıtları değildir. Bu bakımdan imgeler, edebiyattan daha kesin, daha zengindir. Bu, sanatı yalnızca geleneksel bir kanıt gibi görerek onun anlatımcı ya da imgelemci niteliğini yadsımak anlamına gelmez. Yapıt ne denli imgelem yüklü olursa biz de sanatçının görünenleri algılayışına o denli derinden katılırız.⁶

Geçmişten gelen bir inanışla Arap alfabesindeki her harfe birtakım anlamlar ve sırlar yüklenmekte, sembolik yorumlar yapılmaktadır. Siyaset bilimci ve aynı zamanda yazar kimliğiyle tanınan Savaş Barkçin'in *Kalemin Dilinden* isimli çalışmasında (2012, 98) ifade ettiği gibi, “Harflerin her birisi bir sır küpüdür. Hat talebesinin her harfi binlerce kez yazıp, o sırrı keşfetmesi gerekir”. Karalamalara da bakıldığında iç içe geçmiş, altüst olmuş harflerin içinde ne sırlar gizlidir ve herkeste farklı çağrışımlar uyandırdığı bir gerçektir. Çeşitli kaynaklarda yazı hakkında sembolik yorum ve yaklaşımlarda bulunulmuştur. “Elif” harfinin, dikeyliği ve aşkın ilkeyi temsil ettiği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Nitekim Arapça “Allah” kelimesi “elif” harfiyle başlar. Buna karşılık “be” harfi de yataylığın ve mümkün varlıkların bir remzi (sembölü)'dir. Bu sembollerin (dikeyliği temsil eden)

yağmurla, (yataylığı temsil eden) toprak ve bitkilerle veya hatta bir dokuma tezgâhındaki atkılar ve çözümler arasında bulunan benzeri bir durumla ilişkilendirilerek daha karmaşık boyutlarda yorumlandığına da tanık olunmaktadır. (Koç, 2010: 154). Bu açıklamalar ışığında Mahmud Bedreddin Yazır'ın sülüs, nesih ve ta'lik hatlarından oluşan karalamasının içinde de birçok sırlar barındığını söylemek mümkün. Yazının bizzat kendisiyle çizilmiş sınırlar da dikkat çekici bir ayrıntıdır (resim 14).

Resim 14: Mahmud Bedreddin Yazır (ö. 1372/ 1952) 'ın üç yazı çeşidinden oluşan karalaması (1360/1941-42).

Kaynak: (www.ketebe.org/eser/4138?ref=artist&id=524)

Tabii ki yazıya gereğinden fazla anlam atfetmek de doğru değildir. Her ne kadar ilahi kelâmın gözle görünür haliyse de sonuç olarak yazı, doğru bilgiye erişmemizde sadece bir araçtır. Göz alıcı metinlerin yanı sıra karalama kıt'aların da hayranlık uyandırması izleyicinin yazıyı imgeselleştirmesine sebep olabilir. Fakat hayranlığı bu noktaya getirmek doğru olmaz. Bu hususta Oliver Leaman (2004, 87), *İslam Estetiğine Giriş* adlı çalışmasında şu çarpıcı ifadeleri kullanır:

Kur'an'ın mucizevî Tabiatı, Kitap'ın halık mı mahluk mu olduğu konusundaki kelâmî tartışmalar, Kur'an'ın tilavetine ve Arapçaya verilen muazzam önem: Tüm bu düşünce ve eylemler, hat sanatının İslam'a has bir sanat biçimi olduğu düşüncesini makul hale getirir. Fakat durum çok daha farklı olabilir, hat sanatı aleyhine İslam'ın bir başka özelliği üzerinde durulabilirdi. Nihayetinde, hat sanatının birçok örneği de imge gibi çalışır ki bundan dolayı müminler hattı okuyamayabilir, anlayamayabilir veya bizatihi yazının bazı sihirli güçleri olduğuna inanabilir.

Birer müsvedde olan karalama çalışmalarında doğal olarak anlamlı kelimeler veya cümleler oluşturma endişesi yoktur. Fakat bilinçli yapılmış kompozisyonlar kadar ilgi çekerler. Meşhur Ayasofya levhalarının hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin "Hüs-n-i hattı okumak lâleyi koklamak gibidir" sözü karalamaların güzelliğine bir delil gibidir (Özer, 2020, 82) Nasıl ki lalenin bir kokusu yoktur, talim maksadıyla yazılan karlamaların da güzel sayılabilmesi için okunmasına ihtiyaç duyulmaz.

Çoğu sanatçıya göre karalamalar izleyici üzerinde soyut sanat etkisi oluşturmaktadır. Nurullah Berk'e göre bu yazılara üstün körü de olsa bakıldığında çıkarılacak hüküm ancak şu olabilir: Genel olarak, taklit ve tasvirten uzak olduğu için mücerret (soyut) bilinen bu sanat, gerçekte, beşeri ifadeli, batılıların "figüratif" dedikleri bir sanattır. Mücerredin ifadelendirdiği anlamı kabul edersek İslam yazısını bu kelimenin çerçevesine sokmak imkânsız görünüyor. Çünkü mücerret başlı başına, hiçbir şeyi ne taklit, ne tasvir eder, ne de hatırlar, "telkin" eder. Soyut bir biçimin tabiatıta eşi ve benzeri yoktur. Eğer böyle bir

biçim, seyredende hatıralar, fikirler ve benzerlikler uyandırıyor bu, o seyircinin hayal gücüne ve kültürel reflekslerine bağlı bir olaydır. Seyirci, tabiatta eşi olmayan biçimlerde, hayal mekanizmasını harekete geçiren ideal bir alan bulur (Berk, 1955, 50).

Soyut (Mücerred) olmasının dışında bu yazılar sanatsal unsurları da içinde barındırır. Bu unsurlardan biri de görsel sanatlardaki espas (boşluk doluluk oranı)'tır. Valerie Gonzales (2020, 147), *Güzellik ve İslam / İslam Sanatı ve Mimarisinde Estetik* adlı kitabında bu konuyla ilgili ipuçları verir:

[...] Koyu değerlerin, ön plana çıkan açık renklerle yüksek oranda zıtlık oluşturmasıyla yazı, kendi dilbilimsel birimlerinin boşluklar meydana getirmesine imkân sağlar. O ayrıca kendi ana hatlarını, yoğunluğunu ve süsleyici unsurlarını da ortaya çıkarır. Böylece o, bir şeye delâlet eden soyut bir sembol olmaktan daha çok kendinde değer ifade eden bir şeye dönüşür. Aslında, sözcüklerin aynı zamanda nesnelere olduğunu ortaya koyan meşhur ilke, kendisi için, harflere zenginlik ve süsleyici unsurların estetik tavrını kazandıran, onlara kelimenin tam anlamıyla resmin sanatsal rolünü yükleyen bu eserlerden daha uyumlusunu bulamaz.

Daha önce de belirtildiği gibi karalamalarda yalnızca görsel sanatlardaki unsurlar değil, müzikteki ritim ve tekrar etkisi de göze çarpmaktadır. Bazen harfler veya sözcükler birer nota izlenimi bırakır izleyende. Ve tıpkı bir bestedeki nakarat kısmı gibi tekrar eder. Harflerin de kendi içinde bir ritmi vardır. Yazı türüne göre değişen bu ritimler, harflerin iniş çıkışları ve dönüşleri hattatı bu ritimlere uymak durumunda bırakır. Bazen bir harfin bünyesinde, bir satırda, kelimelerde çoğalır veya azalır. Yazıdaki bu iniş çıkışlar müzikteki gibidir (Yılmaz, 2012, 54-55). İzleyeni bambaşka hülyalara alıp götürür.

Hat sanatındaki kaidelerin dışına çıkılmasa dahi, her yazının hattatının kişiliğinden bir iz taşıdığı aşikârdır. Bu sebeptendir ki yazıda ileri seviyedeki usta hattatlar, imzası olmasa dahi herhangi bir yazıyı gördüklerinde hattatını söyleyebilirler. O halde yazanın, yazısında kendisinden bir yansıma vardır denilebilir. Bu durum karalamalarda daha belirgindir. Çünkü bu yazılar hattatların özgürce ve o anki ruh haliyle yazdıkları benzersiz yapıtlardır.

4.Özgür Alandan Sınırları Belirlenmiş Kompozisyonlara

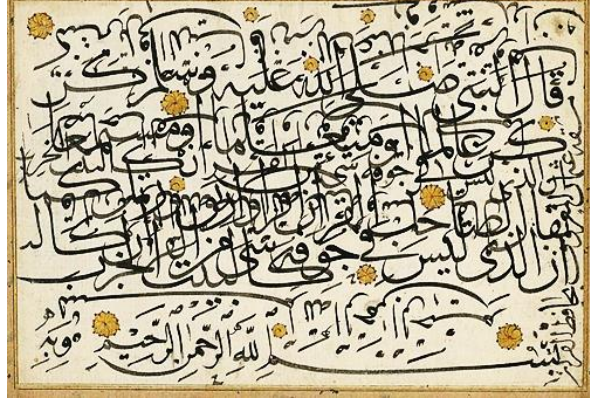
Geçmişte karalamalar el melekesini artırmak amacıyla yazılan meşklerdi ve yazılanların bir form oluşturması ve anlam bütünlüğü taşıması amaçlanmıyordu. Genel olarak yapılan işe bir eser gözüyle bakılmadığı söylenebilir. Bununla beraber özenle hazırlanmış bir kompozisyon görüntüsü veren örneklerde yok değildir. Çağının çok ötesinde kompozisyon ve sayfa tasarımı yeteneğine sahip olan Ahmed Karahîsârî'nin on altıncı yüzyılın ilk yarısında, sülüs ve nesih hatlarıyla yazdığı, yukarıda (resim 3'de) verilen karalamaya dikkatlice bakıldığında bunun sıradan bir talim meşki olduğuna inanmak güçtür. Karahîsârî bu çalışmada hiçbir harfi kâğıda gelişi güzel yerleştirmemiş. Nesih yazılar sülüs harflerin arasına dikkatlice serpiştirilmiş, ayrıca yazılar üst üste binmemiştir. Nesih hattı sülüs harflerin arasında nehir gibi kıvrılarak akarken, sülüs yazı ön plana çıkmıştır. Kâğıda çeşitli yönlerden son derece muntazam şekilde yazılan ve dengeli bir dağılım gösteren bu müsveddede bir kompozisyon kurgusu gözetildiği açıkça bellidir.

Eski hattatların karalamalarının hiçbir anlam ve mesaj taşımadığı da söylenemez. Eğer bir hattat besmeleyi oluşturan harf ve kelimeleri çalışmışsa (Bkz. resim 8) bu sayfada besmele yazılı demektir ve elbette anlamı vardır. Harfler bazında yapılan çalışmalarda olmasa da, hattatlar çoğunlukla eser olarak yazmayı düşündükleri bir metni, bir ayet-i kerîme, hadîs-i şerîf, hilye-i şerîf, şiir metni ya da veciz bir ifadeyi karalama olarak çalıştıkları için, bir karalama sayfasının karmaşık yapısı içinde dağınık halde bulunan harf

ve kelimelerin yan yana getirilmesi halinde anlamlı cümle ve ifadelerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Hattat Hâfız Osman'ın bir sülüs-nesih karalama kıt'asında (resim 15); "Resûlullah (a.s.) buyurdu ki; ya öğrenen ol, ya öğreten ol, ya dinleyen ol ya da ilmi seven ol, fakat sakın beşincisi olma..." anlamındaki bir hadîs-i şerif metnini çalıştığı görülmektedir.

Resim 15. Hâfız Osman'ın (ö.1698) sülüs-nesih karalama kıt'ası. (17. yy).

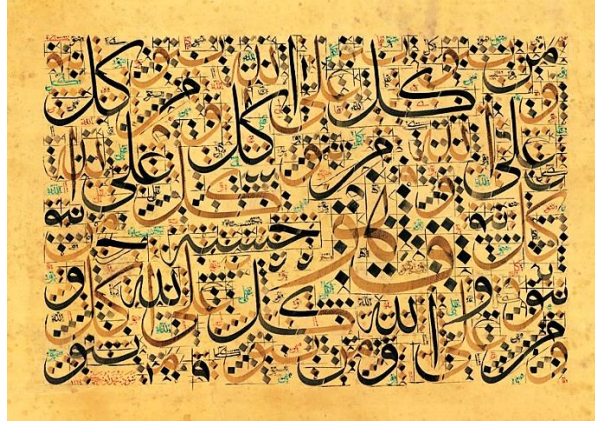
Kaynak: (www.yeniakit.com.tr/haber/hat-sanati-6).

Bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra Batılılaşma etkisiyle yaygınlaşan duvara levha asma geleneğiyle birlikte karalamaların çerçeveye girdiği düşünülmektedir (Özkafa, 2023, 316). Başlangıçta karalamalar tamamen hür, kısıtlamadan uzak el melekesini artırmak için yazılan meşklerdi ve estetik kaygısı taşıyorlardı. Bir eser hüviyeti taşımayan bu çalışmalar zamanla hem muhafaza edilmek hem de sergilenmek üzere bazılarının tezyinatı da yapılarak kıt'alar, levhalar haline getirilmiştir. Hat sanatının diğer eser türleri hilye, kıt'a, murakkaa ve levhalar gibi itibar görmüş ve müzelerde, koleksiyonlarda yerlerini almışlardır. Bu türden karalamaların diğer sanat eserlerinden daha özgür olduğunu söylemek mümkündür. Modern eğitimciler bir özgür sanatı üretmenin en iyi yolunun onu tüm zorlamalardan uzaklaştırmak ve emekten salt oyuna dönüştürmek olduğu kanaatinde dirler (Erdiren'den naklen, 2021, 41). Spontane elden çıkan bu çalışmalarda da hattatın serbestçe ve anlık elinden çıkan yazısı bu perspektiften bakıldığında bir oyun gibi hürdür.

Modern çağda her alanda görülen değişim, hat sanatında da kendini göstermiştir. El melekesini geliştirmek adına yapılan bu karalamalar giderek biçim değiştirmiş, günümüz hattatları tarafından ayet, hadis, kelimeler veya herhangi bir metin seçilerek bir eser disipliniyle karalama tarzında kompozisyonlar hazırlanmaya başlanmıştır. Leke dengesi ve kenar boşlukları önceden hesap edilip ayarlanarak, hatta kalıbı çıkarılarak levhalar yazılmaktadır. Karalama görünümündeki çizgiler kompozisyon için yardımcı unsur veya tasarımın estetik öğesi konumundadır. Bu durumda karalamaların yapılış amacı da farklılaşmıştır. Karalama, bir eser üretme tekniği haline gelmiştir. Seçilen metinler bir form ve anlam bütünlüğü gözetilerek bu yöntemle eser şekline getirilmektedir. Ancak bu, temrin maksadıyla yapılan karalamaların artık yapılmayacağı anlamına gelmez. Hat eğitiminin başlangıcından itibaren hattatlar el becerisini geliştirmek ve zamanla kesbettiği beceriyi kaybetmemek için bu tür çalışmaları zaten yapmak zorundadır. Bugün yapılan, geçmişten beri devam eden mevcut bir çalışma usulünün eser yapımında da uygulanması ya da bir başka deyişle yazılan metinlerin temrin maksadıyla yapılan karalamalara benzetilmesidir.

Aşağıdaki resimde görüldüğü gibi, bilhassa bu tarz celi çalışmaların öncülerinden olan hattat Mehmet Özçay, Talâk Sûresi'nin üçüncü ayetinden "Kim Allâh'a güvenirse O ona yeter" mealindeki bir bölümü karalama şeklinde bir levha olarak tasarlamıştır (resim 16). İlk bakışta bir karalama sayfası izlenimi veren eserde renk armonisinden de istifade eden sanatkârın dikdörtgen form içinde anlam bütünlüğünü de gözeterek planlı bir çalışma yaptığı görülmektedir. Kâğıdın karalamalardaki gibi dört yönden çevrilerek değil, tek yönlü kullanılması da metnin okunmasını kolaylaştırmıştır.

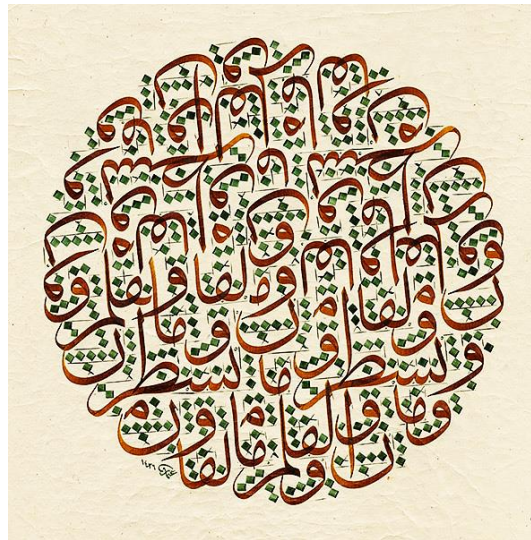
Resim 16. Hattat Mehmed Özçay'ın 1424/2003 tarihli celi sülüs-nesih karalaması.

Kaynak: (www.ozcay.com/mehmed/galeri).

Günümüz hattatlarından Osman Özçay ise benzer bir uygulama ile Kalem Suresinin "Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun" mealindeki ilk ayetini simetriyi de dikkate alarak dairevî formda düzenlemiştir. Yatay eksenli bu müsenna kompozisyonun alt ve üst bölümlerinde bütün detayların simetri esasıyla tekrarlandığı görülür (resim 17). Eserde harf ölçülerini gösteren farklı renkteki noktalar boşluk dengesini sağladığı gibi aynı zamanda, geleneksel usulde yapılmış bir celi sülüs istif içinde kullanılan hareke ve tezyîni işaretlerin yerini almıştır.

Resim 17. Hattat Osman Özçay'ın 1426/2005 tarihli celi sülüs karalaması.

Kaynak: (www.ozcay.com/osman/galeri).

Bir kompozisyonda en önemli unsur dengedir. Kompozisyonlarda bir araya gelen öğelerin her birinin kendine özgü biçimi, şekli, boyutu, rengi ve dokusu vardır. Bu özellikler, nesnelere yerleştirildikleri yerle de bağlantılı olarak her bir öğe görsel ağırlığı ile kompozisyon içinde ne kadar dikkat çekeceğini belirler (Yılmaz, 2012, 81). Yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi günümüzde yapılan benzer çalışmalarda bu hususlar dikkate alınarak öğelerin dengeli dağılımı gözetilmekte, harflerin boyut ve türleri ile sair çizgi ve noktalar buna göre ayarlanmaktadır.

Günümüzde yapılan karalama tarzı kompozisyonlarda hemen her yazı çeşidini görmek mümkündür. Ancak sülüs, nesih, ta'lik hatları ve bunların celîleri daha çok kullanılmaktadır. Bazen müstakil harfler bazen sözcükler ve hatta cümlelerden oluşurlar. Eser olarak tasarlandıkları için zamanımızdaki çalışmalarda geçmişteki karalamalarda görülmeyen tashih (yazıdaki eksiklikleri giderme) işi de devreye girmiştir. Celî yazıların daha çok yazılması da doğal olarak tashihi gerekli kılmaktadır. Modern hat çalışmalarıyla öne çıkan günümüz hattatlarından M. Savaş Çevik'in "Vav Döngüsü" adını verdiği kompozisyonu yalnız Vav harfinin dairevî düzende tekrarlarıyla meydana getirilmiştir (resim 18). Yüzeye dengeli bir şekilde dağılmış olan harflerin koyu zemin üzerinde açık renk mürekkeple oluşturduğu kalem cereyanı da esere ayrıca letafet kazandırmıştır.

Resim 18. Hattat Savaş Çevik'in 2006 tarihli celî sülüs 'Vav Döngüsü' adlı çalışması.

Kaynak: (www.ktsv.com.tr/sanatkârlar/18)

El melekesini artırmak için yazılan karalamalarda kâğıdı ne tarafa çevirirsek çevirelim bu yazılar görsel olarak genellikle bir bütünlük arz eder. Günümüz karalama tarzı çalışmalarında da bu şekilde farklı yönlerden yazılıp okunabilenler bulunmaktadır. Ancak eserde kompozisyon kurgusu ve belli bir düzen vardır. En azından imza ve tarih kaydıyla eserin yönü belirlenmiştir. Birçoğunda harfler ve kelimeler aynı yönden yazılmaktadır. Bazen, kompozisyonun asıl yönünün aksine, içindeki kimi harf ve kelimelerin farklı yönlerden yazıldığı çalışmalar da görülmektedir.

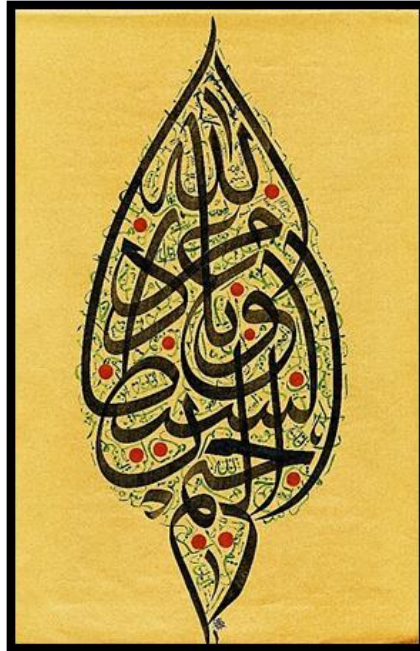
Resim 19. Hattat Mehmed Özçay'ın 1431/2010 tarihli celî sülüs-sülüs-celî nesih karalaması. “Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzân, Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek”.

Kaynak: (www.ozcay.com/mehmed/galeri).

Karalama biçimindeki çalışmalarda çoğunlukla kare, dikdörtgen, daire gibi geometrik formlar kullanılmakla beraber serbest ve daha farklı kompozisyonlar da yapılmaktadır. Hattat Mehmet Memiş'in meyveli bir ağaç formunda tasarladığı “Eûzü Besmele” çalışmasında “Besmele” kısmı metnin ilk bölümünü oluşturan celî sülüs istifin aralarındaki boşluklara dağıtılmış durumdadır. Metni oluşturan harf ve kelimeler, nesih ve sülüs yazılarıyla farklı yönlerden karalama şeklinde yazılmıştır. Gövdeyi oluşturan istifte siyah, meyveleri temsil eden yuvarlak noktalarda turuncu, yaprakları çağrıştıran karalamalarda ise yeşil renk mürekkebin tercih edildiği görülmektedir (resim 20).

Resim 20. Hattat Prof. Dr. Mehmet Memiş'in karalama usulünde Eûzu Besmele çalışması.

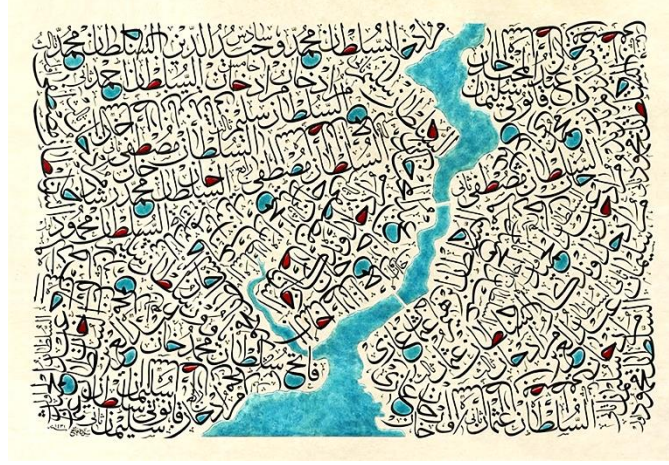

Kaynak: (hususî koleksiyon).

Bu tarzda ilgi çeken bir örnekte hattat Fatih Özkafa'nın İstanbul'u ve Boğazı temsilen tasarladığı Osmanlı Sultanları ve Boğaziçi tablosudur. Eserdeki renkli kısımlara yerlerine

göre üretilen çini parçaları yerleştirilmiştir. Bir haritayı andıran 1431/2010 tarihli çalışmada boğazın iki yakasını temsil eden alanlara Osmanlı sultanlarının isimleri celi sülüs ve sülüs yazılarıyla, karalama biçiminde farklı yönlerden yazılmıştır (resim 21). Celi istiflerde olduğu gibi boşluklarda hareke ve tezyîni işaretlerde kullanılmıştır.

Resim 21. Hattat Prof. Dr. Fatih Özkafa'nın 1431/2010 tarihli Osmanlı Sultanları ve Boğaziçi tablosu.

Kaynak: (www.fatihozkafa.com).

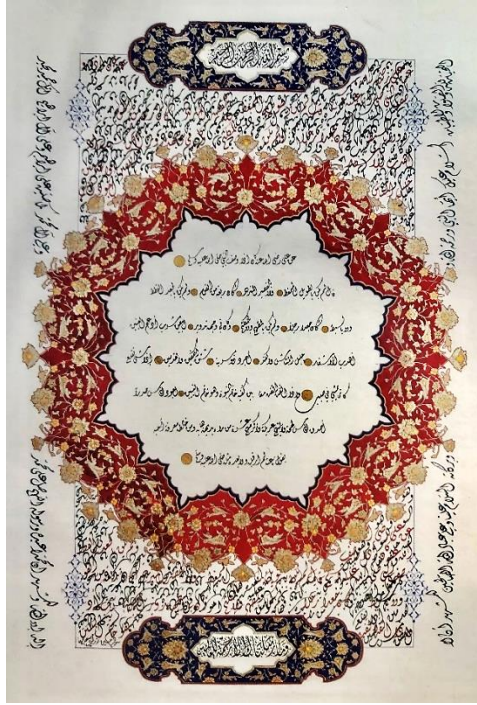
Son zamanlarda klasik bazı levha formlarının da karalama tarzında yazılmasıyla ilgi çeken çalışmalar yapılmaktadır. Koleksiyoner Mehmet Çebi'nin girişimiyle İstanbul Sanat ve Medeniyet Vakfı tarafından 2015 yılında tertiplenen Uluslararası Hilye-i Şerif Yarışması kapsamında yerli ve yabancı günümüz hattatları tarafından, kısmen de olsa bu usul uygulanarak farklı Hilye-i Şerif levhaları meydana getirilmiştir (resim 22, 23). Klasik hilye formu yanında daha çok farklı tasarımlarla yazılan bu eserlerde sülüs, nesih, muhakkak, ta'lik, dîvânî, celî dîvânî, kûfî, rik'a gibi bugün gündemde olan hemen bütün yazı çeşitleri görülmektedir.⁷

Resim 22. Hattat Ahmet Bursalı'nın 1437/2016 tarihli Hilye-i Şerifesi

Kaynak: (Contemporary Calligraphy... s.92).

Resim 23. Hattat Hüseyin Türkmen tarafından dîvânî hattıyla yazılan Hilye-i Şerîfe.

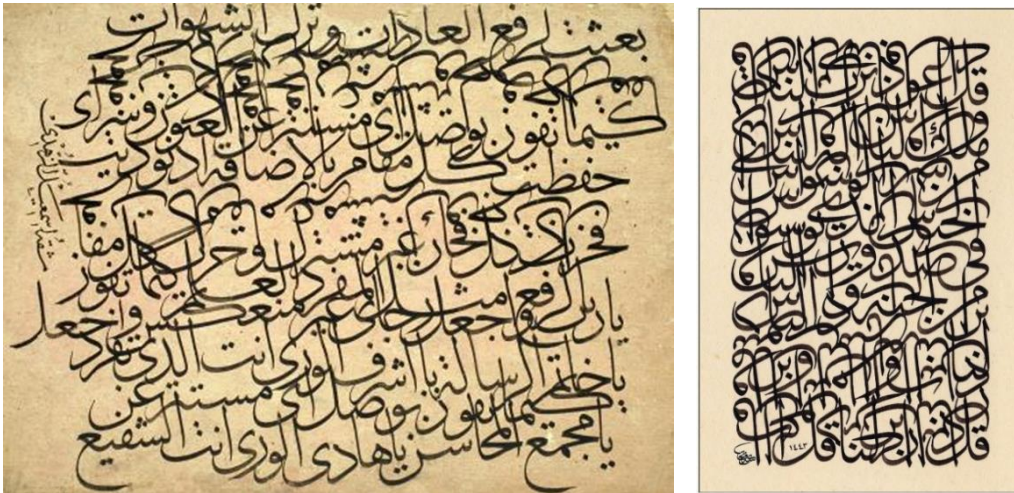

Kaynak: (Contemporary Calligraphy... s. 228)

Karalamalarda kimi zaman salt harflere (resim 24, 25), kimi zamanda nokta ile ölçülendirme yapılmış harflere rastlamak mümkündür. Noktasız yazılmış eski karalama örnekleriyle, yalnız harflerden oluşan günümüz karalama çalışmaları fazlasıyla benzerlik gösterir. Noktalanarak yazılmış çalışmalar geçmişteki karalamalarda da modern çalışmalarda da görülmektedir. Ancak, ölçüyü belirleyen nokta önceleri yazıyı kuralına göre yazmak ve disipline etmek amacıyla konulurken, günümüzdeki bazı çalışmalarda noktalar boşluklara dağıtılarak -renklerin de cazibesi ile- kompozisyonu tamamlayan estetik bir unsur mahiyetinde kullanılmaktadır.

Resim 24. Soldaki, İsmail Zühdi Efendi'nin sülüs karalaması (t.y).

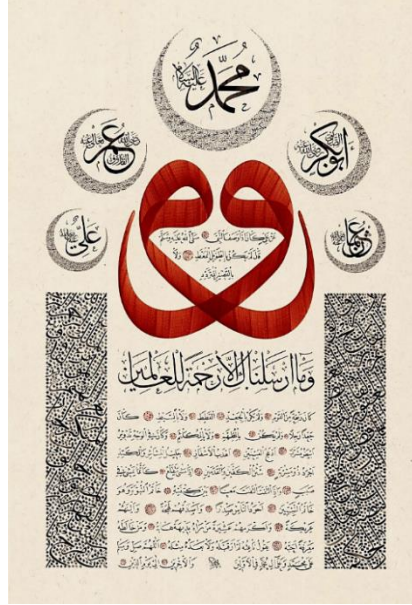
Resim 25. Sağdaki, Fatih Özkafa'nın Nas Suresini kompoze ettiği karalaması (1443/2021).

Kaynak: (www.ketebe.org/eser/3815)

Asıl hat tasarımının bir parçası durumundaki karalama metinler aynı zamanda bir süsleme vazifesi görmekte, bir bakıma tezhip sanatının yerini tutmaktadır. Örneğin başarılı karalama tarzı çalışmalarıyla dikkat çeken günümüz hattatlarından Mustafa Cemil Efe'nin 1438/2017 tarihli hilye-i şerifinde karalama şeklinde yazdığı esmâ-ü'l- hüsnâ, hilye tezyinatının temel unsurlarından olan koltuk ve hilal bezemelerinin yerini almış (resim 26), noktalar ise kompozisyondaki boşlukları doldurma görevi üstlenmiştir.

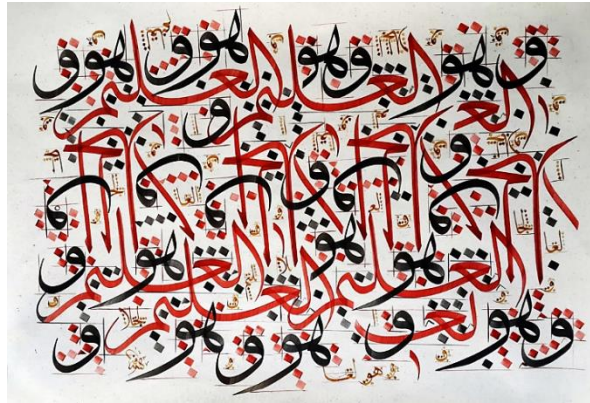
Resim 26. Mustafa Cemil Efe. Hilye-i Şerif ve Esmâ-i Hüsnâ. 64 x 82 cm. (1438/2017).

Kaynak: (www.mustafacemilefe.com)

Genel olarak okunması murad edilerek yazılmadığından geçmişteki karalamalarda harekeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu usulden istifade ile yapılan günümüz modern çalışmalarında da ayet, hadis, kelimeler vb. metinler yazılmasına rağmen hareke ve diğer tezyin işaretlerine pek rastlanmaz. Bunun yerine kompozisyonda oluşacak boşlukların dengelenmesinde karalama tekniğinin sunduğu sınırsız imkânlardan yararlanılmaktadır. Diğer taraftan, karalamaların ortaya koyduğu tekdüze görüntüyü ortadan kaldırmak için de renkli mürekkeplerden istifade edilmektedir. Kullanılan farklı renklerdeki kâğıt ve mürekkeplerin bu eserlere ilave bir estetik değer kattığı muhakkaktır.

Resim 27. Mustafa Cemil Efe. "Hüvel hâllakul âlîm". (1437/2016).

Kaynak: (www.mustafacemilefe.com)

Sonuç

İçinde bulunduğumuz 21. Yüzyılda diğer sanat alanlarında olduğu gibi hat sanatı da temel kaideleri dairesinde gelişip değişmektedir. Gelenek muhafaza edilmekte fakat yeniliklere de ihtiyaç duyulmaktadır. Karalamalardaki değişim bunun en bariz göstergelerinden biridir. Örneklere bakıldığında, karalamaların başlangıçta üstlendiği rol ile zamanımızda geldiği nokta arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Günümüz sanatçıları tarafından bu tarzda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak - eserini koyamadığımız hattatlarımızın müsamahasına sığınarak - bir makalenin sınırlı kapsamı içinde bu kadarla yetinmek durumunda olduğumuzu belirtmek isteriz.

Her sanat dalında daha güzele ulaşmanın yolu emek ve çabadan geçer. Uzun bir gelişme serüvenine sahip olan hat sanatında da, *karalama* adı verilen çalışma usulünün güzele adım adım yaklaşımda en etkili yol olduğu söylenebilir. Asırlar öncesinden günümüze gelen meşhur hattatların karalamaları sanatlarında zirveye ulaşma serüvenlerini gözler önüne sermektedir. Bu müsveddeler hattatların yoğun çabasının en yakın tanığı ve kanıtıdır. Sadece el melesini artırmak için değil, üslup arayışlarında da kendinden önceki hattatların çalışmalarına başvuran sanatkârın en büyük yardımcısıdır bu müsveddeler.

Bu makalede karalamaların geçmişteki örnekleri incelenmiş, izleyiciyi hayran bırakan yönleri ve bunun sebepleri araştırılmıştır. Doküman olarak kabul edilen karalama tarzı çalışmalardan elde edilen bulgular yorumlanarak analiz edilmiştir. Günümüz hat sanatının kıt'a, levha, hilye vb. eser türlerinde görmeye başladığımız karalamaların, bu mütevazı ismin çok üstünde bir kıymetlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Modern çağın soyut resmine rakip olabilecek potansiyele sahip bu yazılar, hat sanatında özgürlüğün sembolü olmuş, bu yönüyle izleyici tarafından itibar görmüştür. Lakin günümüzdeki, sınırları belirlenmiş kompozisyonlar içine sıkışmış olan karalamaların ne derece özgür çalışmalar olduğu da ayrıca tartışılması gereken bir husustur. Bununla beraber, en azından muayyen alanı içinde sanatkârına büyük oranda serbesti sağladığı muhakkaktır.

Notlar

¹'Karalama' ve 'Müsvedde' kavramları ile aralarındaki fark için bkz. Yazır, M.B. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1974, c. II, s. 256-258.

²Murakkaa: Kıt'aların bir araya getirilmesiyle oluşan yazı albümleridir.

³Sâmi Efendi on dokuzuncu yüzyılın önemli hattatlarından. Osmanlı celî ta'lik ve celî sülüs hattının son büyük üstadıdır. Celî sülüs hattının okunmasına olduğu kadar bezenmesine de yardımı bulunan hareke, tezyin ve mühmel işaretleri ile eserin yazıldığı yılı gösteren rakamları Sâmi Efendi en mükemmel şekline koymuştur.

⁴Uğur Derman, merhum Necmeddin Okyay'a dayanarak aslında her iki çalışmanın da gayesi aynı olmakla beraber, karalamadan ayırt etmek için harflerin üst üste bindirilmediği bu tarzdaki çalışmalara "temrin" denildiğini belirtmektedir (Derman, 1992: 42).

⁵Yazıda Âhenk ve Renk (Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Sanatlı Kitaplar Belgeler ve Hüsn-i Hatlar) kataloğu, s. 88-89.

⁶Yazar, "imgeler sözcüğüne bu kitapta verilen anlamıyla tüm imgeler insan yapısıdır" cümlesini not düşmüştür.

⁷Koleksiyonda yer alan hilye-i şerîfeler için bkz. Contemporary Calligraphy and Prayer Beads Mehmet Çebi Collection. Presidency of the Republic of Turkey, 2017.

Kaynakça

- Acar, M. Şinasi. *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik A.Ş. 1999.
- Alparslan, Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1999.
- Altar, C. Memduh. *Sanat Felsefesi Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1996.
- Anadol, A. ve Gruber C.(Edit.). *Yazıda Ahenk ve Renk*. İstanbul: Mas Matbaacılık. 2019.
- Barkçin, Savaş Ş. *Kalemin Dilinden*. İstanbul: Mavi Ofset. 2012.
- Berger, John. *Görme Biçimleri*. (Y. Salman. Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık. 1972.
- Berk, Nurullah. *İslam Yazısında Plastik ve İfade*. AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. IV/1-2, s. 49-53. 1955.
- Boydaş, Nihat. *İslâm Hat Sanatında Ritm*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. IV/1, s. 299-310. 1988.
- Boydaş, Nihat. *Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. 1994.
- Bozyiğit, Ahmet. *İslam Düşüncesinde Estetik*. Bitlis: Bitlis İslamiyat Dergisi (BİDER), c. II/2, s. 68-79. 2020.
- Çebi, Mehmet. *Contemporary Calligraphy and Prayer Beads Mehmet Çebi Collection. Presidency of the Republic of Turkey*. İstanbul: Biltur Basım. 2017.
- Derman, M. Uğur. *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1982.
- Derman, M. Uğur. *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*. İstanbul: IRCICA Yayınları. 1992.
- Derman, M. Uğur. *Harflerin Aşkı*. İstanbul: Korpüs Yayınları. 2014.
- Derman, M. Uğur. *Türk Hat San'atından Seçmeler*. İstanbul: Mas Matbaacılık. 2017.
- Edgü, Ferid. *Türk Hat Sanatı (Karalamalar / Meşkler)*. İstanbul: Ada Yayınevi. 1988.
- Efe, M.Cemil. Erişim Adresi (20 Mart 2023):
<http://www.mustafacemilefe.com/index.php?s=ana>
- Erdiren, Y. Onur. *Sanatta Özgürlük*. İstanbul: Karadeniz Kitap. 2021.
- Gonzales, Valerie. *Güzellik ve İslam / İslam Sanatı ve Mimarisinde Estetik*. (M. F. Kılıç, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları. 2020.
- Ketebe. Erişim adresi (7 Ocak 2022):
<https://www.ketebe.org/eser/4136?ref=artist&id=385>.
- Klasik Türk Sanatları Vakfı. Erişim Adresi (20 Mart 2023):
<https://www.ktsv.com.tr/sanatkarlar/18-savas-cevik>
- Koç, Turan. *İslam Estetiği*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları. 2010.
- Leaman, Oliver. *İslam Estetiğine Giriş*. İstanbul: Küre yayınları. 2010.
- Memiş, Mehmet. *Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk ve İcazet Geleneği*. al-farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, c. II/3, s. 53-77. 2018.

- Memiş, Mehmet. *Türk Hat Sanatında Hz. Muhammed Sevgisini Konu Alan Çalışmalar*. İstanbul: İ.Ü. Yayınevi. Art Sanat, sy. 14, s. 241-272. 2020.
- Özçay, Mehmet. Erişim Adresi (20 Mart 2023): <http://www.ozcay.com/mehmed/galeri>
- Özçay, Osman. Erişim Adresi (20 Mart 2023): <http://www.ozcay.com/osman/galeri>
- Özden, H. Ömer. *Hellenizm Öncesi Yunan Felsefesinde Güzellik Anlayışları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 17, s. 61-92. 2002.
- Özer, Murat. *Ayasofya'nın Nişânesi Kazasker Mustafa İzzet*. İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları. 2020.
- Özkafa, Fatih. *Hat Sanatı-Osmanlı'dan Bugüne*. İstanbul: Kapı Yayınları. 2023.
- Özkafa, Fatih. Erişim Adresi (20 Mart 2023): <http://www.fatihozkafa.com>
- Saraçoğlu, Tunç. *Nemrut'un Ateşi*. İzmir: Egem Basım Yayın Sanayi ve Ticaret LTD.Şt. 2021.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. 1999.
- Wikimedia Commons. Erişim Adresi (28 Ekim 2022): [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karalama \(calligraphic exercise\) by Hafiz Osman.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karalama_(calligraphic_exercise)_by_Hafiz_Osman.jpg).
- Yazır, M. Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. Ankara: Ayyıldız Matbaası. 1981.
- Yeni Akit Erişim Adresi (13 Kasım 2022): <https://www.yeniakit.com.tr/haber/hat-sanati-6-hat-sanatinin-kullanilma-sahalari-1-360092.html> (2017).
- Yılmaz, Kadir. *Türk Hat Sanatında Kompozisyon Kurgusu ve Geometrik Altyapı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2012.

Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu

Establishing Sait Augustine's God State: Pope Urban II and Crusader Defense

Ayşe ÇEKİÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi
aaysecekic@gmail.com
[0000-0003-4214-1584](tel:0000-0003-4214-1584)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Çekiç, Ayşe. "Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu". Akademik İncelemeler Dergisi 378-399 .
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1309528>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The author(s) declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 04.06.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 16.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 Ekim/October)

17. Yıl

Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu

Öz

Aziz Augustinus V. Yüzyılın Hristiyan teoloğu ve tarih felsefecisidir. Yazmış olduğu Tanrı Şehri/Devleti isimli eseri Batı Roma'nın Gotlar tarafından yağmalanmasının hemen akabinde kaleme alınmıştır. Eserin yazılış mantığı Roma'nın yıkılış sebebinin, insanların pagan inancını bırakıp Hristiyanlığa geçmeleriyle açıklayanlara bir cevap niteliği taşımaktadır. Buna göre Augustinus, Roma'nın yıkımının pagan inancına sırt çevirmekten değil yozlaşmaktan olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu minvalde Augustinus, Pagan tanrılarınin beceriksizliği karşısında Hristiyan inancının gücüne ve kurtarıcılığına vurgu yapmaktadır. Hristiyan medeniyetinin belki de tarih felsefesi bağlamında en erken savunusunu yapan Augustinus, bu savunusunu Tanrı Devleti ve yeryüzünün kurtuluşu metaforunu işleyerek derinleştirmektedir. Tanrı Devleti fikrinin Haçlı seferlerinde birincil itici güç olması, Papa II. Urbanus ve Haçlıların Augustinus'un Tanrı Devleti savunusunu bir yönüyle teoriden pratiğe geçirme girişimi olarak düşünülebilir. Bu girişim, Augustinus'u haklı çıkarmaktan ziyade Haçlı kimliğini kanonik bir forma büründürme şeklinde ele alınmalıdır. Bu makale, Tanrı devleti düşüncesinin Hristiyan tarih tasavvurundaki yeri ve önemini Augustinus'un zihnî arka planından anlamlandırarak Haçlı seferlerine nasıl etki ettiği üzerine odaklanmıştır. Çalışmada, Tanrı Devleti'nin mümkünlüğü Augustinus'un yaklaşımından hareketle tarihsel sarkacın ileriye yönlendirilişiyle incelenmeye çalışılmıştır. Makalede kıyas yöntemi kullanılmıştır. Bu sayede Augustinus'un fikirleri ile Papa Urbanus'un fikirleri arasındaki benzerlik aşikâr kılınmaya çalışılmıştır. Nihai olarak Haçlı seferlerinin teolojik ve fikri zemininde, Augustinus'un Tanrı Devleti düşüncesi ve Hristiyanlık savunusunun etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aziz Augustinus, Tanrı devleti, Papa II. Urbanus, Haçlı savunusu, Haçlı Seferleri.

Establishing Sait Augustine's God State: Pope Urban II and Crusader Defense

Abstract

St. Augustine is a Christian theologian and philosopher of history who lived in the 5th century. He wrote his work "City/State of God" after the plunder of Western Rome by the Goths. The work aims to respond to those who explain the reason for the collapse of Rome when people left their pagan beliefs and converted to Christianity. Accordingly, Augustine argues that the destruction of Rome is not due to pagan religion but to corruption. In this respect, Augustine emphasizes the power and savior of the Christian faith in the face of the incompetence of the Pagan gods. Augustinus made the earliest defense of Christian civilization in the context of a philosophy of history. He has made his defense more systematic by applying the metaphor of the State of God and the earth's salvation. The idea that the State of God was the primary driving force in the Crusades can be considered an attempt by Pope Urban II and the Crusaders to put Augustine's defense of the State of God from theory to practice. This attempt should be regarded as a canonical form of Crusader identity rather than justifying Augustine. This article focuses on how the idea of the State of God affected the Crusades by making sense of the place and importance of the concept of the State of God from the mental background of Augustine. The study examined the possibility of the State of God by moving the historical pendulum forward, starting from Augustine's approach. The comparison method was used in the study. In this way, the similarity between Augustine's and Pope Urban's ideas has been made clear. Finally, it was concluded that Augustine's opinion of the State of God and the defense of Christianity had a crucial impact on the theological and intellectual ground of the Crusades.

Keywords: Saint Augustine, State of God, Pope Urban II, Crusader defence, The Crusades.

Extended Abstract

The Crusades had a high religious motivation; It covered a political, social and economic process. The sole purpose of the expeditions, which took place between 1096 and 1291, was to save Jerusalem and establish the State of God in Jerusalem. The Crusader identity originated from Christian theology, the basis of the campaigns that lasted for about two centuries and mobilized the Western European continent. The idea of Saint Augustine and the State of God gave an intellectual background to the Crusades and made it very easy for the Crusaders to capture Jerusalem.

Augustine wrote The State of God after the Goths sacked Rome. The writing logic of the work is a response to those who attribute the collapse of Rome to those who left the pagan

gods and converted to Christianity. In this context, according to the author, Rome was destroyed not because of Christianity but because of the incompetence of the pagan gods. Here, in addition to the incompetence of the gods, the author's main argument is that corruption and social collapse were the main factors in the destruction of Rome. At this point, Augustine points out the establishment of the State of God and how it will happen. According to the author, the State of God will be established in Jerusalem when the earth is in turmoil. As the state is established, Jerusalem will be seized from non-Christian pagans in the name of God's justice. This way, heaven on earth will be selected, and Jesus will be saved. The main emphasis of Augustine in this conception of history is the Christian defense. The idea of this defense to free the European continent from the current authority vacuum and to nationalize it under the Christian roof showed itself in the Crusades.

This article discusses the issues in which Augustine's idea of the state of God is mainly similar to the arguments used in the Crusades. In particular, non-Christians, who were positioned as others, converted to Muslims in the Crusades, and this transformation was used very vividly. While the Muslim imagination, which the Crusader chronicles portray as inspired by the other description in Augustine's definitions, motivated the Crusaders against Muslims, this also designed the prototype of the Muslim that would initiate Islamophobia. Because the Crusader identity includes a defense just like Augustine's defense of Christianity, in this way, the Crusaders took action to get the Muslims, whom they regarded as other and regarded as enemies, out of Jerusalem and establish the State of God. The capture of Jerusalem in the First Crusade led to a belief that the State of God was established and God's power on earth. The arguments that Pope Urban II, who called for a campaign, used to mobilize the Crusaders owe much to Augustine. In this context, the Crusades manifested as a Crusader defense inspired by Augustine's defense of Christianity.

Pope Urban, while calling for a campaign, emphasized that the Crusaders should take action for Jesus's salvation and his religious brothers' salvation in the East. This call integrated the Roman tradition with the Christian defense and allowed the Western Christians to be gathered under one roof during the Crusades. The idea that the end of history in Augustine's vision of God's State would take place in Jerusalem evolved into the idea that God's power would emerge in Jerusalem during the Crusades. In this way, the Crusaders will establish the state of God in Jerusalem, and God will grant victory to the Christians. The Crusaders also gave the Muslims the punishment they thought they deserved through these expeditions that they carried out at the hand of God. In line with this thought, the massacre in Jerusalem will also have an understandable justification for the Crusaders. Because God wants it so, the responsibility of the action also belongs to God in a way. From this point of view, the Crusaders are only the hand of God, and what they do is for God. In this way, the Crusader chronicles did not refrain from writing the massacres in the campaign, especially the Jerusalem massacre.

On the contrary, they wrote it down to please God. We can easily say that the groups that Augustine portrayed as the other while the state of God was being established evolved into Muslims in the Crusader Chronicles. While this evolution methodically alienates Muslims, This also gave the Crusaders a pronounced identity in the face of the others.

Establishing the state of God was not a one-off situation during the Crusades. Based on the reasons put forward for the formation of the new Crusade after the conquest of Jerusalem by Saladin Ayyubid, the seizure of Jerusalem in the name of God was mentioned.

In addition, the liberation and purification of Jesus from his sufferings was also used as a reasonable justification for the capture of Jerusalem by the Crusaders.

Based on the expeditions that started with the Crusade sermon of Pope Urban, there is the idea that the power of God will be grounded in Jerusalem and that the earth will be saved from corruption. This idea is the evolution of the Christian defense of Augustine's State of God into the Crusader defense. In this way, Christianity, positioned on the Roman remnant, developed an imperialist fiction by the Crusaders. The struggle of the Crusaders to build the State of God with this fiction, besides motivating them, also served to make a permanent identity. As a result, the idea of the Crusades owes much to the concept of the state of God, filtered from the Roman tradition and blended with Christian defense.

Giriş

Avrupa tarihini incelerken bazı kırılma noktaları ve değişim dönüşümlerin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Roma imparatorluğunun bakiyesi üzerine şekillenen kıta Avrupası (Wicham, 2019, 49-57), Roma geleneğinin bir ürünü olduğu kadar Hristiyanlığın, Romalılık içerisinde özümsemesinin de sonuçlarını bünyesinde taşımaktadır (Dawson, İstanbul, 46-51; Diehl, 2018, 24-25). İnsanlık serüveni içerisinde tarih tasavvuru çoğunlukla benmerkezci bir temayülle şekillenmiştir (Locke, 1999, 31-33; Watson, 2020, 37; Bourdie, 2016, 29-31; Spengler, 1997, 72-73; Saramago, 2015, 9-23). Roma'yı anlamlandırırken de bu temayülün yansımaları görmek mümkündür. Roma tarihi genel hatlarıyla Romalıların ve ötekilerin tarihi şeklinde tezahür etmiş (Eutropius, 2016, 29-31; Anonim, 2022, I/17) ve bu fikriyat Hristiyanlığın uzun uğraşlar ve sancılı süreçler neticesinde devlet dini olarak benimsenmesinin sonrasında da-bu her ne kadar ironik bir mahiyet arz etse de-devam ettirilmiştir. İmparatorluğun, Doğu ve Batı olarak ayrılması sonrasında önce Doğu kanadının (Bizans) akabinde Roma merkezli Batı kanadının farklı mezhep fraksiyonları üzerinden de olsa Hristiyanlığı benimseyerek içselleştirmesi siyasal zeminde Romalılaşan bir Hristiyanlığı ortaya çıkarmıştır (Ponting, 2022, 254-256; Cheynet, 2016, 20-32). Kavimler göçü sonrasında Roma'nın yıkılışı, Avrupalıların zihninde Roma'nın siyasî gücünü yitirdiğini gözler önüne sermiştir (Gibbon, 2019, IV/321-323; Ostrogorsky, 2011, 47-51). Sonrasında ise mevcut otorite boşluğunda, Hristiyanlığın ve kilise kurumunun erki ele geçirmeleri kaçınılmaz olmuştur. Şarlman'ın 800'de Papa tarafından taçlandırılarak takdis edilmesi, şahsının takdisinden ziyade kilisenin siyasal bir otoriteyi kendisi üzerinden anlamlandırmasını olanaklı kılmıştır (Bloch, 2022, 68; Kerr, 2011, 13-14; Tural, 2020, 85-86). Bu durum dönem itibarıyla hem kilisenin hem de Frank krallığının o gün işine yaramış olmanın yanında, uzun vadede düşünüldüğünde Avrupa'nın sonraki süreçlerinde din otoritesinin siyaset üzerindeki etkin rolüne esaslı bir kimlik biçmiştir.

Roma geleneğinin sütunları üzerine berkitilen Hristiyanlığın, kıta Avrupa'sını siyasal düşün bazında şekillendirmesinde kilise babalarının (Patoloji) büyük etkisi olmuştur. Kilise babaları Hristiyanlığın yaklaşık olarak ilk sekiz asrı boyunca etkin olmuş ve dinin kutsal ve kutsala ilişik olan kısmını incelemiş kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kilise babası unvanı erken devirlerden itibaren kilisede otorite ve ilim sahibi kimselere verilen bir unvan iken, Roma'nın tahribatıyla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak Hristiyanlığı, heretiklere (sapkın) karşı savunan kişiler için de kullanılmıştır (Cayrê, 2021, 19-20; Ağaoğulları-Köker, 2017, 131-138). Augustinus'un kilise babalığı mevzuu makale çerçevesince Hristiyanlığın savunusu üzerinden-heretiklere ve ötekilere karşı-anlamlandırılmaya gayret edilecektir. Bu gayret çalışmanın sınırları için oldukça önemlidir ki, esas gaye Augustinus'un hayatı, eserleri ve felsefesini serdetmek olmayıp, onun Haçlı fikriyatına temel teşkil etmiş bir damar olduğunu düşündüğümüz Tanrı

Devleti, Kudüs algısı, yeryüzünün kurtuluşu noktasında Hz. İsa ve Hristiyanlık savunusunu incelemek olacaktır. Savununun, Hristiyanların (doğru yoldakiler) heretikler karşısındaki tutumunun siyasal anlamda kendini inşa süreci üzerinden ötekini irtica etme temayülü, Haçlı seferlerinde aynı temel saiklerle nasıl temellendirilmiş, onun tespitine çalışılacaktır. Bu tespitin Haçlılara verdiği fikir bağlamından hareketle apolojetik (savunmacı) bir tasavvurun, Haçlı seferleriyle siyasal bir vücuda kavuşup Tanrı Devleti'ni (Kudüs Haçlı Krallığı/Cennetin Krallığı) müşahhaslaştırması, teoriden pratiğe Kilise tarihi serüveninin anlaşılmasına da bir yönüyle hizmet edici olacaktır.

Kilise ve siyaset ilişkisi bağlamında Avrupa tarihinde dikkate şayan isimlerin başında gelen Aziz Augustinus (354-430) Tanrı odaklı bir perspektifle geliştirdiği tarih felsefesini anlamlandırırken bunu siyasal erk üzerinden işlemiştir. Onun bu yaklaşımı görünürde diyalektik bir anlam izhar ederken, mahiyet itibariyle Tanrı'nın gücünün aşikâr kılınacağı bir tasavvuru imlemektedir. Yani yeryüzü devleti, Tanrı devletinin-ki bu ulaşılabilecek yegâne ideal devlettir-oluşum serüvenine hizmet etmektedir/etmelidir. Yeryüzü devletinde icra edilen her kötülük Tanrı devletinin gelişini, bir başka deyişle ilahi inayetin tecelli bularak insanlığa bahşedilişini ihtiva etmektedir. Onun bu yaklaşımı serdetmesinin sosyolojik zemininde, Batı Roma kanadının içinde bulunduğu sıkıntılı sürecin doğrudan etkisi vardır. Batı Roma'nın kavimler göçüyle birlikte uğradığı tahribat ve yıkım, Augustinus'un ideal devlet tipolojisinde Hristiyan inancının kurtarıcılığına dayanak teşkil etmiş olmalıdır. Bu anlayışın gelişiminde Augustinus'un Tanrı, insan ve siyasî erki nasıl anlamlandırdığının etkisi mevcuttur ki, bu nokta-i nazar onda iyiliğin yüceliğinin, doğruluğun ve adalet mefhumunun aşikâr olmasına da vesile olmuştur: "Tanrı Devleti ebedi bir devlettir, orada ne bir kimse doğar ne de ölür. Orada doğruluk Güneşi sadece iyileri korur. Orada evde yoksulluk çekip, kamu hazinesini zenginleştirmek için genişletilip büyütülecek hiçbir büyük işletme yoktur, çünkü orada ortak bir hakikat hazinesi vardır" (Augustinus, 2021, 48). Ebedî olan ve doğruluk güneşi metaforunun sadece iyilerin üzerine doğduğu bir dünya resmeden Augustinus, orada doğumun ve ölümün olmayacağını söylerken yaşamsal döngü içerisinde doğum ve ölüm üzerinden bir gel-git olan iyiliğin ve kötülüğün mücadelesinin de artık iyiler lehine neticeleneceğine işaret etmiş gözükmektedir. Yoksulluk ve yoksunluktan azade olunacağını da ifade eden müellif, artık yegâne erkin kamu hazinesini zenginleştireceklerin elinde olmayıp, Tanrı'nın elinde olacağını açıklamaya gayret sarf etmiştir.

Hristiyan teolojisini siyaset felsefesiyle harmanlayarak Hristiyanların ulaşacağı ideal devleti resmetmeye çalışan Augustinus'un, bunu sadece bir ütopya mı? Ya da gerçekleştiriliriği muhal bir varsayım mı? Şeklinde düşündüğünü bugün tam olarak bilemesek de, onun Hristiyanlık savunusunun, Haçlı savunusuna evrimine fikri zemin bağlamında kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Çalışmada, Augustinus'un Tanrı Devleti/Şehri'ni anlamlı kıldığı siyaset felsefesinin Haçlı seferlerine etkisi ve bu etkinin Haçlı siyasasıyla birlikte Haçlı tarih tasavvurunu nasıl şekillendirdiği incelenecektir. Bu minvalde Augustinus'un ideal devletinin Haçlı seferlerinde Kudüs merkezli olarak nasıl ve hangi saiklerle kurulmaya çalışıldığı ele alınacaktır. Nihai olarak Augustinus'un Tanrı Devleti'nin mümkünlüğü teoriden pratiğe geçiş noktalarınınca Haçlı seferleri üzerinden anlaşılır kılınmaya çalışılacaktır. Haçlı muhayyilesinde Tanrı'nın inayetine ona münhasır bir devlet üzerinden gerçekleştirilecek olma durumu (Runciman, 2008, I/73-82) Haçlı aklının zihinsel dayanak noktalarını tespitte imkân tanıyıcı bir nüve taşımaktadır ki, Papa II. Urbanus'la (1088-1099) başlatılan Haçlı seferleri ve Hristiyanlığın Haçlılık üzerinden yapılan savunusu Tanrı Devleti'ni kurmaya yaramıştır.

Augustinus'un Tanrı Devleti'ni tahayyül ederken ilk defa ciddi manada sistemli bir Hristiyanlık savunusu geliştirdiğini düşündüğümüzde, Roma'nın yıkımı akabinde böyle bir savunuyu geliştirmesi kriz anlarında kıta Avrupa'sının çıkış yolu bulmasını kolaylaştırıcı bir dalga-kesif ve etki gücü yüksek-etkisi yaratmıştır. Haçlı seferlerini, Hristiyanlık savunusu ve bu savunuyu Hristiyanlığın dışında kalanlara karşı geliştirilen sistemli bir seferler silsilesi üzerinden anlamlandırmaya çalıştığımızda Augustinus'un savunusunun ihtiyaca binaen olan yüzünü Haçlıların da kendi çağlarında kullandığı görülmektedir.

Çalışmada Tanrı Devleti'nin kurulması noktasında Augustinus'un yaklaşımıyla Haçlı Kroniklerinin yaklaşımları karşılaştırma yöntemiyle kıyaslanmış ve benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Makalede serdedilen, Tanrı Şehri, Tanrı Krallığı, Cennetin Krallığı gibi tabirlerin hepsi Tanrı Devleti'yle aynı anlama matuf kullanılmıştır.

1. Augustinus'un "Öteki"ler Bağlamında Hristiyanlık Savunusu ve Tanrı Devleti İdealinin Haçlılar Üzerindeki Etkisi

Medeniyetler tarih tasavvurlarını ve iktidar odaklarını yaşadıkları olayların tesiriyle eşgüdümlü olarak şekillendirir ve buna mukabil derinleştirir. Hristiyanlık, Roma gelenek ve teşkilatına çok şey borçludur. Roma'nın imperial içgüdü, Hristiyanlığın kilise ve devlet denklemi üzerinden Tanrı'ya adanmış evrensel bir güç olma temayülüne evrildiğinde (Dawson, İstanbul, 50-51), bu durum Haçlı aklını anlamlandırma konusunda fikir verici bir mahiyete bürünmektedir. Bu başlıkta genelden özele Hristiyanlığın Avrupa tarih tasavvuruna tesiri ve bunun Tanrı Devleti ideası üzerinden ötekini icat etmeye nasıl dayanak teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Ötekinin icadının Tanrı Devleti fikri üzerinden düşünüldüğünde, Avrupa siyasasına kimlik inşası bağlamında da kendinden mülhem meşrulaştırıcı bir veçhesinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu meşru veçhenin Haçlılar tarafından kimlik inşası-Haçlılık-ve öteki olanı icat etmeye yaradığı örnekler üzerinden anlaşılır kılınmaya çalışılarak, "öteki"ler üzerinden Hristiyan "ben"inin, Augustinus'tan Haçlılara değin inşa süreci ele alınmıştır.

Augustinus'u ve ideal devletini ele alırken bunu, Hristiyanlığın Avrupa'da temellenişinin kısa vadeli bir sonucu ve aynı zamanda uzun vadede bir çıktısı olarak değerlendirmek zaruridir. Zira Augustinus barbarlara karşı otoriteyi savunurken, bunu Hristiyanlık üzerinden yapmıştır. Bu sayede savunusu/tarihyazımı ötekiler bağlamında kurgulanan bir Tanrı Devleti'nin teşekkülüne hizmet ederken, siyasal odaklı tarihin nasıl son bulacağına da işaret etmiştir. Bir yönüyle bu fikir Ortaçağ Avrupa'sının zaman aşımında teleolojiyi son varış noktası kabul eden bir tarihsel zemin inşa etmiştir: Pagan tarihçiler dünya tarihini döngüsel bir biçimde görmekteydiler: *"Medeniyetler filizleniyor, doğuyor ve ardı ardına ölüyorlardı. Tarih, hep tekrar başlayan zamanları ele alıyordu. Ama Hristiyanlık doğrusal bir zaman algısını dayattı. Ona göre dünya tarihi doğumundan son bulmasına dek, sadece tek bir zamanda cereyan ediyordu. Tutarlı bir Hristiyan tarihçi, yaradılışından son buluşuna kadar, tek bir hareketle tüm dünyanın tarihini takip etmek durumundaydı... Hristiyan bir tarihçi için sadece tek bir zaman vardı"* (Rousso, 2021, 44-45). Bu bakış açısında tarihin eylemliliği geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sadece kurtuluş ahdiyle eskatolojik bir mahiyet taşımaktadır. Augustinus da esasında bu anlayışın bir çıktısı ve ileri düzey teorisyeni konumundadır.

Augustinus'un bugün Cezayir sınırları içerisinde kalan Thagaste'da (Sukûl-Ahras) doğduğu bilinmektedir. Paganist bir baba ve mütedeyyin Katolik bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelen Augustinus, gençlik yıllarını kendisinin sonraki değerlendirmesi ölçeğinde olabildiğince süfli bir şekilde geçirmiştir (Cayrê, 2021, 637; Augustinus, 2021, 12; Ağaoğulları, 2016, 218; Ağaoğulları-Köker, 2017, 140-141). Bu yılları Augustinus: *"Ey*

Tanrım senin aşkına duyduğum aşkla hafızamı yokluyorum. Geçtiğim o ahlaksız yolları aklıma getirmem canımı yaksa da, senin tatlılığını tatmak için hatırlamak istiyorum... Çünkü ergenliğe geçtiğim sıralarda cehennemlik tutkularımı doyumak için yanıp tutuşuyordum, türlü türlü gölgeler yansıtan aşk ormanına kudurmuş gibi koşuyordum. Kendime güzel görüneyim başka insanların gözüne hoş geleyim derken, güzelliğim silinmiş, bir leşe dönmüştüm senin gözünde” (Augustinus, 2022, 71; Augustinus, ty., 23) sözleriyle hatırladığında esasında yapmaya çalıştığı şey, kötü ve yaradılışına aykırı olduğu-bu geçici ve mutlak olamayacak olan şekilde de düşünülebilir-geçmişini, tebdil edeceği bir geleceğe tüm sarıhlığıyla açıklamaktır. Bu Augustinus'un Tanrı Devleti'ni tasavvur ederken de başvurduğu bir yöntem diyalektikidir. Augustinus kendi geçmişinden yine kendi geleceğine geçişi bir süreç olarak görmüş ve bu süreçte temel nitelemesini Hristiyanlığın haklılığı üzerine temellendirmiştir. Yöntemsel olarak böylesi bir diyalektik seçmiş olmasında dilbilimci ve Latin retorüğinde yetkin bir usta olmasının tesiri büyüktür (Cayrê, 2021, 638; Çelik, 2022, 312). Augustinus'a göre insan yeryüzünde günahkâr ve eksiktir. Bu yoksunluk içerisinde bilgiye ancak iman ve Tanrı korkusuyla ulaşılabilir (Ağaoğulları, 2016, 218). Onu, antik Yunan düşünürlerinden ayıran bu nokta bir bakıma içinde yaşadığı çağın neticesidir. Tanrı Devleti'ni yazarken de dile getirdiği üzere düşünceleri, çoksesli karmaşık bir dünyada otoriter bir mevcudiyet arama girişimidir. Kendi ifadesiyle: “Bu arada Roma çok ciddi bir felaket yaşadı: kralları Alaric önderliğinde Gotların istilasıyla yıkıldı. Yaygın olarak paganî olarak adlandırdığımız sahte tanrıya tapanlar, bu yıkımdan Hristiyan dinini sorumlu tutmaya ve gerçek tanrıya her zamankinden daha şiddetli ve acı bir şekilde küfretmeye başladılar. Sonuç olarak, Tanrı'nın evi için içimde bir heves uyandı ve onların küfürlerine veya hatalarına karşı Tanrı'nın şehri hakkında” (Augustinus, 2021, 24-25) bir şeyler yazmaya karar verdim demesinden iki sonuç çıkarılabilir:

1. Pagan Tanrılara karşı-Pagan Tanrılar ve müntesipleri ötekileri temsil eder-Hristiyanlığın savunusunu yapmak.
2. Roma'nın yıkılışı akabinde otorite boşluğunu Hristiyanlık düzleminde Tanrı otoritesiyle doldurmak ve bunun idealite olduğunu ispata çalışmak.

Bu durum Roma'nın yıkılışından sonra Avrupa tarihine Hristiyanlık üzerinden bir çıkış noktası ve Hristiyanların dışındaki ötekileri tanımlamak bakımından bir dinamizm sağlamıştır. Roma'nın kalıntılarını Tanrı Devleti üzerinden ve Hristiyanları kuşatıcı tarzda yeniden biçimlendirmek ve ideal devlet teorisini buraya konumlandırmak Augustinus'un oldukça orijinal ve bir o kadar da pragmatist teorisisidir. Bu teori din ve dünyanın kilise ve devlet ilişkisi içerisinde dest-i izdivaçlarına hizmet etmiş; deyim yerindeyse kilise kanonik bir koca-bu patristik bir baba şeklinde de düşünülebilir-devlet ise yer yer dişlerini de gösterse üretken bir kadın konumunda rol üstlenmiştir. Bu evliliğin en velûd doğumu ise-yeterince de sancılıdır-Haçlı seferleri ve Haçlı seferleri düşüncesinin sürdürülürlüğü üzerinden sunduğu katkı olmuştur. Bir bakıma Augustinus'un Tanrı Devleti ideası Haçlı seferlerinde mümkün kılınmaya çalışılmış ve mümkünlüğünün argümanitesi pratikte de tıpkı teoride olduğu şekilde işlenmiştir. Augustinus'un Haçlı seferlerine mülhem olan fikirlerini ötekiler düşüncesi bağlamında devlet ve Tanrı sevgisi, İsa'ya duyulan iştihak ve Kudüs'te tarihin sonlanarak Tanrı Devleti'nin kurulması üzerinden ele aldığımızda mevcut benzerliklerin tesadüfi olmadığı görülebilmektedir. Augustinus, ötekiler yani paganlara karşı Hristiyanlığı ve Tanrı Devleti'ni öncelikle şu saikle savunmuştur: “Yeryüzünün krallıklarına hükmeden hakiki Tanrı'nın, imparatorluklarını yüceltmeye tenezzül ettiği Romalıların, hangi erdeme sahip olduğu ve Tanrı'nın neden buna tenezzül ettiği hakkında gelin bir düşünelim... Roma

İmparatorluğunun büyüklüğünün sebebi ne kader ne de kısmet ile açıklanabilir. Açıkçası insanoğlunun krallıkları kutsal bir Tanrı tarafından kurulur. Gelgelelim Tanrı'nın gelecekteki şeyler hakkında bir ön bilgiye sahip olduğunu inkâr etmek apaçık bir ahmaklıktır" (Augustinus, 2021, 43-46). Burada Tanrı, devletin yegâne müsebbibi ve banisidir. Roma da dâhil bütün otoriteler Tanrı'nın inayetiyle kurulmuştur ve Tanrı gelecekte ne olacağını pekâlâ bilmektedir. Tanrı'nın bilirliliğini Augustinus, tarih tasavvurunda onun yaşadığı dönem itibariyle en ihtiyaç duyulan şey olan otorite (devlet) üzerinden işlemiş ve tarihin sonu Tanrı'nın otoritesinin mutlak bir şekilde temayüz etmesiyle içselleştirilmiştir. Bu sayede onda, tarihin sonu Tanrı safında olanlarla Tanrı'ya karşı olanların kesin bir ayrılığına tekabül etmektedir. Bu tekabüliyet Tanrı Devleti'nin düşmanlarını yani ötekileri/heretikleri yeterince iyi tasvir eder: *"İki devlet de iki sevgi üzerine kurulmuştur: Yeryüzü devleti, neredeyse Tanrı'yı küçümseyerek benliğe karşı duyulan bir sevgi üzerine; Tanrı Devleti de neredeyse benliği küçümseyerek Tanrı'ya karşı duyulan bir sevgi üzerine kuruludur. Kısacası yeryüzü devleti kendisiyle övünürken ötekisi Tanrı ile övünür. Biri ihtişamı insan da ararken ötekisinde en büyük ihtişam Tanrı'ya mahsustur"* (Augustinus, 1909, II/53; Augustinus, 2021, 117).

Augustinus'un iki devlet tasavvuru bir bakıma iyinin ve kötünün ayırımına işaret eder. Tanrı Devleti iyiliğin ve adaletin simgesi iken; yeryüzü devleti düşkünlüğün ve insan aciziyetinin tezahürüdür. Yeryüzü devletinin yurttaşlarının kaderi şeytan ile birlikte ebedi cezaya mahkûmiyet iken; Tanrı Devleti'nin yurttaşları sonsuza kadar Tanrı ile birlikte saltanata muvaffak olur (Augustinus, 2021, 119). Haçlı seferlerini dinamize eden fikriyatın temelinde de bu iki devlet düşüncesi yatmaktadır. Tanrı, kendi devletinin kurulması için Haçlılara "Tanrı böyle istiyor/Deus le volt" demiştir (Peter Tudebodus, 2019, 117; Runciman, 2008, I/84-85; Michaud, 1860, 64). Bunun ise Haçlılar eliyle gerçekleşmesini arzulamıştır. Bu bir bakıma Tanrı'nın yoludur ve Haçlılara bu yolda yürümeleri tembihlenmektedir (Brentano, 1934, 27-29). Augustinus'un Tanrı'ya ve yeryüzüne ait iktidar tanımlaması, Haçlı tarih yazımında da benzer şekilde ifade edilmiş ve bu durum Haçlıların aynı bakış açısıyla harekete geçmelerine yol açmıştır. Haçlı kronik yazarlarına göre durumun izahı farklı müstearlarla yapılmıştır: "Rabbin elinde güzellik tacı, Tanrı'nın elinde Krallık sarığı olacaksın" (Willermus Tyrensis, 2016, 50-51) diyen Willermus'a göre İşaya'dan alıntılandığı bu nokta Haçlılara iktidar bahşedileceğine delil getirmekten başka bir şey değildir. Bir başka Haçlı kronikçisi Peter Tudebodus'un "Rabbin Müminlere her gün işaret ettiği ve İncil'deki, ardımdan gelmek isteyen kendini inkâr etsin, çarmıhını yüklenip beni izlesin sözüyle bilhassa vurguladığı belirlenen vakit" yaklaşımı (Peter Tudebodus, 2019, 57) derken, Tanrı iktidarının yeryüzünde kurulma vaktine işaret etmektedir. Bu durum Augustinus'un Tanrı Devleti'nin, Deccal'den çektiği sıkıntılar kapsamında dile getirdiği üzere "direnişin görkemi ile şehadet tacı savaşın ateşinden daha fazla dikkat çektiğinde ve onların hepsi birden büyük bir cesaretle Tanrı'ya bağlı kaldığında O'nun peşinden gidenlerin O'nunla birlikte hüküm sürmeyeceğini söylemeye kim cesaret edebilir" (Augustinus, 2021, 174-175) tarzındaki yaklaşımı I. Haçlı seferinin meşhur kronikçisi Fulcherius'un "Tanrı'nın onurunu korumak için savaşmaya hazırlanan bu askerler kendilerine yakışır şekilde zafer armasıyla desteklenip korundular" (Fulcherius Carnotensis, 2009, 53) sözleriyle bütünlendiğinde Augustinus'un teorik yaklaşımının Haçlılar eliyle pratikte karşılık bulmaya hazırlandığını görmekteyiz. Ancak belirlenen vaktin tayin edilmesi için Augustinus'un işareti oldukça büyük önem arz etmektedir. Ona göre dünyanın sonu İsa'nın gelişinden sonraki süreçte yeryüzünün Tanrı Devleti'ne yani adalete en çok ihtiyaç duyduğu bir anda gerçekleşecektir. Augustinus için İsa, geliş ve yeniden diriliş itibariyle tarihsel bir ereklilik arz etmektedir. İsa insanlık için kurtuluştur bir yönüyle, Canatan'ın ifadesiyle "ikinci adem"dir (Augustinus, 2021, 28-29).

Augustinus bu sebepten ötürü İsa'nın kurtarıcı vasfını paganlara karşı savunmuştur. Bunu yaparken ileride Haçlı vaazcısı ve kronikçisi Fulcherius'a yapacağı etkiyi düşünmüş olması imkân dâhilinde olmasa da buna mukabil Fulcherius'un İsa ve Hristiyan tasavvuru Augustinus'tan farklı değildir: "Tanrı'nın dininin bahşedildiği insanlar yenilirse bu gerçekten büyük bir rezalet olur! Kendini Hristiyan sayanlar eğer onlara yardım etmezseniz İsa'nın bizzat kendisini karşınızda bulursunuz ve şiddetli tepkisiyle karşılaşacaksınız!" (Fulcherius Carnotensis, 2009, 51). Augustinus, İsa'nın ikinci gelişini ve dünyanın sonunu resmederken yeryüzündeki bozgunculuğa dikkat çekerek: Yeryüzü "Tanrı'dan uzaklaştırılmış olmakla kalmamış, aynı zamanda Tanrı'ya hizmet edenlerden de haksız bir şekilde nefret eden şeytan insana fazlasıyla hâkim" olmuştur demektedir. (Augustinus, 2021, 171). Burada İsa'nın, Tanrı Devleti'nin kurulması için gelişini yeryüzündeki bozgunculuk ve şeytanın iktidarıyla ilişkilendiren Augustinus'un yaklaşımı, Willermus'un Haçlı seferlerinin nedenselliğini? serdederken ki fikirleriyle karşılaştırıldığında mevcut benzerlik çarpıcı bir mahiyet arz etmektedir.

Willermus eserinin ilk faslını "Roma imparatoru Heraclius zamanında, şeytandan ilk doğan Muhammed, zararlı bir doktrin ortaya atarak Tanrı tarafından gönderilen bir peygamber olduğu yalanını Doğu ülkelerinde ve bilhassa Arabistan'da yaydı ve her tarafta öyle bir güç kazandı ki sahte peygamberin takipçileri insanları vaazlar yoluyla ikna etmek yerine, milletleri kılıç zoruyla şiddete maruz bıraktılar..." (Willermus Tyrensis, 2016, 27; William Archbishop of Tyre, 1943, I/60) şeklinde bir dibaceyle başlattığında yapmak istediği şey, Augustinus'un şeytanın insana hâkim olması tasavvuruyla aynılık taşımaktadır. Bunu şöyle bir tabloyla ifade edecek olur isek Hristiyanlık savunusunun Augustinus'tan Haçlılara değin öteki odaklı değişim seyrini gözlemleyebiliriz.

Savunan: Augustinus	Kime karşı: Paganlara	Kim İçin: Tanrı için
Savunan: Haçlılar	Kime Karşı: Müslümanlara	Kim İçin: Tanrı için

Bu bağlamda Hristiyan savunu geleneğinin Tanrı için ve Tanrı'nın düşmanlarına karşı olduğu geçen zaman içerisinde bir değişim arz etmemiştir. Sadece savunulan grup bir değişime tabi tutulmuştur. Her halükarda öteki olarak tasvir edilen Paganlar ya da Müslümanlar-ki Haçlı seferlerinde Müslümanların dışında Yahudiler ve Ortodoks Hristiyanlar da yer yer saldırıya maruz kalmışlardır, fakat bu durum Müslümanlarda olduğu üzere bir öteki ve buna mukabil ben tasavvuruna evrilmemiştir-Tanrı'nın düşmanı veya şeytan nitelemesiyle karşı karşıya kalmışlardır (Çekiç, 2022, 1508-1511). Haçlı seferlerinde Augustinus geleneğinden mülhem olarak kullanılan Tanrı Devleti ve insanlığın kurtuluşu metaforu yine aynı gelenekten beslenen tarihin sonunun nerede ve hangi sevgi üzerine vuku bulacağı sorusuna da açıklık getirmiştir. Augustinus'un İsa sevgisi üzerine içselleştirdiği ve mekân olarak Kudüs'ü-Hz. İsa'nın doğup, büyüdüğü ve çarmıha gerildiği şehir olmasından kaynaklı-tayin ettiği kıyamet/son senaryosu (Augustinus, 2021, 175-176; Küçükalp-Cevizci, 2018, 99-101) Haçlılar tarafından pratize edilmeye çalışıldığında mukaddes Kudüs'ün Hristiyanlar için oldukça acı verici bir görüntüsü servis edilmiştir: "Tanrı'nın ümmeti 490 yıl böyle bir esarete sabırla katlandıktan sonra, ağlama, sızlama ve dualarla Mesih'e yöneldi ve belalardan koruması için ona yalvardı. Çünkü onlar derin sefalet uçurumuna düşmüş olduklarından, rahmet ve rahman sahibi Tanrı'dan bu uçurumdan çekip çıkarılmalarını istiyorlardı. Tanrı onları kendi katından makul gördü ve onları teselli etmeye, sıkıntılarını sonlandırmaya karar verdi. Tanrı'nın müminlerine bunu ne şekilde sağladığını, bu çalışmada Mesih'e iman

edenlerin belleğine tasvir etmek istiyoruz” (Willermus Tyrensis, 2016, 43; William Archbishop of Tyre, 1943, I/81).

Willermus, Kudüs’ün Müslüman hâkimiyetinde çektiği sıkıntıları dile getirirken Tanrı’nın Hristiyan yakarışına kulak verdiğini de ifade etmekten çekinmemiştir. Bu cüretkâr ifade bir bakıma Haçlı seferlerinin Kudüs’ü Müslümanlardan-şeytan veya pagan-kurtarmaya yaraması üzerine yazıldığından kaynaklı, tarihin onlara sunduğu bir zafer olarak İsa’nın yeniden geldiğini ve Tanrı Devleti’nin kurulacağını imlemektedir. Augustinus vaktiyle bu noktayı ilk ciddi Hristiyan savunucusu olan Aziz Yuhanna’dan-Yuhanna ed-Dımeşkî-(ö. 750) iktibasla şöyle dillendirmiştir: *“Kocası için süslenmiş bir gelin gibi hazırlanarak Tanrı’nın cennetinden gönderilen büyük bir şehir, yeni bir Kudüs gördüm. Ve tahttan gelen bir ses işittim. O ses şöyle dedi: Bak, Tanrı’nın mabedi insanlarla birlikte. Ve Tanrı onlarla birlikte ikamet edecek, onlar da O’nun halkı olacak, Tanrı da onlarla birlikte olacaktır. Tanrı onların gözündeki yaşı silecek ve artık ne ölüm ne acı ne ağlamak ne de daha fazla acı olacaktır”* (Augustinus, 1909, II/267-268; Augustinus, 2021, 176). Burada Yuhanna ed Dımeşkî’nin, Kudüs’ün Hz. Ömer tarafından fethini (638) (el-Belâzurî, 2013, 162-163; Armstrong, 2021, 303-304) toplum muhayyilesinden rahatça hatırlayacağı bir zamanda, Kudüs’ün yeniden Hristiyanlarca alınmasının Tanrı’nın eliyle olacağı yönündeki görüşü Augustinus’a fikir vermiş olabilir. Augustinus’un bunu ideal Tanrı iktidarında bir argüman olarak kullanması Hristiyanların düşmanı “ötekiler” düzleminde Haçlılara önemli bir vizyon aşlamıştır. Bu vizyonu meşhur Haçlı vaazcısı Peter Eremit’in üzerinden kurgulayan Willermus’un sözleri şu meyandadır: *“Bir gün Allah’ın kulu (Peter Eremit) Kutsal Diriliş Kilisesi’ne girdi. Orada bütün gece uyumadan vaktini dua ile geçirip, yorgun ve bitkin bir şekilde yere uzanınca ve nihayet bu gibi durumlarda hep olduğu gibi derin bir uykuya dalınca efendimiz Mesih’in önünde durmakta olduğunu ve şu sözlerle ona şu vazifeyi verdiğini gördü: “Peter, acele et ve sana verilen görevi yılmadan yerine getir çünkü ben seninle olacağım, zira kutsal mekânın temizlenmesi ve bizimkilere yardım edilmesi zamanı gelmiştir”* (Willermus Tyrensis, 2016, 46). Peter rüyadan irkilerek uyanır ve Roma’nın yolunu tutarak İsa’nın, vaktin geldiğini işaret ettiğini Papalığa bildirir. Bu rivayetin mahiyet olarak biraz bozulmuş halini Bizans kronikçisi Anna Komnena’da da görmekteyiz (Komnena, 1996, 303). Bu rüyanın gerçekliği tespit edilemese de buradaki algının gerçekliği oldukça açıktır. Peter, Kudüs’te Diriliş Kilisesi’nde İsa’yı görerek İsa’nın “bizimkiler”e yardım zamanı geldi dediği fikriyatın altında Haçlı seferlerindeki “ötekiler”e işaret yatmaktadır. Bunun Tanrı iktidarıyla ilişkisi ise Tanrı Devleti’nin kurulma vaktinin tayini şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç itibarıyla Augustinus’un Hristiyanlık savunusu Hz. İsa’nın yeniden gelişi, Kudüs’ün yer olarak tayini ve Tanrı Devleti’nin kuruluş süreci ekseninde bilhassa ötekilerin tasviriyle teori edilmiştir. Haçlıların bu teoriyi Tanrı iktidarını kendi meşru zeminlerine temel yapmak adına kullanmaları öteki olarak Müslümanların icadına yol açmıştır. Bu sayede ötekiler, edilgen kimlikleriyle-ki bu etken kadar tetikleyici-hem Hristiyan savunusunu formatlayarak parlatmış hem de Tanrı Devleti’nin kurulmasına düşmanlık mevcudiyetleri üzerinden hizmet etmişlerdir. Böylece Tanrı Devleti’nin mümkünlüğü, nedensellik gerekçeleriyle açıklanmaya çalışılarak Haçlı seferlerinin yapılmasını tetiklemiştir. François Hartog’un Yunan olmayanları Herodot’un tarihe bakışı üzerinden kimikleştirdiği “Ötekinin Aynası” kavramsallaştırmasından (Hartog, 2014, 32-33) mülhem olarak Augustinus’un tarihe bakışını ele aldığımızda “Tanrı’nın Aynası”na evirebileceğimiz bir mantık yakalayabiliriz. Tanrı’nın, aynasını tuttuğu noktada görülen iki şey vardır ki bunlar, Tanrı’nın destekledikleri: muzafferler ve desteklemedikleri: yani ötekiler. Augustinus’un Hristiyanlık savunusu üzerinde kurguladığı bu tasavvur Haçlı

seferlerinde oldukça işlevsel bir tasarrufa bürünmüştür ve Haçlıları Müslümanlar karşısında berkitmiştir.

2.Papa II. Urbanus'un Haçlı Savunusu: Tanrı Devleti'ni Kurmak

Hoffer, Kesin İnançlılar'da şöyle demektedir: "Bir kitle hareketinin en çekici yönlerinden biri, bireysel umut için bir ikame sunmasıdır. Bu çekicilik ilerleme fikrine gark olmuş bir toplumda daha da etkindir" (Hoffer, 2019, 30). Buna ek olarak Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi'nde kitle biyolojik bir vücuttur ve zihnî bir birlikteliğe sahiptir demektedir (Le Bon, 2022, 21). Augustinus'un Tanrı Devleti'nin kurulması odaklı tarih tasavvurunun ilerlemeci yanı, bir kitle hareketinin baş göstermesine oldukça imkân tanıyıcıdır. Geniş çaplı ve yüzyılları kapsayan bir kitle hareketi olarak Haçlı seferleri bireysel olarak bir kurtuluşun olacağını müjdelerken; bu kurtuluşun Tanrı'nın isteği doğrultusunda O'nun iktidarını perçinleyeceğini de haber vermektedir. Bu bağlamda teoriden pratiğe Tanrı Devleti'nin kurulmasını sağlayacak katalizör gücün temerküzünü oluşturacak Papa II. Urbanus'un Haçlı savunusunun, Tanrı Devleti'nin (Kudüs Haçlı Krallığı) kurulmasına nasıl ve hangi saiklerle hizmet ettiği noktasına açıklık getirilmesi gerekmektedir. Augustinus'un Hristiyanlık savunusunun, Papa Urbanus'un eliyle özelleştirilerek Haçlı savunusuna dönüşümünün yansımalarına bakıldığında Tanrı otoritesinin temellenmesinde aşikâr bir benzerlik görülmektedir. Bu başlıkta, II. Urbanus ve Papalığın Haçlı savunusunun, Tanrı Devleti'nin kurulmasına nasıl dayanak teşkil ettiği ele alınacaktır.

Haçlı tasavvurunda Augustinus'tan mülhem Tanrı Devleti'nin kurulması için bazı merhalelerin gerçekleşmesi gerekmektedir ki bu süreci maddeleştirecek olur isek:

1. Tanrı Devleti şeytanın dünyayı yoldan çıkarttığı bir kargaşa sürecinin sonrasında kurulacaktır.
2. Tanrı Devleti'nin kurulmasında Hz. İsa ve onun vizyonu yol gösterici olacaktır.
3. Kudüs ve İsa'ya ait kutsalların kurtarılması Tanrı Devleti'nin kurulmasıyla gerçekleşecektir.
4. Tanrı Devleti Hristiyanları/Haçlıları Kudüs'ü kirleten putperestlerden kesin olarak ayıracak ve Haçlılara Tanrı yurttaşlığı bahşedecektir.
5. Tanrı yurttaşlığının dışında kalan ötekiler de Haçlılar eliyle Tanrı'nın adaleti muvacehesince cezalandırılacaktır.

Haçlı Seferleri tesadüfi bir seferler silsilesi olmamakla beraber fikri arka plandan da yoksun değildir. Haçlı seferlerinin modern tarih literatüründe siyasal, ekonomik, dini vb. pek çok yönü çalışılmakla beraber (Hillenbrand, 2015, 30-33), seferlerin fikri dayanak noktası konusunda derinlikli ve temellendirme tespitine yönelik bir çalışmaya tesadüf edilmemektedir. Bu noktada yapılan çalışma seferlerin geri planda beslenme damarlarından birini-ki oldukça ana damardır-ortaya koyma amacına matuftur.

Bir kitle hareketi olarak Haçlı seferlerinin siyasi, ekonomik, sosyal, idari vb. pek çok sebebi vardır (Agibalova-Donskoy, 2017, 97-98). Bu sebeplerin hepsi Haçlı seferlerinde temel olarak Tanrı'nın memnuniyetine ulaşmak adına bir görüntü sunmaktadır. Burada Papa II. Urbanus'un Hristiyanlık savunusunu Haçlı savunusuna evirerek bir özelleştirmeye gitmiş olması, Tanrı Devleti'nin kurulması noktasında Haçlıların katalizör güç olduğunun vurgulanmasına hizmet etmiştir. Bu başlık, bir önceki başlıkta Augustinus'un Hristiyanlık savunusu üzerinden dile getirilen odak noktaların- Tanrı'nın iktidarı çerçevesince ötekinin icadı, İlahi Tanrı adaletinin tecelli etmesi, Hz. İsa'nın

kutsallığı ve kurtarıcılığı, tarihin Kudüs'te Tanrı Devleti'ne evrimi vb.-Papa Urbanus başlangıç olmak üzere Haçlı seferlerinde nasıl ve ne şekilde dillendirildiği üzerinden ilerleyecektir. Bu sayede Tanrı Devleti'nin kurulum parametrelerinin teoriden pratiğe geçiş süreci irdelenecektir.

Ortaçağ Avrupa'sı tabiri çok geniş bir süreç, yer yer muğlaklıklar ve kifayetsiz nitelermeler ifade etse de Haçlı Seferlerine gelinceye dek bünyesine sirayet etmiş en önemli şey "Ortaçağ dünyasının birleştirici özelliğinin örgütlenmiş Hıristiyanlık" olduğu yönündedir (Davies, 2011, 321-322). Özellikle Roma otoritesi sonrasında geçirdiği tecrübelerin kıta Avrupası'na yerleşmeyle birlikte-bu her bölgede aynı seviyede değildir-, buna mukabil kıtayı istila eden Barbar kavimlere karşı savunmacı bir yaklaşım kazandırmıştır. Yerleşme otorite eksikliğinden kaynaklı olarak anarşinin yükselmesine de neden olmuştur (Pirenne, 2019, 12-14). Barbarlara karşı savunmacı bakış açısı V. Yüzyılın sonlarından VIII. Yüzyılın ortalarına değin hüküm süren Merovenj Hanedanlığıyla birlikte yeniden Roma olmanın ve Romalı kimliğin ne olması gerektiğinin anlaşılmasına hizmet etmiştir (Duray, 2022, 24-41). Özellikle Şarlman'ın Kilise gücünü arkasına alarak imparator edasına bürünmesi bundan sonraki Avrupa siyasetinin seyrine Tanrı erkinin doğrudan temellenmesi anlamını taşımaktadır (Pirenne, 2022, 58-59). Onun sayesinde ki Tanrı kaybettiği yeryüzü libasını Şarlman'la yeniden giymiş ve artık güdümleyebileceği bir yeryüzü iktidarı keşfetmiştir.

VIII. Yüzyılın başlarından itibaren İslamiyet'in kıta Avrupa'sını tehdit eder bir vaziyette yükselişe geçmesi, parçalanmış Avrupa'nın yekvücut bir hale gelmesini kolaylaştırıcı en büyük etken olmuştur (Kalın, 2016, 67-68; Şeyban, 2016, 77-79). Bu sayede Augustinus'un Tanrı savunusu kesif düşman paganların yerine tehditkâr Müslümanlara karşı olacak şekilde formatlanmıştır. Emevîler'in İspanya'ya başarılı fetih süreci 732 Puvatya savaşında müttefik Frank ordusu tarafından durdurulduğunda, Batı literatürünün çekiç gücü Charles Martel birlik olma ruhunu Avrupa'ya bahşetmiştir. İslam'ın yayılması karşısında berkitilen Frank gücü Şarlman ile İspanya'dan Müslümanları kovmak adına derinleştirildiğinde (reconquista) ise, kökeni VII. Yüzyıla dayanan Roland destanında Müslümanlar Hristiyanlığın kesif düşmanı şeklinde işlenmekten kurtulamamışlardır (Boyacıoğlu, 2012, 67-68; Le Goff, 2015, 51-52; O'Shea, 2011, 63-64). Destanda Müslümanların kâfirler, Paganlar, Tanrı tanımaz melun bir soy ve Sarazenler olarak nitelenmesi (La Chanson de Roland, 1929, 101-109; Roland Destanı, 2022, 140-144) Hristiyanlığın erken savunusu kavramsallaştırmasıyla ilintili gözükmektedir ki Haçlı seferlerinde de Müslümanlar genellemeci bir yaklaşımla putperest, pagan ve kâfir olarak resmedilmişlerdir (Fulcherius Carnotensis, 2009, 51; Polat, 2019, 618-622). Erken dönem Hristiyan savunusunun sonradan Haçlı savunusuna evriminde İslam'ın yayılmasının tek etken olduğunu kabul etmek (Pirenne, 2006, 175-176; Cardini, 2004, 23) yeterince doğru olmasa da metot olarak Haçlı savunusunun beslendiği kanalı görmek açısından Hristiyan Avrupa'nın İslam karşısında kendini konumlandırışını (Lewis, 2017, 24-30) tayin etmek gereklidir.

Haçlı Seferleri fiili bir seferler sürecini kapsıyor olmanın (1095-1291) yanında bu seferler bir karşı duruşu ve savunuyu içerisinde barındırmaktadır. Batı Avrupa kıtasının Doğu'daki Hristiyan/Ortodoks dindaşlarına yardım etme dürtüsüyle başlatılan seferler (Demirkent, 1996, 14/525-526) düşünsel zeminde biz ve ötekiler olarak formatlanmıştır. Bu sebepten Haçlı seferlerine katılım sağlayanlar özne olarak kendilerini ve yaptıklarını ortaya koymak ve cilalamak amacıyla ötekiler olana ihtiyaç duymuşlardır. Bu bağlamda Papalığın girişimlerinin, Hristiyanlığı savunmak ve yeryüzünde selameti sağlamak adına olduğunun vurgulaması, Aziz Augustinus'un Roma'nın yıkılışı üzerine serdettiği fikirlerle

büyük benzeşim göstermektedir. Bu benzeşim tesadüfi bir durum olmamakla birlikte söylem itibariyle bakıldığında oldukça etkileşimli bir mahiyet arz etmektedir. Bütüncül manada bakıldığında ise Tanrı iktidarının sağlanması adına Tanrı'nın yolunda (dans la voie de Dieu) yürüyecek orduların-Haçlılar-yola revan olması gerekmektedir (Brentano, 1934, 26-27).

Haçlı Seferleri 1095 yılında Papa II. Urbanus'un Clermont'ta verdiği vaazla başlamıştır (Cox M. A., 2018, 13). Papa Urbanus bütün Avrupa kıtasını Hristiyanlığın kutsallarını savunmak ve korumak adına sefere davet etmiştir. Fulcherius bu durumu Papa'nın ağzından şöyle anlatmaktadır: *"Sevgili kardeşlerim dedi, ben Papa Urbanus, Tanrı'nın izniyle kutsal haberci olarak acil bir durum nedeniyle sizlere geldim. Bu topraklarda yaşayan Tanrı'nın hizmetkârlarına. Tanrının nezaretinin memurları olanlardan iyiliği ve dini yeniden tesis etmelerini umuyorum"* (Fulcherius Carnotensis, 2009, 47). Papa'nın Tanrı'nın sözcüsü olarak Hristiyanları sefere memur etmesi diğer Haçlı kroniklerinde de altı çizilen temel noktadır (Peter Tudebodus, 2019, 57-59; Willermus Tyrensis, 2016, 50-51; Michaud, 1860, 62-64). Bu seferin altyapısını Avrupa'da Cluny tarikatı başlatmakla birlikte Papa VII. Gregorius'un (1073-1085) Haçlı fikriyatı konusunda emekleri yadsınamaz bir gerçektir (Demirkent, 1997, 2; Jones, 2020, 77-79; Altınay, 2021, 16-17; Curtis, 2015, 27-41-42). Sefer Katolik Hristiyan dünyanın Doğu'daki dindaşları Bizans'ı Selçuklu Türklerinden korumakla birlikte Kudüs'ü ele geçirmeyi hedeflemektedir (Hillenbrand, 2015, 46-49; Çekiç, 2020, 16-17). Haçlı seferlerinin başladığı 11. Yüzyıl Avrupa'sı bir yönüyle kriz yüzyılıdır (Agibalova-Donskoy, 2017, 97-98) ve bu kriz Augustinus'ta da belirtildiği üzere Tanrı'nın iktidar tecellisinin hızlanmasına zemin teşkil edici bir mahiyet taşımaktadır: *"Bin yıl sona erdiğinde şeytan hapsediği yerden salıverilecek ve dünyanın dört bir yanındaki kavimleri, Yecüc ve Mecüc'ü kandırmaya gidecek ve denizdeki kum taneleri kadar çok sayıda olan kavimleri savaşa sürükleyecektir... Son karar günü gelip çattığında gerçekleşen bu eziyet kutsal kilisenin katlandığı en son eziyet olacaktır"* (Augustinus, 2021, 174). Augustinus'un Tanrı Devleti'nin kurulması için şeytanın hapsediği yerden çıkıp dünya üzerinde kargaşa çıkartacağını öngördüğü bu tasavvur, Willermus'un Haçlı kroniğinde Hz. Muhammed'i şeytandan ilk doğan kişi olarak resmedip, onun Doğu dünyasında zararlı bir doktrin icat ederek insanları yoldan çıkardığı yönündeki tasavvurla (Willermus Tyrensis, 2016, 27) kıyaslandığında Tanrı Devleti'nin şafağını Haçlılar görmüşlerdir diyebiliriz. Bu düşüncüyü başka bir Haçlı kroniği olan anonim Gesta Francorum'dan okuduğumuzda, Haçlıların Tanrı Devleti'ne yol olacak sefer için *"cehennem ateşinden kurtulmak"* şeklinde yapılan yorum bir yönüyle yeryüzündeki kargaşayı ve şeytanın tasallutu olan cehennemi ortadan kaldırmaya yönelik serdedilmiştir. Çünkü cehennem ateşini ortadan kaldıran ve ondan kurtulanlara "devlet" bir ödül olarak bahşedilecektir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013, 50).

1096 yılında fiili olarak başlayan Haçlı seferlerinin ilki 1099'da Kudüs'ün Haçlılarca zapt edilmesiyle neticelendiğinde (Runciman, 2008, I/221-223) Kudüs'te Tanrı Devleti'nin kurulacağına dair bir inanış hâsıl olmuştur. Vaktiyle Augustinus'ta bu Yeni Dünya'nın kuruluşu şöyle tasvir edilmektedir: *"Bu dünyanın şekli, daha önce büyük Tufan'da sel altında kaldığı zamandaki gibi büyük bir yangının içinde yok olup gidecek. Üstelik bu dünya yangın yüzünden ahlaksız bedenlerimize uyum sağlamış olan ahlaksız unsurların meziyetleri tamamen yok olacak ve özümüz, mükemmel bir dönüşüm sayesinde, ölümsüz bedenlerimizle uyum sağlayacak olan bu meziyetleri benimseyecek, öyle ki dünya daha iyi bir şeye dönüştüğü için bedenleri daha iyi bir şeye dönüşmüş olan insanlara kusursuz bir şekilde uyarlanacak"* (Augustinus, 2021, 176). Burada müellifin Tufan vurgusunu kullanması ve sonrasında insanların özünün mükemmel bir dönüşümle aslı özüne

kavuşmasını, Tanrı'ya ve Tanrı'nın bahşettiği iktidara erişmek noktasında önemli bir basamak sayması Tanrı devletinin kurulum aşamasına işaret etmektedir. Bu noktaya Papa II. Urbanus da yeterince iyi dikkat çekmekte ve Hristiyan dünyanın, içinde bulunduğu yolsuzluklardan ve yoksunluklardan kurtulma adına kendilerini Haçlı ruhuna adamalarını salık vermektedir ki Tanrı iktidarı kurulabilsin: *“Dinin aşağılandığı bu dünyada orada bulunanlara yalvararak, dinlerine eski gücünü kazandırmaları için, içlerinde var olan ve şeytanın entrikalarının üstesinden gelecek kararlılığı harekete geçirmeleri için ve şeytan tarafından zalimce zayıflatılan Kutsal Kilise'yi tam olarak, eskiden olduğu saygın konumuna getirmeyi denemeleri için onları yüreklendirdi”* (Fulcherius Carnotensis, 2009, 46-47). Fulcherius'un, Clermont Konsilinde Papa'nın vurgusunu anlattığı bu cümlelerde Augustinus'un ahlaksız bedenler üzerinden işaret ettiği toplumsal yozluk, Urbanus'un ağzından daha ileri bir seviyeye taşınarak dinin aşağılandığı bir kıvamda anlatılmakta ve dinin kutsallarını korumak adına Kutsal Kilise'yi şeytanın zalimce tasallutundan kurtarmak için Papa, Hristiyanları yüreklendirmektedir. Papa, Hristiyanları Haçlılık savunusu altında yüreklendirirken bunun asıl amacının Tanrı iktidarının tecelli etmesi olduğunu vurgulamaktan da geri durmamaktadır: *“Dinsiz güçlerden tamamen kurtarılan kiliseyi koruyun, yeryüzü meyvelerinin tümünün, sadakatle Tanrı'ya vergi olarak verilmesini sağlayın”* (Fulcherius Carnotensis, 2009, 49). Augustinus'un da vurguladığı Yeni Dünya-Cennet/Yeni Kudüs (Augustinus, 1909, II/267) metaforu, Kutsal Kilise'nin kurtarılması üzerinden geliştirilen Haçlı seferleriyle fiili olarak başarıya ulaştığında Tanrı Devleti de kurulmuş olacaktır. Augustinus'taki ötekiler, yani Paganlar burada şeytan Müslümanlara dönüştürülmüştür ve bu dönüşüm Müslümanlara karşı savaşacak Haçlıların hem şahsi kurtuluşla mükâfatlanmasına hem de Tanrı Devleti'nin kurulmasına hizmet etmelerine imkân tanımıştır: *“Uzun süreden beri haydut olanların şimdi İsa'nın askerleri olmasına izin verin. Bir zamanlar kardeşleriyle savaşanların şimdi barbarlarla karşı olan bu savaşa yasal olarak katılmalarına izin verin”* (Fulcherius Carnotensis, 2009, 51). Fulcherius'un Papa Urbanus'a atfederek dillendirdiği Kudüs Hac Yolculuğu çağrısında dile getirdiği bu yaklaşım oldukça pragmatisttir. Urbanus, haydutların İsa'nın askeri olmalarına izin vererek onları bireysel manada arındırmak istemenin yanında, haydutların yasal olarak Haçlı olmasına izin vermek de Haçlı çatısının tüm Hristiyanları-bu azılı bir katil de olsa-aynı hedef uğrunda bütünleştireceğine yönelik bir adımdır. Kudüs Hac yolculuğunun Tanrı adına kıta Avrupa'sını harekete geçirmesi Tanrı iktidarının tecelli etmesinde önemli bir eşiktir.

Tanrı iktidarının temellenmesinde Augustinus'un Hz. İsa'nın gelişi ve Kudüs'ün yeni Dünya'ya ev sahipliği vurgusu Haçlılar tarafından da neredeyse aynı bir tarzda işlenmiştir. Bu vurgu Haçlıların fiili olarak harekete geçmelerinde büyük anlam taşımaktadır. Augustinus'un eserinde İsa'nın ağzından dillendirildiği üzere: *“Gelin, babamın kutsadıkları, sizler için hazırlanmış hükümdarlıkta yerinizi alın”* (Augustinus, 2021, 172) sözleri Haçlı kaynaklarında *“Mesih'in buyruğu gerçekleşiyor gibiydi. Sonra İsa, öğrencilerine şunları söyledi: ardımdan gelmek isteyen kendini inkâr etsin ve çarmihini yüklenip beni izlesin”* (Peter Tudebodus, 2019, 57; Willermus Tyrensis, 2016, 55) sözleriyle bütüncül ele alındığında İsa'nın anakronik tutumu dışarıda bırakılırsa görülen şey Tanrı iktidarının temellenmesinde onun öncü peygamber olma durumudur. Papa Urbanus'un İsa'nın mevcudiyeti üzerinden geliştirdiği orijinal bir başka yaklaşım ise İsa'nın çektiği acı ve bu acının Haçlılar eliyle giderilmesinin gerekliliği vurgusudur. Clermont Konsilinde, Papa'nın ağzından zikredilen: *“İsa uğruna muazzam acılar çekmemiz gerekiyor; muhakkak bu talihsizlikler, yoksulluk, eziyetler, yokluk, hastalık, çıplaklık, açlık, susuzluk ve başka çileler demek. İsa havarilerine şöyle hatırlatmıştı: benim için muazzam çile çekmeli ve insanların huzurunda beni tasdik etmekten hicap duymamalısınız, zira*

sizlere bilgelik vereceğim ve nihayetinde büyük mükâfatlara erişeceksiniz" (Peter Tudebodus, 2019, 58) sözleri, İsa uğruna çekilen acıların Tanrı devletine giden süreçte yol azığı olacağı yönünde bir temennidir.

İsa'nın çektiği sıkıntılardan kurtulması adına Haçlıların sefere çıkması kurulacak Tanrı Devleti'ne giden bir süreçtir. Augustinus'un da vurguladığı üzere Kudüs'ün Yeni Dünya'ya açılan bir kapı olması, Haçlıların Kudüs'e giderken yol boyunca gördükleri her yeri burası Kudüs mü? diye sormalarına yol açacak bir sabırsızlığa dönüşmenin yanında-bu sabırsızlıkla birlikte Kudüs'ü hiç görmediklerinden de kaynaklanmaktadır-Kudüs'e girdikten sonra Tanrı iktidarının kendilerinde tecelli edeceğine ve Tanrı Devleti/Cennetin Krallığının kurulacağına dair bir inanışa da evrilmiş gözükmektedir (Çekiç, 2021, 79; Fulcherius Carnotensis, 2009, 76). Raimundus'un ifadesiyle "*Haçlıların, İsa'nın ve havarilerinin doğduğu toprakları kirletenlere karşı Tanrı'nın adıyla intikam almak için*" (Raimundus Aquilers, 2019, 183-184) yapılan Kudüs yolculuğu Tanrı'nın iktidarını temellendirirken Tanrı'nın intikamını da alacaktır. Haçlıların Tanrı tarafından desteklenmesi Kudüs zapt edilirken şehir halkına yapılan muameleyi de meşru ve haklı bir zemine taşımaktadır. Çünkü Tanrı'nın intikamını almak da Tanrı Devleti'nin kurulmasına dâhildir. Bu durum Kudüs ele geçirilirken ki sergilenen tavrın nasıl şekilleneceğine de tesir etmiştir.

Haçlı ordusu 7 Haziran 1099'da Kudüs kuşatmasına başladığında şehirde Fâtımî valisi İftiharüddeve bulunmaktaydı. Kudüs, surları göz önünde bulundurulduğunda Ortaçağ'ın en muhkem şehirlerinden birisiydi. Haçlıların Tanrı'nın vaadine olan inançları kuşatmada etkili olmalarını sağlıyordu. Yaklaşık 45 günlük bir kuşatmanın akabinde şehri 15 Temmuz 1099'da Haçlılar teslim almayı başarmıştı (Runciman, 2008, I/215-220; Brett, 2021, 340-342). Bu başarı derin bir muzafferiyet duygusunu içerisinde barındırmaktaydı ki artık Tanrı'nın intikamı da alınmalıydı. Augustinus'un teorisindeki gibi Tanrı Devleti tecelli ettiğinde ilahi inayet Tanrı düşmanlarını yok edecekti: "*Kutsal şehir Kudüs'e düşman olan tüm kavimleri yok etmek Tanrı dışında hiç kimsenin hakkı değildir*" (Augustinus, 2021, 178). Haçlıların kendilerini, Haçlı kronikçisi Raimundus'un da ifade ettiği üzere "*efendisi Tanrı olan bir ulus ve O'nun, kendi mirası için seçtiği halk*" (Raimundus Aquilers, 2019, 113) olarak görmesi Haçlıları bir nevi Tanrı'nın icracısı konumuna getirmektedir. Bu anlayış Haçlıların Kudüs'te yaptığı kıyımı meşru bir zemine taşımakta ve Tanrı Devleti'nin pratikteki mümkünlüğünü teoriye sadık kalarak icra etmelerine vesile olmaktadır. Bu duruma binaen Haçlı kaynaklarında Kudüs'ün zaptı esnasında şehirde yapılan katliamın tasvirine bakmamız yerinde olacaktır: "*Putperestlerden bir kısmına merhamet edilip boyunları vurulmuş, diğerleri oklarla delik deşik olup burçlardan yere çakılmışlardı, ancak bazıları uzun süre işkence edilip cayır cayır alevler içinde yanarak ölmüşlerdi. Evlerde, sokaklarda yığın yığın başlar, eller ve ayaklar uzanıyordu; askerlerin ve şövalyelerin üstlerinde bir aşağı bir yukarı koşturdukları aslında cesetlerdi*" (Raimundus Aquilers, 2019, 204). Burada Haçlıların merhamet ettiği kimselerin boynunun vurulması oldukça dikkat çekicidir. Zira burada boyun vurularak öldürülmek bir lütuf şeklinde dillendirilmektedir. İşkence edilerek ve yakılarak öldürülenlerin yanında bedenlerin parçalara ayrılması ve kesilmiş uzuvlardan olabildiğince rahat bahsedilmesi Tanrı'nın intikamını alma düşüncesinin bir neticesidir.

Willermus'un anlatısında da benzer ifadeler yer almaktadır: Haçlılar "*derhal kınından çekilmiş kılıçları, kalkanları ve miğferleriyle mücehhez olarak sokaklara ve şehrin meydanlarına giderek, yaş ve cinsiyete bakmaksızın buldukları bütün düşmanları kılıçtan geçirdiler. Her tarafta o kadar çok insan kellesi yığıldı ki cesetlerin üzerinden başka geçecek yol kalmadı*" (Willermus Tyrensis, 2016, 361). İnsan bedenlerinin parçalanması ve kesik

başların geçecek yol kalmayacak şekilde sokakları kapatması sıradan bir şehrin zaptının çok ötesinde bir tasvirdir. Bu anlatıyı tahkim eden bir başka Haçlı kroniğinde Tanrı'nın intikamı sadece kâfir bedenlerden değil onların geride bıraktıkları malların paylaşımı üzerinden de alınmaktadır: Lordlar, *"Mabedin çatısında toplanmış kalabalık kadın erkek kâfir grubuna kendi sancaklarını verdiler. Haçlılar kısa sürede şehrin dört bir yanına dağılıp altın, gümüş, katır ve her türlü zenginliklerle dolu evlere el koydular. Daha sonra hepsi sevinç içinde, gözyaşlarıyla kurtarıcımızın kutsal kabrine geldi. Ertesi sabah Tancred, Hristiyanlara mabede gidip Sarazenleri öldürme emrini verdi. Hristiyanlar oraya varınca çoğunu öldürmek üzere yaylarını germeye başladı. Başka bir Haçlı grubu ise mabedin çatısına tırmandı ve orada toplanmış Sarazenlere hücum edip kadın erkek demeden yalnkılıç kellelerini kopardılar. Bu saldırı bazılarının mabedin çatısından atlamalarına sebep olmuş, kimisi ise ölümlle yukarıda buluşmuştu"* (Peter Tudebodus, 2019, 180-184).

Şehrin bütün zenginliğinin Haçlılara geçtiğini anlatan Tudebodus, Haçlılar eliyle Tanrı'nın hükümranlığının bizzat Tanrı'yı hoşnut ettiğini ifade ederken *"Böyle bir kâfir soykırımını daha önce gören yahut duyan biri var mıdır?"* diye de sormadan edemez (Peter Tudebodus, 2019, 185). Augustinus'un vaktiyle işaret ettiği üzere Haçlılar, Tanrı Devleti'ni onun sunduğu reçete üzerinden kurmuşlardır.

Kudüs'ün zaptı sonrasında kurulan Haçlı Krallığı, Tanrı'nın iktidarı ve Tanrı'nın krallığı şeklinde algılanmıştır. Pisa başpiskoposu Daimbert, önde gelen Haçlılardan olan Godefroy ve Raymond'la birlikte Eylül 1099'da Lazkiye'den Papalık makamına yazdıkları bir mektupta *"sıkıntılarımızda Hristiyan inancını güçlendiren O'nu, savaşta Sarazenlerin ve şeytanın gücünü kırabilmesi ve Mesih'in kilisesinin krallığını denizden denize, tüm dünyaya uzaması için Tanrı'nın yardımını istedik. Gecikme olmadı, Tanrı yardımını sundu"* (Çalışır, 2018, 31) demeleri esasında hem kendi beklentilerini hem de Tanrı'nın reyini Haçlılardan yana kullandığına inandıklarını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Mesih/Hz. İsa merkezli krallık fikrinin tırmanışta olduğu en canlı dönemi temsil etmektedir. Tanrı ile Mesih, krallık tahtında bazen yer değiştiren iki beden olarak gözükse de Mesih'in mevcudiyet kaynağını Tanrı'ya borçlu oluşu iktidarın yegâne membaını Tanrı'ya götürmektedir. Bu sayededir ki neredeyse bütün Ortaçağ boyunca Papalık kilise-devlet anlaşmalarında kanonik güç unsuru olmuştur (Kantorowicz, 2018, 71-77).

Kudüs'teki Tanrı Devleti Haçlılar için sadece 1099'da kurulmuş ve sabit bir devlet mahiyetinde değildir; Kudüs aynı zamanda Tanrı Devleti'nin yıkıldıktan sonra tekrar ve tekrar kurulacağı yer hüviyetinde bir dinamizmi bünyesinde barındırmaktadır. Selahaddin Eyyûbî'nin 1087'de Kudüs'ü ele geçirmesi bu durumun anlaşılmasına dair verilebilecek güzel bir örnektir. Haçlıların Kudüs'ü kaybı sonrasında yaptıkları seferberlik ve III. Haçlı seferi-ki bütün Avrupa imparatorları katılmıştır ve bu yüzden imparatorların seferi olarak da bilinir-(Asbridge, 2014, 373-376) Tanrı Devleti'nin yeniden tecelli edeceğine duyulan inanışın bir icraatıdır. Mesih, Kudüs'te Tanrı Krallığı kurulduğunda muzafferdir. Kudüs'ün, Selahaddin öncülüğünde Sarazenlerin eline geçmesiyle de aynı Mesih ıstırap çeken ve yenilmiş bir peygamberdir. Selahaddin'in Kudüs'ü fethi sonrasında Haçlı propagandası için Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed karşısında yenik düşmesi, ondan ve hatta Müslüman askerlerden dayak yiyerek mağdur olduğunun anlatılması, İsa'nın ıstırabını gösteren bir delildir. Akabinde İsa bu ıstırabıyla yeni bir Haçlı seferi oluşturmayı da başarmıştır ki esasında İsa'nın ıstırabı da Tanrı Devleti'nin kurulmasında katalizör bir güce işaret etmektedir (İbn Şeddad, 2015, 203-204; İbnü'l-Esîr, 2016, 9/541; Ebu'l-Fidâ, 1997, II/162; Çekiç, 2021, 83-85). Netice itibariyle tüm çabalara rağmen III. Haçlı seferinde Kudüs alınamasa da bundan sonra yapılan tüm Haçlı seferlerinin odağı Kudüs'ü ele geçirip Tanrı Devleti'ni yeniden temellendirmek olacaktır. Kudüs'ün Haçlılar

nezdindeki bu algısı Avrupa düşün dünyasını da etkilemiş benziyor ki Dante'nin kozmik algısında Kudüs manevi kutbu temsil etmektedir. Semaya yükseliş Kudüs'ten gerçekleşir ve aynı şekilde cehenneme gidiş de Kudüs'tendir. Cehennem Kudüs'ün altındadır ve bu zit durumların izahı ıstırap çeken Mesih ile muzaffer Mesih'in tasviriyle açıklanabilir (Guênon, 2022, 69).

Papa Urbanus'un Clermont'ta verdiği Haçlı vaazıyla Tanrı Devleti'ni Kudüs'te kurma siyaseti Augustinus'un teolojik ve ilerlemeci tarzdaki tasavvurunu fikirden icraata büründürmüştür. Bu durum Haçlı seferleri boyunca Haçlıların Tanrı'nın eli edasıyla seferleri seri bir şekilde yapmalarına hizmet etmenin yanında; Haçlılık kimliğinin Kudüs üzerinden yükselmesine de olanak tanımıştır. 2005 yapımı Ridley Scott'un *Cennetin Krallığı (Kingdom of Heaven)* isimli filmin son sahnelerinde İbelinli Balian'ın Kudüs'ün kaybı sonrasında "eğer burası Cennetin Krallığıysa bırakalım Tanrı istediğini yapsın" sözleri ile sabık kraliçe Sbylla'ya yüzü dönük bir vaziyette başını ve kalbini göstererek "o krallık asla teslim olmayacak" demesi sadece bir film kurgusu değildir. Bu ifadeden Hristiyan düşün dünyasında Tanrı'nın Kudüs'teki devletinden hiçbir zaman vazgeçmeyeceği düşüncesi rahatlıkla çıkarılabilir.

Augustinus'un Hristiyanlık savunusu Urbanus'un Haçlı savunusuyla kuvveden fiile geçtiğinde Avrupa tarihine Tanrı Devleti üzerinden bir kimlik biçmiştir ki bu kimliğin yanında Kudüs'e hâkim Müslüman kimliğin esamesi daimi surette putperest öteki olarak belirmiştir. Öteki olmak Tanrı'nın vaad ettiği hakkın dışında olmakla eşdeğerdir. Tanrı Devleti kurulduktan sonra hukuk, Tanrı'nın isteği üzerine şekillendiğinden Kudüs'teki Müslümanlara yapılan katliamın Haçlı kaynaklarında olabildiğince sıradan anlatılması da bununla ilintili gözükmemektedir. Augustinus'tan mülhem olarak Tanrı'nın Devleti'nde sadece Haçlılara yani Hristiyanlara yaşama hakkı verilmektedir: "iki devlet vardır. Bunlardan birinin alnında sonsuza kadar Tanrıyla birlikte saltanat sürmek yazılıdır, oysa ötekisi şeytan ile birlikte ebedi cezaya mahkûmdur" (Augustinus, 2021, 119). Papa Urbanus'un Haçlı savunusu, Augustinus'tan sonra onun fikriyatı üzerine Avrupa dünyasını Tanrı Devleti mefkûresi çatısı altında birleştirmeyi başarmıştır. Bu sayede bir kitle hareketi olarak Haçlı seferleri yaklaşık 200 yıl seri bir şekilde devam etmiştir. Augustinus'un Tanrı otoritesi amacına matuf tarih tasavvuru ve teleolojik iktidar kuramı, Papa Urbanus'un öncülüğünde Avrupa Hristiyanlarına Haçlılık kimliği üzerinden Doğu'ya seyahat/kolonizasyon vizesi çıkarmanın yanında; bu durum, kıta Avrupa'sına uzun vadede "ben" algılayışı üzerinden üstün olduğu algısını da bahşetmiştir.

Sonuç

Haçlı seferleri tarihi incelenirken bu süreç Avrupa tarihinin genel seyrinden ayrı düşünülemez. Seferlerin başlamasına değin Avrupa dünyasının geçirdiği merhaleler Haçlı kimliğinin oluşmasında kolaylıkla takip edilemeyen ve yer yer de muğlaklıklar içeren tarihsel bir işleyişe tekabül etmektedir. Çalışma, bu çok bilinmeyenli sürecin tahlili konusunda Haçlıların dinî motivasyon bağlamında beslendiği düşünülen bir kanal olan Augustinus'un Tanrı Devleti'ni kurmak noktasındaki fikirlerine odaklanarak, bu fikirlerin Papa Urbanus başta olmak üzere Haçlılar üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır. Böylece Haçlı seferlerinin aniden ve fikri bir temelden uzak gerçekleşmediği konusuna Tanrı Devleti ideası üzerinden bir izah yapılmaya çalışılmıştır.

Roma geleneği Avrupa kıtası için Hristiyanlığın benimsenmesiyle birlikte yeniden formatlanmıştır. Vaktiyle Hristiyanlığa karşı Paganizmi savunan imparatorluk, geride bıraktığı bakiyesine artık kendisini Hristiyanlık kanalından beslenen ve-beslenme oranınca da Hristiyanlığı savunan bir konumda olarak-Roma geleneğinden de

vazgeçmeyecek şekilde bir libas biçmesini tembihlemiştir. Bu libasın rengi vaktiyle Romalı kimliği öteki olanlara karşı nasıl korumuşsa, şimdi de aynı tonda Hristiyan olmayan ötekilere karşı korumayı hedeflemektedir. Roma metodik olarak böyle yükselmişse ondan beslenen Avrupa da aynı metodu devam ettirerek ve Hristiyanlaşmasına ilave olarak, Romalı imperial güce ulaşmayı arzulamaktadır. Bu arzunun en büyük çıktılarında biri Haçlı seferleridir ki, seferler fikren Augustinus ve Tanrı Devleti üzerinden geliştirilen teleolojik siyasî yaklaşımı büyük oranda benimsemiştir. Augustinus, Roma'nın Barbarlar tarafından yağmalanıp yıkımını görmüş ve buna telafi reçetesi olarak Hristiyanlığın birleştirici gücünü sunmuştur. Hristiyanlık çatısı altında birleşip, Roma geleneğinden süzme ben ve öteki metoduyla Tanrı iktidarının nasıl temelleneceğini anlatırken, bu noktada sürecin işleyişine de ışık tutmuştur. Tanrı'nın adaletinin gelmesi ve devletin temellenmesi için dünya kargaşa içerisinde olmalı ve İsa yol gösterici olarak yeniden tarihe dâhil olmalıdır. Bu İsa'nın yeniden dirilişine tekabül etmekte ve İsa, Tanrı'nın iktidarının Kudüs'te olacağına işaret etmektedir. Tanrı'nın iktidarını destekleyenler; seçilmişlerle, Tanrı iktidarını değil de şeytanın iktidarını destekleyenler; ötekiler bu noktada kesin olarak ayrılacaktır. Tarihin sonunda Tanrı'nın destekçilerine devlet, yani iktidar bahşedilecektir. Bu süreç Haçlı seferlerinde tıpkı Augustinus'un işaret ettiği üzere işlemiş ve Papa II. Urbanus sürecin moderatörü olarak Haçlıları harekete geçirmiştir. Böylelikle Tanrı devleti Haçlılar eliyle mümkün kılınmıştır.

Avrupa'nın İslam'la tanışma serüveni İslam'ın ilk yayılış yüzyılları olan 8 ve 10. Yüzyılları kapsayan bir sürece tekabül etmektedir. Bu noktada Avrupa, İslam'ı daha önceki barbar kavimlerin istilası tecrübesinden de hareketle istilacı ve yok edici bir kodla formatlamıştır. Bu anlayış üzerine Avrupa'nın Haçlı seferleri öncesinde kıtasal olarak içerisinde bulunduğu sorunlar da eklenince Tanrı Devleti'ne giden süreç tarihsel olarak ivme kazanmıştır. Papa II. Urbanus'un Clermont Konsilinde genel Haçlı vaazı olarak serdettiği fikirler esasında Augustinus'un Tanrı Devleti tasavvurundan ve "devlet" in oluşum sürecinden ayrı fikirler değildir. Urbanus Tanrı iktidarının temellenip Tanrı'nın devletinin-siyasi erk-kurulması için Hristiyanları vazifelendirmektedir. Bir bakıma bu iş Tanrı'nın seçtiği Hristiyanlar eliyle gerçekleşecektir. Devletin temellenmesi için ideal süreç de uygun gözükmektedir ki Augustinus'un işaret ettiği yeryüzünün karışıklığa duçar olması durumu Haçlı seferlerinin başladığı yüzyıl için Avrupa'yı bağladığı ölçü bazında geçerli gözükmektedir. Papa Urbanus'un Kudüs'ü inançsızların elinden kurtararak, genel manada Hristiyanlığın onurunun, özel olarak ise Hz. İsa'nın ve onun kutsallarının onurunun kurtarılmış olacağını vurgulamış olması Tanrı iktidarıyla özdeşleştirilmiştir. Bu noktada Hz. İsa'nın kendi ümmetine yol gösterici bir peygamber olarak resmedilmesi-bu her ne kadar anakronik olsa da-Augustinus'un Tanrı Devleti kurulurken İsa'nın ikinci kez geliş tasavvuruyla aynilik arz etmektedir. Haçlıların Tanrı'yı memnun etmek için yaptıkları bu icraat ve ideal olan devletin kuruluş evresinde tanrıtanımaz olarak görülen ötekilerden intikam alınması da işleyen sürecin bir parçasıdır. Bu meyanda Haçlıların, Müslümanlara karşı geliştirdikleri reaksiyon Tanrı'nın arzusunu ve iktidarını perçinlemek adına yapıldığından, ortaya konulan muamelenin aşırılık taşımasında bir beis görülmemektedir. Aksine Kudüs zapt edilirken Müslümanların çeşitli işkencelerle katledilmesi de Tanrı Devleti'nin kurulması sürecine dâhildir. Bu Haçlılara ayrıca bir ecir kazandırmaktadır. Augustinus'un Tanrı Devleti'nin kurulacağı zamanı işaret ederek kullandığı Kudüs'ün merkez olarak kutsallığı, Hz. İsa'nın yol gösterici mahiyeti ve ona ait olan kutsiyetin kirli ellerden kurtarılması fikri, Tanrı'nın iyileri ve kötülerini ayırmak için kendi iktidarını Hristiyanların omuzlarında yükseltme düşüncesi, ilahi adaletin tecellisi ve tanrıtanımaz ötekiler bağlamında Hristiyanların

beriki olarak iktidar olmaları argümanları Papa Urbanus'un Haçlı savunusuyla icra edilmiştir.

Papa Urbanus'un Hristiyan savunusundan mülhem Haçlı savunusu, seferlerin pratiği sayesinde Avrupa kimliğini Hristiyanlık tutkısıyla berkitmiş ve Haçlılar eliyle Doğu'ya ön-kolonyal bir bağ kurmalarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Tanrı Devleti'ni kurmak düşüncesi sayesinde Haçlı seferleri, Avrupalı kimliğe kısa vadede Tanrı'dan yayılan bir üstünlük ve bunun gerekliliklerini yerine getirme dürtüsü bahşederken;-bu Haçlı seferlerinin seri bir silsile halinde devam ettirilmesine dayanak olmuştur- uzun vadede düşünüldüğünde ise seçilmişlik ve buna mukabil üstünlük hissini-tarihsel bağlamda sekülerleşme evrelerini de göz ardı etmeden-kazandırmıştır. Bu minvalde denilebilir ki bugünün üstün ve seçilmiş Avrupalı kimliği Hristiyan savunusu ve Haçlı seferlerinin omurga ettiği Haçlı savunusu fikrinden ayrı düşünülemez.

Kaynakça

- Agibalova-Donskoy, Ye.-G. Ortaçağ Tarihi. çev. Çağdaş Sümer. İstanbul: Yordam, 2017.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.). Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim, 2016.
- Ağaoğulları-Köker, M. Ali-Levent. İmparatorluktan Tanrı Devletine. Ankara: İmge, 2017.
- Altınay, Ahmet Refik. Haçlılar. Ankara: Panama, 2021.
- Anonim. Historia Augusta. çev. Samet Özgüler. İstanbul: Kronik, 2022.
- Armstrong, Karen. Kudüs'ün Tarihi. çev. İrem Sağlamer. İstanbul: Pegasus, 2021.
- Asbridge, Thomas. Haçlı Seferleri. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say, 2014.
- Augustinus, Aurelius. İtirafı. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa, 2022.
- Augustinus, Aurelius. Tanrı Devleti (Seçmeler). çev. Öncel Sencerman. Ankara: Bilgesu, 2021.
- Augustinus, Aurelius. Tanrı Şehri. çev. Kadir Canatan. Ankara: Eski Yeni, 2021.
- Augustinus, Aurelius. The City Of God. Edinburgh, 1909.
- Augustinus, Aurelius. The Confessions of St. Augustine. çev. J.G. Pilkington/M. A. New York, ty.
- Anonim Haçlı Tarihi. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge, 2013.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya el-. Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri). çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bloch, Marc. Büyücü Krallar. çev. Fatih Yücel. İstanbul: Selenge, 2022.
- Bourdieu, Pierre. Akademik Aklın Eleştirisi. çev. P. Burcu Yalım. İstanbul: Metis, 2016.
- Boyacıoğlu, Fuad. "Fransızların Roland Destanında Dinsel Bağnazlık ve Tarihi Olayların Çarpıtılması". Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 27 (2012), 67-82.
- Brentano, F. Funk. Les Croisades, 1934.
- Brett, Michael. Fâtımî İmparatorluğu. çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Cardini, Franco. Avrupa ve İslam. çev. Gürol Koca. İstanbul: Literatür, 2004.
- Cayrê, Fulbert. Kilise Babaları'nın Tarihi ve Doktrinleri. çev. Mehmet Aydın. İstanbul: LiteraTürk, 2021.
- Cheyne, Jean-Claude. Bizans Tarihi. çev. İsmayil Yerguz. Ankara: Dost, 2016.
- Cox M. A., George W. Haçlı Savaşları Tarihi. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ark, 2018.
- Curtis. Şarkiyatçılık ve İslam. çev. Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu, 2015.
- Çalışır, A. Onur (ed.). Denizaşırı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252). İstanbul: Kutlu, 2018.
- Çekiç, Ayşe. "Haçlı Seferlerinden Günümüze Düşman İslam ve Hz. Muhammed Algısı". Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12/3 (2022), 1506-1519.
- Çekiç, Ayşe. "III. Haçlı Seferinin 'Kudüs'ü Kurtarma' Söylemi ve Etrafında Şekillenen Algı". Journal of IslamicJerusalem Studies 21/1 (30 Haziran 2021), 77-90.

- Çekiç, Ayşe. Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbî - Haçlı İlişkileri 1171 - 1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış). Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Çelik, Fikret. "Ortaçağ Avrupası'nda Hıristiyanlığın Siyasal Düşünce Karşısındaki Yeri ve Önemi: Patristik Felsefenin Siyasal Düşünce Üzerindeki Etkisi". Ortaçağ Araştırmaları Dergisi.
- Davies, Norman. Avrupa Tarihi. çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınları, 2011.
- Dawson, Christopher. Batı'nın Oluşumu. çev. Dinç Tayanç. İstanbul: Dergah, İstanbul.
- Demirkent, Işın. Haçlı Seferleri. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Demirkent, Işın. "Haçlılar". İslam Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: TDV, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haclilar>
- Diehl, Charles. Bizans İmparatorluğu Tarihi. çev. Selim Sezer. İstanbul: İnkılâp, 2018.
- Duray, Victor. Orta Çağ tarihi. çev. İpek Kalaycıoğlu. Ankara: Fa Kitap, 2022.
- Ebu'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. el-Muhtasar fi-Ahbari'l Beşer. Beyrut: Dârül Kütübül İlmiyye, 1997.
- Eutropius. Kısa Roma Tarihi. çev. Çiğdem Menzilioğlu. İstanbul: Alfa, 2016.
- Fulcherius Carnotensis. Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak". çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Gibbon, Edward. Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi. çev. Asım Baltacıgil. İstanbul: İndie, 2019.
- Guênon, René. Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm. çev. İsmail Taşpınar. İstanbul: İnsan, 2022.
- Hartog, François. Heredotos'un Aynası: Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme. çev. M. Emin Özcan. İstanbul: İthaki, 2014.
- Hillenbrand, Carole. Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa, 2015.
- Hoffer, Eric. Kesin İnançlılar. çev. Erkil Güner. İstanbul: Olvido, 2019.
- İbn Şeddad, Bahaadin. Selahaddin-i Eyyubi. çev. M. Selim Bilge. Diyarbakır: Lis yayınları, 2015.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi. çev. Heyet. İstanbul: Ocak, 2016.
- Jones, Dan. Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020.
- Kalın, İbrahim. Ben Öteki ve Ötesi. İstanbul: İnsan, 2016.
- Kantorowicz, Ernst H. Kralın İki Bedeni. çev. Ü. Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilgesu, 2018.
- Kerr, Gordon. Charlamagne'den Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi. çev. Cumhuriyet Atay. İstanbul: Kalkedon, 2011.
- Komnena, Anna. Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp, 1996.
- Küçükalp-Cevizci, Kasım-Ahmet-. Batı Düşüncesi. İstanbul: İSAM, 2018.
- Le Bon, Gustave. Kitleler Psikolojisi. çev. Filiz Karaküçük. İstanbul: Kapra, 2022.

- Le Goff, Jacques. Ortaçağ Batı Uygarlığı. çev. Hanife-Uğur Güven. Ankara: Doğu Batı, 2015.
- Lewis, Bernard. İslam ve Batı. çev. Çağdaş Sümer. Ankara: Akılçelen, 2017.
- Locke, John. İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme. çev. Meral Delikara Topçu. Ankara: Öteki, 1999.
- Michaud. Histoire des Croisades. Paris, 1860.
- O'Shea, Stephen. İnanç Denizi: Ortaçağ Akdenizinde İslâm ve Hristiyanlık. çev. Egemen Demircioğlu. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ostrogorsky, Georg. Bizans Devleti Tarihi. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2011.
- Peter Tudebodus. Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Pirenne, Henri. Avrupa Tarihi. çev. Sinan Akbaytürk. İstanbul: Selenge, 2022.
- Pirenne, Henri. Hz. Muhammed ve Charlemagne. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Pirenne, Henri. Ortaçağ Kentleri. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim, 2019.
- Polat, Ziya. "Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı". Turkish Studies 14/1 (2019), 613-632.
- Ponting, Clive. Dünya Tarihi. çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Alfa, 2022.
- Raimundus Aquilers. Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Rouso, Henry. Şimdiki Zamanın Tarihini Yazmak Tarih, Tarihçi ve Çağdaşlık. çev. Volkan Çandar. İstanbul: İletişim, 2021.
- Runciman, Steven. Haçlı Seferleri Tarihi. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2008.
- Saramago, Josê. Körlük. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Kırmızıkeci, 2015.
- Spengler, Oswald. Batı'nın Çöküşü. çev. Giovanni Scognamillo, Sengelli Nuray. İstanbul: Dergâh, 1997.
- Şeyban, Lütfi. Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri. İstanbul: İz, 2016.
- Tural, Murat. Orta Çağ'da İslam'ın Kılıcı & Hristiyanlığın Çekici Selçuklular Franklar. İstanbul: Timaş, 2020.
- Roland Destanı. çev. Bilge Umar. İstanbul: YKY, 2022.
- Watson, Peter. Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a. çev. Heyet. İstanbul: YKY, 2020.
- Wicham, Chris. Ortaçağ'da Avrupa. çev. Nilüfer Epeçeli. İstanbul: Yeditepe, 2019.

Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın Rolü

*The Role of Prussia, the Zollverein and Bismarck in the Process
Leading to German Political Union*

Mehmet ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi

mehmetozturk@aksaray.edu.tr

0000-0003-3556-9216

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Öztürk, Mehmet . "Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya'nın, Zollverein'in ve
Bismarck'ın Rolü". Akademik İncelemeler Dergisi 400-419.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1313540>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Not/Note

27-29 Aralık 2021 tarihleri arasında TESAM tarafından düzenlenen Ekonomik,
Siyasal, Sosyal, Tarihsel, Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Boyutlarıyla Türkiye-
Avrupa İlişkileri Kongresi'nde sunulan "Zollverein: Gümrük Birliğinden Daha Fazlası
Mı?" isimli sözlü bildirinin genişletilmiş ve metne dökülmüş halidir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 12.06.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 30.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın Rolü

Öz

Tarihi süreçte Avusturya gibi Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ve Alman Konfederasyonu bünyesinde yer alan Prusya, Bismarck önderliğinde 1871'de Alman İmparatorluğu'nu ilan etmiştir. Alman siyasi birliğinin de sağlandığı bu aşamaya ise kolay gelinmemiştir. Bu aşamaya nasıl gelindiğine dair sorudan yola çıkan bu çalışmada, Alman siyasi birliğinin sağlanmasında Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın rolü araştırılmıştır. Prusya perspektifinden 18 ve 19. yüzyıl Avrupa tarihindeki temel kritik dönemlere temas eden araştırma aynı zamanda siyasi birlik sürecinin nasıl işlediğine ve bunun nasıl başarıldığına cevap aramaktadır. Güç dengesi ve güvenlik toplulukları yaklaşımlarının katkılarıyla yürütülen araştırma, tarihsel kurumsalcılıktan da izler taşımaktadır. Güç dengesi yaklaşımı, 18. ve 19. yüzyıllardaki Avrupa ve Alman coğrafyasındaki güç ilişkilerini göstermeye yönelik alt zemin oluşturmada, güvenlik toplulukları yaklaşımı ise fonksiyondan genel amalgama (birliğe) dönüşümü açıklamada tercih edilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde, Alman siyasi birliğinin sağlanmasında, Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın oldukça önemli rol oynadıkları görülmüştür. Siyasi birliği sağlama yönünde Prusya bir taraftan Avrupa güç dengesi koşullarında Fransa ile diğer taraftan da Alman devletleri arasında Avusturya ile uzun süre mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hatta Bismarck liderliğinde izlenen strateji doğrultusunda bu devletlerle savaşmış ve galip gelinmiştir. Bunların yanı sıra Alman siyasi birliğin sağlanması yönünde atılan stratejik bir bütünleşme hamlesi de Zollverein adı verilen Alman Gümrük Birliği'nin inşası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alman Gümrük Birliği, Amalgam Güvenlik Topluluğu, Bismarck, Güç Dengesi, Prusya

The Role of Prussia, the Zollverein and Bismarck in the Process Leading to German Political Union

Abstract

Prussia, which was part of the Holy Roman Germanic Empire and the German Confederation like Austria in the historical process, declared the German Empire in 1871 under the leadership of Bismarck. This stage, where German political unity was achieved, was not easily reached. Concerning the question of how with the question of how it came to the stage, this study investigates the role of Prussia, Zollverein and Bismarck in ensuring German political unity. From the perspective of Prussia, the research touches on the main critical junctures in 18th and 19th-century European history. Also, it seeks answers to how the political union process works and how it was achieved. The research, conducted with the contributions of balance of power (showing the power relations in Europe) and security communities approaches (explaining the general amalgam transformation), also bears traces of historical institutionalism. As a result of the research, it was seen that Prussia, Zollverein and Bismarck played a crucial role in ensuring German political unity. Prussia, for achieving the political union, on the one hand, had to struggle with France under the conditions of the European balance of power, and on the other hand, worked with Austria among the German states for a long time. Even under the strategy followed under the leadership of Bismarck, these states were fought and won. In addition, a strategic integration move to ensure German political unity was the construction of the German Customs Union, called Zollverein.

Keywords: German Customs Union, Amalgam Security Community, Bismarck, Balance of Power, Prussia

Extended Abstract

This study investigates the role of Prussia, Zollverein and Bismarck in ensuring German political unity. As claimed in this study, Prussia's external struggle with France and its internal struggle with Austria in the German geography had an essential role in the success of political unity. In addition to the construction of the Zollverein, which can be considered a continuation of the internal struggle in the German geography, Bismarck's strategic moves are other factors affecting the political unity. All these aspects of the study necessitate analysis that emphasizes systemic conditions (balance of power and European Cohesion), subsystem and regional organization (German geography and Zollverein), and leadership in the example of Bismarck. Despite such a broad and holistic structure, the study goes into limitations by not considering other variables that can be claimed to impact German political unity.

In this context, the general view of Europe before the Zollverein was first given by focusing on Prussia. The study presents this period as an unintegrated Europe and German geography, on the verge of disintegration, from the middle of the 16th century to 1815. From 1815 to 1834, it was presented as a process in which the existence of the balance of power system was felt. Secondly, in the study, the role of Zollverein in the process leading to German political unity was revealed using the Amalgam Security Communities approach of K. W. Deutsch. Thirdly, Bismarck's strategic moves are included, and the results of this process are discussed.

It has been seen in this study, which is an answer to questions such as how German political unity was achieved and what the actors involved in it, that this process necessitated a holistic view and taking into account more than one variable (Prussia, Zollverein and Bismarck). As a result of the research, it has been seen that Prussia, Zollverein and Bismarck, the touchstones of German and European history, played a significant role in ensuring German political unity. The following factors played an essential role in this success, which is the result of nearly two centuries of process: The external struggle in the balance of power conditions, the internal battle with Austria in the German geography, the formation of a customs union (the Zollverein) and the participation of other German states in it, and Bismarck's strategic moves. In this respect, it can also be considered a chess game success in German geography.

In the historical process, Prussia has been significantly affected by four developments, which deeply affected both the German geography and the European continent, two of which are small (Peace of Augsburg and Peace of Aixle-Chapello) and two of which are big (Thirty Years' War and Congress of Vienna).

Acting with the awareness of the balance of power conditions of the 18th and 19th centuries, Prussia struggled with Austria, the most crucial power and a member of the German geography. Prussia had to battle with Austria in German geography, first in the Holy Roman Empire (Heiliges Römisches Reich/Sacrum Romanum Imperium/962-1806) and then in the German Confederation (1815-1866).

While German geography was reshaped politically and economically after the Congress of Vienna in 1815, the influence of Prussia increased among the German states. In evaluating the cyclical developments, Prussia's establishment of Zollverein (German Customs Union) in 1834, mainly to include more German states, was essential in establishing German political unity. So much so that the Zollverein (Deutscher Zollverein), which was active between 1834 and 1867, was also considered the pioneer of the Bismarck Reich (Empire) (Fischer, 1960, 65). Zollverein, which aims to abolish customs duties in trade between member countries, has become an example of an organization that can make essential implications not only for German and European integration but also at the global level.

The Zollverein, which was put into practice by Prussia in 1834 and increased its influence among the German states, gave an essential impetus to political unity. After Zollverein expanded to include more German states, Bismarck became the Prussian prime minister in 1862 and took the last steps toward political unity. Bismarck used nationalism and Zollverein's achievements well in the international conjuncture and German geography. Moreover, his victory over Austria in the Battle of Sadowa in 1866 and France in the Battle of Sedan in 1870 ensured the establishment of the German Empire in 1871, that is, the German political unity.

Giriş

1815 Viyana Kongresi sonrasında Alman coğrafyası siyasi ve ekonomik olarak yeniden şekillenirken, Alman devletleri arasında ise Prusya'nın etkisi artmıştır. Konjonktürel gelişmeleri değerlendiren Prusya'nın, özellikle daha fazla Alman devletini içine alacak şekilde 1834 yılında Zollverein'i (Alman Gümrük Birliği'ni) kurması, Alman siyasi birliğinin kurulmasında önemli bir adım olmuştur. Öyle ki 1834-1867 yılları arasında faaliyette olan Zollverein (Deutscher Zollverein) Bismarck Reich'inin (İmparatorluğunun) da öncüsü sayılmıştır (Fischer, 1960, 65).

Gümrük alanlarını siyasi sınırlar dışında da birleştiren Zollverein örneğinin Ploeckl'a (2019) göre "bağımsız egemen uluslar arasında birleşik bir gümrük alanı oluşturan ilk uluslararası ticaret anlaşmasıdır". Balkır'a (2010, 50) göre de Avrupa Topluluğu'nun mikro örneğini sergileyen Zollverein ile ilk kez uluslararası bir otorite oluşturulmuştur. Dolayısıyla üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergilerini kaldırmayı amaçlayan Zollverein, sadece Alman ve Avrupa bütünleşmesi için değil küresel düzeyde önemli çıkarımlar yapılabilecek bir örgütlenme örneği olmuştur.

Bu önemine binaen literatürde pek çok yönü ile uzun yıllardır çalışılan Zollverein (Keller - Shiue, 2014; Feuerstein, 2013; Shiue, 2005; Green, 2003; Kindleberger, 1975; Henderson, 1935; Bastable, 1902) bu çalışmada Alman siyasi birliğini sağlamada önemli bir enstrüman olarak sunulmuştur. Bununla birlikte çalışmada, Alman siyasi birliğinin sağlanması, sadece Zollverein'a indirgenmemiş, Bismarck'ın rolü ve daha genel bağlamda güç dengesi koşullarında Prusya'nın rolü de ön plana çıkarılmıştır. Böylece Alman siyasi birliğine giden sürece üç temel boyuttan yaklaşılarak bütüncül bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada iddia edildiği üzere siyasi birlik yönündeki başarıda; Prusya'nın, Fransa ile dış mücadelesinin ve Alman coğrafyasındaki Avusturya ile iç mücadelesinin¹ önemli payı vardır. Prusya Alman coğrafyasında Avusturya ile önce Kutsal Roma Germen (Cermen) İmparatorluğu (962-1806) içinde, sonra da Alman Konfederasyonu (Germen Konfederasyonu/Deutscher Bund/1815-1866) içinde mücadele etmek durumunda kalmıştır. Alman coğrafyasındaki iç mücadelenin bir devamı olarak da düşünülebilecek Zollverein'in inşasının yanı sıra Bismarck'ın stratejik hamleleri, siyasi birliğin sağlanmasına etki eden diğer faktörler olmuştur. Çalışmanın bütün bu yönleri, sistemik koşulları (güç dengesi koşulları ve Avrupa Uyumu), alt sistem ve bölgesel örgütlenmeyi (Alman coğrafyası ve Zollverein), ve ayrıca Bismarck özelinde bireyselliği/liderliği öne çıkaran analizleri gerekli kılmaktadır. Çalışma bu türden geniş ve bütüncül yapısına rağmen Alman siyasi birliğine etki ettiği öne sürülebilecek diğer değişkenleri ele almayarak kısıtlamaya gitmektedir.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Zollverein öncesi Avrupa'nın genel görünümü Prusya'ya odaklanarak verilecektir. Çalışmada bu dönem daha ziyade 16. yüzyılın ortasından 1815'e kadar bütünleşmemiş bir Avrupa ve dağılmaya yüz tutmuş bir Alman coğrafyası olarak, 1815'ten 1834'e kadar ise güç dengesi sisteminin varlığının hissedildiği bir süreç olarak sunulacaktır. Çalışmada ikinci olarak, Alman siyasi birliğine giden süreçte Zollverein'in rolü, K. W. Deutsch'un Amalgam Güvenlik Toplulukları yaklaşımından yararlanılarak ortaya çıkarılacaktır. Üçüncü olarak, Bismarck'ın stratejik hamlelerine yer verilecek ve bu sürecin sonuçları ele alınacaktır.

1. Güç Dengesi Koşullarında ve Bütünleşmemiş Kıta'da Alman Devletlerinin Durumu

1.1. Güç Dengesi Yöntemleri ve Uygulamaları

Ağır tarafı hafifletme, hafif tarafı ağırlaştırma şeklinde cereyan eden denge süreci, Hans J. Morgenthau tarafından dört farklı yöntemle tarif edilir. Birincisi, rakiplerini bölerek ya da bölünmüş tutarak onları zayıf tutmak isteyen devletlerin benimsediği "böl ve yönet" yöntemidir. 17. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Fransa'nın, Almanları bağımsız küçük devletlere bölmeye veya onların tek bir devlet kurmalarını önlemeye yönelik dış politika izlemesi, buna örnek teşkil eder. İkincisi, toprak tazminatıdır. Bu, devletin toprak kazanması ile bozulan ya da bozulacağı düşünülen güç dengesini yeniden tesis etmek için kullanılır. İspanya'nın sömürgelerdeki ve Avrupa'daki topraklarının Habsburglar ve Bourbonlar arasında paylaşılmasını içeren 1713 Utrecht Anlaşması ve İspanya Veraset Savaşı'nı bitiren anlaşma, toprak tazminatı vasıtasıyla güç dengesinin tesisini sağlamıştır. Bir başka örnek, 1772, 1793 ve 1795'te olmak üzere Polonya'nın Prusya, Avusturya ve Rusya arasında 3 kez bölüştürülmesidir. Buranın tek bir gücün elinde olması halinde güç dengesinin sarsılacağından korkulmuştur (Morgenthau, 1970, 231-232).

Üçüncüsü, çok devletli sistemle işleyen güç dengesinin mecburi bir fonksiyonu olan ittifaklardır ve devletler buna koşullar uygun olduğunda yönelirler. Kendi aralarında rekabet eden iki devlet konumlarını korumak ya da iyileştirmek için; ya kendi güçlerini artırır (silahlanma yarışına girebilirler), ya diğer devletlerin güçlerini kendi güçlerine dahil ederler (ittifak), ya da diğer ulusun rakibine katılmasını engellerler (ittifak). 19. yüzyılın son on yılında Rusya Avusturya'ya, Fransa Alman İmparatorluğu'na karşı çıkarken, Avusturya da hem Rusya hem Fransa'ya karşı Alman İmparatorluğu ile ittifak kurmuştur. Dördüncüsü, silahlanma yoluyla istikrarsız ve dinamik bir güç dengesi oluşturulmasıdır (Morgenthau, 1970, 234-237).

Joseph S. Nye ve David A. Welch'e göre; güç dengesi kavramının üç farklı kullanımı vardır. İlk olarak, statükoya işaret eden eşit güç dağılımı anlamında kullanılabilir. İkinci olarak, dengeleme politikası şeklinde yani bizzat politika olarak güç dengesinden söz edilebilir. Herhangi bir devletin güç üstünlüğü elde etmesine karşı harekete geçmeye dayalı bu güç dengesi, 1848'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un "İngiltere'nin ne daimî düşmanları ne de daimî dostları olduğu, yalnızca daimi çıkarları olduğu" şeklindeki söylemiyle uyuşmaktadır. Yine güç dengesi sisteminde kazançtan pay almak için peşine takılma seçilebilir ancak bunun ilgili devletin bağımsızlığına zarar vermesi söz konusu olabilir. Bu bağlamda "zayıf tarafa katılma" daha doğru bir seçenek olabilir (Nye - Welch, 2010, 109-111).

Üçüncü olarak, güç dengesi bazen çok kutuplu tarihsel realiteyi vurgulamak için kullanılabilir. Öyle ki 18. yüzyılın durumu klasik güç dengesi kavramı ile nitelenirken, 1815-1914 yılları arası ise çok kutuplu ve ılımlı güç dengesini² örneklemek için kullanılmaktadır. Ama daha ziyade 1815-1870 arası gevşek çok kutupluluk, 1870-1914 arası Alman İmparatorluğu'nun yükselişi, 1907-1914 ise ittifakların iki kutupluluğu olarak tanımlanmaktadır (Nye - Welch, 2010, 114-115).

1815'ten 1870'e kadar beş büyük güç (İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa), aralarından birinin Avrupa'ya hâkim olmasını engelleme adına sık sık ittifak değiştirmişlerdir. İtalyan ve Almanların siyasi birliklerini sağlamaları ile 1870'den 1907'ye kadar altı büyük gücün yer aldığı sistemde Alman İmparatorluğu'nun büyüyen gücü sistemin de sonunu hazırlamıştır. Nitekim 1907-1914 arasında Üçlü İttifak (Alman

İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve İtalya) ile Üçlü Antant (İngiltere, Fransa ve Rusya) şeklinde iki sıkı blok kutuplaşması ve güç dengesinde esneklik kaybı, I. Dünya Savaşı'nı doğurmuştur (Nye - Welch, 2010, 115).

Norman Davies (2006, 811-812) ise Viyana Kongresi'nden sonraki süreci şu şekilde sınıflandırır; tepki (1815-1848), reform (1848-1871) ve rekabet (1871-1914). İlk aşamada 1848 devrimine kadar güç dengesi başarıyla uygulanmıştır. İkinci aşamada, güçler isteksizce kontrollü reforma sıcak bakmak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte, ödümler verilmiş, anayasa vaadinde bulunulmuş, son serfler serbest bırakılmış ve Macaristan haricinde İtalyan ve Almanlar ulusal birliklerini sağlamayı başarmışlardır. Son aşamada ise, diplomatik müzakereler, askeri silahlanma ve sömürge rekabeti yaşanmış ve Napolyon Savaşları (1803-1815) ile kıyaslanmayacak ölçüde modern bir savaşa girilmiştir.

18 ve 19. yüzyıl Avrupa'sının konumu, Morton A. Kaplan'ın geliştirmiş olduğu uluslararası sistem modellerinden güç dengesi sistemine de ilham kaynağı olmuştur. Buna göre sayıları en az 5 (Waltz ve Morgenthau'da 3) olan ve güçleri yaklaşık birbirine eşit olan ulus devletler güç dengesi sistemini oluşturur. Bu sayının üçe düşmesi halinde diğer iki devletin birleşerek diğerini ortadan kaldırması ihtimali vardır. Sistemde hiçbir koalisyonun ya da devletin sistemi yıkacak şekilde üstünlük kurmasına izin verilmez. İttifaklar, geçici süreliğine yapıldığı için kısa süreli olsa da ittifaklar dışında kalan devletin çok olması, sistem için istikrar unsuru olabilmektedir. Çıkarların her an değişmesi söz konusu olduğu için istikrarlı blok oluşturulamadığı bu modelde ideolojiler de ittifak oluşturmada belirleyici değildir. Bu modelde şart olmamakla beraber sistemin işleyişinden yarar sağlayan ve statüko değişikliği durumunda zayıfın yanında yer alarak sistemi koruyan bir dengeleyici devlet olabilir. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar İngiltere'nin durumu buna örnek teşkil eder (Arı, 2018, 388-390).

Kaplan'a (1957, 686) göre güç dengesi sisteminin temel kuralları şu şekildedir:

1. Sistemde başat durumuna geçmeye çalışanlara karşı durmak.
2. Uluslarüstü ilkelere itaat çerçevesinde hareket eden devletleri kısıtlamaya çalışmak.
3. Kapasiteyi artırma gayesiyle hareket edilirken, savaştan ziyade görüşmeleri yeğlemek.
4. Kapasiteyi artırma fırsatını kaçırmaktansa savaşa girmeyi yeğlemek.
5. Yenilmiş bir aktörün sisteme yeniden dahil olarak temel aktör konumu kazanmasına fırsat vermek.
6. Temel aktörlerden birisinin yok olması söz konusuysa savaşı sonlandırmak.

Bu kurallardan birincisine göre 15 ve 16. yüzyıllarda sırasıyla Portekiz ve İspanya, 17. yüzyılda Hollanda, 18. yüzyılda Fransa ve 19. yüzyılda İngiltere'nin başat güç olduğu ve diğerlerinin bunu engellemeye yönelik politikalar izlediği bir Avrupa güç sistemi vardır (Sander, 2009, 97). Bu güç dengesi kurallarından ikincisi, Fransız Devrimi karşısında diğer devletlerin tutumlarını; üçüncüsü, Avrupa Uyumunu; dördüncüsü, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa sistemini; beşincisi, Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden kabulünü; altıncısı ise Otto von Bismarck'ın (1815-1898), Sadova'da Avusturya'ya karşı izlediği politikayı örnekler (Arı, 2018, 390).

1.2. Güç Dengesi Koşullarında Avrupa, Alman Coğrafyası ve Prusya

1800'lerden önce başlayan Avrupa'nın üstünlüğü, 19. yüzyılda buluşların üretime geçmesiyle daha fazla belirginleşmiştir. Ekonomik refahın gelişimi ise özellikle silah

endüstrisini canlandırarak Avrupa devletlerinin sömürgeler üzerinde egemenlik kurmasını kolaylaştırmıştır. Endüstrileşmenin ilk aşamasında demir ve kömür etkili olmuş ve 18. yüzyıldan 1870'e kadar süren bu aşama makineleşme ya da endüstri devrimi olarak isimlendirilmiştir. Çeliğin etkisinin hissedildiği endüstrileşmenin ikinci aşaması ise 1870'lerle birlikte başlamış ve bu da teknolojik/bilimsel devrim olarak isimlendirilmiştir (Sander, 2009, 208-211). Bir bütün olarak teknolojik, iktisadi, kültürel ve kıtalararası bir güç olarak tanınan 19. yüzyıl Avrupası'nda aynı zamanda motorlar, lokomotifler, elektrik dinamları ve gaz haneler ile tanışılmıştır (Davies, 2006, 807).

19. yüzyıl Avrupası'nın geldiği aşama özellikle ticaret ve finans alanında büyük bir dönüşümün ürünüdür. Öyle ki Ortaçağın ilk dönemlerinde dış ticarete kapalı bir pazar ekonomisi uygulanırken, 12. yüzyılda kentlerde yaşanan gelişmeler bir değişim oluşturmuşsa da ticaret sınırlı kalmaktan kurtulamamıştır. Bunda uluslararası ticaretteki engeller (yol geçiş ücretleri, farklı ölçü birimleri, ürün satışında süre sınırı), ulaşım araçlarının ikelliği (18. yüzyılda buhar makinesinin kullanılmaya başlanmasına kadar ucuz olduğu için tercih edilen su yollarının fazla yük taşımacılığına engel olması) ve ülkelerin merkantilist politikaları (kendi kendine yeterli bir ekonomi ve büyük bir ticaret fazlası kazanma arzusu) etkili olmuştur (Balkır, 2010, 43-44).

18. ve 19. yüzyılda hükümetlerin kâğıt para basımıyla birlikte finansal bir devrim yaşanmıştır. Bu tarihsel bir problem olan para arzı yetersizliğini çözmüş ancak başka problemlere yol açmıştır. Para arz etme kapasitesini kazanan hükümetlerin bunu fazlasıyla gerçekleştirmeleri, oluşturduğu enflasyon nedeniyle uluslararası parasal ilişkileri istikrarsızlaştırıcı olmuştur. 1870-1914 arasında etkin kullanılan klasik altın standardına kadar bu şekilde cereyan etmiştir (Gilpin, 2015, 156-157).

Böyle bir Avrupa'da Alman siyasi birliğini sağlama yönünde Zollverein'in önemli payı vardır. Ancak Zollverein öncesinde ve sonrasında Prusya'nın içeride yani Alman coğrafyasında Avusturya, dışarda ise Fransa ile mücadele etmesi gerekmiştir. Bu mücadelenin ilk ayağı 1546'da Fransa'nın desteğiyle Protestan Alman prenslerinin; Kutsal Roma Germen İmparatoru'na (Habsbuglar'dan gelen V. Charles/Şarlken) ve diğer Katolik prensliklere karşı savaş başlatmasıdır. 1555'te Augsburg Barışı ile sonuçlanan bu savaşın en önemli yönleri, Protestanlığın başarısının kanıtlanmış olması ve Alman coğrafyasının küçük ve parçalı devletler şeklinde 19. yüzyıla kadar kalacak olmasıdır. Bu savaşta Fransa Kralı I. François, kendisi Katolik olmasına karşın siyasi çıkarları gereği Protestanları desteklemiştir. Öyle ki bu durum, daha o zamanlardan başlamak üzere II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Almanların bölünmüş şekilde kalması amacı güden Katolik Fransa'nın siyasi ve dinsel dış politikası ile uyumludur (Sander, 2009, 86-87).

Fransa; sadece Prusya'nın değil aynı zamanda Avusturya ve kuzey İtalya topraklarını da kapsayan orta Avrupa'nın bölünmüş durumda tutulmasına dayalı politikasını, Richelieu döneminin başladığı 1624'ten Alman İmparatorluğu'nun ilan edildiği 1871'e kadar yaklaşık 2,5 yüzyıl uygulamıştır. Fransa ayrıca, Otuz Yıl Savaşları'nda Protestan tarafın yıkılmasıyla güçlenecek bir Avusturya'nın Fransa'ya darbe vurabileceği endişesiyle İsveç, Prusya ve kuzey Alman prensliklerinden oluşan Protestan koalisyonu, Avusturya ve güney Alman prensliklerinden oluşan Katolik koalisyonu karşı desteklemekten çekinmemiştir (Kissenger, 2016, 31-34).

Avrupa'yı ve Alman coğrafyasını şekillendirici önemli bir diğer gelişme 1618-1648 arasında vuku bulan Otuz Yıl Savaşları'dır. Bu savaş, Katoliklerle Protestanlar arasında Alman iç savaşı, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile bağımsızlıklarını korumak isteyen üye devletler arasındaki savaş ve Alman topraklarında İspanya ile Hollanda,

Fransa ile Habsburglar arasında bir savaş olarak görülebilir. 1648 Westphalia Barışı ile sonuçlanan savaştan Protestanlar zaferle çıkmıştır. Alman coğrafyasında Katoliklik, Protestanlık ve Calvinizm geçerli dinler haline gelmiş, kilisenin gücü kırılmıştır. Ayrıca Kutsal Roma Germen İmparatorluğu parçalanarak 300 kadar Alman devleti ortaya çıkmıştır ki bu durum 1552-1598 arasındaki dini nitelikli iç savaşlarından bütünlüğünü sağlayarak çıkan Fransa'nın üstünlüğüne de katkı sağlayıcıdır (Sander, 2009, 98-101).

Avrupa'da Katolik-Protestan çatışmasına dair son büyük savaş olan Otuz Yıl Savaşları sonunda Münster ve Osnabrück toplantıları yapılmıştır. Bu toplantılardaki uzlaşma metinlerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan 1648 Westphalia Barışı, Avrupa'da modern uluslararası sistemin kuruluşunu hazırlamıştır. Fransa krallarının Katolikliğin lideri olma hususunda ters düştüğü Katolik dünyanın ruhani lideri Papa ve onun kılıcı rolündeki Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun hâkim konumu kırılmıştır. Böylece Papanın dinsel yetkileri siyasal alanın dışında bırakılırken, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu bünyesinde 300 kadar Alman devleti mutlak egemen siyasal birimler olarak ortaya çıkmıştır ki bu imparatorun sembolik bir duruma düştüğünü göstermiştir (Hasgüler - Uludağ, 2007, 20-21).

Ortaçağın sonunda papalık ve imparatorluk gibi Pan-Avrupacı akımların etkisini kaybetmesiyle ulusalcılık yükselmiştir. Özellikle 1648 Westphalia Barışı ile uluslararası sistemde ulus-devletlerin etkinliği artmış ve siyasal realizm yükselişe geçmiştir. Rönesans ve reformla birlikte Avrupa'da kilisenin birliğinin sarsıldığı bir döneme de girilmiştir (Balkır, 2010, 44-45).

Westphalia sonrasında 14. Louis'in Avrupa'da oluşturmak istediği Fransız hegemonyasına karşı yeni ittifaklar doğmuştur. Ancak bu sadece Fransa'ya karşı değildir. Örneğin, 1683'te Viyana'yı kuşatan Osmanlı'ya karşı Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya "Kutsal İttifak" adı altında birleşmişlerdir. Fransa'ya karşı 1686'da "Augsburg Birliği" altında birleşen Avusturya, İspanya, Hollanda, İsveç, Bavyera ve Saksonya ise 1688-1697 arasında Fransa'yla savaşmışlardır. 1697'de bu savaş Ryewick Barışı ile dursa da İspanya kralının 1700'de ölmesi üzerine 1701'de İspanya Veraset Savaşları³ ile yeniden başlamış ve bu kez Fransa'ya karşı büyük ittifak altında Avusturya, Hollanda, Portekiz, Brandenburg, Savua ve İngiltere yer almıştır.⁴ Savaşı kaybeden ve hegemonyası sona eren Fransa ile 1713'te Utrecht Barışı yapılmasının ardından eşit güçteki devletler arasında mücadele başlamıştır. Batı Avrupa'da İngiliz-Fransız, orta Avrupa'da ise Avusturya-Prusya mücadelesi beraberinde Fransa-Avusturya'ya karşı İngiltere-Prusya ittifaklarını doğurmuş, Rusya'nın da bazen taraf değiştirdiği bir mücadele yaşanmıştır (Hasgüler - Uludağ, 2007, 23-24).

1700'lerden sonra Alman coğrafyasında (Kutsal Roma Germen İmparatorluğu bünyesinde) öne çıkan iki devlet vardır. Bunlardan birisi daha önce Avusturya Habsburgları olarak bilinen Avusturya'dır ve bu devlet Macaristan ve Bohemya'yı da içine alan çokuluslu bir karakterdedir. Diğeri ise 1417'den beri Hohenzollern ailesince yönetilen ve daha önce ismi Brandenburg olan Prusya'dır. Prusya 1640'dan sonra I. Frederick Wilhelm'in (1713-1740) güçlü ve disiplinli bir ordu oluşturmasıyla güçlenmeye başlamıştır (Sander, 2009, 114).

Özellikle savaşta başarı için üretime ve nüfuza çok fazla önem veren II. Frederick (Büyük Frederick, 1740-1786); Alman coğrafyasında Avusturya'ya rakip, doğuda Rusya'yla eşit koşullarda mücadele edebilen, genişlemiş ve büyük bir güç haline gelmiş bir Prusya krallığı miras bırakmıştır (McNeill, 2013, 505). Öyle ki Prusya, 1740-1748 arasındaki orta Avrupa'da toprak ve askeri güç mücadelesine dayanan savaşta Avusturya'yı yenmiştir.

1748'deki Aixle-Chapello Barışı ile Prusya hem Silezya'yı almış hem de Avusturya'nın yanı sıra Alman coğrafyasında önemli bir güç olduğunu göstermiştir. Bu aynı zamanda bundan sonra Alman coğrafyasını şekillendirici bir başka gelişmeyi yani "Alman İkililiğini" ortaya çıkarmıştır (Sander, 2009, 146-147).

18. yüzyıl Avrupa güç dengesi koşullarında başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) İngiltere dünya gücü haline gelerek Fransa'nın Hindistan, kuzey Amerika ve Afrika'daki sömürge topraklarını ele geçirmiştir (Sander, 2009, 145). 1789 Fransız Devrimi ile birlikte eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkeleriyle hareket edilirken feodal ekonomiyi sona erdiren ve burjuva sınıfını güçlendiren yeni bir düzen kurulmuştur. Ayrıca derebeylik ve serflik kaldırıldığı, gümrük vergilerinin dış sınırlara kaydırıldığı, ulusal ekonomileri koruma amaçlı kota ve tarifelerin oluşturulduğu, ortak ölçü sisteminin benimsendiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu gelişmeler Napolyon Bonaparte'la (1769-1821) birlikte kıta Avrupası'na da sirayet etmekle kalmamış, "kıta sistemi" getirilerek İngiliz ticaretine karşı kıta Avrupası korunmaya çalışılmıştır. Ancak Napolyon'un çöküşü kıta Avrupası'nda bütünleşmeyi yeniden sekteye uğratmış ve kıta Avrupası'nı İngiliz mallarına karşı korumasız bırakmıştır (Balkır, 2010, 45-46).

Napolyon'un daha çöküşe geçmediği 1792'den 1812'ye kadarki dönemde ise Fransız devrim orduları Avrupa haritasında önemli değişimlere neden olmuştur. İlk olarak, Flandre, İsviçre, Alman ve İtalyan coğrafyasının büyük bölümü ilhak edilmiştir. İkinci olarak, Fransa'ya sıkıca bağlı yeni devletler oluşturulmuştur. Hollanda Krallığına (1804-1810) dönüştürülen Batavya Cumhuriyeti (1795-1804), Ren Konfederasyonu (1806-1813), Westphalia Krallığı (1807-1813) gibi. Üçüncü olarak, değiştirilen sınırlar ve denetlenen iç düzenlemeler şartıyla Avusturya, Prusya, İspanya, Portekiz ve Napoli'nin varlıklarını sürdürmelerine izin verilmiştir (Davies, 2006, 777-778).

Fransız İhtilali/Devrim Savaşları'nda (1792-1815) Napolyon Fransa'sını yenen Avrupa'nın büyük devletleri (İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya) Fransa'yı ihtilalden önceki sınırlarına çekmiştir. Bu sayede hem Fransız hegemonyasının Avrupa'da kurulmasına izin verilmemiş hem de Fransız ihtilalinin getirdiği hürriyetçilik/liberalizm akımına da karşı durulmuştur. 1815 Viyana düzeni ile bu güçler, 1818-22, 1830, 1848 ayaklanmalarını akamete uğratarak konumlarını sağlamlaştırmışlardır (Armaoğlu, 2017, 22).

Bütün bu yönleriyle Avrupa, güç dengesinin işlerliği sayesinde Westphalia'dan Napolyon Savaşları'na kadar istikrarlıdır denilebilir. Napolyon'un ardından bir yandan güç dengesini koruma arayışı, diğer yandan "devrimci liberal milliyetçiliğin" önünü kesme adına yapılan anlaşmaları yansıtan sistem "Avrupa Uyumunu" olarak bilinir olmuştur (Nye - Welch, 2010, 108).

Bu bakımdan 1815 Viyana Kongresi, Avrupa ve Alman coğrafyasında önemli bir dönüşümdür. Bu güç dengesi sistemini ve İngiltere'nin üstünlüğünü başlatan önemli bir gelişmedir (Sander, 2009, 148). Rusya'nın genişlemesine karşı duran İngiltere 1815'te Waterloo Savaşı'nda Fransa'yı yenilgiye uğratmakla birlikte Fransa'nın yenilginin intikamını alma isteğini kırma amacıyla daha fazla işgale girişmemiştir. Önceden onay almamış her türlü değişikliğe karşı çıkan, gerektiğinde gelecekte kongreler düzenleme konusunda anlaşan Prusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya bu doğrultuda 1818 Aix-La-Chapelle (Aachen) Kongresi düzenleyerek Fransa'yı uluslararası sisteme tekrar kabul etmişlerdir (Davies, 2006, 811). İngiltere ile aynı fikirleri paylaşan Avusturya da

cezalandırma yerine denge siyasetini tercih etmiş ve böylece Viyana Kongresi'yle Avrupa'da görece barış ve istikrar ortamı⁵ oluşmuştur (Sander, 2009, 175-177).

Waterloo'dan sonra Metternich'in başkanlığında yeniden toplanan Viyana Kongresi'nde Alsace, Lorraine ve Varşova'yı isteyen Prusya'ya Saksonya'nın yarısı verilmiştir. Avusturya'ya ise Hollanda'da hak iddialarını kaybettiği için Kuzey İtalya'nın büyük bölümü verilmiştir. Monarşilerin yeniden güçlendirilmesinin gündeme geldiği Viyana Kongresi'nde, orta Avrupa'nın barış ve istikrarı için birliğini sağlamış bir Almanya yerine Avusturya, Prusya, Bavyera, Wüttemberg, Saksonya gibi Alman devletlerinin Alman Konfederasyonu içinde tutulması tercih edilmiştir (Davies, 2006, 810). Söz konusu konfederasyonun amacı konfedere devletlerin bağımsızlıklarını koruması, iç ve dış güvenliğin sağlanması, savaş durumunda birlikte karşı çıkılması, anlaşmazlıkların diyet meclisinde çözülmesi, çözülemese hakemliğe gidilmesi, birbirlerine karşı savaşmamaları olarak sıralanmıştır (Hasgüler - Uludağ, 2007, 48-49).

Alman Konfederasyonu'nun oluşturulmasıyla daha önce 300'den fazla olan devlet sayısı 39'a düşürülerek komşularını tehdit edemeyecek kadar zayıf, Fransa tarafından saldırıya uğramayacak kadar güçlü tutulması sağlanmıştır. Aynı zamanda Alman ulusal birliği engellenerek konfederasyon içinde Prusya'nın askeri üstünlüğü, Avusturya'nın üstün prestij ve hukuka uygunluğu ile dengelenmeye çalışılmıştır (Kissenger, 2011, 73). Ancak Avusturya, yıkılan imparatorluğun ardından 1815'te yeni kurulan Alman Konfederasyonu'nda da kendini eşitler arasında birinci görme eğilimini sürdürmek istemiş ve özellikle Prusya'nın liderlik rolünü ele geçirmesini önlemeye odaklanmıştır (Kissenger, 2011, 72; Hawes, 2022, 107).

Otuz Yıl Savaşları'yla Habsburglar'ın Orta Avrupa'da hegemonya kurmayı başaramaması, Avusturya'nın tüm Alman coğrafyasını kendi idaresi altına alma hayallerine darbe vururken, 1792'de başlayan koalisyon savaşlarının yoğun bir döneminde adeta İngiliz Milletler Topluluğu'na benzer hale gelen zayıf Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun son uzantısı da 1806'daki Presburg Anlaşması ile hukuken sona ermiştir (Hasgüler - Uludağ, 2007, 21-22; Kissenger, 2011, 72).

Nitekim Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun ardından Viyana Kongresi'yle kurulan Alman Konfederasyonu'nun (1815-1866) en önemli devleti Avusturya olmuş ve bu konfederasyon onun denetimine bırakılmıştır. Frankfurt'ta meclisi olan ve Avusturya İmparatorluğu, Prusya ve Danimarka Krallığı dahil olmak üzere 39 devletten oluşan bu konfederasyonun ikinci en önemli gücü 7 eyaletli Prusya'dır. Bu dönemde 1830 ve 1848 devrimleri, Metternich'in karşı çıktığı 1789 devriminin ilkelerini sağlamlaştırıcı etki bırakmıştır. Özgürlüğü öne çıkaran liberalizm ve milliyetçilik ise Prusya'nın bayraktarlığını yaptığı unsurlar olmuştur (Sander, 2009, 189).

Özellikle Metternich 1815'ten beri mutlakiyetçiliğin bayraktarlığını ve liberalizmin düşmanlığının öncülüğünü yapar hale gelmiştir (Armaoğlu, 2017, 24). Restorasyon devri Avrupa'sının tipik bir lideri olan Metternich, "siyasal açıdan tutucu, ulusçuluğun düşmanı ancak sanayi ve ticaretin geliştirilmesi ve bürokrasinin ıslahı konusunda akıllı ve dinamik" bir davranış sergilemiştir. Avrupa'da gerici bilinmekle beraber örneğin Osmanlı Devleti'nde tanzimat bürokratlarının hayranlık duyduğu bir kişidir (Ortaylı, 2011, 35). "Ülkesini Napolyon'dan kurtaran adam" ve "Avrupa yeni düzeninin kurucusu" olarak görülen konumundan dolayı Avrupa'da 1815-1848 arası "Metternich dönemi" olarak da bilinmektedir (Sander, 2009, 182).

Metternich'in eseri olan Viyana sisteminden hoşnut olmayan Bismarck, özellikle Prusya'nın konfederasyon içinde elinin kolunun bağlandığını düşünerek Alman birliğinin

sağlanması için bu sistemin ortadan kalkması gerektiğini düşünmüştür (Kissenger, 2011, 96). Prusya'da ayrıca endüstrileşme sonucunda ortaya çıkan yeni sınıfların ulusal birlik hedefinin yanı sıra Fransız kültürü tesiri altında kalmaktan kurtulmak için ulusal değerleri öne çıkarıcı yeni bir misyon da benimsenmiştir. Bununla beraber 1848'deki devrimlerde Macaristan'ın direnişi Metternich'i koltuğundan etse de başarılı olamamıştır. Benzer şekilde İtalyan ve Alman Ulusal Birliği'ni kurma yönünde girişimler de Avusturya'nın konfederasyondaki ağırlığı nedeniyle gerçekleşmemiştir (Sander, 2009, 190-193). Üstelik Prusya için Fransa faktörünü de aşması gerekecektir.

2. Alman Gümrük Birliğinden Alman Siyasi Birliğine: Fonksiyonelden Genel Amalgam Topluluğa Dönüşüm

2.1. Deutsch ve Güvenlik Toplulukları

Gerek gümrük birliği gerekse de siyasi birlik entegrasyonun birer aşamasıdır. Entegrasyonun oluşumu ve gelişimine dair fikirleri ile öne çıkan isimlerden birisi olan Karl W. Deutsch'a göre, entegrasyonun oluşumu için şu dört koşul gerekir: Siyasal birimler arasında yakınlık duygusu, değerler ve kazanımlarda uyum bulunması, belli ölçüde müşterek kimlik ve sadakate sahip olunması ve karşılıklı hassasiyet taşınması. Ayrıca Deutsch entegrasyonun, barışı sürdürme, bazı özel görevler başarabilme, daha büyük çok amaçlı yeteneklere katılabilme ve yeni bir öz-imağ ve rol kimliği kazanabilme gibi amaçlar taşıyabileceğini belirtmiştir (Deutsch, 1968, 192-193).

Dedeoğlu'na (2004, 9-10) göre Deutsch, uluslararası sistemi kaotik durumdan kurtarmak için bütünleşmeyi reçete olarak sunmuş ve siyasal bir topluluğun yanı sıra ekonomik ve kültürel unsurlara önem vermiştir. Yerel otoriteleri zayıflatıcı, üretkenlik karşıtı, iç çekişmeleri çözemeyen ve toplumsal ayrışmaya yol açan unsurların bertaraf edilerek toplumsal oydaşmanın (karşılıklı saygı, ortak çıkar, duygular ve değerler) sağlanmasından yanadır. Bu sayede devlet ile toplum arasında güçlü bir bağ kurulabilecektir. Buna katkı sağlayan en önemli araç müdahalesiz ve sürekli işleyen iletişim kanalları olacaktır. Özellikle geri besleme mekanizmasına sahip iletişim, devlet içinde barış topluluğu kurduğu gibi devletlerarasında da sınıraşan kurumsallaşmaların meydana gelmesine yardımcı olacaktır.

Dedeoğlu'na (2004, 11-12) göre, Deutsch'un perspektifinde, kolektif değer oluşturma, siyasal araçları kullanma kapasitesine sahip olma ve bunu destekleyici adımlar atabilmenin yanı sıra birbirlerinin ekonomik, sosyal, siyasal davranışlarını iletişim kanallarının açıklığı sayesinde tahmin edebilmeleri, güvenlik topluluğu oluşturmada önemli adımlardır. Bu perspektiften bakıldığında ancak birbiriyle iletişim kuran toplumlar ortak değer sistemleri oluşturabilmektedirler. Örneğin 19. yüzyılda Zollverein'in başarısında tüm Alman devletleri arasında yaygın bir demiryolu ağı kurulmuş olmasının payı büyüktür.

Deutsch'un yaklaşımında iki tür güvenlik topluluğu vardır. Birincisi, formel olarak ayrı parçaların ortak kurumlar (tek bir hükümet) altında bir araya geldiği federalizm tarzı amalgam güvenlik topluluğudur. İkincisi ise, farklı kimlik ve hükümetleri bulunan devletlerin bir üst otorite altında (birden fazla hükümetin işbirliğine dayalı) konfederal tarzda örgütlendiği plüralistlik güvenlik topluluğudur (Deutsch vd., 1957, 5-6). Deutsch'a göre eğer entegrasyonun gayesi, entegre olmuş siyasal birimlerin bağımsız haklarını koruyarak kendi aralarında barışın tesis edilmesini ifade eden *pluralistik güvenlik topluluğu* değil de amaçlar doğrultusunda daha büyük güç olmak, ortak kimliğe ve hükümete sahip olmaksızın böyle bir durumda *amalgam siyasi topluluk* (birlik) meydana gelir (Deutsch, 1968, 193).

Bazı görevlerin müşterek organlar vasıtasıyla yürütüldüğü fonksiyonel ya da kısmi amalgam topluluklar da bulunabilmektedir. Fonksiyonel amalgam topluluklarda egemenlik devri zorunluluğu yoktur ve bu yönüyle konfederasyona denk düşerler. Bu birleşmeler daha sonraki süreçte "birlik" olarak ifade edilebilen genel bir amalgama dönüşebilmektedir.⁶ Tıpkı İsviçre kantonları, İngiltere ile Galler ve İskoçya arasında olduğu gibi Zollverein da daha sonra genel amalgama dönüşmüş fonksiyonel (kısmi) amalgama örnek olarak verilebilir (Arı, 2018, 284).

Deutsch'a (1968, 196) göre, federasyon ya da ulus-devlet benzeri oluşumlar manasına gelen amalgam güvenlik toplulukları; bir sıra takip eden ya da yavru kurbağanın kurbağaya dönüşmesinde olduğu gibi ya da yavru kedinin büyümesinde olduğu gibi evreler geçiren organizmadan ziyade montaj olayına benzer. İlgili parçaların bir araya getirilmesiyle parçalardan ayrı bir sistem olan makine (örneğin otomobil) meydana gelmektedir. İşte tüm entegre birimlerin tarihsel bir aşama izleyerek parçaların toplanmasıyla bütünleşme gerçekleşmektedir.

Entegrasyon genellikle diğerlerine nazaran çekim gücü olan ve daha gelişmiş bir ya da birkaç siyasal birimin oluşturduğu merkez bölgeden başlamakta ve genişlemektedir. Zollverein örneğinde Prusya'nın rolü buna iyi bir örnek oluşturur. Ayrıca merkez bölgedeki birimlerin liderleri ve seçkinleri kurucu olma vasıfları dolayısıyla yeni oluşan siyasal sistemin de seçkinleri olmaktadır. Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Wilhelm ve Bismarck'ın durumu da bunu destekler (Arı, 2018, 283).

2.2. Zollverein'in Oluşumu ve Etkisi

1819'da Alman Gümrük Birliği fikrini ilk ortaya atan Friedrich List olmuştur ve o, iç gümrüklerin kaldırılarak dışarıya karşı ortak bir tarife izlenmesini savunmuştur. İç pazarların genişletilerek ekonomik gücün yükseltilmesi, İngiliz rekabetine karşı Alman ekonomilerini korumak için gerekli görmüştür. Bu doğrultuda List'e göre, iç pazarın canlandırılması için sanayileşmenin teşviki, sanayi güçleninceye kadar ithalatta koruyucu gümrük tarifelerinin icrası, sınaî ekonominin güçlendirilmesi için bağımsız devlet yapısı gerekli görülürken, işgücü istihdamı için göçlerin devlet tarafından yönetilmesi de elzem görülmüştür (Balkır, 2010, 48).

"Kapitalizme giden Prusya yolunun" en büyük savunucularından List, gelişmeyi; değişim için sınıf savaşını gerekli gören Marx'tan farklı olarak altyapıya, eğitime büyük yatırımlara ve koruyucu gümrük tarifelerine dayandırmıştır. Bununla birlikte "iktisadi alanda erken olgunluk ve siyasi alanda gecikme" arasındaki çelişki, modernizasyonun önde gelen iki kuramcısının, hem *Das Kapital*'le bilinen Karl Marx (1818-1883) hem de Siyasi İktisadın Ulusal Sistemi eseri ile bilinen Friedrich List'in (1789-1841) Alman olmasını anlamlı kılar (Davies, 2006, 814, 884).

Zollverein'in tesisinde hem uluslararası hem de Alman devletleri arasındaki konjonktürün uygun olduğu görülmektedir. Öyle ki Napolyon Savaşları'nın getirdiği siyasi belirsizlik (monarkların ve sınırların sık değişmesi) ve ticaretin gümrük duvarları ile engellenmesi ekonomik ve güvenlik problemlerine yol açarken, İngiltere, Fransa, Belçika gibi ulusal birliğe sahip ülkelerin ekonomik refahı orta ve güney Avrupa ülkelerine ilham olmuştur. Bu ise güçlü ve merkezi devlete olan ihtiyacı artırmıştır (Sander, 2009, 208-219). Ayrıca Zollverein'in kuruluş nedenlerinin birisi de Alman sanayisini İngiltere rekabetinden korumaktır (Hasgüler - Uludağ, 2007, 50).

19. yüzyılda Napolyon'un Avrupa kıtasını sanayileşmiş ve dış ticareti aktif kullanan İngiltere'den uzak tuttuğu dönemlerde, Alman coğrafyasında bazı merkezlerde tekstil

sanayinin gelişimi gözlense de daha sonraları Alman coğrafyasında siyasi bölünmüş yapı, korumacı politikalar, yüksek gümrük vergileri, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarifesinin olmaması, Alman devletleri arasındaki ticareti olumsuz etkilemiştir (Balkır, 2010, 48). 1815-1825 arasında Prusya'nın Renanya'yı alarak topraklarını genişletmesine rağmen batıdaki liberaller ve doğudaki feodal eyaletleri arasında ayırım derinleşmiştir. Ayrıca bu dönemde Hohenzollern devleti büyük Frederick dönemine nazaran çok daha az etkileyici olduğu gibi yıllık 50.000 tonluk demir üretimi diğer güçlerin yanında çok düşük kalmıştır (Kennedy, 1993, 188-189).

Bununla birlikte 1818 Prusya için önemli bir yıl olmuştur. Bu yılla birlikte dış tarife sistemi izleyen Prusya iç gümrük vergilerini kaldırmıştır. Prusya aynı yıl kendi içinde ve güneybatı Almanya'daki Hohenzollern topraklarında bir gümrük birliği kurmuştur. 1828'de Hesse-Darmstadt Prusya gümrük birliğine katılırken, Bavyera ve Württemberg Güney Almanya Gümrük Birliğini kurmuştur. Bu iki gümrük birliğine katılmak istemeyenler ise yine aynı yıl Orta Alman Ticari Birliği şeklinde koruyucu bir anlaşma yapmışlar ve bu özellikle Hollanda ve İngiltere tarafından desteklenmiştir. Fakat diğer Alman devletlerinin büyüyen bir ekonomiye sahip Prusya'yı uzun süre boykot edemeyeceklerini anlamaları ve 1829'da Orta Alman Birliği'nin çözülmeye başlamasıyla Zollverein için uygun ortam da oluşmaya başlamıştır (Balkır, 2010, 48-49).

1933 yılında yoğunlaşan müzakereler ve anlaşmalar neticesinde Zollverein, 1 Ocak 1834'te Prusya'nın öncülüğünde resmen faaliyete geçmiştir. 1834 yılında Zollverein, 18 devletin yer aldığı, 163.000 mil kare alana ve 23,5 milyon nüfusa tekabül eden bir Alman gümrük birliği halini almıştır. Zollverein, daha sonraki süreçte kademeli olarak genişlemiştir. Zollverein bir taraftan Prusya'nın daha fazla Alman devletini içine alacak şekilde bir gümrük birliği kurma amacını yansıtırken, diğer taraftan, bazılarında göre Alman Konfederasyonu içinde Prusya'nın kendi hegemonyasını inşa etme aracıdır (Henderson, 1934, 7-8).

1818'de Prusya tarifesi isminde bir tarife ile başlayan, üye ülkeleri dış rekabetten koruyan ve birliğe üyeler arasında ise serbest ticaret ilkesinin işlediği oluşum olan Zollverein; Alman devletleri arasındaki ticarete gümrük vergisinin kaldırılmasını, Avrupa'dan gelen mallar için düşük gümrük vergisini, koloni malları içinse yüksek gümrük vergisini öngörmüştür. Bu oluşum, 1834-67 arasında Gümrük Kongresi ismindeki bir merkezi kurum vasıtasıyla idare edilmiştir (Hasgüler - Uludağ, 2007, 509).

Zollverein ile birlikte bütünleşme ve sanayileşme birbirini teşvik etmiştir. 1838 yılında Zollverein kapsamındaki devletler arasında döviz kurlarının sabitlenmesi sağlanarak parasal birlik yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak ortak para birimi olan Mark 1834'te kabul edilmiş olsa da uygulaması 1871'le birlikte olmuştur. Ayrıca 1876'da Reichbank adında merkez bankası da kurulmuştur (Balkır, 2010, 52).

1841'de 1853 yılına kadar (1854'te 12 yıl daha) uzatılan Zollverein'in, bu süreçte gelirleri düzenli artmış ve Avusturya ve kuzeybatı Almanya dışındaki büyük Alman devletlerini kendi bünyesine dahil etmiştir. Bunun yanı sıra Zollverein'in işlerlik kazandığı süreçte eskiye nazaran daha liberal dış politika izleyen devletler serbest ticaretten yana olmuşlardır. Bu dönemde demiryollarının yanı sıra nehir taşımacılığı da serbestleşirken, Ren, Tuna gibi nehirlerde ulaşımı güvence altına almak için düzenlemelere gidilmiştir. Bunlar Zollverein'in dolaylı etkisi olarak görülebilir (Balkır, 2010, 49-51).

3. Bismarck'ın Birlik Sürecindeki Stratejik Hamleleri

Prusya Maliye Bakanı Motz tarafından uygulamaya geçirilse de List ve Bismarck tarafından oldukça önem verilen Zollverein'in ekonomik ve parasal birlikteki başarısının görüldüğü yıllarda Alman Konfederasyonu içinde siyasi birlik tartışmaları da yapılmıştır. Bu tür tartışmalar, her devletin bir temsilci ile temsil edildiği ancak oy ağırlığı devletlerin büyüklüğüne göre belirlendiği Frankfurt Meclisi'nde (Bundesversammlung) yürütülmüştür (Balkır, 2010, 50).

39 devletli Alman Konfederasyonu'nun varlığını sürdürdüğü ve Zollverein'in ekonomik başarısı kadar Alman devletlerini de bünyesinde toplamaya başladığı dönemde bir taraftan Prusya içinde liberal-ulusçu ve burjuvazi kesim ile Avusturya yanlısı muhafazakârlar arasında ulusal birliğe yönelik tartışmalar yaşanmıştır (Kennedy, 1993, 189). Diğer taraftan aynı dönemde Frankfurt Meclisi üyesi olan Avusturya Ticaret Bakanı Karl Ludwig Bruck; Zollverein, Avusturya (Macaristan dahil) ve kuzeybatı Alman devletlerini içeren bir gümrük birliğinin oluşturulmasını teklif etmiştir. Bunun amacı, Prusya'nın Alman coğrafyasındaki etkisinin azaltılması ve ticarete yönelik engellerin kaldırılmasıdır. Prusya, Avusturya'nın bu girişimini önlemek için güney Alman eyaletlerine yüksek tavizler vermiştir (Balkır, 2010, 49).

Bismarck, Prusya'nın denetimini zayıflatabileceği gerekçesiyle Avusturya'nın yeni Alman İmparatorluğuna dahil edilmesini istememiştir (Nye - Welch, 2010, 121). Avusturyalı sanayicilerin korumacı baskıları nedeniyle de içinde yer almadıkları Zollverein, Prusya'ya büyük bir avantaj sağlasa da Avusturya'nın politik üstünlüğü bir süre daha sürmüştür. Konfederasyonun Frankfurt'taki toplantılarına başkanlık eden ve bir Avrupa gücü konumundaki Avusturya'nın ağırlığı Prusya aleyhine askeri bir caydırıcılık sağlamıştır. Nitekim gerek III. Frederick William (1797-1840) gerekse de IV. Frederick William (1840-1861), Metternich ve onun halefi Schwarzenberg'in Avusturya'sı ile çatışmayı göze alamamıştır. 1850'deki Oelmuetz'de iki taraf arasında yapılan Prusya ordusunun terhisini, birleşme planlarından vazgeçmesini içeren anlaşma, Viyana'nın bu yıllarda da üstünlüğünü göstermektedir (Kennedy, 1993, 189-190).

Prusya, sağ liberallerin ve kuzey Alman muhafazakârlarının desteklediği küçük Almanya çözümünü kabul ettirmeyi başarsa da 1848'de tıpkı Macaristan ve İtalya gibi ulusal birlik ve bağımsızlık girişiminden sonuç alamamıştır (Sander, 2009, 219-220). 1951'de Frankfurt'taki Alman Federal Meclisi'nde Prusya delegeliğinin ardından 1862'de Prusya başbakanlığına atanan Bismarck, ilk önce Prusya monarşisi ile Alman milliyetçiliğini özdeşleştirmeye yönelmiştir (Pflanze, 1955, 548-551). 1848 devriminde anayasal parlamenter hükümet ve parlamento ile gerçekleştirilemeyen Alman birliği, Bismarck tarafından muhafazakârlar için demokratik, liberaller için çok otoriter, hukuk yanlıları için çok kuvvet merkezli bir prestije dayalı zekâ ile gerçekleştirilmiştir (Kissenger, 2011, 97).

Bismarck, Prusya'yı devralmadan önce 1862 Haziranında Londra'daki görüşmesinde İngiltere'nin gelecekteki başbakanı Benjamin Disraeli'ye; "kısa süre içinde Prusya hükümetini devralacağını, ordunun güçlenmesiyle ilk fırsatta Avusturya'ya savaş açacağını⁷ ve Alman Konfederasyonu'nu dağıtacağını, küçük devletleri Prusya'nın liderliği altında toplanmaya zorlayarak Almanya'nın ulusal birliğini kuracağını" söylemiştir (Hawes, 2022, 118).

Bismarck için aradığı fırsat Danimarka aracılığıyla gelmiştir. Şöyle ki 1863'te Danimarka'nın Alman kökenli Schleswig ve Holstein eyaletleri, Danimarka merkezi tarafından baskıya maruz kaldıklarını diyet meclisine bildirmişlerdir. Meclis bu konuda yetersiz kalınca Prusya ve Avusturya harekete geçmişler ve savaş açtıkları Danimarka'dan

bu iki eyaleti almışlardır. Ancak Prusya ve Avusturya arasında buraların kimin denetiminde olacağına dair anlaşmazlık yaşanması ve Avusturya'nın Prusya'yı dışlayıcı politika izlemesi üzerine konfederasyon misakına aykırı şekilde bu iki devlet arasında yeni bir savaş çıkmıştır (Hasgüler - Uludağ, 2007, 49).

1866'da Sadowa'daki iki aylık savaştan Prusya zaferle ayrılmış ve Avusturya, Prusya'nın Alman devletleri üzerindeki egemenliğini tanımıştır. Prusya ayrıca 1867'de Alman Konfederasyonu'nun sona erdiğini duyurarak yerine kendisinin önderliğini yaptığı Main Nehri'nin kuzeyindeki Alman devletleriyle (Avusturya'nın dışarda kaldığı) Kuzey Almanya (Germen) Konfederasyonu'nu (Norddeutscher Bund) kurduğunu ilan etmiştir. 1870'de ise Fransa ile yaptığı savaşı kazanarak ve Ren bölgesindeki Alman devletlerini katarak Alman İmparatorluğunu (II. Reich'i) kurması, yine Bismarck'ın stratejik başarısının ürünüdür (Hasgüler - Uludağ, 2007, 49).

Bismarck'ın Sadowa Savaşı'ndan sonra Alman birliğini kurmak için son engel olarak gördüğü Fransa'nın nüfuzu altındaki Katolik güney Alman devletlerinin birliğe yanaşmaması ve güçlü bir Almanya'nın ortaya çıkmasından duyduğu endişe sebebiyle tutumunu sertleştiren Fransa'nın yenilgiye uğratılması gerekmiştir (Armaoğlu, 2017, 28). 1866'da Avusturya'nın işgalindeki İtalyan topraklarında milliyetçi direnişi bastırmasına karşı olan Fransa, Sadowa Savaşı'nda Avusturya'nın yanında yer almamıştır. Prusya liderliğinde diğer Alman devletlerini birleştirmede milliyetçi söylemleri kullanan Bismarck, 1870'de Alsace-Lorraine'i alınca bu sefer tersinden Fransa'da milliyetçi bir öfke uyandırmıştır (Nye - Welch, 2010, 122).

Bismarck, Fransa-Prusya savaşını (1870-71) bilinçli olarak planlamış ve bunu da yerleşik diplomatik protokol kurallarını çiğneyerek gerçekleştirmiştir. Yani Bismarck, kendi devletine başka bir devletin saldırması için kasten savaş sebebi vermiştir. Birleşik bir Alman devleti oluşturmaya kendisini adayan Bismarck, önce 1870 baharında Fransa'nın tepkisini çekmesi için bir Prusya prensini İspanya tahtına oturtmaya çalışmıştır. Buna yönelik girişim başarısız olunca Fransızlar Kayzer'den bu tür girişimlerden uzak durmasını istemişlerdir. Bu talebi kabul etmemekle birlikte müzakerelere de açık olduğunu belirten Kayzer I. Wilhelm'in III. Napolyon'a yazmış olduğu taslak metnini değiştiren Bismarck, tamamen hayır cevabını içeren ve barış umutlarını sona erdirici şekilde söz konusu telgrafı tahrif etmiştir. Ünlü Ems Telgrafı (Mesajı) ile bilinen bu olayda, gizli Fransız diplomatik yazışmalarının (bu telgrafın içeriğinin) uluslararası basına sızdırılması Fransa'da infiale yol açmıştır. Bunun sonucunda ise Bismarck'ın tam da planladığı şekilde III. Napolyon Prusya'ya savaş açmıştır (Nye - Welch, 2010, 63; Mearsheimer, 2011, 44).

Bismarck'ın Sadowa'da Avusturya'ya karşı izlediği başarılı politika bir yanı ile o süreçte halen geçerliliğini koruyan güç dengesinin "temel aktörlerden birisinin ortadan kalkması söz konusu olduğunda savaşı durdurmak" ilkesine işaret ederken, diğer yandan bu politika Sedan Savaşı'na giden süreçte Prusya'nın Avusturya ile tarafsızlık anlaşması yapabilmesinin önünü açmıştır (Arı, 2018, 390). Dolayısıyla Sadowa Savaşı'na girerken Rusya ve Fransa'nın tarafsızlığını sağlayan Bismarck, bu kez Rusya ve Avusturya'nın tarafsızlığını sağlayarak 1870'de Fransa'ya karşı savaş başlatmıştır (Sander, 2009, 221). İngiltere ise Prusya'nın Avusturya ve Fransa'ya yönelik savaşlarını kenardan izlemeyi tercih etmiştir. Zira Orta-Viktorya dönemi İngiliz yurttaşları, maliyetli ve ahlak dışı sayılacak Avrupa'daki askeri müdahaleleri onaylamadığı gibi 1815 sonrasında 60 yıl boyunca yürütülen dengenin, İngiltere'nin yükümlülüğü olmaması gerektiğini düşünmüşlerdir (Kennedy, 1993, 180-181).

Kırım Savaşı sonrasında doğudaki muhafazakâr monarşilerin bölünmüşlüğü, Fransa'nın kötü imajı ve Avusturya'nın ulusal ve kıta içindeki rolü arasında bocalaması gibi gelişmeler de Prusya için siyasi birliği sağlamada avantaj olarak görülmüştür (Kissenger, 2016, 90). Avrupa milliyetçiliğini esin kaynağı olarak gören ve Viyana düzenlemesinin Fransa'yı yalnız bıraktığını düşünen Napolyon'un politikaları; uzun vadede Fransa'nın hiçbir şey kazanmadığı, 1870'de yönetimi sona erdiğinde Fransa'yı daha da yalnızlaştıran, üstelik İtalya'nın ve Almanya'nın ulusal birliklerini sağlamalarına yardım eden bir duruma itmiştir (Kissenger, 2011, 96-97).

Prusya'nın Fransa ile yürütülen Sedan Savaşı'nı kazanmasıyla iki devlet arasında Frankfurt Barışı yapılmıştır. Buna göre Prusya hem Alsace-Lorraine (halkının çoğu Fransız olan endüstri bölgesini) ilhak etmiş hem de Main Nehri'nin güneyindeki Katolik Alman devletlerini Prusya'ya dahil ederek Alman ulusal birliğini kurmuştur. 18 Ocak 1871'de kurulan 25 devletli Alman İmparatorluğu'nda I. Wilhelm Alman Kayzeri, Bismarck ise Alman Şansölyesi olmuştur. Görevden ayrıldığı 1890'a kadar Avrupa diplomasisinde kilit rolde olan Bismarck, ulusal birliğin sağlanmasının ardından endüstri devrimiyle etkinliği azalan ve maliye kurumunu denetleyen orta sınıfın yürütme organını denetleme isteklerini de durdurmuştur (Sander, 2009, 221-222).

1853 Kırım Savaşı göz ardı edilirse 1815 Avrupa Uyum ve güçler dengesi, Avrupa'yı genel olarak istikrarlı yaparken, 19. yüzyılın diğer önemli gelişmeleri İtalya ve Almanya'nın ulusal birliklerini sağlamaları olmuştur (Balkır, 2010: 47). Almanya'nın birleşmesi, Disraeli tarafından "Fransız devriminden daha büyük bir toplumsal olay" ve "güç dengesini tümenden yıkan bir gelişme" olarak değerlendirilmiştir (Kissenger, 2016, 90).

Almanya'nın ulusal birliğini sağlaması, Alman ikiliğini çözememiştir. 1888'de Hamburg ve Bremen Alman İmparatorluğu'na dahil olsa da halkının çoğu Alman olan Avusturya dışarda kalmıştır.⁸ Zollverein içinde Luxemburg da yer alırken, 1919 Versailles Anlaşması ile çıkmaya mecbur bırakılmıştır (Hasgüler - Uludağ, 2007, 50). Gelinek noktada Alman coğrafyası Prusya ve Avusturya arasında paylaştırılmış gibidir. Bu ikiliği Hitler gidermeye çalışacak ancak onun bu girişimleri II. Dünya Savaşı'nın başlamasında etkili olarak başarıdan ziyade yıkıma uğrayacaktır (Sander, 2009, 223-224).

Almanya'nın siyasi birliğini sağlamasının bir başka sonucu Avrupa güç dengesi sisteminin altüst olmasıdır. Hem Fransa hem de Avusturya'nın zayıfladığı bundan sonraki süreçte Avrupa'da umduğunu bulamayan Fransa denizaşırı sömürgelere yönelmiştir. Avusturya ise Balkanlarda etkinlik kurmaya çalışmış ancak karşısına Panslavist politikalarıyla öne çıkan Rusya çıkmış ve onla rekabet etmek zorunda kalmıştır (Sander, 2009, 224-225).

Sonuç

Almanya ve Avrupa tarihinin mihenk taşları olan Prusya, Zollverein ve Bismarck Alman siyasi birliğinin sağlamasında başlıca rol oynamışlardır. Alman siyasi birliğinin nasıl başarıldığı ve bunda hangi aktörlerin rol sahibi olduğu gibi sorulara da bir cevap niteliğindeki bu çalışmada görülmüştür ki bu süreç holistik bir bakışı ve birden fazla değişkeni (Prusya, Zollverein ve Bismarck'ı) hesaba katmayı gerekli kılmıştır. Yaklaşık iki yüzyıllık sürecin ürünü olan bu başarı; güç dengesi koşullarında özellikle Fransa ile dış mücadelenin, Alman coğrafyasında Avusturya ile iç mücadelenin, Zollverein gibi gümrük birliği oluşumuyla diğer Alman devletlerinin katılımını sağlamanın ve Bismarck gibi liderlerin de stratejik hamlelerinin ürünüdür. Bu bakımdan Alman coğrafyasındaki bir satranç oyunu başarısı olarak da değerlendirilebilir.

Prusya, tarihsel süreçte hem Alman coğrafyasını hem de Avrupa kıtasını derinden etkileyen ikisi küçük (Augsburg Barışı ve Aixle-Chapello Barışı) ikisi büyük (Otuz Yıl Savaşları ve Viyana Kongresi) dört gelişmeden önemli ölçüde etkilenmiştir. 18. ve 19. yüzyıl güç dengesi koşullarının bilinciyle hareket eden Prusya özellikle kendisi gibi Alman coğrafyasının mensubu ve en önemli gücü olan Avusturya ile önce Kutsal Roma Germen (Cermen) İmparatorluğu (962-1806) ve sonra Alman Konfederasyonu (1815-1866) içinde mücadele etmiştir.

1815 Viyana Kongresi sonrasında Alman coğrafyası siyasi ve ekonomik olarak yeniden şekillenirken, Alman devletleri arasında etkisini artıran Prusya'nın 1834 yılında uygulamaya koyduğu Zollverein, siyasi birlik konusunda önemli bir ivme kazandırmıştır. Süreç içinde daha fazla Alman devletini içine alacak şekilde genişleyen Zollverein'in ardından siyasi birlik konusunda son adımları da 1862'de Prusya'da başbakanlık görevine gelen Bismarck atmıştır. Uluslararası konjonktürü ve Alman coğrafyasında milliyetçiliği ve Zollverein'in kazanımlarını çok iyi kullanan Bismarck'ın 1866'da Sadowa Savaşı ile Avusturya'ya ve 1870'de Sedan Savaşı ile de Fransa'ya galip gelmesi, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasını yani Alman siyasi birliğinin sağlanmasını sağlamıştır.

Notlar

¹Sander (2009, 220) bu devletlere Danimarka'yı da eklemektedir. Elbette Avusturya ile birlik olup bu devletle savaşmış ancak bu çalışmada bu savaş da aslında Avusturya ile mücadelenin bir aşaması olarak görülmüştür.

²19. yüzyıl güç dengesi beş döneme ayrılarak incelenebilir. İlki, 1815-1822 arasını kapsayan, Fransa'nın tekrar bir güç olarak sisteme dahil olduğu ve devletlerin anlaşmazlık noktalarını uyumlaştırdıkları Avrupa uyumu dönemidir. İkincisi, 1822-1854 arasını kapsar ve milliyetçiliğin yükselişe geçmesiyle birlikte gevşek uyum dönemidir. Üçüncüsü, 1854-1870 arasını kapsayan beş savaşın yaşandığı dönemdir. Bunlardan Kırım Savaşı (Rusya'nın gerileyen Osmanlı'ya karşı müdahalesine Fransa ve İngiltere'nin karşı çıkmasıyla meydana gelen klasik güç dengesi savaşı) hariç diğerleri İtalya ve Almanya'nın birliklerini tesis etmesiyle ilgilidir. Bu dönemde Bismarck gibi eski kuralları terk eden liderler milliyetçiliği de çıkar amacıyla kullanabilmişlerdir. Almanya'nın Prusya monarşisi altında birleşmesini isteyen Bismarck; ideolojik bir Alman milliyetçisi olmaktan ziyade muhafazakâr bir lider olarak Danimarka, Avusturya ve Fransa'yı yenilgiye uğratarak amacına ulaşmada milliyetçi söylemleri ve savaşları kullanmıştır. Amacına ulaştınca da muhafazakâr çizgisine geri dönmüştür. Dördüncüsü, 1870-1890 arasındaki Prusya liderliğindeki dönemdir. Yeni Alman İmparatorluğu'nun başlıca rol aldığı bu "Bismarck'çı güç dengesi" dönemde; esnek ve karmaşık ittifaklar sistemi gerçekleştiren Bismarck, Fransa'nın da dikkatini ve enerjisini Alsace-Lorraine bölgesinden uzaklaştırıp Afrika gibi deniz aşırı bölgelerde emperyalist maceralara sevk etmeyi başarmıştır. Ayrıca Alman emperyalizmini de teşvik ederek dengelemeyi Berlin merkezli yapmaya gayret etmiş, bu da I. Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan unsurlardan olmuştur. Beşincisi, kendisi gibi becerikli olmayan Bismarck'ın haleflerinin Rusya'yla yapılan anlaşmaları yenilemedikleri gibi Rusya'yı karşı bloka kaptırdıkları, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne meydan okunduğu, Avusturya'nın Balkanlar'da Rusya ile yüz yüze gelmesini caydıramadıkları, Alman gücüne karşı tehdit algılarının arttığı esnek olmayan bir güç dengesidir (Nye - Welch, 2010, 115-118).

³Bu anlaşmadan 1 yıl sonra V. Charles tahtından feragat ederken, İspanya'yı oğlu Philip'e, Bohemya'yı/Avusturya Macaristan'ı (Türklerin elinde olmayan kısmı) kardeşi Ferdinand'a (kısa süre sonra Kutsal Roma Germen İmparatoru seçilecektir) bırakmıştır. Böylece Habsburglar İspanya ve Avusturya olarak ikiye ayrılmıştır (Sander, 2009, 92).

⁴Bu birlikteki devletlerden Avusturya, Hollanda, Brandenburg, Saksonya, İspanya, Savua bu dönemde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu çatısı altındadır.

⁵Güç dengesini savunanlar bunun istikrar getirdiğini öne sürseler de güç dengesinin bir barış getirdiğini söylemek daha zordur. Avrupa devlet sisteminin beş yüzyıllık tarihine bakıldığında, 10'u büyük güçlerin dahil olduğu 119 savaşa tanık olduğu dikkate alınacak olursa, barışın güç dengesiyle korunamadığı görülecektir. Devletlerin, gücü, barışı korumaktan ziyade bağımsızlıklarını korumak adına dengeledikleri düşünüldüğünde bu durum çok şaşırtıcı değildir. O halde güç dengesinin; anarşik sistemin korunmasına yardımcı olurken, barışı ve devletlerin her zaman bağımsızlıklarını korumadığı söylenebilir (Nye - Welch, 2010, 108-109). Bununla birlikte Kissenger (2011, 70-71); Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'nın bilinen en uzun istikrar dönemine girdiğini öne sürer. Zira bu süre zarfında 40 yıl boyunca büyük güçler arasında

savaş yaşanmadığını, 1854 Kırım Savaşı'ndan sonra da 60 yıl boyunca genel bir savaşın yaşanmadığını söyler.

⁶Bu, fonksiyonel düzenlemelerin genel bir amalgam güvenlik topluluğu oluşturması için bir ön koşul olarak görülmemelidir. Örneğin, İtalya'nın birleşmesi, öncesinde bir fonksiyonel amalgam süreci olmadan başarılmıştır. Ayrıca Norveç-İsveç birleşmesinde olduğu gibi genel amalgam olarak doğup dağılma yaşanabilmekte veya İngiltere-İrlanda ve Avusturya-Macaristan örneklerinde olduğu gibi fonksiyonel amalgama dönüşebilmektedir. Kaldı ki bu son iki örnekteki birleşmeler daha sonra dağılmıştır (Arı, 2018, 284-285; Deutsch, 1968, 197-198). Ayrıca Deutsch vd. (1957), 1950'lerin ortalarındaki İsveç-Norveç'in durumunu pluralistik güvenlik topluluğuna, yine aynı dönemde ABD'nin durumunu amalgam güvenlik topluluğuna, SSCB'nin durumunu hem amalgam hem de güvenlik toplumu olmayışa, 1914'te Habsburg İmparatorluğu'nun durumunu ise amalgam olan ancak güvenlik toplumu olmayışa örnek olarak vermişlerdir.

⁷Bununla birlikte Bismarck'ın, "1866'ya kadar Prusya'nın genişlemesinin Viyana ile anlaşarak gerçekleştirilebileceğini, dolayısıyla Avusturya ile savaşın kaçınılmaz olmadığını" düşündüğünü öne süren farklı bir iddia için bkz. Pflanze, 1955, 551. Ancak böyle bir iddiayı savunanlar bile 1866 yılında Bismarck'ın idealizmden realpolitiğe yöneldiğine (Stürmer, 1971, 303) ve onun devrimci bir karaktere sahip olduğuna kolaylıkla itiraz etmeyecektir (Kissenger, 1968, 888-889).

⁸Hawes'e (2022, 125-126) göre, 1871'e kadar kendilerini daima Alman olarak gören Avusturya, Bohemya ve Moravya'dan oluşan 8 milyondan fazla kişi Alman İmparatorluğu dışında kalırken, 3 milyon Polonyalı, Alsace-Lorraine'de yaşayan Fransız azınlık, yeni alınan Schleswig-Holstein ile birlikte kuzeyde Dan ve Litvanyalı azınlıklar bu yeni imparatorluk içinde yer almıştır.

Kaynakça

- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. IX. Baskı. Bursa: Aktüel Basım Yayım, 2018.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*. XXIII. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Bastable, Charles F. "An Imperial Zollverein with Preferential Tariffs". *The Economic Journal* 12/48 (December 1902), 507-513.
- Balkır, Canan. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Davies, Norman. *Avrupa Tarihi*. çev. Burcu Çığman vd. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Dedeoğlu, Beril. "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine". *Uluslararası İlişkiler* 1/4 (Kış 2004), 1-21.
- Deutsch, Karl W. *The Analysis of International Relations*. New Jersey: Prentice-Hall, 1968.
- Deutsch, Karl W. vd. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
- Feuerstein, Switgard. "From the Zollverein to the Economics of Regionalism". *Jahrbuch für Nationalökonomie u. Statistik* 233/3 (2013), 367-388.
- Fischer, Wolfram. "The German Zollverein". *Kyklos* 13/1, (1960), 65-89.
- Gilpin, Robert. *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*. çev. M. Duran, vd. III. Baskı. Ankara: Kripto Basım Yayım, 2015.
- Green, Abigail. "Representing Germany? The Zollverein at the World Exhibitions, 1851-1862". *The Journal of Modern History* 75/4 (December 2003), 836-863.
- Hasgüler, Mehmet - Uludağ, Mehmet. B. *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. V. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.
- Hawes, James. *Kısa Almanya Tarihi*. Çev. Yavuz Alogan. IV. Baskı. Ankara: Say Yayınları, 2022.
- Henderson, William O. "The Rise of German Industry". *The Economic History Review* 5/2 (April 1935), 120-124.
- Henderson, William O. "The Zollverein". *History* 19/73 (June 1934), 1-19.
- Kaplan, Morton A. "Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems". *The American Political Science Review* 51/3 (September 1957), 684-695.
- Keller, Wolfgang - Shiue, Carol H. "Endogenous Formation of Free Trade Agreements: Evidence from the Zollverein's Impact on Market Integration". *The Journal of Economic History* 74/4 (December 2014), 1168-1204.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. çev. Birtane Karanakçı. IV. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Kindleberger, Charles P. "Germany's Overtaking of England, 1806-1914: Part I". *Weltwirtschaftliches Archiv* 111/2 (1975), 253-281.

- Kissenger, Henry. *Diplomasi*. çev. İbrahim H. Kurt. X. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Kissenger, Henry. *Dünya Düzeni*. çev. Sinem Sultan Gül. İstanbul: Boyner Yayınları, 2016.
- Kissinger, Henry A. "The White Revolutionary: Reflections on Bismarck". *Daedalus* 97/3 Philosophers and Kings: Studies in Leadership (Summer, 1968), 888-924.
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel. XV. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Mearsheimer, John J. *Liderler Neden Yalan Söylerler? Uluslararası Politikada Yalan Gerçeği*. çev. Nejdet Özberk, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Morgenthau, Hans J. *Uluslararası Politika*. I. Cilt. çev. Baskın Oran - Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970.
- Nye, Joseph S. – Welch, David A. *Küresel Çatışma ve İşbirliğini Anlamak*. çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. XXXII. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Pflanze, Otto. "Bismarck and German Nationalism". *The American Historical Review* 60/3 (April 1955), 548-566.
- Ploeckl, Florian. "A Novel Institution: The Zollverein and the Origins of the Customs Union". *Jean Monnet Centre of Excellence in International Trade and Global Affairs* Discussion paper No. 2019-05, (November 2019), 1-27.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. XVIII. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009.
- Shiue, Carol H. "From Political Fragmentation Towards a Customs Union: Border Effects of the German Zollverein, 1815 to 1855", *European Review of Economic History* 9/2 (August 2005), 129-162.
- Stürmer, Michael. "Bismarck in Perspective". *Central European History* 4/4, (December 1971), 291-331.

Afet Riski Bulunan Yerlerde Afete Karşı Dirençlilikte Belediyelerin Rolü

The Role of Municipalities in Disaster Resilience in Settlements with Disaster Risk

Murat ÖZLER

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi
murat.ozler@istanbul.edu.tr
0000-0003-4754-9220

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Özler, Murat . "Afet Riski Bulunan Yerlerde Afete Karşı Dirençlilikte Belediyelerin Rolü". Akademik İncelemeler Dergisi 420-442.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1298658>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 17.05.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 16.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Afet Riski Bulunan Yerlerde Afete Karşı Dirençlilikte Belediyelerin Rolü

Öz

Afetler doğal ve insan orijinli olay ve olguların sonucu olarak ortaya çıkan ve insan toplumları ve yerleşim yerleri üzerinde can ve mal kaybı yaratarak zararlar meydana getiren olaylardır. Afetlerden topyekun kaçış söz konusu olmasa bile afete neden olan olay ve olgulara karşı yürütülecek risk azaltma önlemleri ile afet yönetimi mümkün olabilecektir. Yüksek düzeyde risk ile mücadelede başarı şansı düşük iken azaltılmış risk ile mücadelenin başarısı daha yüksek olacaktır. Diğer yandan, toplumu oluşturan bireylerin eğitimi ve bu konuda toplumsal direncin, afet direncinin artırılması, sürdürülebilir toplum yaşamı ve hayatta kalma düzeyini arttıracaktır. Afetler ile mücadele bütüncül bir süreç olduğuna göre bu mücadeleye toplumun tüm düzeyleri katılmak zorundadır. Özellikle halka en yakın birim olan belediyelerin bu konudaki rolleri son derece önemlidir. Yerel yönetimler düzeyinde ele alınacak bu çalışmada da toplum içerisinde afetlere karşı direnci en düşük kesim olarak savunmasız kesimlerden yaşlılar ve engelliler ile belediyelerin rolü irdelenecektir. Çünkü hangi tür afet senaryosuna hazırlanmak söz konusu olursa olsun hazırlık çalışmaları bu kesim göz önüne alınarak yapılmalıdır. Özellikle afet sonrası kaosu oluşturacağı olumsuzluklar bu kesimleri çok ciddi zararlarla yüz yüze bırakmaktadır. Bu nedenle gerek potansiyel gerekse reel afet tehlikesine yönelik risk azaltmada ve mücadelede yerel düzeyde belediyelerin özellikle savunmasız kesimlere yönelik gerçekleştireceği roller ulusal ve uluslararası başarının da teminatını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Kriz, Yaşlılık, Engellilik, Savunmasızlık.

The Role of Municipalities in Disaster Resilience in Settlements with Disaster Risk

Abstract

Disasters result from natural and human-originated events and phenomena and cause damage to human societies and settlements by causing loss of life and property. Even if there is no total escape from disasters, disaster management will be possible with the risk reduction measures to be carried out against the events and phenomena that cause disasters. While the chance of success in combating high-level risk is low, the success of fighting with reduced risk will be higher. On the other hand, training the individuals who form the society and therefore increasing social resistance and disaster resilience, in this regard, will increase the level of sustainable community life and survival. Especially the role of municipalities, which are the units closest to the public, in this issue is crucial. In this study, which will be handled at the level of local governments, the role of older adults and disabled people, who are among the vulnerable segments of society with the lowest resistance to disasters, and the role of municipalities will be examined. Because no matter what kind of disaster scenario it is possible to be prepared for, the preparatory work should be carried out by considering these groups. Therefore, the role of municipalities, at a national and local level, in risk reduction and response to potential and actual disaster hazards will guarantee international success, especially for vulnerable populations.

Keywords: Disaster, Crisis, Elderly, Disability, Vulnerability.

Extended Abstract

Disasters cause damage to human societies and settlements by causing loss of life and property. These events and phenomena, which affect the planet and human communities and payments with the accelerating effect of global climate change, pose serious dangers for vulnerable groups, constituting the most fragile link of societies. Even if there is no total escape from disasters, the damages that may arise can be reduced through risk reduction measures to be carried out for the events and phenomena that cause disasters. For this reason, determining basic principles to be applied in mitigating disaster damages and putting them into practice at all levels is essential for today's disaster world. It is critical for survival and sustainable collective living and settlements.

On the other hand, training the individuals constituting the society and increasing the disaster resilience of the social resistance in this regard will carry the chances of success to higher levels. Although the effects of disasters cause damage to all segments of society, they seriously affect the features with high groups of vulnerability, such as the elderly, the chronically ill and the disabled in the culture and cause them to suffer significant damage. However, the role of municipalities, the closest units to the public, towards these vulnerable groups at a local level will affect the success level of international and national struggle. Therefore, activities for vulnerable segments at the local level will determine the success of this total effort by increasing disaster resilience. In the classification defined as local, national, regional and global four levels in the prevention, mitigation of international disaster risks, increasing disaster resilience and combating disaster risks, local administrations at the first level are the administrative units that meet the local and everyday needs closest to the public. This situation makes it necessary to question the level and role of local governments in increasing resilience against disasters.

In this sense, international documents, constitutional, legal and other normative regulations are the tools of this qualitative analysis. However, after first determining the conceptual framework of the integrated disaster risk cycle, the issue will be addressed with its normative dimensions at the supranational and national levels. It will focus on vulnerable groups at the local level. Modern life, advancement of health technology, improvement and diversification of nutritional opportunities cause an increase in the elderly population in the world. Political systems that have failed to respond to this increase by producing both nursing homes and care homes have made it possible for these segments to be vulnerable in life and suffer the most damage in disasters. The dispersed presence of these groups in society is also an important factor that increases the damage. Children are excluded from the focus on expanding the disaster resilience of older adults and persons with disabilities. Although there are many reasons for this, it is because children are under parental control and authority or if they are of school age, they receive disaster resilience training and practices within the framework of educational institutions. The local administration system is divided into two types: local administration in terms of location and local administration in terms of service. Decentralization in the site is constitutionally divided into three types: province, municipality and village. Among these four types, municipalities are the most common unit in the Republic of Turkey, which has led to a focus on the role of municipalities.

They have established divisions for mitigating disaster risks through preparations based on the stages of the integrated disaster risk management cycle by evaluating the situations depending on the division of duties and authorities and for needs such as emergency response, sheltering, and food storage in case of disaster. Trainings are provided at certain intervals, and drills are conducted. In addition, services for highly vulnerable groups continue to be supplied in extraordinary situations. Municipalities, on the other hand, as the organizations closest to the local people, are the public legal entities with the highest effectiveness to fulfill the functions of disaster awareness and education functions in line with disaster protection and disaster mitigation for these vulnerable and highly vulnerable groups. The capacity built for social, cultural, economic and health assistance in the ordinary period is highly effective and efficient in disasters.

Moreover, in the social and political chaotic environment created by disasters, it is complicated, if not impossible, to build capacity for the effects of disasters when vulnerable groups need it the most. The municipal organization, which is close to the people in terms of efficiency and effectiveness, should collect data starting from having information about vulnerable groups and their qualifications and map these data by classifying them according to the types and effects of potential disasters. These maps, which are constantly updated, should be open to sharing with public administrations and institutions. The maps should indicate the addresses of vulnerable groups in the municipality, their vulnerability characteristics and the tools and facilities they may need. In this context, the vulnerability's nature and features are essential. Therefore, road maps of the response teams in case of an emergency or disaster will be created in this way.

In addition, collective training and drills will be significantly facilitated on-site and depending on the classification according to the possibilities. Municipalities will mobilize the social capital in the region to increase disaster resilience under the hazard maps of the area they are located in and by considering its qualities. While features such as neighborhood and kinship come to the forefront in small regions where traditional social structure is dominant, in larger towns, fellow citizens, voluntary aid associations and all levels of civil society can play vital roles in training exercises and interventions. Taking precautions at the local level and successfully building disaster resilience in the most vulnerable segments will also guarantee success at the national level.

Giriş

Dünya üzerinde farklı türlerde afetler gerçekleşmektedir. İlk olarak ifade edebileceğimiz afet türü Jeolojik afetlerdir. Depremler, çamur akmaları, tsunami ve volkanik patlamalar bu afet türünün kapsamında yer almaktadır. Klimatik afetler de yaygın olarak görülen bir diğer afet türüdür. İklim şartları ile ilişkilendirilen bu afetlerde şiddetli hava olayları, kuraklık, orman yangınları, hava kirliliği ortaya çıkmaktadır. Salgın, savaş, terör, kimyasal, nükleer ve ulaşım kazaları gibi olaylar ise biyolojik, sosyal ve teknolojik afetler olarak gruplandırılmaktadır.

Dünyada yaygın olarak gerçekleşen afet türlerinden özellikle depremler, orman yangınları, seller, salgınlar, kuraklık, göç ve orman yangınları ülkemizi de etkilemektedir. Bunlar içerisinde depremler can ve mal kaybı olarak en yıkıcı ve kalıcı etkilere neden olan afet türüdür. Bu durum ülkemizin bulunduğu coğrafi konumdan ile güvenlik ve afet kültürünü oluşturamamış kültürel yapımızdan ileri gelmektedir. Nitekim 17 Ağustos 1999 7.4 büyüklüğündeki Gölcük depreminin, 12 Kasım 1999 da büyüklüğü 7.2 olan Düzce merkezli depremin, 1 Mayıs 2003 de 6.4 büyüklüğünde Bingöl, 23 Ekim 2011 de 7.2 büyüklüğünde Van depreminin, 24 Ocak 2020 de 6.8 büyüklüğünde Elazığ depreminin, 30 Ekim 2020 de 6.6 büyüklüğünde Ege Denizi'nde gerçekleşen ve İzmirli de etkileyen depremin ve 6 Şubat 2023 tarihindeki 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki Kahramanmaraş depreminin ortaya çıkardığı can ve mal kayıpları bunun kanıtıdır. Diğer yandan başta sel olmak üzere diğer doğal ve teknolojik orijinli olaylardaki sonuçlar da benzer niteliktedir.

Sağlıklı ve güçlü bireylerin bile afetlerin yıkıcı sonuçlarından kurtulamadıkları düşünülürse savunmasız ve güçsüz bireylerin yani yaşlılar ve engellilerin afetlerdeki durumu, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Merkezi idare

bağlamında ulusal düzeydeki önlem ve mücadelelerin ötesinde yerel düzeyde önlem ve destek de hayati bir öneme sahiptir. Bu savunmasız kesimlerin afet dirençlerinin artırılması, ulusal düzeyde risk azaltma, müdahale ve iyileştirme önlemlerine ek olarak yerel düzeyde desteklenmesi gereken bir durumdur. Çünkü yerel yönetimler afet yönetişiminin bu kesimlere en yakın paydaşı olarak bu rolü oynamada etkinliği yüksek idari birimlerdir (KB, 2014).

Gerek uluslararası gerekse ulusal belgelerde afet risklerinin önlenmesi, azaltılması, direncin artırılması ve mücadelede yerel, ulusal, bölgesel ve küresel dört düzey olarak belirlenen sınıflandırmada bulunmaktadır (UNDRR, 2015). Buna göre ilk düzey olarak yer alan yerel yönetimler, yerel ve ortak ihtiyaçları gideren ve halka en yakın yönetim birimleridir. Normal zamanlarda sosyal hizmet çerçevesinde yaşlı ve engelli bireylerle kurdukları hizmet ilişkisi bağlamında ellerinde bu hizmeti alacaklara ilişkin verileri bulunduran ve yakın olmaları dolayısıyla da afet risklerine yönelik hazırlıkların ve halkın ihtiyaçlarının saptanmasında ve buna bağlı olarak, dirençlilik oluşturulmasında etkinlik düzeyleri yüksek birimlerdir. Bu durum afet direncinin artırılmasında yerel yönetim düzeyinin rolünün ve öneminin sorgulanmasının nedenini oluşturmaktadır. Çalışmada bu sorgulama normatif ve kurumsal düzenlemeler üzerinden yapılacaktır.

Yerel yönetimler ve özellikle belediyeler üzerinden zarar görebilirlikleri en yüksek kesim olan yaşlı ve engelliler üzerine odaklanılmasının nedenini bir yandan çağdaş yaşamla ve sağlık teknolojilerinin ilerlemesiyle, beslenme imkanlarının çeşitlenmesi ve artması sonucu yaşlı nüfusun artması oluştururken; diğer yandan ise bu artışı yeterli düzeyde huzur ve bakımevi imkanlarının karşılamaması, gerek normal olağan yaşamda gerekse de afetlerde en kırılgan ve zayıf halka olarak bu kesimleri zarar tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Yaşanabilecek afetlerde en kolay zarar görebilecek olan bu kesimin toplum içerisinde yalnız ve dağınık yaşaması, sorunu daha da kırılgan hale getirmektedir. Afet örgütlenme ve mücadelesinde en zayıf halkaya göre yapılan hazırlıklar söz konusu olduğuna göre bu zayıf halkanın güçlendirilmesi afetlerle mücadele ve toplumsal direnç düzeyinin de yükselmesine neden olacaktır. Kaldığı Türkiye’de nüfusun azımsanmayacak bir kesiminin etkileyen bu kesimin dirençlilik düzeyinin artırılması afet zararlarının azaltılmasında önemli bir yere sahiptir (Türk, 2022, 63).

Çalışmada yaşlılar ve engellilerin afet dirençlerinin artırılmasına yönelik odaklanmada engelli olanlar dışındaki çocuklar kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni çocuklara önem verilmemesi veya yetişkin bireylerle aynı düzeyde tutulmaları değildir. Bunun birden çok nedeni vardır. Ancak çocukların bir ebeveyn kontrol ve otoritesi altında bulunması ya da okul çağında ise eğitim kurumları aracılığıyla afetlere direnç eğitimi ve uygulamalarını öğrenmesi en belirgin nedeni teşkil etmektedir.

Türkiye’de idari yapı, merkezi idare ya da daha doğru bir ifadeyle “devlet idaresi” ve yerinden yönetimler olarak kurumsal varlık bulmaktadır (Gözler, 2019, 86). Yer ve hizmet bakımından kendi içinde ikiye ayrılan yerinden yönetim sisteminde, yer bakımından idareler anayasaya göre “İl”, “Belediye” ve “Köy” olmak üzere üç türdür (Gözler, 2019, 150). Bu üç türe 1984 yılında kanun hükmünde kararnameyle kurulan ve daha sonrada değişiklikler içererek 2014 yılında son şeklini alan Büyükşehir Belediyelerini eklemek gerekir. Bu dört tür mahalli idare içerisinde Türkiye’de halka en yakın ve yaygın olan kamu hukuku tüzel kişileri olarak belediyelerin, genel kanun niteliğindeki 5393 sayılı Belediye Kanunu’na tabi

olmaları çalışmanın belediye özelinde tasarlanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla afet riski taşıyan mahallerde afetlere yönelik çizilecek Anayasal ve yasal çerçeve içerisinde zarar görebilirliği yüksek kesimlere ilişkin rollerin belirlenmesi daha net olabilecektir.

Bu bağlamda çalışmada, öncelikle bütünleşik afet risk döngüsünün kavramsal çerçevesi çizildikten sonra, konu ulus üstü ve ulusal düzeylerde normatif boyutlarıyla ele alınarak yerel düzeyde zarar görebilirliği yüksek bu savunmasız kesimlere odaklanılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Dünyada yaygın ve sıklıkla gerçekleşerek insan toplumuna, yerleşim yerlerine zarar veren olay ve olgular, orijinleri bakımından temel olarak doğal ve teknolojik veya insan kaynaklı şeklinde iki farklı kategoriye ayrılabilir (Kadıoğlu, 2011, 40). Buna göre dünyanın hayat bulmasından sonra gerçekleşmeye başlayan ve bilinen doğa yasalarına göre ortaya çıkan olaylar doğal olarak tanımlanabilir. Bunların oluşumunda insan etkisi söz konusu değildir. Dikkatsizlik, önlemsizlik, bilinçlilik gibi insanlar tarafından gerçekleşmesine neden olanlar ise insan kaynaklı olaylar olarak kabul edilmektedir. İster doğal ister insan orijinli olsun her iki durum da insan toplumu ve yerleşim yerleri üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir. Buna göre söz konusu ayırmadaki olay ve olgular can ve mal kaybına neden olma, potansiyel olarak zarar vererek olağan yaşam düzenini bozma veya kesintiye uğratma ve toplumun bunlarla başetme kapasitesini aşma riskini içermektedir. Bu türle deprem, sel, yangın, kuraklık, aşırı sıcaklıklar, salgın hastalıklar, göç, siyasal ve sosyal ekonomik krizler örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla bu nitelikteki olay ve olgular neticesinde insan toplumu veya yerleşim yerlerinde ekonomik, sosyal, fiziki zararlar oluşup; olağan yaşam kısmen veya tamamen kesintiye uğramışsa bu durum toplumun yerel kapasitesi ile üstesinden gelinemez hal almışsa biz bu duruma afet adını vermekteyiz (UNDRR, 2015). Diğer bir ifadeyle bu olay ve olguların kendisini değil ama sonuçlarını afet kavramı ile deyimlemekteyiz (Ergünay, 2002, 3).

Afet tehlikesi veya riski insan toplumunu ve yerleşim yerlerini sürekli, yakın veya potansiyel olarak tehdit etmektedir. Bu nedenle afet süreçlerinin tamamında bütünleyen bir döngünün yönetim paradigması olarak hayatımızın merkezine yerleştiği ileri sürülebilir. Bu çerçevede afet yönetimini araştırmaların yapılmaya başlamasından planlamaya ve uygulamaya kadar tüm süreçleri kapsayan afetlerin potansiyel etkilerinden kurtulmak için gerçekleştirilen süreçlere olarak tanımlamak mümkündür. Böylece afet yönetimi bireylerin çevrelerine olan duyarlılığı arttıran, bilinç ve bilgi düzeylerini geliştiren çalışmalar olarak ifade edilebilir (Erkal - Değerliyurt, 2009, 151).

Bu durumda afet kavramını merkeze aldıktan sonra konunun afet öncesini içeren tehlike, tehdit, zarar ve risk kavramları da önem taşımaktadır (Kahraman vd., 2021, 8). Tehlike, “belirli bir zaman veya coğrafyada ortaya çıkarak yaşamı tehdit eden, toplumun sosyoekonomik düzen ve etkinliklerine, çevreye, doğal, tarihi ve kültürel kaynaklara zarar verme potansiyeli olan doğa, teknoloji ya da insandan kaynaklanan fiziki olay ve olgulardır” (UNDRR, 2015). Tehdidi ise yakın tehlike olarak göz önünde bulundurmaya doğru olacaktır (Kahraman vd., 2021, 9). Kavramların kilit noktası zarar verme olgusuna odaklanmasıdır. Bu çerçevede zarar, tehlike durumlarının ortaya çıkmasına ile gerçekleşen fiziksel, toplumsal ve iktisadi kayıplardır. Bu çerçevede tehlike ile zarar arasındaki ilişkinin durumuna göre tehlikenin ölçeği

büyük olsa bile zarar durumu küçük düzeyde kalmışsa afetin boyutunun da küçük kalacağı ileri sürülebilir (Ergünay, 2002, 11).

Diğer yandan tehlike ve risk kavramları arasındaki ilişkiye bakılacak olursa, belirli koşullarda görünürlük kazanan can ve mal gibi değerlerde kayıp yaşanma potansiyeli risk kavramı ile ifade edilememektedir (AFAD, 2021). Yine bir formülle ifade etmek gerekirse risk eşittir tehlike, potansiyel değerler kaybı ve zarar görülebilirlik çarpımıdır. Dolayısıyla risk eşittir tehlike demek ne kadar doğru değilse, risk eşittir afet demek de söz konusu değildir. Çünkü afet, olaylar gerçekleştiikten sonra risk ise gerçekleşmeden önceki olumsuz durumlara ilişkindir (Ergünay, 2002, 17).

Tehlike ile risk analizi ve risk yönetiminin önem taşıdığı afetler için çeşitli risk analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Kantitatif risk analizinde, nicel yöntemler ön plana çıkarılmaktadır. Bu analiz türünde tehdit potansiyeli ve etkisi nicel olarak belirlenir ve risk değeri tespit edilir. (Risk = Olasılık x Şiddet) bu analiz yönteminin formülü olarak ifade edilmektedir. Bu matris kullanımının kolay olması nedeniyle sıklıkla tercih edilmektedir. Buradaki diyagramlarla değişkenler arasındaki ilişkiler sonuçlandırılmaktadır.

Afetleri tümüyle engellemek tüm risk azaltma önlemlerine rağmen mümkün olmamaktadır. Ancak risk azaltma ile karşılaşılacak afet zararlarının azaltılması ve tehlikeyi yönetilebilir kılmak mümkün hale gelebilmektedir. Yani afeti kriz yönetim düzeyine düşürerek daha az zararla tehlikeyi karşılamak söz konusu olabilir. Bu çerçevede kriz ve afet kavramlarına da ayrıca değinilmelidir. Kriz toplumsal, sosyal, iktisadi ve siyasal olayların çıkmasına yol açan düzen bozucu olumsuz sonuçlar ortaya çıkma durumudur. Bu gibi durumlarda süre kısıtı gibi sınırlandırıcı koşullarda önemli kararlar alınması gerekebilir (AFAD, 2021). Bu tanım çerçevesinde kriz, afet kavramına göre kapsayıcıdır (Şahin, 2008, 418). Hatta her afetin bir kriz olduğunu söylemek mümkünken; her kriz için aynı ifadeyi kullanmak mümkün değildir.

Hiç şüphe yokki, afet ya da kriz niteliğine uygun olay ve olguların potansiyel olarak gerçekleşme olasılığının tespitinden itibaren risklerin ve olabilecek zararların azaltılmasına yönelik her türlü faaliyet tüm toplum ve yerleşim yerleri açısından önem taşımaktadır. Ancak savunmasız, kırılabilir veya zarar görülebilirliği yüksek kesimler açısından bu durum daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü zarar görülebilirlik zarar ve kayıpların ölçüsüdür. Bu kavram "savunmasızlık", "hassasiyet" ve "kırılabilirlik" şeklinde de kullanılmaktadır (AFAD, 2021). Bu çerçevede zarar görülebilirlik düzeyleri en yüksek olan kesimler yaşlılar ve engellilerdir. Tehlike içeren bir olay ve olgunun afet niteliğine bürünmeyerek kriz düzeyinde kalsa bile bu kesimlere ciddi kalıcı zararlar verme riski yüksektir.

Yaşlılık, bir bireyin yaşamı boyunca içerisinden geçtiği psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutları da kapsayacak şekilde biyolojik yaşının ilerlemesidir. Kişilerin bireysel özellikleri kavrama etki eden önemli faktörlerden biridir. Kişilerin fiziksel veya ruhsal kronik bir hastalık veya engellilik taşıması ya da psikolojik olumsuz tecrübeler, yaşlanma doğal sürecinin hızlandırıcısı olarak gerçekleşecektir. Ancak sosyal bağlamdan bakıldığında her birey için yaşlılık süreci benzer değildir. Yaşlılık deneyiminin birey için ne ifade ettiğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Şeker - Kurt, 2018). Ancak genede uluslararası düzeyde kabul gören yaş sınırı 65 olarak kabul edilmektedir (Çakır - Atalay, 2020, 171).

Genel anlamıyla bakılacak olursa engelli kavramı “fiziksel veya ruhsal yeteneklerde belirli bir ölçüde işlev kaybı ya da bozukluğu nedeniyle sosyal yaşam içerisinde yaşamını sürdürmek için bakım, rehabilitasyon ve destek hizmetine ihtiyaç duyan bireyler” olarak tanımlanabilir. Birleşmiş Milletler’e göre de engelli kavramı fiziksel, zihinsel, bilişsel boyutlarla ilişkilendirilmelidir. Buna göre bireyin toplumsal yaşama söz konusu engeller nedeniyle tam ve etkili olacak şekilde katılım sağlayamamaları durumudur. Türkiye’de de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da engelli bireyler için benzer tanımlama yapılmıştır. Hiç şüphe yok ki yaşlı ve engelli kavramlarını bir arada taşıyan özellikler en savunmasız kesimler olarak düşünülebilir. Üstelik kronik yani devam edegelen sağlık sorunları içeren durumunda bu özelliklere eklenmesi olağan zamanlarda bile ciddi hassasiyetler içerirken, kriz ya da afet durumlarında gecikmesinde telafisi imkansız durumları beraberinde getirecektir.

Bütünleşik döngünün son parçası olarak iyileştirme diye kavramsallaştırdığımız ve aslında yeni bir sürecin hazırlık ve risk azaltma evresini de oluşturan kavrama da yer verilmelidir. Buna göre iyileştirme afet sonrası ortaya çıkan olumsuz koşulların giderilmesi noktasında ihtiyaç duyulanların karşılanması, afetlere direnç gösterilme düzeyinin artırılması ve normal yaşam koşullarına dönülmesi için gerekli olan tüm süreçlerin ve bunlara ilişkin faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir. Bütünleşik döngünün her aşamasındaki hazırlıklar ve müdahaleler, savunmasız ya da kırılabilir diye ifade edilen kesimler için son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle olağan dönemlerde gerekli önlem ve hizmet alanlarının en etkin şekilde, toplum destekli ve yönetim anlayışı çerçevesinde kurularak yerine getirilmesi zarar görebilirliği yüksek bu kesimler açısından son derece kıymetlidir. Bu konuda uluslararası belgelerin ve uygulamaların ortaya koyduğu anlayış da bu yaklaşımı desteklemektedir. Bu alanda uluslararası düzeyde yol haritası olan belgeler, ulusal ve yerel düzeylere normatif bir çerçeve sunmaktadır.

2. Uluslararası Düzeyde Bütünleşik Afet Risk Azaltma ve Afete Dirençli Toplum, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi

1990’lı yıllardan itibaren geleneksel afet yönetimi yaklaşımlarının yetersiz kalması neticesinde temelden değişiklikler getiren uluslararası afet yaklaşımları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu noktada doksanlı yıllar “Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma On Yılı” olarak kabul edilmiştir. Bu süre içerisinde bu çerçevede Japonya’daki I. Ve II. Dünya Afet Azaltma Konferansı, Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi, Hyogo Çerçeve Eylem Planı gibi çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Böylece afetlere dirençliliğin sürdürülebilir kalkınmanın ana faktörü olduğu ileri sürülerek afet risklerinin azaltılması, ulusal ve bölgesel öncelik sağlanması, afet risk süreç yönetiminin kurulması ve afetlere ilişkin tüm düzeylerde etkili mücadele vurgusu yapılmıştır (UNDRR, 2005). Bu çerçevede devlet, sivil toplum kuruluşları ve ilgili işletmelerin iş birliğine dayalı yönetimin önemi ön plana çıkarılmıştır.

Uluslar ve Topluluklarda Afetlere Direncin Oluşturulması Hyogo Çerçeve Eylem Planı’nın (2005-2015) mirasçısı olan ve 2015’te 3. Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Konferansı’nda resmi çıktı olan Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030), doğal ve insan kaynaklı tehlikelerin yanında çevresel, teknolojik, biyolojik tehlike ve risklerin neden olduğu her nitelikte ve her düzeydeki afet risklerini kapsamaktadır. Bu amaçla afetlere karşı direncin artırılmasını yerel, ulusal, bölgesel ve küresel dört düzeyde amaçlamakta ve bu amaca ulaşmada dört öncelik belirlemektedir (UNDRR, 2015):

Öncelik 1: Afet Riskini Anlamak

Afet risklerine ilişkin süreçlerde tüm toplum kesimlerine özel hedef kitlelerinin kendi ihtiyaçlarını da gözeterek yaygınlaştırmak ve yerel düzeyde iş birliğini geliştirmek bu önceliğin kapsamına girmektedir.

Öncelik 2: Afet Risk Yönetişimini Güçlendirmek

Afet risk yönetiminin etkili olabilmesi için yönetim anlayışının tüm düzeylerde uygulanması önemlidir. Belge afet risk yönetişiminin afet risk azaltımı için hayati öneme haiz olduğunu vurgulayarak; yönetim yaklaşımına özel önem vermektedir. Bu çerçevede devlet, sivil aktörler ve işletmelerin afet risklerinin azaltılmasına yönelik olarak yönetim ilkesine uygun hareket edilmesi önerilmektedir. Bu yönüyle yönetim yaklaşımı çok boyutlu bir kavram olarak kullanılmıştır. Ancak kamu yönetiminde farklı anlamları bir yana biz yönetişimi çoğulcu, iş birlikçi, çok aktörlü bir yönetim modeli olarak ifade edebiliriz. Dolayısıyla çok aktörlü ve aktörlerin karşılıklı etkileşimiyle yönetime vurgu yapılmaktadır (Coşkun, 2008, 68). Konu afet riski olunca daha da önem taşımaktadır. Nitekim toplumda yer alan tüm kesimlerin iş birliği ve desteği ile yüksek etkinlik düzeyinde risklerin azaltılması ve en kısa zamanda afetin ortaya çıkardığı etkilerin ortadan kaldırılarak normal hale dönülmesi bu sayede mümkün olacaktır. Afetlerin etkilerinden yaşlı, hasta ve engellilerin en fazla etkileneceği düşünülürse etkinlik düzeyinin yüksek olması hayati önem taşımaktadır.

Öncelik 3: Risk Azaltmaya Yatırım ve Afete Karşı Dirençlilik

Sendai de dirençlilik kavramı tehlikelere karşı içerisinde bulunulan sürede gerekli zamanda etkili olacak şekilde direnmek, potansiyel tehlikelere uyum sağlamak ve tehlikeleri iyileştirme kabiliyeti elde etmek şeklinde ifade edilmektedir (UNDRR, 2015). Direnç kritik alt yapı tesislerinin hastane, okullar, içme suyu ve kanalizasyon şebekeleri, ulaşım alt yapısı gibi toplumsal yaşamın normal işleyebilmesi için gerekli alt yapı afet risk önleme ve azaltma önlemlerinin alınması, yerleşim bölgelerinde güvenli mekanların tespit edilmesi gibi potansiyel afet risklerine karşı haritalama planlamasının yapılması teşvik edilmelidir. Bunlara ek olarak dirençlilik sağlık ve diğer tüm yaşamsal alt yapının ve kapasitenin afet risklerinin azaltılması yönünden güçlendirilmesidir. Afet riskleri karşısında dirençliliğin artırılmasında yaşlılar ve engellilere yönelik kapasite arttırımı son derece önem taşımaktadır. Afet risklerinden zarar görebilirliği son derece yüksek olan bu kesimler afet planlamalarında en zayıf halka olarak afet direncinin başarısını da belirleyecektir.

Öncelik 4: Hazırlık Çalışmalarını Geliştirerek ve İyileştirerek Afete Karşı Etkili Mücadele

Son olarak yer verilen bu önceliğin kapsamında afet süreçlerindeki etkili mücadelenin önemi vurgulanmaktadır. Buna göre yeniden inşa aşamalarında yeni durumun mevcut ve eski durumdan çok daha gelişmiş olanı ortaya çıkarmak gerektiği ifade edilmektedir.

Afet risklerinin paylaşılması yükümlülüğünün tüm toplumun paylaşması gereken bir ortaklık olmakla beraber, afetlerden orantısız şekilde etkilenen kesimlerin gözetilmesinin önemi ve tüm politika ve uygulamalarda en kırılgan kesim olan cinsiyet, yaş ve engelliliğin dikkate alınması vurgulanmaktadır. Nitekim, konu Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme gibi uluslararası sözleşmeyle de güvence altına alınmıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu

bu sözleşmeye ilişkin onay süreci 2014 yılında 6574 sayılı kanun ile tamamlanmıştır.

Sözleşme ile engelli bireylerin toplumsal hayata dahil olabilmeleri ve erişilebilirlik hususlarında taraf devletler sorumluluk kabul etmişlerdir (Kaya, 2015, 37). Bu amaçla Sözleşme’de kadın ve engelli çocuklara pozitif ayrımcılık vurgulanmış ve gerekliliği belirtilmiştir (6-7. md). Türkiye 2010 yılında Anayasa’nın 10. maddesinde yapılan değişiklikle pozitif ayrımcılık ilkesini kabul ederek bu gerekliliği Anayasal düzeyde tanımıştır.

3. Hukuksal-Anayasal Çerçeve Bağlamında Bütünleşik Afet Risk Yönetimi, Ulusal ve Yerel Düzey

Türkiye Cumhuriyeti’nin günümüzde yürürlükte olan 1982 Anayasası 5. maddesiyle Devletin temel amaç ve görevlerini, “...kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.” şeklinde belirtmiştir. 2. maddesiyle de cumhuriyetin “...demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti...” olduğu ve bu niteliklerin değiştirilemez olmanın yanında değiştirilmesinin teklife bile konu olmayacağını 4. maddesiyle güvence altına almıştır. Bu niteliklerden sosyal devlet ilkesi sosyal ve ekonomik bakımdan güçsüz, hasta, yaşlı, anne ve çocuklara yönelik koruma şemsiyesini daha hassas ve kapsayıcı yapan ve bunu anayasal, yasal temelde hak olarak tanıyan devlet sistemidir (Özler, 2017). Nitekim Anayasanın kanun önünde eşitlik başlığını taşıyan 10. maddesinde 2010 yılında 5982 sayılı yasa ile ek fıkrayla getirilen “... çocuklar, yaşlılar, özürllüleri, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz...” düzenlemesi ve 61. maddesindeki “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.” şeklindeki muhtelif maddelerindeki sosyal haklara ilişkin düzenlemelerde bu anlayış temellendirilmiştir.

Diğer yandan savunmasız kesimlerle ilgili uluslararası sözleşmeler normlar hiyerarşisinde Anayasal düzeyin altında hukuki güce sahiptir. Nitekim 1982 Anayasası’nın 90. maddesinde de bu durum vurgulanmaktadır. Dolayısıyla normlar hiyerarşisinde kanundan daha üst düzeyde bulunduğu söylenebilir. Tüm kamu kurum ve kuruluşları bu hükümleri uygulamak zorundadır. Olağanüstü hal rejiminin ilan edildiği durumlarda iç hukuk karşısında daha da güçlü konuma sahip oldukları düşünülürse merkezi ya da yerel idarenin düzenlemelere istisnasız uymak zorunda oldukları net bir şekilde görülebilmektedir.

Anayasanın değişik 119. maddesi olağanüstü hal ilanına ilişkin düzenlemeyi kapsamaktadır. İlgili maddenin mevcudiyetinin ortaya çıkardığı durum, Anayasanın olağanüstü yönetim usullerine ihtiyaç duyulduğunda olağan kapasite ile aşamayacak afetlere müdahale olarak öngördüğü hukuki yönetim biçimini ifade etmektedir (Özler, 2016).

Anayasal düzen içerisinde afet risklerine yönelik işlevler risk azaltmadan müdahaleye ve iyileştirmeye kadar bütünleşik afet risk döngüsünün her aşamasında, devlet ve diğer kamu hukuku tüzel kişilerince yerine getirilecektir. Anayasa bu yapıya ilişkin olarak idarenin bütünlüğü ilkesini 123. maddede açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre devlet yönetimi merkezi ve yerel yönetim olarak bütün olarak kabul edilmekte ve idari teşkilatlar oluşturulan birimler de bütünün

parçalarını oluşturmaktadır. Anayasanın 126-127. maddeleri bu bağlamda düzenlenerek bu kuruluşları anayasal güvence altına almaktadır.

Anayasal güvence yanında 8 Mayıs 1991 tarihinde 3723 sayılı yasayla uygun bulunan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı yerel yönetimlerin temel yetki ve sorumluluklarının anayasa ve kanun güvencesine sahip olduğunu, kanuni idare ilkesi doğrultusunda yetki alanları dahilinde ve yasaklanmamış bir sahada tüm konularda görev yapacaklarını düzenlemiştir (Gözler, 2019, 20). Nitekim şartın 3. maddesi özerk yerel yönetim kavramını yerel makamların kanunla belirlenen sınırlar çerçevesinde kamu işlerinin büyük kısmını yerel nüfusun menfaatleri doğrultusunda düzenleme ve yönetmeleri olarak tanımlamıştır (Gözler, 2019, 163). Bu düzenleme Anayasamızın 127. madde düzenlemesindeki ilkelerle paralel niteliktedir (Gözler, 2019, 165).

Anayasal düzeyde bakıldığında afetlerle mücadelede genel yetkili ve görevli olan merkezi idare teşkilatı olduğu açıktır. Bu kapsamda bazı yasal düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 2009 yılında 5902 sayılı yasa ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuştur. Bu kurumsal yapı ile birlikte afet yönetim süreçlerine ilişkin yetki ve sorumluluklar tek kurum altında bir araya getirilmiştir. 2018 yılında ise Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır (4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi). AFAD, afet yönetimi süreçlerinde yer alan tüm akışların çok yönlü ve çok aktörlü bir şekilde yerine getiren esnek, dinamik ve iş odaklı bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle AFAD, risk yönetimini önceleyen bir yönetsel model olarak kabul edilmektedir (AFAD, 2021).

AFAD'ın görev ve yetkileri, 15.07.2018 tarihinde yayımlanan 4 No'lu Bakanlıklarla Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatları Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 30 ila 56'ncı maddeleri arasında belirlenmiştir. Kararnamede AFAD'ın görevleri "afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetlerin ülke düzeyinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve olayların meydana gelmesinden önce hazırlık ve risk azaltma, olay sırasında yapılacak müdahale ve olay sonrasında gerçekleştirilecek iyileştirme çalışmalarını yürüten kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması, yurt içinde ve yurt dışında insani yardım operasyonlarının yapılması ve koordine edilmesi ile bu konularda politika önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması" şeklinde özetlenmektedir. Kararname ile AFAD; görevleriyle ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler, Türkiye Kızılay Derneği ve konu ile ilgili diğer sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkilendirilmiştir. (AFAD, 2021). Vizyon olarak "afetlere dirençli toplum oluşturmak" için belirlenen hedef, 2019-2023 AFAD Stratejik Planı'nda şu şekilde ifade edilmiştir: "Afet ve acil durum yönetiminde koordinasyonun etkinliğini artırmak; risk odaklı bütünlükli afet yönetim anlayışının benimsenmesini ve tüm sektörlere yerleşmesini sağlamak; afet esnası ve sonrası süreçleri en etkili şekilde yönetmek; toplumsal farkındalığı artırarak afet ve acil durumlara sürekli hazırlıklı olmak; uluslararası alanda öncü kuruluşlardan biri olmak; sürekli öğrenen ve gelişen kurum olmak." (AFAD, 2021).

Ülke bazlı bütünlükli afet risk döngüsü aşamalarını kapsayacak şekilde, Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP), Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) ve Türkiye Afet Sonrası İyileştirme Planı (TASİP) bu çerçevede oluşturulmuştur. TARAP, afetlerin

olası etkilerine karşı geliştirilen bir plandır. Buna göre olası kayıpları tespit etmek, söz konusu kayıpları en alt düzeye düşürmek amaçlanmaktadır. Belirlenen amaçlar için gerçekleştirilecek eylemler ve bu eylemlerden sorumlu kurumlar tanımlanarak afete karşı dirençlilik hedeflenmektedir. Bu plan 2022-2030 yıllarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Eylem süreçlerinde devlet, sivil toplum aktörleri ve gerçek kişiler yer almaktadır. Bu plan çerçevesinde sürdürülebilir ve afete dirençli toplumsal yaşam alanlarının oluşturulması, afet öncesi ve sonrasına hazırlanacak şekilde temel ilkelerin ortaya konması hedeflenmektedir. TARAP'ın öncelikleri ve ilkeleri Sendai Çerçevesi'nde (2015-2030) yer alan ilkelerden oluşmaktadır. Buna göre hedefler, amaçlar ve ilgili sorumlu kuruluşlar tanımlanmıştır. Bu plan 8 Temmuz 2022 tarihinde yürürlüğe girerek uygulanmaya başlanmıştır.

Bir diğer plan olan TAMP ise, afet durumlarında müdahale çalışmalarında yer alacak birimlere ilişkindir. Bu plan, ulusal ve yerel ölçekte afet durumlarının türüne ve kapsamına göre esnek bir organizasyon sistemi olarak ifade edilmektedir (AFAD, 2021). İl düzeyinde bakıldığında ise ildeki yol haritası ulusal düzeydeki planlarda belirlenen esaslar ve çerçeveye uygun olarak ilgili ilin özelliklerini ve risklerini içerecek şekilde, mevcut ildeki afet öncesinden afet anına ve sonrasına ilişkin olarak belirlenmiştir. Tüm düzeylerde yönetim anlayışını özenle vurgulanarak belirten planlar çerçevesinde Anayasal düzen içerisinde bulunan idari birimlerle ortaya konan bütünlük afet risk yönetimi AFAD koordinatörlüğünde uygulanacaktır.

4. Afet Yönetişimi Bağlamında Belediyeler, Yasal Temel ve Genel Olarak Afetlere Yönelik İşlevler

Afet yönetimi kapsamında yeni kullanılan bir kavram olarak afet yönetişimi afet yönetimi ve risk yönetimi faaliyetlerini de içinde barındıran kapsamlı bir kavramdır. Afetler alanında gerçekleştirilen çalışmalar genellikle merkezi idare ve dolayısıyla devlet faaliyetlerine odaklanırken, yönetim kavramı hükümet kurumları yanı sıra devlet dışı farklı aktörler arasında dağıtılmış olan fonksiyonların da dikkate alınması gerektiğinin farkındalığıyla ortaya çıkmıştır ve daha geniş bir perspektif sunmaktadır (Tierney, 2012). Çünkü yaşanan afetlerin yönetimi alışlagelmişten çok daha geniş iş birliği, birbirini fonksiyonel olarak tamamlayan ve daha ileri düzeyde önlemler gerektirmektedir. Bu sebeple, yapılacak işlevlerin klasik risk ve afet yönetimi kavramlarını da içerisinde barındıran afet yönetişimi çerçevesinde yürütülmesi hedeflenen amaca ulaşmada daha işlevseldir. Bunun temel nedeni, sektörleri ve tecrübeleri farklı birden fazla paydaşın bir krizi yönetmek için birlikte çalıştığı bir düzenlemeyi ifade etmesidir (Lele, 2022). Birden fazla değişik çalışma ortamı ve farklı tecrübelerle sahip geçmişleri olan kişilerin, grupların ve örgütlerin bir arada bulunduğu afet yönetişim modeli bu sayede çok daha faydalı, hızlı ve iyi kararlarla en az zararla afetin yönetilebilir olduğunu göstermektedir. Ancak, bu yönetim biçiminin etkili olabilmesi için, çoklu aktörler arasındaki yetki, sorumluluk ve etkileşimlerin de açık bir şekilde düzenlenmesi gerekir (Lele, 2022).

Afet yönetişim modeli yaygın olarak uygulansa da, bütün toplumlara uygun tek bir düzenleme yoktur. Bunun nedeni farklı sosyopolitik bağlamlar ve kapasitelerle açıklanabilir. Farklı ulusal bağlamlar ve tarihsel tecrübeler nedeniyle ortaya çıkan idari sorumluluklar, yasal çerçeveler ve operasyonel uygulamalar bu açıdan temel nedendir. Türkiye özelinde yönetim yaklaşımı vurgulanmasına rağmen afet risklerine karşı gerek hazırlıkta gerekse bütünlük afet risk döngüsünün tüm aşamalarında merkezden yönetim sisteminin ağırlık taşıdığı ortadadır. Ancak bu duruma rağmen belediyelerin gerek afete dirençli toplum gerekse yaşlılar ve

engelliler özelinde yerel düzeyde afet öncesine ilişkin hazırlık ve risk azaltmaya yönelik olarak ulusal düzeydeki işlevlerin etkin biçimde uygulanmasının alt yapısını oluşturabileceği işlevler vardır. Bu nedenle savunmasız, kırılğan kesimlere en yakın hizmet birimi olan belediyelerin ihtiyaçların giderilmesinde merkezi yönetime nazaran daha etkin olacakları açıktır. Çünkü zaman bakımından kısa sürelerin bile bu kesim açısından hayati öneme haiz olması zarar görebilirliği yüksek bu kesimlere yakın olan yerel örgütleri ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada yönetim modelinde yer alan aktörler birbirinin rakibi değil tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla temel amaç gerek afet risklerinin azaltılması gerekse müdahalenin en etkin şekilde yerine getirilerek can ve mal kayıplarının en aza indirilmesidir.

Türk anayasal düzeninde ulusal üstü ve anayasal düzenleme ve ilkelere bağlılık hukuki bir zorunluluk olarak tüm kamu tüzel kişilerini ve belediyeleri öncelikle bağlamaktadır. Kanun düzeyinde bakıldığında ise anayasa ve ulusüstü sözleşmelerin çizdiği çerçevenin kanuni idare ilkesi gereği somut yaşama uyarlanması ve bu doğrultuda idarenin kanunun yaptığı işleri yapması yasakladıklarından kaçınması olan kanuna bağlılık deyimlenmektedir. Bu çerçevede genel kanun niteliğinde olan ve Türkiye'deki tüm belediyelere uygulanan 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 53. maddesi ile afetlerle ilgili olarak belediyelere afetlerden korunmak veya zarar azaltmak için "afet ve acil durum planları yapmak, bu doğrultuda ekip ve donanım hazırlamak, yerel halkı afete hazırlamak ve eğitmek" görevi verilmiştir. Aynı yasanın 14. maddesinde belediyelerin görevleri arasında "imar, su ve kanalizasyon gibi kentsel alt yapı çalışmaları; coğrafi ve kent bilgi sistemleri, acil yardım, kurtarma, itfaiye ve ambulans hizmetleri" vermek de bulunmaktadır. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. maddesi ile afetler ile ilgili olarak "imar planı yapmak, coğrafi ve kent bilgi sistemleri kurmak, çevreyi korumak ve ağaçlandırma yapmak, su ve kanalizasyon gibi kentsel alt yapı çalışmaları yapmak, derelerin ıslahını sağlamak ve büyükşehir ölçeğinde afetler ile ilgili planlama ve hazırlık yapmak, gerektiğinde diğer afet bölgelerine ekip ve malzeme desteği sağlamak, itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek, özel-kamu kuruluşları afete karşı alınacak önlemler açısından denetlemek, afet riski taşıyan binaları tahliye etmek" görevleri büyükşehir belediyelerine verilmiştir. Diğer yandan aynı kanunun 7. maddesinin f bendi "afet riskleri veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaların tahliye edilmesini veya yıkılmasını" düzenlemektedir. Bu yönüyle afet süreçlerine ilişkin yerel yönetimlerin kanuni yükümlülüğünün "afet risklerini azaltmak, afet ve acil durum planı yapmak, ekip ve donanımları hazırlamak ve halkı eğitmek" olduğu savunulabilir (Şahin, 2016, 935).

Dolayısıyla Türkiyedeki tüm belediyeler, ister belediye ister büyükşehir belediyesi olsun kanun gereği afetlerde kendilerine verilmiş görevleri yapmada yetkili ve görevlidir. Bu görevlerin uluslararası düzenlemeler ve anayasanın çizdiği çerçevede, yerel yönetim ilkesinin belirlediği alanda yerine getirilmesi ulusal ve ulusal üstü düzeylerde yürütülecek afet risk azaltma ve müdahale kapasitesinin de teminatı olacaktır.

Öncelikle afet oluşturacak nitelikteki tehlikelerin etkileme alanından olabildiğince uzak durmak en akılcı yoldur. Ancak bu her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle etkilerinden korunabilmek amacıyla her türlü teknik, idari ve sosyal önlemlerin alınması ve bu konuda yaşanabilecek zararların azaltılması için çalışmaların yapılması ve takiben afete hazırlık çalışmalarıyla desteklenerek tamamlanması gerekmektedir. Söz konusu çalışmalar, halihazırdaki görünür

durumda bulunan tehlike ya da tehlikelerin afet haline gelmeden önce yapılan eylemlerdir. Bu kapsamda hukuki uyarlamalar, teşkilat yapılandırmaları, toplumsal yaşam alanlarına dair yapılan altyapı ve üstyapı yatırımları gibi farklı uygulamaların tamamı bu anlamda zarar azaltma çalışmaları olarak varlık bulacaktır. Normal yaşamın akışı içerisinde anayasal, yasal yükümlülükler çerçevesinde belediyelerin yürütmüş olduğu işlevler ve kurumsallaştırdığı kamu hizmetleri aslında afet öncesinde zarar azaltmaya yönelik olarak işlevselliğe sahip olacaktır. Oluşabilecek tehlikeler gözetilerek oluşturulmuş imar, yol, su ve kanalizasyon tesisleri gerçekleşecek bir depremde ne kadar ayakta kalırsa aslında afet öncesine yönelik o kadar zarar azaltma fonksiyonunda gerçekleşmiş olacaktır.

Yeterli kapasiteye sahip kurulmuş itfaiye teşkilatı, yerel düzeydeki ihtiyaçlara uygun ekipmanlara ve ambulans hizmetlerine sahip bir sağlık birimi, arama kurtarma ve acil yardım ekiplerinin yerel gönüllü katılımıyla kurulmuş olması afet ve acil durum içeren kriz hallerinde alt yapı kapasitesi açısından önemli bir işlevdir. Dolayısıyla olağan zamanlarda yürütülen kamu görevlerinin ve kamu hizmetlerinin eksiksiz işlemesi aslında afetler açısından zarar azaltma ve korunma faaliyetleridir. Bu işlevlerin gerek yasal gerek idari gerekse kamuoyu tarafından hassasiyetle denetlenmesi genel düzeyde afetlere hazırlık ve zarar azaltma bakımından yapılabilecek en etkin yollardan biridir.

5. Afet Risklerinin Azaltılmasına Yönelik İşlevler, Afet ve Acil Durum Planları

Zarar azaltmanın en basit ve rasyonel kuralı tehlikenin farkında olmak, tehlikeden korunmak istenen değerler karşısında ne ölçüde risk teşkil ettiğini hesaplayabilmek ve potansiyel tehlikeleri ortadan kaldıracak önlemleri almak, engellenme durumu olmayan tehlikelere karşı ise olabildiğince koruyucu önlemleri geliştirmektir. Böylece afetlerin ortaya çıkarabileceği zararların en aza indirilmesi sağlanabilecektir.

Anayasal-uluslararası düzeye uygun hazırlanmış ulusal afet risk azaltma ve hazırlık planlarında yer alan ilkeler doğrultusunda, il risk afet ve il müdahale planlarında belirlenmiş çerçeveyi esas alarak mahalli tehlike odaklarının saptanması, ancak bununla yetinmeyerek bölgesel tehlikelerin mahalli alanı ve sakinleri ne düzeyde ve nasıl bir risk altında bırakacağına analizinin yapılması ve analize bağlı olarak haritalandırılması önemli bir zorunluluktur (Ergünay, 2002, 6). Bu sayede tehlike oluşturabilecek her bir odak hem ayrı ayrı hemde ikincil bir tehlikeyi yaratabilecek düzeyde olup olmaması yönünden tespit edilebilecektir. Belirlenmiş bu tehlikeler karşısında belde sakinlerinin ve eldeki mevcut yapı stoğunun nicelik ve niteliği, tehlike riskleri karşısındaki zarar görülebilirlik oranı saptanarak demografik ve fiziki envanterin kimliklendirilmesi de mümkün olacaktır. Unutulmamalıdır ki belde halkı öncelikle barınma ihtiyacı gereği fiziki bir yapı içerisinde yaşamını sürdürmekte ve bu yapıda belediyelerin paydaşı olduğu toprak kullanımı ve imar düzenlemesi içerisinde bulunan bir toprak parçası üzerinde bulunmaktadır. Bundan dolayı arazi kullanımı ve arazinin üzerine tasarlanacak konutların nicelik ve niteliği en temel afet risklerini azaltma ve korunma araçlarından biri olacaktır (Esen, 2007, 491).

Diğer yandan belediye sınırları içerisinde yaşayan mevcut tehlike riski oluşturacak olay ve olgulardan etkileyecek nüfusun yaş, sağlık ve engellilik açısından tespiti, zarar görebilme derecesi ve buna bağlı acil yardım önceliği haritalandırılarak güncelliği sürekli yenilenen haritalara aktarılmalıdır. Bu konuda çalışan bir koordinasyon ve takip bürosu bu güncel kayıtların oluşturulması ve tutulmasından

sorumlu olarak bilgileri sürekli hazır tutmalıdır. Öncelikle sosyal hizmet alan ve kayıt altında olan savunmasız kesimden başlamak üzere kişisel kayıt teşvik edilmeli belde ölçeğinde yer alan tüm savunmasız kesimlerin yardım öncelikleri ve nitelikleri haritalandırılmalıdır (MDC, 21 Şubat 2023). Çünkü yönetim anlayışı içerisinde olası bir afet anında yapılacak bir müdahalede müdahalenin etkinliği ve başarısı buna bağlıdır. Müdahale ekiplerinin gittiği yerde bulunan kişinin yaşını kronik bir hastalığı olup olmadığını bilmesi veya ne tür bir engelliye yardım götürdüğünü bilmesi bu şekilde işlevsel olacaktır. Kaldığı bölge dışından gelen yardım ekipleri açısından bu durum daha hassastır. Bu nedenle belediyelerin öncelikli olarak afet zararlarını azaltma ve afete hazırlık konusunda yapması gereken işlev bu bilgilerin toplanması, kayıt altına alınması, haritalandırılarak sürekli güncel kalmasının sağlanarak yönetim modelindeki diğer aktörlerle paylaşılmasıdır.

Afete hazırlık, afet zararlarını önlemek ve azaltmak amacıyla gerçekleştirilmesi gereken eylemler söz konusu edilirse (Ergünay, 2002, 21), afet planlaması afet olmadan geleceğe hükmetmek, hangi amaca, nasıl, ne kadar sürede, kimlerle ulaşacağımızı ortaya koymaktır. Bunun için de insan, malzeme ve kaynakların bir düzen içerisinde amaca yönelik örgütlenmesidir. Bu nedenle belediyelerin bulunduğu bölgede temel olarak yaşayan tüm belde halkı ancak bunlar içerisinde yer alan özellikle yaşlı, kronik hasta ve engellilerin tehlikeli olayın sonuçlarından en az zarar ve kayıpla çıkabilmesi amacıyla yapılması gereken eylemlerin önceden hızlı ve etkin olarak belirlenmesidir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için önceden kim, neyi, ne zaman, nasıl, hangi yetkiyle ve hangi kaynakları kullanarak ne kadar sürede yapacağı ortaya konulur. Nitekim 5902 sayılı yasaya dayanarak hazırlanan Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği'nin 1. maddesi yönetmeliğin amacını, 2. madde ise yönetmeliğin kapsamını merkezi idare, yerel yönetimler ve sivil toplum düzeyleri olarak belirlemektedir.

Yönetmelik ulusal planlarla uyumlu ve koordinasyon içerisinde merkezi, yerel ve sivil toplum örgütlerinin görev yetki ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Bu çerçevede belediyeler mevcut düzenlemeler çerçevesinde verilen görevleri merkez ve il düzeyiyle uyumlu şekilde yaparken; özellikle zarar görebilirliği yüksek olan yaşlı, kronik hasta ve engellileri pozitif ayrımcılık çerçevesinde gözeterek planlara dahil etmek zorundadır. Sorumluluk alanı bölge dahilinde özellikle yalnız yaşayan bu kırılgan kesimin ikametgah adresleri, acil bir durum söz konusu olduğunda ulaşım yolları, ihtiyaç duyacakları ilaç, tıbbi malzeme ve ekipmanlar adrese dayalı haritalarda yer almalı ve bunları ulaştıracak görevliler ve ulaştırılma süreleri açıkça belirlenerek sorumluluklar belirgin olmalıdır. Bu konuda mümkünse gönüllüler, sivil toplum örgütlerinden ve komşuluk sosyal sermayesinden destek alınmalıdır (Türk, 2022, 66).

Afetlerde sivil toplum örgütlerinin ihtiyaçları değerlendirmek, malları, hizmetleri verimli ve adil bir şekilde dağıtmak için güçlü yeteneklere sahiptirler. Bu nedenle, sivil toplumun ve toplum desteğinin sürece dahil edilmesinin ve merkezi idareyle yerel güçlerin arasında anlamlı ortaklıkların oluşturulmasının önemini açıklar (Patterson vd., 2010). Gelecekte, kriz yönetimindeki STK katılımı, yerel toplulukların doğrudan kriz kamu politikasının formülasyonu, uygulanması ve değerlendirilmesine dahil olmaları etkinlik sağlanması için bir zorunluluk olarak görülmektedir (Putra, 2009). Afetlerde belediyelerce önceden oluşturulmuş yerel afet grupları belediye dahilinde ulusal ve il ölçekli planlarla koordineli beldeye özel

koşullar ve kırılğan nüfustan sorumlu olarak mahalle afet gönüllüleriyle beraber beldede önemli işlevler ifa edebilir (Yeşildal, 2020, 93).

Zarar görebilirliği yüksek bu kesimin yaşadığı konutlar tehlikelerin türüne göre hassasiyetle tek tek gözden geçirilmeli, tehlike riski oluşturacak durumlardan tümünden kaçınılamıyorsa kabul edilebilir seviyelere indirilmelidir. Bilindiği gibi yaşlı, hasta ve engellilerin acil durum ve afetlerde buldukları yerleri tahliyesi bir çok zorluk içermektedir. Bu nedenle yanlarında yakınları veya refakatçileri olsa bile mümkün olmayan bir çok durum vardır. Bu husus dikkate alınarak adrese dayalı verilerden tahliyenin nasıl, kimlerle ve ne kadar sürede nereye yapılacağı belirlenmelidir.

Acil durum ve afet hallerinde ulaşılacak engellilerin engel durumlarına uygun olmak üzere eğitilmiş ve amaca uygun personel kullanılmalı, gidilen yerdeki ihtiyaçlar önceden isabetle belirlenerek zaman kaybı yaşanmayacak şekilde müdahale gerçekleştirilmelidir. Afetlerin türüne ve niteliğine uygun olarak hareket tarzları önceden belirlenmeli, gerektiği hallerde tahliye kanalları ve tahliye yerlerindeki kapasite kırılğanlığı yüksek olan bu kesime göre oluşturulmalıdır. Afet durumlarında geçici toplanma alanlarının yeri belirlenerek mevcut alanlara tuvalet, su, seyyar acil müdahale çadırları hazır tutulmalıdır. Afetin niteliğine göre seyyar tahliye alanından tahliyenin ve gönderilecek yerin de belirlenerek hazır tutulması sağlanmalıdır.

Bu amaçlara uygun ekipman ve teçhizat mevcut planlanan zorunluluklar dışında belirli yerlerde depolanmalı ve bu depolardaki envanter sürekli güncellenmelidir. Güncel yapılmış veriler doğrultusunda ihtiyaç duyulacak acil ilaç, kronik hastaların daimi kullandıkları teçhizat ekipman depolarda muhafaza edilmelidir. Ayrıca bölgede olabilecek elektrik kesintilerine karşı jeneratör yeteri kadar bulundurulmalıdır.

6. Afete Hazırlık ve Dirençte Eğitim

Yaşlılar ve engelliler, yetişkinlerle kıyaslandıklarında afet ve kriz durumlarına karşı savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Bunun pek çok sebebi olmakla birlikte, genel olarak bakıldığında kronik sağlık sorunları, azalan fiziksel ve duyuşal farkındalık, sosyal çevre ve ekonomik durum gibi faktörlerin afet ve kriz durumları karşısında yaşlı ve engelli kesimi dezavantajlı bir konuma getirdiği görülmektedir. Yaşlı yetişkinlerin nüfustaki payının hızla arttığı düşünülürse özel ihtiyaç sahibi bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak işlevlerin kurumsallaştırılması ve stratejiler geliştirmesi son derece önemlidir. Bu konuda sosyal belediyecilik önemli bir yer teşkil etmektedir. Merkezi yönetimin yetersiz kaldığı sosyal devlet uygulamalarında yerel yönetimler sosyal belediyecilik uygulamaları ile eksiklikleri giderebilmekte ve sosyal devlet yapısına destek olmaktadır (Berkün, 2017). Yukarıda belirttiğimiz üzere, olağan yaşam düzeninde kurumsallaştırılan bu hizmetler kriz ve afet durumlarında zaman ve işlevsellik açısından büyük öneme sahiptir. Afet zararlarının en çok can kaybına yol açan depremlerde ilk 72 saatin önemi düşünüldüğünde afet anından sonra her ilerleyen zaman diliminin can kayıpları ve hayatta kalma açısından olumsuzluk içerdigi de bir gerçektir (Türk, 2022, 66).

Afet zararlarının etkilerinin en düşük düzeyde kalması ve afetlere karşı korumanın sağlanması için tüm toplumsal kesimleri kapsayacak eğitim faaliyetleri son derece değerli sonuçlar verecektir. Hiç şüphe yok ki afet zararlarının azaltılması ve afetlerden korunma konusunda her afet oluşturma riski taşıyan olay ve olgunun

niteliğine göre, risk azaltma önlemleri ve hazırlıklar yapılacaktır. Nitekim Türkiye'nin neredeyse tüm yerleşim yerleri depremden kaynaklanabilecek afet riskini taşımaktadır. Bu riskten tamamıyla olmasada büyük ölçüde kaçınmak söz konusudur. Şöyle ki, eğer uygun zemin koşullarında arazi planlaması yapılarak yerleşime uygun zeminlere, zeminle uygun mühendislik bilgisi uygulanarak yatay, doğayla uyum içerisinde konutlar yapılırsa depremin neden olacağı yapısal hasar ve zararlara karşı risk tamamen olmasa bile büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olur ki bu konuda belediyeler azımsanmayacak düzeyde sorumluluk sahibi birimlerdir. Öyleyse eğitime ilişkin genel olarak tüm belde sakinlerine özellikle de engelli, yaşlı ve kronik hastalara verilecek eğitimin bu bilgiyle başlaması gerekmektedir. Çünkü çalışmanın başında anayasasında demokratik rejimin uygulamalarını düzenleyen bir ülkede, savunmasız kesimlerin merkezi ve yerel düzeyde seçimle işbaşına gelecek yönetimlerden direkt yaşama hakkıyla ilintili olan bu hakkın gerçekleştirilmesini istemeleri en doğal hakları olacaktır. Yani yaşam hakkının güvence altına alındığı yerleşim yerlerinde ve konutlarda insana yaraşır, sürdürülebilir bir yaşam sürme taleplerine Türkiye'de hukuk koridorları da açıktır (Çilingir, 2019, 171). Eğitim yoluyla en temel bilgi olacak bu hususta farkındalık yaratılması Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen çalışmaların karşılık bulduğunun bir kanıtı olacaktır.

Yerel düzeyde belediyeler, bölgelerinde yaşayan tüm kesimlere ama durumları sebebiyle özel öneme sahip kesimlere eğitim ve söz konusu eğitimleri destekleyen tatbikatlar yoluyla afet farkındalığının kazandırılması, afete hazırlık ve afet zararlarından korunma hususunda önemli işlevler üstlenebilecek en etkin örgütlerdir (Esen, 2007, 494). Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi yerel yönetimler halka yakın olmak, halkın sorunlarını bilmek, ihtiyaçları konusunda birebir tecrübeye sahip olmak bakımından üstünlüğe sahiptirler. Eğitim ve tatbikatlara ilişkin aktivitelerin yanında yerel düzeyde karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın teşvik edilmesi de gerçekleşecektir (TMG, 2022). Çünkü, mahalle sakinlerinin ortak afet eğitimleri ve afet tatbikatlarına katılmalarının teşvik edilmesiyle mahalle sakinleri arasındaki iletişim de olumlu düzeyde etkilenecektir. Bu nedenle yaşlıların ve engellilerin afet önleme faaliyetlerine düzenli olarak katılmaları önemlidir. Böylece, bu grubun kendileri için yapabileceklerinin sınırlı olduğunu gören çevre sakinleri acil bir durumda bu kişilerin gerekli bağlantıları kurmalarına yardımcı olabilir. Diğer yandan ortak bu tür aktiviteler komşular ve çevredeki yaşlı, engelli veya başka zorlukları olan kişilerle düzenli olarak etkileşimi kolaylaştırarak bu kişilerle iletişime geçilerek gerekli bilgilerin önceden, doğru bir şekilde toplanmasına imkan sağlamanın yanında; acil bir durumda yardım istemeye yönelik çekinmeyecekleri bir destek yapısı oluşmasına da katkı sağlayacaktır (TMG, 2022).

Belediye örgütlenmesi içerisinde afet müdürlüğü türünde bir birim kurulması ve bu birimin bünyesinde yer alacak eğitim departmanının koordinasyonunda mahalle örgütlenmesinin mahalle afet gönüllüleri kaynağı kullanılarak bu niteliğe sahip gönüllülerden oluşturulacak bir eğitimcilerin eğitimi programıyla belediyenin koordinasyonunda sayıca fazla bir eğitim ordusunun oluşması da daha az kaynakla hayata geçirilebilecektir (Uzunçubuk, 2005, 345). Ayrıca gerektiğinde aktif olarak mevcut olan sivil toplum kuruluşları da bu işlevin yerine getirilmesinde etkin olacaktır.

Eğitimin içeriği genel olarak afet zararlarının önlenmesi ve azaltılması çerçevesinde ulusal ve il düzeyindeki afet risk azaltma ve müdahale planlarında bölge için

yapılmış tehlike analizlerine ek olarak varsa beldenin tehlike hassasiyetlerini içerecek şekilde, zarar görebilirliği yüksek kesimleri gruplandırılarak ve her bir grubun özelliklerini dikkate alarak yapılabilir. Afete hazırlık konusunda planlama önerisi olarak; öncelikle belediyenin afet birimine kayıt olunması ve acil bir durumda yardımcı olabilecek kişilerden oluşan en az üç kişi olacak şekilde destek grubu oluşturulması ya da belirlenmesi önerilmelidir. Herkesin ihtiyaçları farklılık arz edeceğinden günlük yaşam malzemelerini içeren kişisel ihtiyaç listesinin hazırlanması önerilmelidir. Ancak temel olarak rutin hazırlıklar, bir afet meydana gelmeden yapısal olmayan zarar yaratacak tehlikelere karşı güvenliğin sağlanması için yapılacaklar da ifade edilebilir. Odaların güvenli olduğundan emin olmak, mobilyaların düşmesini önlemek, camların kırılmasını önlemek ve sabitlemek, tahliye yerleri ve tahliye yöntemleri konusunda önceden aileyle veya komşularla birlikte alınacak afete hazırlık eğitimi ile hazırlıkların yapılması ve eşleşerek kullanacak yöntemlere karar verilmesi, önceden hazırlanmış çantanın bir tahliye merkezinde ya da yardımla yaşamı gerektiren durumlar için gerekli asgari eşyaları içermesi ki bunlar içerisinde acil durum malzemeleri en az 1 haftalık ilaç stokunun bulunması, evinde suni solunum cihazı varsa afetlere ve elektrik kesintisine karşı hazırlıklı olmak ve tedavide kullanılan malzemelerin güvence altına alınması hususunda yedek güç kaynağı, solunum cihazı, bakım malzemelerinin bulundurulması bunlar arasında sayılabilir. Savunmasızlık durumuna göre bulunduğu yerden tahliyesine ilişkin planlamanın önceden yapılarak pratiğe aktarılması önem taşıyacak bir diğer husustur.

Savunmasız, kırılğan kesimin afetlere hazırlanması ve bu konuda eğitimlerin de yukarıda belirtilen genel hususlara ek olarak her bir grubun özellikleri dikkate alınarak içerikler oluşturulması eğitimin işlevselliği bakımından önem taşıyacaktır. Bu çerçevede yaşlılar için önerilebilecek hazırlıklarda, algılama ve dikkat ve eksikliğine bağlı olsun olmasın hafıza zayıflığı, uyum zorluğu, fiziksel ve duygusal olarak gerilemeye bağlı kendini geri çekme, teknolojiyi yeteri kadar kullanamamaya bağlı gerçekleşen haberleşme ve bilgiye ulaşamama yaşlıların mevcut alışkanlıklarını değiştirmeme eğilimi göz önünde tutulmalıdır (Çakır - Atalay, 2020). Yaşlılığın kronik hastalık ve engellilikle birleştiği durumlar en savunmasız ve kırılğan kategoriye oluşturacağı göz önünde tutulmalıdır.

ABD’de Kaliforniya’da Afet ve Acil Durumlarda Yaşlı Yetişkinler ve Engelli Bireyler için Planlanan Yerel Çözümler, Türkiye özeline uyarlanarak engelli ,kronik hasta ve yaşlıların eğitim ve hazırlık programları olarak yürütülebilir (Türk, 2022, 67). Özellikle Engelli Bireyler için önerilen kılavuz engelli ve yaşlı bireylerin yaşanabilecek felaketler öncesinde, sırasında ve sonrasında yapmaları gereken ve dikkat etmeleri gereken hususlara ilişkin olarak çeşitli önlemler içermektedir. Kısaca özetlenecek olursa bu önlemler şu başlıklar altında toplanmıştır (DOR, 21 Şubat 2023):

- Acil durum uyarılarının alınması (Acil durumun içeriği, nasıl hareket etmeniz gerektiği ve tahliye ile ilgili güvenilir bilgileri öğrenmek için sıralanan öneriler);
- Plan yapılması ve letişimde kalmak istenecek kişilerin yer aldığı bir liste oluşturulması (aile, komşular, arkadaşlar vb.) ve acil durum halinde bu kişiler ile toplanılacak yerin belirlenmesi;
- Tahliyeyi gerektirecek durumlarda karşılaşılabilecek sorunların düşünülerek planlar yapılması;

- Tahliye durumunda sığınak bulmak için; yerel hizmetlerden destek alınması;
- Evden ayrılmayı gerektiren durumlar için acil durum çantası hazırlanması ve bu çanta içerisinde önemli belgelere ve ihtiyaç duyulabilecek eşyalara (Kimlik, sigorta kartları, ilaç reçeteleri, radyo, el feneri, pil, ilk yardım malzemeleri gibi) yer verilmesi;
- Yukarıdaki önerilere ek olarak sağır veya işitme güçlüğü çeken kişiler için yanıp sönen ve metin ekranı olan bir radyo, işitme cihazları için fazladan pil veya taşınabilir pil şarj cihazı, kalem ve kağıt, ekstra şarj kabloları ve yedek piller;
- Görme engelli veya az gören kişiler için acil durum malzemeleri için Braille alfabesi veya büyük harflerle yazılmış etiketler, acil durum bilgilerinin yer aldığı liste, ekstra gözlük veya büyüteç, baston kullananların işte, evde, okulda vb. yerlerde fazladan baston bulundurulması;
- Konuşma engelli kişiler için iletişim kurmayı kolaylaştıracak talimat kartları, kullanılan yardımcı ekipmanların model bilgileri, kalem kağıt, beyaz tahta ve keçeli kalem;
- Hareket engelli kişiler için yedek hafif bir manuel sandalye, elektrikli tekerlekli sandalye veya diğer elektrikli cihazlar için şarj kabloları, ekstra baston veya yürüteç;
- Duyusal engelli bireyler için film veya oyunlara sahip elektronik bir cihaz, görsel uyarımı azaltmak için küçük açılır çadır, işitsel dikkat dağınıklığını azaltmak için kulaklık, görsel uyarıya yardımcı olması için bir çift koyu renk gözlük, dikkat dağıtmaya yardımcı olacak oyuncaklar, stres topları;
- Gelişimsel engeli olan bireyler için video ve aktivitelerin bulunduğu elektronik cihazlar, elektronik cihazlar için yedek şarj aletleri, görsel uyarımı azaltmak için çarşaf veya küçük bir açılır çadır, işitsel gürültüyü azaltmak için gürültü önleyici kulaklık;
- İlaç kullanması gereken bireyler için en az bir haftalık reçeteli ilaç, tüm ilaçlar, dozajlar ve alerjilerin listesi, reçetelerin ve doktorların listesi, ev içi acil durum çantası, her kişi için günde 3 litre olacak kadar su, yiyecek, mama, çocuk bezi, el feneri, pilli radyo önerilmektedir.

Afet bilincinin geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri sadece afete hazırlık noktasında katkı sunmayacaktır. Bunun yanında afetlere ilişkin zarar azaltma sürecinin geliştirilmesine, toplum destekli afet zararlarının azaltılmasına ve afetlere karşı korunma işlevlerinin etkin hale getirilmesine de destek sağlayacaktır. Verilen eğitimlerin düzenli aralıklarla uygulamaya geçirilmesi hem bilgilerin güncellenerek normalleşmesine hemde belde halkının kaynaşmasına katkıda bulunacaktır. Bu sayede informel iletişimin alt yapısına da katkı sağlanacaktır. Afet ve kriz ortamında iletişimin ve haber kanallarının önemi düşünüldüğünde hazırlık aşamasında kesintisiz iletişim araçlarının oluşturulmasına ek bu dayanışma alt yapısıyla güçlenecektir.

Sonuç

Afetler dünya üzerinde yüzyıllardır yaşanmaktadır. Yaşadığımız yüzyılda küresel iklimdeki değişiklikler ve buna bağlı gelişen olay ve olgularda düşünüldüğünde yerleşim yerlerinin afetlere maruz kalmasının önümüzdeki dönemlerde daha da artarak devam edeceğini söylemek güçlü bir olasılıktır. Diğer yandan bilim ve teknolojiye ileriyelemlerle dünya nüfusunun artması ve yaşam sürelerindeki

uzamaya bağılı olarak da yaşlanma olgusu insan uygarlığının önündeki en ciddi sorunlardan biridir. Her canlı için kaçınılmaz bir süreci deyimleyen bu olguya yine her canlı için potansiyel olasılık içeren kronik hastalık ve engellilik de eklenince zaten olağan yaşam düzenindeki savunmasızlık durumu afet ve kriz hallerinde daha da zarar görebilir hale gelmeye yol açmaktadır. Bu olgu karşısında geleneksel toplumun kurumları destek sağlasa da değişen şartlar ve yaşam biçimleri düşünüldüğünde yeterli olamamaktadır. Kaldı ki insan ya da doğa kaynaklı bir olay ya da olgunun sonucu olarak ortaya çıkan afetler toplumsal gücü kısmen ya da tamamen kesintiye uğratmaktadır. İşte bu nedenle örgütsel bağlamda koruma ve korunma sağlayan devlet olgusu ve kamu tüzel kişileri içerisinde yer alan belediyeler bu gibi durumlarda önemli işlevler gören yapılardır.

Görev ve yetki paylaşımına bağılı olarak durumları değerlendirerek bütünleşik afet risk yönetimi döngüsünün aşamalarına bağılı hazırlıklarla afet risklerinin azaltılması ve afet durumunda acil müdahale, barınma, gıda stoklama gibi ihtiyaçlar için birimler kurmuşlardır. Belirli aralıklarla eğitimler verilmekte ve tatbikatlar yapılmaktadır. Bununla birlikte zarar görebilirliği yüksek gruplara yönelik yapılan hizmetler, olağandışı durumlarda verilmeye devam etmektedir. Türkiye’de devlet, sivil toplum örgütleri ve özel sektörün yaptığı sosyal hizmetler ve yardımlar, düzenli olarak tekrarlanmaktadır. Belediyeler ise yerelde halkla en yakın olan örgütler olarak savunmasız ve zarar görebilirliği yüksek olan bu kesimlerin gerek afet farkındalığı, gerekse afetlerden korunma ve afet zararlarını azaltma ile uyumlu eğitim işlevlerini yerine getirecek etkinliği en yüksek kamu tüzel kişileridir.

Olağan dönemde sosyal, kültürel,ekonomik ve sağlık yardımlarına ilişkin oluşturulmuş kapasitenin meydana gelebilecek afetlerde kullanılması son derece etkin ve verimli olmaktadır. Kaldı ki, afetlerin yarattığı sosyal, siyasal kaotik ortam,savunmasız kesimlere en çok ihtiyaçları olduğu anda afet etkilerine yönelik kapasiteyi oluşturmak imkansız olmasa da son derece zordur. Konu savunmasız kesimler olunca durumun önemi ortadadır. Bazen bir dakikanın bile bir hayata denk geldiği durumlar olduğu düşünülürse bu durum daha da önem kazanmaktadır. Gerek etkinlik gerekse verimlilik bakımından halka yakın bulunan belediye örgütlenmesi, bulunduğu mahalde öncelikle savunmasız kesimlere ve onların sahip oldukları niteliklere ilişkin bilgi sahibi olmaktan başlayarak verileri toplamalı,potansiyel afet tür ve etkilerine göre sınıflandırma yaparak bu verileri haritalandırmalıdır. Sürekli güncellenen bu haritalar her durumda kamu idareleri ve kamu kurumları ile paylaşımına açık olmalıdır. Haritalarda belediyenin bulunduğu beldede yer alan savunmasız kesimlerin adres bilgileri,kırılganlık nitelikleri ve ihtiyaç duyabilecekleri alet edevat ve imkanlar belirtilmelidir. Bu çerçevede savunmasızlık durumunun niteliği ve özellikleri önemli bir konudur. Diğer yandan yaşlılık ve engellilik durumlarında neye ilişkin olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla acil durum veya afet anında gidecek müdahale ekiplerinin yol haritaları bu sayede oluşturulmuş olacaktır.

Ayrıca imkanlara göre gerek yerinde gerekse sınıflandırmaya bağılı olarak toplu eğitim ve tatbikatlarda önemli derece kolaylaşacaktır. Belediyeler buldukları bölgenin tehlike haritalarına uygun ve niteliklerini göz önüne alarak bölgedeki sosyal sermayeyi afet direncinin arttırılmasında harekete geçirecektir. Geleneksel toplum yapısının hakim olduğu sayıca ufak bölgelerde komşuluk akrabalık gibi özellikler öne çıkarken daha büyük beldelerde hemşerilik,gönüllü yardım dernekleri ve sivil toplumun her kademesi hem eğitim tatbikatlarda hem de

müdahalelerde son derece önemli roller oynayabilecek niteliktedir. Beldelerde yer alan amatör spor kulüpleri de bu listeye dahil edilmelidir. Yerelde önlemleri almak ve afet direncini en kırılgan kesimlerde başarıyla oluşturmak ulusal düzeydeki başarısında teminatı olacaktır.

Kaynaklar

AFAD, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. “2020 Yılı Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri”, Erişim 20 Şubat 2023
<https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e-Kutuphane/Istatistikler/2020yilidogakaynakliolayistatistikleri.pdf>

Berkün, Sanem. “Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı”. *Şarkiyat* 9/2 (2017), 582-598.

- BK, Belediye Kanunu (Kanun No. 5393). *Resmi Gazete* 25874 (13 Temmuz 2005). Erişim 15 Mayıs 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>
- BMEHİS, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Türkiye: TBMM, 2008. Erişim 22 Ocak 2017. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- Coşkun, Selim. "Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı", *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Asım Balcı vd. 67-83. İstanbul: Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Çakır Özlem - Atalay, Gülseren. (2020). "Afetlerde Özel Gereksinimli Grup Olarak Yaşlılar", *Resilience* 4/1 (2020), 169-186.
- Çilingir, Gülcan Azimli. *Türkiye'de Afet Yönetimi ve İdarenin Sorumluluğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- DOR, Department of Rehabilitation. "Disaster Preparedness". Erişim 21 Şubat 2023. <https://www.dor.ca.gov/Content/DorIncludes/documents/Misc/Cal%20ESDOR%20AFN%20Disaster%20Preparedness%20Guide.pdf>
- EHK, Engelliler Hakkında Kanun (Kanun No. 5378). *Resmi Gazete* 25868 (7 Temmuz 2005). Erişim 16 Mayıs 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.5378.Pdf>
- Ergünay, Oktay. *Afete Hazırlık ve Afet Yönetimi*, Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü Afet Operasyon Merkezi (AFOM), 2002.
- Erkal, Tevfik - Değerliyurt, Mehmet. "Türkiye'de Afet Yönetimi", *Doğu Coğrafya Dergisi* 14/22 (2009), 147-164.
- Esen, Adem. "Ülkemizde Yerel Yönetimlerin Afet Önleme Çalışmaları: Sorunlar ve Öneriler", *TMMOB Afet Sempozyumu*, 489-496. Ankara: 2007.
- Gözler, Kemal. *Türkiye'nin Yönetim Yapısı (T.C. İdari Teşkilat)*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2019.
- Kadioğlu, Mikdat. *Afet Yönetimi Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek*, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2011.
- Kahraman, Sümeyye vd. "Afet Yönetim Döngüsündeki Ana Terimler", *Avrasya Terim Dergisi* 9/3 (2021), 7-14.
- KB, Kalkınma Bakanlığı. *Afet Yönetiminde Etkinlik, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara: 2014. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Planı-Afet-Yonetiminde-Etkinlik-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>
- Kaya, Hasan. *Engelli İnsanın Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.
- Lele, Gabriel. "Revisiting Crisis Governance: Toward Collaborative Crisis Management", *Crisis Management - Principles, Roles and Application IntechOpen* (2022).
- MDC, Miami-Dade County. "Emergency & Evacuation Assistance Program". Erişim 21 Şubat 2023.

https://www.miamidade.gov/global/service.page?Mduid_service=ser1470238193996672

- Özler, Murat. *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na Göre Olağanüstünün Olağanlaşması ve Kriz Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2016.
- Özler, Murat. *Türkiye'de Anayasa ve Yasa Düzeyinde Sosyal Devletin Gelişimi (1921-1983)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.
- Patterson, Olivia vd. "The Role of Community in Disaster Response: Conceptual Models", *Population Research and Policy Review* 29 (2010), 127-141.
- Putra, Fadillah. "Crisis Management in Public Administration In Planning Forum", *University of Texas at Austin* 13/14 (2009), 152-177.
- Şahin, Gülhan. "Yerel Yönetimlerde Afetlere Hazırlık ve Zarar Azaltma Sorumlulukları: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği", *KAYSEM 10- Kamu Yönetimi Sempozyumu*, ed. Zerrin Toprak Karaman vd. 935-966, İzmir: 2016.
- Şahin, Yusuf. "Kriz Yönetimi", *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Asım Balcı vd. 415-441, İstanbul: Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Şeker, Aziz - Kurt, Gökhan. "Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Yaşlılık ve Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Nüfusbilim Dergisi* 40 (2018), 7-30.
- Tierney, Kathleen. "Disaster Governance: Social, Political, and Economic Dimensions", *Annual Review of Environment and Resources* 37 (2012), 341-363.
- TMG, Tokyo Metropolitan Government, *Tokyo Metropolitan Government Disaster Prevention Guide Book*. Tokyo: Miyajima Printing Co., Ltd, 2022. https://www.bousai.metro.tokyo.lg.jp/content/e_book_04/guide-english/pdf/guide-english.pdf
- Türk, Ahmet. "Deprem Özelinde Engelli Bireylere Duyarlı Afet Yönetimi Modeli", *Afet ve Risk Dergisi* 5/1 (2022), 61-77.
- UNDRR, United Nations Office For Disaster Risk Reduction (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. United Nations, 2015. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>
- Uzunçubuk, Levent. *Yerleşim Yerlerinde Afet ve Risk Yönetimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Yeşildal, Ali. "Doğal Afetlerle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü ve Kapasite Sorunları: Esnek Şehir Uygulaması", *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4/1 (2020), 87-116.

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'da Dil, Edebiyat ve Kültürel Kimlik

Language, Literature and Cultural Identity Thought of Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı

Demet KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
dkocygigit@fsm.edu.tr
[0000-0001-5480-1151](mailto:dkocygigit@fsm.edu.tr)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Koçyiğit, Demet . "Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'da Dil, Edebiyat ve Kültürel Kimlik". Akademik İncelemeler Dergisi 443-468.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1326455>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Not/Note

Bu makale 21.01.2023'te 9. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan "Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'da Kültürel Kimlik Düşüncesi" başlıklı bildirden türetilmiştir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 12.07.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 26.09.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'da Dil, Edebiyat ve Kültürel Kimlik

Öz

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın kültürel kimlikle ilgili görüşlerini inceleyen bu çalışma yakın dönem Türk tarihinde kültürel kimlik düşüncesinin değişim sürecinin anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla 1940'lardan 1980'lere uzanan ve birer seçki niteliği taşıyan, Mehmet Kaplan'ın *Kültür ve Dil*, Nihad Sâmi Banarlı'nın ise *Türkçenin Sırları* adlı eserlerine odaklanmaktadır. Çalışmada Türkiye'de kimlik ve kültürle ilgili tartışmalar üzerinde kısaca durulmakta; Kaplan ve Banarlı'nın çalışmalarında kültürün konumundan söz edilmektedir. Ardından literatürden hareketle kültür ve kimlik kavramları ele alınmakta; Kaplan ve Banarlı'nın Türkiye'nin kültürel kimliği algısı tartışılmaktadır. Kaplan ve Banarlı'nın kültürel kimlikte dil ve edebiyata nasıl yer verdikleri dil, edebiyat ve kültür birliği; Türkçe ve diğer diller; dilde tasfiyecilik ile edebî simalar ve Yahya Kemâl başlıkları altında incelenmektedir. Her iki yazarın da dil ve edebiyatı kültüre eşdeğer gördüğü, Türkçenin geleceği için geçmişinin iyi bilinmesi gereğine dikkat çektiği ifade edilmektedir. Kaplan ve Banarlı'nın dilde tasfiyecilikle ilgili görüşleri ise Atatürk'ün dile yaklaşımının süregelen etkileri, dile yönelik yanlış tutumların eleştirisi ve dile yaklaşımda sağlıklı olan yöntemin tespiti bağlamında ele alınmaktadır. Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın Türk diline ve Türk edebiyatına sahip çıkarak Türk kültürel kimliğini korumanın mümkün olduğunu düşündükleri gösterilmekte; incelenen eserlerin devlet kurumları, siyasetçiler, toplumun geneli ve özede gençleri muhatap alarak harekete geçirmeyi hedeflediği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Dil, Kültürel Kimlik, Mehmet Kaplan, Nihad Sâmi Banarlı

Language, Literature and Cultural Identity Thought of Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı

Abstract

This study explores the perspectives of Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı on cultural identity, aiming to contribute to the understanding of the evolving concept of cultural identity in recent Turkish history. Specifically, it focuses on two influential works: Mehmet Kaplan's *Kültür ve Dil (Culture and Language)* and Nihad Sâmi Banarlı's *Türkçenin Sırları (The Secrets of Turkish)*, which contain selected writings spanning from the 1940s to the 1980s. The article discusses the debates surrounding identity and culture in Turkey, analyzing the role of culture in the works of Kaplan and Banarlı. Drawing from existing literature, it delves into the concepts of culture and identity, and examines how Kaplan and Banarlı perceive Turkey's cultural identity. The study investigates the integration of language and literature into cultural identity, covering topics such as the unity of language, literature, and culture; the Turkish language and other languages; the impact of liquidationism on language and literary figures; and the influence of Yahya Kemâl. Both authors consider language and literature as integral to culture and emphasize the importance of understanding Turkey's past for its future. Additionally, the article explores Kaplan and Banarlı's views on liquidationism in language, addressing the enduring effects of Atatürk's language policies, criticism of inappropriate language attitudes, and the quest for a sound approach to language. It argues that by safeguarding the Turkish language and Turkish literature, Kaplan and Banarlı believe that Turkish cultural identity can be preserved. Furthermore, the article posits that their works aim to mobilize state institutions, politicians, society at large, and especially the youth.

Keywords: Culture, Language, Cultural Identity, Mehmet Kaplan, Nihad Sâmi Banarlı

Extended Abstract

Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı were two influential intellectuals who dedicated their life to language, literature, and culture. Both of them were favorite students of Fuad Köprülü. Kaplan and Banarlı considered the study of language and literary history as fundamental criteria for understanding Turkish culture, emphasizing the importance of national culture in many of their works. Through their writings and other activities, they aimed to promote the adoption of this culture by Turkish institutions and young people. This article examines their works, *Kültür ve Dil (Culture and Language)* by Mehmet Kaplan

and *Türkçenin Sırları (The Secrets of Turkish)* by Nihad Sâmi Banarlı, to illustrate how both figures worked on issues related to cultural identity for many years and how they discussed language, literature, and politics in the context of cultural policies in Turkey.

Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı were significantly influenced by the political developments in Turkey starting from the 1950s. They attempted to explore Turkish cultural identity through national values, especially within the contexts of language and literature. They reflected the social and political debates of their time in their writings, aligning them with their own ideological perspectives. Therefore, the concept of nationalism plays a significant role in defining cultural identity within the realm of language and literature in their works.

Both authors debated the direction in which the fate of the Turkish language should be determined. On one hand, they discussed the development and continuity of the Turkish language and literature from the past to the present, while on the other hand, they criticized the erroneous decisions and practices related to language over time. Kaplan and Banarlı's main goal in addressing all of these issues was to fulfill their responsibility in determining the fate of the Turkish language.

Their understanding of culture and identity is based on accepting the Turkish nation as a whole throughout history. Culture is not only shaped by the past experiences of Turkish identity but also needs to be preserved to shape its future. Therefore, while Kaplan and Banarlı narrated Turkish cultural identity based on the past, they also discussed the contemporary influences of their time. Consequently, many of the emphases in *Kültür ve Dil* and *Türkçenin Sırları* are related to the identity crisis. In these two works, they describe and attempt to solve the current identity crisis by defining Turkey's cultural identity.

Mehmet Kaplan and Nihad Sâmi Banarlı proposed observing the Turkish language within the natural process of change, free from artificial and ideological interventions. According to them, language adapts to the preferences of society in response to the needs and influences of each era. In this context, both authors agree that the trend towards simplification in language, although well-intentioned, has become an unresolved problem. Therefore, Kaplan and Banarlı frequently address the issue of linguistic purism, which was a central topic in the language debates of their time. Throughout *Kültür ve Dil* and *Türkçenin Sırları*, language purism is either discussed as a problem or criticized as a purist mentality.

In addition to the issue of linguistic purism, Turkish language is examined from various perspectives and around various problems in *Kültür ve Dil* and *Türkçenin Sırları*. These include Turkish words, grammar rules, and pronunciation characteristics, among others. Among these, there is a strong focus on the historical changes in Turkish and the views they present on linguistic purism. From a cultural identity perspective, both authors frequently emphasize that Turkish was once the language of an empire. While discussing this, they explain how Turkish has adopted words from different languages and compare the structure of Turkish with other languages. In addition to the impact of conquests on the formation of Turkish cultural identity, these writings also address the contacts Turkish has had with other languages throughout history, as well as the regional dialects of Turkish spoken in different geographies.

In *Kültür ve Dil* and *Türkçenin Sırları*, Kaplan and Banarlı feature numerous thinkers, academics, poets, and authors. Some of these individuals are included in their writings because of their views on the relationship between language and literature and their impact on cultural identity. Others are included because their use of language influenced Turkish language and culture. While discussing the different forms of Turkish language and literature throughout different periods, their writings frame Turkish cultural identity. Among these figures, Yahya Kemâl holds a special position.

In conclusion, Kaplan and Banarlı did not limit their essays on literature and language to topics within their specific areas of interest or temporary agendas. While searching for a path within the identity crisis of their time, they made efforts to cleanse future generations from this crisis. In their view, the path to achieving this was to understand, adopt, and protect the Turkish identity. The concept that encapsulated their efforts to shape Turkish identity from the past to the future was culture. Both authors believed that language was a crucial element in defining cultural identity. *Kültür ve Dil* and *Türkçenin Sırları* reflect their unity of thought on language, literature, and culture.

Giriş

Osmanlı'nın son döneminden günümüze dek farklı siyasi kimlikler ortaya çıktı. Osmanlılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi her ideolojinin kendine ait bir kimlik anlayışı oldu. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ulus kimliğinin teklifi milliyetçilik biçimine dönüştü. Türkçülük, önceleri Osmanlılık ve İslamcılığı da ihtiva eden bir sentezken I. Dünya Savaşı sonrasında milliyetçilik anlayışına dönüşmüştü. Cumhuriyet'le birlikte millî kimlik ve millî kültür anlayışı iktidarın yeni bir ulus yaratma siyasetinin temeli oldu. Cumhuriyet'le ortaya çıkan, Osmanlı öncesi Türk kimliği ile modernleşmeyi birleştiren tutum, 1940'larda Türk-İslam sentezinin ortaya çıkmasıyla sarsıldı (Karakaş, 2013).

Batılılaşmanın taklitçilikte kaldığı veya Cumhuriyet döneminde Türk Müslüman kültürüne ihanet edildiği görüşünü savunan kaynakların 1940'larda ortaya çıkarak arttığını, 1960'lardan sonra "sol" kesimden de bu çerçevede eserler yazıldığını söylemek mümkündür. Aynı dönemlerde kültür konusuna ciddi bir ağırlık verilmesi de bu anlamda önemlidir (Mardin, 1991, 21). Nitekim hümanist kültür politikalarıyla öne çıkan 1939-1946 döneminde siyasi çevre ve entelektüeller kültüre yoğunlaşmışlardı. Böylece Cumhuriyet'in ilk döneminde görülen Osmanlı ve geleneğe karşı duruş bu süreçte bir nebze değişti. Ayvazoğlu bu dönemdeki yayın çalışmaları ve fikirleri incelerken muhafazakâr aydınların bir çatışmadan ziyade geçmişle bağların kurulması yönündeki arzularını vurgular. Öte yandan, geleneği eleştirenlerin bazen savunur hareketlerde bulunması veya geleneğe uygun birtakım eserler -gizli olsa da- yazması ilginç bir tablo oluşturmaktadır ki Ayvazoğlu bu durumu kafa karışıklığı olarak yorumlar. 1930 ve 1940'larda tasfiyeci bir dil anlayışı benimseyen Türkçülerin 1950'lerde bundan uzaklaşmaya başlaması ve aynı zamanda öz Türkçülüğün "solcular" tarafından benimsenmesi "dil davası"na daha da gündeme taşıdı. Kopuş karşısında sürekliliğe atıfta bulunan muhafazakâr düşünce, 1950'lerden sonra buna daha da sarılacaktı. 1960'lardan 1980'lere gelinen süreçte Anadolu'dan göçün yansımalarının ve Necip Fazıl etkisinin yükseldiği bir Türkiye söz konusu oldu (Ayvazoğlu, 2006, 514-30).

Türkçülerin 1930'larda başlayan "solcu"larla kavgaları 1940'ların ortasında İrkçılık-Turancılık meselesi olarak öne çıktı. Bu kavgalar karşılıklı suçlayıcı yayınlar, açılan davalar ve yargılamalarla birleşti. Nihal Atsız ve Rıza Nur'un aşırı Türkçü tutumu dışında bu dönemde Necip Fazıl'ın çalışmaları, çevresinde geniş bir kitlenin toplanmasını sağladı.

Bir taraftan da Osman Yüksel Serdengeçti'nin Türkçü ve İslamcı düşünceleri birleştiren çabası söz konusuydu. Böylece 1950'lerde milliyetçilerle muhafazakârlar birleşti (Ayvazoğlu, 2008, 565-70).

1950'ler itibariyle Peyami Safa'nın görüşlerinin Türk fikir dünyasını etkilediği bilinmektedir. 1940'larda Kemalist milliyetçi bir portre çizen Peyami Safa, 1960'lara doğru milliyetçi-muhafazakâr bir kimliğe sahip olacaktır. Özellikle 1980 darbesini gerçekleştirenlerce Safa'nın Türk-İslam sentezi sahiplenildi, 1990'lardan sonra etkisi azalsa da sürdü (Güvenç, 1995, 47; Ayvazoğlu, 2008, 549). Nazım Hikmet'in fikir ayrılıklarıyla arasının açıldığı Peyami Safa yanında birçok kişiyi eleştirmesi milliyetçi, mukaddesatçı, muhafazakâr ve İslamcı çevreleri antikomünizm anlayışında buluşturan bir kavgaya dönüşmüştü (Ayvazoğlu, 2008, 546-8). Milliyetçi hareketin Türk İslam sentezine bağlanma sürecinde sosyalistlere yönelen muhafazakâr tepkiler, merkez-taşra gerilimi, 50'lerden beri "süregelen değişme ve farklılaşmanın doğurduğu sosyal, ekonomik ve kültürel sancılar" 1970'lere geldiğinde "kısmî bir iç savaş için gerekli şartları hazırlamıştı" (Çalık, 1999, 12'den akt. Ayvazoğlu, 2008, 577). 1980'lerden sonra ise Cumhuriyet döneminden beri süregelen tekçi kimlik anlayışı yerini çoğul kimlik siyasetine bıraktı (Karakaş, 2013).

1970 ve 1980'lerde kimlikle ilgili söylemlerin artmasında dönemin olayları kadar bu olayların öncesinde görülen yukarıda bahsedilen uzun sürecin de etkisi olduğu açıktır. Reşat Kasaba Cumhuriyet kurulduğunda halkın iktidarı desteklemeye yatkın olduğunu, ancak 1980'lere geldiğinde "aydınlık ve müreffeh yarınlar"a dair söylemlere halkın Cumhuriyet'in ilk döneminden farklı bir tepki verdiğini ifade eder. Ona göre "Türk halkı sürekli ertelenen bir gelecek uğruna fedakârlığa katlanmak yerine, tarihini, geçmiş kurumları, inançları, kimlik ve kültürünü sorgulamaya koyuldu" (Kasaba, 1998, 13).

Cemil Koçak (2008) Kemalist milliyetçilikten söz ederken milliyetçiliğin birbirinin zıddı olan söylemlerini örnekler, bir taraftan da "sol"un ve Kemalistlerin Kemalizm anlayışında değişen miktarlarda olsa da milliyetçiliğin yer aldığını ifade eder. Dahası "Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham almak" ifadesiyle 1961, "Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı" ifadesiyle 1982 anayasalarını da milliyetçiliğin devam edegelen etkisini gösteren önemli deliller olarak zikretmektedir (38-43). Kültürel kimlik bakımından milliyetçilik düşüncesinin onlarca yıl devam eden etkisi Koçak'ın (2008) dikkat çektiği üzere 1937'deki ulus tanımında kendini gösterir: "Ulus, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bütündür." Böylece milliyetçilik dil, kültür ve ülkü kavramlarıyla ilişkili hâle gelir (38).

Milliyetçiliğin değişen tonlarda da olsa farklı ideolojik tutumlar içinde kendine yer bulması, insanların içine doğduğu şartların kalıpları içinden dünyaya bakmalarıyla ilişkilendirilebilir. Şerif Mardin, içinden dünyaya bakılan alanı yani kâinatı algılamayı sağlayan "dünya görüşü"nü kültür; onu oluşturan parçaları ise simge olarak adlandırmaktadır. Simgelerin belirli anlam yükleriyle sıradan işaretlerden ayrılması da önemlidir (Mardin, 1991, 102-6; Mardin, 1992, 88). Hall'un (1992) belirttiği gibi kültürel kimlik farklı etnik köken, ırk, dil, din ve ulusal kültürlere aidiyetle şekil bulur (275). Dolayısıyla kültür, kimlik, din, Türkçe gibi simge değerindeki unsurlar kültürel kimliğin başat unsurlarıdır.

1961'e kadar diğer Atatürk ilkeleri gibi milliyetçilik de anayasanın bir maddesiydi. Dolayısıyla Cemil Koçak'ın ifadesiyle "Milliyetçi olmak, bu süre içinde devletin ve dolayısıyla da her türlü iktidarın bir ilkesiydi ve bu ilke vatandaşların da siyasal görüşlerini buna göre düzenlemelerini zorunlu kılıyordu." (Koçak, 2008, 38).

Mardin'e göre (1991) "cumhuriyetin kültür politikası, yerel kültürel kökleri arama çabasının üstüne bindirilmiş kararsız (şaşkın) bir Batı kültürü hayranlığı"ydı ve farklı kesimler tarafından eleştiriliyordu. Dindar ve laik Türk aydınları 1950'lerde yeniden kültürel kök arayışına yöneldi. Marksizm, milliyetçilik ve İslamcılık bu yönelişlerin tutunduğu ideolojiler oldu (277-8). Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın yaşadığı Türkiye ortamı, 1950'lerden sonra da siyasi ve sosyal kırılmalarla doluydu. Milliyetçilik ise farklı ölçülerde de olsa bir biçimde Türkiye gündeminde kendine yer buluyordu.

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı bu ortam içerisinde kültürel kimliği bütün yönleriyle ortaya koyulması ve korunması açısından öne çıkardılar. Bir taraftan devlet eliyle yapılacak çalışmalardan söz ederken öbür taraftan kamu görevlilerine ve gençlere varıncaya dek toplumun tüm kesimlerinin kültüre dikkatini çekmeye, onu koruma yönünde özverilerini arttırmaya çalıştılar. Bu çalışmanın konusu olan *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'na aldıkları yazıları, Kaplan ve Banarlı'nın kültürel kimlik konusunda kimleri hangi sorumluluklarla andığını gösterdiği kadar kültürle dil ve edebiyat arasındaki ilişkiyi nasıl konumlandıklarını da göstermektedir.

Burada *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları* incelenmeden önce Kaplan ve Banarlı'nın çalışmalarında kültürün yeri biyografileri bağlamında değerlendirilecek, kültür ve kimlik kavramına yönelik literatürle Kaplan ve Banarlı'nın fikirleri ilişkilendirilecektir. Çalışmanın son bölümünde *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda kültürel kimlik düşüncesi dil, edebiyat ve kültür birliği; Türkçe ve diğer diller; dilde tasfiyecilik ile edebî simalar ve Yahya Kemâl başlıkları altında tartışılacaktır.

1.Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın Çalışmalarında Kültür

Mehmet Kaplan (1915-1987) ve Nihad Sâmi Banarlı (1907-1974) öğrencilik, öğretmenlik ve akademisyenlik çalışmalarını dil, edebiyat ve kültüre hasreden iki önemli fikir adamıydı. Her ikisi de Fuad Köprülü'nün gözde öğrencilerindendi. Dil ve edebiyat tarihini Türk kültürünü anlayabilmenin temel ölçütü sayan Kaplan ve Banarlı, pek çok çalışmada millî kültürün önemini vurguluyordu. Hem yazıları hem diğer çalışmaları millî kültürün anlatılması çabasını yansıtmakla beraber Türkiye'nin kurumlarının ve gençlerinin bu kültürü benimsemesini amaçlıyordu. Banarlı millî kültürün aktarılmasında önemli gördüğü edebiyat tarihini işleyen lise ders kitapları kaleme aldı, öğretmen okullarında görev yaptı. Hatta kimi ders kitaplarının muhtevasıyla ilgili Maarif Vekaleti'ne raporlar ve itirazlarını ilettiler.² Kaplan da tavsiyelerini zaman zaman ilgili kurumlara iletmış ve lise ders kitapları da kaleme almıştır. Bununla birlikte Kaplan üniversiteyi Türkiye'deki kültür ve fikir çevresini geliştirmede önemli bulduğu için, bütün çalışmaları yanında, akademisyen yetiştirmeyi görev edindi.

Kaplan ve Banarlı'nın kültür konusundaki hassasiyetleri, bazı devlet kurumlarının onlara verdiği görevlerde de kendini göstermektedir. Mehmet Kaplan Kültür Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kurduğu bazı kültür, dil ve edebiyat komisyonlarında görev aldı. Nihad Sâmi Banarlı ise İstanbul Fetih Cemiyeti'nde yürüttüğü çalışmaların yanında Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1000 Temel Eser ve Çağdaş Türk Yazarları komisyonlarında görev aldı. Kaplan ise 1000 Temel Eser düşüncesinin öncülerindendi. Bu dizinin yarım kalması Kaplan'a göre "yetmişli yıllar gençliğinin içine düştüğü gayrimillî ideolojik kargaşayı doğuran etmenlerden"dir (Sazyek, 7 Ocak 2023). Bu çalışmalar Kaplan ve Banarlı'nın millî kültüre nasıl ve neden önem verdiklerini anlatmalarını da sağlamıştır.

Mehmet Kaplan³ 1930'lu ve Nihad Sâmi Banarlı 1920'li yıllardan itibaren yazan, çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlanan, birçok yerde konferans ve ders veren iki isimdi.

Dil, edebiyat ve kültürü ilişkili biçimde işledikleri çok sayıda denemeleri mevcuttu. Kaplan'ın denemeleri *Nesillerin Ruhu* (İstanbul 1967), *Büyük Türkiye Rüyası* (İstanbul 1969), *Edebiyatımızın İçinden* (İstanbul 1978), *Kültür ve Dil* (İstanbul 1982), *Sevgi ve İlim* (2002) ile *Edebiyatımızın Bahçesinde Dolaşırken* (2007) adlı eserlerinde toplanmıştır.⁴ Banarlı'nın denemeleri ise *Türkçenin Sırları* (1972), *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri* (c. I, 1976, c. II, 1982), *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri* (1984), *Kültür Köprüsü* (1985), *Kitaplar ve Portreler* (1985), *Devlet ve Devlet Terbiyesi* (1985), *İstanbul'a Dâir* (1986) ve *İman ve Yaşama Üslûbu* (1986)⁵ adlı eserlerinde toplanmıştır. Bunlardan sadece *Türkçenin Sırları*'nı Banarlı hayattayken kendisi yayımlamış, diğerleri vefatından sonra düzenlenerek basılmıştır.⁶

Bu çalışmada, Mehmet Kaplan'ın *Kültür ve Dil*, Nihad Sâmi Banarlı'nın ise *Türkçenin Sırları*⁷ adlı eserleri incelenmektedir. 1945'ten 1982'ye kadar farklı tarihlere sahip metinlerin yer aldığı *Kültür ve Dil* büyük çoğunluğu 1970-1982 arasında yapılan konuşmalardan veya kaleme alınan yazılardan, *Türkçenin Sırları* ise 1940'lardan 1972'ye kadar yapılan konuşmalardan veya kaleme alınan yazılardan oluşmaktadır.

Her iki eserde yer alan metinlerin tarihleri ve nasıl kaleme alındıkları Kaplan ve Banarlı'nın kültürel kimliğe yönelik tutumları açısından önem arz eder. Uzun bir döneme yayılan metinlerde kültür, dil ve edebiyat açısından fikir birliğinin devam etmesi, yazarların yıllar boyu aynı meseleleri aynı biçimde ele aldıklarını göstermektedir. Öte yandan, konferans ve rapor metinlerinin muhatapları da Türkiye'deki kültür politikaları hakkında Kaplan ve Banarlı'nın neler düşündüğünü ve aynı zamanda bu politikalara nasıl etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

Nihad Sâmi Banarlı uzun yıllar gazete ve dergilerde kaleme aldığı dille ilgili yazılardan seçtiği kırk üç metni *Türkçenin Sırları*'nda toplamıştır. Mehmet Kaplan'ın Kültür Bakanlığı Kültür Şurası'na sunduğu 1982 tarihli bir rapor, 1976 yılında Millî Güvenlik Akademisi'ne verdiği "Kültür, Millet ve Ordu" başlıklı konferansın eklenmesiyle *Kültür ve Dil* adıyla basılmaya başlamıştır. Kaplan, 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu'nda geçen kavramları açıklaması için başvurulan isimlerden biridir. "Türk Milletinin Kültürel Değerleri" bu amaçla hazırlanmış bir kitapçuktur, Kaplan ilerleyen süreçte bu metni *Kültür ve Dil*'e dâhil eder.⁸

Birer seçki niteliğinde olan bu eserler, hem yazarların uzun yıllar kültürel kimlikle ilgili meseleleri nasıl işlediklerini hem de Türkiye'deki kültür politikaları açısından dil, edebiyat ve siyaset konularını nasıl tartıştıklarını göstermektedir. Her iki yazarın da Türkiye'nin geleceğini teslim etmek üzere millî kültürle yetişmesini arzuladıkları gençler için çizdikleri kültürel kimliğin, *Kültür ve Dil* ile *Türkçenin Sırları*'na seçilen yazılar üzerinden okunması mümkündür.

Mehmet Kaplan'ın farklı eserlerine dağılmış durumda olan deneme yazılarında dille ilgili görüşlerini aktardığı bilinmektedir (Erenoğlu, 2008). Ancak diğerlerine nispetle *Kültür ve Dil*'de yer alan denemelerinde dil ve edebiyatın kültürle ilişkisine daha fazla yer verdiğini söylemek mümkündür. Banarlı'nın ise sadece *Türkçenin Sırları*'nı düzenlemeye ömrü vefa etmiştir.

Türk milletinin ruhunu anlamanın ve sorunlarına çözüm bulacak seviyeye gelmenin en temel yolu, Kaplan'a göre, kendi kültürel değerlerini tanımaktan geçer. Bunun için de kişi kendi milletinin kültür eserlerini okuyabilmelidir. Tarih içinde Türk aydınlarının kendi değerlerini tanımaz hâle gelişi, bir anlamda kültür değişmesi Türk edebiyatını tüm devirleri içinde inceleyen Kaplan'ın dil-kültür ilişkisine odaklanmasına yol açmıştır. Kaplan'ın ön sözde Türkiye'de dille ilgili gelişmelerden dolayı yer yer yazılarında

hiddetine engel olamadığını belirtmesi de önemlidir (KD, 7-9). Bu noktada Nihad Sâmi Banarlı ile birleşirler. Banarlı eserdeki yazıların bütünlüğünden söz ederken özellikle son otuz yılda dilde görülen "buhranlı mâcerâ"ya dikkat çekmektedir (7-8). Her iki yazarın dil ve edebiyat incelemeleri bağlamında kültürü de dahil ettikleri metinleri bu eserlere seçtikleri görülmektedir. Aynı zamanda her iki yazarın da öfkesine maruz kalan mesele dilde tasfiyecilik meselesidir ki ağırlıklı olarak eserlerin son yazılarında bu konu hâkimdir.

Son iki asrın hadiselerinin ardından Türkiye'de ulus kimliğinin benimsenmesi açısından bakıldığında Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın da milliyetçi kalıplar içinden devirlerine söz söylemelerine şaşırılmamalıdır. Dahası onların içinde bulunduğu şartlar kültür meselesiyle de daha derin bir ilişkiye sahipti. Kaplan'ın "klasik Cumhuriyetçi modernleşme paradigmasının esaslarını reddetmeden onu yerel ve geleneksel değerlerle uyumlu bir hale getirmeye çalışan, muhafazakâr modernleşme" yaklaşımının önemli bir ismi olduğunu söylemekte fayda var. Kaplan'ın hem Kemalist milliyetçiliğin hem de muhafazakâr milliyetçiliğin kimi görüşlerini taşıması, farklı milliyetçi düşüncelere sahip olan çevrelerin onun görüşlerinden etkilenmesine de yol açtı (Demirel, 2008, 780-5). Banarlı ise İslam öncesi Türk kültürünün İslamî devirlerde süregelen izlerini aramıştır (Ayvazoğlu, 2006, 364-9).

Türk fikir tarihinde muhafazakâr düşüncenin farklı iki temsilcisi olan Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları* adlı eserleri kimlik tartışmalarının ve kültürel kök arayışlarının birer yansımasını teşkil etmektedir.

2. Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'ya göre Türkiye'nin Kültürel Kimliği

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı 1950'lerden itibaren Türkiye'de görülen siyasi gelişmelerden oldukça etkilenen iki isimdir. Türk kültürel kimliğini millî değerlerle, özellikle dil ve edebiyat bağlamında bütüncül bir biçimde işlemeye çalışan Kaplan ve Banarlı, dönemin sosyal ve siyasi tartışmalarını kendi ideolojik tutumları etrafında metinlerine yansıtırlar. Bu nedenle milliyetçilik düşüncesi dil ve edebiyat bağlamında kültürel kimliğin tanımlanmasında onların yazılarında önemli bir yer tutar.

Türk dilinin kaderini tayin edecek kararların ne yönde olması gerektiğini her iki ismin de tartıştığını söylemek mümkündür. Bir taraftan geçmişten bugüne Türk dilinin ve edebiyatının gelişimi ve sürekliliği öbür taraftan uzak tarihten yakın tarihe kadar dille ilgili alınan yanlış kararlar ve uygulamalar yazılarında gündeme gelmektedir. Kaplan ve Banarlı'nın bütün bu meseleleri ele almadaki gayeleri, Türk dilinin kaderini tayin etmede üzerlerinde gördükleri sorumluluğu yerine getirmektir.

Her iki yazar için de Türk dilinin kaderi Türk kültürel kimliği ile ortaktır. Bu nedenle sık sık kültürden ve geçmişten güne uzanan Türklüğün nişanelerinden söz ederler. Aslında kültür, kimlik veya kültürel kimlik kavramları işaret ettiği anlam alanı her an değişmeye elverişli kavramlardır. Bu nedenle söz konusu kavramların literatürde nasıl tanımlandığı kadar Kaplan ve Banarlı'nın kültür, kimlik ve kültürel kimliği nasıl anlamlandırdığı da önemlidir.

2.1. Kültür ve Kimlik Kavramına Yaklaşımlar

Kültür kavramının asırlar boyunca değişen, genişleyip daralan onlarca anlamı olduğunu hatırlamakta fayda var.⁹ Bunlar arasında literatürde birçok çalışmanın kabul ettiği, Tylor'un görece geniş çerçeveli kültür tanımı şöyledir:

“Kültür veya medeniyet, en geniş etnografik anlamıyla alındığında, insanoğlunun toplumun bir mensubu olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, töre, yasa, görenek ve diğer tüm yetenekler ile alışkanlıkların oluşturduğu karmaşık bir toplamdır.” (Tylor, 2016, 91)

Tylor’daki mensubiyet, yetenek ve alışkanlık kavramlarını Tural’ın kültür tanımında kültürün zaman içerisinde aktarılagelen ve dolayısıyla değişme-değiştirme özelliğiyle birlikte görmek mümkündür:

“Tarihin derinliklerinden süzülüp gelen; zamanın ve ihtiyaçların doğurduğu şuurlu tercihlerle, mânâlı ve zengin bir sentez oluşturan; sistemli ve sistemsiz şekilde nesilden nesile aktarılan; bu suretle herbir insanda benlik ve mensubiyet duygusu, kimlik şuru kazanılmasına yol açan; çevreyi ve şartları değiştirme gücü veren; nesillerden herbirinin yaşadıkları zamana ve geleceğe bakışları sırasında geçmişe ait atıf düşüncesine yol açan, inanışların, kabullenişlerin, yaşama şekillerinin BÜTÜNÜNE; TAMAMINA KÜLTÜR denir.” (Tural, 1992, 138-9).

Bu iki tanıma ek olarak kültürle ilgili kimi tasniflerin de konuya bir çerçeve çizme açısından önemine dikkat çekilmelidir. Bu anlamda kültür tanımlamalarını Raymond Williams’ın tasnifi üzerinden değerlendirmek mümkündür. Williams (1993) kültür kavramının “zihnin etkin olarak geliştirilmesi” manasını kazanmış olduğunu söyledikten sonra bu kavramın anlam katmanlarını üçe ayırır: İlk olarak *zihnin gelişkin bir durumu* (kültürlü kişi, kültür almış kişi gibi), ikinci olarak söz konusu *gelişme süreci* (kültürel ilgiler, kültürel etkinlikler gibi) ve üçüncü olarak bu *süreçlerin araçları* (sanat olarak ve beşerî entelektüel çabalar olarak anlaşılan kültür kavramı gibi). Williams, üçüncü anlam katmanının daha çok kabul edildiğini belirtir (9-10). Besim Dellaloğlu (2020) Williams’ın bu tasnifinden hareketle kültürü üçe ayırır: Antropolojik kültür (içine doğduğumuz kültür), müfredat (kültürel kamusal alan sayesinde muhatap olduğumuz bütün kitaplar, romanlar, tiyatro oyunları, operalar, sergiler) ve maarif (ulus-devletin inşa sürecinde gelişen zorunlu ulusal eğitim, yani modern mektep) (30-1).

Kültür gibi kimlik kavramı da etkileşim içinde olduğu unsurlarla tanımlanırken geniş bir alan oluşur. Zira devingen, farklılık arz eden ve sürekli yeniden inşa edilen kimlik “parçalı, karmaşık, sürekli eklenen, çıkarılan, dışlanan ve yeniden eklenen malzemelerden ve birbirine rakip söylemler, pratikler ve konumlar tarafından çoğul olarak oluşturul[ur]” (Hall, 1996, 4’ten akt. Binark, 2003, 378-9). Bütün kimliklerin inşa edildiğini hatırlatan Castells (2006) kimliklerin nasıl, nereden hareketle, kim tarafından, ne için üretildiğinin daha önemli olduğunu vurgular ve ekler:

“Kimliklerin inşası, tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üremeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya, uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenler.” (14).

Burada Castells’in kültür tanımlarında mevcut olan tüm unsurların kimliğin inşası sürecinde yeniden düzenlendiğini söylediği görülmektedir. Assman da (2015) kimliğin toplumsal bir yapı olduğunu, bu hâliyle de hep kültürel kimlik olduğunu düşünür. Zira toplum, bireyin kimliğinin kurucusudur. Burada Assman’ın dikkat çektiği ortak kimlik de önemlidir. Ona göre bireysel ve toplumsal kimlik birleştiğinde ben kimliği ortaya çıkmaktadır. Bu ikisinin birleştiği noktada (biz) ise ortak/ulusal/etnik kimlik oluşmaktadır. Ortak kimliğin, “ortak aidiyetin bilince çıkarılması” biçiminde

tanımlanması da önemlidir. “Buna göre kültürel kimlik de, bir kültüre katılımın bilince çıkarılması ya da o kültüre ait olduğunun ilan edilmesidir.” (141-3).

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı Türk kültüründen kaynaklanan bütün değerleri yazılarında işleyerek muhataplarının kimlik bilincini uyandırmak isterler. Bunu yaparken Dellaloğlu'nun sözünü ettiği antropolik kültür, müfredat ve maarife dair her şeyi dikkate alırlar. Ancak Larrain'in de dikkat çektiği gibi kimliğin gündeme gelmesi, istikrarsız ve bunalımlı bir ortamda mümkün hâle gelir (Larrain, 1995, 197). Kaplan ve Banarlı'nın kültür ve kimlik meselesinin bu denli üzerinde durmasının nedeni de Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlardır. Aşağıda görüleceği üzere, *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda bu şartlara tekrar tekrar işaret edilmektedir.

2.2. Kaplan ve Banarlı'nın Kültür ve Kimlik Anlayışı

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın kültür ve kimlik anlayışı tarihin bütün dönemlerindeki hâliyle bir bütün olarak Türk milletini kabul etme esasına dayanmaktadır. Kültür, Türk kimliğinin geçmiş tecrübeleriyle şekil bulduğu gibi geleceğini belirleyebilmesi için de korunması gereken bir unsurdur. Bu nedenle Kaplan ve Banarlı Türk kültürel kimliğini geçmişten hareketle anlatırken aynı zamanda içinde buldukları dönemin etkileri etrafında da ele alırlar. Bundan dolayı *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda dikkat çeken pek çok vurgu kimlik buhranı ile ilişkilidir. Bu iki eserde Türkiye'nin kültürel kimliğini tanımlayan, mevcut kimlik krizini tahlil ederek çözümler üretmeye çalışan yazılar okurun karşısına çıkar. Ayrıca mevcut sorunlar üzerinden Kaplan ve Banarlı devlet kurumlarına, siyasetçilere, topluma ve özelden gençlere yönelik öneriler sunarlar.

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı Türk kimliğini kültür üzerinden tanımlamaktadır. Sözü edilen kültür ise birçok unsuru barındırmaktadır. Kaplan 1977 tarihli “Türk Milletinin Kültürel Değerleri” başlıklı yazısında Türk milletinin kültürel değerlerini on maddede inceler. Bu maddeler de onun kültürel kimliğe dâhil ettiği unsurları nasıl tasnif ettiğini göstermektedir: Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk musikisi, Türk plâstik sanatları, Türk şehirleri, Türkiye'nin tabii güzellikleri ve servet hazineleri, kültürlü insanlar, Türklük ve İslamiyet, çağdaş Türk kültür ve medeniyeti (KD, 33-86). Bu yazı Kaplan'ın kültürel kimliğe yüklediği anlamı açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre millî şuur “kendi milletinin varlığını tanımak ve bilmektir”. Metnini, bu şuuru oluşturmak veya sağlamlaştırmak için gösterdiği bir çabanın ürünü olarak kaleme almaktadır. Zira ona göre Türkler içinde buldukları, sahip oldukları bu değerlerin bazen farkında olamamaktadır.

Mehmet Kaplan, 1980'ler Türkiye'sinde yaşanan krizi Batılılaşma süreciyle ortaya çıkan aydın-halk farklılaşmasının derinleşmesine bağlamaktadır. Kaplan bu durumu, ihtisaslaşmanın farklılaşmayı arttırması bağlamında kültürel çözülmeye yol açması olarak değerlendirir. Eliot'ın *Kültür Üzerine Düşünceler* adlı eserinden hareketle bunun önüne geçmenin bir yolunun ortak din ve kültür kaynaklarına dönmek olduğunu ifade eden Kaplan, Türkiye'de aksi istikamette ilerlediğine dikkat çeker. Yine Eliot'ın eserinden yola çıkan Kaplan, din ile kültür arasındaki ilişkiden söz ederken kültürü din ve toplumun özgün şartları bağlamında değerlendirir. Her ne kadar din, toplumdaki dil, düşünce ve kurumlaşmaları etkilese de birbirinden farklı toplumlarda bu etki aynı olmaz (KD, 16-9). Yine de Kaplan İslamiyet'in bir kültür kaynağı olarak hâlâ işlenebilir bir kültürel unsur olduğunu savunur (KD, 113-5).

Türkiye'deki kültür çözümlerine kültür değişmesi bağlamında da yer veren Kaplan, bu duruma verilen tepkiyi, "yabancılaşmaya karşı bir isyan" nitelemesiyle milliyetçilik olarak konumlandırmaktadır. Türkiye'deki çatışmalar Kaplan'a göre bu temel meseleden; yani kültürden kaynaklanmaktadır (KD, 28-30). Bu bağlamda Mehmet Kaplan'ın kültürel çözümler, kültür değişmesi, yüksek kültürlerin özellikleri gibi konuları ele aldığı, çözüm olarak ise kültüre dönmeyi tavsiye ettiği görülmektedir. Bu kültür ise millî şuur ve dinle şekil alır.

Banarlı da Kaplan'a benzer biçimde dil, edebiyat, tarih, vatan, millet, din, sanat gibi unsurları kültüre dahil etmektedir. Banarlı Türkiye'nin içinde bulunduğu "derin ve millî kültür buhrânının kökü"nü Batılılaşma gayesiyle eskiyi lekeleme tavrına dayandığını düşünür (TS, 111). Dil, Müslümanlık ve millî hafızaya aidiyet duygusu Banarlı'ya göre Türk kimliğinin özünü oluşturur (TS, 161, 239-40).

Kaplan ve Banarlı, tarihî birikimin ürünü olarak gelişmeyi sürdüren, bu yolla geleceğe aktarılacağına inandıkları kültürel kimliğe odaklanmak; bu kimliğin mücadele ettiği sorunları tahlil etmek isterler. Bu nedenle kimliğin sürekliliğindeki kırılmaları tamir etmek için geçmişe dönerek "öz"ün hatırlanması ve buradan hareketle yeni olanla birleştirilmesi gerektiğini söylerler.

Kaplan'ın tarihî hadiselerle kültürün ayrılmazlığından söz ederek "Kültür, tarihin akışı içinde meydana gelir. Ona ruh, mânâ ve şekil verir." (KD, 92) düşüncesi bu anlamda dikkat çekicidir. Benzer biçimde "Kültür, Millet ve Ordu" başlıklı metinde ordunun sahip olduğu felsefeyi ait olduğu devlete, devletin varlığını millete, milletin kökünü ise sahip olduğu kültüre bağladığı görülmektedir (KD, 20). Kültürün tarihin akışındaki belirleyici gücünü vurgularcasına Kaplan, her dönemin kültüre yaklaşımından örnekler verir. Edebî eserlerde Tanzimat'tan sonra görülen biçim ve muhteva değişmelerini kültür değişmesi bağlamında ele alan Kaplan, Cumhuriyet devrinde Türk devletinin "kendine has yeni bir kültür yaratmak mecburiyeti" ile hareket ettiğinden söz eder. Öte yandan edebî anlayışların Türk kültürünü nasıl belirlediğini pek çok örnek üzerinden inceleyen Mehmet Kaplan, Tanzimat'tan sonra görülen kültür değişmelerini edebiyatta ortaya çıkan dil ve üslûp değişimleri üzerinden okumak gerektiğini belirtir. Erich Rothacker'ın dil ve üsluptaki değişmelerin krizlerin olduğu devrelerde gerçekleştiği fikri bağlamında Tanzimat'tan itibaren sürekli olarak bu değişmelerin sürdüğünü ifade eder. "Bu sürekli bir arayış, işleme, derinleştirme ve biçim verme cehdinin ifadesidir" (87-112). Kaplan bu cehdi takdir ederken Türkçülüğün "yeni bir dil zevki, yeni bir tarih ve medeniyet anlayışı ve yeni bir millî şahsiyet fikri" getirdiğini ileri sürer (109).

Kaplan ve Banarlı'nın özellikle üzerinde durduğu Türkçenin kaderi meselesi, kültürel kimliğin korunması ve geleceğe aktarılmasıyla ilgili endişelerinden dolayı metinlerde ağırlık kazanır. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nın hitap ettiği okur kitlesine bakıldığında yer yer gençlere yöneldikleri görülmektedir. Her iki yazar da Türk kültürel kimliğini yanlış uygulamalardan kurtarmayı ve yeni nesle emanet etmeyi hedeflemektedir. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'ndaki dille ilgili bazı uyarıların da bu konuda yoğunlaştığı görülmektedir.

Nihad Sâmî Banarlı, Türkçenin Cumhuriyet itibarıyla karşılaştığı sorunları önceki devirlerden örnekler vererek eleştirme ve iyileştirme çabası gösterir. Aynı zamanda Cumhuriyet sonrası bütün olumsuz dil müdahaleleri karşısında doğru yolda olduğunu düşündüğü akademisyenler, şair ve yazarlar da onun yazılarında öne çıkarılır.

Banarlı dil inkılabının sadece ilim dilinde olması gerektiğini ifade ederken "Çağdaş medeniyetlerle atbaşı yürüyecek bir kültür lisânı"nın asıl ulaşılması gereken hedef olması

yönünde fikir beyan eder (TS, 14-5). Okullarda öğretilen dilin bir "kültür ve tefekkür lisânı" olduğunu, bu dili layıkıyla öğrenmek içinse "o dili bütün dil, kültür, sanat ve târih değerleriyle yakından tanıyıp sevmek" gerektiğini söyler (TS, 200-1). Öte yandan Banarlı, "solcu" bir yazarın divan edebiyatını kötülediği konferanstan yola çıkarak gençlerin kimliklerinden uzaklaştırılmak istendiğinden söz eder (TS, 168).

"Türk Milletinin Kültürel Değerleri" başlıklı yazı Mehmet Kaplan için âdeta "Türk milletinin kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren" bir nesil yetiştirme yolunda yapılması gerekenler pusulasıdır (KD, 38). Türkiye'nin kültürel kimliği Kaplan için öylesine önemlidir ki çocukların milletin kültürüyle yetiştirilmesini Türklüğün kurtarılması idealiyle birleştirir:

"Çocuklarımızı nasıl yetiştirelim ki, onlar, millî şahsiyetlerini muhafaza ederek Türkiye'yi ileri bir ülke hâline getirsinler ve Türklüğü kurtarsınlar? Bu, 'yeni değerler sistemi', 'yeni bir terbiye tarzı', 'yeni bir okul', 'yeni bir yaşam tarzı' demektir." (KD, 32).

Kaplan, 1982'de Kültür Bakanlığı Kültür Şurası'na sunduğu bu fikirleri bir kültür politikası oluşturma önerisi olarak ifade etmektedir. Daha ayrıntıda kalan bir mevzu olmakla birlikte halk ve sanat musikisine gösterilecek özen de Kaplan'a göre millî kültür politikasının başlıca vazifelerindedir (KD, 60). Öte yandan Kaplan bir başka yazısında Türkiye'de ciddi bir kültür siyaseti olmasının siyasilerin kültürlü olmasına ve kültürün anlam ve önemini kavramış olmaları şartına bağlar (KD, 129).

Banarlı edebî eserlerden özellikle şiirlerin ve bazı Türkçe kelimelerin üzerinde durduğu kısımlarda kültürel kimliği irdeler. Kaplan ise kültürel kimliğin unsurlarını bahsi geçen bölümlerde belirttiği tanımlar ve tasnifleri üzerinden tartışır. Kültürel kimlikte dile her iki ismin de ciddi bir yer ayırdığı görülmektedir.

3.Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'ya göre Kültürel Kimlikte Dil ve Edebiyatın Yeri

Dil, bir ulus sınırı belirlemek açısından bakıldığında ülke sınırları kadar yapay olmayan ve etnisite kadar sınırlı olmayan bir temeli oluşturmaktadır. Castells (2006) buradan hareketle dili milliyetçilikle ilişkili biçimde nitelendirerek "Milliyetçilik çoğunlukla, özerk kimliğin tehdit edilmesine karşı bir tepkiyse eğer, o halde modernleşme ideolojisi ve medyanın gücüyle kültürel bakımdan homojenleşmeye yazgılı bir dünyada, kültürün doğrudan ifadesi olarak dil, bir kültürel direniş siperi, öz denetimin son kalesi, kimliklendirilebilir anlamın sığınağı haline gelir." demektedir (74).

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı Türk kültürel kimliğini savunurken, dil ve dolayısıyla edebiyatın kültürün doğrudan ifadesi olduğunu göstermek isterler. Böylece Türkiye'nin bir geleceğe ulaşabilmesi için sahiplenmesi gereken kültürel kimliğin kurucu unsurları dil ve edebiyat olarak yazılarında sunulur.

Kültürel kimliğin çerçevesini çizerken kültürü tanımlayan, alanını ve sınırlarını tartışan Kaplan, *Kültür ve Dil*'de pek çok yazıda, yüksek kültürlerin saf olamayacağını, diğer kültürlerden aldıklarıyla güçlendiğini belirtir. Bununla birlikte bir başka kültürün benimsenmesinin kültürel kimlik açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını da çeşitli örnekler ve alınmasını tavsiye ettiği önlemler etrafında ele alır.

Banarlı ise *Türkçenin Sırları*'ndaki pek çok yazıda Kaplan'ın bu düşüncelerini dil üzerinden örnekler. Ona göre imparatorluk dilleri büyük medeniyetlerin birikimi ile ortaya çıktığından öz dil hâline getirilmeleri birçok yanlış beraberinde getirir. Dili bütün

özellikleriyle, bütün devirlerindeki görünüşleriyle sevmenin ve benimsemenin millî bir görev olduğunu vurgular.

Bu bölümde ilk olarak Kaplan ve Banarlı'nın dil, edebiyat ve kültürü nasıl bir arada değerlendirdiği gösterilecek, ardından Türkçe ve diğer dillerle Türkçenin ilgisini kültürel kimlik bağlamında nasıl yorumladıkları ele alınacaktır. Daha sonra dilde tasfiyecilik meselesini kültürel kimlikle nasıl ilişkilendirdikleri tartışılacak, son olarak edebî simaları kültürel kimlik açısından nasıl konumlandıkları üzerinde durulacaktır.

3.1. Kaplan ve Banarlı'da Dil, Edebiyat ve Kültür Birliği

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı, dil ve edebiyatı Türk kültürel kimliğine eşdeğer bir konumda görmektedirler. Dil ve edebiyatı kültürden ayrı düşünmenin imkân dışı olduğunu *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda tekrar tekrar vurgulamaları da bu durumu göstermektedir. Dil ve edebiyatı birbirinden ayırmamakla birlikte Kaplan'ın Türk edebiyatını, Banarlı'nın ise Türkçeyi Türk kültürel kimliğini belirleyen yapı olarak gördüklerini söylemek mümkündür.

Mehmet Kaplan, kültürün çok geniş unsurlardan müteşekkil olduğunu, edebiyatın da bunlardan biri olduğunu söylemekle birlikte aynı zamanda edebiyatı hemen hemen kültüre denk bulmaktadır. Denkliği ise ayniyet değil aynadaki aksedişle açıklamaktadır. Ona göre edebiyat kültürün aynadaki aksine benzer ve kültüre ait her ne varsa akislerini edebiyatta tespit etmek mümkündür. Bu yansımanın her eserde tekil ve öznel olacağına da dikkat çeken Kaplan, bütün eserlere bütüncül bakılabilirse kültürün tamamını görmeyi mümkün olacağını vurgular (KD, 11). Kaplan'a göre her devrin edebiyatı kendi döneminin minyatürü gibidir ve o dönemin ruhunu anlamak, devrin edebiyatını anlamakla mümkündür (KD, 12).

Kaplan Türkler'in içinde buldukları, sahip oldukları değerlerin bazen farkında olamama hâlini şu şekilde izah etmektedir:

"Bir Türk için halıdan, kilimden, yoğurttan, şişkebaptan, Süleymaniye camiinden, Yunus'tan, Mevlî ayininden, Erzurum barlarından, Köroğlu'ndan, Kerem ile Aslı'dan, misafirperverlikten, iyilikten daha tabîî ne olabilir? Bir balık için deniz ne ise, bir Türk için de asırlar boyunca yaşadığı kültür odur." (KD, 37).

Böylece Kaplan, Türk kültürel kimliğini kuran değerleri önceki bölümde bahsi geçen on maddede inceler. Millî şuura ulaşmada kendi tarihini bilmenin önemini vurgulayan Kaplan, tarih eserleri dışında edebî eserlerin de bu görevi üstlenmesi gerektiğini ve bu eserlerin bu gözle okunmasının faydasını belirtir (KD, 56). Yine dil ve edebiyatı millî birlikle bütünleştiren Kaplan, sözün savaştan daha güçlü olduğunu söyler (KD, 126-7).

Kaplan'ın kültürün edebiyata aksediş biçimlerine verdiği örneklerin peş peşe halk deyişleri ve atasözleri, yazılı kaynaklar, Türk tarihi ve Türklerin İslam'ı kabulünden sonra ortaya çıkan anlayışlar, Batılılaşma çabalarından oluşması kültüre yüklenen bu geniş çerçeveden, yani kültür-edebiyat ayniyeti görüşünden kaynaklanmaktadır (KD, 11-3).

Nihad Sâmi Banarlı dil, edebiyat, tarih, vatan, millet, din, sanat gibi unsurları kültüre dahil etmekle birlikte dili, bütün unsurları içine alarak kültürel kimliğin ana unsuru hâline getirmektedir. Türkçenin farklı devirlerde nasıl kullanıldığını anlamak, bunun için edebî eserleri yakından tanımak ve tahlil etmek, bunun ötesinde Türkçenin her alanda kullanıldığı hâlini sevmek ve benimsemek Banarlı'ya göre kültürel kimliğin geleceği açısından hayati önem taşımaktadır. Banarlı Türkçenin, Türk milletinin ve aynı zamanda Türk dilinin tarihini yansıttığını anlatır (TS, 41-2).

Banarlı'ya göre Türkçeyi iyi kullanan şair ve yazarlar, Türkçeye ve dolayısıyla Türk kültürel kimliğine yönelik de doğru fikirlere sahiptirler. (TS, 26, 56-61, 163-7). Çünkü onların eserleriyle Türkçe hem canlılığını korumakta hem de yenilikleri Türkçenin benimseyişine uygun biçimde kaydetmektedirler. Banarlı'nın Türk milletini "ebediyyen ayakta tutabilecek kudrette" şiirlerden söz etmesini bu bağlamda düşünmek gerekmektedir (TS, 41).

Türkçeye yapılacak müdahaleleri de Türk kimliğine müdahale olarak görmesi, Banarlı'nın kültürel kimlikte dile çok geniş bir alan tanıdığını göstermektedir (TS, 13-7). Banarlı, Yahya Kemâl'in görüşlerinden hareketle "millî lisana vatan toprakları gibi ve ondan hiç farksız bir değer vermek" gereğinden söz eder. Banarlı'nın şu ifadesi kültürel kimlikte dilin yerini açıkça beyan ettiği bir ifadedir: "Bizim bugün içinde bulunduğumuz bütün çıkmazlar, Türkçemizi maksadlılar ve mâcerâcılar elinde bırakarak millî bir bağ olmaktan tamâmıyla uzaklaştırmış olmamızdır." Ona göre "Türk Dili, Türk Târihi, Türk Medeniyeti, Türk îmânı gibi, milletimizi birbirine millî kültürle bağlayacak en hayâtî mevzular" mevcuttur (TS, 236-8).

3.2. Kaplan ve Banarlı'da Türkçe ve Diğer Diller

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmî Banarlı *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda farklı açılardan ve farklı sorunlar etrafında Türkçeyi ele almaktadırlar. Türkçe sözcükler, gramer kuralları ve söyleyiş özellikleri her iki yazarın da yer verdiği konulardır. Bunlar içerisinde, çalışmanın diğer bölümlerinde söz edildiği üzere, Türkçenin tarih içinde değişimi ve dilde tasfiyeciliğe yönelik görüşlerini sundukları kısımlar yoğunluktadır. Kültürel kimlik açısından bakıldığında her iki yazarın da Türkçenin bir imparatorluk dili oluşuna sık sık dikkat çektikleri görülmektedir. Bunu yaparken Türkçenin farklı dillerden almış olduğu kelimelerin Türkçede nasıl benimsendiğini anlatırlar, farklı dillerle Türkçenin yapısını karşılaştırırlar. Türk kültürel kimliğinin biçimlenmesinde etkisi olan fetihlerle birlikte Türkçenin tarih içinde irtibat kurduğu diğer diller ve Türkçenin diğer coğrafyalarda konuşulan lehçeleri de bu yazılarda yer almaktadır.

Nihad Sâmî Banarlı pek çok metinde Türkçenin zenginliğini farklı dillerden alınmış olan kelimeler üzerinden anlatır. Dokuz asır boyunca farklı coğrafyalarda kullanılan Türkçe Banarlı'ya göre bulduğu her güzel sesi almış, işlenerek bir imparatorluk dili hâline gelmiştir (TS, 19, 286). Banarlı'nın imparatorluk dillerinin öz dil olamayacağı vurgusu da bu bağlamda önemlidir. Banarlı tıpkı Türkçe gibi birer imparatorluk dili olan Latince, Arapça ve İngilizcenin de "öz dil" olmadığını anlatır (TS, 30-4).

Banarlı Türkçenin diğer dillerle etkileşimini fetihler üzerinden değerlendirirken "yalnız kılıç kuvvetiyle değil kültür kuvvetiyle de" başarının söz konusu olduğunu belirtir. Burada hem başka dillere kelimeler vermek hem de başka dillerden kelime almaktan da bahsetmektedir. Türkçedeki Çince, Moğolca, Soğdca ve Yunanca kökenli kelimelerin hikâyesini böyle açıklar (TS, 26, 204).

Her dil kendi milletinin kültürel yapısını yansıttığı gibi değişim süreçlerini de yansıtır. Mehmet Kaplan da benzer biçimde bir dilin başka kültürlerden aldığı kelimelerle zenginleştiğini, ancak kök olarak sabit ve güçlü kaldığını anlatır (KD, 121-5, 152). Kaplan'ın kültürel kimlikte dilin yerini tartıştığı bölümlere bakıldığında, dönemin sorunlarını çeşitli konular etrafında ele aldığı görülmektedir. Kültürel değerleri işlediği on maddenin ilki olan Türk dili kısmında yabancı diye dilden kelime atmanın o kelimeyle üretilen başka ifadeleri de iptal edeceğini anlatır. Ardından divan edebiyatının bütün Arapça ve Farsça kökenli kelime ve ifadeleriyle Türk kültürünün vazgeçilmez bir değeri

olduğunu ifade eder. Bu noktada Osmanlıca eğitiminin gereğini vurgulayan Kaplan, Türkiye dışındaki Türklerin diline de hâkim olmanın gerekli olduğunu ifade eder. Türkçeden diğer dillere geçen kelimelerin ve uzak bölgelerde kullanılan Türkçe ifadelerin de tespit edilmesinin faydalı olacağına inanır (KD, 39-42).

Kaplan edebiyata kültürel kimlikte daha geniş bir rol tayin ettiği için edebiyattan dile doğru ilerlediğini söylemek mümkündür. Banarlı ise Kaplan'a nispetle kültürel kimlikte dile daha geniş bir alan tanımaktadır. Bundan dolayı Banarlı'nın diğer kültürel unsurlar gibi edebiyata da dil üzerinden gittiğini söylemek mümkündür. Buradan hareketle Banarlı ve Kaplan'ın dil konusunda birbiriyle örtüşen yaklaşımları mevcutken dilin görünümleri, edebî eserler ve bunların kültürle ilişkisi konusunda farklı örneklerle yer verdiği görülmektedir.

Kaplan ve Banarlı'nın yazılarında dil ve edebiyatla ilgili genel değerlendirmelerin de yer aldığını belirtmek gerekmektedir. Zira bu metinler sadece sorunlu gördükleri konuları değil dil ve edebiyatın özelliklerini, güzel örneklerini ve bunlarla ilgili önerilerini de ihtiva etmektedir. Dilin zenginliği, millî lisana bağlılık duygusu, genç neslin ve öğretmenlerin dile yönelik tutumları bunlardan bazılarıdır.¹⁰

3.3. Kaplan ve Banarlı'ya göre Dilde Tasfiyecilik

Kaplan ve Banarlı tasfiyecilik konusunda Türk dilini üç temel açıdan değerlendirmektedir. Bunlar Atatürk'ün dile yaklaşımının süregelen etkileri, dile yönelik yanlış tutumların eleştirisi ve dile yaklaşımda sağlıklı olan yöntemin tespitidir.

3.3.1. Atatürk'ün Türk Diline Yaklaşımı ve Süregelen Etkisi

Atatürk'ün Türk diline yönelik çalışmalarını Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı, özellikle dilde tasfiyecilik bağlamında gündeme getirirler. Temelde Atatürk'ün değişen veya hatadan dönen dil politikasını onun ölümünden sonra hedefinden sapıranları eleştirmektedirler.

Nihad Sâmi Banarlı, Atatürk'ün dilde özleşme hareketinden vazgeçerek 1935 itibariyle Güneş Dil Teorisi'ne yönelme sürecinden söz eder. Bu süreçte Yahya Kemâl'in ve diğer bazı isimlerin tavırlarından da bahseder (TS, 102-7). Banarlı, öz Türkçecilik hareketine yönelik eleştirilerini Fuad Köprülü hakkındaki yazısında da sürdürür. Atatürk'ün dil konusundaki yanlış görüşlerinden dönmesinde büyük payı olduğunu söyler. Atatürk zamanında da bu hareketten uzak duran Fuad Köprülü'nün 1945 ve 1948'de yazdığı birkaç eleştiri yazısından alıntılar aktarır. Dilde tasfiyeciliği eleştiren bu bölümler Banarlı'nın genel görüşleriyle uyum içindedir (TS, 253-8).

Kaplan ise Falih Rıfki'dan aktararak Atatürk'ün bir dönem aşırı öz Türkçeciliğe kapıldığını, ancak kısa sürede bundan vazgeçtiğini anlatır. Ahmet Cevat Emre ve Peyami Safa'nın da bu durumu ispatlayan sözlerini ifade eder. Dolayısıyla öz Türkçeciliği Atatürk inkılaplarına bağlayanları ve bu nedenle kendisini Atatürk'ün izinden ayrılmakla suçlayanları eleştirir (KD, 208-9). Nihad Sâmi Banarlı da Falih Rıfki'nın dilde sadeleşmenin Atatürk'ten sonra aşırılığa kaçmasını eleştirmesine dikkat çeker (TS, 264).

Banarlı tekrar tekrar Güneş Dil Teorisi'nin esas olduğunu belirtir (TS, 27, 306-12). Ancak Banarlı'ya göre bütün dillerin Türkçeden neşet ettiği, birçok milletin Türk kökenli olduğunu iddia eden "aşırı sağ" dil ve tarih anlayışı da yanlıştır (TS, 238). Bununla birlikte Banarlı, Türkiye'deki dil sorununu "sol politika davası" olarak görür (TS, 8, 267).¹¹

Kaplan dilde sadeleşmenin seyrini anlatırken sözü Karamanoğlu Mehmet Bey'e, Edirneli Nazmî ve Tatavlı Mahremî'ye kadar götürür. Dilin zaman içinde sadeleştiğini

vurgulayan Kaplan, Cumhuriyet devrindeki öz Türkçecilik hareketinin artık ölü bir dil olan Osmanlıcaya değil yaşayan Türkçeye karşı olduğunu belirtir. Bunun yalnız dile değil kültüre karşı da bir tavır olduğunu düşünür (KD, 179-80).

Banarlı da “Dil İnkılâbından 28 Yıl Sonra” başlıklı metinde iyi bir niyetle yola çıkan öz dil anlayışının yanlış bir yola saptığından bahsederken öz Türkçe düşüncesini Tûrancılık'a benzetir:

“Aslında çok güzel ve sevgili bir ideal olan öz Türkçe mefkûresi, bir bakıma Türk Milliyetçiliğindeki Tûrancılık idealine benzer. Bütün Türkleri bir bayrak altında toplamak ülküsü, ne kadar tatlı ve çekici ise, Türkçe'nin bütün kelimelerinin Türkçe köklerden yapılmış olması ideali de o kadar güzel, parlak ve caziptir.” (TS, 284)

Kaplan ve Banarlı'ya göre Atatürk'ün dile yönelik çabası farklı dönemlerde olduğu gibi onların döneminde de doğru biçimde değerlendirilmemektedir. Bu düşünceleri Kaplan ve Banarlı'nın Türk diline yönelik yaklaşımlarının diğer iki açısına temel oluşturmaktadır. Bunlar Türk diline yönelik aşırı tutumların eleştirisi ve dile yaklaşımda sağlıklı olan yöntemin tespitidir.

3.3.2. Türk Diline Yönelik Aşırı Tutumların Eleştirisi

Atatürk'ten sonra değişmeye devam eden dil politikaları Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın bir taraftan ideolojik açıdan tartıştığı bir taraftan da ağır eleştiriler yönelttiği bir konudur. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda Türkçenin sadeleşmesi anlayışının tasfiyeci bir anlayışa dönüşmesi, ağır eleştirileri yansıtan nitelemeler ve adlandırmalarla okura sunulmaktadır. Mesela Banarlı, devrinin son otuz senesinde gördüğü öz Türkçe hareketini “dilin bir politika ve sapık bir ideoloji mevzuu yapılması” olarak görür (TS, 29) Ona göre son otuz yılda dil bir “buhranlı mâcerâ” içindedir, “yanlış ve methodsuz dil tutumları” söz konusudur (TS, 8). Diğer dillerle alışverişi kesmiş, “öz Türkçe hokkabazlığı”, bir dil çıkmazına sapmış, dil ve dünya görüşleri kıtın kıtı, nasipsiz düşünceler (TS, 51), dil yıkımı (TS, 57), “kısırlaştırma, uydurma ve soysuzlaştırma yolu” (TS, 202) gibi ifadelerle dilde tasfiyeciliği değerlendirir.

Banarlı'ya göre Türk dili, “Türk medenî karakterine” aykırı görülemez (TS, 28). Bu nedenle dile müdahale Türk kimliğine de müdahale anlamına gelecektir. 1933'te dil inkılabı bağlamında uluslararası ideolojik müdahale girişimlerinden de söz eden Banarlı, her dönemde içerideki ideolojilerin Türk devletlerini yıkmaya çalıştığına dikkat çekerken o dönemde de bunun devam ettiğini belirtir (TS, 11-5).

Dil, Müslümanlık ve millî hafızaya aidiyet duygusu Banarlı için Türk kimliğinin, Şerif Mardin'in ifadesiyle, “simge” unsurlarıdır. Öz Türkçe kelimeleri kullanmaya başlayanlar için “bizim milliyetimizden koparılmaya çalışılmış” nitelemesi, Banarlı'nın dili kullanma biçimleri ile kültürel kimliğe aidiyeti nasıl ilişkilendirdiğinin de bir örneğidir (TS, 161).

Mehmet Kaplan öz Türkçeciliği “dil anarşisi” (KD, 182-8), öz Türkçecileri ise “dil güveleri” (KD, 213-4) olarak yorumlamaktadır. Öz Türkçecilik tartışmaları o kadar gündemdedir ki kimileri için öz Türkçecilik bir hakaret kabul edilmiştir. Bunda öz Türkçecilik'in “solculuk”la veya Marksistlikle ilişkilendirilmesinin de etkisi söz konusudur. Kaplan bu durumu Behçet Kemal Çağlar üzerinden tartışmaktadır.¹²

“Türk Tarihi, Türk Kültürü ve Türkçe” yazısında Kaplan, öz Türkçecileri “gerçeğe, tarihe ve coğrafyaya gözlerini kapayan ütöplastler” olarak nitelendirir. Hayalleri yıkılacağı için dili ilmî şekilde incelemediklerini söyler. Zira ona göre öz Türkçecilik milliyetçilik akımının “yan ürünü”dür (KD, 122). Bu noktada Nihad Sâmi Banarlı da aynı fikirdedir.

Banarlı'ya göre öz Türkçecilik Türk milletinin İstiklâl Harbi yıllarında, “Kuvâyı-Milliyeye Rûhu” ile kenetlenmesinden ortaya çıkmıştır. Banarlı'ya göre milletin önce dilini, sonra din birliğini çürüterek yıkmayı hedefleyen bu hareket böylece Türk milletini içinden yıkmak istemektedir. “Onun [Türk milletinin] en büyük zaferlerini, bu iki asil kaynağa bağlı oluşla kazandığını da, onlar, çok iyi bilirler.” (TS, 189-92).

Kaplan ve Banarlı'nın dilde tasfiyecilik meselesini sıklıkla “solculuk” üzerinden ele aldığı görülür. 1940'lardan itibaren Türk düşünce tarihini etkileyen Türk İslam sentezi bu noktada hatırlanmalıdır: “Birçok kaynaktan beslenip çeşitli kanallardan akarak bir havuzda toplanan İslâmî, Türkçü ve Memleketçi akımların bir bileşkesi ve İslâm'ı sosyopolitik alandan kovarak Türklükten ayırmaya çalışan resmî ideolojiyi restore etmeye yönelik, resmî ideolojiden çok sola karşı oluşmuş bir fikir olan Türk İslâm sentezi” (Ayvazoğlu, 2008, 573) ifadesi Kaplan ve Banarlı'nın içinde bulunduğu tartışmaları özetler.

Dile müdahale girişimlerinin niyetlerini ve kaynaklarını sorgulayan Kaplan ve Banarlı Türk diline yönelik olumsuz yaklaşımları Türkiye dışından gelen etkilerle de ilişkilendirirler. Özellikle Rus siyasetini dil açısından bir tehdit olarak değerlendiren her iki yazar, iç siyasetin hem Ruslardan hem de farklı çevrelerden etkilenerek Türkçeye zarar verdiğini düşünmektedir.

Bu bağlamda Banarlı öz Türkçecilik meselesini Türkiye'nin uluslararası siyasette hedef alınması açısından yorumlar. Banarlı Türk düşmanlarının odağında olan üç tılsımdan söz eder. Bu üç unsur onun aynı zamanda Türk kültürel kimliği anlayışını da özetlemektedir:

“1. Milleti birbirine bağlayan tek ve güzel bir dil.

2. Türk milletini tam bin yıl, dünyânın en ahlâklı, en medenî ve en büyük kuvveti hâline getiren Türk müslümanlığı.

3. Türk çocukları için dâimâ büyük şeref ve güven kaynağı olan, millî târih ve ecdad sevgisi.” (TS, 239-40).

Ruslar, Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'ya göre dilde tasfiyecilik girişimlerini ülkenin sınırları dışından yöneten bir güçtür. Banarlı'ya göre dilde tasfiyecilik Rusların kendi topraklarında yaşayan Türklere uyguladığı politikanın bir benzeridir. Banarlı, “Stalin ve Dil” yazısında Rusçaya uygulanmak için araştırılan özleştirme araştırmasının dildeki yüzde yetmiş beş oranındaki kelimenin atılması ve yerine yenilerinin bulunması neticesine varmasından söz eder. Buradan hareketle olumsuz sonuçları umularak bunun Türkiye Türkçesine uygulandığını anlatır (TS, 220-5).¹³ Kaplan da Banarlı gibi Rusların kendi topraklarında yaşayan Türklere karşı yürüttüğü politikayı Türkiye'deki ortak dil karşısında öz Türkçe, Arapça, Farsça, Osmanlıca ayrımlarıyla yürütmeyi hedeflediğine dikkat çeker (KD, 27, 180).

3.3.3. Türk Diline Yönelik Sağlıklı Yöntemin Tespiti

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'nın dilde tasfiyecilikle ilgili eleştirileri dile doğru bir yaklaşımın oluşması önerileriyle birlikte metinlerde yer alır. Türk diline doğru bir yaklaşım sergileyen yerli ve yabancı akademisyenler, araştırmacılar, dili doğru bir yaklaşımla kullanan edebî simalar örnek gösterilir. Bunlara ek olarak Türk dilinin korunması ve dile yönelik kararların daha sağlıklı alınması için kurumsal bir faaliyetin devlet eliyle oluşturulması fikrini de her iki yazarın dillendirdiği görülmektedir.

Kaplan ve Banarlı için dille ilgili meseleler Türk kimliğinin korunması veya yitirilmesiyle sonuçlanacak bir varlık savaşıdır. Onların yazılarında “bir kültürel direniş siperi” olarak

dilin sahiplenilmesi, kültürel kimliğe zarar vereceğini düşündükleri bütün çevrelere yönelik karşıtlıkla birlikte konumlanmaktadır. Bu noktada Mehmet Kaplan'ın "Dil ile millî ruh ve kültür birbirlerinden ayrılmazlar. Dil kültürün temeli ve taşıyıcısıdır. Onu yıktınız mı millî ruh ve kültür diye bir şey kalmaz." (KD, 214) ifadesi ile Nihad Sâmi Banarlı'nın dile müdahaleyi Türk kimliğine müdahale olarak görmesi dikkat çekicidir.

Dile doğru biçimde yaklaşma konusunda Kaplan ve Banarlı'nın yazılarında dilde sadeleşme ile tasfiyeciliğin farkını tespit etme girişimleri söz konusudur. Her iki yazar da dile yönelik yaklaşımların olumlu ve olumsuz sonuçlarını vurgulamakla beraber daha sağlıklı bir süreci yürütmek üzere devlet eliyle kurulacak ilmî bir heyete ihtiyaç olduğunu belirtirler. Banarlı bu görüşünü terimlerin yerleştirilmesi bağlamında dile getirir. Bu amaçla Banarlı yeni terimlerin yerli ve yabancı ilim adamlarından oluşan bir akademi¹⁴ ile seçilmesini tavsiye eder (TS, 15, 238, 314). Kaplan ise devletin dilde aşırılıklara müdahalesi için kanunla resmî bir dil akademisinin kurulmasını tavsiye eder (KD, 188, 195).

Banarlı ve Kaplan'ın dilde tasfiyecilikle ilgili eleştirileri 1960'lardan 1980'lere kadar Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nda "sol" Kemalist bir kadronun varlığına yöneliktir. Yine onların bahsettiği "İlimler Akademisi" 1940'lardan beri talep edilmektedir. Devlet denetiminde dil ve tarihin korunmasını hedefleyen bu talep, dilde aşırılıkçılara bir tepkidir (Taşkın, 2009, 419-24).

Her iki yazar da dilde tasfiyecilikten uzak durabilecek biçimde dil çalışmalarında neler yapılabileceğinden söz etmektedirler. Mehmet Kaplan yeni kavramlar için yeni kelimelerin icadı ile Türkçeye yerleşmiş yabancı kelimelerin tasfiyesini birbirinden ayrı tutar (KD, 42). Aynı şekilde yerine daha iyisini koymayı hedefleyen dil devrimi ve dilde sadeleşme eğilimi ile "dilde anarşi"yi; yani öz Türkçecilik hareketini birbirinden ayırmanın öneminden söz eder (KD, 182-188).

Kaplan, bir öz Türkçecilik taassubuna kapılmadan dil için itidalli olan her yaklaşıma açık olmak gerektiği vurgular. Bu nedenle öz Türkçecilik hareketinin az da olsa dile kazandırdığı kelimeler olduğunu, ancak bu hareketin gerektiği kadar ilmî bir araştırmaya dayanmadığını (KD, 180-1), dilden atılmak istenen kelimeler nedeniyle bir gerilemeye yol açtıklarını belirtir (KD, 167).

Nihad Sâmi Banarlı da kelimelere dokunulmaması gerektiğini ifade eder. Zira Banarlı'ya göre "Kelimeler, milletindir." (TS, 15). Ona göre "kelimeleri hor görmek, hakîr görmek, hele şu veya bu politik veya ideolojik sebeple dilden atılabilir görmek, onların oluş ve yontuluş târihini bilmemekten veya umursamamaktan doğan, büyük gaflettir." (TS, 24). Bu nedenle *Türkçenin Sırları*'nda kelimelere geniş bir yer ayırdığı görülür. Banarlı, "fethedilmiş kelimeler" in hikâyesini işler (TS, 30). Ona göre kelimeler değil, onların sesleri ve dilde kelimelerin kullanılış biçimi millîdir (TS, 34).

Dilde millî olan unsurlara, diğer bölümlerde de yer veren Banarlı, Arapça ve Farsçadan alınmakla beraber söyleyiş biçimi değişen kelimelere ve bunların ekler ve tamlamalar içinde kullanılma şekline bir kere daha dikkat çeker. Kelimelerin ses değişikliğiyle alınmasını kabul ederken ek ve tamlama kurallarının Türkçe kurallara uygun biçimde olması gerektiğini düşünür (TS, 286-91).

3.4. Kaplan ve Banarlı'da Edebî Simalar ve Yahya Kemâl

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda onlarca düşünür, akademisyen, şair ve yazara yer vermektedirler. Bu isimlerin bir kısmı dil ve edebiyatın kültürel kimlikle ilişkisi hakkındaki görüşleri dolayısıyla yazılarında yer

bulurlar. Diğerleri ise dili kullanım biçimleriyle Türk dili ve kültürü üzerindeki etkileri vesilesiyle metinlere konu edilirler. Türk dili ve edebiyatının farklı devirlerdeki görünüşleri, edebî simalar üzerinden tartışılırken Türk kültürel kimliğinin de Kaplan ve Banarlı'nın yazılarında bir çerçeveye kazandığı görülür.

Kaplan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk fikir dünyasındaki gelişmeleri edebiyatçılar üzerinden anlattığı yazısına "Türk Kültüründe Gelişmeler" başlığını verir. Bu bile onun edebiyatla kültürü aynılaştırma temayülüne örnektir.

Banarlı ise "Dil Savaşları" adlı metinde insanın hayatı boyunca dili öğrenmeye devam ettiğini anlatırken Türkiye'de millî bir dilin varlığını millî dil şuuruna ve başka diller karşısındaki dil savaşlarına bağlar. Sözü ettiği Türkçe ise Yahya Kemâl, Reşat Nuri, Refik Halit, Halide Edip, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Sait Faik, Orhan Veli, Yunus Emre ve Karacaoğlan'ın kullandığı Türkçedir (TS, 202). Banarlı bu isimleri farklı metinlerde de zikreder. Bunlara ek olarak Ahmedî, Nâbî, Bâkî, Fuzûlî, Şeyh Galib, Ali Şîr Nevâî, Mehmet Emin, Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sâmî, Tefvik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmed Âkif Ersoy, Ahmet Hâşim, Yakup Kadri gibi onlarca ismin Türkçeye ve Türk kültürüne eserleri ve fikirleriyle nasıl hizmet ettiklerini anlatır.

Banarlı'ya göre Yahya Kemâl, Mehmed Âkif Ersoy, Ahmet Hâşim, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz Türk milletini "ebediyen ayakta tutabilecek kudrette" şiirlerini Türkçe yazmıştır (TS, 41). Banarlı, "Beyaz Lisan" başlıklı yazısında şairler üzerinden Türk dilinin serüvenini ve kimi talihsizliklerini özetler. Ona göre dili Abdülhak Hâmid ve Tefvik Fikret gibi kullananlar öz Türkçecilere fırsat oluşturmuştur. Yahya Kemâl, Ömer Seyfettin, bazı şiirleriyle Ahmet Hâşim, Faruk Nafiz Banarlı'ya göre Türkçeye en büyük hizmetleri yapan şairlerdir (TS, 56-61).

Nihad Sâmî Banarlı, önemli edebî simaların fikirlerini de yazılarında işler. Birinci Türk Dil Kurultayı'ndaki konuşmaları vesilesiyle de Halit Ziya ve Reşat Nuri'ye yer verir. Reşat Nuri'nin Türkçe ile Fransızca'yı mukayese etmesi (TS, 163-7), Türkçeyi her hâliyle sevdiğini anlatan Halit Ziya'nın sözlerini aktarması (TS, 26) edebî simaların kültürel kimliğe yönelik tavırlarını önemsedğini göstermektedir.

Kaplan'ın ortak dil üzerinden ortak kültür kurma fikri edebiyatçılara yer veriş açısından önemlidir. Kaplan, 1910 sonrası başlayan millî edebiyatla birlikte Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sait Faik, Orhan Veli ve Cahit Sıtkı'nın kullandığı bir ortak dilin oluştuğunu düşünür. Bu ortak dilden hareketle ortak kültür kurmayı teklif eder (KD, 154-6).

Kaplan'ın yazılarında bu isimlere ek olarak Yunus Emre, Karacaoğlan, Köroğlu, Âşık Paşa, Bâkî, Nefî, Nedîm, Nâbî, Fuzûlî, Şeyh Galib, Ziyâ Paşa, Şinâsi, Beşir Fuad, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid, Nâbizâde Nâzım, Hüseyin Rahmi, Nâmık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Tefvik Fikret, Ziya Gökalp, Yahya Kemâl, Mehmed Âkif, Halit Ziya, Cenab Şahabeddin, Ahmet Hâşim, Nazım Hikmet, Ahmet Muhip Dıranas, Fazıl Hüsni Dağlarca, Memduh Şevket Esental, Abdülhak Şinasi Hisar, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, Necip Fazıl, Sezai Karakoç, Behçet Necatigil gibi isimlere rastlamak mümkündür.

Mehmet Kaplan bazı kültürel kimlik unsurlarının değerini ortaya koymaya çalışırken dil ve edebiyattan yola çıkmaktadır. Mesela hem halk musikisine hem de klasik musikiye önem verilmesi gerektiğini ifade ederken Yahya Kemâl'in "İtrî" ve benzer şiirleri ile Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar gibi isimleri örnek verir (KD, 58). Şehirlere ruhunu veren mimarî yapılardan önce yine onlara ruhunu veren Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bayrâm-ı Velî'den bahseder (KD, 68). Kaplan'a göre tabiatın güzelliklerini ressamlar

ve şairler en iyi takdir edebilecek kimselerdir. Ressamları yeterli bulmamakla beraber Yahya Kemâl'in Emirgan'ın, Halikarnas Balıkcısı'nın Bodrum'un güzelliğini keşfettiğini hatırlatır (KD, 73-4). Millî kültürün bir parçası olarak gördüğü kültürlü insanların aranacağı kaynaklar da edebî eserler veya bizzat edebî simaların kendileri olmaktadır (KD, 76-8). Zira ona göre edebiyatçılar Türk kültürel kimliğiyle doğru bir ilişki kurabildiği ölçüde güçlüdür (KD, 101, 104, 106). Yine Türkler için İslamiyet'in önemi ve nasıl kabul edildiğine dair kanıtlar tarih kaynakları kadar edebî kaynaklardan örneklerle sunulur. Kaplan'ın İslamiyet'in tekniğin aleyhinde olmadığını anlatan kaynak olarak Mehmed Âkif Ersoy'un şiir ve nesirlerini göstermesi bu türden önemli bir örnektir (KD, 79-81).

Kaplan, çağdaş Türk kültür medeniyetinin kurulmasında kültürel kimliğin tarihten gelen birikiminin önemine dikkat çeker. Edebiyat bağlamında bunu anlatırken Osmanlı devri edebiyatının divan, halk ve tekke edebiyatı veçhelerinin "Türkün kudret iradesi, yaşama sevinci, tabiat sevgisi, kâinatı kucaklayan dinî heyecan" açısından ortak duygulara dayandığını belirtir. Ardından şöyle ekler:

"Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatçıları da yeni dil ve şekiller içinde aynı özü ifadeye çalışmışlardır. Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Mehmed Akif, Ziya Gökalp, Yahya Kemal'in eserlerine de aynı duygular hâkim değil midir? Cumhuriyet devri, Türk kültürü üzerinde yabancı tesirin en çok arttığı bir devirdir. Fakat bu devirde vücuda gelen güzel eserlerde de aynı ruh eser. Cumhuriyet devrinde Köroğlu, pek çok şiir, tiyatro ve romana konu olmuşsa, bu bir tesadüf eseri sayılamaz. Yine Cumhuriyet devrinde Türk aydınları Yunus'da birleşmişlerse, bunun bir mânâsı vardır. Cahit Sıtkı, birbirine sarmaşık gibi sarılan yaşama sevinci ve fânîlik duygusuyla Bâkî'nin ruhunu devam ettirir. Divan şairlerinin mazmunculuğu Behçet Necatigil'de yeni bir şekle girer." (KD, 85).

Her iki yazarın da kültürel kimlikle ilgili konularda edebî devirlere ve edebî simalara yer verdiği görülmekle birlikte Yahya Kemâl bunlar arasında özel bir konumdadır. Yahya Kemâl *Türkçenin Sırları*'nda kültürel kimliği anlatmada önemli bir yer tutar. Nihad Sâmi Banarlı, Türkçenin bir imparatorluk dili oluşundan söz ederken Yahya Kemâl'in "Süleymâniye'de Bayram Sabahı" şiirini Türklerin Anadolu'daki millî tekevvününü ve millî romantizmini anlatan bir eser olarak yorumlar. Verdiği diğer isimler ve şiirler üzerinden dilin milletin ve aynı zamanda dilinin tarihini yansıtan bir unsur olduğunu göstermek ister (TS, 41-2). Nihad Sâmi Banarlı'nın millî sanat anlayışını Yahya Kemâl için söylediği sözde bulmak mümkündür: "Yahyâ Kemal'in şiirinde göze çarpan şey 'Türkçe duyuş' ve 'Türkçe duyuşu Türkçe deyiş hâline kalbetmek' şeklinde büyük bir millî sanattır." (TS, 124).

Mehmet Kaplan, Ziya Gökalp'in Türkçülük fikriyle Yahya Kemâl'in görüşlerini mukayese eder. Gökalp'in bin yıllık İslam kültürünü reddetmesine karşın Yahya Kemâl'in Türkleri kendilerine özgü İslam kültürleri ile değerlendirmesini takdir eder (KD, 108-10).

Kaplan ve Banarlı dil, edebiyat ve kültürden söz ederken pek çok edebî şahsiyeti kültürel kimlik anlayışı bağlamında ele alırlar. Edebî simaların hem eserleri hem de kültüre yönelik tutumları Kaplan ve Banarlı'nın dikkat çektiği noktalar olur. Banarlı ve Kaplan'ın hemen hemen aynı isimleri zikrederek dil ve edebiyatın kültürle ilişkisini ele alması önemlidir. Her iki yazarın da bir tarihî kesiti veya süreci anlatırken ortak isimlerden söz etmesi beklenebilir. Ancak Türk diline, Türk kültürüne hizmet edişlerine, kalıcılıklarının kültürel kimliğe katkılarına bağlamaları iki ismin benzer tavrını göstermektedir.

Sonuç

Nihad Sâmi Banarlı 1974'te Mehmet Kaplan ise 1986'da vefat etti. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları* adlı seçkilerine vefatlarından kısa süre önce yazdıkları yazıları da aldılar. Her ikisi de diğer pek çok çalışmalarında olduğu gibi, dilin dönüşümünü incelemeyi hedeflemişti. Dilin dönüşümünü kültürel kimlikle ilişkilendirerek ele aldıkları ve uzun yıllara yayılan yazılar *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda tekrarlayan baskılarıyla okurla buluştu.

Onların yazılarında görülen edebiyat ve dille alakalı tartışmalar, kültürel kimliğin değişimini takip etmeye imkân vermektedir. Bir anlamda Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı 1950'lerden itibaren oluşan Türkiye'yi anlatır. Bu nedenle dil ve kültüre dair her konu iki ismin yazılarında "sağ", "sol", Marksizm, Atatürkçülük, Türk İslam sentezi gibi güncel siyaset ve düşünce dünyasının alanlarına temas eder.

Onların kültürel kimlik düşüncesinde dil ve edebiyat son derece önemlidir. Zira dil ve edebiyat her iki yazara göre de kültürün ta kendisidir. Bu nedenle yazılarında dil, edebiyat ve kültür birliğine sık sık değinirler. Edebiyat dünyasından isimleri ve eserleri, Türkçenin olumsuz müdahaleler dışında geçirdiği bütün devirleri kültürel kimliğin birer görünümü olarak sunarlar.

Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı, yapay ve ideolojik müdahalelere maruz kalan Türkçeyi doğal değişim süreci içinde gözlemlemeyi teklif eder. Onlara göre her dönemin ihtiyaçları veya etkileri karşısında dil, toplumun tercihlerine boyun eğer. Bu bağlamda her iki yazar da dilin diğer dillerle ve toplumlarla kurduğu ilişkiden nasıl etkilendiğini anlatırlar. Dilde sadeleşme eğiliminin iyi niyetle ortaya çıkmasına rağmen aşılamaayan bir soruna dönüştüğü konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle Kaplan ve Banarlı dönemin dil tartışmalarının ana gündemini oluşturan dilde tasfiyecilik sorununa sıklıkla yer verir. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda ön sözlerden başlamak üzere metinlerin çoğunda dilde tasfiyecilik konusunun ya bir sorun olarak ele alındığı ya da tasfiyeci zihniyete ilk fırsatta atıfta bulunularak eleştiriler yöneltildiği görülür.

Kaplan ve Banarlı, sadece ilgi alanlarına giren veya gündemin geçici bir mevzusu olması nedeniyle edebiyata ve dile denemelerinde yer vermiyordu. Dönemin kimlik buhranı içinde bir yol arayan Kaplan ve Banarlı, gelecek nesli bu buhrandan arındırmak için çaba göstermekteydi. Onlara göre bunun yolu Türk kimliğini tanımak, benimsemek ve korumaktan geçiyordu. Türk kimliğini geçmişten geleceğe taşıma gayretinin şekil bulduğu kavram ise her iki yazar için de kültürdü. Türk dilinin kaderini Türk kültürel kimliğiyle ortak gören her iki yazar bu denemelerle toplumun tüm kesimlerine sesleniyor, kültürel kimliği koruma yolunda ciddi adımlar atılması gerektiğini siyasilere hatırlatıyordu. Aksi hâlde yeni nesillerin kültürel değerlerinden uzaklaşarak Türk kimliğinden kopacaklarını ilan ediyorlardı. Kültürün aynası olan dil ve edebiyat Kaplan ve Banarlı için kültürel kimliğin kurucu unsuruydu. *Kültür ve Dil ile Türkçenin Sırları*'nda görülen dil, edebiyat ve kültür birliği düşüncesinin temelinde bu anlayış vardı.

Notlar

1. Bu makale 21.01.2023'te 9. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan "Mehmet Kaplan ve Nihad Sâmi Banarlı'da Kültürel Kimlik Düşüncesi" başlıklı bildirden hareketle kaleme alınmıştır.

2. Ders kitapları ile ilgili fikirleri, millî eğitim komisyonlarındaki görevleri hakkında bkz.: Yakup Öztürk, *Türkçeye Adanmış Bir Ömür: Nihad Sâmi Banarlı* (Ankara: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022), 125-39.

3. Hayatı ve çalışmalarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Zeynep Kerman, "Mehmet Kaplan'ın Hayatı ve Eserleri", *Mehmet Kaplan* ed. İnci Enginün - Yakup Çelik (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013), 19-34.

4. Mehmet Kaplan'ın *Nesillerin Ruhü* ile *Büyük Türkiye Rüyası* adlı eserlerinde kültür ve millî kültürle ilgili bazı yazıları yer almakla birlikte doğrudan kültür içinde dil ve edebiyatın yerinden söz ettiği yazılar az sayıdadır. Hatta bunlardan kimileri sonraki baskılarda yer almamıştır. Mehmet Kaplan'ın deneme yazarlığında *Nesillerin Ruhü*'nun yerini tartışan, milliyetçilik açısından konumlandırılan çalışma için bkz.: İsmail Kara, "Nesillerin Ruhü Üzerinden "Yeni" Milliyetçilik Tasavvuruna Dair Birkaç Not", *Mehmet Kaplan*, ed. İnci Enginün - Yakup Çelik (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013), 433-44.

Kaplan'ın özellikle metinden hareketle dile yönelmesi bağlamında ağırlıklı olarak *Kültür ve Dil*'deki metinleri inceleyen bir çalışma için bkz.: Ahmet B. Ercilasun, "Mehmet Kaplan ve Türk Dili", *Mehmet Kaplan*, ed. İnci Enginün - Yakup Çelik (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013), 107-22.

5. Banarlı'nın adı geçen eserlerinde kültür içinde dil ve edebiyatın yerinden söz ettiği az sayıda yazı mevcuttur. Özellikle Nermin Suner Pekin'in Banarlı'nın dille ilgili yüze yakın denemesi olduğu, bunlardan kırk üçünü *Türkçenin Sırları*'na aldığı bilgisi burada önem arz etmektedir (Suner Pekin, 2007, 119).

6. Hayatı ve çalışmalarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Şeyma Güngör, "Nihad Sâmî Banarlı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006), 507-47; Yakup Öztürk, *Türkçeye Adanmış Bir Ömür: Nihad Sâmî Banarlı* (Ankara: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022).

7. Bu eserlerden yapılan doğrudan ve dolaylı alıntılar için "KD" ve "TS" kısaltmaları kullanılacaktır.

8. Mehmet Kaplan, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar", *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)*, der. Münip Yeğin, Orhan Okay, Nazif Şahinoğlu (Ankara: Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, 1976), 53-83.

Hale Nur Çebi (2020), bu kitabın ortaya çıkışını şöyle anlatır: "1974 yılında Harp Okullarında okutulmak üzere bir kültür dersleri programı planlanmıştır. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi de benzer bir programın "Türk Kültür ve Medeniyeti" adlı bir ders ile çeşitli fakültelerde okutulmasıyla ilgili olarak bir komisyon kurmuş, bu komisyon kültür konularıyla ilgilenen yazarların fikirlerine ve katkılarına başvurmuştur. Mehmet Kaplan da konuyla ilgili görüşlerine danışılan yazarlardandır ve bu doğrultuda onun ve diğer yazarların göndermiş olduğu yazılardan aynı adlı bir kitap çıkmıştır." (52).

9. Cemil Meriç *Kültürden İrfana* (2019, 35-71) adlı eserinde ve Bozkurt Güvenç *İnsan ve Kültür* (1979, 95-119) adlı eserinde bu tanımlardan ve tasniflerden söz etmektedir.

10. Mehmet Kaplan, işçi kültürü (KD, 116-20), kullanım alanına göre dil çeşitleri (konuşma dili, kültür dili, ilim dili, KD, 157-65), Nazım Hikmet'in dili (KD, 168-71) gibi konulara da yazılarında yer verir. Kaplan'a göre Türkiye'de yaşayan herkes Türkçe öğrenmeli ve Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmamakta ısrar etmek, sunulan imkânlardan faydalanmaya engel olmaktadır (KD, 43). Şive ve ağız farkları ortadan kaldırılmalı, standart bir Türkiye Türkçesi kullanılmalı ve öğretilmelidir (KD, 43-44). Kültürel kimlikle ilişkisi üzerinde doğrudan durulmayan farklı konular da metinlerde işlenmektedir. *Kültür ve Dil*'de yer alan ilmî yayın usulleri (KD, 196-202) bunlardandır. Nihad Sâmî Banarlı'nın da dilin musiki katılarak kullanılması geleneği (TS, 17-9), Fransızcanın yapısıyla Türkçenin karşılaştırılması (TS, 44-9), İstanbul Konuşması (Türkçesi) (TS, 176-81) gibi konulara yer verdiği görülür. Uzun hecenin Türkçeleşen kelimelerde ve hatta Türkçe kelimelerde nasıl bir estetik anlayışla yer aldığına dikkat çeken Banarlı, Türkiye Türkçesi'nde "değişen şeyler"in önemini vurgular. Ona göre yeni ses ve yeni mânâ kazanma süreçleri dil için mühimdir (TS, 20-5).

11. Banarlı, öz Türkçe kelimeler araştırılırken eski kelimelerden bile Türkçe asıllı olmayanların fark edilmesi (TS, 24-25), dilde tasfiyecilikte kimi gereksiz eklerin üretilmesi (TS, 264-8, 269) gibi konulardan da söz eder.

12. Kaplan, Pedagoji Cemiyeti kongresinde sunduğu metni "Osmanlıca, Türkçe, Öztürkçe" adıyla yayımlar. Türk Dil Kurumu'nda az sayıda "normal Türkçeci" üye dışında heveskâr öz Türkçecilerin olduğunu ifade eder. Ancak bu yorum, Behçet Kemal Çağlar'a Kaplan'ın Türk Dil Kurumu'nu tamamen "solculukla" itham ettiği biçiminde aktarılır. Çağlar'ın eleştiri yazısı ve Türk Dil Kurumu'nun Mehmet Kaplan'a yazdığı cevap sonrasında Kaplan durumu anlattığı "Öztürkçe ve Osmanlıca Hakkında Bir Münakaşa" yazısını kaleme alır (KD, 203-12). Görüldüğü üzere dönemin pek çok ismi için öz Türkçecilikle solculuk eş anlamlı bir konumdadır (Metin için bkz.: Mehmet Kaplan, "Osmanlıca, Türkçe, Öztürkçe", *Türk Kültürü* 15/169 (Kasım 1976), 1-15; "Osmanlıca, Türkçe, Öztürkçe", *Nesillerin Ruhü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 175-84.)

13. Solcuların Rusya ve Komünizm övgüsü ile Türk dili ve edebiyatı hakkındaki eleştirilerine Banarlı, dil ve edebiyat derslerine giren öğretmenlerle ilgili yazısında da yer vermektedir (TS, 243). Yine bu sorunu “Moskova metodu” atfıyla işlemektedir (TS, 302-3, 13-4).

14. Banarlı bu fikirlerini 1972’de Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü’ne sunduğu raporda da dile getirmektedir. Ona göre dil, tasfiyeci zihniyetten kurtarılmalı, kurulacak ilim heyeti ile istikrara kavuşturulmalıdır (Nermin Suner Pekin, *Nihat Sami Banarlı: Hayatı Şahsiyeti Eserleri*, 135-6).

Kaynakça

- Assman, Jan. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015.
- Ayvazoğlu, Beşir. "Nihad Sami Banarlı". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin. 5/364-9. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006,
- Ayvazoğlu, Beşir. "Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin 4/541-78. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Ayvazoğlu, Beşir. "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Kuruluşu". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin. 5/509-32. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Türkçenin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. 36. Basım, 2010.
- Binark, Mutlu. "Etnik Sohbet Odasındaki Buluşmalar ve Kimlik Oyunları". *Kültür ve Modernite*. ed. Gönül Pultar, Emine O. İncirlioğlu ve Bahattin Akşit. 351-80. İstanbul: Türkiye Kültür Araştırmaları Tetragon, 2003.
- Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür C. 2: Kimliğin Gücü*. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Çalık, Mustafa. *Siyasî Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi'nin Kaynakları ve Gelişimi, 1965-1980*. Ankara: Cedit Neşriyat, 1999.
- Çebi, Hale Nur. *Mehmet Kaplan: Türk Modernleşmesine ve Siyasi Hayatına İlişkin Entelektüel Konumu ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- de Ventos, Xavier Rubert. *Nacionalismos: El laberinto de la identidad*. Madrid: Espasa-Calpe, 1994.
- Dellaloğlu, Besim. *Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Demirel, Tanel. "Mehmet Kaplan". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin. 4/780-5. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Ercilasun, Ahmet B. "Mehmet Kaplan ve Türk Dili". *Mehmet Kaplan*. ed. İnci Enginün – Yakup Çelik. 107-22. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.
- Erenoğlu, Dilek. "Mehmet Kaplan'ın Dil Üzerine Görüşleri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/36 (2008), 65-80.
- Güngör, Şeyma. "Nihad Sâmi Banarlı". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006), 507-47.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora". *Identity Community, Culture, Difference*. ed. J. Rutherford. 222-37. London: Lawrence and Wishart, 1990.

- Hall, Stuart. "Introduction: Who Needs 'Identity'?". *Questions of Cultural Identity*. ed. Stuart Hall ve Paul du Gay. 1-17. Londra: Sage, 1996.
- Hall, Stuart. "The Question of Cultural Identity". *Modernity and Its Futures*. ed. Stuart Hall, David Held, Tony McGrew. 273-316. Cambridge: Open University Press, 1992.
- Kaplan, Mehmet. "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar". *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)*. der. Münip Yeğin, Orhan Okay, Nazif Şahinoğlu. 53-83. Ankara: Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, 1976.
- Kaplan, Mehmet. "Osmanlıca, Türkçe, Öztürkçe". *Türk Kültürü* 15/169 (Kasım 1976), 1-15.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kaplan, Mehmet. *Nesillerin Ruhu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Kaplan, Mehmet. *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1977.
- Kara, İsmail. "Nesillerin Ruhu Üzerinden "Yeni" Milliyetçilik Tasavvuruna Dair Birkaç Not". *Mehmet Kaplan*. ed. İnci Enginün – Yakup Çelik. 433-44. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.
- Karakaş, Mehmet. "Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi". *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/2 (2013), 1-44.
- Kasaba, Reşat. "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm". çev. Nurettin Elhüseyni. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. 12-28. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Kerman, Zeynep. "Mehmet Kaplan'ın Hayatı ve Eserleri". *Mehmet Kaplan*. ed. İnci Enginün – Yakup Çelik. 19-34. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.
- Koçak, Cemil. "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin. 4/37-43. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Larrain, Jorge. *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Mardin, Şerif. *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Öztürk, Yakup. *Türkçeye Adanmış Bir Ömür: Nihad Sâmi Banarlı*. Ankara: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.
- Sazyek, Hakan Behçet. "Mehmet Kaplan". Erişim 7 Ocak 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kaplan-mehmet>
- Suner Pekin, Nermin. *Nihat Sami Banarlı: Hayatı Şahsiyeti Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2007.
- Taşkın, Yüksel. "Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin. 2/419-24. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Tural, Sadık. *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdad Yayınları, 1992.

Tylor, S. E. B. "Kültür Bilimi". çev. Esra Dabağcı. *ViraVerita* 2 (2016), 91-110.

Williams, Raymond. *Kültür*. çev. Suavi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi, 1993.

Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmen Kimliğinin Ötekileştirilmesi Süreci: Stereotipleştirmeye Yönelik Psikopolitik Bir Analiz

Social Identity Theory and the Process of Othering Immigrant Identity: A Psychopolitical Analysis on Stereotyping

Mahmut METE

Doktora Öğrencisi., Bursa Uludağ Üniversitesi,
mahmutmetemail@gmail.com
[0000-0003-2643-1266](mailto:mahmutmetemail@gmail.com)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Mete, Mahmut . "Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmen Kimliğinin Ötekileştirilmesi Süreci:
Stereotipleştirmeye Yönelik Psikopolitik Bir Analiz". Akademik İncelemeler Dergisi
469-488.

<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1323189>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Not/Note

Bu araştırma makalesi, Yüzüncü Yılında Cumhuriyetin Politik Psikolojisi
Sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildiri özetinin içeriğinin geliştirilerek ve
kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 05.07.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 12.09.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmen Kimliğinin Ötekileştirilmesi Süreci: Stereotipleştirmeye Yönelik Psikopolitik Bir Analiz

Öz

Göçmenlerin farklı kimliklere sahip olmaları ötekileştirilme deneyimlerini arttırmaktadır. Başka bir deyişle; göçmenlerin farklı kültürel, etnik ya da dini kimliklere ilişkin olarak ötekileştirilmeleri daha olasıdır. Bu önermenin sonucu olarak ötekileştirme, onunla mücadeleyi merkeze alan politikalar tarafından "aşılması olası" ve yapaylığı ima eden bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma; "öteki"nin varlığını kimliğin oluşumu açısından kaçınılmaz görerek ötekileştirmeyi "olumsuz bir doğal" yapan unsurun sosyal bilişsel bir süreç olan "stereotipleştirme" üzerinden okunması ve çözümün burada aranması gerektiği savını, Henri Tajfel ve John Turner'ın Sosyal Kimlik Teorisini temel alarak günümüzde "öteki" sıfatının atfedildiği göçmenler bağlamında ele almaktadır. İnsanların tarih boyunca doğal, sosyal, politik ve ekonomik sebeplerle başvurduğu göç eyleminin günümüzde yoğun kitlesel hareketliliğe dönüşmesi göçmen kimliğinin görünürlüğünü arttırmış ve bu kimliği küresel ölçekte ötekileştirmenin nesnesi tayin etmiştir. Ötekileştirmenin psikolojik ve politik bileşenlerinin etraflıca tetkiki, söz konusu fenomenin toplumsal çıktılarının ayrıştırıcı etkisini bertaraf edebilmek için bir başlangıç noktasıdır. Bu gaye ile çalışmada ötekileştirme pratiğine farklı bir zaviyeden yaklaşmış, ötekileştirmeyi toplumsal yaşam açısından olumsuz sonuçlara eviren bilişsel sürecin tespitleri göçmenler üzerinden değerlendirilmiştir. İlgili alanlarda teorik ve ampirik kaynakların taranması neticesinde edinilen bulgularla çalışma, sosyal psikolojik unsurların politik uygulamalara dâhil edilmesine dair yöntemlere ulaşma çabası ve toplumsal bütünlüğün tesis/muhafaza edilmesi için sunduğu politik psikolojik çözümler ile literatüre eklenmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kimlik Teorisi, Göçmen Kimliği, Ötekileştirme, Stereotip, Psikopolitik Analiz.

Social Identity Theory and the Process of Othering Immigrant Identity: A Psychopolitical Analysis on Stereotyping

Abstract

The fact that immigrants have different identities increases their experiences of othering. In other words, immigrants are more likely to be otherized about various cultural, ethnic, or religious identities. As a result of this proposition, othering is considered a phenomenon that implies artificiality and can be overcome by policies that center the struggle against it. In this study, seeing the existence of the "other" as inevitable for the formation of identity, he claims that the element that makes otherization a "negative natural" should be read through "stereotyping," a social cognitive process, and the solution should be sought here. The study evaluates this claim in the context of immigrants to whom the title of "other" is attributed today, based on Henri Tajfel and John Turner's Social Identity Theory. The transformation of the migration action, which people have resorted to for natural, social, political, and economic reasons throughout history, into intense mass mobility today has increased the visibility of the migrant identity. It has designated this identity the object of otherization on a global scale. A thorough examination of othering's psychological and political components is a starting point to eliminate the discriminatory effect of the social outcomes of the phenomenon in question. For this purpose, in the study, the practice of othering was approached from a different angle, and the determinations of the cognitive process that turns othering into negative consequences in terms of social life were evaluated through immigrants. The study aims to add to the literature with the findings obtained from scanning theoretical and empirical resources in related fields, efforts to reach methods for incorporating social psychological elements into political practices, and political psychological solutions it offers for establishing/maintaining social integrity.

Keywords: Social Identity Theory, Migrant Identity, Otherization, Stereotype, Psychopolitical Analysis.

Extended Abstract

Throughout history, people have migrated for various reasons, such as war, disease, famine, or to improve their living conditions. However, today, migration is taking place through intense mass mobility. As a result, interactions between different societies have increased,

and other identities have begun to coexist in mass numbers. The effects of globalization, imperialistic activities, political instability, economic crises, and environmental factors, among many other factors, have harmed people's plans in their own countries and forced them to migrate to other countries. This situation has drawn the attention of social scientists to issues such as identity, othering, racism, xenophobia, social integration, and social cohesion, and these issues have been studied more intensively. As mass migration increases, phenomena like othering and xenophobia become more prominent. This study focuses on the othering of immigrants and argues that the "other" identity is a necessity, and therefore, the practice of othering is a "natural negativity." The study defends this claim based on the Social Identity Theory formulated by Henri Tajfel and John Turner, and it attempts to analyze the phenomenon of othering through the identity of immigrants, which has become a global agenda. The study suggests that to eliminate the negative consequences of othering, the focus should not be on the "other's identity" but on the cognitive process of "stereotyping." The study uses a literature review method to explore various findings within the scope of the article. The article first provides information about the assumptions of Social Identity Theory and the construction of immigrant identity. Then, it addresses the crisis and identification issues related to immigrant identity to clarify the context. The following section explains why "other identities" are necessary for forming our identity, and evaluations are made regarding the otherization of the immigrant identity. Subsequently, the stereotyping of immigrants as the "other" is explained. The study concludes with a political-psychological solution proposal to address the issues raised.

The fact that humans are social beings and live in groups or communities is a phenomenon related to human nature. This reality opens up subtopics for examining intergroup relationships in the social sciences literature. One of these subtopics is the Social Identity Theory, which John Turner and Henri Tajfel formulated in the 1970s. According to the Social Identity Theory, the behavior necessary for forming group phenomena is the "social categorization" behavior in which individuals categorize others into groups that are either similar to or different from themselves. In-group members are individuals with similar characteristics, while groups with different parts become out-groups. As a result, the distinction between "us" and "them" becomes visible, initially alongside the act of social classification. This situation leads to the "exaggeration" of similarities among members of the same group and differences among members of alternative groups.

Another consequence of social categorization is that individuals behave according to the group prototype created for their group. Acting following the group prototype increases identification with the group, while comparisons with out-groups lead to group members being seen as the "other." Therefore, emphasizing the "difference" between human groups is essential in forming identities within groups. Otherization is based on the strength of the sense of belonging to the in-group and the distinctiveness of social identities from others. Therefore, it can be argued that the distinction between "us" and "them" is a natural process based on the differences in individual and group identities. Accordingly, considering the presence of the "other" as a problem in the social context and addressing the issue solely through othering will be insufficient to eliminate the problem. The process that reflects the "other" as a "problem," in our opinion, is the process of "stereotyping." Negative stereotyping, which threatens social cohesion and can result in social fragmentation due to identity issues, hinders immigrants and host communities from feeling secure and can lead to otherizing immigrant communities. Therefore, it can be inferred that addressing the formation of the "other" based on identity through struggle alone will not eliminate social conflicts and identity issues, and more comprehensive political and psychological solutions that consider social cognitive processes are needed. These solutions can be implemented by

promoting fair and humane migration management, education, cultural interaction, social services, social participation, and diversity management worldwide.

Giriş

Politik psikoloji¹; gruplar, kitleler ve devletler arasındaki karşılıklı ilişkileri etkileyen psikolojik faktörleri değerlendirerek gruplar ve devletler ile bunların liderleri, liderleri arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını sosyal psikolojiye de atıflar vererek inceler. Bu bağlam üzerinde politik psikoloji yönetsel olarak, bilişsel durumları sosyal uygulamalarla ele almaktadır. Politik psikolojik analiz; günümüzün etkin gündemi olarak göçmenler ve ev sahibi toplum arasındaki ilişkiler, kimlik sorunları, liderlerin konuya yaklaşımı ve göç süreçlerinin siyasal katılıma etkileri konularının araştırılmasında bir çerçeve sunmaktadır.

İnsanlar tarih boyunca savaş, hastalık, kıtlık gibi zorunlu veya yaşam koşullarını iyileştirmek için gönüllü nedenlerle göç etmişlerse de son yüzyılda göç konusu, yoğun kitlesel hareketliliğe işaret eden, bunun neticesinde farklı toplumlar arası etkileşimi arttıran bir kimliğe sahip hâle gelmiştir. Küreselleşmenin etkileri, emperyalizm faaliyetleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler ve çevresel etkenler gibi birçok faktör, kitlelerin kendi ülkelerindeki gelecek tasavvurunu zedelemiş ve onları kendi ülkelerinden başka ülkelere göç etme yönünde güdülemiştir². Zikredilen durumlar, ülkeler arasındaki insan hareketliliğini arttırarak hem göçmenlerin hem de göç edilen toplumların dönüşümüyle birlikte birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Netice itibarıyla sosyal bilimcilerin ilgisi kimlik, ötekileştirme, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, sosyal uyum ve bütünlük gibi konulara yoğunlaşmış, ilgili başlıklar daha yoğun işlenmeye başlanmıştır.

Sosyal bilimlerde klişeleşmiş bir deyiş hâline gelen “insanın toplumsal bir varlıktır” ifadesi, insanların bireylerle, gruplar hâlinde yaşamasının insan doğasına yönelik bir fenomen olduğuna vurgu yapar. Bu gerçeklik literatüre gruplar arası ilişkilerin incelenmesine dair alt başlıklar açar. Bunlardan birisi, John Turner ve Henri Tajfel’in 1970’lerde varsayımlarını belirlediği Sosyal Kimlik Teorisi’dir ve bu sosyal psikoloji çalışması ile Turner ve Tajfel; bireylerin benlik algılarını, grup üyeliği ve süreçlerini, gruplar arası ilişkileri incelemişlerdir. Teori, kökenleri Henri Tajfel’in algılardaki sosyal faktörleri (ırkçılık, önyargı ve ayrımcılığın bilişsel ve sosyal inanç yönlerini) inceleyen çalışmalarına dayanmaktadır³. Teorinin tümüyle formülasyonu ise 1970’lerin sonlarını, Bristol Üniversitesi’nde John Turner’ın desteğini beklemiştir. 1980’lere geldiğinde Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’da birçok araştırmacının söz konusu teoriyi benimsemesi teorik ve ampirik ilerleme sağlamıştır. Sosyal Kimlik Teorisinin bu popüleritesi, 90’lı yıllarda bilimsel tartışmaların ve teorinin gelişimini belgeleyen bir dizi kitabın üretilmesine⁴ ön ayak olmuştur (Hogg, 1995). Geçirdiği revizyonlarla⁵ beraber günümüzde teori, hâlen ampirik çalışmalara çerçeve ve göçmenler ile ev sahibi toplumun kimliklerine dair analizlere temel oluşturmaktadır⁶. Günümüzün pratiklerini açıklamakta bir başvuru kaynağı olmasına rağmen Sosyal Kimlik Teorisi eleştirilerden muaf değildir. Teorinin fazlaca genişleyip güçlendiği ve bu nedenle yanlışlanabilirliğini yitirdiğini, sonuç olarak hemen hemen her deneysel çıktının kendi kapsayıcı çerçevesi içinde yorumlanabildiğine; indirgemeci ve bireyci olduğuna yönelik eleştiriler olsa da günümüzde grup süreçleri ve gruplar arası ilişkiler hakkında teorinin incelediği kategorizasyon, kimlik gibi temel yapılarla değinmeden düşünmek veya yazmak neredeyse olanaksızdır. Bu sebeple Sosyal Kimlik Teorisi, literatürde etkinliğini sürdürmektedir zira kapsamlı, iddialı olmakla birlikte basit, test edilebilir ve

kullanılabilir ilkelere dayanan bir meta teoridir⁷ (Horsey, 2008). Teorinin, bireylerin gruba dâhil olmasıyla birlikte benlik algıları, kimliklerindeki oluşum ve dönüşümü izah ettiği mekanizmalar, onların sosyal grup kimlikleri arasındaki farklılıktan yola çıkar. Sosyal Kimlik Teorisi'nin ayrıntılı şekilde açıkladığı bu önerme dolayısıyla ifade edilebilir ki bireysel ve sosyal kimliğin oluşumu, bireyin kendisinin ve aidiyet duyduğu grubunun farklılığına dayanır. Söz konusu farklılık "ötekinden" farklılığı işaret ettiği için bu çalışmada "öteki", kimliğin teşkili için zorunlu bir öge olarak ele alınmış; ötekinin belirleniminden doğan ötekileştirme süreci ise bu zorunluluğun doğal bir sonucu olarak izah edilerek ötekileştirme pratiğinden meydana gelen olumsuzluğun sosyal bilişsel açıklaması, stereotipleştirme sürecine dayandırılmıştır. İfade edilen temellendirme, global bir gündem oluşturan göçmenlerin kimliği üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu gaye ile çalışmada önce Sosyal Kimlik Teorisinin varsayımları ve göçmen kimliğinin inşasına yönelik bilgiler verilmiş, ardından göçmen kimliğine dair bağlamı netleştirmek amacıyla bu kimliğin bunalımı ve özdeşleşme sorunları konusuna değinilmiştir⁸. Sonraki bölümde, yazılanlar ışığında ötekinin zarureti ve öteki konumuna göçmen kimliğinin yerleştirilmesi hususu izah edilmiş, bir öteki olarak göçmenin stereotipleştirilmesi açıklanmıştır⁹. Çalışma, ele alınan konular çerçevesinde, ortaya konan sorunların çözümü için politik psikolojik önerilerle sonuçlandırılmıştır.

1.Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmenlerin Kimlik İnşa Süreci

İlk insanlardan bu yana, insanların grup oluşturma ve ait olduğu grubu diğerlerinden farklı ve üstün görme temayülü vardır. Bunun sebebi, Brehm ve Kassin'e göre (1993), insanların öz değerlendirme yaparken pozitif bir tutum sergileme yönündeki motivasyonlarıdır. Ait olunan grubu, kitleyi farklı gruplardan üstün saymaya dayalı bu öz değerlendirme, bireyin grubu ile özdeşleşmesi vasıtasıyla gerçekleşir (Demirtaş, 2003). Bu özdeşleşme vetiresini açıklama çabasındaki literatürün başlangıç noktası sosyal kimlik kavramı ve bu kavramın prosesine Muzafer Sherif'in grup normu çalışmalarından yola çıkarak kapsamlı bir analiz getiren Sosyal Kimlik Teorisi'dir. John Turner ve Henri Tajfel'in geliştirdiği Sosyal Kimlik Teorisi; bir gruba dâhil olmayı ve aidiyeti; farklı gruplar arasındaki temasları tetkik eden bir sosyal psikoloji teorisidir (Brehm - Kassin, 1993).

Tajfel ve Turner, Le Bon'un 1895'te yayımladığı kitapla ilan ettiği kitle psikolojisine dair çalışmasına (Le Bon, 2009) paralel olarak, kişilerin belirli bir gruba aidiyet bağı ile bağlandıklarında şahsi kimlikleri, algı ve muhakeme yetilerinde ortaya çıkan farklılıkları mercek altına almışlardır. Sosyal Kimlik Teorisi olarak isimlendirilen çalışmaya göre bireylerin grup içerisinde benlik algıları, bireyin sosyal çevrede kendi konumunu belirlemek için kullandığı sosyal kategorizasyon mekanizması sonucunda (Tajfel, 1979) değişime uğrar. Dolayısıyla gruba aidiyet, sosyal kimliğin şahsi kimliğin yerini almasına sebebiyet verir (Demirtaş, 2003). Sosyal Kimlik Teorisi, söz konusu sosyal grup kimlikleri arasındaki farklılıktan yola çıkar. Bireyin aidiyet duyduğu din, kültür, milliyet, ırk gibi sosyal kategoriler sosyal kimliği farklılaştıran öğeleri oluşturur ve sosyal kimlik, benliğin sosyal ortamda kategorize edilmesi olarak yaratılır (Tajfel, 1981). Sosyal sınıflandırma yoluyla, sosyal kimlik, farklı sosyal grupları ayırt ederek bir veya daha fazla sosyal gruba üyeliği, bu üyeliğe atfettiği değer ve duygusal anlam hakkındaki bilgisinden türetilen öz bilgisinin bir parçası (Turner, 1982) olarak oluşturulur. Bir kişiyi diğerlerinden ayıran şey, onun toplumdaki yerini belirler. Böylece sosyal kimlik, bireyin kendi grubunun farklılığı

konusunda farkındalığa sahip olmasına ve gruplar arasında mukayese edebilmesine olanak tanır (Tajfel, 1978).

Sosyal Kimlik Teorisinin varlığını iddia ettiği, bireylerin kendilerine dair olumlu bir imge (*self image*) yaratma motivasyonunun bireysel ve toplumsal olmak üzere iki referansı vardır. Birey, şahsi imgesine (kendilik imgesi) toplumsal kimliğinden olumlu öğeler yansıtmaya güdüsü taşır. Bireyin yaşamını toplumsal bir grup içerisinde sürdürme amaçlarından biri olan bu güdü, gruba aidiyetinden oluşan toplumsal kimliğini kıymetli kılabilmek maksadıyla kendi grubunun sosyal konumu diğer gruplarla kıyaslamasına temel oluşturmakta ve bu kıyas, bireyin dâhil olduğu grubu diğerlerinden üstün görmesi ile sonuçlanmaktadır (Göka, 2006). Özetle; Sosyal Kimlik Teorisi bireylerin bireylikten ziyade belirli gruplara aidiyet hissederek sosyal konumlandırma sürecini gerçekleştirdiklerini, diğer bireyleri tanımlarken de grup özelliklerini göz önünde bulundurduğunu öne sürmektedir. İnsanlar, bireysel kimlik tanımlamalarını yarattıkları sosyal kimliklerinin bilinciyle yapmaktadırlar.

Sosyal Kimlik Teorisi, yukarıdaki kabullerini çeşitli varsayımlar aracılığıyla açıklar. Bunlardan ilki, bireylerin kendilerini tanımlamaları ile ilgilidir. Bireyler, kendilerini tanımlarken aidiyet duydukları sosyal çevreyi, yani gruplarını hesaba katarlar. Bu gözetim, kategorizasyonlar aracılığıyla gerçekleşir ve grupların tasnifi, kendi grupları ile özdeşleşmelerini kolaylaştırır. Sosyal kimlik, bu özdeşleme neticesinde oluşur (Turner, 1987). Teorinin bir diğer varsayımı, bireyin grubunu diğer gruplarla karşılaştırması üzerinedir. Ait olunan grubun sosyal konumu, farklı gruplarla yapılan kıyas neticesinde atanır (Turner, 1975). Karşılaştırma, kişilerin pozitif bir sosyal kimlik yaratmak için ait oldukları gruplarına iltimas etmeleri ile devam eder. Söz konusu iltimas, kendi grubu dışındaki grupların hakir görülmesi eğilimi de taşır. Yani “sosyal karşılaştırma” yapan grup üyesi “iç-grup kayırmacılığı” ile kendi grubuna olumlu nitelikler atfeder (Doosje - Ellemers, 1997). İç-grup (*in-group*) ile dış-grup (*out-group*) arasındaki farkların vurgulanması ile iç-grup kayırmacılığı; rijit ve devamlı stereotiplerin oluşmasına, gruplar arasındaki ayrımın düşmanlığa dönüşmesine neden olabilmektedir (Demirtaş, 2003). İç-grup kayırmacılığı sürecinin olumlu neticelenmemesi, sosyal kimliğin olumsuz olması durumunda ise bireyler, olumlu bir sosyal kimliğin teşkili için farklı yöntemler geliştirme gayretine girmektedirler (Turner - Brown, 1978). Bahsi edilen yöntemler arasında gruptan ayrılmak (fiziksel veya psikolojik olarak), iç-gruptan daha aşağı görülen dış-grupla karşılaştırmalar yapmak, iç-grubu nispeten iyi gösteren boyutlara odaklanmak, iç-gruba kötü yansıyan boyutları değersizleştirmek ve sosyal değişime katılmak yer alır (Hornsey, 2008). Bu varsayımdan da anlaşılacağı üzere bir grubun, sosyal kimliğini oluamlamaya dair frustrasyona uğraması, toplum içerisinde olumsuz bir sosyal kimlikle ifade edilmesi mezkûr grubun sosyal kimliğini olumlu bir forma dönüştürme çabasına temel oluşturabilmektedir.

Sosyal Kimlik Teorisinde üzerinde durulması gereken bir diğer varsayım “abartma etkisi” olarak kavramsallaştırılan, grup üyesi ile gruba dâhil olmayan (başka gruplara üye olan) bireyler arasındaki farkın olduğundan fazla gösterilmesine dayanan işleyiştir. Birey, kendi grubuna aidiyet hissedenden diğer bireylerle benzerliğini; grubuna ait olmayan bireylerle arasındaki farkları büyütme eğilimindedir (Hogg - Abrams, 1988). Abartma etkisi, bireylerin gruba dâhil olmasının ardından gerçekleştirdiği sosyal kategorizasyonun sonucudur (Tajfel, 1978a).

Popüler kavrayış kimliğe verili bir nitelik atfederek onun bir madde/nesne gibi bir öze malik olduğunu kabul eder. Buna mukabil Bilgin'e göre (2007) kimlikler ontolojik özsel bir realiteyi haiz değildir ve tümü kişi veya gruplar arası ilişkilerden doğan bir inşa sürecinin sonucudur. Güncel sosyal bilimler yazınında çoğunlukla kimliğin kültürel (tarihsel) sosyal bir inşa olduğu kanaati kabul görmektedir. Kimlik bu şekilde bir yapının ürünü olarak tanımlandığında o yapı geçmişe aittir. Bu, bireysel aktörlerin keyfi talepleriyle her şeyin silindiği boş bir sayfadaki bir faaliyet değildir. Kimlik olgusu tarihsel bir karaktere sahiptir ve kimliğin kişisel öznelikle ilgili boyutları vardır. Birey kendi içinde tarihsel bir yapı olarak görülebileceğinden, aksi bir temsil yoktur (Bilgin, 2007). Bireyin toplumla etkileşimi kimliğin inşasında önemlidir zira kimliklerin ancak toplum içinde oluşup sürdürülebileceği iddia edilmektedir; toplum insanın bir eseri olduğu gibi insan da toplumun bir çıktısıdır (Berger, 1993). Nitekim Foucault'un (2003) "iktidar"ın modernizm sürecinde kamusal alana uygun "özne"ler tasarlama istencine dair fikirleri de bu minvalde okunabilmektedir.

Sosyal kimlik teorisi insanların bir aidiyet duygusu yoluyla, gruplarıyla özdeşleşme eğiliminde olduklarını belirtir. Bu gruplar ırksal, dinsel, etnik, kültürel veya diğer sosyal kategorileri içerebilmektedir. Göçmen grupları da doğdukları ve/veya büyüdükleri, dolayısıyla özdeşleştikleri ülkeden farklı bir ülkeye göç eden bireylerden oluşur ve göç sürecinde farklı sosyal kategorilerle etkileşim içerisine girdikleri için kimlik inşa süreci daha karmaşık bir hâl alabilmektedir.

Hortaçsu'ya (2007) göre göçmenlerin yerleştikleri ülkelerdeki kimliklerini belirleyen birden çok faktör mevcuttur. Bunlar arasında göçün kaynaklandığı coğrafya ile hedef coğrafyanın tarihi-budunsal benzerliği, göç veren ve göç alan toplumların dini, ırkı, sosyoekonomik durumu gibi boyutlar yer almaktadır. Ev sahibi toplumlar ve göçmenler arasındaki tarihsel ilişki, coğrafi yakınlık ve kültürel benzerlik, ev sahibi toplumların göçmenleri nasıl kabul edeceğini belirler. Örneğin, Finliler İsveç'teki en büyük göçmen grubunu oluşturmakta; coğrafi, kültürel ve etnik yakınlıkları nedeniyle İsveç toplumuyla neredeyse özdeş addedilmektedirler. Gerçek şu ki fiziksel ve dilsel benzerlikler de bu algının şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla bu benzerlik ve farklılık toplumun göçmen algısını, kimliğini ve tanımını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Bunlara ek olarak, paylaşılan dini inançların ve yaşam standartlarının da etkisi büyüktür. Doğuştan gelen bazı özellikler nedeniyle göçmenlerin bazı dezavantajlardan kaçınması mümkün görünmemektedir. Bir göçmen veya göçmen kökenli, içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini ve yaşam biçimini benimsemiş, gittiği ülkenin dilini çok iyi öğrenmiş ve iyi eğitim almış olsa dahi görünüşünden veya isminden dolayı göçmendir. İsmi hakkında ulusal veya dini aidiyet ipuçları içeren bilgiler içermesi bile göçmenin dezavantajlı konuma düşmesine neden olabilmektedir. Sadece doğuştan gelen nitelikler değil, aynı zamanda göçmenin miras aldığı kültür, tarih, dil, gelenek, kimlik duygusu da yok edilemez veya değiştirilemez. Buna mukabil mevzu bahis öğeler bölünebilir, sorgulanabilir, yeniden yazılabilir ve yeni yönere yerleştirilebilirler (Chambers, 2005). Buna göre hem bireyin hem de bireyin ait olduğu toplumsal kültürün özünde yer alan bir süreç olarak (Plummer, 2008) kimlik inşa sürecine göç edilen toplumun kültür kodlarının dâhil olduğunu varsaymak hatalı olmayacaktır. Bu bağlamda göçmenlerin yeniden inşa ettikleri kimliklerinin homojen bir özelliği haiz olduğunu iddia etmek güç görünmektedir.

Zira açıktır ki göçmenlerin kimlik oluşumunda, aile veya soy yoluyla miras kalan kültürle göç ettikleri toplumda edindikleri kültürün ortak etkisi vardır.

2.Göçmenlerin Kimlik Bunalımı ve Özdeşleşme Sorunları

Sherif ve Tajfel, bireylerin kimliklerini inşa sürecinde grupla özdeşleşme/bağlılık (*identification-cohesiveness/cohesion*) olduğundan bahseder (Schnapper, 2005). Hortaçsu'nun (2007) bireyin grubuna değgin aidiyet ve bağlılık hissi olarak ifade ettiği özdeşleşme kavramı, Sosyal Kimlik Teorisinin önemsedığı ana olgulardandır. Sosyal Kimlik Teorisinden önce özdeşleşme kavramı kişiler arasındaki etkileşimle (Hogg, 1993), dolayısıyla daha sığ bir biçimde açıklanmıştır. Grubun oluşumu, bu açıdan bakıldığında, sosyal yapıları dışlayan biçimde yalnızca birbiri ile bağlantılı üyelerin faaliyetlerinin neticesi olarak izah edilmiştir (Lau, 1989). Sosyal Kimlik Teorisi ise bir gruptaki bireyler arasındaki karşılıklı olumlu ilişkilerin, grup kimliğinin oluşması ve grupla özdeşleşme için gerekli olduğuna inanmaz. Bu teoriye göre, özdeşleşmenin en gerekli koşulu, sosyal sınıflandırma sonucunda algılanan grup modeline yönelik pozitif tavır ve hislerdir (Hogg, 1993). Bireysel kimliğin bu özdeşleşmenin etkisiyle oluşması gibi iç-grup grup kayırmacılığı olgusu da bu noktada ortaya çıkar. Bireyin dâhil olduğu grubu diğer gruplardan üstün görmesi, içerisinde bulunduğu grupla özdeşleşmesinin sonucudur. Meseleye farklı açıdan bakıldığında görülmesi olasıdır ki bireyin bulunduğu grup ya da toplumla özdeşleşmemesi kimliğinin sağlıklı oluşumunu sekteye uğratacaktır. Aidiyet hissi bireyin toplumuyla bütünleşmesinde kurucu unsur olduğuna göre özdeşleşme veya aidiyet hissedememe sorunu, bireysel ve toplumsal kimliklerin inşa sürecine olumsuz etkide bulunur.

Kimliğin nitelikleri arasında olup kimliğin birey ile diğerleri arasındaki ayrıma ve bireyin kendisi ve diğerleriyle özdeşleşmesine içkin olduğu tespiti ile (Bilgin, 2007) temellendirilebileceği üzere, kimlik inşası olgusuna bilhassa göçmenler zaviyesinden bakıldığında özdeşleşme ve aidiyet mefhumlarının baskın bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Göçmenler zamanla yeni çevreye entegre olurken aidiyet ve özdeşleşme konusunda bazı problemler yaşamaktırlar zira daha önce ifade edildiği gibi kimlik ve aidiyet mefhumları yalnızca göçmenin geçmişinden miras kalan mutlak unsurlardan teşkil olmaz, göçmenin geleceğine dair amaçlarla beraber içerisinde yaşanan kültürel etkileşimle birlikte inşa edilir. Çoğu kez göçmenin yeni toplumunda sosyal bir kimlik inşa edememesi farklı bireysel ve toplumsal problemler yaratmaktadır (Sözer, 2019). Çeşitli kültür ve etnisitelerden gelen göçmenlerin kendi kimliklerini aramaları karmaşık bir hâl aldığına ortaya çıkan sosyal çatışma ve kimlik temelli mücadeleler tehlike oluşturabilmektedir (Akıncı vd., 2015). Sosyal Kimlik Teorisinin varsayımları arasındaki, bir grubun kendi sosyal kimliğini olumlu şekilde ifade etmesine yönelik hayal kırıklığı, yani kimliğin toplumda olumsuz bir sosyal kimlik olarak kabul edilmesi, söz konusu grubun sosyal kimliğini olumlu bir forma dönüştürme çabalarının temelini oluşturabilmektedir.

Kimlik bunalımı, mevcut kimliklerinden memnun olan birey ve grupların sorunu değil, mevcut kimliklerinin dışında bir dünyada yaşayanların sorunudur. Başka bir ifadeyle kendilerini evlerinde hissetmeyenlerin, tehlike içerisinde görenlerin problemidir (Sözen, 1999). İnsanların "evlerinde iken" malik oldukları kimlikleri, göç sonrası girdikleri yeni çevrenin mesajları ile sorgulamaya tabi tutulur; kişi kim olduğunu, nereye ait olduğunu gözden geçirir (İlgin - Hacıhasanoğlu, 2010). Söz gelimi, Suriye'den Türkiye'ye göç etmiş kişilerde, bilhassa gençlerde, Suriye ile

Türkiye arasına sıkışmış bir belirsizlik deneyimlenmektedir. Gençler Suriye’de edindikleri örf ve adetlerle, kültürleriyle yaşamaya devam ederken yaşadıkları yeni çevrenin, Türkiye’nin kültürüne kayıtsız kalamamaktadırlar. Birey burada bir zorunluluk olarak çevresiyle etkileşime girmekte ve toplumla ilişkileri zamanla artmaktadır. Bu aşamada tecrübe edilmesi olası kimlik bunalımı süreci, bireyin sosyal ilişkilerinin zedelenmesi ile neticelenebilmektedir (Karaça, 2017).

Erikson'un kaidelerini ortaya koyduğu psikososyal gelişim teorisine göre yaşamın tüm merhalelerinde aşılması lazım gelen çatışmalar bulunmaktadır. Erikson kimlik duygusu ve karmaşasına dair çatışmayı ergenlik dönemine ait bir olgu olarak ele alır fakat kimlik gelişiminin sadece ergenlik aşamasında başlayıp ergenlik ile sonlanan bir süreç olmadığına (Atak, 2011); bu gelişimin grup ve cinsiyet kimliği, mesleki, etnik, kültürel kimlik ile diğer kimliklerin bir bileşimi sonucunda gerçekleştiğine inanmaktadır. Ergenlik döneminde kişilerin geçirdikleri bedensel ve psikolojik dönüşümler sonucunda toplumun bireye dair beklentileri de değişime uğrar. Önce çocukluk özdeşimleri ve kendilik algılamaları devam eder; mevcut psikolojik, bilişsel ve bedensel denge korunmaya çalışılır, ikincil olarak aile ve toplumun beklentilerinin oluşturduğu değişime maruz kalınır. Bu değişim zorunluluğu, bireyin kimliğini yeniden inşa ederek toplumda yer edinmesine olanak tanır. Genellikle kimlik bunalımının (*identity crisis*) meydana geldiği evre burasıdır. İlgili yaşlarda geçirilen kimlik buhranı süreci, ömrün bir sonraki aşamasına olumlu geçişi mümkün kılan kimlik duygusunun edinilmesiyle sonuçlanabilir. Buna karşın kimlik bunalımı askıya alma (*psychosocial moratorium*), kimlik dağınıklığı (*identity diffusion*) ya da olumsuz/ters kimlik (*negative identity*) olgularının yaşanmasına da sebebiyet verebilir. Birey bu dönemde alternatifleri tecrübe etme sürecinde yaşadığı toplum tarafından engellemelere maruz kalırsa kimlik kargaşası sorunu ile karşılaşabilir. Kimlik karmaşası, gençlerin çeşitli rolleri ve yaşam biçimlerini bütünleştirememeleri ve egoya gönderilen kesif mesajları sistematize edememeleri nedeniyle ortaya çıkar. Tam da bu noktada, yani kimlik kargaşasının ortaya çıkmasıyla kişilerde kümeleşme ve kümenin norm ve kurallarına sınıksız bağlanma eğilimi oluşabilmektedir. Genç bireylerin farklı yaşantı ve rolleri bütünleştirmede başarıya ulaşamaması durumu kimlik kargaşası yaşamalarına neden olabilmektedir. Söz konusu dönemde kimlik bunalımının sebebiyet verdiği bir diğer netice ise ters kimliktir. Bu durumdaki kişiler toplumun öngördüğü rollere zıt şekilde marjinal rollere kapılmaktadırlar (Atak, 2011). Sığınmacıların büyük çoğunluğu, iç savaş ve kıtlıkların yaşattığı meşakkatli koşullardan kaynaklanan psikolojik travmalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumun, yukarıda Erikson’un psikososyal gelişimi izah ettiği kuramından da çıkarımda bulunabileceğimiz şekilde, bilhassa kimlik aidiyetinin biçimlendiği ergenlik dönemindeki gençler üzerinde zararlı etkilere neden olduğu aşikârdır. Ters kimliğin neden olduğu marjinal kimlikler, Erikson’un zaviyesinden bakıldığında, genç sığınmacıları savunmasız bırakabilmektedir. Marjinal kimliklerin marjinal olarak ifade edilmesine neden olan, onları toplum algısında stereotipleştiren yargılar ise bu durumu toplumsal bütünlüğü tehdit eden bir unsur hâline getirmektedir.

3.“Öteki”nin Zarureti ve Öteki Olarak Göçmen

Avrupa dillerinden birçoğunun kökenindeki Latince “öteki” kelimesi için *alius* (*alia* ve *aliud*) ifadesi kullanılmaktadır. Sözcük, çağrışımdan da anlaşılacağı üzere İngilizcedeki *alien* (yabancı) sözcüğünü türetmiştir. Latince “öteki” kavramını karşılayan bir diğer sözcük ise *ceterus*’tur ve “kalan (öteki)” olarak tercüme edilir.

Yunancada ise *allos* sözcüğü Latincedeki *alius* sözcüğüyle benzer manadadır. *Allos* ve *alius* ifadeleri, zıtlarının Latince *idem* ve Yunancada *idios* (aynı) sözcükleri olması itibarıyla ortak bir özelliğe sahiptirler. Kelimelerin zıtlarındaki “aynı”lık, Avrupa kültürüne bir hayli tesir eden Yunanca ve Latince “öteki”nin kavramsallaştırılması açısından önemli bir “farklılığı” açıklamaktadır. Türkçedeki “öteki” kavramı ise Latince *ceterus*’u yani “geri kalan”ı daha çok andırır. Toplamak gerekirse “öteki”; “Bir ya da daha fazla kişi, kültür ya da toplum tarafından, geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak, dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vb.) olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış olan, kişi, grup, sınıf, halk vb.” (Nahya, 2011, 29) olarak tanımlanabilir.

Literatürde bağlamının ihmal edildiğini düşündüğümüz ve yalnızca olumsuz bir süreç olarak işlenen öteki imgesinin varlığına bağlanan ötekileştirme, bireyin “öteki”ni hayali veya gerçek dünyasından dışlaması, yan yana olunması durumunda bile mesafenin hissettirilmesi olarak ifade edilir. Fiziksel mesafe ötekileştirmeyi zahmetsiz bir hâle getirirse de esasen ötekileştirme, sosyal ve psikolojik temasın, etkileşimin yokluğu ya da azlığı ile anlatılmaktadır (Tatar, 2012). Zira birey ve gruplara göre öteki, “bizden olmayan”dır (Giritli İnceoğlu, 2017). Biz ve ötekiler konumlanmasında “biz” ne kadar düzeni sürdüren, istikrar ve dengeyi tekrar üreten, dolayısıyla sosyal uyumun var oluş amacına riayet edense; “öteki” de aynı oranda düzene mugayir, toplumun gelenek, yasa ve normlarına uyumsuz, nihayetinde tehlike arz edendir. Bu ilişkide rolleri tayin eden “ben/biz”dir; kuralları belirleriz, konuşuruz, akılcıyızdır ve sınırlarımız vardır. Öteki/onlar ise yabancı, koyduğumuz kurallara uyması, dinlemesi ve planlarımıza tabi olması beklenendir; duygusaldır ve sınırları bizim aksimize konuya göre değişken, muğlak kişilerdir. (Kundakçı, 2013).

Bauman’ın tespitine göre (2002), insanların karşı karşıya geldiği her alandaki en mühim kutuplaşma “biz” ve “onlar” başkalığıdır. “Biz” ve “onlar” salt iki ayrı insan kümesini değil, aynı zamanda tamamen ayrımlı iki tutumu, hissî bağlılık ve nefreti, itimat ve kuşkuyu, emniyet ve korkuyu, iş birliği ve çatışmayı sembolize eder. İki zıt uçtaki “onlar”, “biz” değildir ve “onların” olan “bizim” olamaz. Bauman’ın altını çizdiği bu zıtlığı Hegel de (1986) ben ve ötekinin tanımı için zaruri görür. Meseleye Tinin Görüngübilimi’nde farklı şekilde bakan Hegel’e göre, bilincin kendini bilmesi için “öteki” önemli bir rol oynar. Hegel, insan bilincinin diğer bilinçlerle etkileşime girmeden ve karşılaştırmadan önce kendisini tam olarak bilemeyeceğine inanıyordu. İnsan bilinci, içerdiği toplumsal ilişkiler ve etkileşimler nedeniyle “ötekilerin” varlığından haberdardır ve kendi varlığını bu diğer bilinçlerin varlığıyla ilişkilendirir. Bu etkileşim sürecinde insan bilinci kendisi hakkında daha çok şey öğrenir ve kendi varlığını daha iyi anlamaya başlar. Öteki, kişinin kendini bilmesinin gerekli bir parçasıdır ve bilincin gelişmesine katkıda bulunabilir.

Tajfel ve arkadaşları salt “biz” ve “onlar” farklılığının ötekileştirmeye neden olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda herhangi bir ortak geçmişleri ve gelecek tasavvuru olmayan kişilerin bile belirli koşullar altında iç-grup kayırmacılığına başvurdukları gözlenmiştir (Tajfel, 1971). Sosyal Kimlik Teorisinin iç-grup kayırmacılığı ve dış-grubun ayrımcılığa uğratıldığı önermesi, göçmenlerin ötekileştirilme süreçlerinde de tecrübe edilmektedir. Örneğin aynı soydan olmalarına rağmen, 1984 ve 1989 seneleri arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçen Türk asıllı göçmenler, din ve soy ortaklığına rağmen, yerli halk tarafından “bizden olmayan birileri” ve “yalnızca parayla ilgilenen dış dünyaya karşı kendi içlerinde birleşmiş insanlar” şeklinde klişeleştirilmişlerdir (Elçinova, 2012). Buna

mukabil Bulgaristan'dan göç eden bireylerin ilgi çekici bir biçimde “biz/göçmenlik” söylemleri etrafında iç-grup kayırmacılığı ile kimliklerini oluşturdukları görülmektedir. Görüşmelerde (Şirin, 2012) göçmenlerin kendi içlerinde “Göçmenler çalışkan insanlardır. Birbirimize yardım ederiz”, “Göçmen olmak, övünülecek bir durumdur”, “Göçmenler başarılı insanlardır. Avrupa görmüşlerdir” şeklinde beyanlarda buldukları kaydedilmiştir. Bahsi geçen ampirik çalışmalar, “öteki”nin oluşumunun kimliklerin oluşumuyla beraber doğal bir sonuç olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Gerçekten de siyasi tarih ve medeniyetler tarihi incelendiğinde her zaman bir ötekinin var olduğu görülecektir.

Kolektif kimliklerin inşası, ötekilere referansla tamamlanır. Söz konusu inşa, bizi ve diğerlerini homojenleştirerek farklı kimlikleri birbirine kapatır ve biz ile onlar arasında hiyerarşik bir ilişki teşkil eder. Bu hiyerarşi, farklı kimlikteki gruplara belirli stereotiplerin yüklenmesi ve onların sorun olarak görülmesi, nihayetinde dışlanması sonucunu yaratır. Dışlanmanın mevcudiyeti durumunda kimlik inşası içerisinde bir tahakküm ilişkisi barındırır ki buna örnek olarak Edward Said'in şarkiyatçılık analizi gösterilebilir; şarkiyatçılık, yukarıda ifade edildiği gibi “tahakküm ilişkisi içeren” bir ötekileştirmedir (Çilingir, 2016). Gerçekten de söz konusu eserde Said; Batı'nın Doğu'yu tembel, mistik, despot, bağınaz gibi olumsuz ifadelerle andığını (Said, 1978), bir anlamda stereotipleştirdiğini anlatmaktadır. Günümüzün “göçler çağı” (Miller - Castels, 2008) veya “göç türbülansı”nda (Papastergoadis, 1999) söz konusu tahakküm ilişkisi, Said'in belirttiği üzere medeniyetler veya Doğu-Batı ekseninden ulus devletlerin içerisine taşınmıştır. Zira yoğun göç hareketliliği etkileşimi arttırmış, medeniyetlerin bireylerini eskiye nazaran daha sık karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda ifade edilebilir ki, Heywood'un (2016) yeni ideolojiler konusundaki tespitlerini kabul ettiğimiz durumda, sosyal siyasetten kimlik siyasetine kaymanın gerçekleştiği postmodern dönemde kitlesel göçün yoğunlaşması, dışlama pratiğinin nesnesini göçmenler olarak belirlemiştir. Nitekim güncel yerleşik uygulamalar, söz gelimi; göçmenlerin uzun süre kötü koşullardaki kamplarda konaklatılması, batma tehlikesi olan botlarla ailece denizlere açılmak zorunda kalmaları gibi insan onuru ve haklarına aykırı durumların uluslararası kamuoyunda “güvenlik” başlığı altında tartışılması göçmenlerin “öteki” olarak, ötekilere uygun görülen biçimde göz ardı edildiklerini teşhir eder.

Öteki olmak ya da ötekileştirmek kimlikler, özdeşleşmeler ve aidiyetlerle ilgilidir. Kimliğin oluşması ve şekillenmesi için “öteki”nin varlığı zaruridir. Connolly'nin de (1995) desteklediği gibi; kimlik, mevcudiyeti için farklılığa ihtiyaç duyar ve kendi kesinliğini sağlamak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür. Dolayısıyla bireyin tek başına, farklı kişi ve grupların yokluğu durumunda bilincini ve kimliğini oluşturması mümkün görünmemektedir. Bu durum, ötekinin doğal bir zaruri olduğu sonucunu doğurur. Ötekinin mevcudiyeti de ötekileştirmeyi “doğal” olarak üretir. İç-grup kayırmacılığı, dış-grup dışlaması ve dolayısıyla ötekileştirmenin insan gruplarının etkileşimine içkin süreçler olmasını “olumsuz bir doğal” olarak toplumsal bir tehdide dönüştüren husus, sosyal bilişsel bir süreç olan stereotipleştirmeye atıfla okunmalıdır.

4. Göçmen Kimliği Üzerinde Stereotipleştirme Etkisi

Sosyal psikolojik literatüre “stereotip” kavramını “Public Opinion”da (1922) Walter Lippmann armağan etmiştir. Lippman (2020) stereotip kavramını kısaca “zihnimizdeki resimler” olarak ifade ederken Hamilton ve Sherman (1994) herhangi

bir sosyal grup ya da üyeleri ile alakalı oluşan algısal bir beklenti; Aronson ve arkadaşları (2012) bireylerin farklı oldukları gerçeğine gereken önem verilmeden grup üyelerinin tümüne benzer özelliklerin isnat edilmesi olarak tanımlamaktadır. Netice olarak stereotip, “kalıp yargı” ifadesi ya da “basmakalıp düşünce” (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 28 Mayıs 2023) olarak bilinmektedir.

Stereotip, algılayanın zihnindeki bilişsel bir yapıdır. Herkesin deneyimleri ve bu deneyimlerden çıkarımları benzersizdir olduğu için toplumsal stereotipler kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Buna mukabil stereotipleri oluşturan faktörlerin çoğu müşterek toplumsal bağlamdan gelmekte, pek çok toplumsal stereotipin içeriği büyük ölçüde farklı grupların üyeleri tarafından paylaşılmakta ve böylece toplumda bir bütün oluşturmaktadır (Demirtaş, 2004). “Stereotypes and Stereotyping”de stereotip oluşum mekanizmalarını anlatan Mackie ve arkadaşlarına (1996) göre paylaşılan grup inançlarının sosyal psikolojik önemi, bu yaygın olarak kabul edilen klişelerin normatif davranış üzerindeki etkisinde yatmaktadır. Grup stereotipleri bir kültürde su yüzüne çıktığında, bu grupların üyeleri hakkında “beklenen davranış” kalıpları ortaya çıkar ve bu beklentiler, bu grupların üyelerinin tepkilerini ve davranışlarını belirler (Mackie vd., 1996). Bu yargıyı haklı çıkaracak biçimde bazı bilimsel çalışmalar, stereotipleştirilen etnik azınlıkların (Aronson vd., 2002; Steele - Aronson, 1995) ve kadınların (Deemer vd., 2014; Spencer vd., 1999) söz konusu stereotipleri doğrulayacak biçimde davranma eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla stereotipler bilişsel süreçlere içkin bir olgu olmasına karşın kişilerin tutumlarının ve fiillerinin yönlendirilmesine tesir ettiği için toplumsal boyutta büyük olaylara sebep olmaktadır (Hortaçsu, 2014).

Leyens, Yzerbyt ve Schadron’e göre (1994) insanlar bir başkasının davranışına şahit oldukları durumda, bu davranışın nedeninin kendilerinden mi yoksa ait oldukları bir gruptan mı kaynaklandığını değerlendirirler. Söz konusu değerlendirmeye göre davranışa bireyin kendisinin sebep olduğu sonucu, bireylerin stereotiplerden etkilenmemesini sağlamaktadır. Bununla birlikte stereotipler niteliksel olarak olumlu, tarafsız veya olumsuz olarak tanımlanabilseler de (Demirtaş, 2004), genellikle aşağılayıcı bir anlam yükü ile kullanılmaktadırlar (Marshall, 1999). Bu küçümseyici anlam yükü, önyargıların oluşumu için zemin teşkil eder. Zira Allport (1954), Aronson ve arkadaşları (2012) stereotipleri önyargıların oluşmasına sebep olarak açıklamışlardır. Önyargı, insanlar bir stereotipin doğru olduğuna inandıklarında ve bu inancı, stereotiple ilişkili gruplara karşı tutumlarına yansıtıklarında ortaya çıkar (Allport, 1954). Buna paralel olarak Eagly, Mladinic ve Otto (1991) da kişinin sosyal gruplarla alakalı edindiği stereotiplerin, o gruplara yönelik tutumlarında belirleyici bir etken olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Önyargı ve stereotip ilişkisini tartışan eserlerden çıkarılabilecek ortak sonuç, stereotip oluşum süreçlerini bilişsel bir düzlemde ele almaları ve bunun çıktısının tutumlara yansımaları önyargı ve ayrımcılık olarak ifade etmeleridir.

Mülteci, sığınmacı veya göçmenlere dair stereotipler, gerek görsellerin duygusal gücü (Emeklier - Emeklier, 2022) gerek imgeler ve söylemler yoluyla olumlu veya olumsuz formlara dönüşüp göç politikalarında belirleyici olmakta; göçmenlik algısı, siyasal iletişim ve medya unsurları tarafından belirli stereotiplerle yönlendirilebilmektedir. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın ihtiyaçları gereğince göç hadisesi küresel siyasette yer edinmiş; göçmenlerin temsilleri “Sovyet ve Doğu Bloğunun totaliter yönetimlerinden muzdarip ve bundan kaçan”, “sağlıklı ve güçlü”, “beyaz, bizim gibi Avrupalı” ve en mühimi savaş sonrası Avrupa’sının

inşasına iş gücü olarak katkıda bulunabilecek, uyum sorunu yaşamayacak bireyler (Bleiker vd., 2014; Johnson, 2018) şeklinde stereotipleştirilmiştir. Öyle ki Avustralya'nın ilk Göç Bakanı Arthur Calwell, göç politikasını "ülkesine uygun" göçmenlerin seçimi üzerine kurmuş, 1947'de Avustralya'ya ulaşan ilk gemideki Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalı göçmenlerin "genç, bekâr ve güzel" şekilde servis edilen fotoğraflarıyla ilgili "Basın o grubun fotoğraflarını yayınladıktan sonra Avustralya halkına göçmenlik satmak zor değildi" (Emeklier - Emeklier, 2022, 527) ifadesinde bulunmuştur. Günümüze, 2023 itibariyle, bakıldığında ise Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu ve Asya kaynaklı göçmen kitlelerine karşı sert tedbirleri yine önceki örnekte olduğu gibi sosyal bilişsel süreç vasıtasıyla medya üzerinden uygulamaya geçirilmektedir. Eberl ve arkadaşları (2018) göç ve göçmen gruplarının Avrupa medyasında temsil edilme biçimindeki farklılıklara rağmen ortak kalıpları tespit etmiş, göçmenlerin genellikle yetersiz veya suçlu olarak gösterildiğini tespit etmişlerdir. Medyanın tutumu, söylemin odaklandığı belirli göçmen gruplarına göre farklılık gösterse de göçmenlere yaklaşım genellikle olumsuz ve çatışma odaklıdır. Bu çalışmaya dayanarak söylenebilir ki; medyanın söz konusu mesajlarına sık sık maruz kalmak göçe karşı olumsuz tutumlara yol açarak göçmen gruplarına yönelik negatif stereotipleri harekete geçirir ve nihayetinde oy seçimini etkiler. Siyasi partilerin de bu bilginin ışığında seçim kampanyalarını düzenledikleri görülmektedir. Siyasî popülizm, medya etkisi ve bunların sonucunda oluşan toplumsal tepki, siyasi partilerin göçmen meselesini çözülmesi gereken öncelikli sorun olarak ifade etmesini doğurur. Kamuoyunun esas meselesinin göç ve göçmenler olduğu politik ortam, ülkelerin mevcut sorunlarının kaynağının göçmenler olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Stereotipleştirme, bilimsel bir kavrayışın önüne geçer ve tüm göçmenler "kaçaklar, işlerimizi elimizden alanlar, istilacılar, kiralardan artmasına neden olanlar" şeklinde klişeleştirilir. İlgili konudaki bilimsel çalışmalar incelendiğinde ise stereotiplerin yanılgıya neden oldukları ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Gündoğmuş ve Bayır (2021) göçmenlerin işsizliğe neden oldukları konusundaki görüşlerin sayısal verilerle desteklenemediğini, dolayısıyla bunun bilimsel geçerliliğine şüpheyle bakılması gerektiği tespitinde bulunmuşlardır.

Özetlemek gerekirse, devletler arasında göç serbestiyetinin gerekli olduğu dönemlerde medya ve siyasal iletişim enstrümanlarının olumlu stereotipler yaratarak halk nezdinde göçe dair bir meşruiyet yarattığı; insan hareketliliğinin engellenmesi politika olarak belirlendiğinde ise olumsuz stereotipler aracılığıyla normal şartlarda insan hakları açısından tartışmalı olabilecek uygulamaların engelleyici düzeyde toplumsal ve uluslararası tepkilere maruz kalmadan gerekçelendirildiği ve gerçekleştirildiği görülmektedir. İfade edilebilir ki hükümetler, makro politikalarını bilişsel süreçlerle temellendirerek göçmenlik algısı ve stereotipleştirme vasıtasıyla psikolojik öğeleri politik araç olarak kullanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, göçmen kimliğinin ötekileştirilmesini; Henri Tajfel ve John Turner'ın Sosyal Kimlik Teorisi çerçevesinde, sosyal bilişsel bir süreç olan stereotipleştirme ögesinin dâhil olduğu bir süreç olarak izah etme çabasının bir ürünüdür. Birey, ait olduğu grubu değerlendirirken olumlu bir tutum sergileme motivasyonu ve kendi grubunu diğer gruplardan üstün ve farklı görme temayülünü grubuyla özdeşleşme vasıtasıyla gerçekleştirir. Tajfel ve Turner, bu özdeşleşmeyi bir sosyal psikoloji

teorisi ile açıklamaya çalışmışlardır; Sosyal Kimlik Teorisi, grup üyeliği ve süreçlerini, gruplar arası ilişkileri inceleyen bir sosyal psikoloji teorisidir. Çalışmada rehber alınan teorinin kabulleri, günümüzde hâlen teorik ve ampirik çalışmalara temel olmaya devam etmekle birlikte araştırmacıların grup davranışları, ötekileştirme, ırkçılık, önyargı, aidiyet ve kimlik oluşumu gibi konuları anlama çabası için bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Sosyal Kimlik Teorisine göre grup fenomeninin oluşumu için elzem olan bilişsel davranış, insanların diğerlerini kendilerine benzer veya kendilerinden farklı gruplara ayırdığı “sosyal kategorizasyon” davranışıdır. İç gruplar aynı özelliklere sahip bireylerden oluşurken, farklı özelliklere sahip gruplar dış gruplar hâline gelir. Farklı nitelikler farklı şekilde gruplandırılabilir. Söz gelimi ırk, cinsiyet, milliyet, meslek, coğrafya gibi karşılaştırmalı boyutlarda farklı sosyal sınıflandırmalar yapılır ve bu sınıflandırmalar bazı sonuçlar doğurur. İlkin, toplumsal sınıflandırma eylemiyle birlikte iç ve dış gruplar arasındaki “biz” ve “onlar” ayrımı görünür hâle gelir. Bu durum, aynı grubun üyeleri arasındaki benzerliklerin, alternatif grupların üyeleri arasındaki ayrımın “abartılmasına” yol açar. Sosyal kategorizasyonun diğer sonucu, bireylerin gruplar için oluşturulan grup prototipine göre davranış sergilemelerine neden olmasıdır. Grup prototipine uygun davranış grupla özdeşleşmeyi arttırırken dış gruplarla kıyas, grup üyelerinin “öteki” olarak addedilmelerine; nihayetinde iki durumun da mevcudundan fazla görülmesine neden olur. Dolayısıyla insan grupları arasındaki “farkın” vurgulanması, grupların kendi içlerinde bütünleşmesi, ötekinin varlığı, bireylerin kimliklerinin oluşmasında zaruri birer basamaktır. Ötekileşme; bireylerin kendi iç-gruplarına aidiyet bağının gücüne ve sosyal kimliklerinin diğerlerinden (dış-gruplardan) farklı oluşlarına dayanır. Dolayısıyla ifade edebiliriz ki; “biz” ve “onlar” ayrımı, birey ve grupların kimliklerinin farklılığına dayanan doğal bir süreçtir. Nitekim bu çalışmanın temel aldığı Sosyal Kimlik Teorisi ve yukarıda belirtilen çalışmalar (Tajfel, 1971; Hegel, 1986; Elçinova, 2012; Şirin, 2012), kimlik inşasında vurgulanan bu önermenin gerçekliğini tasdik eder. Buna göre, ötekinin mevcudiyetini toplumsal bağlamda bir sorun addeden olgunun yalnızca ötekileştirme üzerinden okunarak mücadelenin ötekinin mevcudiyetine yönelik olması, sorunun ortadan kaldırılması konusunda yetersiz kalacaktır. Sosyal bilişsel bir süreç olarak stereotipleştirme ise “öteki”ni bir “problem” addetme yönünde etkilemektedir. Toplumsal bütünlüğü tehdit eden, özdeşleşme sorunu yaratarak toplumsal ayrışmayla sonuçlanabilen bir unsur olan olumsuz stereotipleştirme, göçmenlerin ve ev sahibi toplumun kendilerini güvende hissetmelerini engelleyerek göçmen toplulukların marjinalleşmelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla öteki ve ötekileştirmeyi sarıh bir kavrayışa tabi tutmadan sosyal bütünlüğü “öteki”nin mevcudiyetine kast ederek tesis etmeye çalışmak yerine sosyal bilişsel süreçlerin analiz edildiği yöntemlere yönelmek, başarı olasılığı daha yüksek politikalar üretecektir.

Sosyal Kimlik Teorisinin izah ettiği “sosyal karşılaştırma” mekanizması ile grup üyesi, iç-grubunu kayırarak ona olumlu nitelikler yükler. İç-grup ile dış grup(lar) arasındaki farkın abartma etkisiyle olduğundan fazla kabul edilmesi, sosyal bilişsel etkenlerle beraber dışsal bir tetikleyici olarak medya ve siyasal iletişim unsurlarının katkısıyla stereotipler üretir. Medya ve siyasi partilerin eylemleri ile söz konusu stereotipleri yaratmadaki ısrarları, göçmenlerin iç-grup normlarına daha sıkı sarılmaları; grup prototipine bağlı olmayı daha katı bir formda yürütmeleri ve sürecin devamında yerleşik toplum tarafından dışlanmalarına neden olmaktadır.

Dolayısıyla göçmenlerin toplumdan dışlanma deneyimlerini arttıran husus ırk, din, dil, etnik köken ve benzeri çeşitli grup üyeliklerine, farklı sosyal kimliklere sahip olmalarından ziyade olumsuz birer stereotip olarak algılanmalarıdır. Bu önermenin, makalede yapılmaya çalışıldığı gibi, Sosyal Kimlik Teorisinin kavramları, deneysel çalışmalar ve sosyal bilişsel süreçlerle ispat edilmesi mümkündür. Nitekim çalışmada örneklendirildiği üzere, ötekileştirme pratiğinin gerçekleşmesi için -aynı soy veya dinden olsa bile- farklı bir grup kimliğinin varlığı yeterlidir. Göçmen kimliği ile etkileşimin olumsuz algılanması, sıkça işlendiği gibi, soyut şekilde ele alınan ötekileşmenin varlığı değildir zira insan gruplarının varlığı ve kimliklerin oluşumu bizzat bu mevcudiyete bağlı bir süreç olarak meydana gelir. Dolayısıyla kimliklerin ontolojisine ve farklılığına dayanan "öteki"nin oluşumuna dair mücadele ile toplumsal çatışma ve özdeşleşme sorunlarının bertaraf edilemeyeceği, daha kapsamlı politik ve psikolojik çözümlere başvurulması gerektiği çıkarımı yapılabilir. Bu çözümler tüm dünyada adil ve insanî göç yönetiminin oluşturulma gayreti ile eğitim, kültürel etkileşim, sosyal hizmetler, toplumsal katılım ve çeşitlilik yönetimi gibi başlıklar altında bir dizi girişimle gerçekleştirilebilir. İlkin, stereotip oluşumuna yönelik bilinçlendirme çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak ırkçılığa karşı kurumsal mücadele de toplumsal huzuru muhafaza etmek için hayata geçirilmesi gereken politik psikolojik bir çözümdür. Zira bilinçsizlikten doğan, bilimsel verilerle ispatlanmamış durumlar olumsuz stereotipler yaratarak ırkçı söylem ve tutumların teşkiline neden olmakta, bu da toplumsal bütünlüğe zarar vermektedir.

Sosyal Kimlik Teorisini iç-grup kayırmacılığı varsayımına atıfla geliştirilebilecek bir çözüm, göçmenlerin dış-grup ayrımcılığına uğramalarını minimize etmek, göçmenler hakkındaki olumsuz stereotiplerin oluşmasını önlemek üzere yerli halk ve göçmenler arasında iç-gruplar teşkil etmeye yönelik olabilir. Buna göre çeşitli kimliklere sahip grupların etkileşimi arttırılarak iç-gruplar oluşturulabilir. Meydana getirilen bu grupların bir arada yaşama deneyimi; duygudaşlığı arttırıcı projeler, amaçlar ve müşterek ilgi alanları sayesinde arttırılacaktır.

Göç realitesinin topluma doğru şekilde anlatılması ve toplumsal diyalog kurumlarının kurulması, göçmenlerle yerli halk arasındaki olumsuz stereotipleştirme ve çatışma ihtimalini minimize edecektir. Söz konusu kurumlar farklı gruplar arasındaki diyalog ve anlayışı arttırmak için farklı etkinlikler düzenleyecek, böylece farklı kimlik ve kültürlerin birbirlerine olumsuz stereotipler atfederek önyargı oluşturma ihtimali azalacaktır. Eğitimde farklı kültür ve görünüşe sahip "öteki" olmanın sosyal bütünlüğü tehdit etmek için yeterli olmadığına dair telkinlerle beraber ayrımcılık ve ırkçılığa karşı sıkı yasal düzenlemeler, farklı kültürlerle saygı duyma konusunda kamuoyu farkındalığını yaratarak göçmenler ve yerli halk arasında sosyal uyum oluşturacaktır.

Devlet kurumları ve siyasi partilerin siyasi hedeflerine ulaşmak için sarf ettikleri popülist söylemler ve göçmenler ile yerli halk arasında tesis edilemeyen adil toplumsal düzen ayrımcılığı körüklemekte, empati ve diyalogun kurulmasına engel olarak göç/göçmenlik kavramlarının anlaşılmasını sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla ifade edilebilir ki; ülkeye ve göç politikasına göre çeşitlendirilebilecek çözüm önerilerinde başarıya ulaşmak için politik ve psikolojik çözümler birlikte düşünülmelidir.

Notlar

- ¹ Politik psikoloji literatürü için bkz.: Martha L. Cottam vd., *Introduction to Political Psychology* (New York: Routledge, 2015).
- ² Göç ve küreselleşme ilişkisi için bkz.: Suna Gülfer İhlamur Öner - N. Aslı Şirin Öner (ed.), *Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).
- ³ Tajfel'in ilgili çalışmalarına örnek olarak bkz.: Henri Tajfel, "Cognitive Aspects of Prejudice", *Journal of Social Issues* 25 (1969), 79-97.
- ⁴ Söz konusu tartışma ve kitaplar için bkz.: Dominic Abrams - Michael A. Hogg, *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. (London: Harvester/Wheatsheaf, 1990).; Michael A. Hogg, *The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity*. (London: Harvester/Wheatsheaf, 1992).
- ⁵ Teorinin tarihsel ve eleştirel bir incelemesi için bkz.: Matthew J. Horsey, "Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review", *Social and Personality Psychology Compass* 2/1 (2008), 204-222.
- ⁶ İlgili güncel çalışmalara örnek olarak bkz.: Hayfat Hamidou Schmidt - Sabrina Jasmin Maye, "The Relation Between Social Identities and Outgroup Hostility Among German Immigrant-Origin Citizens", *Political Psychology* 42/2 (2021), 311-331.;
- ⁷ Teori hakkında Türkçe kaynak için bkz.: Sibel Ayşen Arkonaç, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*. (İstanbul: Alfa Basın Yayın, 1999).
- ⁸ Sosyal Kimlik Teorisini göç ile ilişkilendiren çalışmalara örnek olarak bkz.: Aira Hurtado vd., "Social Identities-A Framework for Studying the Adaptations of Immigrants and Ethnic: The Adaptations of Mexicans in the United States", *Social Problems* 41/1 (1994), 129-151.
- ⁹ Göç, göçmen ve stereotipleştirme ilişkisini analiz eden çalışmalar için bkz.: Sylwia Miazga, "Stereotypes of Refugees as Presented in the Media and the Reality of Problems Linked with Cultural Adaptation and Social Integration of the Immigrant Children", *Social Communication* 4/s1 (2018), 30-37.; David A. McDonald vd., "Guess Who's Coming to Dinner: Migration from Lesotho, Mozambique and Zimbabwe to South Africa", *International Migration Review* 34/3 (2000), 813-841.

Kaynakça

- Abrams, Dominic – Hogg, Michael A. *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. London: Harvester/Wheatsheaf, 1990.
- Akıncı, Buket vd. “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”. *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 58-83.
- Allport, Gordon Willard. *The Nature of Prejudice*. Oxford: Addison-Wesley Publishing Company, 1954.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- Aronson, Joshua vd. “Reducing the Effects of Stereotype Threat on African American College Students by Shaping Theories of Intelligence”. *Journal of Experimental Social Psychology* 38/2 (2002), 113–125.
- Sibel Ayşen Arkonaç, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*. İstanbul: Alfa Basın Yayın, 1999.
- Atak, Hasan. “Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 3/1 (2011), 163-213.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Berger, Peter. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar, 2007.
- Bleiker, Roland vd. “Visual Cultures of Inhospitability”. *Peace Review* 26/2 (2014), 192-200.
- Brehm, Sharon S. - Kassin, Saul M. *Social Psychology*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1993.
- Castles, Stephen - Miller, Mark. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Connolly, Willian. *Kimlik ve Farklılık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Cottam, Martha L. vd. *Introduction to Political Psychology*, New York: Routledge, 2015.
- Çilingir, Sevgi. *Müslüman Göçmenlerin Ötekileştirilmesi, Güvenlikleştirilmesi ve Entegrasyon Çelişkisi: İngiltere Örneği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.
- Deemer, Eric vd. “Academic Procrastination in Stem: Interactive Effects of Stereotype Threat and Achievement Goals”. *The Career Development Quarterly* 62/2 (2014), 143-155.
- Demirtaş, Hanife Andaç. “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”. *İletişim Araştırmaları* 1/1 (2003), 123-144.
- Doosje, Bertjan - Ellemers, Naomi. “Stereotyping Under Threat: The Role of Group Identification”. *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*. ed. Russel Spears vd. 257-273. Oxford: Blackwell, 1997.
- Eberl, Jakob Moritz vd. “The European Media Discourse on Immigration and Its Effects: A Literature Review”. *Annals of the International Communication Association* 42/3 (2018), 207–223.

- Eagly, Alice vd. "Are Women Evaluated More Favorably Than Men?: An Analysis of Attitudes Beliefs, and Emotions". *Psychology of Women Quarterly* 15/2 (1991), 203-216.
- Elçinova, Magdalena. "1989 Göçü ve Sonrası ile İlgili Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Bir Değerlendirme". *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. ed. Nuran Ersoy Hacısalihoğlu - Mehmet Hacısalihoğlu. 518-537. Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Emeklier, Nihal - Emeklier, Bilgehan. "Görselin Duygusal Gücü: Göçmen, Mülteci ve Sığınmacıların Küresel Görsel Politikadaki Temsili Üzerine". *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 2/26 (2022), 518-537.
- Foucault, Michel. *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Giritli İnceoğlu, Yasemin. *Medya Nefret ve Ötekileştirme: Söyleşiler*. İstanbul: Köprü Kitap, 2017.
- Göka, Erol. *İnsanlar Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*. Ankara: Aşına Kitaplar, 2006.
- Gündoğmuş, Bekir - Bayır, Musa. "The Effect of International Migration on Unemployment: An Empirical Analysis on the European Countries". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2021), 2204-2217.
- Hamilton, David L. vd. "Stereotypes". *Handbook of Social Cognition*. ed. Robert S. Wyer - Thomas K. Srull. 238-260. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1994.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Tinin Görüngübilimi*. İstanbul: İdea Yayınları, 1986.
- Heywood, Andrew. *Siyasî İdeolojiler*. Ankara: BB101 Yayınları, 2016.
- Hogg, Michael A. - Abrams, Dominic. *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge, 1988.
- Hogg, Michael A. *The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity*. London: Harvester/Wheatsheaf, 1992.
- Hogg, Michael A. "Group Cohesiveness: A Critical Review and Some New Directions". *European Review of Social Psychology* 4/1 (1993), 85-111.
- Hogg, Michael A. vd. "A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory". *Social Psychology Quarterly* 58/4 (1995), 255-269.
- Horseý, Matthew J. "Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review", *Social and Personality Psychology Compass* 2/1 (2008), 204-222.
- Hortaçsu, Nuran. *Ben Biz Siz Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Hortaçsu, Nuran. *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*. Ankara: İmge Kitapevi, 2014.
- Hurtado, Aira vd. "Social Identities - A Framework for Studying the Adaptations of Immigrants and Ethnics: The Adaptations of Mexicans in the United States". *Social Problems* 41/1 (1994), 129-151.

- Ihlamur Öner, Suna Gülfer - N. Aslı Şirin Öner (ed.), *Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Ilgın, Candan - Hacıhasanoğlu, Orhan. "Göç-aidiyet ilişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin/Kreuzberg örneği". *İTÜ Dergisi* 5/2 (2010), 59-70.
- Johnson, Heather L. "Refugees". *Visual Global Politics*. ed. Roland Bleiker. 244-250. New York: Routledge, 2018.
- Jones, Melinda. *Social Psychology of Prejudice*. New Jersey: Prentice Hall, 2002.
- Karaça, Zehra Nur. "Suriyeli Mülteci Gençlerde Kimlik Sorunu/Karmaşası". *İNSAMER* 42 (2017), 1-11.
- Kundakçı, F. Seda. "Heteroseksizm ve Ötekileştirme Eleştirisi". *Liberal Düşünce Dergisi* 71 (2013), 65-79.
- Lau, Richard R. "Individual and Contextual Influences on Group Identification". *Social Psychology Quarterly* 52/3 (1989), 220-231.
- Le Bon, Gustave. *Psychology of Crowds*. London: Sparkling Books Limited, 2009.
- Leyens, Jacques-Philippe vd. *Stereotypes and Social Cognition*. London: Sage Publications Inc., 1994.
- Lippman, Walter. *Public Opinion*. New York: Transaction Publishers, 1922.
- Lippman, Walter. *Kamuoyu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2020.
- Mackie, Diane M. "Social Psychological Foundations of Stereotype Formation". *Stereotype and Stereotyping*. ed. C. Neil Macrae vd. 41-47. New York: The Guilford Press, 1996.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- McDonald, David A. vd. "Guess Who's Coming to Dinner: Migration from Lesotho, Mozambique and Zimbabwe to South Africa". *International Migration Review* 34/3 (2000), 813-841.
- Miazga, Sylwia. "Stereotypes of Refugees as Presented in the Media and the Reality of Problems Linked with Cultural Adaptation and Social Integration of the Immigrant Children". *Social Communication* 4/s1 (2018), 30-37.
- Nahya, Z. Nilüfer. "İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar". *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2011), 27-38.
- Papastergoadis, Nikos. *The Turbulence of Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Plummer, Ken. "Kimlik". *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*. ed. William Outhwaite. 418-420. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Said, Edward. *Orientalism*, London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Schmidt, Hayfat Hamidou - Maye, Sabrina Jasmin. "The Relation Between Social Identities and Outgroup Hostility Among German Immigrant-Origin Citizens". *Political Psychology* 42/2 (2021), 311-331.
- Schnapper, Dominique. *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

- Spencer, Steven vd. "Stereotype Threat and Women's Math Performance". *Journal of Experimental Social Psychology* 35/1 (1999), 4-28.
- Steele, Claude - Aronson, Joshua. "Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans". *Journal of Personality and Social Psychology* 69/5 (1995), 797-811.
- Sözen, Edibe. *Demir Kafesten Plastik Kimliklerimiz*. İstanbul: Birey Yayınları, 1999.
- Sözer, Akif. Göç, "Toplumsal Aidiyet ve Uyum". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/28 (2019), 418-431.
- Şirin, N. Aslı. "1989 Göçü ve Sonrası ile İlgili Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Bir Değerlendirme". *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. ed. Nuran Ersoy Hacısalihoğlu - Mehmet Hacısalihoğlu. 397-421. Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Henri Tajfel, "Cognitive Aspects of Prejudice". *Journal of Social Issues* 25 (1969), 79-97.
- Tajfel, Henri vd. "Social Categorization and Intergroup Behaviour". *European Journal of Social Psychology* 1/2 (1971), 149-178.
- Tajfel, Henri. "Social Categorization, Social Identity and Social Comparison". *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. ed. Henri Tajfel. 61-76. London: Academic Press, 1978.
- Tajfel, Henri. "The Achievement of Group Differentiation". *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. ed. Henri Tajfel. 77-101. London: Academic Press, 1978a.
- Tajfel, Henri - Turner, John. "An Integrative Theory of Intergroup Conflict". *The Social Psychology of Intergroup Relations*. ed. William G. Austin vd. 33-47. CA: Brooks Cole Publishing, 1979.
- Tajfel, Henri. *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, 1981.
- Tatar Canbay, Hüsnüye. "Sürgünler Mekânı Dünya: Göç, Çokkültürlülük ve Ötekileştirme". *e-Journal of New World Sciences Academy* 8/1 (2012), 72-81.
- Turner, John. "Social Comparison and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour". *European Journal of Social Psychology* 5/1 (1975), 1-34.
- Turner, John - Brown, Richard. "Social Status, Cognitive Alternatives and Intergroup Relations". *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. ed. Henri Tajfel. 201-300. London: Academic Press, 1978.
- Turner, John. "Towards a Cognitive Redefinition of the Social Group". *Social Identity and Intergroup Relations*. ed. Henri Tajfel. 15-36. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Turner, John. *Rediscovering the Social Group: A Self Categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1987.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim 28 Mayıs 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.

Covid-19 Pandemisine Verilen Tepkiler Siyasi Tutuma Göre Farklılaşıyor mu?

Do Reactions to Covid-19 Pandemic Differ According to Political Attitudes

Yıldırım YILDIRIM*

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi
yildirimyildirim@duzce.edu.tr
0000-0002-5851-7788

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Zafer AKBAŞ

Prof. Dr., Düzce Üniversitesi
zaferakbas@duzce.edu.tr
0000-0002-9974-5576

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Yıldırım, Yıldırım, Akbaş, Zafer. "Covid-19 Pandemisine Verilen Tepkiler Siyasi Tutuma Göre Farklılaşıyor mu?". Akademik İncelemeler Dergisi 489-517.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1302054>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Not/Note

Düzce Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının 2022 tarihli 2022/323 sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelerine bağlı kalınmıştır

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 24.05.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 21.08.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Covid-19 Pandemisine Verilen Tepkiler Siyasi Tutumlara Göre Farklılaşıyor mu?

Öz

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve küresel olarak ortaya çıkan yeni koronavirüs pandemisinin siyasi tutumlarla ilişkisini öğrenmek amacıyla 767 kişiyle çevrimiçi anket yapılmıştır. Yapılan nicel araştırma sonucunda, alınan önleyici tedbirlere uymanın, bu tedbirlerin haklılığına olan tutumun, aşılma niyetinin ve aşının koruyuculuğuna olan inancın siyasi görüşlere göre farklılaştığı bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların alınan önlem ve tedbirleri kısmen haklı buldukları ve çok büyük çoğunluğun bu önlemlere uyduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda virüsün kökenine yönelik inançlar bakımından virüsün gerçek olduğuna inanıldığı, ülkelerin ekonomilerini kötüleştirmek ve dünya nüfusunu azaltmak için ortaya çıktığına inanıldığı görülmüştür. Virüsün ortaya çıkış nedeni ve aşının koruyuculuğuna olan inançta siyasi görüşlere farklılaşmaktadır. Araştırmadan çıkan bir başka sonuç ise katılımcıların televizyon, dergi ve gazetelerin ideolojik nedenlerle ve siyasi yanlılıklarına bağlı olarak virüs haberlerini halka farklı yansıttığını düşündükleridir. Sosyal medyadaki haberlerin ise yanıltıcı, yanlış olduğu görüşündelerdir. Bu çalışma sonucunda salgın hastalık gibi olağanüstü durumlarda siyasetin, siyasi görüşlerin dikkate alınmasının hem krizin üstesinden gelmede hem de toplumun tüm üyelerini kapsamada önemli bir rol oynayacağı vurgulanmaktadır. Siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır bu yüzden de siyasi partilerin toplumlarda karşılığı vardır. Yeni koronavirüs salgını her ne kadar halk sağlığı ile ilgili olsa da, siyasetin önemi ve toplumsal hayattaki rolü göz ardı edilmeden salgın üzerindeki etkisi gelecek araştırmalarda daha fazla araştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs korkusu, Siyaset, Siyasi görüş, Aşı

Do Reactions to Covid-19 Pandemic Differ According to Political Attitudes?

Abstract

An online survey was conducted with 767 people to find out the relationship between political attitudes and the novel coronavirus pandemic that has emerged globally. As a result of the quantitative research, it was found that compliance with the preventive measures taken, the attitude towards the justification of these measures, the intention to be vaccinated and the belief in the protection of the vaccine differed according to political views. In addition, it was observed that the participants found the measures and precautions taken partially justified and that the vast majority complied with these measures. As a result of the research, in terms of beliefs about the origin of the virus, it was seen that the virus is believed to be real and that it is believed to have emerged to worsen the economies of countries and to reduce the world population. Another result of the research is that the participants think that television, magazines and newspapers reflect the virus news differently to the public due to ideological reasons and political bias. They think that the news on social media is misleading and inaccurate. As a result of this study, it is emphasized that taking politics and political views into account in extraordinary situations such as epidemics will play an important role in both overcoming the crisis and covering all members of society. Although the novel coronavirus outbreak is related to public health, it is recommended that its impact on the outbreak should be further investigated in future research without ignoring the importance of politics and its role in social life.

Keywords: Covid-19, Fear of coronavirus, Politics, Political View, Vaccines

The main purpose of this research is to understand the effects of the pandemic, which has caused economic, political, social and social consequences in Türkiye as well as in the rest of the world, from a political perspective. The aims of the study are to know the reflections of the political decisions taken by politicians and the Turkish government on the public, to learn people's trust in political institutions, to examine whether the intention to be vaccinated, the belief in the preventive value of the vaccine, the behavior of compliance with the measures taken and the belief that these measures are justified practices differ according to political views. In addition, it was also examined whether there was a correlation between the reason for the emergence of the virus and political opinion. At the end of the study, the quantitative findings were opened to discussion and recommendations were presented to the government, health managers and media organizations.

The survey method, which is one of the primary data collection methods, was used in the study, and data was collected from 767 people through an online survey conducted between May 01-July 01, 2022.

When the results of the research are analyzed, it is seen that the majority of the participants are 29 years old and below. Considering that young people may shape politics in the future, learning their opinions will enable politics to be carried out on a more solid ground and the future to be built under more favorable conditions. It was revealed that most of the young participants do not follow political parties on social media. This may be due to the fact that young people do not want to be read through the political parties they follow on social media or that they are not very politicized. The information pollution that emerged on social networks during the pandemic period and the fact that the pandemic was perceived as a health crisis rather than a political one may have also affected the lack of following political parties on social media. Finally, television was still the most watched mass media during the pandemic. The number of deaths announced on television on a daily basis, information about the course of the disease and warnings about the measures taken may have resulted in television being preferred over social media.

News about the pandemic was presented in different ways in different channels on television, the most important representative of traditional media. While some channels emphasized the lethal effect of the virus and compliance with precautions, other channels announced to the public that the virus was exaggerated and used for political interests. Thus, it can be stated that there were political biases in television and newspapers regarding the pandemic, that they reflected the news differently to the public, and that the pandemic was used for political interests. The difference in discourse in the media also affected the measures taken against the pandemic. The justification and appropriateness of the preventive measures taken by the government differ according to political opinion. Conservatives and those with a centrist view justified the measures taken, while those with a liberal view and those who said they had no political opinion saw the measures taken as less justified. Being a believer, commitment to religious values, the belief of taking precautions but leaving the discretion to God may have influenced the evaluation of the rightness of the measures taken. Another differentiated response according to political opinion is "intention to be vaccinated". Accordingly, liberals, nationalists and those with leftist views were the most likely to be vaccinated. Statistical differences were also found between the belief that the vaccine will prevent the current virus and its variants and political opinion. Accordingly, those who believe that the vaccine will

prevent the virus are those with a centrist and nationalist view, while those who believe that the vaccine will prevent new variants are those with a centrist view.

As a result of the research, it was observed that beliefs about the origin of the virus differed. Almost half of the participants believe that the virus is real and that people died, while others believe that even if the virus is real, it was produced in laboratories and released into the world. The rate of those who believe that the virus is a lie and a conspiracy is quite low. In terms of beliefs about why the virus emerged, it was revealed that the beliefs were to control the economies of countries and to reduce the human population. Significant differences were also found between the belief in the origin of the virus and political views. It was determined that those who believe that the virus emerged to reduce the human population and control economies are conservatives, those who believe that it emerged due to bad eating habits are liberals, and those who see the virus as a Chinese virus are those with a centrist view. It should be noted that there is a belief among some people in Türkiye and in the international public opinion that the virus was deliberately produced. It can be said that some economic, social and political beliefs are at the root of this belief. This belief can be considered to be influenced by the difference in perception of each other between the West and the rest of the world, as well as religious, economic, social and political differences.

It is an undeniable fact that the attitude of political parties has an impact in times of crisis. The fact that there is almost no area where the political institution does not have an impact makes it necessary to evaluate crises such as the pandemic in terms of international relations and politics. The impact of political opinion and politics should be taken into account in future health, social and social crises, and the results of such studies should be evaluated by the public institutions and organizations and political decision-makers an idea about what needs to be done.

Giriş

Neredeyse herkesin seyahat ettiği son derece bağlantılı bir dünyada yaşıyoruz. Küreselleşme ve bu bağlantılı olma hali virüsün hızlı yayılmasını teşvik ederken, koronavirüs ile enfekte olmuş bireyler, semptomları yavaş geliştiği ve genellikle hafif kaldığı için bilmeden süper yayıcılar haline gelebilmektedir. Potansiyel yayılmada insan ağları son derece geniş ve açık olduğundan, yüksek yoğunluklu insan popülasyonları virüs için elverişli bir konaklama hedefi olmaktadır. Koronavirüs adını ilk duyduğumuz andan itibaren bu yeni tip virüs ile ilgili araştırmaları epidemiyologlar, immünologlar ve virologlar gibi bilimsel uzmanlara bırakmak cazip gelse de işin siyasal boyutunu göz ardı etmenin mümkün olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü her ne kadar siyaset bilimciler virüsü yok edemez veya hastalığı iyileştiremez ise de Covid-19'un toplumsal etkisi siyaset tarafından belirlenmekte ve şekillenmektedir. Krizlerin doğasında tehdit, belirsizlik ve zaman baskısı vardır. Bu nedenle bu değişkenlerin siyasi ve ekonomik sonuçları nasıl etkilediğinin dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirir.

Araştırmanın temel soruları, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. İnsanların Covid-19 hakkındaki inançlarını nasıl oluşturdukları ve bu belirsizlik bağlamında nasıl hareket ettikleri?
2. Özellikle, kutuplaşmış siyasi bağlamın ve Covid-19 kamu söyleminin siyasallaştırılmış doğasının, Türk vatandaşlarının Covid-19 ile ilgili inançlarını ve günlük eylemlerini nasıl şekillendirdiği?

3. İnsanların sahip olduğu siyasi görüşlerinin, halk sağlığı kurumlarına duyulan güven, algılanan tehdit, aşı olma niyeti, önleme tedbirlerine ilişkin inançlar ve davranışlarla ilişkili olup olmadığı?
4. Sağlığa yönelik alınan kararlara uyum ile siyasi görüş, ideoloji ve parti taraftarlığı arasında bir ilişki olup olmadığı?

Bu araştırmanın temel amacı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik, siyasi, toplumsal ve sosyal sonuçlara neden olan pandeminin etkilerini siyaset cephesinden bakarak anlamaya çalışmaktır. Siyasilerin ve Türk hükümetinin aldığı politik kararların halk nezdindeki yansımalarını bilmek, insanların siyasi kurumlara olan güvenlerini öğrenmek, aşı olma niyetinin, aşının önleyiciliğine dair inancın, alınan önlemlere uyum davranışlarının ve bu önlemlerin haklı uygulamalar olduğuna dair inancın siyasi görüşlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek araştırmanın amaçlarındandır. Ayrıca virüsün ortaya çıkış nedeni ile siyasi görüş arasında bir korelasyon olup olmadığına bakılmıştır. Çalışma sonunda ortaya çıkan nicel bulgular tartışmaya açılmış, hükümete, sağlık yöneticilerine ve medya kuruluşlarına öneriler sunulmuştur.

1.Literatür Taraması

Bu kısımda araştırmanın amaçları doğrultusunda ilişki veya farklılık aranılan değişkenlere dair literatür taraması verilecek, önceki çalışmalardan yararlanılarak, bu çalışmaların sonuçlarına değinilecek ve kavramlar arası ilişkiler açıklanacaktır. Bu kapsamda öncelikle koronavirüs korkusunun siyasi görüşe göre farklılık gösterip göstermediği açıklanacaktır. Tüm dünyadaki devlet yetkililerinin ve siyasilerin halkın yaşadığı Covid-19 temelli korkuyu araçsallaştırarak, politize edip etmedikleri tartışılacaktır. Sonrasında virüsün önlenmesine yönelik alınan tedbirlere uyma davranışlarının ve bu tedbirlerin ne kadar yerinde/haklı olduğunun siyasi görüşe göre farklılık gösterip göstermediği literatürden bilgilerle açıklanacaktır. Aşı olma niyeti ve aşının önleyiciliğine dair inançlar ile siyasi görüş arasındaki bağ yapılan çalışmalarla desteklenerek açıklanacaktır. Son olarak virüsün kökeni yani ortaya çıkış nedeninin siyasi görüşle olan ilişkisi ortaya konulacaktır.

1.1.Koronavirüs Korkusu ile Kişilerin Siyasi Görüşleri Arasındaki İlişki

Pandemiler gibi askerileştirilmemiş krizler, uluslararası ilişkilerin ‘uluslararası ekonomi politigi’ ve ‘uluslararası güvenlik’ olarak ikiye bölünmesi sonucu sıklıkla göz ardı edilmiştir (Lipsy, 2020). Ancak son yaşanan Covid-19 salgını, halk sağlığı araştırmacıları ve siyaset bilimcilerin de dikkatini çekmekte, onları hükümet politikalarının nedenlerini araştırmaya yöneltmektedir (Henson vd., 2020). Küresel olarak yaşanan Covid-19 pandemisinin halk sağlığı krizi olmasının yanında ekonomik ve siyasi bir kriz oluşturduğu yönünde literatürde görüş birliği bulunmaktadır (Davies & Wenham, 2020; Greer vd., 2020; Figus, 2020; Güner vd., 2020). Siyaset, ülkelerin sağlık sistemlerinin gücünden bağımsız olarak pandemi yönetimini şekillendirmekte, Covid-19’un nasıl ve ne şekilde yayılacağını ve insanların yaşam tarzlarını yönlendirmektedir. Bu bağlamda halkın yeni koronavirüse karşı verdiği tepkinin kişisel kimlikle ve siyasi kimlikle ilişkili olduğu söylenebilir. Örneğin bazı kimseler maske takmayı toplumsal bir sorumluluk veya topluma karşı bir saygı olarak görürken, diğerleri maskeyi özgürlüğe getirilen bir kısıtlama olarak görebilir. Özellikle siyasi liderlerin maske takmama konusundaki ısrarları ve protestocu tavırları, maske kullanımının virüsle savaşta korkaklık ve zayıflık olarak temsil edilmesi, halk sağlığı önlemlerinin kabulünde en büyük engel

olarak görülmektedir (Pedersen & Favero, 2020). Pandemi sırasında devlet kurumlarına ve politikacılara duyulan güven muhakkak ki çok önemlidir ancak insanların bilime ve ilgili bilimsel uzmanlara da güvenmesi gerekir. Aşı olma niyetini ve önleyici/koruyucu tedbirlerin kabul edilmesini olumlu yönde etkileyen bu güven unsuru, toplumsal uyumda büyük rol oynamaktadır (Hamilton vd., 2015; Newton, 2020). Bu bakımdan alınan siyasi kararların bilimsel kanıta dayalı olması konusunda literatürde bir görüş birliği bulunmaktadır (Dohle vd., 2020).

Mevcut Covid-19 pandemisi sırasında risk algılamalarındaki politik kaynaklı değişiklikleri inceleyerek, parti taraftarlığı etkisinin geniş kapsamını sunmak çok önemlidir ve önemli içgörüler sunar (Barrios & Hochberg, 2020). Bazı çalışmalarda siyasi yönelimin Covid-19 risk algısını doğrudan etkilediği bulunmuştur (Ju & You, 2021). Okulların ve zorunlu olmayan iş yerlerinin kapatılması bile salgının ciddiyetinden çok yerel siyasi parti taraftarlığının bir sonucu olarak görülmektedir (Grossmann vd., 2021).

ABD’de Cumhuriyetçi valilerin ve daha fazla Trump destekçisi olan eyaletlerdeki valilerin sosyal mesafe politikalarını benimseme konusundaki hızları demokratlara göre daha yavaştı, bu da parti taraftarlığının salgın dönemindeki önleme stratejilerinde farklılıklar yarattığının somut göstergesidir. Valilerle ilgili başka bir çalışmada valilerin görev süresinin, demokrat veya cumhuriyetçi olmasının ‘evde kalma’ emirlerini benimsemesinde etkili olduğu görülmüştür. Demokrat valiler ile görev süresi sınırsız olan valilerin evde kalma emirlerine daha hızlı uyum gösterdiği, cumhuriyetçi valiler ile görev süresi sınırlı veya az kalmış valilerin evde kalma emirlerine daha az uyduğu ve merkezi hükümete göre şekil aldığı bulunmuştur (Baccini & Brodeur, 2021).

Sosyal mesafe ve karantina aşı geliştirilmeden önce en önemli risk azaltma davranışıydı (Güner vd., 2020; Ansell vd., 2021; Baccini & Brodeur, 2021). Sosyal mesafe kavramını hafta içi ve hafta sonlarına göre inceleyen bir çalışmada hükümet politikalarının zamanlamasına göre değişen oranda mesafe uygulamaları görülmüştür. Çalışmanın yapıldığı zamanlarda hafta içi sosyal mesafe kuralı - istihdama bağlı olarak- daha az uygulanırken, hafta sonları insanlar daha fazla sosyal mesafe uyguluyorlardı. Ancak uygulamalar gevşetildikçe ve kısıtlamalar kaldırıldıkça insanların hafta sonu da tıpkı hafta içi gibi sosyal mesafeyi daha az uyguladıkları görülmüştür. Azalan sosyal mesafe yalnızca işe dönen insanların değil, hafta sonlarında daha aktif olmayı seçen ve boş zamanlarını dışarıda değerlendirmek isteyen insanların bir ürünü gibi görünmektedir (Huang vd., 2020). Başka bir çalışmada sosyal mesafenin siyasi, ekonomik ve demografik faktörlerle ilişkili olduğu bulunmuştur. Daha yüksek gelir ve refah düzeyine sahip bölgelerde sosyal mesafeye daha çok dikkat edildiği, popülist siyasi tutumları destekleyen bölgelerin ise daha az sosyal mesafe uyguladığı görülmüştür (Ansell vd., 2021). Bu da farklı nüfus kesimlerinin sosyal mesafe konusundaki inanç ve davranışlarında farklılık gösterdiğini kanıtlamaktadır (Romano, 2020). Örneğin, en az sosyal mesafe uygulayan kesimin düşük risk algısına ve düşük öz yeterliliğe sahip, erkek ve cumhuriyetçi ya da muhafazakâr olduğu belirtilmektedir (Charles vd., 2020). Salgın başlangıcında sosyal çatışma yaşayan yedi devlette (Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Haiti, Zimbabve, Filipinler, Hindistan, Brezilya ve Şili) yapılan vaka çalışması sonucunda hükümet yetkililerinin Covid-19’u araçsallaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Hilhorst & Mena, 2021). Popülist liderlerin, Covid-19’a verilen yanıtları

baltaladığı, tepki vermekte geç kaldığı ve başarısız olduğu, acı çekmekten ve kaostan beslendiği vurgulanmaktadır (McKee vd., 2020).

Yukarıda açıklanan bilgiler ışığında geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₁: Koronavirüs korkusu kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır.

1.2.Koronavirüse Yönelik Alınan Önlemlere Uyuma Davranışları ile Bu Önlemlerin Haklılığına Olan İnancın Siyasi Görüşle İlişkisi

Her devletin yeni bir acil duruma müdahalesini etkileyebilecek dinamik öncelikleri, gündemleri ve koşulları vardır. Bu yüzden de pandemiye verilen tepki bütün ülkelerde aynı olmamaktadır ve virüsün yayılmasının nasıl kontrol altına alınacağına dair tek tip bir politika yoktur. Pandemi bazı ülkelerde kolayca kontrol altına alınabilirken bazı ülkeler virüsü engellemede zorluklar yaşamıştır (Greer vd., 2020; Greer vd., 2021). Örneğin, Çin, Güney Kore, Tayvan ve Singapur, pandemiye İtalya, İspanya ve Fransa'dan daha iyi yönetmişlerdir. Bilhassa Çin, Kore ve Singapur kişisel gözetim ve karantina uygulamalarını son derece baskıcı ve otoriter şekilde yürüterek, işe yarar sonuçlar elde etmişlerdir (Figus, 2020). Çin, günler içerisinde iki hastane inşa etmiş, Singapur ise salgınla mücadelede ortaya koyduğu hızlı aksiyondan dolayı övgü alan bir başka otokratik devlet olmuştur (Kavanagh & Singh, 2020). Buna karşılık ABD siyasetinde Trump yönetiminin aksiyon almada ve harekete geçmede geç kalması, binlerce insanın hayatına mal olmuştur (Harvey, 2020). Danimarka, Finlandiya ve Norveç'in ulusal yaklaşımları, değişen uzunluklarda zorunlu kapanmaları ve belirli bir süre için bir tür kilitlenmeyi içermesi bakımından daha katı önlemler içermekteydi ancak bir başka İskandinav ülkesi olan İsveç, kalabalık alanlarda maske takmak gibi daha gönüllü uygulamaları teşvik etti (Petridou, 2020). Bazı devletler, pandemiler gibi büyük küresel krizler karşısında daha savunmasızken, bazı devletler ise daha hızlı ve daha agresif tepkiler verebilmektedir. Örneğin, Avustralya veya Arjantin, salgın patlak verdikten hemen sonra sıkı önlemler alırken, Brezilya, İsveç veya ABD gibi devletler daha esnek politikaları tercih etmektedir. Trump ve Bolsonaro Covid-19'u gribe benzetip önemini küçümserken, İtalya Başbakanı Giuseppe Conte ve Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern erken dönemde tecrit önlemlerini uygulamaya geçirmiştir (Altıparmak vd., 2021). Kısmen bu tür farklı politika tercihleri ve zamanlamaları nedeniyle, enfeksiyon oranlarının ölçeği ve dinamikleri arasında önemli farklılıklar oluşmuştur (Herrera vd., 2020). Bu bağlamda salgınla mücadelede uygulanan politika ve izlenen siyaseti anlamadan Covid-19'a verilen farklı tepkileri ve bunların sonuçlarını anlamamanın mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Lipsy, 2020; Greer vd., 2020).

Doğası gereği eşsiz ve daha önce deneyimlenmemiş olan, belirsiz, karmaşık ve tehlikeli bir salgında (Figus, 2020), hükümet politikalarını değerlendirmek çok kolay olmamaktadır. Bu yüzden vatandaşlar krizlerin ilk aşamalarında hükümet yetkililerine daha çok güvenme eğilimi ve sorunun çözümüne yönelik ılımlı bir tavır sergilemektedirler. Bu durum literatürde 'bir bayrak altında toplanma' olarak adlandırılmaktadır (Herrera vd., 2020). Sıkı karantina önlemlerinin gerekliliğine ikna olmuş bir vatandaşın, daha yüksek düzeyde uyum gösterme ve önlemlerin başarısının çok önemli bir belirleyicisi olan bu uyumlu tutumu zaman içinde sürdürme olasılığı daha yüksektir. Politika değerlendirmeleri olumlu ve önlemlerin gerekli olduğuna olan inanç düzeyi yüksek olduğunda, hükümetlerin pandemiye

kontrol altına almada daha başarılı olmaları muhtemeldir (Altıparmak vd., 2021). Birçok çalışmada hükümetler tarafından uygulanan ve bazı çevrelerce otoriter kabul edilen önleme stratejilerinin başarısının toplumsal uyuma bağlı olduğu vurgulanmaktadır (Siegrist & Zingg, 2014; Greer vd., 2020; Newton, 2020; Dohle vd., 2020; Greer vd., 2021). Siyasi otoriteye olan güvensizliğin ise önleyici uygulamaların benimsenmesini zorlaştırdığı, çatışma ve güvenlik açıklarını tetiklediği söylenebilir (Hilhorst & Mena, 2021). Hükümetler tarafından alınan önleyici tedbir kararları virüsün bulaşıcılığının önüne geçse bile, bunun ağır ekonomik sonuçlarına maruz kalan halk tarafından faydalarının tam olarak anlaşılması hiçbir zaman mümkün olmayabilir (Adolph vd., 2021).

Uygulanan virüs bulaşıcılığını önleme politikaları birçok ülkede dirençle, olumsuz tepkiyle ve protestolarla karşılanmıştır. Hükümete yönelik bu gösteriler, uygulamaların abartılı, özgürlüğü kısıtlayıcı, insanları kontrol etmeye yönelik bir tavır sergilendiği düşüncesinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Nisan 2020'nin başında Almanya'da yeni koronavirüs tedbirlerine karşı "Querdenken 711" grubu tarafından başlatılan bir gösteri düzenlenmiş, ülke genelinde insanları sokaklarda seferber eden bu gösteriye yaklaşık 38.000 kişi katılmıştır (El-Far Cardo vd., 2020). Hatta bazı ülkelerde önleyici halk sağlığı uygulamaları polis zoruyla ya da diğer güvenlik güçlerinin şiddetiyle tatbik edilen zorlayıcı uygulamalara dönüşmüştür (Kavanagh & Singh, 2020). Oysaki polisin halk sağlığı uygulamalarının dışında tutulması ve önlemlerin mümkün olan en geniş ölçüde gönüllü olması, istenen politika uygulamalarındandır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₂: Koronavirüse yönelik alınan tedbir ve önlemlere uyma davranışı kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır.

H₃: Virüsün önlenmesine yönelik alınan tedbirlerin haklılığına olan inanç kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır.

1.3. Aşı Olma Niyeti ve Aşının Covid-19 ile Yeni Varyantlarını Önleyeceğine Dair İnanç

Bazen insanlar tercihlerini yaparken kararsızlığa düşebilir ve bunun için başkalarının tercihlerini önceden izlemeyi, gözlemlemeyi seçebilir. Bu durum endüstriyel pazarlardaki ürün stratejilerinde açıkça görülmektedir. Örneğin, Apple iPod'un tanıtımı şimdiye kadarki en iyi tanıtımlardan biri olarak görülmektedir. Piyasada başka MP3 çalarlar olmasına rağmen insanlar iPod'u tercih ettiler. Bunun nedeni beyaz kulaklıklardı. Müzikçalar veya telefon cebe gizlenmiş olsa bile insanlar kimlerin iPod'u olduğunu iyi biliyorlardı. Çünkü her bir iPod kullanıcısı yürüyen, canlı bir reklama dönüşmüştü. Aşı içinde böylesi bir '*açıkça gözlemlenebilir*' bir belirteç kullanılması aşuya karşı tutumu yumuşatabilir ve olumluya çevirebilir. Benzer şekilde kahve dükkanlarının sunduğu farklı boylardaki (tall, grande, venti) kahve bardakları da bazı kararlar alırken basit uygulamalara ne denli ihtiyaç duyduğumuzu ortaya koymaktadır. Aşı olma konusunda da "aşı olma veya aşı olmama" şeklindeki iki şıklı tercihi üç şıklı bir tercihe yükseltebiliriz. Böylece uzlaşmacı bir etkiyle insanların güvenleri kazanılabilir. Örneğin, 'şimdi aşı ol, ileriki bir tarihte aşı ol ve aşı olma' gibi bir seçenek insanları istenen davranışa yönlendirebilir. Aşı olmama seçeneğini ortadan kaldırarak da "şimdi aşı olun ve plazma bağışlayın, şimdi aşı olun ama plazma vermeyin, daha sonraki bir tarihte aşın olun" şeklinde revize edebiliriz. Tabi bu seçenekleri belirlerken insanların aşı

olma konusundaki inançlarını, kişisel kimliklerini, siyasi ideolojilerini ve virüsün kökenine yönelik inançlarını ortaya koymak gerekecektir. Pandemiye verilen tepkilerin inançlar, kimlik ve siyasi görüşle ilişkisi olabileceği, yapılan araştırmalar tarafından ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda başarılı olmak için aşı tanıtımının çok yönlü bir davranışsal yaklaşım gerektirdiği unutulmamalıdır.

Devletlerin rejim türlerinin pandemiye verilen tepkiyi etkilediğini ve alınacak önleyici tedbirlerin uygulama şeklini farklılaştırdığını öne süren araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin otoriter rejimlerin bilgi akışını kesintiye uğrattığı, eyleme geçmede daha yavaş davrandığı iddia edilmektedir (Greer vd., 2020). ABD’de yaşayan vatandaşların önemli bir yüzdesi aşı olmaktan kaçınmakta ve aşığı reddetmektedir. Küresel ölçekte yapılan araştırmalarda aşı olma niyetinin düşük seviyelerde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Birleşik Krallık’ta ankete katılan 6 kişiden 1’inin (Policy Institute, 2020); ABD’deki anketlerin ise 3’te 1’inden fazlasının aşı olmayı reddedeceğini söylemektedir (O’Keefe, 2020). Bunun nedeni aşırı olarak bilgiye maruz kalan halkın kendini “tıp bilgisi” konusunda yetenekli ve uzman olarak görmeleridir. Halkın giderek kendini uzmanlardan daha bilgili görmesi, onların tavsiyelerine uymama, onlardan gelen bilgileri reddetme ile sonuçlanmaktadır (Boyd, 2021). Aşı olma niyetine ilişkin diğer çalışmalarda ise insanların, “kesinlikle aşı olmam” veya “muhtemelen aşı olmam” cevaplarını verdikleri görülmektedir. Ancak aşı olma niyetine ilişkin tutumların demografik değişkenlere, aşı bilgisine, siyasi görüşe ve Covid-19’a yönelik risk algısına göre değiştiği önceki çalışmalarca vurgulanmaktadır (Featherstone vd., 2019; Green & Tyson, 2020; Jurkowitz, 2020). Mesela erkek, geliri 120.000 dolar ve üzeri olan, evli, üniversite eğitim düzeyine sahip demokratların daha yüksek aşı olma eğilimine sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda sosyal medyaya güvenmeyen, komplo teorilerine inanmayan ve grip aşısı olmuş kişilerinde aşı olma niyetinde oldukları görülmektedir (Ruiz & Bell, 2021). Covid-19 aşısı olma konusundaki tereddütleri besleyen faktörlerin anlaşılması kritik derecede önemlidir.

Yukarıda açıklanan bilgiler ışığında geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H4: Aşı olma niyeti kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır.

H5: Aşının virüsü önleyeceğine dair inanç, kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır.

H6: Aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğine dair inançlar kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır.

1.4. Virüsün Ortaya Çıkış Nedenine (Kökenine) Olan İnanç

Virüs şu an için bazı gruplar tarafından bir aldatmaca veya aşırı abartılmış bir durum olarak algılanmaktadır (Wood & Schulman, 2021). Virüsün ortaya çıkışı ile ilgili şüpheler kurumları ve devletleri de etkilemektedir. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) Çin ile suç ortağı olduğu yönündeki (Feldwisch-Drentrup, 2020) inançlara da rast gelinmektedir. DSÖ’nün derinlemesine analizi ve daha geniş küresel sağlık ortamındaki konumu, krizler sırasında hangi siyasi manevraların işe yarayıp hangilerinin yaramadığına dair bir tipoloji oluşturmak için hayati önem taşımaktadır. Uluslararası İlişkiler alanındaki araştırmacılar, bir süredir DSÖ’nün uluslararası bir siyasi aktör olarak rolünü incelemekte ve DSÖ’nün siyasi rolünü kavramadaki başarısızlığın sonuçları hakkında tartışmaktadırlar (Davies & Wenham, 2020). Virüs bugün her ne kadar Çin kaynaklı gibi görünse de Çin’in salgın

suçlusu olma dışında çok önemli küresel ekonomik rolü de bulunmaktadır (Jaworsky & Qiaoan, 2021). Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olma özelliği taşıyan Çin'in, ekonomik yönden alacağı darbenin, küresel ekonomi üzerinde de olumsuz sonuçlanacağı bilinmelidir. Sermaye akışındaki tıkanıklık ve kesintiler devalüasyonlara yol açacak ve devalüasyonların derinleşmesi ise krizin habercisi olacaktır (Harvey, 2020). Çünkü Çin, sahip olduğu ekonomik gücün kendisinde oluşturduğu özgüven ile küresel politikaları şekillendirmede rol almaktadır (Babahanoğlu & Örselli, 2022). Marx'ın işaret ettiği gibi, "*devalüasyon, metalar satılmadığı için değil, zamanında satılmadıkları için meydana gelir*". Dolayısıyla Çin'i ırkçı ve ayrılıkçı söylemlerle suçlamadan önce bunun devletler üzerinde yaratacağı "mali baskıyı" hesaba katmak gerekecektir.

Covid-19 hakkında ortaya atılan görüş ve söylentilerin bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Singh vd., 2020; Hannity, 2020; Newport, 2020; Basu vd., 2020):

- Ekonomik ve biyolojik savaş
- Çin'in dünyaya karşı açtığı biyolojik savaş
- Müslümanların komplosu veya Yahudilerin komplosu
- Küresel olarak nüfusu kontrol etme ve azaltma isteği
- Aşıların önceden varlığı (aşının ticarileştirilmesi)
- Afrika Direnci, 5G, Vejetaryen bağışıklığı
- Derin devletin piyasaları manipüle etmek için ortaya attığı durum
- Bill Gates bu salgının bilinçli üreticisidir
- Astrolojik nedenler
- Habitat tahribatı ve vahşi hayvanlarla yakın temas

Yukarıda sıralanan mitler, yeni koronavirüsün doğası ve teşkil ettiği riskler hakkındaki bilimsel kanıtların henüz yeni yeni gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu spekülasyon ve yanlış bilgiler yeni medya aracılığıyla çok daha hızlı yayılırken, insanların virüse yönelik inançlarını şekillendirmektedir (Shepherd vd., 2020). Yaşlı insanlar halen televizyon ve radyo haberleri gibi daha geleneksel medyaya güvenirken, gençler TikTok, Instagram, WhatsApp, Twitter gibi sosyal medya kanallarına güvenmektedir. Sosyal medyadaki yanlış bilgiler, söylentiler ve komplo teorileri kasıtlı olarak takipçiler ile paylaşılmakta ve salgın sürecinde paniğin artmasına neden olmaktadır (Liang vd., 2020; Ittefaq vd., 2020). Medyada yer alan haberler toplumda damgalama, etiketleme, günah keçisi ilan etme, korku ve belirsizliği besleyerek travmatik sonuçlar doğurmaktadır (Mukhtar, 2021).

Açıklanan bilgiler ışığında geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H7: Virüsün ortaya çıkış nedeni (kökeni) ile siyasi görüş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

2.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik, siyasi, toplumsal ve sosyal sonuçlara neden olan pandeminin etkilerini siyaset cephesinden bakarak anlamaya çalışmaktır. Siyasilerin ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin aldığı politika kararlarının halk nezdindeki yansımalarını bilmek, insanların hükümete olan güvenlerini öğrenmek, siyaset ile medyaya güven, aşı olma niyeti ve koronavirüs korkusu arasında bir korelasyon olup olmadığını ortaya koymak bu araştırmanın temel amaçlarından sayılabilir. Araştırmanın cevap aradığı sorular, insanların sahip oldukları siyasi görüşlerinin onların Covid-19’a yönelik tepkilerini nasıl şekillendirdiği ve etkilediğidir. Araştırmanın alt amaçları ise pandemi sırasında sağlığa yönelik olarak alınan önlemlere uyma ile siyasi görüş, ideoloji ve parti taraftarlığı arasında bir ilişki olup olmadığı, böyle bir ilişki varsa şayet ne yönde nasıl bir ilişki olduğu, aynı zamanda bu siyasi görüşlerin halk sağlığı kurumlarına duyulan güven, aşı olma niyeti, pandemiyle ilgili inançlarını ve algılanan tehdit düzeyini nasıl etkilediği de araştırmanın amaçları arasında sayılabilir. Bu maksatlarla araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden olan anket yöntemi kullanılmış olup, 01 Mayıs-01 Temmuz 2022 tarihleri arasında yapılan çevrimiçi anket yoluyla 767 kişiden veri toplanmıştır.

Kullanılan anket için Arpacı, Karataş ve Baloğlu’nun (2020) Koronavirüs Korkusu Ölçeğinden (C19P-S) yararlanılmıştır. Genel güvenilirliği 0,926 olan ölçekte 17 ifade yer almakta olup, her bir ifade için 5’li likert ölçeği kullanılarak cevaplayıcıların 1=kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermeleri istenmiştir. Anketin diğer bölümlerinde demografik sorular, kişilerin hangi siyasi görüşte oldukları, yakın oldukları partinin Covid-19’a yönelik açıklamalarını ne ölçüde güvenilir buldukları, siyasi liderleri sosyal medyada takip edip etmedikleri, televizyon, gazete ve diğer iletişim araçlarının virüse ait gelişmeleri ve pandemi haberlerini farklı yansıtıp yansıtmadığı, siyasi partiler ve onların temsilcileri ile bilim kurulu üyelerinin açıklamaları arasında farklılık olup olmadığı, Covid-19 hakkındaki inançlar, virüsün ortaya çıkış nedenleri, virüsün gerçekliğine yönelik algı, aşı olma niyeti, aşya duyulan güven ve hangi aşının daha güvenilir olduğuna dair inanç gibi sorular yer almaktadır.

Yapılacak analizleri belirleyebilmek ve parametrik ile non-parametrik analizlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için verilerin normal dağılıp dağılmadığına ilişkin yapılan normallik testinde basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmış, bütün değerlerin -1,5 ile +1,5 arasında yer aldığı görülmüştür. Ekonomik Korkusuya ilişkin basıklık: ,622 ve çarpıklık: -,922 iken Sosyal Psikolojik Korkuya ilişkin basıklık: ,037 ve çarpıklık: -,647 şeklinde ortaya çıkmıştır. Tabachnick ve Fidell’e göre (1996) bu değerler arasında kalan verilerin normal dağıldığı kabul edilebilir. Hatta bazı araştırmacılar bu değerlerin -2 ile +2 arasında olduğunda bile verilerin normal olarak dağıldığı varsayımının kabul edilebileceğini öne sürmektedirler (George ve Mallery, 2000).

3.Bulgular

Aşağıda yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, meslek gibi demografik bilgilere ilişkin betimleyici analizler yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Faktörlere İlişkin Betimleyici Analizler

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	384	50,1	Mesleğiniz	Kendi işim	66	8,6
	Erkek	383	49,9		Memur	101	13,2
Yaş	18 yaş altı	96	12,5		İşçi	190	24,8
	18-29	377	49,2		Öğrenci	278	36,2
	30-39	125	16,3		Ev Hanımı	69	9,0
	40-49	119	15,5		İşsiz/Emekli	63	8,2
	>50	50	5,2		İlköğretim ve altı	97	12,6
			Eğitim		Lise	220	28,7
					Üniversite	450	58,7

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kadın ve erkek dağılımında dengeli bir yapının olduğu görülmektedir. Ankete katılanların %50,1'i kadın, %49,9'u erkektir. Yaş dağılımına bakıldığında en fazla yüzdenin 18-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir (%49,2). Sonra sırasıyla %16,3 ile 30-39 yaş arası, %15,5 ile 40-49 yaş arası, %12,5 ile 18 yaş altı kişiler gelmektedir. Yaş dağılımıyla orantılı olarak katılımcıların çoğu öğrenci olup (%36,2), bunu sırasıyla %24,8 ile işçi, %13,2 ile memur, %9 ile ev hanımı, %8,6 ile kendi işinin sahipleri ve %8,2 ile işsiz/emekliler takip etmektedir. Eğitim seviyesi bakımından katılımcıların %58,7'si üniversite mezunu olup, %28,7'si lise mezunu, %12,6'sı ise ilköğretim düzeyi ve altıdır.

Tablo 2: Siyasi Görüşe İlişkin Betimleyici Analizler

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%	
Siyasi görüşünüz nedir	Muhafazakâr	98	12,8	Siyasi parti liderlerini sosyal medyada takip ediyor musunuz	Evet	235	30,6	
	Sol görüş	103	13,4		Hayır	532	69,4	
	Merkez	29	3,8		Covid-19'a yönelik alınan tedbirlere uyuyor musunuz	Sıklıkla Evet	589	76,8
	Milliyetçi	182	23,7	Nadiren		107	14,0	
	Liberal	26	3,4	Bazen		46	6,0	
	Siyasi görüşüm yok	329	42,9	Hayır		25	3,3	
				Hükümetin Covid-19 önlemleri yerinde ve haklı mı sizce		Evet	158	20,6
						Kısmen	357	46,5
						Hayır	252	32,9

Tablo 2'de katılımcıların siyasi görüşleri ile Covid-19'a yönelik bazı soruların betimleyici istatistikleri yer almaktadır. Katılımcıların %42,9'u herhangi bir siyasi görüşü olmadığını belirtirken, %69,4'ü siyasi parti liderlerini sosyal medyada takip etmediklerini söylemiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%76,8) virüse yönelik

alınan tedbirlere uyduğunu, %46,5'i virüsü önlemeye dönük alınan tedbirleri kısmen yerinde/haklı bulurken, %32,9'u yerinde/haklı bulmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3: Covid-19 Virüsüne Dair İnançlar ve Aşı Olma Niyeti

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
Covid-19 Virüsü Hakkındaki Görüşünüz Nedir	Virüs gerçektir ve insanlar ölmektedir	383	49,9	Virüsün Ortaya Çıkış Nedeni Sizce Nedir	Dış güçler tarafından insan nüfusunu azaltmak	407	33,8
	Virüs tamamen yalandır ve bir komplo teorisisidir	31	4,0		Başka toplumların kötü beslenme alışkanlıklarından ortaya çıkmıştır	208	17,3
	Virüs gerçek olsa bile laboratuvarlarda üretilmiş ve dünyaya salınmıştır	353	46,1		Bu Virüs Çin Virüsüdür	215	17,8
Hangi Aşıya Güveniyorsunuz	Alman Biontech Aşısı	426	%51,4	Virüsün Ortaya Çıkış Nedeni Sizce Nedir	Ülkelerin ekonomilerini kontrol etmek	334	27,7
	Çin Sinovac Aşısı	57	6,9		Diğer Nedenler	41	3,4
	Geliştirilmekte Olan Türk Türkovac Aşısı	134	16,2				
	Geliştirilmekte Olan Rus Sputnik-V Aşısı	18	2,2				
	Hiçbiri	194	23,4				

*Virüsün ortaya çıkış nedeni sizce nedir sorusu çoklu yanıt olduğundan N sayısı 767'den fazladır.

Tablo 3'te katılımcılara virüs hakkındaki düşünceleri, hangi aşıya daha çok güvendikleri ve virüsün kökenine ilişkin sorular sorulmuştur. Buna göre katılımcıların yarısına yakını (%49,9) virüsün gerçek olduğunu ve insanların öldüğünü belirtmiştir. Ancak ilginç olan bir başka bulgu ise çok yakın olan başka bir yanıtın %46,1 ile "virüs gerçek olsa bile laboratuvarlarda üretilmiş ve dünyaya salınmıştır" görüşüdür. İnsanlar virüsün varlığına inanmakta ancak virüsün kökenine ilişkin bazı şüpheler taşımaktadır. Bunu anlamak için virüsün kökenine ilişkin bir soru sorulmuştur. %33,8 ile katılımcıların virüsün "insan nüfusunu azaltmak için ortaya çıktığına" inandığı, %27,7 ile "ülkelerin ekonomilerini kontrol etmek ve kötüleştirmek için ortaya çıktığına" inanıldığı bulunmuştur. Takip eden cevaplarda %17,8 ile "virüsü Çin virüsü olarak" tanımladıkları, %17,3 ile başka toplumların kötü beslenmek alışkanlıklarından dolayı ortaya çıktığına inandıkları görülmüştür. Aşı olarak ise katılımcılar en çok Biontech aşısına güvenmektedirler.

Tablo 4: Pandeminin Kitle İletişim Araçlarındaki Yansımaları

Sektöre Yönelik Algı ve Tutumlar	OLUMLU KATILIM		KARARSIZ		OLUMSUZ KATILIM		Ort.	Ss
	f	%	f	%	f	%		
Farklı TV kanallarının siyasi yanlılıklarına bağlı olarak virüse ait gelişmeleri ve pandemi haberlerini halka farklı yansıttığını düşünüyorum	441	57,5	238	31,5	88	11,4	3,69	1,045
Farklı gazetelerin siyasi yanlılıklarına bağlı olarak virüse ait gelişmeleri ve pandemi haberlerini halka farklı yansıttığını düşünüyorum	442	57,6	231	30,1	94	12,3	3,66	1,037
Sosyal medyadaki pandemiye ilişkin bilgilerin yanlış ve insanları yanıltıcı olduğunu düşünüyorum	404	52,7	247	32,2	116	15,2	3,50	1,00
Siyasi partiler ve onların temsilcileri ile bilim kurulu üyelerinin açıklamaları arasında zıtlık olduğunu düşünüyorum.	358	46,7	286	37,3	123	16,0	3,43	0,991
Siyasi partiler ve onların temsilcilerinin yaşanan pandemiye siyasi çıkarlarına alet ettiklerini düşünüyorum	395	51,5	239	31,2	133	17,3	3,53	1,108
Siyasi partiler ve onların temsilcilerinin pandemiye/virüse ilişkin bilgileri abarttığını düşünüyorum	218	28,4	271	35,3	278	36,3	2,93	1,071

Virüs başladığından beri kitle iletişim araçları tarafından halk yoğun bir haber bombardımanına maruz bırakıldı. Akşam haberlerinde uzmanların açıklamaları, günlük vaka sayıları, ölüm oranları, şehirlerin güvenilirlik haritaları anlık olarak televizyonlarda, gazetelerde, radyolarda ve sosyal medya kanallarına paylaşıldı. Bu durum insanlar arasında paniğin artmasına, paniğe bağlı olarak gıda maddelerinin aşırı tüketimine, virüsün algılanan tehdidinin normalden çok daha fazla olmasına ve korkuya neden oldu. Ayrıca virüsün yeni olması, yayılma hızının ve gelişim seyrinin öngörülemez olması tıp hekimlerinin açıklamalarının yetersiz kalmasına, virüse ait açıklamalarının değişken olmasına yol açmıştır. Bu sebeple halk, sürekli olarak değişen virüs açıklamaları karşısında hem belirsizlik yaşamış hem de bilim kurulu üyelerine olan güvenleri sarsılmıştır. Katılımcılara kitle iletişim araçlarında virüse dair çıkan haberlerin siyasi yanlılıklara bağlı olarak farklı sunulup sunulmadığı sorulmuştur. Yukarıdaki tabloda görünen yüzdeler kesinlikle katılıyorum ile katılıyorum cevapları toplanarak, kesinlikle katılmıyorum ile katılmıyorum cevapları toplanarak özet halinde sunulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda katılımcılar hem televizyonların hem de gazetelerin virüse dair haberleri siyasi yanlılıklarına göre farklı şekilde sunduğu yönünde görüş bildirmişlerdir (katılıyorum ile kesinlikle katılıyorum toplamı: TV= %57,5 Gazeteler= %57,6). Sosyal medyada çıkan haberlerin ise yanıltıcı/yanlış olduğu yönünde bir görüş bildirmişlerdir (%52,7).

Katılımcılar siyasi partiler ve onların temsilcileri ile bilim kurulu üyelerinin açıklamaları arasında %46,7 oranla zıtlık olduğunu düşündükleri bulunmuştur. Yine katılımcıların %51,5'i siyasi partiler ve onların temsilcilerinin yaşanan pandemiye siyasi çıkarlarına alet ettiklerini düşünmektedir. Katılımcılar siyasi partiler ve

onların temsilcilerinin virüse ilişkin bilgileri abarttıklarını düşünmedikleri ve kararsız oldukları ortaya çıkmıştır (katılmıyorum + kesinlikle katılmıyorum = %36,3, kararsızım = %35,3).

Tablo 5: Koronavirüs Korkusu Ölçeğinin Faktör Analizi

Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Alfa
Sosyal Psikolojik Korku (Özdeğer=6.621)	Başkalarından koronavirüs kapmaktan korkuyorum	,826	52,118	,917
	Koronavirüs kapma korkusu beni çok kaygılandırıyor	,798		
	Koronavirüsün yayılma hızından endişeleniyorum	,783		
	Öksüren insanları görünce koronavirüs şüphesiyle aşırı kaygılanıyorum	,770		
	Koronavirüs kaynaklı ölüm haberleri beni kaygılandırıyor	,745		
	Koronavirüse karşı insanların duyarsız davranmaları beni kızdırıyor	,701		
	Ailemden birinin koronavirüse yakalanmasından korkuyorum	,699		
Ekonomik Korku (Özdeğer=1.393)	Koronavirüsle ilgili belirsizlikler beni korkutuyor	,622	10,843	,744
	Koronavirüsün mutasyon geçirek sürekli hayatımızda yer almasından kaygılanıyorum	,603		
	Koronavirüs nedeniyle temizlik maddelerinin fiyatlarının çok fazla artmasından endişeliyim	,843		
	Koronavirüs nedeniyle yiyecek fiyatlarının çok fazla artmasından kaygılanıyorum	,824		
	Koronavirüs nedeniyle gelirim olumsuz etkileneceğinden kaygılanıyorum	,613		

Toplam Açıklanan Varyans %62,961, KMO 0.926, Barlett Küresellik testi = 0,000, Barlett 5087,725

Ölçeğin genel güvenilirlik (alfa) değeri ,924 olarak bulunmuştur. Ölçeğe yönelik faktör analizi yapılırken öz değerlerinin 1'den büyük, faktör yüklerinin ise 0,45'ten büyük olmasına ve ifadelerin birden fazla faktöre yüklenmemesine dikkat edilmiştir. Varimax dik döndürme yöntemi kullanılmış olup, ölçeğin toplam açıklanan varyansı %65 olarak bulunmuştur. Ölçekten "hapşırarak insanlardan koronavirüs şüphesiyle kaçarcasına uzaklaşıyorum", "koronavirüs sebebiyle ellerimi temizlemek için aşırı zaman harcadığımı farkındayım", "koronavirüse yakalanmak korkusundan sosyal ilişkilerim ciddi anlamda sekteye uğruyor", "koronavirüs korkusuyla gıda stokladım", "koronavirüs nedeniyle evdeki temel ihtiyaç malzemelerini daha sık kontrol ediyorum" ifadeleri analizden çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmış, sonunda ölçeğin iki boyuttan oluştuğu görülmüştür.

Tablo 6: Koronavirüs Korkusunun Siyasi Görüşe Göre Farkını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Sosyal Psikolojik Korku	Muhafazakâr	98	3,69	,906	2,065	,068	Fark yok
	Sol Görüş	103	3,64	1,00			
	Merkez	29	3,99	,637			
	Milliyetçi	182	3,71	,950			
	Liberal	26	3,30	1,031			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	3,58	,901			
Ekonomik Korku	Muhafazakâr	98	3,95	,898	,321	,900	Fark yok
	Sol Görüş	103	3,96	,988			
	Merkez	29	4,00	,666			
	Milliyetçi	182	4,04	,923			
	Liberal	26	3,84	,943			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	3,97	,888			

Koronavirüs korkusunun boyutlarından olan sosyal psikolojik korku ile ekonomik korkunun siyasi görüşe farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda virüs korkusunun siyasi görüşten etkilenmediği ve aralarında herhangi bir istatistiksel farklılığın olmadığı görülmüştür (sos_psi_korku > 0,05 ve eko_korku > 0,05). Buna göre tüm siyasi görüşte olanların pandeminin etkisini benzer şekilde hissettiği, sosyal, psikolojik veya ekonomik olarak yaşadıkları korkunun sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmadığı söylenebilir. H₁: Koronavirüs korkusu kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7: Virüsün Önlenmesine Yönelik Olarak Alınan tedbirlere Uyuma Davranışının Siyasi Görüşe Göre Farklılığını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Alınan Önlemlere Uyuma Davranışı	Muhafazakâr	98	1,27	,570	1,789	,113	Fark yok
	Sol Görüş	103	1,41	,798			
	Merkez	29	1,31	,806			
	Milliyetçi	182	1,25	,570			
	Liberal	26	1,57	,945			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	1,40	,813			

Katılımcılara virüsün önlenmesine yönelik tedbirlere uyuyor musunuz diye sorulmuş ve 1=Evet, uyuyorum, 2=Kısmen ve 3=Hayır, uymuyorum cevaplarından birini vermeleri istenmiştir. Buna göre alınan önlemlere uyuma davranışının siyasi görüşe göre farklılığını ölçmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Katılımcıların virüsün önlenmesine yönelik alınan tedbirlere uyuma davranışları onların siyasi görüşlerine göre değişmemektedir (p>0,05). H₂: Koronavirüse yönelik alınan tedbir ve önlemlere uyuma davranışı kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: Hükümetin Covid-19'a Yönelik Tedbir ve Uygulamalarını Yerinde/Haklı Bulmanın Siyasi Görüşe Göre Farkını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Hükümetin Koronavirüs Tedbir ve Uygulamalarını Yerinde Buluyorum	Muhafazakâr	98	1,69	0,709	19,798	0,000	2 > 1
	Sol Görüş	103	2,48	0,608			4 > 1
	Merkez	29	1,79	0,559			5 > 1
	Milliyetçi	182	1,95	0,741			6 > 1
	Liberal	26	2,38	0,697			5 > 3
	Siyasi Görüşüm Yok	329	2,23	0,666			6 > 3

Covid-19 salgını sırasında alınan tedbir ve uygulamaların halk tarafından ne derece uygun, kabul edilebilir olduğunun siyasi görüşe göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmış ve alınan tedbirlerin haklılığının siyasi görüşe göre değiştiği bulunmuştur. Buna göre muhafazakârlar ile merkez görüşteki kişiler bu tedbirleri en fazla yerinde bulunan kişiler olarak bulunmuştur. Herhangi bir siyasi görüşü olmayanlar ile liberal görüşte olanların bu tedbirleri muhafazakârlara göre daha az yerinde/haklı bulduğu ortaya çıkmıştır. H₃: Virüsün önlenmesine yönelik alınan tedbirlerin haklılığına/yerindeliliğine olan inanç kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9: Aşı Olma Niyetinin Siyasi Görüşe Göre Farklılığını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Aşı sıram geldiğinde derhal olmak istiyorum	Muhafazakâr	98	3,55	1,073	6,034	0,000	2 > 6
	Sol Görüş	103	3,80	1,054			
	Merkez	29	3,93	0,791			
	Milliyetçi	182	3,82	0,938			
	Liberal	26	4,11	1,138			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	3,23	1,032			

Aşı olma niyetinin siyasi görüşe göre farklılığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda kişilerin sahip oldukları siyasi görüşün onların aşı olma niyetlerini etkilediği bulunmuştur. Buna göre herhangi bir siyasi görüşü olmayan kişilerin sol görüş, milliyetçi ve liberal görüşe sahip olanlara göre aşı olma konusunda daha az istekli oldukları görülmüştür. Aşı olma niyetinde en yüksek ortalamaya liberal görüşte olanların, sonrasında ise milliyetçi (ort. 3,82) ve sol görüşte (ort. 3,80) olanların geldiği görülmüştür. H₄: Aşı olma niyeti kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10: Aşının Önleyiciliğine Dair İnançların Siyasi Görüşe Göre Farklılığını Tespit Etmeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Aşının koronavirüs hastalığını önleyeceğini düşünüyorum	Muhafazakâr	98	3,18	1,142	3,835	0,002	3 > 6
	Sol Görüş	103	3,27	1,253			
	Merkez	29	3,65	0,856			
	Milliyetçi	182	3,28	1,133			
	Liberal	26	3,42	1,419			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	2,95	1,173			

Aşıya olan güvenin, bir diğer ifadeyle aşının virüsü önleyeceğine dair inancın siyasi görüşe göre farklılığını belirlemeye yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda siyasi görüşün aşıya olan güveni etkilediği bulunmuştur. Yapılan post-hoc analizine göre gruplar arasındaki farklılığın sadece merkez görüşte olanlarla, milliyetçi görüşte olanlar arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre aşının virüsü önleyeceğine en çok inananların merkez görüşte (ort. 3,65), ardından ise milliyetçi görüşte (ort. 3,28) olanların geldiği görülmüştür. H₅: Aşının virüsü önleyeceğine dair inanç, kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 11: Aşının Virüsün Yeni Varyantlarını Önleyeceğine Dair İnançların Siyasi Görüşe Göre Farklılığını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

Özellik	Grup	N	Ort.	Ss	F	p	Fark
Aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğini düşünüyorum	Muhafazakâr	98	2,85	1,184	3,174	,008	3 > 6
	Sol Görüş	103	2,94	1,017			
	Merkez	29	3,41	,824			
	Milliyetçi	182	2,95	1,007			
	Liberal	26	2,76	1,305			
	Siyasi Görüşüm Yok	329	2,72	1,059			

Yukarıdaki aşı sorusuyla bağlantılı olarak katılımcılara “aşının virüsün yeni varyantlarını önleyip önleyemeyeceği” sorulmuştur. Buna göre yapılan tek yönlü varyans analizine göre aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğine dair inançların siyasi görüşe göre farklılaştığı bulunmuştur ($p < 0,005$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu öğrenmek için post-hoc analizi yapılmış ve aşının gelecek virüs türlerini önleme konusundaki inançlar bakımından merkez görüşte olanlar ile herhangi bir siyasi görüşü olmayanlar arasında farklılık olduğu görülmüştür. Aşının ortaya çıkabilecek yeni virüs türlerini de önleyeceğine en çok inananların siyasi olarak merkez görüşe sahip olanlardır. H_6 : Aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğine dair inançlar kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 12: Virüsün Kökenine Yönelik İnançlar ile Siyasi Görüş Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ki-Kare Analizi

Hangi siyasi görüştesiniz	Virüsün Ortaya Çıkış Nedeni (Virüsün Kökeni) Hakkındaki İnançlar											p
	İnsan nüfusunu azaltmak için		Toplumların kötü beslenme alışkanlıkları		Bu virüs Çin virüsü		Ekonomileri kontrol etmek/ kötüleştirmek için		Diğer		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Muhafazakâr	61	62,2	27	27,6	31	31,6	56	57,1	3	3,1	98	0,000
Sol Görüş	57	55,3	21	20,4	25	24,3	36	35	9	8,7	103	
Merkez	11	37,9	10	34,5	10	34,5	10	34,5	-	-	29	
Milliyetçi	98	53,8	62	34,1	53	29,1	88	48,4	8	4,4	182	
Liberal	9	34,6	9	34,6	2	7,7	10	38,5	5	19,2	26	
Siyasi Görüşüm Yok	171	52	79	24	94	28,6	134	40,7	16	4,9	329	

Virüsün kökenine olan inanç ile siyasi görüş arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak için Ki-kare analizi yapılmış ve virüsün ortaya çıkış nedeni ile siyasi görüş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğu virüsün insan nüfusunu azaltmak için ortaya çıktığına inanmaktadır. Arkasından ülkelerin ekonomilerini kontrol etmek ve kötüleştirmek için ve virüsün Çin virüsü olduğuna dair inançlar gelmektedir. Virüsün insan nüfusunu azaltmak ve ekonomileri kontrol etmek için çıktığına inananların muhafazakârlar, kötü beslenme alışkanlıklarından dolayı çıktığına inananların liberaller, virüsü Çin virüsü

olarak görenlerin ise Merkez görüştekiler olduğu belirlenmiştir. Buna göre virüsün kökenine dair inançlar sahip olunan siyasi görüşe göre değiştiği ve siyasi görüş ile virüsün ortaya çıkış nedeni arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. H7: Virüsün ortaya çıkış nedeni (kökeni) ile siyasi görüş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13. Hipotezlerin Red/Kabul Durumlarını Gösteren Özet Sonuç

Hipotez	Red/Kabul
H ₁ : Koronavirüs korkusu kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır	RED
H ₂ : Koronavirüse yönelik alınan tedbir ve önlemlere uyma davranışı kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır	RED
H ₃ : Virüsün önlenmesine yönelik alınan tedbirlerin haklılığına/yerindelğine olan inanç kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır	KABUL
H ₄ : Aşı olma niyeti kişilerin sahip oldukları siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır	KABUL
H ₅ : Aşının virüsü önleyeceğine dair inanç, kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır	KABUL
H ₆ : Aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğine dair inançlar kişilerin siyasi görüşüne göre farklılaşmaktadır	KABUL
H ₇ : Virüsün ortaya çıkış nedeni (kökeni) ile siyasi görüş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır	KABUL

Yukarıdaki özet tablo incelendiğinde koronavirüse verilen tepkilerin insanların benimsedikleri siyasi görüşe göre farklılaştığı, önleyici tedbirlere uymanın ve bu tedbirlerin yerindelğine olan inancın siyasi görüşe göre değiştiği görülmektedir. Pandemi toplumun tüm katmanlarından herkesi eşit düzeyde etkilediği görülse de, verilen tepkiler bağlamında (tedbirlere uyma, aşı olma niyeti, virüsün kökenine olan inanç vs.) ortaya çıkan davranışların aynı olmadığı anlaşılmıştır. Bu tarz küresel salgınlarda salgını kontrol altına alabilmek ve vatandaşların hükümet önlemlerine gönüllü olarak uymalarını sağlamak ancak onların siyasi görüşlerini anlamakla mümkün olabilir. Bu bağlamda yaşanan pandeminin yalnızca ekonomik ve sağlık açısından değil aynı zamanda siyasi yönden de değerlendirilmesi gerektiği bu araştırma sonucunda görülmüştür. Kurulan yedi hipotezin beşinin kabul edilmesi araştırmada koronavirüs pandemisine verilen tepkilerin siyasi görüşe göre farklılaştığını göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışmada amaçlanan, derinlemesine bir politik ideoloji analizi değil, katılımcıların genel siyasi yönelimlerinin Covid-19 uygulamalarına dönük tepkilerini etkileyip etkilemediğini ölçmeye çalışmaktır. Bu bağlamda çalışmada pandemi süreci ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Salgın hastalıklar her ne kadar halk sağlığı krizi gibi görünse de toplumsal, sosyal ve siyasi sonuçları olabilmektedir (Macar & Asal, 2020; Babacan, 2020; Sülkü vd., 2021). Bu durumda devletin ve siyasi organların krize yönelik verdikleri tepkilerde karmaşıklaşmakta ve zorlaşmaktadır. Siyasi parti taraftarlarının siyasi partilerin ve hükümetlerin izledikleri politikaların nitelendirilmesinde taraftarlık duygu ve düşüncesinin etkili olduğu savından hareket edilmiştir (Özkılıççı & Mamatoğlu, 2021). Elde edilen verilerden hareketle bu savın doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Siyasi görüşünü belirtmeyenlerin oranının fazla olması birden çok nedene bağlanabilir. Örneğin, konunun hassas

olmasından ötürü katılımcılar siyasi görüşlerini belirtmek istememiş olabilirler, katılımcıların büyük çoğunluğunun Z kuşağından oluşması ve bu kuşağın kendini herhangi bir siyasi kalıpla şekillendirmemesi de sonucun apolitik çıkmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. Ankete katılanların bir kısmının doğrudan kendilerini tanımladıkları net siyasi görüşü seçenekler arasında görmemeleri nedeniyle 'siyasi görüşüm yok' seçeneğini tercih etmiş olmaları olasıdır. Gelecek çalışmalarda siyasi görüş ile kuşaklar arası ilişki aranabilir ve bu ilişkinin salgın hastalık, doğal afet gibi durumlara tepki verme biçimini nasıl etkilediği araştırılabilir. Bu araştırmaya 18 yaş altı kişilerin de dahil edilmesinin nedeni, bu kişilerin potansiyel seçmen olması ve yakın zamanda oy kullanabilecek olmalarıdır. Pandemi dolayısıyla dünya üzerinde pek çok ülkede seçimler ileri ya da belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Bu durumda pandemi yılında oy kullanamayacak olan kişiler ertesi yıl veya sonraki yıl oy kullanabilecek yaşa erişeceklerdir. Virüsün 18 yaş altı kişilere de bulaştığı, sonraki yıllarda oy kullanabilecek olmaları ve potansiyel seçmen gücü taşımalarından hareketle, bu kişilerin virüse dair korkularının siyasi görüşe göre farklılaşıp farklılaşmadığı öğrenilmek istenmiştir. Ayrıca yasal olarak seçmen yaşında olmasa dahi 18 yaş altı kişilerin de doğaldır ki siyasi tutumları olabilir. Araştırma sadece oy verme davranışına odaklanmamış, her bireyin siyasi tutum sahibi olabileceği varsayımından hareketle yürütülmüştür. Gençler, pandemi döneminde önemli bilgi kaynakları olarak kullanılmış ve pandeminin çeşitli kurumlara olan etkisinde araştırılacak örneklem olarak seçilmiştir (Güngörer, 2020).

Koronavirüs korkusunun siyasi görüşe göre farklılaşmadığı görülmüştür. Bu sonucun, pandeminin doğası, bilinmezliği, kapsayıcılığı ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Virüsün, dil, din, ırk, siyasi görüş veya yaş, cinsiyet ayırmaksızın herkese bulaşması korkunun toplumun geneline yayılmasını ve bu nedenle virüs korkusunun siyasi görüşe göre farklılaşmaması sonucunu ortaya çıkarmış olabilir. Benzer şekilde koronavirüse yönelik alınan tedbirlere uyma davranışının siyasi görüşe göre farklılaşmaması da, toplumun virüsün yayılmaması için gösterdiği dayanışma ve birlik ruhundan kaynaklanmış olabilir (Yardım, 2021). Türk kültürünün ağır basan diğerkâm özelliği, yaşlılara duyulan hürmet, saygı gibi faktörler siyasi görüş farketmeksizin herkesin önlemlere ve alınan tedbirlere uymasını sağlamış olabilir. Bu süreçte aileler, çocuklar, büyükler özlemek pahasına birbirinden ayrı kalmış ve yaşlılar torunlarını, ebeveynler ise yaşlı anne-babalarını görememiştir. Bu durum Türk milletinin pandemi döneminde kurallara uymak, alınan tedbir ve önlemleri uygulamak için gösterdiği gayreti ortaya koymaktadır.

Alınan tedbir ve önlemlerin yerindeliğine ve haklılığına olan inancın siyasi görüşe göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin toplumlarda izdüşümleri vardır. Her siyasi parti taraftarlarının görüşlerini dile getirir ve taraftarlarının farklı görüşleri farklı siyasi söylemleri doğurur. Bu bağlamda olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin pandemiye alınan tedbirlerin yerindeliğine yönelik algısı farklı olabilmektedir. Bu durum insanların hükümete güvendiğini, bu güvenin tedbirlere uyma davranışını tetiklediğini göstermektedir. Zira güven unsuru, pandemi döneminde davranışları etkilemiş ve daha fazla güven duygusunu hissedenlerin tedbirlere daha çok uyduğu görülmüştür (Travaglino & Moon, 2020). Tüm dünyada iktidarda olan partiler ve onların temsilcileri ekonomiyi kurtarmakla insanların canını kurtarmak arasında bir ikilem yaşarken, muhalefet partileri ise yapılanları zorlayıcı, baskıcı, otoriter ve anti demokratik olarak etiketleyerek salgınla mücadelede bir engel oluşturmaktadırlar (Tosun, 2020). Bu bakımdan Covid-19

pandemisi demokrasiler için kayda değer bir imtihan aracı olmuş (Söyler & Agah Tekindal, 2021) ve alınan önlemlerin haklılığına olan algılar siyasi görüşe göre farklılaşmıştır.

Aşı olma niyeti ve aşının virüsün yeni varyantlarını önleyeceğine dair inanç siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır. Vatandaşlar siyasi görüşlerine uygun siyasi partileri desteklemektedirler. Buna uygun olarak destekledikleri siyasi partinin herhangi bir konudaki açıklamasına daha olumlu yaklaşmaktadırlar. Bu bağlamda olmak üzere aşı konusundaki açıklamalarını da daha güvenilir ve doğru kabul etmektedirler denilebilir. Örneğin, ABD’de demokratlar aşı olmaya daha yatkınken, Cumhuriyetçilerin aşı olma konusundaki tereddütleri bir hayli fazladır. Benzer şekilde İngiltere ve Almanya’daki aşı karşıtlığı oranları, yapılan anket sonuçlarında açıkça görülmektedir (Featherstone vd., 2019; Green & Tyson, 2020; Jurkowitz, 2020). Ayrıca virüsün ortaya çıkış nedenine yönelik algılamaalarda benimsenen siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır. Katılımcıların neredeyse yarısı virüsün gerçek olduğuna ve insanların öldüğüne inanırken, diğerleri virüs gerçek olsa bile bunun laboratuvarlarda üretilip dünyaya salındığına inanmaktadır. Virüsün yalan ve komplo olduğuna inanların oranı ise oldukça düşüktür. Virüsün neden ortaya çıktığı konusundaki inanışlarda ise ülkelerin ekonomilerini kontrol etmek ve insan nüfusunu azaltmak olduğu yönündeki inanışlar baskındır. Bu durum radyo, televizyon ve sosyal medya kanallarında yapılan siyasi açıklamalar, atılan tweetler ve paylaşımlar dolayısıyla ortaya çıkmış olabilir. Bireyler destekledikleri siyasi partinin sosyal medya hesabını takip ediyor olabilir veya kendi taşıdığı ideoloji ile benzer yayınlar yapan kanalları seyrediyor olabilir. Bu durumda medyanın virüse yönelik görüntüler ve servis ettiği bilgiler, kişilerin virüsün kökenine olan inançlarını şekillendirmiş olabilir. Aşı olma konusundaki tereddütleri besleyen faktörlerin anlaşılması kritik derecede önemlidir.

Katılımcılar salgına yönelik televizyon ve gazetelerde siyasi yanlılıklar olduğunu, haberleri halka farklı yansıttıklarını, yaşanan pandemiye siyasi çıkarlara alet ettiklerini düşünmektedir. Ayrıca sosyal medyadaki haberlerin yanıltıcı, yanlış olduğuna inanılmaktadır. Şirvanlı (2021)’da yaptığı çalışmada gazetelerin pandemi haberlerini farklı yansıttığını, politikacıların bilim insanlarından daha fazla medyada yer aldığı, krizin sağlık yönlü olmasına rağmen gazetelerin kutuplaşmış politik ve toplumsal alandaki güç ve iktidar mücadelelerini ön planda tuttıklarını bulmuştur. Başka bir çalışmada da medyanın Covid-19 krizini aktarırken, siyasi kutuplaşmayı arttırdığı, yararlı bilgiye ulaşmayı zorlaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Boschele, 2020). Yine katılımcılar siyasi partiler ve onların temsilcileri ile bilim kurulu üyelerinin açıklamaları arasında zıtlık olduğunu düşünmektedir. Burada farklı çıkan tek sonuç virüsün siyasi partiler ve onların temsilcileri tarafından abartıldığı görüşüne katılmamalarıdır. Katılımcıların böyle düşünmelerinde virüsün gerçek olduğuna inanmaları etkili olabilir.

Koronavirüs pandemisi tüm dünyada belirsizliğe ve karmaşaya yol açmıştır. Kurumsal olduğu düşünülen Avrupa Birliği (AB) ve üye devletler dahil salgın sürecinde bu imtihanı verememiş ve AB salgına parasal açıdan bakmakla yetinmiştir (Karaca, 2020). Ayrıca tüm küresel örgütlerin başta sağlık hizmetleri olmak üzere birçok açıdan krizi önleyemediği ve iyi yönetmediği anlaşılmıştır. Çünkü zaten küresel sistemin elinde bulundurduğu bu örgütlerin, yine küresel sistemin öncüsü olan devletler aleyhine karar almaları mümkün değildir (Aslan, 2021). Bu bağlamda Covid-19’un yeni bir kriz ortaya çıkarmadığı, on yıllardır var olan kapitalizmin

içinde bulunduğu krizi derinleştirdiği savunulmaktadır (Başaran Lotz, 2021). Etkisi bu denli geniş olan, belirsiz ve büyük çaplı bir kriz olarak nitelendirilen Covid-19 sürecinin (Altar Yavuz, 2021) Türkiye için öne çıkan üç önemli başlığı olduğu söylenebilir. Bunlar, koordinasyon, eşgüdüm ve yönetişimdir (Babacan, 2020). Kurumsal bir siyaset izlenerek, daha şeffaf, daha katılımcı, daha esnek ve toplum temelli bir stratejinin benimsenmesi, toplum üyeleri arasında oluşan siyasi görüş farklılıklarını azaltabilir, kriz anlarında ortak hareket etmeyi sağlayarak krizden en az hasarla çıkılmasını sağlayabilir. Bu bağlamda siyaset ile krizler esnasında halkın, tüketicilerin ve toplumun diğer üyelerinin davranışları arasında ilişki kuracak çalışmalara daha fazla ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar devlet ve toplum düzeyinde atılacak adımların daha doğru ve isabetli olmasına öncülük edecektir.

Türkiye'nin pandemi sürecinde diğer Batılı ülkelerden daha koordineli hareket ettiği, süreci daha iyi yönettiği ve hükümet yetkililerinin görev odaklı bir lider profili çizdiği yapılan araştırmalarca ortaya konulmaktadır (Güngörer, 2020; Karakaş, 2020; Macar & Asal, 2020; Özkılıççı & Mamatoğlu, 2021). Bu süreçte Türkiye, 65 yaş ve üstünün ihtiyaçlarını karşılamak için "Vefa Gruplarını" oluşturmuş, sağlık hizmetlerini genişletmiş, aşı ve tedavi ücretlerini ücretsiz sunmuş, hızlı önlemler almış, işyeri sahipleri ile girişimcilerin kredi ve faiz borçları ertelenmiş, diğer ülkelere pandemiyi yönetimi konusunda devlet düzeyinde danışmanlık vermiştir. Türkiye pandemi döneminde adeta savaş hali gibi mücadele etmiş (Eroler, 2021), tüm uygulamalarını olağanüstü bir kararlılık ve isabetle bir an önce normale dönmek için yerine getirmiştir. Uluslararası alanda Türkiye'nin pandemi ile mücadelesi takdirle çeşitli platformlarda dile getirilmiştir. Türkiye'nin Afrika'dan Amerika'ya kadar birçok ülke ve bölgeye sağlık yardımı yapması, ücretsiz tıbbi malzeme hibesi, sağlık diplomasisi alanında yürüttüğü çalışmalar son derece başarılı bulunmuş ve örnek olarak gösterilmiştir.

Sonuç

Koronavirüsün küresel etkisi ve kapsayıcılığı onu önceki salgınların ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle ayırmaktadır. Halk sağlığı krizi olarak adını duyuran yeni koronavirüs, sonraları sağlık dışı alanları da etkisi altına almış, etki alanını genişletmiştir. Hastalıkla ilgili belirsizlikler, hastalığın gelişim sürecinin ön görülebilmesi, alınacak önleyici tedbirleri de değiştirmekte, halk sağlığı uzmanlarının görüşleri gelişmelere göre farklılık göstermektedir. Halkta, salgınla mücadelede hem geleneksel medyayı takip etmekte hem de dijital medyada duyup gördüklerine kolayca inanabilme eğilimi göstermektedir. Ayrıca siyasilerin davranışları da halkın pandemiye yönelik tutumlarını şekillendirebilmektedir. Bu bakımdan yeni koronavirüse yönelik tepkilerin siyasi görüşe göre farklılaştığı iddia edilebilir. Bu amaçla yapılan çalışmada, insanların sahip oldukları siyasi görüşlerin onların koronavirüse yönelik inançlarını, önleyici tedbirlere uyma davranışlarını, aşı olma niyetlerini ve diğer tepkilerini şekillendirip şekillendirmediği öğrenilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılanların çoğu 29 yaş altı kişilerden oluşmaktadır. Gençlerin siyasete gelecekte yön verebileceği düşünüldüğünde onların fikirlerinin öğrenilmesi daha sağlam bir zeminde siyaset yapılmasına ve geleceğin daha olumlu şartlarda kurgulanmasına olanak sağlayacaktır. Genç katılımcıların çoğunun siyasi partileri sosyal medyada takip etmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu durumun gençlerin sosyal medyada takip ettikleri siyasi partiler üzerinden okunmayı istememelerinden ya da çok politize olmamalarından kaynaklanıyor olabilir. Pandemi döneminde sosyal

ağlarda ortaya çıkan bilgi kirliliği ve salgının siyasi olarak değil sağlık krizi olarak algılanması da siyasi partilerin sosyal medyada takip edilmemesini etkilemiş olabilir. En nihayetinde pandemi döneminde televizyon halen en çok izlenen kitle iletişim aracı konumundaydı. Televizyonda günlük olarak açıklanan ölüm sayıları, hastalığın seyriyle ilgili verilen bilgiler ve alınan tedbirlere yönelik uyarılar sosyal medyadan çok televizyonun tercih edilmesi sonucunu doğurmuş olabilir.

Salgına yönelik haberler, geleneksel medyanın en önemli temsilcisi olan televizyonda farklı kanallarda farklı şekillerde servis edilmiştir. Bazı kanallar virüsün öldürücü etkisini, tedbirlere uyulmasını ön plana çıkarırken, diğer kanallar virüsün abartıldığını, siyasi çıkarlara alet edildiğini halka duyurmuştur. Böylece salgına yönelik televizyon ve gazetelerde siyasi yanlılıklar olduğu, haberleri halka farklı yansıttıkları, yaşanan pandeminin siyasi çıkarlara alet edildiği ifade edilebilir. Medyadaki söylem farklılığı, salgına yönelik alınan tedbirleri de etkilemiştir. Hükümetin aldığı önleyici tedbirlerin haklı ve yerinde bulunması siyasi görüşe göre farklılaşmaktadır. Muhafazakârlar ve merkez görüşte olanlar alınan tedbirleri haklı görürken, liberal görüşte olanlar ve siyasi görüşüm yok diyenler alınan tedbirleri daha az haklı görmüştür. İnançlı olma, dini değerlere olan bağlılık, tedbirini alma fakat takdiri Allah'a bırakma inancı, alınan tedbirlerin haklılığının değerlendirilmesini etkilemiş olabilir. Siyasi görüşe göre farklılaşan bir başka tepki "aşı olma niyetidir". Buna göre aşı olmaya en çok niyetli olanların sırasıyla liberaller, milliyetçiler ve sol görüşte olanlar olduğu ortaya çıkmıştır. Aşının mevcut virüsü ve varyantlarını önleyeceğine dair inanç ile siyasi görüş arasında da istatistiksel farklılıklar bulunmuştur. Buna göre aşının virüsü önleyeceğine en çok inananların merkez görüşte olanlar ile milliyetçi görüşte olanlar; yeni varyantlarını önleyeceğine inananların ise merkez görüşte olanlar olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda virüsün kökenine dair inançların farklılaştığı görülmüştür. Katılımcıların neredeyse yarısı virüsün gerçek olduğuna ve insanların öldüğüne inanırken, diğerleri virüs gerçek olsa bile bunun laboratuvarlarda üretilip dünyaya salındığına inanmaktadır. Virüsün yalan ve komplo olduğuna inananların oranı ise oldukça düşüktür. Virüsün neden ortaya çıktığı konusundaki inanışlarda ise ülkelerin ekonomilerini kontrol etmek ve insan nüfusunu azaltmak olduğu yönündeki inanışların olduğu ortaya çıkmıştır.

Virüsün kökenine olan inanç ile siyasi görüş arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Virüsün insan nüfusunu azaltmak ve ekonomileri kontrol etmek için çıktığına inananların muhafazakârlar, kötü beslenme alışkanlıklarından dolayı çıktığına inananların liberaller, virüsü Çin virüsü olarak görenlerin ise Merkez görüştekiler olduğu belirlenmiştir. Türkiye ve uluslararası kamuoyunda virüsün kasıtlı üretildiğine dair bir kısım insanlarda bir inanç olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bunun kökeninde ekonomik, sosyal ve siyasal bir takım inanışların olduğu söylenebilir. Bu inanışın da Batı ve dünyanın diğer geri kalanı arasındaki birbirini algılama farkı, dini, ekonomik, sosyal ve siyasi birtakım farklılıkların etkili olduğu değerlendirilebilir.

Kriz dönemlerinde siyasi partilerin tutumunun etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Siyaset kurumunun etki etmediği alanın neredeyse olmaması, salgın gibi krizlerin uluslararası ilişkiler ve politika açısından da değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Gelecekte ortaya çıkabilecek sağlık, sosyal ve toplumsal krizlerde siyasi görüşün ve siyasetin etkisi dikkate alınmalı, yapılan bu tarz çalışmaların sonuçları ilgili kişi ve kurumlarca değerlendirilmelidir. Bu tür çalışmalardan elde edilen

verilen kamu kurum ve kuruluşlarına, siyasi karar alıcılara yapılması gerekenler konusunda bir fikir verebilir. Bu bağlamda dikkate alınmalarında yarar olduğu söylenebilir.

Salgın hastalıklar çok çeşitli alanlarda beklenmeyen ve yıkıcı etki veya sonuçlar doğurabilmektedir. Covid-19 salgını tüm dünyayı üç sene boyunca “yeni” bir yaşam şekline zorlamıştır. Çalışmaya katılanların verdikleri yanıtlardan elde edilen sonuçlar, salgın hastalıklarla çok boyutlu ve çok aktörlü bir mücadeleyi gerektirdiğini göstermiştir.

Siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partilerin toplumlarda karşılığı vardır. Bu çalışma, siyasi partilerin tutumunun siyasi parti taraftarlarının tutumlarını etkilediğini göstermektedir. Bu ilişki çift yönlü bir ilişkidir. Bu bağlamda Türk Hükümeti'nin proaktif tutumunun salgınla mücadelede başarı elde edilmesinde kritik rol oynadığı söylenebilir.

Politik kararlar toplumsal destekten yoksun ise beklenen sonuçlar elde edilemez. Çalışmada yukarıda ifade edilen bazı konularda olduğu gibi tepkiler, siyasi görüşlere göre her ne kadar farklılaşsa da salgınla mücadeleye ciddi bir toplumsal destek verildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle siyasi karar alıcıların ve siyasi partilerin bir taraftan varlıklarını başarıyla sürdürmeleri diğer taraftan mevcut bir krizle mücadelede başarı elde etmelerinin ancak güçlü bir toplumsal destekle mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Adolph, Christopher-Amano, Kenya-Bang-Jensen-Bree, Fullman-Nancy-Wilkerson, John. Pandemic politics: Timing state-level social distancing responses to COVID 19, *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 46/2, 211-233, 2021. doi: [10.1215/03616878-8802162](https://doi.org/10.1215/03616878-8802162)
- Altar Yavuz, Oya. Covid-19 Pandemisinin Change.Org'da Başlatılan Dijital İmza Kampanyalarına Yansıması. Communication and Technology Congress – CTC 2021, 12-14 Nisan, İstanbul
- Altiparmakis, Argyrios-Bojar, Abel-Brouard, Sylvain-Foucault, Martial-Kriesi, Hanspeter- Nadeau, Richard. Pandemic politics: policy evaluations of government responses to COVID-19, *West European Politics*, 44/5-6, 1159-1179, 2021. doi: 10.1080/01402382.2021.1930754
- Ansell, Ben-Cansunar, Aslı-Elkjaer, Mads Adreas. Social distancing, politics and wealth, *West European Politics*, 44/5-6, 1283-1313, 2021. doi: 10.1080/01402382.2021.1917154
- Arpacı, İbrahim-Karataş, Kasım-Baloğlu, Mustafa. The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and Individual Differences*, 164, 110108, 2020. doi: [10.1016/j.paid.2020.110108](https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108)
- Aslan, Seyfettin. Covid-19 Salgınının Küreselleşmeye ve Ulus Devletlere Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/80, 1735-1752, 2021.
- Babacan, Abdurrahman. COVID-19 Sonrası Dönem ve Türkiye'de Yeni Kurumsal Siyaset. 2020. https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch19.pdf adresinden erişildi.
- Babahanoğlu, Veysel-Örselli, Erhan. *Küresel Jeopolitik 21. Yüzyılda Dönüşen Dünya Değişen Türkiye*, 1.Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2022.
- Baccini, Leonardo-Brodeur, Abel. Explaining governors' response to the COVID-19 pandemic in the United States, *American Politics Research*, 49/2, 215-220, 2021. doi: 10.1177/1532673X20973453
- Barrios, John M.-Hochberg, Yael. *Risk perception through the lens of politics in the time of the covid-19 pandemic* (No. w27008). National Bureau of Economic Research, Working Paper Series, 2020. doi: 10.3386/w27008
- Basu, Aman-Roy, Ajishnu-Hazra, Amit Kumar-Pramanick, Kousik. Analysis of Youths' Perspective in India On and During the Pandemic of COVID-19. *Social Science Quarterly*, 101/5, 1969-1978, 2020. doi: 10.1111/ssqu.12839
- Başaran Lotz, Neslişah Leman. Covid-19, Kapitalizm ve Devletin Düzenleyici Rolü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(Özel Sayı), 116-135, 2021
- Boschele, Marco. Küreselleşme Paradigması ve COVID 19 Krizinde Medya Üzerine Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16/31, 4430-4444, 2020.

- Boyd, Kenneth. Beyond politics: additional factors underlying skepticism of a COVID-19 vaccine, *History and Philosophy of the Life Sciences*, 43/12, 1-4, 2021. doi: 10.1007/s40656-021-00369-8
- Charles, Grace-Jain, Mokshada-Caplan, Yael-Kemp, Hannah-Keisler, Aysha-Sgaier, Sema. *Increasing Uptake of Social Distancing during COVID-19: Behavioral Drivers and Barriers among US Population Segments*. 2020. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3602166>.
- Davies, Sara E.-Wenham, Clare. Why the COVID-19 response needs International Relations, *International Affairs*, 96/5, 1227-1251, 2020. doi: [10.1093/ia/iiaa135](https://doi.org/10.1093/ia/iiaa135)
- Dohle, Simon-Wingen, Tobias-Schreiber, Mike. Acceptance and adoption of protective measures during the COVID-19 pandemic: The role of trust in politics and trust in science, *Social Psychological Bulletin*, 15/4, 1-23, 2020. doi: [10.32872/spb.4315](https://doi.org/10.32872/spb.4315)
- El-Far Cardo, Aida-Kraus, Thomas-Kaifie, Andrea. Factors That Shape People's Attitudes towards the COVID-19 Pandemic in Germany—The Influence of MEDIA, Politics and Personal Characteristics, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18/15, 7772, 2021. doi: [10.3390/ijerph18157772](https://doi.org/10.3390/ijerph18157772)
- Eroler, E. G. Türkiye'de koronavirüs pandemisi döneminde militarizm, milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet: gazetelere ilişkin bir militarist söylem analizi. *Moment Dergi*, 8/1, 246-268, 2021. doi: [10.17572/mj2021.1.246268](https://doi.org/10.17572/mj2021.1.246268)
- Feldwisch-Drentrup, Hinnerk. 'How WHO became China's coronavirus accomplice', *Foreign Policy*, 2 April 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/04/02/china-coronavirus-who-health-soft-power/> adresinden erişildi.
- Figus, Alessandro. Coronavirus COVID-19, a complex issue between health, economy, politics, and communication. *Geopolitical, Social Security and Freedom Journal*, 3/1, 1-13, 2020.
- Green, Ted Van-Tyson, Alec. 5 facts about partisan reactions to COVID-19 in the U.S. Pew Research Center. 2020. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/02/5-facts-about-partisan-reactions-to-covid-19-in-the-u-s/> adresinden erişildi.
- Greer, Scott L.-King, Elizabeth-da Fonseca, Elize-Peralta-Santos, Andre. *Coronavirus politics: The comparative politics and policy of COVID-19*, Peralta-Santos, A. (Ed.), University of Michigan Press, 2021. ISBN: 9780472038626
- Greer, Scott L.-King, Elizabeth J.-da Fonseca, Elize Massard-Peralta-Santos, Andre. The comparative politics of COVID-19: The need to understand government responses, *Global Public Health*, 15/9, 1413-1416, 2020. doi: [10.1080/17441692.2020.1783340](https://doi.org/10.1080/17441692.2020.1783340)
- Grossmann, Matt-Reckhow, Sarah-Strunk, Katherine O.-Turner, Meg. All states close but red districts reopen: The politics of in-person schooling during the COVID-19 pandemic. *Educational Researcher*, 50/9, 637-648, 2021. doi: [10.3102/0013189X211048840](https://doi.org/10.3102/0013189X211048840)

- Güner, Hatice Rahmet-Hasanoğlu, İmran-Aktaş, Firdevs. COVID-19: Prevention and control measures in community. *Turkish Journal of medical sciences*, 50/SI-1, 571-577, 2020.
- Güngörer, Fatma. Covid-19'un Toplumsal Kurumlara Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 393-428, 2020
- Hamilton, Lawrence C.-Hartter, Joel-Saito, Kei. Trust in scientists on climate change and vaccines. *SAGE Open*, 5/3, 2015. doi: [10.1177/2158244015602752](https://doi.org/10.1177/2158244015602752)
- Hannity, Sean. The 'deep state' may be using coronavirus to manipulate markets, suppress dissent and push mandated medicines, 2020. URL <https://www.mediamatters.org/coronavirus-covid-19/sean-hannity-it-may-be-true-deepstate-using-coronavirus-manipulate-markets> adresinden erişildi.
- Harvey, David. Anti-capitalist politics in the time of COVID-19, *Jacobin Magazine*, 20. 2020. <https://jacobinmag.com/2020/03/david-harvey-coronavirus-political-economy-disruptions> adresinden erişildi.
- Henson, Spencer-Kambhampati, Uma-Mogues, Tewodaj-Olsen, Wendy-Prowse, Martin-Ramos, Raul, ... & Yap, O. Fiona. The development impacts of COVID-19 at home and abroad: Politics and implications of government actions, *The European Journal of Development Research*, 32, 1339-1352, 2020. doi: 10.1057/s41287-020-00334-4
- Herrera, Helios-Ordoñez, Guillermo-Konradt, Maksimilian-Trebesch, Christoph. Corona politics: The cost of mismanaging pandemics, *PIER Working Paper*, No. 20-033, 2020. doi: 10.2139/ssrn.3690490
- Hilhorst, Dorothea-Mena, Rodrigo. When Covid-19 meets conflict: politics of the pandemic response in fragile and conflict-affected states. *Disasters*, 45/51, 174-194, 2021. doi: [10.1111/disa.12514](https://doi.org/10.1111/disa.12514)
- Huang, Vincent-Sutermaster, Staci-Caplan, Yael-Kemp, Hannah-Schmutz, Danielle-Sgaier, Sema K. Social distancing across vulnerability, race, politics, and employment: How different Americans changed behaviors before and after major COVID-19 policy announcements. *MedRxiv*, 2020. doi: 10.1101/2020.06.04.20119131
- Ittefaq, Muhammad-Hussain, Syed Ali-Fatima, Maryam. COVID-19 and social-politics of medical misinformation on social media in Pakistan, *Media Asia*, 47/1-2, 75-80, 2020. doi: 10.1080/01296612.2020.1817264
- Jaworsky, Bernadette Nadya-Qiaoan, Runya. The politics of blaming: The narrative battle between China and the US over COVID-19, *Journal of Chinese Political Science*, 26/2, 295-315, 2021. doi: [10.1007/s11366-020-09690-8](https://doi.org/10.1007/s11366-020-09690-8)
- Ju, Youngkee-You, Myoungsoon. It's Politics, Isn't It? Investigating Direct and Indirect Influences of Political Orientation on Risk Perception of COVID-19. *Risk Analysis*, 42/1, 2021. doi: [10.1111/risa.13801](https://doi.org/10.1111/risa.13801)
- Jurkowitz, Mark. Americans are following news about presidential candidates much less closely than COVID-19 news. Pew Research Center, 2020. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/05/22/americans-are->

[following-news-about-presidential-candidates-much-less-closely-than-covid-19-news/](#) adresinden erişildi.

- Karaca, Kayhan. Covid-19: AB İçin Stres Testi. *EURO Politika Dergisi*, 4/2, 69-78, 2020.
- Karakaş, M. Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40/1, 541-573, 2020
- Kavanagh, Matthew M. & Singh, Renu. Democracy, capacity, and coercion in pandemic response: COVID-19 in comparative political perspective. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 45/6, 997-1012, 2020. doi: [10.1215/03616878-8641530](#)
- Liang, Leilei-Ren, Hui-Cao, Ruilin-Hu, Yueyang-Qin, Zeying-Li, Chuanen-Mei, Songli. The effect of COVID-19 on youth mental health, *Psychiatric Quarterly* 91/3, 841-852, 2020.
- Lipsy, Philip Y. COVID-19 and the Politics of Crisis. *International Organization*, 74(S1), E98-E127, 2020. doi: 10.1017/S0020818320000375
- Macar, Oya Dağlar-Asal, Uğur Yasin. Covid-19 ile Uluslararası İlişkileri Yeniden Düşünmek: Tarih, Ekonomi ve Siyaset Ekseninde Bir Değerlendirme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 222-239, 2020.
- Mallery, Paul-George, Darren. SPSS for windows step by step (3rd ed.), Allyn & Bacon, 2000.
- McKee, Martin-Gugushvili, Alekxi-Koltai, Jonathan-Stuckler, David. Are populist leaders creating the conditions for the spread of COVID-19?. *International Journal of Health Policy and Management*, 10/8, 511-515, 2021. doi: [10.34172/IJHPM.2020.124](#)
- Mukhtar, Sonia. Psychology and politics of COVID-19 misinfodemics: Why and how do people believe in misinfodemics?. *International Sociology*, 36/1, 111-123, 2021. doi: [10.1177/0268580920948807](#)
- Newport, Frank. The partisan gap in views of the coronavirus. *Gallup*. 2020. <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/311087/partisan-gap-views-coronavirus.aspx> adresinden erişildi.
- Newton, Kenneth. Government communications, political trust and compliant social behaviour: the politics of Covid-19 in Britain, *The Political Quarterly*, 91/3, 502-513, 2020. doi: [10.1111/1467-923X.12901](#)
- O'Keefe, Shannon Muller. One in three Americans would not get COVID-19 vaccine. *Gallup*. 2020. <https://news.gallup.com/poll/317018/one-three-americans-not-covid-vaccine.aspx> adresinden erişildi.
- Özkılıçcı, Gökçe-Mamatoğlu, Nihal. Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını: Tutumlar, Algılar ve Siyasi Lider Stili Tercihi. *Alternatif Politika*, 13/1, 208-246, 2021.
- Pedersen, Mogens Jin-Favero, Nathan. Social distancing during the COVID-19 pandemic: who are the present and future non-compliers?. *Public Administration Review*, 80/5, 805-814, 2020.

- Petridou, Evangelia. Politics and administration in times of crisis: Explaining the Swedish response to the COVID-19 crisis, *European Policy Analysis*, 6/2, 147-158, 2020. doi: [10.1002/epa2.1095](https://doi.org/10.1002/epa2.1095)
- Romano, John L. <? covid19?> Politics of Prevention: Reflections From the COVID-19 Pandemic, *Journal of Prevention and Health Promotion*, 1/1, 34-57, 2020. doi: [10.1177/2632077020938360](https://doi.org/10.1177/2632077020938360)
- Ruiz, Jenaette B.-Bell, Robert Alan. Predictors of intention to vaccinate against COVID-19: Results of a nationwide survey, *Vaccine*, 39/7, 1080-1086, 2021. doi: [10.1016/j.vaccine.2021.01.010](https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2021.01.010)
- Shepherd, Hana-MacKendrick, Norah-Mora, G. Cristina. Pandemic Politics: Political Worldviews and COVID-19 Beliefs and Practices in an Unsettled Time, *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 6, 1-18, 2020. doi: [10.1177/2378023120972575](https://doi.org/10.1177/2378023120972575)
- Siegrist, Michael-Zingg, Alexandra. The role of public trust during pandemics: Implications for crisis communication. *European Psychologist*, 19/1, 23-32. 2014.
- Singh, Lisa-Bansal, Shweta-Bode, Leticia-Budak, Ceren-Chi, Guangqing-Kawintiranon, Kornraphop-Padden, Colton-Vanarsdall, Rebecca-Vraga, Emily-Wang, Yanchen. A first look at COVID-19 information and misinformation sharing on Twitter. arXiv: 2003.13907v1. 2020. <https://arxiv.org/abs/2003.13907>.
- Söyler, Mehtap-Tekindal, Mustafa Agah. Covid-19 Pandemisi, Siyasi Rejimler ve Liberal Demokrasi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 3832-3868, 2021.
- Sülkü, Seher-Coşar, Kübra-Tokatlıoğlu, Yağmur. Covid-19 Süreci: Türkiye Deneyimi. *Sosyoekonomi*, 29/49, 345-372. 2021.
- Şirvanlı, Turancan. COVID-19 Haberlerinde Siyasi Kutuplaşmanın Yansımaları: Hürriyet ve Gazete Pencere Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk İletişim*, 14/2, 1005-1038, 2021.
- Tabachnick, Barbara G.-Fidell, Linda S. (1996). Using multivariate statistics (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon
- Tosun, Çiğdem. Covid-19 Salgını Sürecinde Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Mesajlarının Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 893-923, 2020.
- Travaglino, G. A., & Moon, C. (2020). Explaining compliance with social distancing norms during the COVID-19 pandemic: the roles of cultural orientations, trust and self-conscious emotions in the US. *Italy, and South Korea. PsyArXiv*. doi: [10.31234/osf.io/8yn5b](https://doi.org/10.31234/osf.io/8yn5b)
- Wood, Stacy-Schulman, Kevin. Beyond Politics - Promoting Covid-19 Vaccination in the United States, 2021. <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmms2033790> adresinden erişildi.
- Yardım, Müşerref. Face Mask Between Social Contract and Freedoms in Covid-19's New Normal. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (Toplum & Siyaset Sayısı), 93-99, 2021.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)'nde takip edilen yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda izlenen süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular, araştırmacılar, yayıncı, hakemler, editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır.

Akademik İncelemeler Dergisi (AİD) yayın etiği kapsamında tüm paydaşlarından aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklemektedir. Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. COPE İş Akış

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayıncı kuruluşlar için önemlidir.

1. Etik İlkeler

• Makalenin Yazarlığı

Yazarlık, rapor edilen çalışmanın tasarımına, yürütülmesine veya yorumlanmasına önemli katkılarda bulunan kişilerle sınırlandırılmalıdır. Önemli katkılarda bulunan herkes ortak yazar olarak listelenmelidir. Araştırma projesinin belirli önemli yönlerine katılmış olan başka kişiler varsa, bunlar kabul edilmeli veya katkıda bulunanlar olarak listelenmelidir. İlgili yazar, makaleye tüm uygun ortak yazarların dahil edildiğinden ve uygun olmayan ortak yazarların bulunmadığından ve tüm ortak yazarların makalenin son halini görüp onayladığından ve yayınlanmak üzere sunulmasını kabul ettiğinden emin olmalıdır.

• Çıkar Çatışmaları

Yazarlar: Tüm yazarlar, makalelerinin sonuçlarını veya yorumunu etkilemek üzere yorumlanabilecek herhangi bir mali veya diğer önemli çıkar çatışmalarını makalelerinde açıklamalıdır. Proje için tüm finansal destek kaynakları açıklanmalıdır.

Hakemler: Hakemler, değerlendirdikleri makalede herhangi bir çıkar çatışması olduğundan şüphelendiklerinde değerlendirme süreci ile ilgili olarak dergi editörlüğüne bilgi vermeli ve gerekirse makale değerlendirmesini ret etmelidirler. Çıkar çatışmasını engellemek için makale yazarlarının görev yaptığı kurumlardaki kişiler, makale için hakemlik yapamazlar.

Editörler: Editörlerin, makalelerle kişisel veya mali açıdan çıkar çatışması olmamalıdır.

• Veri Erişimi ve Saklama

Yazarlardan, editöryal inceleme için bir makaleyle bağlantılı olarak ham verileri sağlamaları istenir ve mümkünse, bu tür verilere halkın erişimini sağlamaya hazırlıklı olmalı ve her halükarda bu tür verileri yayımlandıktan sonra makul bir süre boyunca saklamaya hazır olmalıdır.

• Uydurma Veri Üretimi ve Sahtecilik

Görüntüler de dahil olmak üzere uydurulmuş ve/veya tahrif edilmiş deneysel sonuçlar.

• Yinelenen / Çoklu Makale Gönderimleri

Başka bir yere gönderildiği veya başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen makaleler. Yazarlar, daha önce gönderilmiş veya yayınlanmış kendi çalışmalarını gönderilen bir makale için temel olarak kullanmışlarsa, önceki çalışmalara atıfta bulunmaları gerekir. Ayrıca, sundukları makalelerde önceki çalışmalara ek olarak yeni katkıların nasıl sunulduğunu da belirtmeleri gerekir.

• Fikri Mülkiyet Hakkı

- Yazarlar, gönderdikleri makalenin (ve herhangi bir destekleyici ögenin) kendi fikri mülkiyetleri olduğunu ve telif hakkının başkalarına devredilmediğini onaylar.
- Yazarlar, makalenin intihal, uydurma, tahrifat, manipüle edilmiş alıntılar içermediğini ve makalenin JSS yazarlık politikalarına uygun olduğunu onaylar.
- Tüm el yazmaları, revizyonlar, taslaklar ve dizgiler yazar(lar)ın fikri mülkiyetinde kalır. Kararlaştırılan lisansta belirtilenin dışında, yazar(lar) eserlerinin telif hakkını elinde tutar.
- Tüm inceleme yorumları ve raporları, inceleyen veya editörün fikri mülkiyetinde kalır. Kararlaştırılan lisansta belirtilenin dışında, yazar(lar) eserlerinin telif hakkını elinde tutar.
- Yazarlar, hakemler ve editörler, hakemlerden veya editörlerden gelen tüm iletişimleri, yorumları veya raporları gizli tutmayı kabul eder.
- Hakemler ve editörler, yayınlanan nihai dizgi(ler) dışında tüm el yazmalarını, düzeltmeleri ve taslakları gizli tutmayı kabul ederler.

• Düzeltme, Geri Çekme, Endişe İfadesi

- Editörler, yayınlanan makalede, bulguları, yorumları ve sonuçları etkilemeyen küçük hatalar tespit ederse düzeltme yapabilirler.
- Editörler, bulguları ve sonuçları geçersiz kılan büyük hatalar/ihlaller söz konusu olduğunda, makaleyi geri çekebilirler.

- Yazarlar tarafından araştırma veya yayını kötüye kullanmaya yönelik olasılık söz konusu ise; bulguların güvenilir olmadığına ve yazarların kurumlarının olayı soruşturmadığına dair kanıtlar var veya olası soruşturma haksız veya sonuçsuz görünüyorsa, editörler endişe ifadesi yayımlayabilirler. Düzeltme, geri çekme veya endişe ifadesi ile ilgili olarak COPE ve ICJME yönergeleri dikkate alınır.

• Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmaların Yayını

Akademik İncelemeler Dergisi (AİD) bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda aşağıdaki hususlara uyulmalıdır:

☑ Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

☑ Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı numarası) yöntem bölümünde yer verilebilir. Fakat Makale sonunda makale bilgi formunda olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

☑ Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar

☑ İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış onam formu"nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

• Ek veya Özel Sayı Yayımlama Politikası

Dergimizde Editör Kurulu'nun talebi üzerine yılda bir kez özel sayı yayımlanabilir. Özel sayıda yer alması için gönderilen makalelerin tüm süreçleri standart makale süreciyle aynıdır.

☒ Ek veya Özel sayı: Bir derginin normal aralıklarla çıkarılan düzenli sayılarına ek olarak yayınlanan sayılardır. Kongre/sempozyum vb etkinlik bildirilerinden veya belli bir konudaki makalelerden oluşur.

☒ Ek veya Özel sayıdaki sayfa numaraları, yıl içindeki düzenli sayılardan farklı şekilde numaralandırılır.

☒ Ek veya Özel sayı adedi; normal periyodun 1/3'ünden fazla olamaz. Kongre bildiri özetlerini içeren özel sayılar bu kapsama dâhil edilmezler.

☒ Ek veya Özel sayıda yayınlanan olgu sunumları, derleme ve araştırma makalesi oranları (kongre özetleri hariç), diğer sayılarda yayınlanan makale oranlarına dâhil edilecektir.

☒ Armağan sayıları, özel veya ek sayı statüsünde kabul edilmez. Normal sayı olarak numaralandırılır ve yüklenir.

• İntihal Eylem Planı ve Derginin Önlemleri

Dergi fikri mülkiyete saygı duyar ve yazarlarının özgün çalışmalarını korumayı ve teşvik etmeyi amaçlar. İntihal içerikli yazılar kalite, araştırma ve yenilik standartlarına aykırıdır. Bu nedenle, dergiye makale gönderen tüm yazarların etik standartlara uyması ve her türlü intihalden kaçınması beklenir. Gönderilen veya yayınlanan bir yazının intihal içermesinden şüphelenilmesi durumunda, öncelikle çalışmayı derginin Yayın Kurulu inceler. Sonrasında bu çalışma Editörler Kurulu'nda incelenir. Daha sonra Dergi 15 gün içinde açıklamalarını göndermek için yazar(lar)la iletişime geçer. Dergi, belirtilen süre içinde yazardan herhangi bir yanıt almazsa, yazarın bağlı olduğu üniversite ile iletişime geçerek iddianın araştırılmasını talep eder.

Dergi, intihal içerdiği tespit edilen yayınlanmış yazılara karşı aşağıda belirtilen ciddi önlemleri alacaktır:

☒ Dergi, ilgili yazar hakkında kesin işlem yapılması için yazar(lar)ın bağlı olduğu üniversite ile derhal iletişime geçecektir.

☒ Dergi, yayınlanan makalenin PDF kopyasını web sitesinden kaldıracak, sayı tam dosyasından çıkarılacak ve yayımlanan makalenin tüm bağlantılarını devre dışı bırakacaktır. İntihal Yapılmış Makale ibaresi yayınlanan makalenin başlığına eklenecektir.

☒ Dergi, yazar hesabını devre dışı bırakacak ve yazarın gelecekteki tüm gönderilerini 2 yıl süreyle reddedecektir.

Not: Okuyucular basılan bir makalede tespit ettiği hatayı veya yanlışlığı fark ettiğinde aid@sakarya.edu.tr iletişim adresine e-mail atarak şikâyette bulunabilir.

Dergiye gönderilen yeni çalışmalarda benzerlik raporunu yazar sunmalıdır. Ön kontrolden geçirilen makaleler, herhangi bir yazılımı kullanılarak tekrar intihal taramasına tabi tutulabilir.

İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Yüksek benzerlik oranları (en fazla %20) bulunan veya tek bir kaynaktan %3 'ten fazla benzerlik oranı bulunan makale tespit edilirse reddedilebilir veya benzerlik oranının düşürülmesi için tekrar yazara gönderilebilir.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

(YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 4)

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeli.aspx>

İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek,

Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak,

Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

Tekrar yayım: Mükerrer yayınlarını akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,

Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,

Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

Diğer etik ihlal türleri;

a) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek,

b) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak,

- c) İnsan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarda hasta haklarına saygı göstermemek,
- ç) İnsanlarla ilgili biyomedikal araştırmalarda ve diğer klinik araştırmalarda ilgili mevzuat hükümlerine aykırı davranmak,
- d) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak,
- e) Bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak,
- f) Dayanaksız, yersiz ve kasıtlı olarak etik ihlal isnadında bulunmak,
- g) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak,
- h) Araştırma ve deneylerde, hayvan sağlığına ve ekolojik dengeye zarar vermek,
- ı) Araştırma ve deneylerde, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak.
- i) Araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak.
- j) Araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak,
- k) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak,
- l) Akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak.

Yazarların Sorumlulukları ve Uyması Gereken Etik İlkeler

- Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir.
- Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır.
- Çok yazarlı makalelerde yazarların makalenin hangi aşamasına hangi oranda katkı sağladıkları net bir şekilde belirtilmelidir.

- Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır. Gönderilmesi halinde yayın süreci iptal edilecektir.
- Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.
- Atıf gösterimi ve Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal yapılmamalı ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Benzerlik taraması sonucunda makalenin hakem sürecinin başlatılabilmesi için benzerlik oranı %20'ü geçmemelidir.
- Bir makale en fazla 2 ÖN KONTROL sürecine dâhil edilir, bu süreçte yazara iletilen hususlar düzeltilmezse makale reddedilir.
- Sorumlu yazar herhangi bir çıkar çatışması durumunda dergi editörünü bilgilendirmelidir.

Bu hususta;

World Association of Medical Editors'e atıf yapılabilir.

Hakemliklerin Sorumlulukları ve Uyması Gereken Etik İlkeler

- Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.
- Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.
- Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.
- Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.
- Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.
- Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

- Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörlerin Sorumlulukları ve Uyması Gereken Etik İlkeler

- Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.
- Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.
- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.
- Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

2. Yayın Politikası

AİD'de yayınlanmak üzere düşünülen herhangi bir yazı, aşağıdaki ölçütleri yerine getirmelidir:

- Özgünlük
- Etik ihlal içermemek
- Bilim çevrelerine iletilecek açık mesajlar içermek
- Alandaki araştırmacılara ne düzeyde bir katkı sağlayacağı ve bunun sosyal bilimlere açısından önemi
- Sosyal bilimlere alanındaki araştırmacıların ilgi duydukları güncel alan ve konular
- Yapısal ve mantıksal bütünlük taşıması
- Araştırma sonuçlarının bilimsel kanıtlara dayanması
- Bilimsel yöntemin uygunluğu

Yazıların Değerlendirilmesi

AİD'e makale başvurusu;

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/95/submission/step/manuscript/new> adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolularak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

Ön İnceleme ve İntihal Taraması

Derginin yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir ve intihali önlemek için benzerlik taraması yapılır. Benzerlik programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilir. Benzerlik oranının % 20'dan az olması ve tek bir kaynaktan en fazla %3 olması şartı aranır. Benzerlik oranı fazla %20 dan fazla ise çalışma ya reddedilir ya da benzerlik oranının düşürülmesi için tekrar yazara yollanır. Ön inceleme en fazla 30 gün içinde tamamlanır.

Editör / Alan Editörü İncelemesi

Ön inceleme ve benzerlik taraması aşamasından geçen çalışma, ilgili editör / alan editörü tarafından konu, kapsam, dil ve akademik yeterlilik açısından incelenir. Bu inceleme, en fazla 30 gün içinde tamamlanır.

Hakemlik Süreci (Çift-Kör Hakemlik)

Ön inceleme ve Editör incelemesinden geçen çalışmalar çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde gizlilik içinde yürütülür. Çift körleme stratejisine göre dergiye yayın gönderen yazarlar makalelerinin hangi hakemler tarafından değerlendirileceği bilgisine erişemezler. Aynı şekilde, bir makaleyi değerlendiren hakemler de hangi yazar(lar)a ait çalışmayı değerlendirdiklerini bilemezler. Diğer bir deyişle, değerlendirme sürecindeki bir makalenin yazar ve hakem kimlikleri gizli tutularak değerlendirme süreci tamamlanmaktadır. Ayrıca raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Detaylı bilgi için Hakem Rehberi sayfasını ziyaret ediniz.

Yazar Düzenlemesi

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Raporlar kapsamında makaleyi düzenleyip makalenin son halini sisteme yüklerler.

Alan Editörü Kontrolü

Alan editörü, yazarın metinde kendisinden talep edilen düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Eğer hakem raporları içerisinde "Major Revizyon" var ise ilgili hakeme makaleyi yollar. Eğer "Kabul" veya "Minör Revizyon" var ise düzenlemeler yapılmış ise makaleyi dil kontrolü aşamasına yönlendirebilir (Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.). Düzeltmelerin yapılmadığını tespit etmesi halinde yazara makaleyi tekrar yollar. Yazar tekrar düzeltmeleri yapmazsa

makaleyi reddedebilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Süreç aşaması ve tüm dosyaları sistemde kayıt altındadır.

Türkçe Dil Kontrolü

Hakem sürecinden geçen çalışmalar Türkçe Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan düzeltme istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

İngilizce Dil Kontrolü

Türkçe dil kontrolünden geçen çalışmalar, İngilizce Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan düzeltme istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

Yayın Kurulu İncelemesi

Teknik, akademik ve dilsel incelemelerden geçen makaleler, Yayın Kurulu'nda incelenerek nihai yayın durumu karara bağlanır. Üyelerden itiraz gelmesi hâlinde Kurul, oy çokluğu ile karar verir.

Dizgi ve Mizanpaj Aşaması

Yayın Kurulu tarafından yayımlanması kararlaştırılan çalışmaların dizgi ve mizanpajı yapılarak yayına hazır hale getirilir.

Yazım Dili

Akademik İncelemeler Dergisi'nde Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe basılan makalelerde İngilizce özete de yer verilir. İngilizce basılan makalelerde Türkçe özet bulunmak zorunda değildir. Eğer makale İngilizce dışında ise bir dil ile yazılmış ise kaynakçadan sonra genişletilmiş İngilizce özet eklenmelidir. Genişletilmiş özet, makalenin yazım kuralları ile aynı olmalıdır ve en fazla 750 kelime olmalıdır.

Yazar Değişikliği

Akademik İncelemeler Dergisi, makale yazarlarını yazının Başlık Sayfasındaki beyana göre kabul etmektedir. Bu nedenle, tam yazar sıralamasının son halini göndermek yazarların sorumluluğundadır. Makale gönderiminden sonra yazarlık değişikliğine ilişkin talepler (ör. yazarların çıkarılması/eklenmesi, sıranın değiştirilmesi vb.) editör onayına tabidir. Yayın Kurulu bu tür vakaları araştırarak ve COPE akış şemalarına göre hareket edecektir.

Yazarlık değişikliği talepleri, değişikliğin nedenlerini belirten resmi bir yazı ile Editöre iletmelidir. Mektup tüm yazarlar tarafından imzalanmalı ve yazarlık değişikliğine ilişkin onaylarını içermelidir. Talep Yayın Kurulu tarafından onaylanırsa, yazarların nihai sıra listesine göre yeni bir Telif Hakkı Sözleşmesi Formu göndermeleri gerekmektedir.

İtiraz ve Şikâyet

Derginin Yayın Kurulu, itiraz ve şikâyet vakalarını, COPE rehberleri kapsamında işleme almaktadır. Yazarlar, itiraz ve şikâyetleri için doğrudan Editöryel Ofis ile temasa geçebilirler. İhtiyaç duyulduğunda Yayın Kurulu'nun kendi içinde çözemediği konular için tarafsız bir temsilci atanmaktadır. İtiraz ve şikâyetler için karar verme süreçlerinde nihai kararı Baş Editör verecektir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Akademik İncelemeler Dergisi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

Şikâyet ve İtirazlar

Akademik İncelemeler Dergisi, şikâyetleri ve itirazları aşağıdaki prosedürü izleyerek ele almaktadır. Şikâyetler sadece çalışmaların incelenmesindeki uzun gecikmeler ve yayın etiği ile sınırlı olmayıp tüm şikâyetler önce Akademik İncelemeler Dergisi 'nin baş editörleri tarafından ele alınmaktadır. Baş editörler, gerektiğinde şikâyet ve itirazları Yayın Kurulu ile birlikte inceleyebilir. Şikâyet ve itirazlarla ilgili herhangi bir durum oluştuğunda, lütfen bcakmaktas@sakarya.edu.tr ile iletişime geçiniz.

Bir Makalenin İçeriği Hakkında Şikâyetler

Baş editörler, yazarların şikâyetlerini ve hakemlerin raporlarını inceler ve bir karar verir:

- Makalenin reddedildiğinin teyit edilmesi,
- Yazarın itirazının dikkate alınması,
- Bağımsız bir hakemden yeni bir görüş alınması gerekmektedir.

Baş editörlerin nihai kararı, yazarlara bildirilmektedir. İtirazın sonuçlarına ilişkin açıklama, gerekli görüldüğünde yazarlar ile paylaşılmaktadır. Bu, Akademik İncelemeler Dergisi 'nin nihai kararıdır.

Süreçler Hakkında Şikâyetler

Süreçlerle ilgili şikâyetler, baş editörler tarafından ele alınmaktadır. Çalışmaların ele alınmasındaki uzun gecikmeler Akademik İncelemeler Dergisi editörleri tarafından incelenmektedir ve gerekli görülen sorunlar baş editörler ile paylaşılmaktadır. Baş editörler şikâyetleri değerlendirir, gerekli görüldüğünde yazarlar ile bilgi paylaşımı yapılır.

Etik İlkeler Hakkında Şikayetler

Baş editörler, yazarın veya hakemin yayın etiği hakkındaki şikayetlerini dikkate alır. Baş editörler, Akademik İncelemeler Dergisi web sitesinde yayınlanmakta olan yayın etiğini takip eder. Akademik İncelemeler Dergisi'nin yayın kurulu, şikayetçilerin veya hakemlerin endişelerini inceler. İncelemenin detayları ve ilerleme durumu şikâyetçiler ile açık bir şekilde paylaşılmaktadır. Baş editörler ya da yardımcı editörler şikayetçilere eylem şekli ve nihai karar hakkında geri bildirimde bulunur.

Ücret Politikası

-Akademik İncelemeler Dergisi makale gönderimi, hakemlik ve editörlük süreçleri, mizanpaj ve yayın basımı (sayfa veya renk ücretleri) için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

-Akademik İncelemeler Dergisi yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir.

-Akademik İncelemeler Dergisi'ndeki makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir.

-Akademik İncelemeler Dergisi, Araştırma literatürüne ücretsiz erişimi teşvik eden Budapeşte Açık Erişim Girişimini (BOAI: Budapest Open Access Initiative) imzalamış ve bu girişimde açıklanmış olan Açık Erişim İlkeleri'ni kabul etmiştir.

-Akademik İncelemeler Dergisi'ndeki tüm eserler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark aracılığıyla LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe) sistemi ile arşivlenmektedir.

-Akademik İncelemeler Dergisi yayın politikası gereği ilan, reklam, sponsorluk vb. faaliyetleri kabul etmemektedir.

-Akademik İncelemeler Dergisi, abonelik ücreti talep etmeyen açık erişimli bir dergidir.

-Makalelerin profesyonel kalitede reproduksiyonlarına ihtiyaç duyanlar için yeniden baskı hizmeti sunmuyoruz.

Makalelerin ön değerlendirmesinin yapıldığı ortalama süre: 15 gün

Makalelerin gözden geçirildiği ortalama süre: 30 gün

Makalenin ortalama yayınlanma süresi: 90 gün

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

The publication policy of the Journal of Academic Inquiries is based on the improvement and dissemination of information in an impartial and respectful manner. The processes applied in line with this policy directly affect the quality of the studies submitted by authors and affiliated institutions. Peer-reviewed studies support and materialize the scientific method. Therefore, all the parties taking part in the process (authors, readers, researchers, publishers, reviewers, editors) should comply with the ethical principles.

Journal of Academic Inquiries expects all its parties to take on the following ethical responsibilities as part of the publication ethics.

The ethical duties and responsibilities listed below are based on the guidelines and policies published as open access by the Committee on Publication Ethics (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is essential for the development of a coherent and respected knowledge network. Peer-reviewed articles support and develop scientific methods. Therefore, it is important for all relevant parties involved in the publishing process, including authors, journal editors, reviewers, and publishing agencies, to agree on the expected ethical behaviors and standards.

1. Ethical Principles

• Authorship of the Paper:

Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the conception, design, execution, or interpretation of the reported study. All those who have made significant contributions should be listed as co-authors. Where there are others who have participated in certain substantive aspects of the research project, they should be acknowledged or listed as contributors. The corresponding author should ensure that all appropriate co-authors and no inappropriate co-authors are included in the paper and that all co-authors have seen and approved the final version of the paper and have agreed to its submission for publication.

• Conflicts of Interest:

Authors: All authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflict of interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript. All sources of financial support for the project should be disclosed.

Reviewers: Referees should inform the journal editor about the evaluation process if they suspect any conflict of interest in the article they are evaluating, and refuse article evaluation if necessary. In order to prevent conflict of interest, people in the institutions where the article authors are working cannot referee the article.

Editors: Editors should not have personal or financial conflicts of interest with articles.

• **Data Access and Retention:**

Authors are asked to provide the raw data in connection with a paper for editorial review, and should be prepared to provide public access to such data, if practicable, and should in any event be prepared to retain such data for a reasonable time after publication.

• **Data Fabrication and Falsification:**

Fabrication and/or falsified experimental results, including the manipulation of images.

• **Duplicate / Multiple Submission(s):**

Manuscripts that are either found to have been submitted elsewhere or published elsewhere. If authors have used their own work, either previously submitted or published, as the basis for a submitted manuscript, they are required to cite the previous work. They also need to indicate how novel contributions are offered in their submitted manuscript, over and above those of the previous work.

• **Intellectual Property**

☑ Authors certify that their submitted manuscript (and any supporting items) are their own intellectual property and the copyright has not been transferred to others.

☑ Authors certify that the manuscript contains no plagiarism, no fabrication, no falsification, no manipulated citations and that the manuscript conforms to JSS authorship policies.

☑ All manuscripts, revisions, drafts, and galley proofs remain the intellectual property of the author(s). Except as stated in the agreed license, the author(s) retain the copyright to their work.

☑ All review comments and reports remain the intellectual property of the reviewer or editor. Except as stated in the agreed license, the author(s) retain the copyright to their work.

☑ Authors, reviewers, and editors agree to keep all communications, comments, or reports from reviewers or editors confidential.

☑ Reviewers and editors agree to keep all manuscripts, revisions, and drafts confidential, with the exception of the final published galley(s).

• **Correction, Retraction, Expression of Concern**

☑ Editors may make corrections if they detect minor errors in the published article that do not affect the findings, interpretations, or results.

☒ Editors may retract the article in case of major errors/violations that invalidate the findings and results.

☒ Editors may issue a statement of concern if there is a possibility of abusive research or publication by the authors, if there is evidence that the findings are unreliable and the authors' institutions have not investigated the incident, or if the potential investigation seems unfair or inconclusive. COPE and ICJME guidelines are taken into account with regard to the correction, retraction, and expression of concern.

• **Publication of Studies Based on Surveys and Interviews**

Aiming to establish ethical assurance in scientific periodicals, AID adopts the principles of the "Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" and the "Code of Conduct for Journal Publishers" published by the Committee on Publication Ethics (COPE). In this scope, the following aspects should be adhered in the studies submitted to the journal:

☒ Ethics committee approval should be obtained for research conducted in all the disciplines that require ethics committee approval, and this approval should be stated and documented in the article.

☒ In studies that require ethics committee approval, information about the approval (committee name, date and issue number) may be included in the method section of the study. However, in case reports, information about the informed consent and the signed consent form should be included in the Article Information Form at the end of the article.

☒ The studies that require ethics committee approval are as follows:

All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants through surveys, interviews, focus group works, observations, experiments and other interview techniques.

☒ Use of humans and animals (including material/data) for experimental or other scientific purposes,

Clinical studies conducted on humans,

☒ Studies conducted on animals,

☒ Retrospective studies in accordance with the law on the protection of personal data,

Also;

☒ A statement confirming that an "informed consent form" has been received in case reports,

☒ Obtaining permission from the owners for the use of scales, surveys or photographs belonging to others,

☒ A statement confirming that copyright regulations are met for the intellectual and artistic works used.

• **Policy of Publishing Additional or Special Issues**

A special issue can be published in our journal once a year upon the request of the Editorial Board. The publication processes of the articles sent to be included in the special issue are the same as the standard processes.

1. Additional or Special issue: An issue published in addition to the regular issues of a periodically published journal. It may consist of conference papers or a series of articles focusing on a specific topic.

2. Page numbering in the additional or special issue is different from the regular issues.

3. The print run of the additional or special issue cannot be more than one third of the regular issue. The special issues containing conference paper abstracts are not included in this scope.

4. Ratios of case reports, compilations and research articles (excluding conference paper abstracts) published in the additional or special issue will be included in the ratios of articles published in other issues.

5. The issues published as a tribute are not accepted as an additional or special issue. Their page numbering and organization are the same as the regular issues.

• **Plagiarism Action Plan and Measures of the Journal**

The journal respects intellectual property rights and aims to protect and promote the original work of its authors. Having plagiarized content in articles do violate the research and originality standards. Therefore, all the authors submitting articles to the journal are expected to comply with the ethical standards and avoid all forms of plagiarism. If a submitted or published article is suspected of containing plagiarism, the Publication Board of the journal first examines the work. Then the work is reviewed by the Editorial Board. Afterwards, the journal contacts the author(s) and asks them to submit their justifications within 15 days. If the journal does not receive any response from the author(s) within the specified time, it would contact the affiliated university and request the investigation of the claim.

The journal will take the following serious measures for published articles that are found to contain plagiarism:

- The journal will immediately contact the university to which the author(s) are affiliated, in order to take final action against the related author.

- The journal will remove the PDF copy of the published article from the website, will remove the published article from the issue file, and will disable all links to the published article. The phrase "Plagiarized Article" will be added to the title of the published article.
- The journal will disable the author's account and reject all future submissions by the author for the following 2 years.

Note: If readers notice an error or inaccuracy in a published article, they can file a complaint by sending an e-mail to aid@sakarya.edu.tr.

The author should submit a similarity report for new studies submitted to the journal. Pre-reviewed articles may again be subjected to plagiarism checking in any software.

If plagiarism/self-plagiarism is detected, the authors are informed. An article with a high overall similarity rate (maximum 20%) or with more than 3% similarity rate from a single source may be rejected or sent back to the author to reduce the similarity rate.

Actions that violate scientific research and publication ethics are as follows:

(Turkish Council of Higher Education [YÖK] Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 4)

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx>

Plagiarism: Showing others' original ideas, methods, data or works as their own work, partially or completely, without reference to scientific rules,

Forgery: Using data that does not actually exist or has been falsified in scientific research,

Distortion: Falsifying the research records or data obtained, displaying the equipment or materials not used in the research as if used, distorting or shaping the results of the research in the interests of the people and organizations that provide support,

Republishing: Presenting repetitive publications as separate publications in academic appointments and promotions,

Slicing: Dividing the results of a research into pieces in an improper way or in a way that disrupts the integrity of the research and publishing each one separately to increase total publication count for academic appointments and promotions,

Unfair Authorship: Including non-contributors in the author list or not including those who have contributed, changing the author's order in an unjustified and inappropriate manner, removing the names of contributors from the work in

subsequent editions, using influence to include names among the authors despite not being contributors,

Other ethical violations include:

- a) Not specifying the supporting individuals, institutions or organizations and their contributions in the publications made as a result of research conducted with support.
- b) Using theses or studies that have not yet been submitted or have not been accepted as a source without the permission of the owner,
- c) Not complying with ethical rules in research on humans and animals, not respecting patients' rights in publications,
- ç) Violating the provisions of the relevant legislation in biomedical research and other clinical research related to humans,
- d) Sharing the information in a work that has been assigned for review with others before it is published without the explicit consent of the author,
- e) Misusing resources, spaces, facilities and equipment provided or allocated for scientific research,
- f) Deliberately making a false and ungrounded allegation about ethical violation,
- g) Publishing the data obtained from surveys conducted as part of a scientific study without the explicit consent of the participants, or without the permission of the relevant institution if the study is conducted in an institution,
- h) Harming animal health and ecological balance in research and experiments,
- ı) Failing to obtain written permissions from authorities that are required for starting research activities or experiments,
- i) Conducting research activities or experiments in violation of the related legislation or the provisions on research and experiments in the international conventions to which Turkey is a party,
- j) Disregarding the obligation to inform and warn the relevant authorities about possible harmful practices related to the scientific research.
- k) Not using the data and information obtained from other individuals or institutions in scientific studies to the extent and as permitted, not respecting the confidentiality of this information and not ensuring its protection,
- l) Making false or misleading statements regarding scientific research and publications in academic appointments and promotions.

Ethical Guidelines for Authors

- Studies must be original and based on research.

- It must be ensured that all the persons mentioned as authors/co-authors have contributed to the article. It is against scientific ethics to show persons who have not made any academic contribution as additional authors or to rank the authors by non-scientific criteria such as title, age and gender, regardless of the order of contribution.
- In the articles with multiple authors, it should be clearly stated to what extent the authors have contributed to which stage of the article.
- The article should not be sent to different journals at the same time and should not have been sent to another journal before. If it is found to have been sent to another journal, the publication process will be cancelled.
- It is assumed that the authors who submit articles to the journal have read and accepted the publication and writing principles of the journal, and the authors are deemed to have committed to these principles.
- The citations and bibliography should be complete.
- Plagiarism and fake data should be avoided.
- The similarity rate obtained as a result of the similarity checks should not exceed 20% in order to initiate the peer review process.
- An article may be included in a maximum of 2 PRE-REVIEW processes. The article will be rejected if the feedback conveyed to the author is not revised.
- The corresponding author must inform the journal editor in case of any conflict of interest.

In this scope, WAME can be referred:

<https://www.wame.org/conflict-of-interest-in-peer-reviewed-medical-journals>

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- Peer reviewers should be aware that they play a critical role in the academic quality of the article to be published in the journal, and they should engage in the peer review process with the responsibility of improving academic quality.
- Peer reviewers should only accept to review articles for which they have the expertise to make an appropriate assessment. They should also respect the confidentiality of the blind peer review process and keep the details of the article confidential at all costs.
- After the review process, any information about the reviewed article should not be shared with others under any circumstances.
- Peer reviewers should only evaluate the accuracy of the content of the articles and their compliance with academic criteria. Any difference of opinions between the article's argument and the peer reviewer should not affect the review process.

- Peer review reports should be objective and measurable. Libelous, derogatory or accusatory expressions should definitely be avoided.
- Peer reviewers should avoid superficial or inaccurate statements in their peer review reports. In reviews with negative results, a complete justification should be presented on the aspects that led to the negative result.
- Peer reviewers should review the articles within the time period allotted to them. If they are not going to review the article, they should notify the journal within a reasonable time.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors should accept articles that will contribute to the relevant areas specified in the journal policy.
- Editors should not have any conflict of interest with accepted or rejected articles.
- Editors have full responsibility and authority to accept or reject an article.
- It is editors' responsibility to keep the names of peer reviewers and authors mutually confidential.
- Only the articles that will contribute to the relevant field should be accepted.
- If an error is detected, editors should support the correction or retraction of the error.
- It is the duty of editors to complete the pre-review, peer review, editing and publishing processes of the articles submitted to the journal in a timely and appropriate manner.
- Editors should not assign people who do not contribute to the journal as editorial board members or associate editors.

2. Publication Policy

Any manuscript that is considered to be published in AID must meet the following criteria:

- Originality
- Not containing ethical violations
- Having clear messages for the scientific community
- Expressing the extent of the article's contributions to researchers in the field and its relevance to social sciences
- Current fields and topics drawing the interest of researchers in the field of social sciences
- Having structural and logical integrity

- Research results that are based on scientific evidence
- Coherence of the scientific method

Review of the Articles

Articles can be submitted to the AID by registering in the "Article Management System" on

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/95/submission/step/manuscript/new>.

Articles sent by e-mail will not be taken into consideration.

Pre-Review and Plagiarism Checking

The journal's compliance with the writing rules is examined and a similarity check is made to prevent plagiarism. A similarity software is used in the checking process. The overall similarity rate should be less than 20% and the similarity rate from a single source should be maximum 3%. If the similarity rate is more than 20%, the study is either rejected or sent back to the author to reduce the similarity rate. The pre-review is completed within a maximum of 30 days.

Editor/Field Editor Review

After the study passes the stages of pre-review and similarity checking, it is reviewed by the relevant editor/field editor in terms of subject, scope, language use and academic competence. This review is completed within a maximum of 30 days.

Peer Review Process (Double-Blind Peer Review)

Studies that pass the pre-review and editorial review undergo a confidential double-blind peer review process. Within the double-blind strategy, the identity of the peer reviewer is concealed from the author submitting publications to the journal. Similarly, the peer reviewers do not know who wrote the article they are reviewing. In other words, the peer review process is conducted by keeping both authors and peer reviewers anonymous to each other. The reports are also stored in the Article Management System.

Author's Revision

Authors take into account the feedback, criticisms and recommendations of the reviewer and the Editorial Board. In case of any disagreement, they have the right to appeal with their justifications. Authors edit the article as per the reports and upload the final version of the article to the system.

Field Editor Review

The field editor checks whether the author has made the requested corrections in the text. If there is a "Major Revision" requirement in the peer review reports, they send the article to the relevant peer reviewer. If there is "Acceptance" or "Minor Revision" requirement and the revisions are completed, they can submit the article

for language checks (The checking process is completed within a maximum of 7 days.). If they detect that the corrections have not been made, they re-send the article to the author. They may reject the article if the author does not make the corrections again. Articles that are not accepted for publication are not deleted from the system. Their processes and files are stored in the system.

Turkish Language Checks

Studies that pass the peer-review process are examined by the Turkish Language Editor and if necessary, corrections are requested from the author. The checking process is completed within a maximum of 15 days.

English Language Checks

Studies that pass the Turkish language control are reviewed by the English Language Editor and if necessary, corrections are requested from the author. The checking process is completed within a maximum of 15 days.

Editorial Board Review

The articles that pass technical, academic and linguistic reviews are examined by the Editorial Board and the final publication status is determined. In case of any objection from the members, the Board decides by majority of votes.

Typesetting and Layout Process

The journal undertakes the typesetting and layout processes of the studies decided to be published by the Editorial Board.

Language

AID publishes articles written in Turkish and English. Turkish language articles should also include English abstracts. Turkish abstracts are not required in English language articles. If the article is written in a language other than English, an extended English summary should be added after the bibliography. The extended summary should be in line with the rules of writing applied in the article and should not be more than 750 words.

Change of Authorship

AID accepts article authors according to the statement on the Title Page of the article. Therefore, it is the responsibility of authors to submit the final version of the full author list. Requests for any change of authorship after the submission of the article (e.g removal/addition of authors, change of order, etc.) are subject to editorial approval. The Editorial Board will investigate such cases and act according to the COPE flowcharts.

Requests for a change of authorship should be conveyed to the Editor with an official letter stating the reasons for the change. The letter should be signed by all the authors and include their confirmation of the change of authorship. If the request is

approved by the Editorial Board, the authors are required to submit a new Copyright Agreement Form according to the final author list.

Objections and Appeals

The Editorial Board of the journal deals with objections and appeals within the scope of COPE guidelines. Authors can contact the Editorial Office directly for their objections and appeals. When needed, an impartial representative will be appointed for issues that cannot be resolved by the Editorial Board. The Editor-in-Chief will make the final decision in the decision-making processes regarding objections and appeals.

Disclaimer

The opinions expressed in the articles published in the journal are those of the author(s). They do not purport to reflect the opinions or views of the AID and its Editor-In-Chief, Editors, Editorial Board or Publisher. The Editor-in-Chief, Editors, Editorial Board and Publisher assume no responsibility or liability for such cases. The sole responsibility for the published content lies with the authors.

Complaints and Appeals

Journal of Academic Inquiries handles complaints and appeals by following the below procedure. Complaints including but not limited to the long delays in handling studies and publication ethics initially are handled by the Editor(s)-in-Chief of Journal of Academic Inquiries. The Editor(s)-in-Chief examines complaints and appeals together with Area Editors and Editorial Board if applicable. If anything occurs about complaints and appeals please contact bcakmaktas@sakarya.edu.tr.

Complaints about the Content of a Paper

The Editor(s) -iChief examines the complaints of the author(s), and the reports of reviewers and make a decision about:

- The confirmation of the rejection of the paper,
- The appeal of the author should be considered,
- A fresh opinion from an independent reviewer is needed.

The final decision of the Editor(s)-in-Chief is notified to the author(s). The explanation of the consequences of the appeal is shared with the author(s) if necessary. This is the final decision of Journal of Academic Inquiries.

Complaints about Processes

The complaints about processes are handled by the Editor(s)-in-Chief. Long delays in handling studies are examined by editors of Journal of Academic Inquiries and any necessary issues are shared with the Editor(s)-in-Chief. The Editor(s)-in-Chief

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü 54050
Serdivan/Sakarya
academicinquiries@sakarya.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler>